

MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ

MARISIA

STUDII ȘI MATERIALE
XXXII-XXXIII
ISTORIE

2013

MARISIA
XXXII-XXXIII

REDACTOR RESPONSABIL

dr. Virgil PANĂ

Colegiul de redacție:

dr. KOVÁCS Mária-Márta, dr. Dorel MARC, dr. Ana HANCU, dr. ORBÁN János

REFERENȚI ȘTIINȚIFICI:

Prof.univ.dr. Cornel SIGMIREAN, Târgu-Mureș

C.S. I dr. Vasile CIOBANU, Sibiu

Prof. univ. dr. Ion ZAINEA, Oradea

C.S. I dr. Gheorghe IANCU, Cluj-Napoca

Prof. univ. dr. Ioan Silviu NISTOR, Cluj-Napoca

Prof. univ. dr. Gabriel MOISA, Oradea

Marisia XXXI-XXXII, Istorie, 2013

Orice corespondență se va adresa:

Any correspondance will be addressed to :

Toute correspondance sera envoyée à l'adresse :

Anschrift für Jedwelche Korrespondenz :

A leveleket a következő címre kérzük:

MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ

C.P. 85

Str. Mărăști, nr. 8/A, 540328

Târgu-Mureș, România

e-mail: muzeumures@gmail.com

Editura *Ardealul*

acreditată C.N.C.S.I.S., cod 305/2008

Str. George Enescu, nr. 2, Târgu-Mureș

Consilier editorial: Eugeniu Nistor

Secretar de redacție: Rozalia Cotoi

Copyright©Muzeul Județean Mureș, 2013

I.S.S.N. 1016 - 9652

Coperta I : *Vedere din Târgu - Mureș, 1915*

Responsabilitatea pentru conținutul materialelor și calitatea rezumatelor
revine autorilor

MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ

MARISIA

XXXII - XXXIII

STUDII ȘI MATERIALE

ISTORIE

**TÂRGU - MUREȘ
2013**

SUMAR / CONTENT / SOMMAIRE

Răzvan Mihai NEAGU

Cariera politică și eclesiastică a unui important episcop al Transilvaniei din secolul al XIV-lea: Emeric Csudar

Political and ecclesiastical career of an important bishop of Transylvania in the fourteenth century: Emeric Czudar / 9

Traian-Valentin PONCEA

Carpații, Dunărea și Marea Neagră în geopolitica și geostrategia europeană. Remanentele unor efecte de falie. Repere istorice

Les Carpates, le Danube et la mer Noire en géopolitique et géostratégique de l'Europe. Les résidus d'effets de faille. Faits historiques /17

Thomas ȘINDILARIU

Începuturile cercetării științifice a Transilvaniei între francmasonerie și Samuel von Brukenthal

Les débuts de la recherche scientifique de la Transylvanie entre la franc-maçonnerie et Samuel von Brukenthal / 31

Ladislau GYÉMÁNT

Transilvania în secolul al XVIII-lea. Continuități și discontinuități

La Transylvanie au XVIIIe siècle. Continuités et discontinuités / 47

Radu POPICĂ

Artiști brașoveni din secolul XVIII

Kronstädter Künstler des 18. Jahrhunderts / 57

Gelu FODOR

Între legea scrisă și dreptul cutumiar. Aspecte privind aplicarea legii în comitatul Cluj în secolul al XVIII-lea

Between the written law and customary law. Law enforcement issues in the county of Cluj in the 18th century / 71

Ciprian RIGMAN

Activitatea cultural-națională a protopopilor din Episcopia Greco-Catolică de Gherla în anii regimului politic liberal (1860-1867)

The cultural-national activity of the archipriests of the Greek-Catholic Gherla Diocese during the liberal political regime (1860-1867) / 85

Anda-Lucia SPÂNU

Orașe din Transilvania în imagini de secol XVIII

Cities from Transylvania in 18th Century Images / 101

Nicolae Victor FOLA

Considerații privind situația elitelor românești din Transilvania în perioada modernizării (1850-1918)

Considerations on the situation in Transylvania Romanian elites during modernization (1850-1918) / 121

Magdalena FLOREA

Repere istorice privind apariția și evoluția mișcării teatrale maghiare în spațiul mureșan

Repères historiques sur l'émergence et l'évolution du mouvement théâtral hongrois dans l'espace du département Mureș / 151

Nicolae TEȘCULĂ

Din trecutul presei economice ardelene: *Blätter für Handel und Gewerbe*, Brasov, 1878/79

Aus der Vergangenheit der Siebenbürger Wirtschaftspresse: Blätter für Handel und Gewerbe, Kronstadt 1878/79 / 167

Maria-Cristina PLOSCĂ

Câteva principii de educație a femeilor reflectate în revista *Transilvania*

A few theories about women's education reflected in Transilvania magazine / 175

Ioachim LAZĂR

Înființarea Clubului Național Român din Baia de Criș (1922)

Establishment National Romanian Club of Baia de Criș (1922) / 179

Felician SUCIU

Despărțământul „Târgu-Mureș” al „Astrei” între anii 1913-1922

The dividing Astra Târgu-Mures between 1913-1922 / 193

Ioan Eugen MAN

Camera de comerț și industrie din Târgu-Mureș, monument reprezentativ al artei 1900

The Chamber of Commerce and industry in Târgu – Mureș, an important monument in „ Art Nouveau” style / 201

Lucia Carmen PETRU

György Ligeti, un laureat al ”Polar Music Prize”, născut la Târnăveni

György Ligeti, a winner of the ”Polar Music Prize”, born Târnăveni / 209

Ioan LĂCĂTUȘU, Erich-Mihail BROANĂR

Structura unităților comerciale, de prestări de servicii și a întreprinderilor mici și mijlocii din județul Treiscaune, în anul 1936

La structure des unités commerciales, d’entreprises de services, d’entreprises petites et de taille moyenne du département Trei Scaune dans l’année 1936 / 213

Virgiliu Z. TEODORESCU

Preocupări de dotare a forului public în orașele transilvane între cele Două Războaie Mondiale (partea a II-a)

Préoccupations d’ équiper le forum public des villes de Transylvanie entre les deux guerres mondiales / 235

BARTOS Zoltán

Din culisele Securității mureșene. Cazul colonelului Pavel Sălcudean - documente

Backstage Mures Security. The case of Colonel Pavel Sălcudean. Documents / 265

Cora FODOR

Ion Vlasiu artist al spațiului transilvan

Ion Vlasiu, artiste de l’espace transylvain / 313

Ioan Silviu NISTOR

Emil A. Dandea, personalitate istorică de impact în actualitatea istoriografică / 321

Anexe / 331

Lista autorilor / 373

Cariera politică și eclesiastică a unui important episcop al Transilvaniei din secolul al XIV-lea: Emeric Csudar

Răzvan Mihai NEAGU

Political and ecclesiastical career of an important bishop of Transylvania in the fourteenth century: Emeric Czudar

Abstract

Emeric Czudar was an important figure in the history of medieval Hungary. He came from an obscure noble family originating from Borsod county and was the youngest son of eight brothers. Emeric was born in 1345 and his social ascent has been facilitated by his elder brother, Peter who was a close collaborator of king Louis I of Anjou. Emeric chose ecclesiastical career, being archdeacon of Satu Mare, provost of Kalocsa, provost of Székesfehérvár. He was subsequently bishop of Oradea, Eger and Transylvania. In his career, Emeric received secular missions. Together with his brother Peter, Emeric was sent to mediate the engagement of Catherine, daughter of the Hungarian king with Louis, son of the king of France. In 1378 Emeric and his brother George were nominated to govern the province of Galicia.

Keywords: Emeric Czudar, Hungary, bishop, provost, king.

Cuvinte cheie: Emeric Czudar, Ungaria, episcop, prepozit, rege.

După pontificatul lui Goblin de zece ani (1376-1386), la conducerea diecezei catolice a Transilvaniei a venit Emeric Czudar. Păstorirea sa a coincis cu o perioadă agitată din istoria Bisericii Catolice, Marea Schismă a Occidentului, care a afectat negativ toată Europa. Era firesc ca și episcopia Transilvaniei să resimtă acest fenomen. Astfel, se constată că într-o perioadă de 15 ani s-au succedat la conducerea diecezei 5 episcopi, în contextul în care în timpul papilor de la Avignon, demnitatea episcopală a Transilvaniei a fost una stabilă.

Revenind la personajul studiului nostru, Emeric Czudar a fost numit episcop al Transilvaniei de papa Urban al VI-lea (1378-1389), la 28 mai 1386, fiind transferat la Alba Iulia din postul de episcop de Imola (Italia)¹.

Familia. Noul ierarh provenea dintr-o familie nobiliară a Ungariei medievale², care s-a supranumit Böcsi (de Bulch) după una din moșiile deținute în comitatul Borsod³. Sub acest nume apare bunicul episcopului, Dionisie, și tatăl său, Dominic, care a avut opt fii din căsătoria cu Ecaterina Kállai. Marea majoritate a fraților episcopului s-au remarcat în carieră, deținând importante funcții în cadrul ierarhiei Ungariei medievale, în vremea regelui Ludovic I de Anjou. Se constată faptul că frații

¹ Konrad Eubel, *Hierarchia Catholica Medii Aevi sive Sumorum Pontificum*, S.R.E. Cardinalium Ecclesiarum Antistitum Series Ab Anno 1198 Usque Ad Annum 1431 Perducta E Documentis Tabularii Praesertim Vaticani Collecta, Digesta, Edita Per Conradum Eubel, Monasterii Sumptibus et Typis Librariae Regensbergianae, 1913, p. 492.

² Genealogia familiei Czudar este prezentată de Wertner Mór, *Az Ónodi (Bölcsi, Szamoszegi) Czudar-ok Genealogiája* în *Turul. A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye*, Budapest, 1891, p. 141-145.

³ Temesváry János, *Erdély Középkori Püspökei. Levéltári Kutatásai Alapján*, Cluj-Kolozsvár, 1922, p. 211.

Czudar au cerut întotdeauna, în comun, orice avere donată de rege, fapt care demonstrează unitatea acestora⁴. Cariera fraților Czudar este semnificativă pentru tipul curteanului parvenit.

Petru Czudar, fratele cel mai mare, a fost un apropiat al regelui Ludovic I de Anjou, membru de bază al anturajului regal. A avut un *cursus honorum* remarcabil, îndeplinind mai multe funcții de o importanță maximă în ierarhia ungară, reușind să-și ajute toți frații în ascensiunea socială. Petru Czudar și-a început stagiul ca aprod apoi scutier la curtea regală. Ulterior a fost comite de Sáros, Szepes, Borsod, Trencsén și Zólyom, mare paharnic (1360), funcție împreună cu care a fost numit baron al regatului⁵, ban al Slavoniei (1368-1371, 1373-1380), ban al Croației și Dalmației (1386-1387). A îndeplinit mai multe misiuni diplomatice și militare pentru rege, însă după moartea lui Ludovic (1382) a intrat în dizgrația curții regale, deoarece în calitate de voievod al Galiției, demnitate dobândită în 1381, a vândut conducătorului lituanian Liubartas o serie de cetăți, fiind acuzat de trădare. Petru a fost arestat din ordinul reginei Elisabeta și al lui Nicolae Garai (decembrie 1382)⁶. În 1386 Petru Czudar a revenit printre demnitarii importanți ai Ungariei, fiind numit ban al Croației și Dalmației⁷.

Mihai Czudar a fost mare ușier (1374-1378), Gheoghe Czudar a îndeplinit funcțiile de cămăraș (1368-1370), mare paharnic (1371-1374, 1375-1376, 1378-1382) și maestru al curții regale (1375-1376) și voievod al Galiției (1377-1378). Simon și Nicolae a fost aprozi la curtea regală, în timp ce Ștefan Czudar a fost comite de Zemplén (1369-1372) și mare ușier (1378-1379). Cei mai mici frați Ioan și Emeric au ales cariera ecleziastică, intrând în slujba bisericii: Ioan a fost arhidiacon de Tarcza (1360), custode (1369) și prepozit al capitlului colegial de la Alba Regală (1375-1403), în timp ce Emeric a fost cea mai proeminentă personalitate ecleziastică a familiei⁸.

Emeric s-a născut în 1345 pe domniul familiei sale din Bőcs, comitatul Borsod⁹ și a fost menționat pentru prima dată în jurul vârstei de 7 ani pe 15 ianuarie 1352, când, printr-un document emis la Strigoni, regele Ludovic I îi donează lui Simon Czudar, pentru meritele sale ca aprod, și totodată fraților săi, printre care și Emeric (viitorul episcop) moșiile Megyaszo și Bós din comitatul Zemplén, moșii revenite coroanei în urma faptelor neloiale ale canonicului Ioan de Alba Regală, care profanase mormântul lui Carol Robert și furase bijuteriile și coroana cu care acesta fusese înmormântat¹⁰. Pe 17 ianuarie 1352, Petru Czudar primește de la rege,

⁴ Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale 895-1526*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2006, p. 206.

⁵ În Ungaria medievală exista instituția numită *honor*, care desemna o funcție acordată de rege unui baron, care primea o dată cu aceasta și un anumit teritoriu, pe care îl stăpânea numai pe perioada exercitării respectivei funcții. Pentru aprofundare subiectului a se vedea Pál Engel, *Honor, Castrum, Comitatus. Studies in the government system of the Angevin kingdom* în *Quaestiones Medii Aevi Novae*, 1, 1996, p. 91-100.

⁶ Pál Engel, *op. cit.*, p. 217. Pentru amănunte despre trădarea fraților Czudar a se vedea Süttő Szilárd, *Cudar Péter árulása* în *Hadtörténelmi Közlemények*, 1997, 2 szám, p. 311-321.

⁷ Markó László, *A magyar állam főméltóságai Szent Istvántól nap jainkig*, Budapest, 2006, p. 274.

⁸ Temesváry János, *op. cit.*, p. 212; Wertner Mór, *op. cit.*, p. 145.

⁹ Temesváry János, *op. cit.*, p. 213.

¹⁰ *Nos Lodovicus.. rex.. significamus.. quod nos recordationis fidelibus obsequiosis meritis Simonis dicti Zudor filii Dominici filii Dionisii de Bulch, aule nostril parvulus, quibus iugiter sequens vestigial nostre maiestatis, pedibus nostris volutando, eo fideliter quo ferventer meruit complacere et se studuit graciosum reddere erga nostram maiestatem utique et acceptum, volentes ipsum pro suis premissis serviciis et fidelitatibus exhibitis in futurum region refocillationis bravio confovere, eidem, item per*

împreună cu frații săi, printr-un document emis la Buda mai multe moșii ale defunctului Fónyi Balázs care s-a stins fără moștenitori. Aceste moșii erau localizate în comitatele Abaúj, Zemplén, Borsod, Gömör și Sáros. În urma acestor donații, familia Czudar devine una dintre cele mai importante familii din Ungaria medievală, posesoare a unor întinse domenii funciare localizate în nordul regatului.

Interesant este faptul că documentele care vorbesc despre Emeric Czudar, consemnează și porecla, pe care acesta o avea, Boxa. Astfel, într-un document emis în 1360 de capitlul din Agria, care atestă un schimb de moșii între Petru Czudar și capitlu, apare menționat și Emeric: *Emerico dicto Boxa*¹¹.

Studii. Emeric Czudar a beneficiat de o educație universitară, fapt excepțional pentru societatea ungară a vremii, fiind pomenit la 18 ianuarie 1371 într-un document papal emis de cancelaria lui Grigore al XI-lea, ca *magistrum in artibus*¹². Emeric a dobândit acest grad la Universitate din Praga¹³. Este cert că Emeric a studiat și dreptul canonic, cel mai probabil într-o universitate italiană neprecizată¹⁴. În documentul de numire ca prepozit de Alba Regală se face următoarea mențiune despre el: *qui ut asseritur in iure canonico studet*¹⁵. În urma studiilor efectuate la Praga și în Italia, Emeric s-a familiarizat cu preceptele dreptului canonic, dar și cu noțiunile de cultură generală, dobândite în cadrul facultății de arte libere la Universității Caroline din Praga. Cariera universitară a lui Emeric, a fost cu certitudine, unul dintre factorii care au influențat ascensiunea sa pe scara ierarhiei ecleziastice ungare.

Primele beneficii ecleziastice deținute. Deși studiile academice erau un bun mod de a dobândi funcții înalte în societatea medievală, cel mai probabil, ascensiunea lui Emeric s-a datorat mai ales poziției influente la curtea regală a fratelui său mai mare, Petru. Astfel, prima demnitate ecleziastică pe care a deținut-o Emeric a fost cea de arhidiacon de Satu Mare, în dieceza Transilvaniei, fiind menționat în această demnitate în 1366. Această numire a survenit în contextul în care regele Ludovic I de Anjou și-a petrecut în Transilvania, cea mai mare parte a anului 1366, fiind însoțit de apropiații săi, printre care și Petru Czudar. Este foarte probabil ca numirea lui Emeric să fi fost făcută după o intervenție a fratelui său mai mare¹⁶.

Emeric nu a zăbovit prea mult ca arhidiacon de Satu Mare, deoarece la 24 septembrie 1367 a fost numit prepozit de Calocsa, demnitate vacantă ca urmare a sfîntirii lui Ladislau, ca episcop de Nitra¹⁷. Pentru a-și completa veniturile, Sfântul

ipsum Petro, Stephano, Georgio, Michaeli, Johanni et Emerico similiter Zudor dictisfratribus suis carnalis cf. Nagy Imre, *Anjoukori Okmánytár*, Ötödik Kötet 1347-1352, Budapest 1887, p. 541.

¹¹Fejér Georgii, *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*, tomi IX, volumen III, 1359-1366, Budae, 1834, p. 192.

¹²*Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis*, tomus II 1276-1415, Budapest, 1899, p. 204-205 (în continuare MREV II).

¹³Tóth Péter, *A csanádi székeskáptalan kanonokjainak egyetemjárása a későközépkorban* în Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Essays in church history in Hungary 2007/1-2, Budapest, p. 44, 50.

¹⁴Veress, Endre, *Olasz Egyetemen Járt Magyarországi Tanulók Anyakönyve és Iratai 1221-1864*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1941, p. 397; Fedeles Tamás, *Pécsi Kanonokok Egyetemplátogatása a Későközépkorban (1354-1526)* în *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok Regnum Essays in Church History in Hungary*, 2005/ 1-2, Budapest, p. 68.

¹⁵MREV II, p. 205.

¹⁶Temesváry János, *op. cit.*, p. 216.

¹⁷*Documenta Romaniae Historica, seria C Transilvania*, vol. XIV, București, 2002, p. 310-311 (în continuare DRH C, XIV).

Scaun i-a acordat la 22 februarie 1369, un canonicat și o prebendă în cadrul capitolului catedral de la Cenad¹⁸. Emeric a deținut încă două posturi similare la Agria și Pécs.

La 18 ianuarie 1371, la recomandarea regelui Ludovic I de Anjou, papa Grigore al XI-lea îl numește pe Emeric Czudar prepozit de Alba Regală (dieceza Veszprém). Din documentul papal de numire reiese că, la acea dată, Emeric era capelan al regelui Ludovic al Ungariei (*dilecto capellano suo*), care a intervenit pentru el la papă, cu scopul de a fi numit în respectiva demnitate. Aceasta nu avea în sarcină păstoria sufletelor (*officium sine cura*). Emeric trebuia să renunțe la prepozitura de Calocsa și la postul de canonic de Agria, putând păstra canonicatul de la Pécs¹⁹. Din acest act papal, rezultă clar faptul că Emeric Czudar făcea parte din anturajul regal, fapt care i-a facilitat ascensiunea profesională.

Demnitatea de prepozit anterior dobândită era cea mai înaltă în cadrul unui capitol al unei biserici din Ungaria medievală, fiind depășită în importanță și atribuții numai de funcția episcopală. Prepozitul avea în sarcină buna administrare a afacerilor unui capitol, chiar dacă acesta era unul colegial, așa cum era cazul celui de la Alba Regală. La 28 august 1377, papa Grigore al XI-lea i-a îngăduit prepozitului Emeric Czudar să acorde două demnități de canonic, alături de prebende aferente, în cadrul capitolului pe care îl conducea²⁰.

La Alba Regală, Emeric a avut un prețios colaborator, fratele său, Ioan, canonic-custode în același oraș din 1369, până în 1374, când a fost numit prepozit de Oradea²¹. Astfel, el a avut un locțiitor de încredere în cazul în care trebuia să lipsească mai mult timp pentru studii sau din alte motive. La 25 iunie 1374 a primit postul de custode al bisericii din Alba Regală²².

Rezumând, ascensiunea lui Emeric a fost suma a trei factori: poziția influentă la curtea regală a fratelui său Petru, studiile sale universitare, apropierea sa de regele Ludovic I al cărui capelan a fost.

Cariera episcopală. Misiuni laice primite de Emeric Czudar. În anul 1374 Emeric a primit o misiune de o importanță deosebită din partea regelui Ungariei. Împreună cu fratele său Petru, ajuns banul Slavoniei, cu episcopul de Zagreb, Ștefan Kanizsai și cu diplomatul Simon de Podio din Perugia, Emeric a fost trimis să medieze logodna unei fiice a regelui ungar, Ecaterina, cu cel de-al doilea născut al regelui Franței, Carol al V-lea cel Înțelept, Ludovic, duce de Orléans. Documentul care atestă acordul logodnei Ecaterinei (în vârstă de patru ani) a fost semnat și de Emeric, în calitate de martor în castelul de pe insula Lipari, de lângă Sicilia, pe 10 august 1374²³. După încheierea acestei misiuni diplomatice, Emeric Czudar a trecut prin Avignon, profitând de ocazie ca să-și prezinte omagiile în fața papei Grigore al XI-lea. Papa îl primește favorabil și pe 28 august 1374 îi donează arhidiaconatul de Újvár din dieceza de Agria, eliberat după moartea cardinalului Guillaume de La Jugie.

¹⁸ *Ibidem*, p. 311; Borovszky Samu, *Csanád vármegye története 1715-ig*, A Magyar tudományos Akadémia Palotájában, Budapest, 1896, p. 423.

¹⁹ MREV II, p. 205.

²⁰ MREV II, p. 236-237.

²¹ DRH C, XIV, p. 306.

²² *Ibidem*.

²³ Temesváry János, *op. cit.*, p. 219; Bunyitay, Vincze, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. I A váradi püspökök a püspökség alapításától 1566. évig*, Nagyvárad, 1883, p. 202.

Prin vizita la Avignon, Emeric a urmărit și obținerea funcției de episcop de Oradea, eliberat prin moartea lui Dominic (31 octombrie 1374). Papa i-a îngăduit umirea

în acest beneficiu, deși Emeric era rânduit doar ca subdiacon²⁴. Astfel, pe 18 decembrie 1374, la doar 30 de ani, Emeric a fost numit episcop de Oradea²⁵.

Preluarea acestei funcții s-a făcut cu dificultate din cauza opoziției regelui ungar. Documentele lasă să se înțeleagă faptul că regele Ludovic I propusese pe altcineva pentru această demnitate, împiedicându-l, într-o primă fază fostul său capelan să-și intre în drepturi și îi refuză papei ajutorul pe care acesta i l-a cerut împotriva unor supuși răsculați. Papa știuse de reacțiile vehemente ale regelui din scrisorile acestuia către confidenți din Avignon, de aceea o roagă pe regina Elisabeta să îl împace pe rege.

În scrisoarea din 23 iulie 1375, papa își exprimă regretul că fiul reginei ascultă de sfetnici răuvoitori și se implică în treburile Bisericii, care de fapt nu îl privesc. Pe 1 noiembrie 1375 pontiful îi reamintește reginei că regele Ludovic I este domnitorul căruia i-a ascultat cele mai multe dorințe și îndeplinirea acestora a fost împiedicată doar în cazuri foarte bine întemeiate. Papa opina că un domnitor catolic nu se poate aștepta ca toate funcțiile bisericești să fie donate după placul său. Dacă ar îndeplini toate dorințele regelui maghiar, ar trebui să facă la fel cu ceilalți regi, ceea ce ar aduce grave prejudicii spirituale. În consecință o roagă pe regină să-și folosească influența asupra regelui, pentru ca acesta să-l accepte pe Emeric ca episcop de Oradea²⁶.

La 1 noiembrie 1375 papa Grigore al XI-lea s-a adresat legatul din Ungaria, Guillermo, episcop de Senj, cerându-i să sprijine demersurile reginei, să încerce să-l înduplece pe rege, de vreme ce favoritul papei nu este un străin, ci fratele celui mai loial servitor al regelui, banul de Slavonia, Petru Czudar²⁷.

În cele din urmă regele a fost înduplecat la insistențele materne, Emeric putându-și lua în primire episcopia de Oradea, în locul lui devenind prepozit de Alba Regală fratele său, Ioan. Nu s-au păstrat detalii despre investirea în funcție a lui Emeric.

Emeric s-a preocupat mai puțin de păstoria diecezei de Oradea. Documentele consemnează faptul că a rămas aproape de rege²⁸. Pentru administrarea diecezei, Emeric a numit un vicar, în persoana lui Grigore, arhidiacon și canonic de Oradea. Într-un document din 6 mai 1376 acesta se intitula: *Gregorius arhidiaconus et canonicus <in ecclesia> radiensi ac venerabilis in Christo patris et*

²⁴ Jakubinyi György, *Romániai Katolikus, Erdélyi Protestáns és Izraelita Vallási Archontológia*, Verbum, Kolozsvár, 2010, p. 91.

²⁵ Konrad Eubel, *op. cit.*, p. 515.

²⁶ Fraknoi Vilmos, *A Magyar Királyi Kegyúri Jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*, Budapest, 1895, p. 68.

²⁷ *licet ipsi ecclesie non de persona extranea, sed ungara sed sibi fideli atque devota videlicet fratre sui fidelissimi servitoris dilecti filii nobilis viri Petri Zuder bani Sclavonie* cf. *Történelmi Tár*, Budapest 1892, p. 393.

²⁸ Spre exemplu la 21 iunie 1376 Emeric Czudar este menționat ca martor la Vișegrad, în tratatul de alianță pe care Ludovic I l-a încheiat cu patriarhul Marquard de Aquileia cf. *Documenta Romanae Historica, seria C Transilvania*, vol. XV, București, 2006, p. 55 (în continuare DRH C, XV).

*domini <do> mini Emerici, dei et apostolice sedis gracia episcopi locieiusdem vicarius in spiritualibus et tem <orali> bus generalis*²⁹.

Între 1377- 1384 Emeric a funcționat ca episcop de Agria, îndeplinind această demnitate ecleziastică până în 1384³⁰. Accederea lui Emeric în acest post a avut și aspecte politice, în sensul în care regele Ludovic dorea să obțină ajutorul militar al fraților episcopului pentru a apăra estul Ungariei de atacurile lituanienilor. Astfel, cronicarul Ioan de Târnave consemna faptul că frații Petru, Gheorghe și Emeric Czudar au participat în 1377 la o campanie contra lituanienilor, care atacaseră Galiția³¹. Ulterior acestei campanii, regele Ludovic i-a încredințat episcopului o nouă misiune politică. Astfel, în 1378, Emeric împreună cu fratele său, Gheorghe, mare paharnic, au primit sarcina de a guverna provincia Galiția (Rusia Roșie-Galiția și Lodomeria)³². Acest episod este relatat de cronicarul Antonio Bonfini: *in administratione prouincia Pontificibus pepercit: quippe qui ad gubernandos Roxanos, quos Rutenos nunc apellant, Emericum Agriensem episcopum, item Georgium Zudar cum fratribus*³³. Cele două funcții, cea politică (voievod al Galiției) și cea ecleziastică (episcop de Agria) au fost deținute simultan³⁴.

Dacă ne referim la perioada petrecută de Emeric ca voievod al Galiției, se poate afirma că el a acționat în propriul interes, aducând grave prejudicii regatului ungar. După moartea lui Ludovic I, Emeric împreună cu fratele său, Gheorghe Czudar, ambii voievozii ai Galiției au vândut conducătorului lituanian Liubartas o serie de castele pe care aceștia le aveau în stăpânire³⁵. Ca urmare a acestor acțiuni frații Czudar au căzut în dizgrație, regina Elisabeta le-a confiscat moșiilor Chrucho, Iľsva și Kaproncza. Emeric a fost destituit, iar bunurile i-au fost confiscate. Având importante conexiuni la curtea papală, pe care i-a le-a făcut în timpul vizitei de la Avignon, Emeric a fost salvat de papa Urban VI, care l-a transferat în scaunul episcopal de la Imola (Italia).

Ca episcop de Agria, Emeric a avut un comportament abuziv intrând în conflict cu capitlul catedral, care a solicitat intervenția arhiepiscopului de Strigoni, cardinalul Dumitru. Același demers a fost făcut și de episcopul Emeric. Cardinalul Dumitru a decis în favoarea capitlului, însă Emeric nu s-a supus deciziei acestuia și a obținut de la rege, prin intermediul influențelor sale rude ca sentința dată de arhiepiscop să nu fie executată. În urma repetatelor plângeri ale capitlului din Agria, pe 26 aprilie 1380 Sfântul Scaun l-a desemnat tot pe cardinalul-arhiepiscop de Strigoni să intervină, cerându-i acestuia să trimită capitlului documentele referitoare la sentință, fără să țină seama de împotrivirea regelui. Cardinalul l-a convocat pe Emeric în fața sa, dar acesta nu s-a prezentat. Atunci, cardinalul a pus în vedere posibilitatea excomunicării

²⁹ DRH C, XV, p. 39.

³⁰ Konrad Eubel, *op. cit.*, p. 78.

³¹ Joannis de Thwocz, *Chronica Hunagrorum* în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, ed. Jonannis Georgii Schwandtneri, Vindobonae, 1766, p. 236.

³² Această provincie aparținea Poloniei, dar a fost inclusă în Regatul Ungariei, de regele Ludovic de Anjou, care din 1370 era și rege al Poloniei, în contextul morții regelui Cazimir al III-lea cel Mare. A fost reinclusă în regatul polonez în 1387 de către regele Vladislav al II-lea Jagiello.

³³ Antonio Bonfini, *Rerum Hungaricum Decades Quatuor cum Dimidia*, Basel, 1568, p. 371.

³⁴ Ferenczi Sándor, *A Gyulafehérvári (Erdélyi) Főegyházmegye Történeti Papi Névtára*, Budapest-Kolozsvár, 2009, p. 114.

³⁵ Fügedi Erik, *Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986, p. 279.

în cazul în care episcopul se împotriva și mai departe sentinței aduse, această perspectivă ducând în final la despăgubirea capitlului și abținerea de alte abuzuri³⁶.

Emeric Czudar, episcop al Transilvaniei. În primăvara anului 1386, papa Urban al VI-lea i-a permis să ocupe scaunul episcopal al Transilvaniei, la doar câteva luni după moartea lui Goblin.

Emeric a fost episcop de Transilvania doar timp de trei ani (1386-1389), fiind ultima funcție ecleziastică pe care a deținut-o. Prima mențiune în calitate de episcop al Transilvaniei datează din 5 mai 1386³⁷.

Din această perioadă s-au păstrat o serie de documente care prezintă activitatea lui Emeric la conducerea diecezei Transilvaniei. Emeric s-a îngrijit de viața spirituală a credincioșilor pe i-a păstorit. Pe 1 martie 1387, printr-un document emis la Gilău, Emeric a reconfirmat dreptul de pelerinaj pentru biserica Sfântul Mihail din Cluj și a adăugat suplimentar, 40 de zile de indulgențe³⁸. Pe 19 iunie 1387 a reconfirmat drepturile iobagilor episcopiei din Zalău, având drept scop creșterea numărului și a loialității acestora³⁹.

Emeric Czudar a confirmat două testamente: la 5 iunie 1387, al prepozitului Ladislau al capitlului catedral de la Alba Iulia și la 15 mai 1388 al Anei, fiica lui Mihai de Câlnic⁴⁰.

Fidel politiciii sale de sprijinire a autonomiei orașelor, regele Sigismund de Luxemburg a aprobat doleanțele juzzilor, juraților și oaspeților regali din Cluj, care i s-au plâns că episcopul Emeric le îngrădește drepturile. Astfel, la 26 noiembrie 1387 din orașul Buda, regele îl atenționa pe episcop că locuitorii Clujului nu pot fi citați în fața scaunului de judecată al episcopului, cu excepția cauzelor bisericesti și testamentare (*causis ecclesiasticis seu testamentariis*⁴¹).

Nu există date certe despre moartea lui Emeric și nici nu se cunoaște data sau circumstanțele exacte ale morții sale. Din diplome regale se poate ști doar că pe 18 ianuarie 1389 încă este în viață, însă pe 28 aprilie scaunul episcopal este deja liber, deci se poate deduce că ar fi murit cândva la începutul primăverii, la vârsta de 44 de ani, fiind înhumat în catedrala episcopală Sf. Mihail din Alba Iulia⁴².

Concluzii. Materialul documentar referitor la Emeric Czudar permite formularea următoarelor concluzii: el a fost un personaj important al istoriei Ungariei medievale, provenind dintr-o familie nobiliară obscură, care a deținut o serie de posturi ecleziastice cheie. Cariera sa arată că el a fost un colecționar de demnități bisericesti, dar a îndeplinit și misiuni laice, urmărindu-și mereu propriul interes, uneori chiar în dauna celor regale. Ascensiunea sa a fost înlesnită de fratele său cel mai mare, Petru Czudar, important membru al anturajului regelui Ludovic I de Anjou. Pe de altă parte, Emeric Czudar a avut parte de o educație superioară desăvârșită la Universitatea Carolină din Praga și la o universitate italiană neprecizat.

³⁶ Temesváry János, *op. cit.*, p. 227.

³⁷ Jakubinyi György, *op. cit.*, p. 25.

³⁸ F. Zimmermann, C. Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II (1342-1390), Hermannstadt, 1897, p. 608-609 (în continuare Ub. II).

³⁹ Temesváry János, *op. cit.*, p. 230.

⁴⁰ Ub. II, p. 623-626.

⁴¹ Ub. II, p. 618.

⁴² Temesváry János, *op. cit.*, p. 231.

Carpații, Dunărea și Marea Neagră în geopolitica și geostrategia europeană. Remanentele unor efecte de falie Repere istorice

Traian-Valentin PONCEA

Les Carpates, le Danube et la mer Noire en géopolitique et géostratégie de l'Europe. Les résidus d'effets de faille. Faits historiques

Résumé

Au fil du temps, le bassin du Danube et en particulier le Bas-Danube, l'ouest du Pont et la zone des Carpates étaient une zone des affrontements militaires, un sujet permanent de marchandage d'enlèvements successifs commis par les anciens ou les nouveaux voisins, de coupures territoriale, un seul trait de plume impériale fait dans l'intimité de réunions entre les plus grandes du monde, début avec Lloyd George et Clemenceau et se terminant avec Churchill et Staline. Ces foyers sont restés actifs même aussi après la sécession et la disparition de la carte de l'Europe de trois grands empires, et même après la dissolution de l'Union soviétique parce que les unes de populations appartenant à des nations dominantes et colonisée par les temps ont resté en dehors des frontières nationales, la intégrés dans les frontières des nouveaux Etats-nations. Ici, dans cet espace ont été développés, au fil du temps, un certain nombre de configurations et reconfigurations du monde géopolitique et géostratégique. Au cours de trois grands empires (ottoman, Habsbourg et tsaristes) qui ont contesté la zone, le territoire roumain, situé au milieu de la superficie dite était soit énorme ligne de faille entre les entités politiques et militaires ou zone tampon, mais toujours zone de sécurité stratégique.

Mots-clé: géopolitique, géostratégie, faille

Cuvinte cheie: geopolitică, geostrategie, falie

1. Carpații, Dunărea și Marea în geopolitica Europeană. Repere istorice

Termenul de *geopolitică* a fost creat de către politologul suedez Rudolph Kjellen la începutul secolului XX

¹pentru a indica analiza particulară a politicii statelor, determinată în funcție de acțiune²ea asupra acestora a unor așa-ziși factori spațiali, cum ar fi morfologia spațiului și climei³, relațiile de interdependență ale entităților definite din punct de vedere teritorial etc. Ea se referă la analiza politică conform contextului politic intern și se raportează în plan extern la interacțiunea cu alte subiecte care operează pe scena internațională⁴.

¹ Rudolph Kjellen, *Staten Som Lifsform (Statul ca un organism viu)*, Stockholm, 1916.

² Rudolph Kjellen, *Staten Som Lifsform (Statul ca un organism viu)*, Stockholm, 1916.

³ Munți, câmpii, zone colinare sau de stepă, litoral maritim, zone deșertice, aride, climă caldă și umeză sau extrem de rece etc.

⁴ Gheorghe Nicolaescu, *Gestionarea crizelor politico-militare*, București, Editura Top Form, București, 2003, p. 40.

Geopolitica a cunoscut un succes fulminant în perioada interbelică, fapt ce a inspirat un puternic curent de gândire în Germania. Însă, datorită faptului că tezele dezvoltate în jurul lui Karl Haushofer și al revistei *Geographische Zeitschrift* erau atât de naționaliste și găseau atâtea justificări expansionismului german spre toate punctele cardinale, majoritatea geografilor din Europa le-au primit cu mare reticență. Considerată o armă justificativă a naționalismului german și ulterior, a ororilor naziste, această disciplină a intrat după război într-un puternic con de umbră.

Începând cu anii '80 și îndeosebi după sfârșitul Războiului Rece, geopolitica a cunoscut un succes în creștere, făcând carieră îndeosebi în mass-media, atunci când ziariștii au încercat și încearcă (încă) să explice rivalitățile teritoriale și de frontieră tot mai accentuate –inclusiv în Europa.

Într-un studiu remarcabil⁵, profesorul Ilie Bădescu a subliniat importanța covârșitoare pe care fenomenul frontierei îl exercită asupra oricărui studiu de geopolitică, el „*exprimând totalitatea proceselor prin care se manifestă o expansiune istorică, fie a unui popor, fie a unei civilizații, fie a unei religii sau ideologii ori, în fine, a unui imperiu*”⁶. În viziunea sa, crizele sunt, în esență, rezultatul ciocnirilor dintre sistemele artificiale și cele naturale care se produc în contextual expansiunii frontierelor, pentru că procesele frontierei nu reprezintă doar „*expansiunea unui model demografic, economic și social, el fiind totodată și un fenomen cultural și un ansamblu inconfundabil de procese psihologice și gnoseologice*”⁷.

În ultimele trei secole a avut loc o ofensivă neîntreruptă a frontierei europene, completate pentru estul Europei și cu expansiunea frontierelor imperiale otomană, rusească și habsburgică, devenită ulterior cezaro-crăiască. Studiul frontierei geopolitice și geoeconomice din țara noastră trebuie să pornească de la teoria proceselor de reacție (reacționare la înaintarea frontierelor, adică de la teoria culturii de reacționare).

Actualul spațiu sud-est european, și îndeosebi zona danubiană, adiacentă Dunării de Jos, precum și cea mai mare parte a litoralului pontic, au fost timp de aproape trei milenii sub dominația efectivă sau influența succesivă a grecilor, perșilor, romanilor, respectiv bizantinilor și otomanilor (circa 1400-1918). Prin extensie, această influență s-a manifestat și asupra teritoriilor nord-danubiene, extra și intra-carpatiche, locuite de strămoșii noștri, dacii și urmașii lor direcți, protoromânii, respectiv, de noi, românii.

Poporul român, format în arealul carpato-danubiano-pontic, a evoluat, așa cum aprecia marele istoric și geopolitician George Brătianu în urmă cu șapte decenii, sub semnul a două mari realități geografice: *muntele* și *marea*. Lanțul Munților Carpați, acești „Alpi ai României”, a constituit o veritabilă coloană vertebrală a poporului nostru, atât de încercat în decursul ultimelor două milenii. De aici, din munți, a pornit și procesul de cristalizare statală românească, proces finalizat în secolul al XIV-lea prin constituirea Țării Românești (1330) și a Moldovei (1359)⁸. La rândul ei, spre sfârșitul

⁵ Ilie Bădescu, Dan Dungaciu, *Sociologia și Geopolitica frontierei*, Vol. 1., București, Editura Floare Albastră, 1995.

⁶ *Ibidem*, p.75.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Col.dr.Petre Otu, *Istorie și geopolitică. România și problema strămtorilor (1923-1939)*, în „Anuar. Studii de securitate, apărare națională și istorie militară”, București, Editura Militară, 2000, p.199.

secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, Marea Neagră a constituit hotarul de est al Țării Românești și Moldovei⁹.

Analizele laborioase ale marelui geopolitician român l-au condus la concluzia susținută de întreaga istorie a românilor că: „*marea liberă*” și „*munții în mâinile noastre*” sunt pentru noi nu doar elemente ale „*spațiului vital*”, ci condiții esențiale, definitorii și decisive ale însăși existenței românilor¹⁰.

Încă de la începuturile existenței lor ca state independente, domnitorii acestora au promovat o „*politică dunăreană și pontică*”, militând pentru stăpânirea gurilor Dunării și a țărmului de nord-vest al Mării Negre, anticul Pont Euxin, stăpânire care le asigura controlul marilor drumuri comerciale ce făceau legătura între Marea Baltică și Marea Neagră, și implicit, importante venituri vistieriei domnești. *Drumul muntean*, care lega gurile Dunării de Brașov și apoi de Buda și de Europa Centrală, este menționat pentru prima dată în privilegiul acordat la 1358 de Ludovic cel Mare brașovenilor prin care le îngăduia să facă comerț până la Dunăre, între vărsarea râurilor Ialomița și Siret. Ulterior, Vlaicu I a preluat controlul acestei zone, dar a recunoscut privilegiul brașovenilor (1368).

După încorporarea Cnezatului Haliciului, Volâniei și al orașului Liov (puternic centru al neguțătorilor germani) la Regatul Poloniei (între 1349-1356) de către Cazimir cel Mare, și mai ales după constituirea Uniunii polono-lituaniene de la Krewo (1385), situația a devenit extrem de favorabilă translării centrului de greutate al terminalului marelui drum comercial la Cetatea Albă¹¹ în detrimentul drumului tătărăsc, prin Luțc și Vladimir la Caffa, aspect reliefat și prin actul de vasalitate al lui Petru I Mușat (1387), prin care Moldova se desprindea total de Coroana Sf.Ștefan și devenea obedientă de Cracovia.

De acum, pentru aproape un secol, orașele-porturi muntene și moldovene de la Dunăre și Mare (Chilia și Cetatea Albă) vor deține primatul comerțului dintre Orient și Occident, domnitorii de la Suceava controlând drumul moldovenesc, importantă sursă de venit pentru vistieria statului.

Perspectivile de câștig în porturile Dunării și Mării Negre au determinat atât Ungaria cât și Polonia să intervină în repetate rânduri pentru a aduce sub suzeranitatea lor Moldova încă de la începuturile ei ca stat independent, sub Bogdan I¹², „infidelul notoriu” al Coroanei Sf. Ștefan. Așa se explică intervențiile repetate, dar soldate cu eșec, ale suveranului angevin, Ludovic cel Mare și împărțirea, teoretică și secretă a Moldovei prin Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) între Ungaria și Polonia, prin care ginerele și urmașul său, Sigismund de Luxemburg își rezerva dreptul de a ocupa Moldova de sud-est (cu Chilia), iar celălalt ginere, Vladislav Jagello, partea răsăriteană a principatului moldav, cu Cetatea Albă, în cazul în care Alexandru cel Bun nu manifesta obediență deplină față de interesele politice și îndeosebi economice ale celor două puteri europene.

⁹ Moldova se va învecina cu Marea Neagră până la sfârșitul primei domnii a lui Petru Rareș, când va pierde Tighina și zona limitrofă, devenită *raia* (n.n.).

¹⁰ *Program. De ce Euxin?*, articol apărut în *Euxin, Revistă de sociologie, geopolitică și geoistorie*, nr. 1-2, București, 1997, p. 10.

¹¹ *Drumul moldovenesc*, care lega Cetatea Albă cu Liovul, și de aici, fie cu Germania sau cu orașele-porturi baltice.

¹² Nicolae Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, Ediția a II-a adăugită, vol. I, București, Casa Școalelor, 1928-1929, p.49.

Din aceleași considerente economice (stăpânirea Chilie și a căii de acces la Dunărea Maritimă și Mare), Iancu de Hunedoara l-a trimis pe Csupor în Moldova, iar fiul său, Matia Corvin s-a considerat îndreptățit să treacă munții în fruntea unui important contingent militar, dar a fost înfrânt dezastruos de Ștefan cel Mare la Baia. Scopul real al acestor campanii militare desfășurate pe parcursul a peste un secol consta nu atât în supunerea Moldovei față de coroana ungară, cât asigurarea ieșirii Ungariei la mare prin Chilia. În acest sens s-au remarcat și eforturile lui Mircea cel Bătrân de a stăpâni efectiv Dobrogea și Gurile Dunării, dar și ale lui Vlad Țepeș, ale cărui încercări pentru aducerea Chilie vechi sub controlul său sunt notorii. Eforturi similare au desfășurat domnitorii munteni pentru eliberarea porturilor Turnu și Giurgiu, devenite raiale.

Ocuparea Chilie (1484) de către otomani a dat o lovitură extrem de puternică comerțului Moldovei și, indirect, Ungariei, după cum căderea Cetății Albe în vara aceluiași an, va închide pentru aproape patru secole circuitul comercial internațional, determinând, în scurt timp, regresul economic și politic al Moldovei, Poloniei și Ungariei.

În prima jumătate a secolului al XVI-lea, în contextul eșecului politicii lui Petru Rareș, Imperiul Otoman a anexat sudul Moldovei cu cedarea Tighina, iar la o dată nedefinită, pe la anul 1540, în timpul domniei lui Radu Paisie, prin ocuparea Brăilei și transformarea sa și a zonei limitrofe în *raia* turcească, întregul trafic comercial, și așa mult diminuat, va intra, pentru mai bine de trei secole, sub controlul prioritar al neguțătorilor otomani sau levantini (evrei, greci, armeni, sirieni, egipteni etc.). Timp de trei secole, Marea Neagră va deveni un „*lac turcesc*”.

Această tutelă monopolizatoare a început să fie înlăturată o dată cu primele semne ale slăbirii puterii otomane și ale penetrației în zonă a celor două mari imperii creștine – austriac și rus¹³. Expansiunea imperiilor habsburgic și rus spre spațiul carpato-danubiano-pontic și de aici, spre Balcani și Strâmători, a afectat interesele geopolitice și geostrategice, dar și economice ale Imperiului Otoman.

Prin Tratatul de la Karlowitz, porțiuni însemnate ale Dunării, până atunci sub stăpânire otomană, au trecut sub stăpânirea Austriei. Tot atunci, Austria va ocupa și Transilvania, stăpânind efectiv Carpații, acei „*Alpi ai Transilvaniei*”, unde se va ciocni ulterior cu interesele expansioniste ale Rusiei¹⁴.

Din punct de vedere a intereselor general românești, o „*stopare*” a expansiunii țariste spre vest s-a realizat prin Tratatul de la Luck (Luțk) din 13/24 aprilie 1711 dintre Petru cel Mare și Dimitrie Cantemir, care stipula că frontiera de est a Moldovei era stabilită și recunoscută pe Nistru de către marea putere a nordului¹⁵. Înfrângerea armatelor ruso-moldovenești de la Stănilești, pe Prut (18-22 iulie 1711) a asigurat, pentru un secol menținerea controlului otoman la Dunărea de Jos și integritatea teritorială a interfluviului pruto-nistean, deoarece este de presupus că „*o victorie a Rusiei ar fi deschis drumul acesteia la Dunărea Maritimă*”¹⁶, afectând, mai devreme sau mai târziu, integritatea teritorială sau chiar existența statală a țărilor române, dacă

¹³ Dan Berindei, *Românii în Europa în perioadele premodernă și modernă*, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 284.

¹⁴ În Galiția, în Ucraina Transcarpatică de mai târziu, apoi în Moldova și la Gurile Dunării (n.n.).

¹⁵ Ion Giurcă, *Dunărea și geopolitica puterilor europene în epoca modernă și contemporană*, în: „Seminari. Dunărea, Securitatea și cooperarea europeană în secolul XXI”, volum coordonat de George Cristian Maior, București, Editura Enciclopedică, București, 2002, p. 72.

¹⁶ *Ibidem*, p. 73.

nu în timpul domniei lui Petru cel Mare (care semnase tratatul cu Cantemir, fiind puțin probabil să-și conteste propria semnătură), cu certitudine sub urmașii săi.

Secolul al XVIII-lea a fost marcat de ample confruntări diplomatice și militare între imperiile rus și habsburgic – pe de o parte, și otoman, pe de alta -, majoritate desfășurate pe spațiul românesc sau afectând direct acest areal, prin importante rășluiri teritoriale (Hotinul, la 1713, de către Înalta Poartă, apoi Oltenia, în 1718 și Bucovina, în 1774, de către Austria). La rândul lor, tendințele expansioniste ale Rusiei față de țările române s-au văzut la Congresul de Pace de la București (3 martie 1773) când diplomații imperiali au pus pentru prima dată tranșant problema ca frontiera europeană a Imperiului Otoman să fie fixată pe Dunăre, iar Marea Neagră să fie deschisă comerțului maritim. Prin Pacea de la Iași (1792), ocupând teritoriul dintre Bug și Nistru, Rusia s-a apropiat de apele marelui fluviului.

În urma victoriei de la Austerlitz (2 decembrie 1805) împotriva Austriei și Rusiei, Franța, devenită arbitru Europei, a ajuns să se învecineze cu Imperiul Otoman¹⁷, pe care a căutat să-l atragă într-o alianță împotriva Rusiei țariste. Mai mult, ministrul de Externe francez, Talleyrand, a propus Austriei să anexeze Principatele române și o parte din Bulgaria, atât ca o compensație pentru pierderile teritoriale suferite în Italia și Balcanii de vest, cât și pentru a submina alianța austro-rusă. Planuri ce aveau ca subiect Principatele danubiene erau urzite și la Curtea imperială din Sanct Petersburg, prințul Adam Czartoryski propunând țarului Alexandru I anexarea celor două principate române și crearea, în Balcani, a unor state sub suzeranitate rusească. Ca urmare a acestor demersuri, generalul țarist Michelson a invadat, în noiembrie-decembrie 1806 Moldova și Țara Românească. În urma Convenției secrete de la Erfurt (12 octombrie 1808) dintre Franța și Rusia, părțile contractante se angajau, între altele, să nu încheie pacea cu Marea Britanie decât dacă aceasta recunoștea anexarea de către Rusia a Moldovei, Țării Românești și Finlandei, granița sudică a Rusiei urmând să fie fixată pe linia Dunării. În 1811 țarul intenționa să ofere austrieilor Țara Românească și Moldova până la Siret în schimbul Galiției.

Un rol important în „*Chestiunea românească*” l-a avut diplomația britanică, lordul Canning consiliind Poarta să cedeze cât mai puțin teritoriu Rusiei, sens în care a trimis un emisar special la cartierul general rus de la București, ca să facă cunoscute intențiile agresive ale Austriei la Dunăre și să determine astfel grăbirea semnării păcii de către Rusia¹⁸. Amenințată de atacul *Marii Armate*¹⁹, diplomația rusă și-a redus considerabil pretențiile teritoriale, semnând Pacea de la București (28 mai 1812), prin care anexa Moldova dintre Prut și Nistru, ce va intra de acum în istorie sub numele impropriu de Basarabia. Prin anexarea Moldovei de răsărit, Rusia a ajuns stăpână pe brațul Chilia. Cinci ani mai târziu, Poarta îi va ceda și brațul Sulina, iar prin Tratatul de la Adrianopol (1829), să i se atribuiască Rusiei și brațul Sf. Gheorghe, cu întreaga Delta.

Deși Tratatul de la Adrianopol a accentuat prezența Rusiei la Dunăre, îndeosebi prin deținerea gurilor marelui fluviu, el a avut o însemnătate obiectivă în procesul de emancipare a Principatelor, prin înlăturarea prezenței militare și economice otomane de pe malul stâng al ei (retrocedarea raialelor Turnu, Giurgiu și

¹⁷ Prin ocuparea Veneției, Istriei și Dalmației (n.n.).

¹⁸ Sergiu Columbeanu, *Contribuții privind situația internațională a țărilor române între anii 1806-1812*, în „*Revista de istorie*”, t.29, nr. 5, 1976, București, pp. 674-675.

¹⁹ Războiul va începe foarte curând, pe 23 iunie 1812 (n.n.).

Brăila Țării Românești și a Lacului Brateș Moldovei) și a monopolului comerțului turcesc. Comentând importanța Dunării în cadrul procesului de devenire istorică a României moderne, Mihail Kogălniceanu sublinia: „...istoria ne arată că reînflorirea țărilor române n-a început decât în ziua când cetățile turcești de pe țărmurile noastre s-au sfârșit și când libertatea Dunării a fost pusă sub scutul Europei”²⁰.

După înfrângerea dezastruoasă din Războiul Crimeii, Tratatul de la Paris (1830 martie 1856), consacrat, în cea mai mare parte, Europei de Sud-Est, acorda o atenție aparte Dunării și Mării Negre: Marea Neagră a fost neutralizată (interdicție de acces pentru navele de război ale tuturor țărilor), iar Strâmtoarele au fost închise pentru navele de luptă și deschise doar traficului comercial, ca și Dunărea. În plus, Rusia expansionistă restituia Moldovei cele trei județe din sudul Basarabiei (Cahul, Ismail și Bolgrad), fiind astfel eliminată de la cursul inferior al Dunării²¹. Totodată, Tratatul a instituit Comisia Europeană a Dunării, în care țările riverane, cu excepția Austriei și Turciei, nu erau reprezentate, fiind în schimb prezente celelalte mari puteri și o Comisie a statelor riverane, în cadrul căreia Austria a căutat, de la început, să-și impună o autoritate tutelară. Rolul Rusiei a fost mult diminuat, dar, în schimb, Austria a încercat să domine toată lungimea fluviului, cu excepția porțiunii supuse Comisiei Europene (Dunărea Maritimă, între Galați și Sulina).

O dată cu redeschiderea probleme orientale în vara anului 1875, pentru România a apărut posibilitatea unei accentuări a prezenței ei „internaționale” la Dunăre. În vara anului 1876, statul român a cerut Imperiului Otoman, puterea suzerană, să accepte neutralizarea Dunării pe porțiunea unde fluviul despărțea Serbia de România și, în același an, s-a cerut conferinței Puterilor de la Constantinopol luarea în stăpânire, de către România, a Deltei. Războiul ruso-româno-turc din 1877-1878 a adus noi schimbări în privința Dunării. Rusia a redevenit riverană, obținând, cu sprijinul cancelarului Bismarck, „retrocedarea” celor trei județe din sudul Basarabiei în schimbul Dobrogei, pământ românesc pierdut de Mircea cel Bătrân.

Pentru România independentă, Dunărea a reprezentat una dintre chestiunile complicate ale mersului ei înainte în noua etapă istorică ce se inaugurasă după 1878. Din cauza acestei probleme s-a ajuns, chiar în primii ani postbelici, la o stare acută de tensiune diplomatică între România și Austro-Ungaria, care dorea elaborarea unui regulament și pentru sectorul Porțile de Fier-Galați și crearea unei comisii mixte alcătuite din reprezentanții Austro-Ungariei, Serbiei, României și Bulgariei, comisie condusă de reprezentantul Vienei. În caz de paritate a voturilor, președintele comisiei (austriac) ar fi avut votul decisiv, de asemenea, Austro-Ungariei revenindu-i și sarcina numirii inspectorilor-șefi, a inspectorilor și chiar a căpitanilor de porturi. Opoziția României și a celorlalte țări riverane a făcut inaplicabilă inițiativa austro-ungară.

După intrarea României în primul război mondial, Dunărea a încetat a mai fi un fluviu internațional. Înfrângerea Puterilor Centrale și prăbușirea Imperiului Rus a favorizat o nouă reglementare a regimului Dunării, mai apropiată de interesele riveranilor, inclusiv a țării noastre.

Constituirea și consolidarea României moderne a fost strâns corelată de problema Dunării. Prin marele fluviu, ca și prin porturile sale maritime, România a fost integrată unui cadru internațional economic, dar și geopolitic, prin Dunăre și Mare Țara noastră fiind legată de Europa și de întreaga lume.

²⁰ Mihail Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, București, 1967, p.341.

²¹ Art.XV-XIX.

În perioada celui de-al doilea război mondial, Dunărea, Carpații și zona litoralului vestic al Mării Negre au fost implicate în conflagrație, servind drept teatru de operațiuni pentru armatele aflate în conflict.

Putem concluziona că timp de aproape trei, începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea și până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dar și după aceea, practic până la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, principatele Române și apoi, România sau părți din ea, au fost folosite de către marile puteri europene drept monedă de schimb, teatru de operațiuni militare sau au servit la acțiuni politice de diversiune.

Geopolitica Dunării de Jos a urmat, în părțile ei esențiale, geopolitica Mării Negre. Marele „*lac sărat*” a fost, din punct de vedere istoric, un loc de confruntare pentru lumea ortodoxă rusă, lumea musulmană turcă și Europa, controlul acestuia fiind foarte important din punct de vedere militar-strategic, dar și economic. „*Lac turcesc*” timp de peste trei secole, va deveni, pe parcursul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX un condominium ruso-turc, pentru ca, ulterior, pe durata ființării Uniunii Sovietice, să fie, în cea mai mare parte a sa, un veritabil „*lac rusesc*”.

Geopolitica Mării Negre s-a schimbat profund după prăbușirea Uniunii Sovietice. În prezent, structura geopolitică a zonei Mării Negre, dar și a Europei de Centrale și de Sud-Est, incluzând Carpații, Balcanii și Dunărea Inferioară este marcată de două dinamici principale. Prima este reprezentată de înlocuirea semnificativă a influenței sovietice cu cea americană, care la rândul ei se află în competiție cu ambițiile franceze și germane. A doua dinamică este reprezentată de apariția unei axe a energiei care leagă resursele Asiei Centrale și Mării Caspice de Balcani și U.E. Noua geopolitică a Mării Negre indică o competiție clară între mari puteri. Cu Rusia în retragere (până la venirea lui Putin la putere), S.U.A., Franța și Germania sunt noii actori externi principali care se luptă pentru influență în regiune. La rândul său, Turcia, țară aflată în plin „boom economic” și cu o populație tânără, în creștere, aspiră la un rol tot mai activ în zonă.

2. Geostrategia europeană și remanențele unor efecte de falie

Într-o mare măsură, în epocile modernă și contemporană, asupra celei mai părți a spațiului amintit și-au manifestat dominația, directă sau indirectă, autoritățile habsburgice ori cele țariste de la Sankt Petersburg, respectiv cele sovietice de la Moscova. Evident, aceste stăpâniri sau influențe indirecte își vor pune amprenta indestructibilă asupra poporului sau populațiilor asupra cărora s-au manifestat, atât din punct de vedere economic, politic și cultural, cât și al mentalului colectiv. Rareori au ripostat românii la procesele *frontierei* în plan economic, actul lor de reacție manifestându-se în primul rând, în plan *cultural*. Explicația este simplă: fenomenele de *frontieră* la adresa poporului român au început, fie că s-au produs pe vremea fanarioților, în epoca capitalistă sau kominternist-sovietică, prin atentate bine organizate la adresa *culturii românești*²². Reacția culturală a românilor a fost urmată

²² Imediat după evenimentele din 1989, concomitent cu sfârșitul *ceaușismului* s-au redeclanșat agresiuni specifice procesului kominternist, cum ar fi: *antieconomie* (industria română este o grămadă de fier vechi), *antieducație*, *demitizare*, *gnoseologie agresivă*, *Eminescu este un protofascist*, *poporul român este vegetal*, *românii sunt marcați de un resentiment ancestral* etc. Aceste sintagme reprezintă efecte ale proceselor ideologice de sorginte neocominternistă care continuă să se manifeste datorită prezenței în fruntea unor instituții a unor oameni îndoctrinați cu idei neostaliniste dar și de elemente

sau însoțită de diferite tipuri de riposte, de natură politică, militară, doar ulterior ea s-a manifestat în plan economic.

Hanshofer, în demersul său de clarificare a conceptului de regionalizare, atât de drag astăzi unor geopoliticieni, a propus termenul de *pan-idee*, care ar însemna o conexiune complexă dintre o etnie și teritoriul ei de expansiune legitimă, cu alte cuvinte ar fi vorba despre o *ideologie etnospațială*. Pentru gestionarii crizelor este foarte important să cunoască și să studieze pulsațiile acestor *pan-idei* și mai ales să localizeze *zonele nostalgice*, și aceasta nu deoarece cvasitotalitatea crizelor, prezente sau viitoare, își au aici originea, ci deoarece din aceste zone vor continua să apară noi *pan-idei*, chiar dacă o mare parte a populațiilor se vor debarasa de o anumită aroganță imperială, vor continua să fie atrase de foste și adânci sentimente (și resentimente) nostalgice pro-imperiale viitoare.

Europa central-estică reprezintă un spațiu în care se mai manifestă încă reminiscențe nostalgice pro-imperiale. Aceste focare s-au menținut active și după disoluția celor trei imperii multinaționale, ba chiar și după disoluția Uniunii Sovietice deoarece unele populații aparținând națiunilor dominante sau colonizate de acestea în decursul timpului au rămas în afara frontierelor naționale, fiind înglobate în granițele noilor state naționale.

Această zonă extrem de sensibilă a continentului european cuprinde, în principal, litoralul nord-vestic al Mării Negre, de la limanul Nistrului până la sud de Burgas, interfluviul pruto-nistean (Basarabia)²³, Transnistria, interiorul arcului Carpat (Transilvania), îndeosebi zona interioară a Carpaților de Curbură și Orientali (județele Covasna, Harghita și parțial, Mureș)²⁴, la care se adaugă, prin extensie, Europa de sud-est, adică Balcanii de Vest (în speță, teritoriul fostei Iugoslavii și Albania), și anumite zone ale Bulgariei, Greciei și Turciei europene, inclusiv insula Cipru.

Aici, în acest spațiu, s-au derulat, în decursul timpului, o serie de configurări și reconfigurări geostrategice ale lumii. În timpul celor trei mari imperii (habsburgic, țarist și otoman) care și-au disputat zona, teritoriul românesc, situat în mijlocul arealului menționat, era fie *zonă de falie* între aceste uriașe entități politico-militare, fie *zonă-tampon*, dar întotdeauna zonă de siguranță strategică²⁵. Trei mari coridoare strategice europene încep din această zonă, iar Munții Carpați și Dunărea, cu un rol deosebit în strategiile militare, se aflau în centrul lor.

Culoarul strategic central european începe din Galiția Orientală, trece pe la nord de Carpați și ajunge până în Franța de nord-vest (Normandia), legând mari capitale europene. El a reprezentat principalul *bulevard strategic* al Europei, pe aici deplasându-se, într-un sens sau altul, popoarele migratoare dar și marile armate ale timpului, din antichitate până în prezent. Pe aici s-au deplasat armatele napoleoniene spre Viena, Berlin și Moscova, cazacii lui Alexandru I spre Paris, armata cezaro-crăiască sau cea a kaiserului în timpul primei mari conflagrații mondiale, wermachtul hitlerist, trupele sovietice în marșul lor spre Berlin ori anglo-americanii.

școlite undeva în Occident și care mențin încă controlul masiv asupra direcțiilor culturale-gnoseologice și educative din zona spiritului public, inclusiv formatorii de opinie.

²³ Colonizată cu ruși, ucraineni, bulgari etc.

²⁴ Colonizată cu unguri și secui.

²⁵ Gheorghe Văduva, *Remanente ale unor efecte de falie*, în *Geopolitica*, revistă de Geografie Politică, Geopolitică și Geostrategie, Anul IV, nr. 18 (2/2006), p.113.

Culoarul strategic al Dunării care străbate acest imens areal, a avut, are și va avea o mare importanță politică, economică și militară. Trebuie menționat că acest mare fluviu care străbate Europa de la vest la est nu a fost doar o zonă de falie nici în vremea limesului roman, de-a lungul său realizându-se confluente strategice. Departe de a fi doar o zonă de falie, el a fost și o cale de comunicare, un coridor logistic, o cale de navigație (e drept, destul de anevoioasă în zona Porților de Fier până spre sfârșitul secolului al XIX-lea) și un liant pentru populațiile trăitoare de-a lungul ei și pe ambele sale maluri. Bătrânul Istros, Donaris, Danubius, Duna, Donau sau Dunăre, cum a fost numit în ultimele trei milenii de populațiile trăitoare pe malurile lui a fost un drum fără pulbere de-a lungul căruia s-au mișcat și s-au statornicit populații, dar, în vremuri de invazii și situații conflictuale, s-au efectuat pe aici manevre strategice la care au participat importante grupări armate, începând cu falangele macedonene și legiunile romane, continuând cu flotele bizantine, armatele cruciate, ienicerii și spahii otomani, imperialii habsburgi, trupele țariste dar și armatele moderne din timpul celor două mari conflagrații mondiale.

Culoarul strategic maritim, ca și cel al Dunării, nu a fost o zonă conflictuală permanentă, cu câteva excepții. Acest coridor strategic trebuie menționat deoarece în spațiul maritim sau în proximitatea sa s-au trasat, în decursul timpului, o serie de falii ale căror efecte popoarele din zonă le suportă și astăzi. Între acestea, cele mai importante falii sunt cele dintre creștinism și islamism, dintre civilizația occidentală și cea musulmană, peste care se va suprapune cea dintre catolicism și ortodoxism, active îndeosebi după anul 622, Marea Schismă din 1054, în timpul cruciadelor dar și o dată cu apariția și dezvoltarea Imperiului Otoman. Alături de acestea vor mai apărea alte nenumărate falii determinate de construcții geopolitice arbitrare și interesante.

În decursul istoriei, cele trei țări românești au reprezentat pentru imperiile vremii, atât teritorii asupra cărora au încercat să-și întindă dominația cât și *zone de siguranță strategică* sau *zone-tampon*, cu importante efecte de falie. Într-adevăr, teritoriul românesc a reprezentat încă din antichitate o *zonă-tampon* a limesului Imperiului Roman, similară *regatelor clientelare* – Palmyra, Iudeea, Numidia sau Mauritania -, *satraپیilor* de graniță ale Imperiului Persan ori *mărcilor* carolingiene.

Începând cu epoca modernă, când a început să se contureze conceptul *statelor-tampon* (ca parte a teoriei *echilibrului puterii*, care și-a făcut loc în gândirea și diplomația strategice din secolul al XVII-lea), țările românești vor deveni, parțial sau în totalitate, *zone-tampon* pentru imperiile vecine (otoman, habsburgic și rus).

Înglobând Transilvania la sfârșitul secolului al XVII-lea (1699), Cancelaria Aulică de la Viena nu au mai avut unde să-și creeze o *zonă de siguranță strategică* (*zonă-tampon*) la frontierele sale estice, țările românești extracarpatiche, care ar fi constituit o zonă ideală de siguranță pentru Imperiul Habsburgic fiind vasele deja Imperiului Otoman și reprezentând o *zonă-tampon* a Înaltei Porți. În aceste condiții, austriecii au fost nevoiți să-și creeze o *zonă de siguranță interioară*, la adăpostul Carpaților de Curbură, în spațiul actual al județelor Harghita, Covasna și, parțial, Mureș, zonă cu tradiție în politica expansionistă spre est și sud-est a Coroanei Sfântului Ștefan, colonizată de aceasta cu sași, secui și teutoni²⁶. Zona era ideală pentru politica de apărare a frontierei estice a Imperiului, ea reprezentând un spațiu de siguranță strategică interioară, protejată de un obstacol extrem de puternic – lanțul

²⁶ Ulterior, cavalerii teutoni au fost alungați de Andrei al II-lea, fiind colonizați în prusia Orientală și creând probleme deosebite Regatului Poloniei.

Carpaților - și sprijinit, în adâncime, pe forme puternice de teren din Podișul Transilvaniei, îndeosebi pe Munții Perșani²⁷, foarte bine împăduriți la vremea aceea și greu accesibili, chiar și acum, pentru tehnica militară. Totodată, în gândirea strategilor de la Ministerul de Război austriac, ea permitea debarșarea rapidă a armatelor imperiale prin pasurile Buzău, Oituz și Ghimeș spre Poarta Focșanilor, la Gurile Dunării, în vederea realizării „coridorului” visat de Ludovic cel Mare de Anjou spre Brăila și Mare, dar blocat de Vlaicu Vodă la 1368²⁸.

La rândul lor, teritoriile extracarpatiche românești au reprezentat zone de importanță strategică dar și de siguranță strategică pentru cele trei mari imperii vecine și concurente. Astfel, după ocuparea interfluviului pruto-nistean (Basarabia) de către Rusia țaristă, Moldova de vest, adică Moldova dintre Prut și Carpații Orientali, a reprezentat o *zonă de siguranță strategică* pentru Imperiul Rus, în timp ce teritoriul dintre Carpații Meridionali și Dunăre (Valahia) a constituit o *zonă de siguranță strategică* pentru Imperiul Otoman.

Din păcate, maniera în care este tratat în prezent teritoriul românesc de unele cancelarii occidentale și chiar atlantice dovedește remanența efectelor de zone de siguranță strategică sau de zone-tampon, care, în ultima instanță nu sunt altceva decât *efecte de falie*. Spre exemplificare menționăm felul așa-zis academic în care profesorul american Samuel P. Huntington de la Universitatea Harvard delimitează clar, fără echivoc, linia de demarcație dintre civilizația occidentală și cea ortodoxă, care, pornind din estul Țărilor Baltice și urmând frontiera est-poloneză, împarte România în două: una ortodoxă și una (Transilvania) occidentală, desparte Croația de Serbia și străbătând Bosnia și Herțegovina pe undeva pe la mijloc, îi separă pe catolicii croați și sloveni de ortodocșii sârbi și bosniacii musulmani. Totodată, savantul american acreditează ideea că civilizațiile ar putea fi entități generatoare de conflicte militare, ori este notoriu că civilizațiile crează valori, iar interesele politice și economice produc războaie, moarte și distrugere. În esență, această teorie, deși lansată în S.U.A., țară cu tradiții democratice de necontestat, mi se pare extrem de periculoasă și chiar înrudită cu teoria rasistă a celui de-al treilea Reich, dar ascunsă sub o *mască culturală*.

Teoria privind „ciocnirea civilizațiilor” împarte, practic, Europa în două, după o linie de demarcație ce reprezenta frontiera estică a creștinătății occidentale trasată la nivelul anului 1500 când în urma conciliului de la Florența (1499), catolicismul și ortodoxia s-au separat irevocabil. Or, ea nu pomenește nimic de Reformă și de cultele protestante cu care catolicismul va avea conflicte incomparabil mai sângeroase decât cu ortodoxia. În plus, catolicii și protestanții aparțineau, de foarte multe ori aceluiași popor și proveneau, uneori, din aceeași clasă socială sau chiar din aceeași familie.

Nimeni nu neagă existența unor deosebiri între Estul și Vestul Europei, după cum, de asemenea, există diferențe notabile între Nordul superindustrializat și Sudul mai puțin dezvoltat, deși aparțin aceluiași areal cultural, dar încercarea de a teoretiza și a absolutiza divizarea acestui continent după criterii culturale este nu numai forțată, ci și antieuropeană. Nu întâmplător au apărut proiectele de autonomizare al așa-zisului ținut secuiesc, adică a zonei de siguranță spre est a fostului imperiu cezaro-crăiesc, care adâncesc efectul de *falie etnică*, produs încă din vremea Regatului Sf. Stefan, accentuat în timpul Imperiului Austro-ungar și a regimului horthyst și continuat

²⁷ Gheorghe Văduva, *op. cit.*, p.114.

²⁸ Atât Ludovic de Anjou cât și Habsburgii austrieci au vizat accesul la Gurile Dunării, atât din considerente economico-comerciale, cât și militare (n.n.).

prin epurările etnice care au avut loc în zonă în ultimii 22 de ani. Este o realitate bizară și periculoasă în care au fost atrase și manipulate o serie de personalități politice din România (nu neapărat numai de origine etnică maghiară), cu concursul guvernelor care s-au succedat la Budapesta dar și la îndemnul ocult al unor cancelarii și centre de putere occidentale și chiar a unor politicieni români.

Situația este și mai gravă în zona coridorului maritim, în interfluviul pruto-nistrean, la limanul Nistrului. Aici, Republica Moldova este măcinată și ea de numeroase falii, consecințe ale confruntărilor, dar și a înțelegerilor mai mult sau mai puțin amiabile ale Imperiului Rus cu cel Habsburgic și Otoman. Și aici, ca și în Secuime, românii au fost înlăturați de la Gurile Dunării, din județele Cahul și Ismail, dar și din Bucovina de Nord și din zona Hotinului, adică de la intrările în cele trei mari coridoare strategice amintite: *central european (galițian)*, al *Dunării* și *Maritim*. Dacă în *Secuime* colonizarea cu elemente alogene s-a făcut pe parcursul a sute de ani și, în general, relativ pașnic, pentru întărirea frontierelor amenințate de tătari, Rusia Țaristă și apoi Sovietică s-a comportat într-o manieră extrem de dură, lichidând literalmente populația românească din Bugeac, zona Hotinului și Bucovina de Nord. Cei ce nu au fost împușcați pe loc (îndeosebi în vara anului 1940), au fost imbarcați în vagoane și apoi... *via* lagărele din Kazahstan și Siberia. Mai mult, intuind o posibilă rocadă istorică, regimul comunist a rupt din trupul Basarabiei cele trei județe dunărene și Ținutul Hotinului, care, împreună cu Bucovina de Nord iar apoi, în 1948, cu Insula Șerpilor, au fost înglobate Ucrainei, creând, în perspectivă, o stare cvasiconfliktuală între România, Republica Moldova și Ucraina.

După 1989, în întregul spațiu central-european și de sud-est, de la fosta graniță intergermană și până la frontiera cu fosta Uniune Sovietică, și de aici până la Pacific, practic în cvasitotalitatea fostei lumi comuniste, s-a instaurat pluralismul politic, au avut loc alegeri, mai mult sau mai puțin libere, s-au pus bazele statului de drept, iar fundamentele ideologice ale Războiului Rece au fost înlăturate prin extinderea și consolidarea graduală a democrației liberale, Europa angajându-se pe coordonatele unui echilibru politic. Din păcate echilibrul este încă fragil și contradictoriu, în el manifestându-se două tendințe diametral opuse, de integrare tot mai accentuată a Europei de vest și de fracționare și dezintegrare (balcanizare) a Europei de est, generatoare de instabilitate, tensiuni și stări conflictuale (fosta Iugoslavie, Transnistria, zona Caucazului)²⁹, un fenomen deosebit de periculos constituindu-l recrudescența naționalismului etnic, cu manifestări extremiste în Europa Centrală, Peninsula Balcanică și în spațiul ex-sovietic. Este cât se poate de evident că sunt vizate în primul rând frontiera Oder-Neise dintre Germania și Polonia (deși, la nivel guvernamental acest subiect este *tabu*), cea dintre Ungaria și România (aici, manifestările sunt mult mai vocale), ambele trasate la Yalta și Potsdam (se uită că frontiera româno-ungară s-a stabilit la Trianon, în 1920), dar astfel de manifestări sunt prezente și în alte state din centrul și estul Europei, îndeosebi în Peninsula Balcanică. Iată de ce teoria celor trei culoare strategice este încă de actualitate și va mai fi încă mult timp de acum încolo, chiar dacă unele dintre statele *concurrente* sunt membre ale aceleiași alianțe, NATO.

Principalelor state occidentale (și aici mă refer îndeosebi la Marea Britanie și Franța) le este cunoscut rolul pe care l-a jucat și îl joacă Ungaria (și parțial, Austria), ajutate din umbră de Germania, în generarea și alimentarea fenomenelor naționalist-

²⁹ Florian Gârș, *Expansiunea spre est a NATO. Bătălia pentru Europa*, București, 1997, p.72.

etnice și revizioniste din Europa de est și din Peninsula Balcanică, dar nici cancelariile de la Londra, Paris și Bruxelles nu reacționează pe măsură. Deși Departamentul de Stat și propaganda americană ascunde acest lucru, S.U.A. au de câștigat de pe urma fenomenelor naționaliste din Europa, aceste fenomene împiedicând o integrare europeană reală. Or, americanii, deși nu declară efectiv acest lucru, nu agreează câtuși de puțin Uniunea Europeană.

3. Tendințe geopolitice și geostrategice în zona danubiano-pontică

În prezent, în arealul ponto-danubian se înregistrează două curente contradictorii: pe de o parte, includerea statelor din această zonă în U.E. și N.A.T.O. concomitent cu sporirea activității organizațiilor respective, îndeosebi în Republica Moldova și Ucraina, iar pe de altă parte, creșterea efortului Federației Ruse atât pe linia înglobării cele două state în blocul său politico-militar și economic, cât și pe linia prezervării rolului ei hotărâtor în problemele „*vecinătății imediate*” și a conservării prezenței militare ruse semnificative în Transnistria, precum și în întregul areal al Mării Negre.

Lărgirea N.A.T.O. și extinderea U.E. în Europa Centrală și de Est, Balcani și Mediterana de Est, prin includerea, în primul val, a țărilor baltice (Estonia, Letonia și Lituania) și a celor central-europene (Ungaria, Polonia și Cehia, inclusiv Slovenia și Cipru), urmat de un al II-lea val, în 2007 (România și Bulgaria), a constituit o contribuție de seamă la pacea și securitatea în Balcani și în arealul balcanic, peribalcanic, *pontic* și, prin extensie, ponto-caspic. Într-o perspectivă, probabil, mai îndepărtată, Bruxelles-ul va integra întreaga Europă de Sud-Est (Serbia și celelalte state succesoare fostei Iugoslavii), iar după soluționarea unor probleme de natură diplomatică și de politică internă, și Turcia. Într-adevăr, fără Turcia – cu cei peste 60 milioane de locuitori, Uniunea Europeană ar fi mult mai slabă, această țară constituind un pilon real al stabilității, securității și modernizării în Orientul Apropiat și Mijlociu.

Merită subliniat faptul că dependența energetică a statelor de la Marea Neagră de Federația Rusă favorizează, în mare măsură, planurile Moscovei de reconstituire a fostului său bloc. Totuși, nu trebuie uitat un element esențial: principalele conducte rusești de petrol și gaze care merg în Occident tranzitează Ucraina și Polonia, tranzitul de resurse energetice fiind practic controlat de actori regionali asupra cărora Kremlinul exercită un control slab și nesigur.

Mai trebuiesc menționați și alți factori sau, mai precis, evenimente care au periclitat, într-o oarecare măsură, stabilitatea regiunii, între care controversatul canal Bâstroe³⁰, un punct intens dezbătut de politicieni, mass-media și opinia publică din România, Ucraina și alte state.

³⁰ În intenția sa de a diminua controlul României asupra gurilor Dunării, Ucraina a început construcția unui nou canal de legătură între Dunăre și Marea Neagră, canal ce va diminua exclusivitatea României în privința dirijării traficului naval dintre Dunăre și Mare pe brațul Sulina. Potrivit unor surse din presa de la Chișinău, băncile de investiții din Ucraina au virat fonduri guvernului ucrainean care, cu toată opoziția Bucureștiului, a început procesul de lărgire și adâncire a porțiunii de vărsare a brațului Chilia în Marea Neagră în dreptul localității Bistroe. Poziția adoptată de autoritățile de la Kiev a determinat un conflict diplomatic româno-ucrainean deoarece construirea canalului Bâstroe, concomitent cu modificarea rutelor fluviale pe Dunare, afectează major flora și fauna Deltei Dunării. În prezent, conflictul se află în „stand-by”, reprezentând ceea ce în termenii de specialitate se numește un *conflict înghețat*. Merită menționat faptul că marile puteri occidentale, îndeosebi Franța și Germania, au adoptat față de acest conflict o poziție puțin amiabilă părții române, făcând excepție organizațiile ecologiste care militează pentru sistarea lucrărilor (n.n.).

O altă problemă o reprezintă ambiguitatea opțiunii politice a Ucrainei și Republicii Moldova, care nu s-au angajat decisiv pe drumul racordării complete la valorile euroatlantice.

Bibliografie

- 1) Ilie BĂDESCU, Dan DUNGACIU, *Sociologia și Geopolitica frontierei*, Vol. 1., București, Editura Floare Albastră, 1995.
- 2) Dan BERINDEI, *Românii în Europa în perioadele premodernă și modernă*, București, Editura Enciclopedică, 1997.
- 3) Sergiu COLUMBEANU, *Contribuții privind situația internațională a țărilor române între anii 1806-1812*, în : „Revista de istorie”, t.29, nr. 5, București, 1976.
- 4) Jean-Michel GAILLARD, Anthony ROWLEY, *Istoria continentului european. De la 1850 până la sfârșitul secolului al XX-lea*, traducere din franceză de Em. Galaicu-Păun, Chișinău, Editura Cartier, 2012.
- 5) Florian GÂRZ, *Expansiunea spre est a NATO. Bătălia pentru Europa*, București, 1997.
- 6) Ion GIURCĂ, *Dunărea și geopolitica puterilor europene în epoca modernă și contemporană*, în: „Seminar. Dunărea, Securitatea și cooperarea europeană în secolul XXI”, volum coordonat de George Cristian Maior, București, Editura Enciclopedică, București, 2002.
- 7) Nicolae IORGA, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, Ediția a II-a adăugită, vol. I, București, Casa Școalelor, 1928-1929.
- 8) Mihail KOGĂLNICEANU, *Texte social-politice alese*, București, 1967.
- 9) Rudolph KJELLEN, *Staten Som Lifsform (Statul ca un organism viu)*, Stockolm, 1916.
- 10) Gheorghe NICOLAESCU, *Gestionarea crizelor politico-militare*, București, Editura Top Form, București, 2003.
- 11) Col.dr.Petre OTU, *Istorie și geopolitică. România și problema strâmtoarelor (1923-1939)*, în „Anuar. Studii de securitate, apărare națională și istorie militară”, București, Editura Militară, 2000.
- 12) Program. *De ce Euxin?*, articol apărut în *Euxin, Revistă de sociologie, geopolitică și geoistorie*, nr. 1-2, București, 1997.
- 13) Gheorghe VĂDUVA, *Remanente ale unor efecte de falie*, în *Geopolitica, revistă de Geografie Politică, Geopolitică și Geostrategie*, Anul IV, nr. 18 (2/2006).

Începuturile cercetării științifice a Transilvaniei între francmasonerie și Samuel von Brukenthal

Thomas ȘINDILARIU

Les débuts de la recherche scientifique de la Transylvanie entre la franc-maçonnerie et Samuel von Brukenthal

Résumé

La ségrégation ethnique de la société de Transylvanie durant le régime de 1790-1791 contribue beaucoup à la politisation du paysage scientifique dans les trois régions linguistiques. Pourtant, des positions politiques collectives et des publications de valeur scientifique différente, basées sur des preuves historique et l'histoire du droit, étaient sur l'ordre du jour dans toutes les langues parlées dans la principauté. En même temps, les langues roumain et hongrois deviennent des langues culturelles et scientifiques. L'héritage des Lumières et de la franc-maçonnerie est certainement dans le respect et la participation mutuelle au niveau scientifique. La cohérence d'archive de la lodge de Sibiu est exceptionnelle par rapport à ce que peu de choses ont été conservées dans d'autres. Dans ces circonstances, il peut être vu à partir de Sibiu en détail la pénétration massif des pratiques bureaucratiques de gestion de la seconde moitié de 1780 dans la vie de la lodge qui deviennent si familiers pour les initiatives de l'association basés sur des intérêts communs, des intérêts qui étaient à l'époque dans la lodge entrelacés avec l'intérêt dans la recherche scientifique, en particulier l'histoire.

Mots-clé: franc-maçonnerie, Samuel von Brukenthal, Sibiu

Cuvinte cheie: francmasonerie, Samuel von Brukenthal, Sibiu

Joseph Franz Trausch (1795-1871), președinte al Societății de Studii Transilvane 1858-1869, a fost totodată unul dintre cei mai harnici colecționari și copişti de manuscrise și documente din Transilvania, la mijlocul secolului al XIX-lea. Colecția de manuscrise Joseph Franz Trausch este unul dintre cele mai valoroase fonduri păstrate de Arhiva Bisericii Negre la Brașov.¹ Această stare de fapt se datorează unui prezbiteriu curajos al comunității evanghelice C.A. din Brașov, care a îndrăznit în decursul anilor 70 și 80 ai secolului XX să nu se conformeze necondiționat poftii de expropriere a regimului ceaușist din domeniul arhivistic.² Ultima linie de contur prin care dorim să schițăm valoarea colecției este faptul că ea îi servea lui Trausch ca aparat de mână pentru editarea Lexiconului Scriitorilor Germani din Transilvania. Completându-l pe Johann Seivert, Trausch a editat singur până în 1871 primele trei volume ale Lexiconului – anul acesta apărând volumul 10 editat de Harald Roth.³

¹ Rainer Kramer, *Die Handschriften-Sammlung Trausch*, în: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 29 (2006), p. 1-19 (publicația se va cita în continuare: ZfSL).

² Thomas Șindilariu, *Kriegsverluste, Wiederaufbau und Enteignung. Zur Archivgeschichte der Honterusgemeinde in Kronstadt ab 1944*, în: *ZfSL*, 28 (2005), p. 40-56, aici p. 54f.

³ Joseph Trausch (ed.), *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen*, vol. I-III, Kronstadt/Brașov, 1868-1871; Friedrich Schuller (ed.), *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen*, vol. IV, Hermannstadt/Sibiu, 1902; Hermann Hienz, Harald Roth (ed.): *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen. Bio-bibliographisches*

Trausch n-ar fi fost el însuși – nici în rolul său de colecționar dar nici ca președinte al Societății de Studii Transilvane – dacă nu ar fi întocmit un volum consistent, de 759 file, cu titlul „Statute, programe și alte scrieri ale unor societăți erudite din Viena, Ungaria și Transilvania precum și scrisori ale unor savanți”.⁴ Chiar în primele pagini ale volumului, asistăm la procedeul prin care Trausch verifică unele indicii găsite la Johann Seivert⁵ și Joseph Carl Eder⁶, conform cărora⁷ Stephan Piso, fratele umanistului Iacob Piso născut la Mediaș, ar fi fost membru al unei societăți erudite fondată de Conrad Celtis în jurul anului 1500 cu numele *Sodalitatis Septemcastrensis*.

Prin urmare în 2012 nu am avut doar de sărbătorit 50 de ani de la refondarea Societății de Studii Transilvane în 1962 la Heidelberg ci totodată 500 de ani de societăți erudite transilvane, dacă lipsa izvoarelor, acel veșnic impediment al curiozității istorice, nu și-ar face din nou simțită prezența! Nici Seivert, în *Lexiconul sau Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften*, dar nici Eder, în cartea sa *Observationes criticae et pragmaticae ad historiam Transsilvaniae*, nu au indicat vre-o sursă pentru apartenența lui Ștefan Piso la acea *Sodalitatis Septemcastrensis*. Trausch a încercat să elucideze cazul prin corespondența sa cu secretarul aulic din Viena, Baron Carl Geringer⁸ și cu Georg Gyurikovits din Bratislava/Pressburg⁹, însă fără să aibă un succes substanțial. Concluziile precaute ale lui Trausch se găsesc în lexiconul său în cadrul articolului referitor la Ștefan Piso. El se limitează la o presupusă identitate între *Sodalitatis Septemcastrensis* și o altă, mai bine documentată, societate erudită fondată de Celtis, și anume Societatea Danubiană, care apare și sub denumirea *Septem Castrensis Danubianus coetus*. Speculații, dacă acele *septem castres* marchează un specific ardelean sau chiar săsesc al Societății Danubiene, sau a unei posibile subdiviziuni ale acestea, nu se găsesc la Trausch, chiar dacă sunt cunoscuți doar parteneri de corespondență sași ale lui Conrad Celtis din cadrul Ungariei istorice.¹⁰

Să ne întoarcem însă la tema propusă: începuturile cercetării științifice ale Transilvaniei în secolul al XVIII-lea ca forme premergătoare ale asociațiilor științifice ale secolului al XIX-lea.

Liberul acces la universitățile protestante a fost cel târziu din perioada Reformei religioase condiția *sine qua non* pentru toți cei transilvăneni care aveau intenția de a urmări o carieră preotească. Pentru sașii din Țara Bârsei, de exemplu, condiția pentru a fi de eligibilitate ca preot din 1444 a fost dobândirea de studii universitare.¹¹

Handbuch für Wissenschaft, Dichtung und Publizistik, vol. V-X, Köln-Weimar-Viena, 1995-2012 (în continuare: SL).

⁴ Arhiva Bisericii Negre, Brașov (în continuare: ABN), cota IV.F.1.Tq.166.

⁵ Johann Seivert, *Nachrichten von siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften*, Pressburg 1785, p. 338.

⁶ Joseph Carl Eder, *Observationes criticae et pragmaticae ad historiam Transilvaniae sub regibus arpadianae et mixtae propaginis*, Hermannstadt/Sibiu, 1803, p. 260.

⁷ Seivert și Eder s-au documentat probabil din: Wallaszky, *Tentamen Historia Litterarum sub Rege Matthia Corvino Hunyad*, Leipzig 1769, p. 68-75. Nu am putut verifica acest aspect, vezi SL, vol. 3, p. 61, nota 1.

⁸ ABN, cota IV.F.1.Tq.166/Nr. 6.

⁹ ABN, cota IV.F.1.Tq.166/Nr. 5.

¹⁰ SL, vol. 3, p. 63, nota 2.

¹¹ Vezi: Friedrich Teutsch, *Aus der Zeit des sächsischen Humanismus*, în: *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* 16 (1880/81), p. 227-277, aici p. 229 (publicația se va cita în continuare: Archiv VfSL).

Concomitent cu integrarea Transilvaniei în Imperiul Habsburgic încep restricțiile în domeniul accesului la universitățile protestante din străinătate, motivate de intenția recatolicizării provinciilor estice ale Monarhiei. Dacă Monarhia se afla în stare de război, ceea ce s-a întâmplat în repetate rânduri cu Prusia până la 1763, stagii la toate universitățile din țările protestante erau interzise de Viena. Ciuma și Războiul de Șapte Ani au împiedicat stagiul universitar a lui George Michael Gottlieb von Herrmann – pentru a da doar un exemplu celebru ale acestor condiții cadre.¹² În această situație și, totodată, având în vedere numărul mare de tineri transilvăneni care căutau să ajungă la o universitate protestantă în 1761 și 1764/65 s-a tratat în cadrul Consiliului Aulic de la Viena subiectul înființării unei universități protestante în Transilvania, pentru a evita stagiile costisitoare ale studenților în străinătate. Referatul lui Samuel von Brukenthal asupra acestui subiect era, spre deosebire de cele ale celorlalți consilieri, lipsit de intenții de tergiversare a proiectului.¹³ Prin memoriul său – „Propuneri provizorii pentru înființarea unei universități în principatul Transilvania” („Vorläufige allunterthänigste Gedanken über die Errichtung einer Universität im Fürstentum Siebenbürgen”)¹⁴ Brukenthal încerca, prin promisiunea unui sprijin substanțial din partea autorității teritoriale săsești – a Națiunii Săsești – nu doar înființarea unei universități cu toate cele patru facultăți, pentru toți protestanții din Transilvania, ci și rezolvarea a două probleme majore ale sașilor din secolul al XVIII-lea. Brukenthal propunea ca Națiunea Săsească să obțină în schimbul finanțării anuale a universității, cu suma de 14.000 de florini, prescrierea unor presupuse datorii față de fisc acumulate în perioada principatului autonom. Mai departe propunea încetarea disputei legate de veniturile din zeciuială ale preoțimii evanghelice din Țara Bârsei, revendicate parțial de către fisc. Rezoluția Mariei Theresiei era în favoarea ideilor lui Brukenthal.

Forurile superioare ale bisericilor protestante și Capitlul Țării Bârsei aveau însă dificultăți în a recunoaște în propunerea lui Brukenthal o șansă unică pentru rezolvarea a trei probleme majore ale sașilor din secolul al XVIII-lea, printr-o singură acțiune. Între timp, opoziția față de proiectul universitar protestant transilvănean se formase deja, atât din partea birocraților cât și din partea episcopului catolic Bajtay. Drept urmare în 1767 consiliul aulic a renunțat definitiv la acest proiect.¹⁵

Pentru întreaga durată a discutării proiectului universitar în cadrul Consiliului Aulic, era prevăzut ca protestantul Brukenthal să nu afle nimic despre un scop principal al universității protestante planificate: ea avea menirea de a evita pătrunderea în Transilvania a „noilor erori și moravuri deplorabile” („neue Irrtümme und verderbte Sitten”)¹⁶. Având în vedere această funcție evidentă de control a spiritelor și, totodată, ținând cont de importanța pe care accesul studenților transilvăneni în anii 1770 la universitățile protestante din nordul Germaniei, care erau tot odată centrele Iluminismului german, îl avea *pentru* evoluția spirituală excepțională de după 1790,

¹² George Michael Gottlieb von Herrmann, *Das Alte Kronstadt. Eine siebenbürgische Stadt- und Landesgeschichte bis 1800*, ed. Thomas Șindilariu și Bernhard Heigl, Köln-Weimer-Viena 2010 (seria: *Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens*, vol. 32), p. XII (*Eiführung* de Thomas Șindilariu).

¹³ Georg Adolf Schuller, *Samuel von Brukenthal*, 2 vol., München 1967-1969, aici vol. I, p. 150-152 (în continuare se va cita: Schuller, *Brukenthal*; voumul va fi indicat cu cifre romane).

¹⁴ Idem, *Brukenthals Hochschulplan*, în: *Siebenbürgisch-deutsches Tageblatt*, Hermannstadt/Sibiu, 1921, Nr. 14496, 14498, 14500, 14502, *apud*: Carl Göllner și Heinz Stănescu (ed.), *Aufklärung. Schrifttum der Siebenbürger Sachsen und Banater Schwaben*, București, 1974, p. 118-120.

¹⁵ Schuller, *Brukenthal* I, p. 152 f.

¹⁶ *Ibidem*.

putem consemna cu o oarecare ușurare eșecul proiectului universității protestante transilvane.

Instituții precum universitățile dau dovadă, de obicei, de o durabilitate remarcabilă. Din acest punct de vedere este incontestabil totuși că aici s-a irosit o șansă unică de a crea un mediu important pentru dezvoltarea vieții intelectuale transilvane. Având în vedere evoluția din următoarele două decenii sau chiar secole putem concluziona în privința dezvoltării științifice a comunității germane din Transilvania că, forțele ei de coeziune au fost suficiente să dezvolte doar societăți științifice, care s-au remarcat însă printr-o producție literară remarcabilă. Dezvoltarea unor instituții de specialitate, dotate cu posturi pentru profesioniști recunoscuți¹⁷, a devenit punctul slab al vieții științifice săsești. Încercările întreprinse pentru a depăși această stare au fost întreprinse ori târziu, chiar prea târziu¹⁸ sau sub auspiciile unor ideologii totalitariste.¹⁹ Concluzia este evidentă: ar fi fost definitiv mai înțelept, dacă sfaturile lui Brukenthal ar fi fost urmate la timp!

„Noile erori și moravurile deplorabile” menționate mai sus au rămas deci parte integrantă a bagajului intelectual cu care studenții transilvăneni se întorceau de la universitățile din Germania protestantă. Însă, ceea ce în ochii unei conduceri de stat timide părea a fi o depravare, pentru tineret reprezenta spiritul epocii, Iluminismul. Este necesar să menționăm, în acest context, că în timpul domniei Mariei Theresia, Curtea de la Viena a dovedit o atitudine ambivalentă față de Iluminism. Pe de o parte doctrina catolică a statului dădea naștere la un scepticism profund față de Iluminism – o stare de fapt puțin surprinzătoare, având în vedere că promovarea Iluminismului era emblematică pentru Prusia, inamicul din Războiul de Șapte Ani, abia terminat. Pe cealaltă parte, nevoia de modernizare și reforme a Monarhiei Habsburgice era imposibil de gestionat fără implicarea unor spirite iluminate – astfel personalități precum Gerhard van Swieten sau Joseph von Sonnenfels s-au bucurat de posibilități considerabile în acest sens.²⁰

În cadrul istoriei asociațiilor secolului al XVIII-lea îi revine nu doar rolul dezvoltării formelor premergătoare ale culturii asociative burgheze din secolul al XIX-lea, ci totodată descoperirea și cultivarea unui scop abstract, ca prilej al asocierii. Forma cea mai răspândită de asociere din „secolul sociabil”, precum este numit secolul al XVIII-lea de Ulrich im Hof,²¹ a fost la scară europeană francmasoneria. La

¹⁷ Franz Zimmermann, *Mehr Fachmänner für unser Schrifttum*, Hermannstadt/Sibiu, 1925.

¹⁸ Vezi planurile lui Georg Eduard Müller pentru înființarea unei universități germane la Sibiu sau a unei secțiuni a Institutului pentru Studii Germane Sudesteuropene. Harald Roth, *Deutsche Universität Hermannstadt. Pläne zur Gründung einer deutschen Universität in Siebenbürgern in den Jahren 1918 bis 1920*, în: *Halbasien* 2 (1992), p. 50-56; Vasile Ciobanu, *Die Hermannstädter Sektion des Instituts für südostdeutsche Studien, 1922-1936*, în: *Forschungen zur Volks- und Landeskunde* 26 (1983), tom. 1, p. 82-86.

¹⁹ Referitor la fondarea Institutului de Cercetare al Grupului Etnic German, respectiv a Secțiunii Sibiu a Filialei de la Cluj a Academiei RPR vezi: Harald Roth, *Wissenschaft zwischen Nationalsozialismus und Stalinismus. Vom Forschungsinstitut der Deutschen Volksgruppe in Rumänien zum Forschungsinstitut für Gesellschaftswissenschaften der Rumänischen Akademie*, în: Mathias Beer și Gerhard Seewann, (ed.), *Südostforschungen im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen, Inhalte, Personen*, München, 2004, p. 123-133.

²⁰ H.M. Scott, *Reform in the Habsburg Monarchy, 1740-1790*. în: *Enlightened Absolutism. Reform and Reformers in Later Eighteenth-Century Europe*, ed. H.M. Scott, Michigan, 1990, p. 145-187; aici p.164.

²¹ Ulrich Im Hof, *Das gesellige Jahrhundert. Gesellschaft und Gesellschaften im Zeitalter der Aufklärung*, München 1982.

doar patru ani de la sfârșitul Războiului de Șapte Ani asistăm la Sibiu în 1767 la înființarea lojei francmasonice „Sfântu Andrei la cele trei foi de nufăr” („St. Andreas zu den drei Seeblättern”).²²

Conform unei constatări mai vechi a istoriografiei sociale vestgermane, făcute de Reinhart Koselleck în 1959, unul dintre aspectele principale ale francmasoneriei este că realizarea idealului ei de egalitate frățească a fost posibilă doar în „arcanul” oferit de lojă. Datorită segregării societății profane pe stări, idealul egalitar și frățesc avea nevoie pentru realizarea sa de o contraierarhie secretă a gradurilor francmasonice.²³

În cazul celor aproximativ 250 de membri ai lojei sibiene, care cuprindea reprezentanți din mai toate stările și etniile țării, se impune întrebarea în ce măsură acest lucru era intenționat și care au fost posibilele efecte ale acestei stări de fapt pe lungă durată, dincolo de sistarea activității lojei în 1790. O să urmărim îndeaproape impulsurile pentru viața științifică a Transilvaniei. Prima parte a întrebării o putem trata direct: asocierea, dincolo de barierele etnice și de stări precum și celor confesionale, era în cazul francmasonilor posibilă și lipsită de orice dificultate, deoarece latura politică a acestor bariere era mult diminuată de dominația absolutismului birocratic pe scena politică a țării, până la edictul de restituire a lui Iosif al II-lea din 1790. Această situație s-a schimbat profund în urma Dietei de la Cluj din 1790/91, fapt ce a fost de importanță ridicată și pentru evoluția peisajului științific al Transilvaniei.²⁴

Dar mai întâi să ne oprim asupra structurii membrilor lojei. Din 1767 loja Sf. Andrei a parcurs un proces de transformare de la o lojă a unor foști studenți sași într-un loc de întâlnire al elitelor din armată, administrație, nobilime și preoțime a Marelui Principat al Ardealului. Zece ani înainte de a deveni în 1787 succesorul lui Brukenthal în funcția de guvernator al Transilvaniei, contele Bánffy György a devenit, la Sibiu, francmason și a atras un număr însemnat de nobili maghiari din Transilvania după sine. Un aflux de membri, considerabil mai puternic, este declanșat de rezonanța pozitivă a edictului de toleranță religioasă emis de Iosif al II-lea în 1781. Făcând abstracție de unele schimbări organizatorice în cadrul francmasoneriei la scara întregii Monarhii, pe care nu le vom aprofunda, se poate constata că numărul francmasonilor sibiieni s-a aflat până în 1790 într-o creștere continuă. Având în vedere faptul că francmasoneria este socotită drept un indicator al Iluminismului în secolul al XVIII-lea, trebuie menționat că există în documentele de arhivă a lojei sibiene un număr de

²² Vechimea unei loji era un factor decisiv pentru stabilirea dependenței față de alte loji. În ciuda faptului că posedăm doar de documente despre activitatea lojei începând din 1777 loja brașoveană „Zu den drei Säulen” a susținut înființarea ei încă din 1749. Ea a reșuit să impună în bună măsură acest punct de vedere față de loja din Sibiu. Vezi pentru acest context: Thomas Șindilariu, *Iluminism și francmasonerie la Brașov. Loja „La cele Trei Coloane”*, în: *Țara Bârsei* 10 (2011), p. 34-38, aici 36; studiul a apărut adăugit, cu ilustrații ale sigilului lojei și în: *Trivium. Revistă de gândire simbolică*, 4 (2012), nr. 1, p. 47-54.

²³ Reinhart Koselleck, *Kritik und Krise. Ein Beitrag zur Pathogenese der bürgerlichen Welt*, Freiburg 1959, p. 55f.

²⁴ Thomas Șindilariu, *O încercare de a depăși segregarea pe stări a societății și un impuls pentru istoriografia critică a Transilvaniei. Loja francmasonă „St. Andreas zu den drei Seeblättern” din Sibiu*, în: Marius Eppel și Tudor Sălăgean (ed.), *Masoneria în Transilvania. Repere istorice*, ediția a 3-a, Cluj 2010, p. 32-46.

aprox. 100 de cereri de aderare din ultimii ani ai lojei, care însă nu au mai putut fi tratate.²⁵

Statistica celor 279 de membrii atestați documentar ai lojei sibiene se conturează precum urmează: după criterii confesionale: romano-catolici: 149; evanghelici C.A.: 73; reformați: 37; ortodocși: 7; unitarieni: 2, greco-catolici (uniți): 1; pentru zece persoane nu dispunem de informații în acest sens.²⁶

Situația confesională reprezintă unele dificultăți pentru stabilirea structurii etnice. Totodată trebuie ținut cont de faptul că loja era atrăgătoare pentru persoane cu o orientare cosmopolită ale căror identități nu se mai sprijineau în mod exclusiv pe apartenența etnică. Din aceste motive la zece membrii apartenența etnică nu se poate stabili cu claritatea necesară. De asemenea trebuie ținut cont de faptul că, de exemplu, în rândul ortodocșilor se pot întâlni comercianți greci sau aromâni a căror apartenență etnică nu poate fi stabilită cu certitudine după nume familial și confesiune.²⁷

Ferdinand von Ziegelauer a întreprins în ciuda acestor impedimente o încercare de a stabili structura etnică a lojei pe care o redăm aici:

„Din Transilvania:

germani	76	
unguri și secui	65	
greci	3	[= 144 transilvăneni]

Din Ungaria și Croația: 26

Din partea vestică a monarhiei:

germani	45
slavi	2
italieni	4
belgieni	4

Din străinătate:

germani	21	
italieni	6	
francezi	5	
greci	3	[= 116 netransilvăneni]

La 16 frați nu este indicat un loc de naștere²⁸.

²⁵ Thomas Șindilariu, *Freimaurer in Siebenbürgen. Die Loge „St. Andreas zu den drei Seeblättern“ in Hermannstadt (1767-1790). Ihre Rolle in Gesellschaft, Kultur und Politik Siebenbürgens*, Brașov-Heidelberg, 2011, p. 158-179 (în continuare se va cita: Șindilariu, *Freimaurer in Siebenbürgen*).

²⁶ Ferdinand von Zieglauer, *Geschichte der Freimaurerloge St. Andreas zu den drei Seeblättern in Hermannstadt (1767-1790). Nach den Quellen des Archivs der bestandenen Loge dargestellt*, în: *Archiv des VfSL* 12, 13(1874/1875, 1876), tom. 3, 1, p. 447-592, 1-92, aici p. 508 (în continuare se va cita: Zieglauer, *Geschichte der Freimaurerloge St. Andreas*; nr. volumului publicației va fi indicat cu cifre arabe; în paranteză se vor cita anii apariției volumelor).

²⁷ Trebuie menționat aici că istoricul Carl Göllner a căutat prin toate mijloacele să crească numărul românilor membrii ai lojei, folosindu-se de metode mai mult decât dubioase, de exemplu: traducătorul Demeter Marco devine la Göllner Dimitrie Marcu în ciuda faptului că fratele său era membru al companiei comerciale grecești; din servitorul cancelariei Johann Bulia devine Ioan Boilă în ciuda faptului că acesta era romano-catolic; medicul Ladislaus Burutz își schimbă numele la Göllner și devine Ladislau Buruț în ciuda faptului că este de confesiune reformată. Carl Göllner, *Aspekte der Aufklärung in Siebenbürgen im 18. Jahrhundert*, în: Éva H. Balázs (ed.), *Beförderer der Aufklärung in Mittel- und Osteuropa. Freimaurer, Gesellschaften, Clubs*, Berlin 1979, p. 153-160, 154.

²⁸ Zieglauer, *Geschichte der Freimaurerloge St. Andreas*, 12 (1874/1875), p. 508.

La marginea acestei statistici merită remarcat că, de exemplu, unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai „Școlii ardelene”, doctorul oculist Ioan Piuariu-Molnar nu este socotit de Ziegelauer drept român deoarece în actele lojei apare doar ca „Johann Molnar”.

Pentru a determina forța de coeziune a unei asociațiuni cu un grad atât de ridicat de diversificare în ceea ce privește etnicul și stările, este necesar să urmărim evoluția inițiativelor orientate spre acțiune, cărora loja le-a dat naștere. Trebuie consemnate la mijlocul anilor 1780 unele inițiative care tind să părăsească preocupările obișnuite pentru o lojă francmasonă. Faptul că pentru aceste lucruri s-a păstrat totuși cadrul francmason și nu s-a optat în această fază, cum este de întâlnit în alte locuri destul de des, pentru un alt cadru organizatoric pare a face parte din pragmatismul periferiei ce poate fi remarcat în cazul lojei în repetate rânduri.²⁹

Setea generală a francmasonilor sibieni față de cultură dă naștere în 1784 unei inițiative pentru înființarea unui cabinet de lectură, pe care îl putem observa în 1784 în deplină acțiune.³⁰

Inițiativele științifice care s-au născut în loja sibiană au fost rodul contactelor sociale și a prieteniei pe care le-a prilejuit loja între cunoscătorii autohtoni ai materiei și unii interesați de aceste tematici, originari din exterior. Din punct de vedere al organizării muncii, se poate constata o orientare după modelul lojelor-exercițiu, pe care Ignaz von Born le-a conceput pentru loja condusă de el la Viena, pentru a putea aborda tematici care sunt situate mai departe de cele genuin francmasone, mai ales cele științifice. Born, care și-a petrecut o parte din copilăria sa la Sibiu, se străduia la Viena să transforme loja „La concordia adevărată” („Zur wahren Eintracht”) într-un nucleu pentru o academie a științelor. Nu cunoaștem în ce măsură planurile lui Born erau cunoscute la Sibiu, însă este atestat documentar că loja sibiană era abonată la „Jurnalul Francmasonului” („Journal für den Freimaurer”) care a fost editată de loja lui Born 1784-1786 și care se bucura de o popularitate deosebită în rândul francmasonilor din monarhia habsburgică.³¹

În 1785 loja Sf. Andrei a predat tiparului o circulară care se adresa tuturor membrilor, în special celor absenți de la Sibiu. Ea cheamă la adunarea și colecționarea de minerale și plante.³² Era prevăzut ca fiecare membru să contribuie cu deplasări proprii în zonele cu minerale. Acest lucru se pare că s-a și întâmplat într-o oarecare măsură. În orice caz, preocuparea cu minerale a devenit foarte îndrăgită de membrii lojei, lucru reflectat și de prelegerile mineralogice ce s-au ținut periodic. Colecționarea plantelor a rămas însă în stare de proiect.³³

Singurul impuls pentru înființarea unei societăți științifice, care s-a petrecut în decursul anilor 1780 în afara lojei sibiene, constă în inițiativa contelui Ignat Batthyány, episcopul catolic al Transilvaniei 1781-1798. Orientarea ideologică a episcopului

²⁹ Șindilariu, *Freimaurer in Siebenbürgen*, p. 93f.

³⁰ Cu unele lipsuri datorite punctului de vedere ideologizat vezi: Heinz Stănescu, *Deutschsprachige wissenschaftliche und Lesegesellschaften der achtziger Jahre des 18. Jahrhunderts in Siebenbürgen und im Banat*, în: Erik Amburger, (ed.), *Wissenschaftspolitik in Mittel- und Osteuropa. Wissenschaftliche Gesellschaften, Akademien und Hochschulen im 18. und beginnenden 19. Jahrhundert*, Essen 1987, p. 187-194.

³¹ Șindilariu, *Freimaurer in Siebenbürgen*, p. 66f., 123f., 129f.

³² Circulara referitoare la această inițiativă din 1785 este tipărită în: Carl Göllner, Heinz Stănescu (ed.): *Aufklärung. Schrifttum der Siebenbürger Sachsen und Banater Schwaben*, București, 1974, p. 321f.

³³ Șindilariu, *Freimaurer in Siebenbürgen*, p. 120-125.

reiese din circulara „Invitație pentru o societate literară transilvană”³⁴ unde în prima frază a textului se regăsește scopul asocierii: „răspândirea luminii și a Iluminismului.” Invitația este nedată dar poate fi încadrată în perioada 1781-1785.³⁵ Joseph Carl Eder consemnează pe exemplarul său: „și eu am avut onoarea de a fi fost un membru al acestei societăți, însă a fost un copil mort din naștere.” Publicația intenționată – „Scrieri ale Societății Prietenilor literari din Sibiu” („Schriften der Gesellschaft literarischer Freunde in Hermannstadt”) indică numele și sediul asociației.

Pentru a putea elucida impactul conceptual asupra inițiativelor mai târzii este necesar de a prezenta punctele cheie ale programului societății: „1. Elucidarea istoriei diplomatice maghiare și transilvane, precum și a geografiei, 2. tratarea istoriei naturale ale Transilvaniei”. Societatea avea menirea „de a întocmi o descriere fizică și geografică a Transilvaniei precum și o istorie completă a țării care nu prezintă biografiile principilor ci istoria propriu zisă a țării. Fiecare epocă să fie reprezentată printr-un tablou fidel al moravurilor, obiceiurilor, al legilor locuitorilor, a progresului treptat în cultură, în științe și arte, a situației politice și bisericești etc. Având în vedere faptul că o astfel de operă nu poate fi cea a unui singur om, membrii societății sunt chemați să colecționeze materialele necesare acestui țel printr-un efort comun.”³⁶

La începutul anului 1787 în cadrul lojei sibiene s-a inițiat extinderea preocupărilor științifice. Remarcabil este faptul că pentru legitimarea inițiativei se recurge din nou la atitudinea iluministă a francmasonilor sibiieni: „Pentru că este incontestabil faptul că scopul principal al legăturilor noastre prietenești constă în promovarea îmbunătățirii, înnobilării și iluminării în toate direcțiile a fiecărui membru în parte dar și al întregii adunări și chiar și a lumii profane (...)”. Dezideratul astfel introdus se continuă: „o geografie a patriei noastre, care să satisfacă pretențiile cunoscătorului nu posedăm, o istorie a Transilvaniei corectă și utilă din punct de vedere diplomatic, fizic, politic, statistic și economic nu poate fi și nu va fi nici odată opera unui singur om”. De aceea ambele proiecte urmau să devină „proba unei munci adevărat francmasone”, care în decursul anilor va da naștere unui „întreg coerent”.³⁷

Acest proiect nu s-a putut realiza în forma totală gândită de francmasoni, nici în epocă nici până acum. Monografia monumentală a Transilvaniei care să se bucure de acceptanță generală ne lipsește încă și va rămâne incert dacă ea se va poate scrie cândva.³⁸ Remarcabil este însă apropierea conceptuală între invitația lui Batthyány și inițiativa lojei.

³⁴ *Einladung zu einer Siebenbürgischen litterarischen Gesellschaft* – acesta a fost titlul exact al invitației consemnat de Trausch, vezi ABN, cota IV.F.1.Tq.166, Nr. 7. Textul a fost publicat cu unele mici erori de: Heinz Stănescu, *Eine geplante Siebenbürgische Literarische Gesellschaft*, în: *Südost-Forschungen*, 31 (1972), p. 335-337.

³⁵ Vezi: *Initia astronomica speculae Batthyanianae Albensis in Transsilvania* [etc.], Albae Carolina 1798, recenzie de Binder, Johann în: *Siebenbürgische Quartalschrift*, 7 (1801), p152-175, aici 154.

³⁶ ABN, cota IV.F.1.Tq.166, Nr. 7 și Heinz Stănescu, *op.cit.*, p. 335-337.

³⁷ *Apud* Zieglaue, *Geschichte der Freimaurerloge St. Andreas*, 12 (1874/1875), f. 520f. Zieglaue notează, că acea „notă”, pe care a folosit-o în 1874, se afla în posesia familie Bedeus. Ea nu face parte astăzi din colecția de documente masonice din Colecția Brukenthal din Arhivele Statului din Sibiu.

³⁸ Vezi contribuțiile la subiectul unei istorii cuprinzătoare a Transilvaniei semnate de Daniel Barbu, François Bocholier, Lucian Boia, Elek Cserti, Lajos Demény, Ioan Drăgan, Ákos Egyed, Ovidiu Ghitta, Mihaela Grancea, Klára Jakó, Zsigmond Jakó, Béla Köpeczi, Gyula Kristó, Zsolt K. Lengyel, Radu Mârza, Camil Mureșanu, Sorin Mitu, Lucian Nastasă, Toader Nicoară, Judit Pál, Ovidiu Pecican, Doru Radosav, Harald Roth, Cosmin Rusu, Zoltán Szász, Sándor Tonk, Agnes R. Várkonyi, Alexandru

Am evocat deja repolitizarea taberelor etnico-stărești din Transilvania cu prilejul Dietei din 1790/91. Drept urmare a acestei situații noi, s-a încercat realizarea impulsurilor de organizare științifică mai ales în cadrul propriei etnii. Istoriografia înclinată spre etnocentrism accentuează impresia unei orientări exclusiv în acest sens.³⁹

Inițiativa lui Ioan Piuariu-Molnar a fost cea mai lipsită de succes. El a eșuat în 1795 cu încercarea sa de a înființa „Societatea filosofică a poporului român din Transilvania”⁴⁰

Cabinetul de lectură a francmasonilor se întrunea după închiderea lojei în 1790, în cafeneaua lui Bordoli și a dat apoi urmare invitației din partea lui Samuel von Brukenthal de a-și desfășura ședințele într-o cameră anexă a bibliotecii sale.⁴¹ Baza membrilor cabinetului de lectură s-a extins, concomitent cu aceste schimbări, cuprinzând un număr de persoane care nu a activat ca francmasoni la Sibiu.⁴² Pentru a da întrunirilor cabinetului de lectură un scop cât mai concret, Johann Filtsch a redactat între 1790 până cel târziu 1792 textul: *Gânduri în privința stabilirii unui regulament pentru asocierea noastră prietenească*.⁴³ Fără a se referi asupra publicării ca scop în mod expres, Filtsch prevedea ca membrii cabinetului să trateze și să prezinte în mod regulat subiecte științifice. Având în vedere faptul că, începând cu cel de-al doilea volum, Filtsch a editat singur revista *Siebenbürgische Quartalschrift*, înființată în 1790, scopul propunerii sale este mai mult ca evident.

Dacă se puneau probleme genuin săsești, precum ar fi apărarea unor noi atacuri asupra dreptului exclusiv la cetățenie a sașilor pe Pământul Crăiesc, care au reapărut pe agenda politică în 1790 în ciuda renunțării la așa numita concivilitate prin edictul de restituire a lui Iosif al II-lea, atunci în palatul Brukenthal stătea un alt cadru de întâlniri la dispoziție. Brukenthal anexase dormitorului său o cameră intimă de consiliu, așa numita *camera charitatis*.⁴⁴ Aici s-a discutat în vara anului 1790, foarte probabil, și inițiativa lui Filtsch *Idee pentru înființarea unei societăți de științe săsești*.⁴⁵ Ea avea menirea de a contribui cu ceva la întărirea identitară dar și a bunăstării poporului săsesc care este mereu contestat de celelalte națiuni ale țării. Și aici se regăsește tratarea unor tematici de către membrii societății însă scopul publicării este

Zub, în: Szokoly Elek (coord.), *Provincia 2001. O antologie a articolelor anului 2001*, Târgu-Mureș, 2003 (vezi și ediția paralelă în limba maghiară).

³⁹ Harald Roth, *Über die Utopie einer modernen Geschichtsschreibung über Siebenbürgen. Oder: Ein Plädoyer gegen die Erste Person Singular und Plural*, în: ZfSL 23 (2000), p. 265-268.

⁴⁰ Asociația este denumită în documente: *Societatea filosofică a Némului Rumânescu în mare Principatulu Ardélului*. Era prevăzut ca ea să editeze și o revistă cu titlul: *Vestiri Filozofesci si Moralicesci (Philosophische und moralische Nachrichten)*. Apud: Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf 1976, p. 218, nota 138.

⁴¹ Georg Adolf Schuller, *Johann Filtsch (1753-1836). Ein sächsisches Pfarrleben*, Hermannstadt/Sibiu, 1912, p. 73f (în continuare: Schuller, *Filtsch*).

⁴² Schuller, *Samuel von Brukenthal*, II, p. 303-305; Stefan Sienerth, *200 Jahre „Siebenbürger Quartalschrift“*, în: *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 34 (1991), p. 18-25.

⁴³ *Gedanken in Ansehung eines festzusetzenden Reglements für unsere Freundschaftliche Gesellschaft*, în: H. Stănescu, C. Göllner (ed.), *Aufklärung. Schrifttum der Siebenbürger Sachsen und Banater Schwaben*, p. 245ff.

⁴⁴ Schuller, *Samuel von Brukenthal*, II, p. 302.

⁴⁵ *Idee zur Errichtung einer Siebenbürgisch-Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften*, ed. Friedrich Teutsch, în: *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 37 (1914), p. 129-132, resp. 38 (1915), p. 33-35. (publicația se va cita în continuare: Kbl VfSL)

menționat în mod expres. Ca și în invitația lui Batthyány, istoria – însă doar cea săsească – și științele naturii se află pe primele două poziții ale tematicilor care urmau să fie abordate. Includerea economiei și filosofiei în lista tematicilor prevăzute, indică un scop educativ respectiv al iluminării poporului (*Volksaufklärung*). Intenția de a acorda premii pentru abordarea științifică a unor probleme mai ample și de a organiza anual adunări de mari de mare amploare amintesc deja de uzanțele Societății de Studii Transilvane înființată în 1840. Lista potențialilor membrii, atașată inițiativei, apare drept un compendiu al adepților Iluminismului în rândul sașilor.⁴⁶ „Societatea Săsească a Științelor”⁴⁷ inițiată de Filtsch nu a fost înființată formal. Însă, având în vedere că un număr considerabil de persoane, enumerate ca potențiali membrii, a livrat studii pentru *Siebenbürgische Quartalschrift*, se poate vorbi despre realizarea informală a Societății Săsești a Științelor. Decisiv pentru această limitare au fost doi factori determinați de conjunctura politică a momentului, ostile privilegiilor Națiunii Săsești. În punctul VII al conceptului redactat de Filtsch era prevăzut ca societatea să aibă un protector și un președinte, care să fie personalități onorabile și influente,⁴⁸ evident ambii necesari pentru asigurarea aprobării societății științifice de către autorități. Având în vedere faptul că nu doar Dieta ci și Guvernul se aflau din ce în ce mai mult sub influența cerințelor nobilimii maghiare, inițiatorii sași din Sibiu au renunțat la realizarea formală a societății științifice săsești. Un al doilea factor constituie necesitatea concentrării forțelor, care era necesară pentru a respinge prin publicații atacurile dietei la adresa privilegiilor săsești.

Euforia cu care pătura conducătoare a sașilor a primit reînființarea Națiunii Săsești ca instituție dar și ca stare reprezentată în Dieta din 1790⁴⁹ precum și elanul cu care intelectualii sași au început întocmirea unor studii de istoria dreptului prin care au căutat să asigure existența Națiunii Săsești, ne indică măsura în care desființarea Națiunii Săsești de către Iosif al II-lea se afla în afara lucrurilor imaginabile, în afara mentalității colective. Din această stare a lucrurilor se desprinde însă totodată faptul că, pentru pătura conducătoare a sașilor, păstrarea instituției medievale a stării teritoriale a Universității Săsești și modernizarea ei după criteriile iluministe nu prezenta o contradicție.

Nu pot fi consemnate doar euforie și elan ci și o coordonare destul de amplă astfel că putem constata un număr considerabil de detalii pentru a confirma realizarea informală a Societății Săsești de Științe.⁵⁰

În această privință sunt de menționat demersurile care se regăsesc prin corespondențe, pentru întărirea conștiinței naționale a sașilor spre interior și pentru recunoașterea lor ca factor al politicii transilvane, prin publicații adresate opiniei publice științifice, la sacră europeană.

Jakob Aurelius Müller a fost îndemnat să finalizeze cărțulia sa *Sașii din Transilvania. O scriere populară? (Die Siebenbürger Sachsen. Eine Volksschrift)* până la redeschiderea festivă a Națiunii Săsești în 24 mai 1790. Același scop urmărea

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Schuller, *Filtsch*, p. 74.

⁴⁸ Vezi ed. lui Teutsch, în: Kbl. VfSL, 37 (1914), p. 132.

⁴⁹ Remarcabil este în acest context faptul, că la inițiativa lui Brukenenthal s-a organizat la Sibiu o ceremonie festivă prin care Arhiva Națiunii Săsești a fost transferată în 1790 de la Arhiva Guvernului în cea a Primăriei a Sibiului ca sediu al Națiunii. Schuller, *Samuel von Brukenenthal*, II, p. 303.

⁵⁰ Georg Daniel Teutsch, *Rede zur Eröffnung der 45. Generalversammlung des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, în: Archiv VfSL 24 (1893), p. 409-437, aici 413-437.

lucrarea *Constituția Națiunii Săsești din Transilvania, reflectată în diverse privințe, dovedită din documente credibile* (*Der Verfassungszustand der sächsischen Nation in Siebenbürgen, nach ihren verschiedenen Verhältnissen betrachtet, und aus bewährten Urkunden bewiesen*) pentru care s-a obținut aprobarea cenzurii în 16 aprilie 1790.⁵¹ Consensul elitei săsești, grupate în jurul lui Samuel von Brukenthal, în ceea ce privește legitimarea Universității Națiunii Săsești, gravita în jurul valorificării unui trecut glorios pentru un prezent dificil. La Müller, Națiunea servea drept folie pentru mobilizarea spiritelor într-o direcție iluminată a angajamentului cetățeanului responsabil, iar în cadrul lucrărilor axate pe istoria dreptului, precum cea deja menționată sau cele publicate de George Michael Gottlieb von Herrmann⁵² sau Joseph Carl Eder⁵³, Națiunea era garantul unor perspective de viitor stabil și calculabil. Pentru domeniul organizării științifice mult mai importantă decât o înșiruire completă a lucrărilor științifice săsești care au argumentat, pe baza istoriei dreptului, este recepția primelor două lucrări de către August Ludwig Schlözer, profesor universitar la Göttingen și întemeietor a istoriografiei germane referitoare la Europa de est. În numărul din octombrie 1791 al revistei sale *Staatsanzeigen* care, datorită atitudinii critice abordate, a avut o influență excepțională în spațiul german, Schlözer nu a publicat doar simple recenzii ale celor două cărți sus-menționate. El preferă să le unifice într-un eseu propriu intitulat: *Istoria germanilor din Transilvania între 1143-1550 și drepturile lor vechi distruse de Iosif al II-lea dar restabilite de Leopold al II-lea* (*Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen vom Jahr 1143-1550 und Bestand ihrer von Joseph II. vernichteten, aber von Leopold II. wieder hergestellten Rechte*). Intitularea eseului indică deja faptul că Schlözer împărtășea viziunea savanților sași.⁵⁴ Din reacția entuziastă a lui Brukenthal reiese că nu se aștepta la un sprijin din partea lui Schlözer: *Ar fi de dorit ca un autor precum Schlözer să scrie ceva mai amănunțit despre poporul nostru; chiar mi-aș dori să vină pe cheltuiala mea în Transilvania pentru a-și culege datele necesare*.⁵⁵ În acest sens, cel puțin, consemnează Johann Filtsch impulsul pentru începerea corespondenței sale cu Schlözer, pe care a preluat-o ca fost student la universitatea din Göttingen și pe care a susținut-o în decursul anilor, până ce opera de bază a lui Schlözer, cu un volum de aprox. 700 de pagini – *Culegeri critice referitoare la istoria germanilor din Transilvania* (*Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*) a apărut în 1795-1797 la editura Vandenhoeck & Ruprecht din Göttingen și a obținut acceptul cenzurii de la Viena pentru introducerea cărții în țară.⁵⁶ În ciuda ofertei tentante de a veni în Trasilvania, Schlözer nu a venit, ci a fost alimentat de Filtsch și apropiați lui cu materialul documentar necesar. În 1792, când s-a demarat cooperarea cu Schlözer, părea a fi în preajma posibilului ca el să fie însărcinat de către Națiunea Săsească cu întocmirea *Culegerilor critice* – situație care s-a schimbat profund până la finalizarea cărții. Concomitent, s-au micșorat în mod substanțial posibilitățile financiare a

⁵¹ *Ibidem*, p. 419, nota 1. Teutsch indică greșit anul apariției: 1791. Trausch, SL, vol. 2, p. 15 atribuie cartea arhivistului sibian și viitorului senator, Daniel Gräser, care ar fi întocmit studiul deja în 1776 lucru contestat însă de G.D Teutsch, *op.cit.*, p. 422, nota 2.

⁵² *Ibidem*, p. 426, din 1792.

⁵³ *Ibidem*, p. 431, din 1792.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 422.

⁵⁵ În original: *Es wäre zu wünschen, dass ein Autor wie Schlözer etwas Ausführlicheres über unser Volk schreiben sollte; ja er wüsche sogar, dass er auf seine Kosten nach Siebenbürgen käme und sich Data zu einem solchen Werke sammele*. Vezi: Schuller, *Samuel von Brukenthal*, II, p. 303f.

⁵⁶ Schuller, *Filtsch* p. 82

implicațiilor din partea săsească. Astfel tot lui Filtsch i-a revenit sarcina delicată de a transforma plata intenționată inițial prin Națiunea Săsească într-un gest al buneii intenții și să-l convingă pe Schlözer de inevitabilul situației intervenite.⁵⁷ La inițiativa lui Brukenthal sau adunat 300 de Florini din partea prietenilor, bani din care Filtsch a achiziționat 50 de sticle de vin de Tokaj și le-a trimis împreună cu restul banilor la Göttingen. În timp ce Filtsch era nevoit să depoziteze o bună parte a tirajului în locuința fratelui său de la Sibiu, fiind chemat ca preot evanghelic la Gârbova și se muta de la Căsnădie, Schlözer putea demonstra prietenilor prin cele 50 de sticle de vin din Tokaj că scrisese Culegerile critice la cerința elitei săsești.⁵⁸

Detaliilor înșirate mai sus trebuie adăugat că Filtsch reușise să grupeze oamenii de știință de limbă germană din Transilvania în jurul periodicelor *Siebenbürgische Quartalschrift* (1790-1801) și *Siebenbürgische Provinzialblätter* (1805-1824). În 12 volume, el a reușit timp de 34 de ani să creeze, în ciuda multor întreruperi, o continuitate între Epoca Luminilor și perioada prerevoluționară, când în 1840 a avut loc înființarea Societății pentru Studii Transilvane.

Friedrich Teutsch în *Istoria Sașilor* întitulează capitolul despre perioada de după Congresul de la Viena din 1815, *Perioada de liniște*.⁵⁹ Această liniște este valabilă și pentru interesul științific. Despre ecoul serbărilor seculare ale Reformei Religioase respectiv despre festivitatea de pe Wartburg din 1817, nu s-a întocmit nici un studiu în Transilvania.⁶⁰ Această stare de fapt provoacă uimire, cu atât mai mult cu cât anul 1817 este unul bogat în evenimente pentru sași: deschiderea Muzeului Brukenthal pe 25 februarie, vizita cuplului imperial în august și serbările seculare ale Reformei Religioase.⁶¹ În orice caz, Johann Filtsch, devenit între timp primpreot la Sibiu, apelează în momentul deschiderii Muzeului Brukenthal la patriotism și conturează o sarcină de documentare a culturii săsești a *muzeului nostru Brukenthal – sau cum dorim noi să-l numim – Muzeul Național Săsesc*.⁶² Joseph Traugott Klein, directorul școlii săsești (1809-1817) și preot evanghelic în Vișoara-Heidendorf (1817-1827),⁶³ consemnează, pe 28 februarie 1817, primirea unei circulare venite de la Sibiu cu titlul: *Idee pentru organizarea unei asociații erudite pentru istoria patriei și literatură (Ideen zur Organisation eines für vaterländische Geschichte und Litteratur thätigen Gelehrten-Vereins)*.⁶⁴ Amintirea exactă, consemnată în text, asupra activității savanților transilvani de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, a cunoștințelor detaliate ale inițiativelor din domeniul organizatoric și orientarea conținuturilor după scrierile pentru inițierea unor asociații științifice menționate mai sus, dau o probabilitate destul de mare ca tot Filtsch să fi fost cel puțin consilier dacă nu singurul autor al acestei

⁵⁷ Deja zvonul unei posibile plăți din partea Caseriei Naționale Săsești în favoarea lui Schlözer a declanșat un control amănunțit al caseriei. Vezi *ibidem*, p. 83.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ Georg Daniel Teutsch și Friedrich Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*, vol. III, ediția a 4-a, Hermannstadt/Sibiu, 1925-1926, p. 3.

⁶⁰ Marion Werner tratează de pildă serbările reformei din 1817 doar foarte sumar. Marion Werner, *Das Lutherbild in der evangelischen Kirche A.B. während des 19. und 20. Jahrhunderts*, în: *ZfSL* 33 (2010), p. 5-28, aici p. 8, 12.

⁶¹ Teutsch, G.D.; Teutsch, Fr., *op.cit.*, vol. III, p. 11-14.

⁶² În original: *unsere[s] Brukenthalischen oder – wie wir es nennen möchten – Sächsische[n] Nationalmuseum[s]*, *apud: ibidem*, p. 12.

⁶³ *SL*, vol. 2, p. 270.

⁶⁴ Tipărit integral: [Klein, J.T.], *Zur Vorgeschichte des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, în: *Kbl. VfSL* 26 (1903), p. 144-148 (citat în continuare: [Klein, J.T.], *Vorgeschichte*).

inițiative. Este de altfel aproape incontestabil că această ultimă inițiativă a fost dezvoltată cu prilejul deschiderii Muzeului Brukenthal. Din punct de vedere istoriografic surprinde faptul că Muzeul Brukenthal nu este privit ca un factor important al istoriei instituțiilor științifice pentru prima parte a secolului al XIX-lea.⁶⁵ Dintre prevederile inițiativei din 1817 merită reținut faptul că se încerca depășirea erudiției generale pentru a se concentra asupra progresului științelor istorice. Scopul asociației rămâne întocmirea unei istorii cuprinzătoare a Transilvaniei. Noua istorie, bazată pe documente, era prevăzută să înceapă cu epoca romană și să fie continuată, punându-se accent deosebit pe istoria medievală și cea a principatului transilvan, până în secolul al XVIII-lea. Ca o primă etapă era prevăzut, din nou, să se adune materialele necesare, adică să se întocmească ediții de izvoare istorice, pentru lucrarea istorică de sinteză.⁶⁶

Despre inițiativele de crearea unor asociații științifice săsești se poate deci concluziona că ele erau lipsite de susținere politică, lucru care a cauzat într-un fel eșecul tuturor demersurilor. O oarecare compensare a acestui handicap îl reprezintă numeroasele publicații științifice din partea intelectualilor sași.

Cazul inițiativelor maghiare este opusul situației săsești. Societatea pentru Cultivarea Limbii Maghiare (*Magyar Nyelv-mívelő Társaság*) cu sediul la Târgu Mureș este rodul unei inițiative a lui Aranka György care a fost, ca și Filtsch și ca o parte însemnată a intelectualității săsești și transilvane, membru al lojei francmasonice de la Sibiu. Societatea lui Aranka a fost înființată la Cluj în 1791 și se bucura de susținerea Dietei, fiind prezidată de contele Bánffy György.⁶⁷ Forței de mobilizare a Societății pentru Cultivarea Limbii Maghiare se datorează unele lucrări de baza referitoare la istoria Transilvniei⁶⁸, chiar dacă recenzia primei publicații a Societății din 1796 din *Siebenbürgische Quartalschrift* este foarte critică.⁶⁹ Din cadrul Societății pentru Cultivarea Limbii Maghiare se desprinde o inițiativă de înființare a unei alte societăți, a cărei președinte urma să fie tot contele Bánffy György, și anume a Societății Filoistorice (*Societas philohistorum*).⁷⁰ Aceasta a fost, spre deosebire de Societatea pentru Cultivarea Limbii, o asociație susținătoare, membrii ei par să fi fost aleși după potențialul lor financiar, nu ca în cazurile societăților tratate până acum după potențialul lor științific. Scopul principal al Societății Filo-istorice era asigurarea cadrului financiar pentru reeditarea unor opere istorice mai vechi devenite inaccesibile între timp, respectiv pentru editarea de manuscrise. Trausch a atașat amintitului convolut referitor la societăți științifice din Transilvania câte o listă de membri a celor două societăți maghiare. Cea a Societății Filo-istorice poate fi caracterizată ca dominată de reprezentanți ai nobilimii maghiare din Ardeal,⁷¹ mai departe sunt de

⁶⁵ Gudrun-Liane Ittu sau Christine Lapping nu aprofundează acest aspect aproape deloc, restrângându-se asupra colecțiilor în sine. Gudrun-Liane Ittu, *Geschichte des Brukenthalmuseums*, Sibiu, 2003; Christine Lapping, *Die Sammlung des Freiherren Samuel von Brukenthal. Eine Untersuchung zur Geschichte und zum Charakter der Sammlung im Hermannstädter Museum*, Brașov-Heidelberg, 2004.

⁶⁶ [Klein, J.T.], *Vorgeschichte*, p. 146f.

⁶⁷ ABN, cota IV.F.1.Tq.166, Nr. 9.

⁶⁸ Elemér Jancsó, *Aranka György*, în: Elemér Jancsó, (ed.), *Studii literare*, București, 1983, p. 220-257. Elemér Jancsó, *Az erdély magyar nyelv-mívelő társaság iratai*, București, 1955.

⁶⁹ Vezi recenzia nesemnătată a lucrării *A Magyar Níelv-mívelő Társaság Mukáinak eslö darabja*, Hermannstadt/Sibiu, 1796, în: *Siebenbürgische Quartalschrift*, 5 (1797), p. 266-178.

⁷⁰ [Klein, J.T.], *Vorgeschichte*, p. 145.

⁷¹ ABN, cota IV.F.1.Tq.166, Nr. 58

găsit în rândul membrilor un număr considerabil de foști francmasoni din loja sibiană, unii chiar foști demnitari,⁷² cu precădere însă maghiari. Singurul reprezentant al sașilor este chiar Comitele Națiunii, Michael von Brukenthal fapt ce surprinde deoarece proiectele Societății Filo-istorice erau prelucrate de un alt membru al Națiunii Săsești, Joseph Carl Eder. Acesta a editat în 1797 și 1800 primele două volume din *Scriptores rerum Transylvanicarum*.⁷³ Lista membrilor Societății pentru Cultivarea Limbii Maghiare din 1799, păstrate de Trausch, este în mod surprinzător mai puțin dominată de nobilimea maghiară și mai diversificată din punct de vedere etnic decât cea a Societății Filo-istorice. Astfel, sunt de găsit în rândul membrilor un număr de șase sași, pe lângă Eder de pildă Johann Michael Ballman sau directorul gimnaziului brașovean, Johann Teutsch.⁷⁴ Dincolo de aceste atestări se găsesc în literatura de specialitate indicii că tipograful sibian Martin von Hochmeister sau Ioan Piuariu-Molnar ar fi fost membrii în Societatea pentru Cultivarea Limbii Maghiare.⁷⁵

Drept concluzii sunt de reținut următoarele aspecte:

Revenirea la segregarea societății transilvane pe criterii etnico-stărești cu prilejul Dietei din 1790/91 contribuie mult la politizarea peisajului științific transilvan în toate cele trei spații lingvistice. Subzidiri ale pozițiilor și politicilor colective prin publicații de valoare științifică diferită, bazate pe argumentații istorice și a istoriei dreptului au fost la ordinea zilei în toate limbile vorbite în principat. Concomitent, se petrece dezvoltarea limbilor române și maghiare ca limbi culturale și științifice.

Moștenirea Iluminismului sau a francmasoneriei constă cu certitudine în respectul și participarea reciprocă la nivel științific în ciuda cezurii de la 1790.⁷⁶ Drept exemplu putem indica apartenența unor membrii nemaghiari la Societatea de Cultivare a Limbii Maghiare. În continuare se poate constata că revista *Siebenbürgische Quartalschrift* acorda spațiu și multor tematici „nesăsești”. Iar în final merită amintit faptul, că Societatea de Cultivarea Limbii a hotărât în cadrul celei de a 31 sesiuni, în 1798 să publice procesele verbale de ședințe, ceea ce a fost preluat cu amabilitate de *Siebenbürgische Quartalschrift*.⁷⁷

Consistența arhivei lojei sibiene este excepțională în comparație de puținul ce s-a păstrat în alte cazuri. În aceste condiții se poate observa la Sibiu în detaliu cum pătrund masiv practicile administrării birocratice în a doua jumătate a anilor 1780 în viața lojei și devin astfel familiare pentru inițiative de asociere pe baza unor interese

⁷² Cum este cazul comandantului general al armatei în Transilvania, Johann Baron Christiani von Rall.

⁷³ Joseph Karl Eder, *Scriptores rerum Transsilvanicarum cura et opera Societatis Philohistoricum Transilv.* Editi et illustrati. Tomi I. vol. I. *complexum Cristiani Schesaei ruinas pannonicas*, Cibinii typis sumtibusque Martini Hochmeister. 1797. Idem, *Scriptores rerum Transsilvanicarum*, Tomi II. vol. I. *complexum Ambrosii Simigiani Historiam rerum Ungaricarum et transsilvanicarum*, Cibinii typis Mart. Hochmeister 1800.

⁷⁴ ABN, cota IV.F.1.Tq.166, Nr. 57.

⁷⁵ Zsolt Trócsányi, *Felvilágodás és ferenci reakció (1771-1830)*, în: Béla Köpeczi, (ed.): *Erdély története*, vol.III, Budapesta 1986, p. 1039-1193, aici: p. 1135; László Makkai, *Histoire de Transylvanie*, Paris, 1946, p. 296.

⁷⁶ Thomas Șindilariu, *O încercare de a depăși segregarea pe stări a societății și un impuls pentru istoriografia critică a Transilvaniei. Loja francmasonă „St. Andreas zu den drei Seeblättern” din Sibiu*, în: Marius Eppel și Tudor Sălăgean (ed.), *Masoneria în Transilvania. Repere istorice*, ediția a 3-a, Cluj 2010, p. 43f.

⁷⁷ Vezi: *Siebenbürgische Quartalschrift*, 6 (1798), p. 280-286; 7 (1801), p. 54-58.

omune – interese care la acea vreme erau deja în cadrul lojei împletite cu interesul față de cercetarea științifică cu precădere cea istorică.⁷⁸

⁷⁸ Sindilariu, *Freimaurer in Siebenbürgen*, 115, 198.

Transilvania în secolul al XVIII-lea. Continuități și discontinuități

Ladislau GYÉMÁNT

La Transylvanie au XVIIIe siècle. Continuités et discontinuités

Résumé

A la fin du XVIIe siècle, la vie politique et spirituelle de l'Europe est marquée par de grandes mutations qui créent les prémisses de nouveaux développements en Europe du Sud-Est et du Centre. Monarchie des Habsbourg, endiguée dans son expansion à l'ouest par Louis XIV de France, axe ses efforts au détriment de l'Empire ottoman diminué, la transformation de l'Autriche dans une monarchie danubienne avec l'inclusion de la Hongrie et de la Transylvanie, modifie fondamentalement les relations de pouvoir et d'intérêts dans cette partie du continent. Les réformes introduites par les Autrichiens dans tous les domaines de la vie politique, économique et sociale au cours du XVIIIe siècle ont prouvé, cependant, incapables de sauver l'ancien système féodal et d'endiguer les mouvements de libération sociale et nationale. Par conséquent, la Révolution de 1848 marque la fin du libéralisme autrichien qui ne pouvait pas perpétuer la réalité des temps passés.

Mots-clé: les reformes, l'Autriche, Hongie, Transylvanie

Cuvinte cheie: reformele, Austria, Ungaria, Transilvania

La sfârșitul secolului al XVII-lea viața politică și spirituală a Europei este marcată de mari mutații care creează premisele unor noi evoluții și în spațiul central-sud-est european. Monarhia habsburgică, stăvilită în expansiunea ei spre Apus de Franța lui Ludovic al XIV-lea, își concentrează eforturile în dauna unui Imperiu Otoman intrat în declin, transformarea Austriei într-o monarhie dunăreană, cu includerea Ungariei și Transilvaniei, modificând esențial raporturile de forțe și interese din această zonă a continentului.

Instaurarea stăpânirii habsburgice în Transilvania nu aduce în aparență prea mari modificări în sistemul politic al principatului. Diploma leopoldină din 1691, actul fundamental al organizării provinciei în noile condiții, menține limitele teritoriale, instituțiile, privilegiile de Stări, regimul celor „trei națiuni” și patru „religii recepte”. Conservarea neștirbită a vechilor rânduieli în noile condiții se dovedește însă, în curând, o simplă ficțiune, Curtea de la Viena inaugurând o politică sistematică de inventariere și punere în valoare a resurselor Transilvaniei, subordonând treptat organele conducătoare ale provinciei instituțiilor centrale și căutând contrabalansarea opoziției de Stări, preponderent protestante, prin promovarea prozelitismului catolic. Se încearcă în acest sens consolidarea pozițiilor catolicismului prin atragerea românilor la Unirea religioasă, promițându-se egalizarea statutului celor ce acceptă acest compromis cu cel de care se bucură catolicii. În urma unor îndelungate și complicate negocieri cu elita ecleziastică românească, se adoptă Diploma din 1701 care făgăduiește celor ce îmbrățișează Unirea, clerici sau mireni, recunoașterea tuturor drepturilor de care se bucură catolicii. Opoziția vehementă a Stărilor face însă ca în deceniile următoare prevederile Diplomei să fie trecute pur și simplu sub tăcere, în timp ce cercurile catolice, mai cu seamă iezuiții, urmăresc subordonarea totală a noii biserici greco-catolice românești. Opoziția ortodoxă puternică a unei părți

importante a clerului și poporului, împletită cu nemulțumirile cauzate de fiscalitatea austriacă și abuzurile armatei imperiale explică adeziunea masivă a românilor ardeleni la răscoala antihabsburgică din anii 1703-1711, condusă de Francisc Rákóczi al II-lea, care pune sub semnul întrebării durabilitatea și viabilitatea noului regim. Dacă până în 1705 mișcarea se impune în întreaga Transilvanie istorică, imperialii păstrând doar cetățile Brașov, Făgăraș și Sibiu, până la urmă contraofensiva armatei austriece determină, prin pacea de la Satu Mare din 1711, instalarea unui compromis durabil între Viena și nobilimea locală, ceea ce determină consolidarea regimului austriac în principat¹.

Sub semnul acestui compromis, reglementarea problemei sociale esențiale a relațiilor dintre stăpânii de pământ și țărani este lăsată de Curte pe seama dietei Transilvaniei, care în 1714 stabilește pentru o jumătate de veac obligațiile iobăgești la cel mai înalt nivel înregistrat vreodată în principat. În schimb, Curtea dobândește mână liberă pentru a-și aplica politica economică mercantilistă și pentru a subordona treptat administrația locală tendințelor centralizatoare. Conscripțiile fiscale succesive, duse până la urmă la bun sfârșit în 1750, îngăduie cunoașterea mai exactă a populației contribuabile și a surselor de venit ale acesteia, punându-se prin reforme fiscale acest domeniu esențial din punctul de vedere al Curții pe baze temeinice, controlabile, cu eliminarea multora dintre posibilitățile anterioare de evaziune sau abuz. Curtea ia sub controlul organelor sale camerale și celelalte surse importante de venit ca mineritul, exploatarea sării, vămile, domeniile fiscale².

Unirea religioasă, grav afectată în perioada răscoalei rakocziene, se redresează la rândul ei după 1711, punându-se bazele episcopiei unite de Făgăraș, dar dându-se uitării promisiunile de emancipare cuprinse în diplomele imperiale ale Unirii. Cel care pune capăt acestei perioade de relativă stagnare este episcopul Inochentie Micu, instalat în scaun în 1732, care prin memoriile adresate forurilor de decizie provinciale și centrale conturează pentru prima dată un program politic românesc cristalizat având ca punct central recunoașterea românilor ca o națiune politică egală în drepturi, reprezentată conform ponderii sale în organele administrative, legislative și judiciare. Printr-un complex de obiective vizând statutul tuturor categoriilor societății românești, Inochentie Micu pune bazele unei concepții moderne despre națiune care, depășind conceptul medieval al națiunii de Stări, să includă totalitatea poporului cu ansamblul componentelor sale sociale. Prin accentul pus în argumentarea cererilor pe principiile dreptului natural, pe rolul culturii și educației în ridicarea națiunii, programul formulat își vădește orientarea aflată în concordanță cu spiritul și ideile veacului luminilor³.

Rezistența înverșunată a dietei și Guberniului Transilvaniei față de aceste revendicări găsește ecou la nivelul Curții, care, confruntată cu dificultățile Războiului de succesiune la tronul Austriei izbucnit la începutul domniei noii împărătese Maria

¹ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, București, Editura Enciclopedică, 2013, p. 160-180.

² Trócsányi Zsolt, *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690-1740*, Budapesta, 1988, p. 194-356; D. Prodan, *Problema iobăgiei în Transilvania 1700-1848*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1989, p. 7-16.

³ D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum...*, p. 180-236.

Theresia, se decide să-l înlăture pe Inochentie Micu, obligându-l să ia calea exilului la Roma și în cele din urmă să abdice în 1751⁴.

Neîmplinirea speranțelor puse în efectele Unirii se dovedește a avea urmări grave pentru soarta acesteia. Mișcarea de revenire în masă la ortodoxie, inaugurată prin propaganda plină de succes a călugărului Visarion în anul 1744, ia o amploare tot mai mare în deceniul următor, cunoscând momentul maxim de intensitate între anii 1759-1761 sub conducerea călugărului Sofronie. Intervenția în forță a armatei imperiale este urmată însă de un Edict de toleranță prin care ortodoxiei i se recunoaște existența legală în Transilvania, iar reconstituirea în 1762 a episcopiei ortodoxe marchează consacrarea stării de fapt constatate de conscripția clerului și credincioșilor de ambele rituri din principat⁵.

Politica de toleranță adoptată de Curte constituie o parte integrantă a reformismului terezian, variantă a politicii de reforme inspirate de filosofia raționalistă a luminilor pe întregul continent, prin care se recunoaște cu luciditate criza economico-socială și instituțională a Vechiului Regim de sorginte medievală, agravată de conflicte naționale și confesionale care pun în pericol pe durată lungă stabilitatea și unitatea Imperiului. Soluția preconizată pentru modernizarea treptată a sistemului social și instituțional, în vederea evitării pericolului unor explozii sociale și a unor tendințe naționale centrifuge, este aplicarea de reforme raționale, controlate de Curte și aparatul birocratic subordonat acesteia, care, în ultimă instanță, „să facă inutilă revoluția”⁶.

În Transilvania, reformismul terezian aduce prefaceri în primul rând în sistemul instituțional, întărind ponderea forurilor centrale, reducând influența organelor reprezentative de Stări (dieta nu se mai convoacă după 1762), urmărind separarea administrației de justiție, introducând prin Codul civil și penal ordine în distribuirea dreptății. În domeniul economic și social, obiectivul urmărit este modernizarea și punerea în valoare rațională a resurselor. Sistemul fiscal este pus pe baze noi, cu scopul declarat al realizării legăturii organice dintre sursele de venit și impozite, cu eliminarea posibilităților de evaziune⁷.

În planul esențial al problematicii sociale, reformismul terezian își propune intervenția statului în relațiile dintre stăpânii de pământ și țărani printr-o reglementare urbană menită a clarifica drepturile și obligațiile reciproce, cu înlăturarea surselor de abuz. Dispozițiile adoptate în 1747 și 1769, considerate drept preliminarii la o reglementare generală, introduc un quantum al obligațiilor mai scăzut în raport cu cel stabilit în 1714 și prescriu modalități de efectuare a lor care elimină cele mai flagrante posibilități de abuz generatoare de mari nemulțumiri țărănești⁸.

Același interes al dezamorsării unor acute tensiuni sociale stă în parte și la originea unei alte inițiative a reformismului terezian - înființarea regimentelor

⁴ Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, I-II (Partea întâia și a doua), Prefață de Pompiliu Teodor, Ediție îngrijită și indice de Ladislau Gyémánt, Cluj-Napoca, Centrul de studii transilvane, 1997.

⁵ Keith Hitchins, *L'idée de nation chez les Roumains de Transylvanie 1691-1849*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1987, p. 61-86; Greta-Monica Miron, *Biserica greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2004, p. 252-264.

⁶ Nicolae Iorga, *Originea și dezvoltarea statului austriac*, Iași, 1918, p. 89.

⁷ *Conscripția fiscală a Transilvaniei din anul 1750*, vol. I, Partea I-II, edit. Ladislau Gyémánt, Remus Câmpeanu, Anton Dörner, Florin Mureșan, București, Editura Enciclopedică, 2009.

⁸ D.Prodan, *Problema iobăgiei...*, p. 30-54.

grănicerești. Având desigur și alte motivații de ordin militar, economic, politic și chiar sanitar (de prevenire a epidemiilor), regimentele grănicerești aveau menirea de a pune capăt unor situații conflictuale acute, cum erau de pildă cele care opuneau de decenii locuitorii români ai Văii Rodnei Magistratului din Bistrița⁹.

Nu lipsite de rezistențe din partea secuilor liberi și a micii nobilimi, pentru care grăniceria introducea o obligație suplimentară apăsătoare, dar și din partea țăranilor români năsăudeni renitenți la presiunile prozelitismului greco-catolic, regimentele grănicerești s-au dovedit totuși în deceniile următoare o cale pentru ridicarea la o situație socială, economică și culturală superioară, învățământul promovat în aceste părți generând afirmarea unor noi contingente de elită intelectuală cu rol important în procesul de renaștere națională modernă.

Promovarea învățământului a constituit o componentă esențială a politicii de reforme, promotorii unei atari politici considerând educația drept un mijloc de primă însemnătate pentru asigurarea stabilității sociale, realizarea idealului de supus loial, bun contribuabil, mulțumit de situația sa delimitată precis în privința drepturilor și obligațiilor ce-i revin în cadrele organizării date a societății. Mișcările populare fiind atribuite, cu deosebire, deficiențelor de cultură, ignoranței, superstițiilor, necunoașterii exacte a obligațiilor și lipsei unei motivații adecvate a acestora, politica școlară reformistă vedea în școală instrumentul eficace pentru prevenirea zguduirilor sociale violente¹⁰.

Direcțiile principale ale reformismului luminat, schițate în perioada tereziană, sunt adâncite până la ultimele lor consecințe, cu o consecvență doctrinară, în deceniul 1780-1790, marcat de puternica personalitate a împăratului Iosif al II-lea. Reforma instituțională, inițiată în perioada anterioară, aduce acum o modificare fundamentală a structurilor administrative și juridice ale principatului. După ce dieta dispăruse practic din rândul centrelor de decizie și putere încă în perioada tereziană, iosefinismul lichidează și al doilea bastion al regimului de Stări - autonomia jurisdicțională. Reorganizarea administrativă a Transilvaniei în 11 și apoi 10 comitate, care nu mai țin seama de limitele anterioare ale comitatelor, districtelor și scaunelor nobiliare, secuiești și săsești, înseamnă practic lichidarea sistemului celor „trei națiuni”, populația principatului intrând sub incidența aceluiași regim juridic, administrat de un aparat birocratic selectat și plătit de stat.

Anularea autonomiei Pământului Crăiesc constituie o parte integrantă a acestei politici de înlăturare a privilegiilor de sorginte medievală, consfințind egalitatea tuturor locuitorilor din această parte a principatului¹¹.

La înlăturarea sistemului celor „trei națiuni” se adaugă, în mod firesc, lichidarea regimului celor „patru religii recepte”. Fără a se renunța la ideea religiei catolice ca religie de stat, politica de toleranță iosefină marchează ștergerea principalelor restricții care grevau asupra confesiunilor acatolice, deschizându-se credincioșilor acestora, pe lângă libertatea exercitării cultului, accesul neîngrădit la funcții publice, dreptul la cetățenie în orașe, practicarea tuturor ramurilor economice,

⁹ L.Gyémánt, K. G. Gündisch, *Din antecedentele și ecourile Supplexului în regiunea de graniță năsăudeană*, în „File de istorie” (Bistrița), 1976, p. 256-274.

¹⁰ Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania 1774-1805*, București, Edit. didactică și pedagogică, 1966, p. 34-49.

¹¹ Aurel Răduțiu, *Reorganizarea politico-administrativă a Transilvaniei la 1784. Constituirea comitatului Turda*, în vol. *Răscoala lui Horea (1784). Studii și interpretări istorice*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1984, p. 176-193.

dobândirea proprietăților imobiliare. Chiar dacă în Transilvania nu se ajunge în final la un edict de toleranță pe seama evreilor pe măsura celor adoptate pentru Ungaria sau Galiția, măsurile punctuale ale perioadei iosefine urmăresc eliminarea celor mai flagrant anacronice elemente de discriminare împotriva lor și în această provincie a Imperiului¹².

Supușilor astfel eliberați de chingile unui sistem de privilegii ce le îngreua inițiativa economică și ascensiunea socială, sistemul iosefin le deschide și calea dobândirii unei educații și culturi corespunzătoare locului și rolului deținut în societate. Învățământul devine o problemă de stat, fiind considerat, în spiritul ideilor iluministe ale veacului, drept un panaceu universal pentru rezolvarea discrepanțelor anacronice din rândul unei populații ce se dorește a fi transformată într-o masă de buni contribuabili și supuși loiali ai Imperiului.

Instituirea învățământului elementar obligatoriu și gratuit, cu un program adaptat intereselor statului, se asociază cu libertatea tiparului, relaxarea cenzurii, crearea unei atmosfere propice difuzării și schimbului de idei, care îngăduie fortificarea numerică și calitativă a unei elite intelectuale cu rol determinant în renașterea națională modernă a tuturor popoarelor din principat¹³.

Pentru buna funcționare a sistemului conceput în atari coordonate era de însemnătate esențială comunicarea directă între putere și supuși, pentru ca direcțiile imprimate de reformism să-și găsească audiența și aplicarea prin participarea în cunoștință de cauză a acestora din urmă la transpunerea lor în realitate. Deși pentru cimentarea unității mozaicului etnico-social al Imperiului Iosif al II-lea introduce controversata măsură a generalizării limbii oficiale germane, totuși practica publicării dispozițiilor oficiale în toate limbile vorbite în principat, inițiată încă din perioada tereziană, dobândește de-abia în deceniul iosefin întreaga sa amploare. Excluză timp de veacuri de la cunoașterea și conducerea treburilor publice și prin practica limbii oficiale latine, maghiare sau germane, majoritatea românească a Transilvaniei (confirmată oficial de datele conscripției fiscale din 1750) își vede acum calea deschisă spre ridicarea limbii sale la rangul de limbă oficială, recunoscută de facto, ca o premisă a participării sale cu drepturi depline în viața socială a țării¹⁴.

Tot atât de viguroasă și hotărâtă este abordarea de către reformismul iosefin a celeilalte probleme esențiale a societății transilvănene - cea a raporturilor dintre stăpânii de pământ și țărani. Cunoscând la fața locului, prin vizitele întreprinse în Transilvania, fundamentala însemnătate și pondere a unor soluții reale în acest domeniu, Iosif al II-lea extinde și aici desființarea servituții personale, decretând dreptul țăranilor la liberă strămutare, la căsătorie fără învoirea stăpânului, de a învăța carte și meserii, de a-și lăsa bunurile moștenire, cu garantarea dreptului de folosință a pământului său din care să nu poată fi scos de stăpân fără motive întemeiate.

Pentru reglementarea generală a relațiilor dintre stăpânii de pământ și producătorii nemijlociți a fost pusă în mișcare o vastă conscripție urbarială, menită a oferi imaginea reală a stărilor de fapt din acest domeniu, ca punct de plecare pentru stabilirea viitoare a drepturilor și obligațiilor reciproce ale celor doi factori determinanți implicați în ramura fundamentală a economiei vremii. Până la materializarea unei

¹² Ladislau Gyémánt, *Evreii din Transilvania. Destin istoric*, Cluj-Napoca, Institutul Cultural Român. Centrul de studii transilvane, 2004, p. 31-35.

¹³ L. Protopopescu, *op. cit.*, p. 60-73.

¹⁴ Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémánt, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română (1701-1847)*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1981.

astfel de reglementări generale, o seamă de dispoziții imperiale au avut în vedere lichidarea celor mai flagrante abuzuri în domeniul perceperii dijmei, a cârciumăritului, morăritului, a regimului defrișărilor, a procedurilor de judecată asupra iobagului¹⁵

Obiectivul acestor reforme iosefine a fost, evident, asigurarea funcționării optime a ramurilor fundamentale ale economiei vremii și eliminarea surselor principale de tensiune socială. Aparent surprinzător, efectele au fost însă cu totul opuse, momentul de apogeu al reformismului coincidând cu cea mai mare ridicare țărănească din istoria Transilvaniei - răscoala lui Horea din 1784-1785 - totodată una din cele mai puternice zguduiri sociale de pe continentul european din deceniul premergător Revoluției franceze. În explicarea acestui paradox ne poate servi ca punct de plecare analiza fină a lui Alexis de Tocqueville privind premisele marilor răsturnări sociale: „Nu întotdeauna se ajunge la revoluție mergând din rău în mai rău. Cel mai ades se întâmplă ca un popor care a suportat fără să se plângă /.../ legile cele mai împovăraătoare, să le răstoarne în mod violent de îndată ce apăsarea se ușurează. Regimul pe care îl distruge o revoluție este aproape mai bun decât cel care l-a precedat și experiența ne învață că momentul cel mai periculos pentru o rea guvernare este de obicei cel în care începe să întreprindă reforme”¹⁶.

Într-adevăr, deși incontestabil regimul apăsător al sarcinilor feudale și abuzurile legate de prestarea acestora constituie cauza ultimă, fundamentală, a mării ridicări țărănești din Transilvania din 1784, totuși momentul izbucnirii ei nu este cel al cuantumului maxim înregistrat de obligațiile urbariale, ci dimpotrivă frământările țărănești se amplifică pe măsură ce ameliorările introduse de reformism lasă să se întrevadă posibilitatea unei schimbări radicale a sistemului. Actele oficiale adresate țăranului în limba sa, căile deschise pentru a se plânga împotriva până atunci atotputernicului său stăpân la toate forurile, până la împărat, fac ca visul libertății totale să se transforme dintr-o himeră într-un deziderat tangibil. Decretele imperiale de limitare a abuzurilor, de ameliorare a statutului economic, social și cultural al unor categorii ale țăranimii dependente încurajează tendința tot mai marcată de a aduce la îndeplinire ceea ce țăranii consideră a fi voința „bunului împărat”, voință împiedicată a se materializa prin opoziția nobilimii. Nu întâmplător, deci, țăranimea ridicată la răscoală în toamna anului 1784 propune printr-un ultimatum, care devine cel mai radical program antifeudal european al anilor premergători Revoluției franceze, abolirea nobilimii ca și categorie socială, împărțirea pământurilor nobiliare între poporul de rând și egalizarea statutului tuturor locuitorilor țării care să fie cuprinși într-o unică pătură socială a „plătitorilor de dare”. La acest program de soluționare a problematicei sociale se adaugă, în conformitate cu specificul Transilvaniei, modalitatea țărănească de rezolvare a celei naționale. În condițiile în care marea majoritate a țăranimii dependente era românească, iar în aceeași proporție preponderentă stăpânii de pământ aparțineau națiunii maghiare sau săsești, obiectivele sociale ale răscoalei vizau implicit și răsturnarea raporturilor existente în plan național. Dezideratele programului de emancipare națională formulate de Inochentie Micu și duse mai departe de generația intelectuală a Școlii Ardelene privind lichidarea statutului dezavantajos al națiunii celei mai numeroase din principat, care poartă sarcinile publice în proporția numărului său preponderent, se întâlnesc astfel, desigur sub o formă simplificată și adaptată mentalității și modului de acțiune a

¹⁵ D. Prodan, *Problema iobăgiei...*, p. 147-221.

¹⁶ Alexis de Tocqueville, *L'Ancien Régime et la Révolution*, ed. III, Paris, 1857, p. 291 apud Adam Schaff, *Istorie și adevăr*, București, Edit. Politică, 1982, p. 48

maselor țărănești, în implicațiile ultime ale programului și desfășurărilor concrete ale răscoalei. Desigur a mai fost nevoie de o lungă evoluție, de peste o jumătate de veac, pentru ca cele două planuri ale mișcării de emancipare, cel social promovat de țărănime, și cel politic, formulat de intelectualitate să se regăsească în torentul revoluționar al primăverii anului 1848. Până atunci, intelectualii români s-au rezumat la o platonică simpatie pentru starea și suferințele țărănimii, la condamnarea șerbiei ca „o robie pământească”, raliindu-se însă totodată refuzului evident al reformismului oficial de a accepta schimbarea violentă, pe cale revoluționară, a rânduielilor existente. Într-adevăr, în fața realității care refuza să se supună așteptărilor doctrinare inspirate de demofilie și de credința în progresul treptat, liniar și continuu, răspunsul puterii iosefine a fost violent la rândul său, înăbușirea armată a răscoalei și destinul tragic al conducătorilor ei marcând începutul sfârșitului speranțelor transformării societății pe calea reformelor de sus, concepute sub deviza „Totul pentru popor, dar nimic prin popor”¹⁷.

În ultimii ani ai deceniului iosefin se înmulțesc semnele eșecului uriașului efort de modernizare a structurilor Imperiului pe calea reformelor luminate. Rezistența înverșunată a Stărilor privilegiate zădărnicește prin obstrucție și opoziție deschisă finalizarea unor inițiative esențiale ca măsurarea pământurilor în vederea întocmirii cadastrului, conscripția urbarială și introducerea impozabilității generale. Inițiativele nefericite de politică externă, un război plin de insuccese împotriva Imperiului Otoman, rivalitatea cu Prusia, izbucnirea Revoluției franceze, boala și epuizarea fizică personală a împăratului Iosif al II-lea grăbesc prăbușirea edificiului reformelor, revocarea acestora la începutul lui 1790, în preajma morții împăratului, marcând încheierea unei epoci a optimismului reformator specific Luminilor și deschizând o perioadă frământată în care abordările doctrinare sunt nevoite să lase locul unor realități concrete care-și revendică primatul cu autoritate.

Dacă anularea reformelor iosefine este primită cu mult entuziasm de toți privilegiații din Monarhie generând un zel restaurator al vechilor structuri și instituții administrativ-juridice, în schimb noul împărat Leopold al II-lea, venit din Toscana după o experiență reformatoare încununată cu mult succes, este hotărât să continue programul de reforme, dar în forme mai suple și mai adecvate condițiilor concrete decât cele promovate de doctrinarul său frate. El acceptă restabilirea vechilor structuri instituționale, convocarea dietelor provinciale, cu gândul de a imprima acestora, pe măsura instalării unor condiții politice mai favorabile, a unui conținut și rol nou adecvat intențiilor de modernizare a societății. Concomitent, noul curs al postiosefinismului leopoldin încurajează mișcările revendicative ale popoarelor nemaghiare ca o contrapondere față de tendințele opoziționiste, centrifuge ale Stărilor privilegiate din Ungaria și Transilvania¹⁸.

Beneficiind de aceste semnale încurajatoare și confruntată cu pericolul pierderii a tot ceea ce s-a realizat în perioada anterioară, elita intelectuală românească trece la acțiune politică, formulând sub forma unui memoriu înaintat Curții în martie 1791 de episcopii celor două confesiuni românești actul politic care va deveni programul național de referință pentru jumătatea de veac următoare, act intrat în istorie sub numele de *Supplex libellus Valachorum*. Apelând la formulările consacrate ale epocii Revoluției franceze privind „drepturile atât ale omului, cât și ale societății civile”,

¹⁷ D.Prodan, *Răscoala lui Horea*, I-II, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1979.

¹⁸ Adam Wandruszka, *Leopold II*, Viena-München, 1965.

memoriul revendică recunoașterea „tuturor drepturilor civile și regnicolare” ale națiunii române. Acestea se concretizează în ștergerea numirilor jignitoare la adresa acesteia, asigurarea pentru toate categoriile societății românești a unor drepturi și beneficii similare cu ale categoriilor analoage ale celorlalte națiuni, participarea proporțională la ocuparea funcțiilor publice și în dietă, denumiri românești sau mixte pentru unitățile administrative cu majoritate sau populație semnificativă românească.

În argumentarea acestui program sunt puse în valoare rezultatele cercetărilor istorico-filologice ale generației Școlii Ardelene, apelându-se la vechimea românilor în Transilvania, latinitatea limbii lor, la ideea restituirii unor drepturi deținute în vechime și pierdute fără vreun temei legal. La invocarea dreptului istoric, dominant încă în mentalitatea forurilor de decizie centrale și locale ale vremii, se adaugă apelul la dreptul natural, invocându-se numărul preponderent al românilor în principat, sarcinile publice purtate în proporția acestui număr, care implică, în virtutea dreptății și echității naturale, participarea în aceeași proporție la drepturi și beneficii. Memoriul consideră o astfel de soluție drept singura cale pentru înțelegerea între națiunile țării, înlăturându-se neîncrederea, frământările, conflictele care primejduiesc securitatea și liniștea publică.¹⁹

Trimisă de la Curte dietei din Transilvania pentru a propune modalități de a asigura pe seama poporului român, în limitele legilor în vigoare, drepturi cetățenești, libera exercitare a religiei, întreținerea corespunzătoare a clerului și educația necesară, dezbaterea memoriului intervine într-un moment de diferențiere evidentă și în rândul Stărilor privilegiate din principat. Experiența șocantă a reformismului iosefin care a zdruncinat credința în imuabilitatea sistemului tradițional de Stări, efectele europene ale Revoluției franceze și amenințarea mișcărilor de emancipare ale popoarelor nemaghiare determină cristalizarea unui program reformist nobiliar, care, dându-și seama de necesitatea inevitabilă și imperioasă a unor înnoiri modernizatoare, își propune o seamă de obiective preluate din arsenalul reformismului luminat al deceniilor anterioare.

Reglementarea relațiilor dintre stăpânii de pământ și țărani, impozabilitatea generală, egalitatea confesională inclusiv pentru ortodocși, accesul nenobililor în funcții publice urmează însă a fi înfăptuite sub controlul organelor reprezentative de Stări, condiționate de realizarea concomitentă a dezideratelor de ordin național, între care în prim-plan se situează promovarea limbii maghiare în toate domeniile vieții publice, ca o garanție a menținerii preponderenței proprii și în noile condiții create de reforme. În cursul dezbaterilor dietei Transilvaniei din 1790-1791 s-a vădit însă cu claritate că această orientare reformatoare a rămas minoritară, partea preponderentă a Stărilor rămânând pe pozițiile a ceea ce istoriografia ungară a definit ca „naționalism feudal”, însușindu-și din programul reformativ doar condiționările de ordin național, cu menținerea neschimbată a regimului privilegiilor anterioare. Stăpânită de ideea restabilirii situației economice, sociale, instituționale anterioare reformelor iosefine, dieta confirmă libertatea personală a țăranilor doar într-o formă grevată de numeroase îngrădiri și condiționări care-i anulează în bună parte efectele. În privința relațiilor urbariale, se statuează dreptul exclusiv și nelimitat al nobilimii asupra pământului, folosința acordată producătorului direct depinzând ca durată și extindere de bunul plac al stăpânului. Toate schimbările introduse de reformismul terezian și iosefin în raport cu reglementarea din 1714 sunt declarate ilegale, se legiferează dreptul de judecată al

¹⁹ D.Prodan, *Supplex Libellus Valachorum...*, p. 53-85.

stăpânilor asupra țăranilor, pedepsele corporale, dreptul exclusiv al stăpânilor de pământ asupra pădurilor. Un proiect școlar elaborat de o comisie dietală se pronunță în spiritul inutilității înmulțirii numărului școlilor, a frecventării de către români a școlilor existente ale celorlalte națiuni, a instituirii în școlile românești a unor dascăli cunoscători de limbă maghiară. Această limbă este declarată de dietă „limbă națională și principală” în Transilvania, care urmează a fi introdusă în cadrul tuturor instituțiilor administrative și judiciare ale principatului, precum și ca obiect de studiu, iar, în perspectivă, ca limbă de predare a tuturor școlilor²⁰.

În această atmosferă generală, răspunsul dietei la memoriul românesc trimis de Curte se dovedește a fi aproape în întregime negativ, considerându-se că orice modificare în statutul românilor ar reprezenta o răsturnare a sistemului legal aflat în vigoare. Singurele domenii în care dieta se declară dispusă la concesii este reglementarea printr-un articol de lege a liberului exercițiu al religiei ortodoxe, respectiv recunoașterea egalității în drepturi a românilor de pe Pământul Crăiesc. Opoziția vehementă a deputaților sași față de această încercare de a se da satisfacție parțială revendicărilor românești pe seama lor determină însă, până la urmă, înlocuirea acestui punct cu promisiunea elaborării unui proiect pentru dieta următoare.

Opinia negativă a dietei și răspunsul Cancelariei aulice de la Viena conceput în același spirit nu a însemnat încheierea inițiativelor pentru promovarea revendicărilor românești. Pentru a da greutate noilor demersuri, mișcarea își lărgeste baza socială, textul latin al memoriului este difuzat în traducere românească pentru mobilizarea opiniei publice naționale²¹, iar sinoadele celor două biserici românești, întrunite în septembrie 1791, își asumă rolul unor reprezentanțe naționale, acordând mandat celor doi episcopi să susțină cauza națiunii la Viena. Un nou memoriu înaintat de cei doi episcopi în 30 martie 1792 reformulează, precizează și concretizează programul de revendicări, extinzând și baza de argumentare a acestora cu 21 de anexe documentare.

Dezbaterea asupra acestui memoriu la nivelul Curții are loc însă în primăvara și vara anului 1792 în condiții politice mult schimbate față de anul precedent. Moartea neașteptată a împăratului Leopold al II-lea și urcarea la tron a lui Francisc marchează încheierea perioadei postiosefine de reforme și experimente constituționale, iar izbucnirea războaielor cu Franța revoluționară propulsează în prim-plan elementele conservatoare, adevrate ale compromisului, considerat indispensabil în noile împrejurări, cu Stările privilegiate locale.

Drept urmare, rezoluția imperială din 26 mai 1792 îi admonestează sever pe cei doi episcopi pentru asumarea rolului de deputați ai națiunii, ei fiind îndrumați să îndemne poporul, prin intermediul clerului, la supunere, liniște și bună înțelegere cu concetățenii lor. O vagă promisiune de luare în considerare viitoare a cererilor prezentate și un articol de lege privind liberul exercițiu al religiei ortodoxe marchează încheierea acestei inițiative politice fără a se fi reușit împlinirea dezideratului fundamental al recunoașterii constituționale a națiunii proprii. În împrejurările unui „regim al reacțiunii” în plină expansiune, în care dieta nu se mai convoacă timp de câteva decenii, epoca acțiunilor politice deschise lasă locul dezbaterii problemelor ridicate de *Supplex* în cadrele unei polemici istorico-filologice care domină deceniile

²⁰ Kosáry Domokos, *Napoleon et la Hongrie*, Budapesta, 1979, p. 49-50; 90-96; *Istoria României. Pagini transilvane*, Coord. Dan Berindei, Cluj-Napoca, Centrul de studii transilvane, 1994, p. 156-157.

²¹ A. Răduțiu, L. Gyémánt, *Supplex libellus Valachorum în variantele românești de la Șchei*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1975.

următoare, menținând problematica românească în actualitatea unei opinii publice care depășește nivelul principatului și al Imperiului. Concomitent, însă, nu se abandonează nici ideea reluării programului național de revendicări, folosindu-se fiecare prilej favorabil care se oferă și abordându-se o seamă de obiective parțiale asupra cărora un dialog cu oficialitatea se dovedește a fi posibil²².

Noul program oficial de reforme, care în deceniile următoare cunoaște o veritabilă elaborare doctrinară prin așa-numitul „sistem Metternich” al unui reformism conservator dornic a introduce doar acele schimbări care nu afectează esența și dăinuirea structurilor și instituțiilor existente, nu constituie însă decât un palid epigon al marilor inițiative reformatoare din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, incapabil să salveze sistemul anacronic, învechit și să zăgăzuiască mișcările de emancipare socială și națională. Revoluția de la 1848 marchează deopotrivă sfârșitul unei epoci - cea a reformelor de sus menite a perpetua în forme noi o realitate depășită de vremuri - și un început totodată al remodelării societății din această parte a Europei după canoanele moderne, victorioase în Occident, ale proprietății libere și democrației politice.

²² *Istoria Românilor*, VI, București, Edit. Enciclopedică, 2012, p.573-584.

Artiști brașoveni din secolul XVIII

Radu POPICĂ

Kronstädter Künstler des 18. Jahrhunderts

Zusammenfassung

Über die Kronstädter Künstler des 18. Jh. gibt es in der Fachliteratur nur wenige Informationen. Ausgehend von bisher wenig oder gar nicht erforschten Archivunterlagen liefert der vorliegende Beitrag Daten zu Biografie und Schaffen der im 18. Jh. in Kronstadt tätigen Künstler: Stephan Schuller (?-1734), Joseph Mohr (1713-1784) und die Maler der Familie Ölhan, Johann Ölhan Senior (?-1763) und seine Söhne, Johann Ölhan Junior (verstorben 1784?) und Joseph Ölhan (1741-1787). Desgleichen werden einige Fakten zu Theodor Georg Fronius (1741-1824), Sigismund Rósa (?), Andreas Wismann (?) und Joseph Benjamin Barbenius (1754-1814) geboten, über deren künstlerische Tätigkeit wenig oder gar nichts bekannt ist. Die Tätigkeit des Malers Stephan Schuller ist in Kronstadt und Hermannstadt in der Zeitspanne 1720-1734 belegt, wo er als Porträtmaler und in Zusammenhang mit der Errichtung einiger Altäre des Burzenlandes (1720 – Altar der Evangelischen Kirche in Zeiden; 1721 – Planung eines neuen Altars für die Schwarze Kirche in Kronstadt; 1730 - Altar der Martinsberger Kirche in Kronstadt) genannt wird. Von seinen Werken ist nur der Altar der Martinskirche in Kronstadt erhalten geblieben. Die Tätigkeit des Johann Ölhan Senior (?-1763) als Porträtmaler ist in der Zeitspanne 1734-1763 dokumentarisch, aber auch durch in Kronstadt durchgeführte Werke dekorativer Malerei belegt. Wir haben keine Informationen über seinen beruflichen Werdegang, jedoch ist der Aufenthalt des Künstlers in Wien und Jena belegt. Seine Werke, aber auch andere Informationen weisen auf einen gut ausgebildeten Künstler hin, dessen Beschäftigungen den Bereich der Malerei überschreiten. Aus dem Schaffen Johann Ölhan Seniors kennen wir das Bildnis des Joseph Gottlieb Seuler von Seulen, das Bildnis des Joseph von Drauth (Kunstmuseum Kronstadt) und das Bildnis des Andreas Enyeter (Siebenbürgisches Museum Gundelsheim). Johann Ölhan Senior kann den Vertretern des siebenbürgischen Barock zugerechnet werden. Die Werke seiner auf dekorative Malerei spezialisierten Söhne, Johann Ölhan Junior und Joseph Ölhan, sind nur dokumentarisch belegt (mit Ausnahme der Malerei an den Orgeln in Gürteln und Zeiden, die von Joseph Ölhan stammen). In der zweiten Hälfte des 18. Jh. ist der bayerische Maler Joseph Mohr in Kronstadt tätig. Seine Tätigkeit ist vor allem dokumentarisch belegt. Von seinen Werken sind das Bildnis des Petrus Clos und das Altarbild der Evangelischen Kirche in Honigberg erhalten geblieben. Von Theodor Georg Fronius stammt eine Reihe dreiundzwanzig Porträts (Aquarelle) aus dem Bildbestand des Archivs und der Bibliothek der Schwarzen Kirche, die Kronstädter Richter und Pfarrer des 16.-18. Jh. darstellen. Im letzten Jahrzehnt des 18. Jh. wird Sigismund Rósa erwähnt, der eine Tafel des Gestühls der Weberzunft in der Schwarzen Kirche bemalt und zwei Ansichten von Kronstadt (Kupferstiche) hinterlassen hat. Andreas Wismann, von dem eine Tuschezeichnung, Martinus Albrichius darstellend, und ein Kupferstich (die Statue der Heiligen Jungfrau Maria aus Schomlenberg) stammt. Die Werke des Joseph Benjamin Barbenius, ein bekannter Kronstädter Arzt und begabter Laienkünstler, wurden in der Zwischenkriegszeit im Burzenländer Sächsischen Museum in Kronstadt aufbewahrt. Die Daten zu den Kronstädter Künstlern des 18. Jh. sind der Beleg für ein aktives, dynamisches Kunstzentrum. Der Status der Künstler war jedoch zwiespältig. Die mit den Neuerungen im Bereich der Kunst vertrauten Kronstädter Künstler strebten zwar eine höhere soziale Stellung an, mussten jedoch aus finanziellen Gründen oft Auftragsarbeiten annehmen, die eher dem Kunsthandwerk als der Kunst zuzurechnen sind.

Schlüsselworte: Kronstadt, Hermannstadt, Andreas Wismann, Benjamin Barbenius

Cuvinte cheie : Brașov, Sibiu, Andreas Wismann, Benjamin Barbenius

Oraș comercial și meșteșugăresc înfloritor, Brașovul a devenit încă din secolul XVI¹, când este atestată activitatea mai multor artiști (sculptorul Ulrich², pictorii Dominicus³ și Gregorius⁴, precum și Lorenz Fronius⁵, tipograf, gravor și pictor), unul dintre centrele artistice importante ale Transilvaniei. Dacă referitor la artiștii brașoveni din secolul XVI există în literatura de specialitate numeroase informații, altfel se prezintă situația pentru perioada secolelor XVII-XVIII. Pe parcursul secolului XVII nu cunoaștem niciun artist activ la Brașov. Unii din artiștii brașoveni din secolul următor sunt menționați în lucrările generale care abordează problematica artei transilvănene din secolul XVIII⁶, însă datele privitoare la biografia și opera lor sunt extrem de puține. Majoritatea acestor informații nu se datorează însă unor cercetări recente, ci au ca sursă documentele publicate la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX în *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt* (1886-1918) și preluate ulterior într-o serie de contribuții apărute în periodicele *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*⁷ și *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*⁸.

Ca atare, până de curând, activitatea artiștilor brașoveni din secolul XVIII a rămas în mare măsură inedită. Preocupările noastre în această privință s-au concretizat într-o serie de studii publicate în anul 2005⁹ și pe parcursul anilor 2010-2012 în paginile revistei *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia Artium*¹⁰. De

¹ Magistratul orașului Brașov aprobă statutul breslei pictorilor, tâmplarilor, sculptorilor în lemn și geamgiilor la 13 ianuarie 1523. Gernot Nussbächer, Elisabeta Marin (ed.), *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt. Zunfturkunden 1420-1580* (Quellen), IX, Brașov, Editura Aldus, 1999, pp. 139-141.

² W. (Wilhelm) Wenrich, *Künstlernamen aus Siebenbürgisch-sächsischer Vergangenheit*, în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde”, Neue Folge, XXII, nr. 1, Hermannstadt, 1889, p. 51.

³ Dominicus Pictor (?). Activitatea sa la Brașov este documentată în prima jumătate a secolului XVI (1512-1532). Date referitoare la activitatea sa la Andrei Kertesz Badrus, *Aspecte privind tematica picturii transilvănene din secolul al XVI-lea în lumina documentelor de epocă*, în „Studii și Cercetări de Istoria Artei”, XXVIII (1981), pp. 136-138.

⁴ Gregorius Pictor / Gregor Moler (1490 ? - 1553). Activ la Brașov între anii 1523-1553. Gernot Nussbächer, *Das Bildnis des Stadtrichters Lukas Hirscher – Zum Werk des Kronstädter Renaissance-Malers Gregorius Pictor*, în Brigitte Stephani (coord.), „Sie prägten unsere Kunst. Studien und Aufsätze”, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985, pp. 95-101.

⁵ Lorenz / Laurentius Fronius (?). Activ la Brașov în a doua jumătate a secolului XVI. Pavel Binder, Arnold Huttman, *Laurentius Fronius, ein Kronstädter Buchdrucker, Holzschnittmeister und Maler des 16. Jahrhunderts*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, XIV (1971), nr. 1, pp. 37-50.

⁶ Garas Klára, *Magyarországi barokk festészet. Magyarországi festészet a XVIII. században*, vol. II, Budapesta, Akadémiai Kiadó, 1955; Virgil Vătășianu, *Artă țărilor române în secolul al XVIII-lea*, în „Istoria României”, vol. 3, Academia Republicii Populare Române, 1964; Nicolae Sabău, *Metamorfoze ale barocului transilvan*, vol. II, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2005; Vasile Florea, *Istoria artei românești*, București, Editura Litera.

⁷ W. (Wilhelm) Wenrich, *op. cit.*, pp. 42-78.

⁸ W. S., *Heimische Künstler*, în „Korrespondenzblatt des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde” (Korrespondenzblatt), V, nr. 11, Hermannstadt (Sibiu), 15 noiembrie 1882, pp. 125-126; W. S., *Heimische Künstler*, în Korrespondenzblatt, IX, nr. 12, Hermannstadt (Sibiu), 15 decembrie 1886, p. 142; Emil Sigerus, *Burzenländer Maler des XVIII. Jahrhunderts*, în Korrespondenzblatt, XXXI, nr. 4, Hermannstadt (Sibiu), aprilie 1908, pp. 59-60.

⁹ Radu Popica, *Johann Ölhán senior – un pictor brașovean din secolul al XVIII-lea*, în „Țara Bârsei”, IV (XV), serie nouă, nr. 4, Brașov, 2005, pp. 145-150; Idem, *Artă și status – portretele patriciatului sășesc din colecția Muzeului de Artă Brașov*, în „Cumidava”, XXVIII, 2005, Brașov, pp. 200-211.

¹⁰ Radu Popica, *Familia pictorilor Ölhán - o mărturie privind pictura transilvăneană din secolul XVIII*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia Artium”, Cluj-Napoca, LV, 2010, nr. 1, pp. 25-37; Idem, *Un pictor transilvănean din secolul XVIII puțin cunoscut: Joseph Mohr*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia Artium”, Cluj-Napoca, LVI, 2011, nr. 1, pp. 51-58; Idem, *Contribuții la cunoașterea*

asemenea, pregătirea expoziției „Portretele patriciatului săsesc din Brașov. Un capitol de artă transilvăneană”¹¹ ne-a prilejuit continuarea cercetărilor în această direcție.

În cuprinsul acestui studiu ne-am propus să prezentăm, într-un mod sintetic, datele de care dispunem, în acest stadiu al cercetării, cu privire la biografia și creația artiștilor activi la Brașov în secolul XVIII. Principalii artiști la care ne vom referi sunt Stephan Schuller (?-1734), pictorii din familia Ōlhan, Johann Ōlhan senior (?-1763) și fii săi, Johann Ōlhan junior (d. 1784 ?) și Joseph Ōlhan (1741-1787), și Joseph Mohr (1713-1784). De asemenea, vom oferi câteva date referitoare la Theodor Georg Fronius (1741-1824), Sigismund Rósa (?), Andreas Wismann (?) și Joseph Benjamin Barbenius (1754-1814), a căror activitate artistică este puțin sau deloc cunoscută.

La începutul secolului XVIII era activ la Brașov pictorul Stephan Schuller. Informațiile biografice privitoare la acesta sunt lacunare. Nu am reușit să identificăm date concludente privitoare la artist sau la familia sa în registrele matricole ale orașului Brașov¹². Din jurnalul lui Thomas Tartler, care relatează despre decesul pictorului, aflăm doar că familia sa era de condiție modestă¹³. Cu toate acestea, putem presupune că familia era originară din Brașov¹⁴. Data nașterii artistului ne rămâne necunoscută. Însă, având în vedere că într-una din primele mențiuni privitoare la activitatea sa, datând din anul 1720, este socotit deja un artist cu o reputație recunoscută¹⁵, putem presupune că era născut pe la 1680-1685. Lipsesc informațiile referitoare la pregătirea sa profesională. Virgil Vătășianu îl așază printre artiștii transilvăneni din secolul XVIII formați la Viena.¹⁶ Nu avem însă date care să susțină această aserțiune. Fără îndoială, pictorul, socotit de concetățenii săi un artist faimos, a cărui reputație depășise ținuturile natale¹⁷, a urmat studii într-unul din centrele artistice din spațiul german. Renumele său artistic și modul de viață pios¹⁸ au făcut ca, în pofida originii modeste, în noiembrie 1733 să fie primit în comunitatea centumvirală a orașului Brașov.¹⁹ Stephan Schuller încetează din viață la 30 martie 1734.²⁰

artei plastice brașovene din secolul XVIII: Stephan Schuller și Joseph Benjamin Barbenius, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia Artium”, LVII, 1, 2012, pp. 51-60.

¹¹ Muzeul de Artă Brașov, 27 septembrie-10 noiembrie 2013.

¹² n registrele matricole ale orașului Brașov figurează un anume Stephen Schuler menționat cu prilejul nașterii copiilor săi, Simon (24 aprilie 1702) și Margaretha (28 iulie 1704), și, alături de fiul său, Simon, ca naș de botez la 26 iunie 1731. Arhiva și Biblioteca Parohiei Honterus Brașov (ABH Brașov), IV Aa 1, 1, *Pfarramt-Matrikeln, Taufbuch der evang. Pfarrkirche in Kronstadt. Erster Band von 1684 bis 1772*, p. 248, 273 și 616. În absența unor date suplimentare nu putem stabili dacă este vorba de artist sau de un concetățean omonim.

¹³ *Diarium des Thomas Tartler 1701-1740*, în Quellen, VII, Brașov, 1918, p. 152.

¹⁴ În acest sens pledează mențiunea lui Thomas Tartler cu privire la tatăl artistului, care ar fi fost servitorul unuia dintre juzii orașului. *Ibidem*.

¹⁵ „berühmtem Maler”, ABH Brașov, Archiv der Evangelischen Kirchengemeinde A. B. Zeiden, 14, *Zeidner Kirchenbuch, Nachricht von deren bey diesem Marckt nöthig erkandten und Heilsamen Bau und Anstalten angefangen Ao 1768*, p. 149.

¹⁶ Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 578.

¹⁷ „der weltberühmte und kunstreiche Maler”, „in Siebenbürgen der beste Maler war”, „seine Porträte auch in Teutschland admiriert worden...”, Quellen, *loc. cit.*; „in dieser Kunst berühmt gewesen und in Siebenbürgen seines gleichen nicht gehabt...”, ABH Brașov, IV F1, T. q. 182, Andreas Tartler, *Diarium rerum memorabilium in R. Civitate Coronensis alibi circa negotia ejusdem Civitatis gestarum, aut aliqua saltem ratione eam attinentium, inchoatum Anno Domini MDCCXX*, p. 313.

¹⁸ Thomas Tartler elogiaza viața sa creștinească. Quellen, *ibidem*.

¹⁹ Andreas Tartler, *op. cit.*, p. 306.

²⁰ Quellen, *loc. cit.*

Activitatea lui Stephan Schuller este documentată la Brașov și Sibiu între anii 1720-1734. Într-o știre referitoare la noul altar al bisericii evanghelice din Codlea se precizează: „În anul 1720 domnul paroh Simon Drauth s-a îngrijit de un nou altar și prin mijlocirea sa, precum și cu ajutorul altor persoane binevoitoare, de către domnul Schuler, un vestit pictor, s-a făcut și decorat.”²¹ Un an mai târziu artistul a prezentat judei Brașovului, Georg Drauth, proiectul unui nou altar pentru Biserica Neagră, pe care urma să-l construiască din stucatură în schimbul a 1000 de florini. Deoarece lucrările de reconstrucție a bisericii după marele incendiu din 1689 nu erau finalizate, propunerea sa nu a fost acceptată.²² În 1724 se afla la Sibiu, unde a executat portretele unor ofițeri din regimentele armatei habsburgice staționate aici.²³ O știre din anul 1728 menționează încredințarea către artist a execuției altarului bisericii Sfântul Martin din Brașov: „Georg Gutt, tatăl soției mele (Thomas Tartler, *n.n.*), a dat 50 fl. pentru altar, de aceea pastorul de atunci, Stephanus Schaffgenius, a strâns alți bani să se facă altarul din gips de către Stephen Schuler pictor. Acest altar este cel mai frumos din Țara Bârsei.”²⁴ Construcția altarului a fost definitivată în anul 1730.²⁵

Altarul bisericii Sfântul Martin din Brașov (IL. 1- pentru ilustrațiile la text a se vedea **Anexa I** de la sfârșitul lucrării) este complet zidit și decorat exclusiv cu elemente sculpturale. Deasupra predelei se ridică trei nișe flancate de coloane și surmontate de o cornișă puternic profilată. În nișa centrală este plasată figura lui Isus cu brațele deschise. Nișele laterale sunt rezervate apostolilor Petru și Pavel. Coronamentul altarului poartă un bogat decor figurativ. Central se găsește Dumnezeu-Tatăl pe tron, înconjurat de simbolurile evangheliștilor, având în față Mielul Domnului (Agnus Dei). De o parte și de alta sunt distribuite câte două figuri din Vechiul Testament (Moise cu tablele legii și David; Solomon și Aaron). În extremități se află câte un înger cu trâmbiță.

Altarul ridicat de Stephan Schuller la biserica Sfântul Martin din Brașov se îndepărtează de tipologia și programul iconografic caracteristice altarelor bisericilor evanghelice din sud-estul Transilvaniei în prima jumătate a secolului XVIII.²⁶ Orizontalitatea structurii, sobrietatea elementelor decorative, absența tabloului de altar și a velleurilor traforate anticipează altarele ridicate la sfârșitul secolului (biserica Sfântul Bartolomeu din Brașov, 1791). Originalitatea programului iconografic este dată de înlocuirea scenei Răstignirii, căreia îi era rezervată în mod tradițional poziția centrală, cu reprezentarea lui Isus cu brațele deschise, care, asociată cu inscripția din

²¹ Altarul bisericii evanghelice din Codlea a fost refăcut în anul 1772 cu prilejul lucrărilor efectuate de Johann Ölhán junior și Joseph Ölhán, acesta din urmă pictând în 1783 și un nou tablou de altar. Radu Popica, *Familia pictorilor Ölhán ...*, pp. 29-30 (vezi nota 46).

²² Ernst Kühlbrandt, Julius Gross, *Die ev. Stadtpfarrkirche A. B. in Kronstadt*, Kronstadt (Brașov), Honterusdruckerei Johann Gott's Sohn, 1927, p. 70.

²³ Quellen, *loc. cit.*

²⁴ ABH Brașov, IV F1, T. q. 100, Joseph Franz Trausch, *Collectanea zu einer Particulär-Historie von Cronstadt aus unterschiedlichen Documenten zusammengebracht von Thomas Tartler. Anno 1741. Fortgesetzt und vermehrt mit einem zweite Band von Joseph Franz Trausch* (Collectanea), vol. I, p. 402.

²⁵ Eduard Morres, *Die kleinen Kirchen*, în Erich Jekelius (coord.), „Das Burzenland”, vol. III, Kronstadt, partea I, Burzenländer Sächsischen Museums Verlag, Kronstadt (Brașov), 1928, pp. 154-155; Garas Klára, *op. cit.*, p. 250.

²⁶ Victor Roth, *Siebenbürgische Altäre*, Strassburg, J. H. Ed. Heitz, 1916, pp. 206-212.

medalionul amplasat deasupra (*Gott ist die Liebe*), sugerează o posibilă influență a pietismului.²⁷

Puținele informații păstrate ne permit să reconstituim imaginea unui artist specializat în edificarea noilor altare cu care se înzestrau bisericile vremii, dar activ și în calitate de portretist. Însă, în acest stadiu al cercetării, nu-i putem atribui niciunul din portretele patriciatului săsesc din Brașov păstrate din această perioadă.

Johann Ölhman senior este menționat pentru prima dată într-un document din anul 1734²⁸ în legătură cu cererea de reducere a impozitului adresată magistratului orașului Brașov. În favoarea sa solicitantul arată că *n-are locuință, e tânăr și mai mult exercitează decât câștigă cu pictura*. O lună mai târziu, magistratul, prin notarul Andreas Tartler, aprobă cererea. Din același an datează o cană de cositor pe care este inscripționat numele pictorului.²⁹

În anii 1740-1741, cu prilejul renovării turnului bisericii Sfântul Bartolomeu, Johann Ölhman senior pictează emblemele care decorau cadranul ceasului.³⁰ O știre din 3 noiembrie 1744³¹ îl menționează pe artist referitor la un incendiu izbucnit în toiul nopții în apropierea casei sale din Prundul Rozelor (astăzi Piața George Enescu).

În fondul de manuscrise Josef Franz Trausch se păstrează un poem intitulat *Portrait von Wien*³², semnat și datat: „12. April 1745 Joh:[ann] Oehl. Haan”, ce schițează o frescă critică a Vienei³³, indicând familiaritatea artistului cu societatea

²⁷ Thomas Tartler menționează faptul că Stephan Schuller era familiarizat cu ideile propovăduite de Johann Wilhelm Petersen (1649-1727), reprezentant al pietismului radical. Quellen, *loc. cit.* Pietismul sublinia importanța iubirii lui Dumnezeu: „Scriptura înalță iubirea deasupra a toate / în ea se spune: Dumnezeu este iubire...”. Johann Wilhelm Petersen, *n, Oder Das Geheimniß Der Wiederbringung aller Dinge, Durch Jesum Christum*, vol. II, 1703, p. 27. Considerăm că mesajul ce poate fi descifrat în programul iconografic al altarului de la biserica Sfântul Martin (prin Isus se trece de la o religie a legii la o religie a iubirii) rezonază cu această concepție. Răspândirea ideilor pietiste la Brașov în prima jumătate a secolului XVIII este documentată de mai multe studii. Julius Gross, *Der Burzenländer Prediger und Ueber den Pietismus von Markus Fronius. Deutsche Uebers. bzw. Inhaltsangabe des lateinischen Orig. Textes im 1. Heft des VIII. Bandes der „Quellen zur Geschichte von Braşov-Kronstadt“ von Julius Groß*, Braşov-Kronstadt, Johann Gött's Sohn, 1926, pp. 39-61 și Gerhard Binder, *Bürgerlicher Pietismus zu Beginn des 18. Jahrhunderts. Zum Tagebuch des Simon Christophi*, în Ulrich Andreas (coord.), „Reformation, Pietismus, Spiritualität: Beiträge zur siebenbürgisch-sächsischen Kirchengeschichte”, Köln, Weimar, Wien, Böhlau Verlag, 2011, pp. 178-193. Influența pietismului asupra manifestărilor artistice din Brașovul epocii a fost demonstrată într-un studiu dedicat panourilor cu reprezentările celor 10 virtuți de la Biserica Neagră. Silvia Popa, *Der Tugendzyklus in der Schwarzen Kirche zu Kronstadt. Untersuchung zu einem protestantischen Bildprogramm*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 2006, nr. 2, pp. 197-208.

²⁸ Arhiva magistratului orașului Brașov – Inventarul actelor neînregistrate (Arhiva), vol. I, București, 1959, p. 127, doc. 617, 1734, februarie 22, Brașov.

²⁹ Pe corpul căzii, în partea superioară a medalionului reprezentând un predicator profilat pe un fundal peisagistic: FRANT₃ KÜERES / IOHAN(N) : ÖL / HANN. Horst Sluka, *Siebenbürgisch-sächsisches Zinn*, Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, Münster, 1990, pp. 88-89.

³⁰ *Rationarius auditorium eccles. Apud S. Bartholomaeum*, în Quellen, VIII, fasc. 2, Brașov, 2003, p. 212.

³¹ Auszug aus „Kurzgefasste Jahr – Geschichte von Siebenbürgen, besonders Burzenland” von Joseph Teutsch, în Quellen, IV, Brașov, 1903, p. 148.

³² ABH Brașov, Handschriften-Sammlung Josef Franz Trausch, IV F1, Tf 39/1.w/157/nr. 1048/22, *Portrait von Wien, Gedicht*.

³³ *Ein Klumpen Häuser und Palläste, / Voll Ungeziefer voller Gäste, / Ein Mischmasch aller Nationen, / Die in Ost, West und Norden wohnen, / Gestank und Koth in allen Gaßen, / Viel Weiber, die den Eh'stand haßen, / Viel Männer, die mit andern theilen / Sehr wenig Jungfern, lauter Fräylen. (...) Dies ist das Quodlibet von Wien*. Faptul că preocupările lui Johann Ölhman senior depășeau sfera picturii

vieneză din prima jumătate a secolului XVIII. În anul 1746 artistul se află la Jena unde realizează desenul pentru gravura³⁴ lui Johann Jakob Haid (1704–1767)³⁵ înfățișând monumentul funerar ridicat în biserica evanghelică Sankt Michael din Jena în amintirea studentului brașovean Johann Gottlieb Seuler von Seulen (IL. 2). În anul următor este din nou la Brașov unde pictează panoul stranei breslei țesătorilor așa cum indică prezența semnăturii sale: „Joh[ann] Oelhan pinxit / rapio manii”.³⁶ În 1751 este menționat din nou într-o carte de socoteli privitoare la reconstrucția Bisericii Negre.³⁷

O altă știre privitoare la Johann Ölhman senior datează din anul 1754. *Cronica Prejmerului* redactată de Thomas Tartler relatează un eveniment neobișnuit care a stârnit mare vâlvă în Țara Bârsei: venirea pe lume a unor siamezi, decedați la naștere. Cu acest prilej, se menționează că Johann Ölhman s-a deplasat la Prejmer, unde a realizat o schiță a *monstrului*.³⁸

Johann Ölhman senior încetează din viață în decembrie 1763.³⁹ Un an mai târziu văduva lui, Margaretha Foncking, închiriază și ipotechează casa sa din Prundul Rozelor lui Ladisláu Béli de Uzon (Ozun, jud. Covasna) pe timp de 10 ani în schimbul sumei de 1000 de florini ungurești.⁴⁰ Pictorul lasă în urma sa o situație financiară dificilă, întrucât se precizează: *casa este grevată de datorii*.⁴¹ Neînțelegerile dintre moștenitorii pictorului și Ladisláu Béli de Uzon vor duce la anularea contractului⁴², patru ani mai târziu *casa Ohlhann* fiind cumpărată de cojocarul Martin Klausenberg⁴³.

Fii săi, Johann și Joseph, îi continuă activitatea. Johann Ölhman junior este amintit prima dată în anul 1765 în cartea de socoteli privitoare la reconstrucția Bisericii Negre, citată anterior⁴⁴. În 1767 *pictorul Oelhann* aurește și repictează cele două

este confirmat și de mențiunea privitoare la adaptarea de către el a unui cântec moralizator despre deținuții din închisoarea orașului Brașov compus de Hannes Fancking, calfă de țesător. *Collectanea*, vol. I, p. 289.

³⁴ Publicată în *Ihren-Gedachtniss, Des weiland Hochwohlgebornen Herrn Herrr Joseph Gottlieb Seuler von Seulen aus Cronstadt in Siebenbürgen Der Rechten rühmlichst Beflissenen ...*, Johann Christoph Tennemans Schriften, Jena. ABH Brașov, Handschriften-Sammlung Josef Franz Trausch, IV F1, Tf. 53/III/23 și IV F 97/53/239. Gravură în aramă, 59,3 x 36 / 52,8 x 30,3 / 52,2 x 30,1, Iohannes Oelhan ad vivum del., I. I. Haid sculp. A. V.

³⁵ Pictor și gravor german. A studiat cu J. E. Riedinger. Dr. G. K. Nagler, *Neues allgemeines Künstler-Lexicon oder Nachrichten von dem Leben und den Werken der Maler, Bildhauer, Baumeister, Kupferstecher, Formschneider, Lithographen, Zeichner, Medailleure, Elfenbeinarbeiter, etc.*, vol. V, München, 1837, p. 508.

³⁶ Nicolae Sabău, *op. cit.*, p. 55; Bălint Ágnes, *A brassói Fekete templom stallumai* (disertație de masterat), Universitatea Babeș-Bolyai Cluj, 2004, p. 42.

³⁷ Direcția Județeană Brașov a Arhivelor Naționale (DJBAN), Fond Primăria Brașov. Socoteli alodiale XXII/42, *Auszug ueber die Bau des Kirchen Gewölbes an den hiesigen entlangschiffen Großen Pfarr Kirche geschrieben in Anno 1784*, p. 3.

³⁸ *Auszug aus der „Tartlauer Chronik“*, în *Quellen*, IV, Brașov, 1903, p. 71.

³⁹ ABH Brașov, Pfarramt-Matrikeln, IV Aa 30, 84, *Leichenbuch der Evangelischen großen Pfarrkirche der Augsb. Confeßions Verwandten zu Cronstadt in Siebenbürgen. Erster Band. 1746 bis 1804*. Octob., p. 74; Pfarramt-Matrikeln, IV Aa 33, 88, *Einkünfte, Von den Gräbern bey der Großen Pfarr Kirchen*, p. 43. Înmemorarea lui Oehlmann Johannes, Mahler (pictor) a avut loc în 31 decembrie 1763.

⁴⁰ Arhiva, vol. II, p. 4, doc. 17, 1764, decembrie 1, Brașov.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² DJBAN, Colecția Stenner II, I/129, vol. VI, nr. 65, 1765, ianuarie 14, Brașov; DJBAN, Primăria Brașov. Acte administrative neînregistrate, I, dosar XIII, nr. 34, 1764, Brașov.

⁴³ Arhiva, vol. II, p. 31, doc. 162, 1769, august 1, Brașov.

⁴⁴ DJBAN, *Auszug ueber die Bau...*, p. 4.

steme în relief de pe pilastrul situat vis-a-vis de amvonul Bisericii Negre.⁴⁵ Nu putem stabili cu certitudine la care din cei doi artiști se referă această informație. Înclinăm să credem că este vorba de Johann Ölhan junior. În anul 1772 Johan Ölhan junior și Joseph Ölhan sunt menționați în legătură cu lucrările pe care le execută la biserica evanghelică din Codlea. Cu acest prilej se reface altarul și coronamentul amvonului și, de asemenea, sunt pictate stranele.⁴⁶ În același an Joseph Ölhan renovează fresca din chioșcul de vară situat în zwingerul breslei măcelarilor.⁴⁷ La 17 noiembrie 1773 Joseph Ölhan se căsătorește cu Anna Susanna Nussbächer.⁴⁸ În anul 1777 Joseph Ölhan este din nou amintit, cu prilejul lucrărilor de renovare efectuate la Casa Sfatului între anii 1774-1778⁴⁹, în legătură cu pictarea a trei gratii de geam⁵⁰. În anul 1782 Joseph Ölhan pictează orga bisericii evanghelice din Cristian⁵¹. În 1783 pictorul Oelhan / Oehlhan pictează noua orgă și un tablou de altar pentru biserica din Codlea.⁵² Elementele formale comune, identificate în decorația picturală a celor două orgi, ne îndreptătesc să-i atribuim lui Joseph Ölhan pictura orgii de la Codlea și, implicit, tabloul de altar pictat cu aceeași ocazie.

Lui Johann Ölhan senior, a cărui creație portretistică era fără îndoială mai amplă, îi pot fi atribuite cu certitudine portretele lui Joseph Gottlieb Seuler von

⁴⁵ *Ibidem*, p. 44; Bálint Ágnes: *A brassói Fekete templom az 1689-es nagy tűzvész utáni újjáépítése* (lucrare de licență), Universitatea Babeș-Bolyai Cluj, 2003, p. 42.

⁴⁶ ABH Brașov, Archiv der Evangelischen Kirchengemeinde A.B. Zeiden, *Historische Notizen u. dgl. von 1495 anfangen bis in die Gegenwart, genant Gedenkbuch, 1495-1904*, 1, p. 115 și *Zeidner Kirchenbuch ...*, p. 152. Știrea din *Zeidner Kirchenbuch...* îl menționează doar pe Johan Ölhan junior în legătură cu refacerea altarului și coronamentului amvonului, fără a preciza cine realizează pictura stranelor. Reprodusă în Joseph Dück, *Zeidner Denkwürdigkeiten vom Jahre 1335 bis zum Jahre 1847*, Kronstadt (Brașov), 1877, p. 46, a fost preluată ulterior și în alte publicații. Însă execuția întregii lucrări îi este atribuită de *Historische Notizen...* lui Joseph Ölhan. Având în vedere acest fapt, putem să concluzionăm că cei doi pictori au lucrat împreună la Codlea.

⁴⁷ A. 1735 – renoviert 1772 von Joseph Ölhan, - renoviert de novo 1825. *Collectanea, Inscriptionum in Turribus, Portis, ac Moeniis Urbis Coronensis repertarum ac lectarum*, vol. II, p. 650. Fresca realizată de pictorul Josef Ignaz Haas în anul 1735 reprezenta o serie de figuri masculine și feminine în costume tradiționale săsești dispuse într-o piramidă a vârstelor. Luise Treiber-Netoliczka, *Die Kronstädter Trachten um 1700, Zeugen der bestehenden Klassenunterschiede*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, II (1959), pp. 144-145; Konrad Klein, *Biedermeierliche Stadtansichten und Trachtenbilder. Zum Wirken des Kronstädter Zeichenlehrers Georg Gottlieb Schnell*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, 49, 2006, p. 90.

⁴⁸ *Diarium Petri Roth, pastoris Neapolitani (1699-1786)*, în *Quellen*, vol. VI, 2, 1915, p. 630; ABH Brașov, Pfarramt-Matrikeln, IV Aa 20, 14, *Traungsbuch verlobter Personen der Evangelischen Gemeine A. C. zu Cronstadt in Siebenbürgen, band 1, vom Jahre 1737 bis 1774*, p. 271.

⁴⁹ Gernot Nussbächer, *Din cronici și hrsoave. Contribuții la istoria Transilvaniei*, Editura Kriterion, București, 1987, pp. 99-100.

⁵⁰ DJBAN, Fond Primăria Brașov, Registru socoteli alodiale (socoteli de construcție), XXI/35, 1776-1777, *Meister Auszüge und andere unterschiedliche Particulare Quittungen*, p. 74.

⁵¹ Orga a fost mutată în anul 1842 la biserica din Gherdeal (comuna Bruuiu, jud. Sibiu). Hermann Fabini, *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, vol. I, Monumenta Verlag, Hermannstadt (Sibiu), 2002, p. 528. Semnalăm prezența în cadrul decorației picturale a unor posibile reprezentări ale pictorului, imagini nu lipsite de încărcătură ludică.

⁵² *Historische Notizen...*, p. 126-127; *Zeidner Kirchenbuch...*, p. 155; Georg Draudt, *Zeidner Kirchturnschrift (1335-1794)*, în *Quellen*, IV, p. 94. În anul 1904 vechiul altar a fost înlocuit cu un altar neogotic realizat de sculptorul Johann Barthel. Amvonul a fost la rândul său înlocuit în anul 1841 cu un nou amvon realizat de meșterii Andreas și Johann Plajer. Georg Gotthelf Zell (coord.), *Zeiden. Eine Stadt im Burzenland. Heimatbuch einer siebenbürgischen Gemeinde*, Wort und Welt Verlag, Thaur / Innsbruck, 1994, p. 106.

Seulen⁵³, Joseph von Drauth⁵⁴ și Andreas Enyeter⁵⁵. *Portretul lui Joseph Gottlieb Seuler von Seulen*⁵⁶ (IL. 3) reflectă înrăurirea modelului oferit de portretul aristocratic baroc, așa cum se conturase în spațiul german în secolele XVII-XVIII, pictorul abandonând convențiile rigide ale portretisticii provinciale. Surprinderea cu finețe a detaliilor fizionomice și anatomice, postura degajată, accentul pus pe vestimentația fastuoasă, ce dobândește un rol central în scenografia tabloului, confirmă afinitățile cu portretistica barocă. *Portretul lui Joseph von Drauth*⁵⁷ (IL. 4) și *Portretul lui Andreas Enyeter*⁵⁸ (IL.5) se situează mai aproape de tradiția portretului transilvănean din secolul XVIII. Artistul recurge la o schemă compozițională convențională, o veritabilă „rețetă” reluată într-un mod stereotip. Prin deschiderea către un peisaj recognoscibil (Casa Sfatului și piața înconjurătoare), Johann Ölhán senior introduce, prin *Portretul lui Joseph von Drauth*, un element de noutate în portretistica transilvăneană: tendința de a plasa modelul într-un spațiu „real”, a cărui veridicitate este subliniată și de detaliile interiorului. Oscilând între tradiție și inovație, portretele lui Johann Ölhán senior indică asimilarea unor elemente de limbaj plastic baroc, prefigurând aspecte ale picturii transilvănene din ultimele decenii ale secolului XVIII, artistul brașovean putând fi socotit unul dintre reprezentanții barocului transilvănean.

Dacă puținele lucrări ce au ajuns până la noi permit formularea unei concluzii privind creația artistică a lui Johann Ölhán senior, în cazul fiilor săi, Johann și Joseph, faptul că nu s-a păstrat nicio lucrare ce le poate fi atribuită, cu excepția picturii decorative a orgilor de la Gherdeal și Codlea, face imposibilă formularea oricăror aprecieri, fiind nevoiți să ne limităm la semnalarea datelor privind activitatea lor.

În a doua jumătate a secolului XVIII își desfășoară activitatea la Brașov pictorul bavarez Joseph Mohr, născut la Bamberg în anul 1713⁵⁹. Nu avem informații cu privire la familia sa⁶⁰ sau formația profesională. Data exactă și motivele stabilirii sale în Transilvania ne rămân necunoscute. Cert este că pe la mijlocul secolului XVIII pictorul era activ la Brașov și în împrejurimi (districtul Făgărașului și în părțile

⁵³ Joseph Gottlieb Seuler von Seulen (1727-1746), fiul lui Lucas Seuler cel Tânăr (1693-1733). A decedat în timpul studiilor juridice efectuate la Jena.

⁵⁴ Joseph von Drauth (1709-1762), senator și inspector alodial.

⁵⁵ Andreas Enyeter II (1741-1808). Studii la Jena. Între anii 1765-1808 a deținut mai multe funcții în administrația orașului Brașov, fiind senator în anii 1773-1774, 1781, 1790-1799 și 1806-1808. ABH Brașov, IV F 57, Erich Jekelius, *Genealogie Kronstädter Familien*, vol. III, Brașov, 1964-1966, p. 145. Friedrich Stenner, *Die Beamten der Stadt Brassó (Kronstadt) von Anfang der städtischen Verwaltung bis auf die Gegenwart*, Brassó (Kronstadt), 1916, p. 36.

⁵⁶ Ulei pe pânză, 82,5 x 65,5 cm, nesemnăt, nedatat (1744-1746), Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 240. Inscriptie verso: Joseph Gottlieb Seuler V. Seulen Geb. 1727 Gef. 1746 Als / Stud: Jur: Zu Jena / J. Ölhán p.

⁵⁷ Ulei pe pânză, 87,5 x 72,5 cm, nesemnăt, nedatat (cca. 1750), Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 2514. Inscriptie verso: Josephus de Drauth Senator Coron: Alodialium Inspector Natus A.O.R. 1709 die 21ta July Denat A.O.R. 1762 die 6 / Johan Otran pinxit (?). Inscriptia a fost transcrisă cu prilejul dublării pânzei.

⁵⁸ Ulei pe pânză, 88 x 53,5 cm, nesemnăt, nedatat (1861), Ministerul de Interne al Republicii Federale Germania, în împrumut permanent la Muzeul Transilvănean Gundersheim, nr. inv. 6642/90. Inscriptii verso: Andrea Enyeter / Aetat. Sue. 20. An / Depict. 1761; Joh. Oelhan / pinxit.

⁵⁹ Julius Bielz, *Porträtkatalog der Siebenbürger Sachsen*, în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde”, vol. / Bd. XLIX, 1936, p. 59 / nr. 678.

⁶⁰ La mijlocul secolului XVIII era activ în Bavaria, la Eichstatt, pictorul Ernst Mohr. Julius Sax, *Geschichte des Hochstiftes und der Stadt Eichstätt*, J. Ludw. Schmidt's Verlag, Nürnberg, 1857, p. 310; Bavaria. *Landes- und Volkskunde des Königreichs Bayern*, vol V, München, 1866, p. 324. Nu am regăsit însă informații care să susțină existența vreunei legături de rudenie cu pictorul brașovean.

secuiești), așa cum arată un document datând din intervalul 1750-1760⁶¹. Din documentul amintit reiese că artistul deținea o casă în oraș, îndeplinind funcția de asesor al comunității.⁶² Artistul se plânge de „greutățile ce le avea în meseria sa” și solicită micșorarea impozitului datorat magistratului orașului Brașov⁶³.

În anii următori situația economică și statutul său social s-au îmbunătățit. În anul 1762 pictează portretul lui Petrus Clos⁶⁴, parohul de la Biserica Neagră. Tot din aceeași perioadă data și un autoportret al artistului.⁶⁵ În anul 1772 pictorul candidează fără succes pentru ocuparea unui post vacant de senator.⁶⁶ Ulterior, probabil, a reușit să fie admis în Magistratul orașului Brașov, Julius Bielz menționând calitatea sa de senator.⁶⁷ Ascensiunea sa socială este reflectată și de comenzile primite. În anul 1775 pictează în frescă cadranele ceasului din turnul Casei Sfatului.⁶⁸ În octombrie 1778 este menționat în legătură cu executarea unui portret al împăratului Carol⁶⁹, pentru care i se plătesc 8 florini, și cu numerotarea caselor din oraș, precum și a dârstelor și stupinilor din suburbii.⁷⁰ În același an, în luna noiembrie, este din nou amintit în legătură cu achiziționarea a două legături de ulei de in.⁷¹ Joseph Mohr încetează din viață la 18 noiembrie 1784, fiind înmormântat în vechiul cimitir catolic.⁷²

Din portretistica lui Joseph Mohr nu cunoaștem cu certitudine decât o singură lucrare, *Portretul lui Petrus Clos*⁷³ (IL. 6). Lucrarea pune în scenă un discurs complex. Parohul de la Biserica Neagră este înfățișat bust, cu o mână adusă la brâu, iar cealaltă așezată pe o carte situată pe masa alăturată. Fundalul este ocupat aproape în întregime de o draperie ce dezvăluie o bibliotecă și un spațiu arhitectural (colonadă), vag sugerat, posibil un interior de biserică (Biserica Neagră ?). Simbolistica este completată prin alăturarea unui medalion cu tema *Agnus Dei* și a unui crucifix. Cu toate că *Agnus Dei* este o temă iconografică frecventă în plastica transilvăneană încă din Evul Mediu timpuriu, considerăm prezența medalionului

⁶¹ DJBAN, Arhiva, vol. III, p. 184, doc. 707, cca. 1750-1760, Brașov.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ Peter Clos (1701-1771). Profesor la Gimnaziul Honterus din Brașov. Paroh la Măieruș, Bod, Râșnov și Brașov (1757-1771). Josef Trausch, *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen*, vol. I, Kronstadt (Brașov), 1868, pp. 220-223.

⁶⁵ Julius Bielz, *loc. cit.* Autoportretul se afla în perioada interbelică într-o colecție particulară. În cursul cercetărilor întreprinse nu am reușit să identificăm lucrarea.

⁶⁶ DJBAN, Fond Primăria Brașov, Seria Actele Magistratului Orașului Brașov, Inventarul documentelor pe anul 1772, I/130, doc. 188/1772, 29 februarie 1772, *Humillima Representatio Candidationis a Electionis Oratoris Libl. Reog. Cittis Coronensis, Die 29na Februarii, A1772 a 84 Comunitatis Membris per acta*.

⁶⁷ Julius Bielz, *loc. cit.*

⁶⁸ DJBAN, Fond Primăria Brașov, Registru socoteli alodiale (socoteli de construcție), XXI/33, 1775, *Meister Auszüge*..., p. 80.

⁶⁹ Carol VI de Habsburg (1685-1740). Împărat romano-german și rege al Ungariei (1711-1740). Nu am fost în măsură să identificăm informații suplimentare cu privire la acest portret.

⁷⁰ DJBAN, Fond Primăria Brașov, Registru socoteli alodiale (socoteli de construcție), XXI/36, 1777-1778, *Meister Auszüge*..., p. 88.

⁷¹ DJBAN, Fond Primăria Brașov, Registru socoteli alodiale (socoteli de construcție), XXI/38, 1778-1780, *Meister Auszüge*..., p. 82.

⁷² Parohia Romano-catolică Brașov-centru, *Registru matricol Baptisatorum, Copulatorum, Defunctorum*, vol. IV, 1784-1805, Liber Defunctorum ab anno 1785 -1805, p. 2.

⁷³ Ulei pe pânză, 94 x 73 cm, nesemnat, nedatat, Biserica Evanghelică C. A. Brașov, Biserica Neagră, nr. inv. III/63. Inscriptie stânga sus: Effig. / PET. CLOS / P.C. 1762. Nat. 1703. / d. 28 lun. Denat 1771 / d. 7 Ian., inscripție medalion: TRAHE ME. POST TE. CURRAM., inscripție verso: Joseph Mohr / Portretmahler / an. 1762.

neobișnuită⁷⁴. Inscriptia de pe medalion, TRAHE ME. POST` TE. CURRAM.⁷⁵, oferă o cheie de interpretare, fiind, cel mai probabil, o trimitere la calitățile spirituale pe care trebuie să le posede un preot. Asocierea inscripției cu reprezentarea Mielului Domnului sugerează și un simbolism de sorginte mistică. Aparent, crucifixul alăturat medalionului cu tema *Agnus Dei* nu ridică probleme de interpretare, fiind întâlnit și în alte portrete din epocă. Însă, la o privire mai atentă, șochează imaginea dramatică a lui Christos, cu sângele șiroindu-l pe întreg trupul. Luând în considerare acest fapt, crucifixul nu poate fi considerat un simplu element de recuzită, rolul său fiind acela de a completa mesajul simbolic, prin sublinierea jertfei lui Christos, care spală păcatele omenirii și face posibilă reunirea cu Dumnezeu.⁷⁶

În pofida simbolisticii complexe, la nivel formal, prin importanța acordată elementelor care definesc rolul și statutul social al modelului și schema compozițională convențională, *Portretul lui Petrus Clos* se încadrează în orientarea de factură tradițională a portretisticii transilvănene din a doua jumătate a secolului XVIII, influența barocului fiind limitată la preluarea unor elemente de recuzită.

Lui Joseph Mohr și sculptorului Franz Eberhard⁷⁷ le este atribuită executarea altarului bisericii evanghelice de la Hărman⁷⁸, datat în anul 1787⁷⁹ (IL. 7). Michael Konnerth, într-o amplă și documentată lucrare privitoare la parohia evanghelică Hărman, reproduce știrea conform căreia i s-au plătit pictorului Joseph Mohr pentru pictura altarului 11 florini renani și 15 cruceri.⁸⁰ Nu avem motive să contestăm veridicitatea acestei informații, bazată pe surse documentare primare. Însă, având în vedere că în anul 1787 artistul era decedat, datarea altarului de la Hărman se dovedește inexactă. Ca atare, pictarea de către Joseph Mohr a tabloului de altar de la Hărman nu poate fi plasată mai târziu de luna noiembrie a anului 1784.

⁷⁴ Utilizarea pe scară largă a unor obiecte devoționale cu tema *Agnus Dei*, mai ales medalioane de ceară, cărora le erau atribuite proprietăți miraculoase, este atestată în Italia în secolele XVII-XVIII. Sandra Cavallo, David Gentilcore, *Spaces, Objects and Identities in Early Modern Italian Medicine*, Blackwell Publishing, 2008, p. 69; Margaret Anne Morse, *The arts of domestic devotion in Renaissance Italy: The case of Venice*, University of Maryland, 2006, p. 256. În mod obișnuit, pe acest tip de obiecte devoționale uzuale, tema *Agnus Dei* era însoțită de inscripția *Agnus Dei qui tollis peccata mundi*. August Welby Pugin, *Glossary of ecclesiastical ornament and costume*, Londra, 1844.

⁷⁵ Cântarea Cântărilor 1, 3. *Trahe me post te curremus* introdusit me rex in cellaria sua exultabimus et laetabimur in te memores uberum tuorum super vinum recti diligunt te (Biblia vulgata). *Răpește-mă, ia-mă cu tine! Hai să fugim !* - Regele m-a dus în cămările sale: ne vom veseli și ne vom bucura de tine. Ți vom preamări dragostea mai mult decât vinul (Biblia sau Sfânta Scriptură, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române).

⁷⁶ Pentru o prezentare pe larg a simbolisticii ce poate fi descifrată în *Portretul lui Petrus Clos* vezi Radu Popica, *Un pictor...*, pp. 53-56.

⁷⁷ Franz Eberhard (1744-1795). Sculptor din Sibiu. W. S., *Heimische Künstler*, în *Korrespondenzblatt*, IX, p. 142.

⁷⁸ Michael Konnerth, *Honigberg, Eine siebenbürgische Gemeinde im Burzenland*, 2001, p. 693.

⁷⁹ Această datare este propusă de toate lucrările care au abordat subiectul. Johannes Reichart, *Das Sächsische Burzenland einst und jetzt*, Brașov, Verlag der Kronstädter Ev. Bezirksconsistoriums, 1925, p. 213; Eduard Morres, *op. cit.*, p. 213; Michael Konnerth, *op. cit.*, p. 692; Hermann Fabini, *op. cit.*, p. 309.

⁸⁰ Michael Konnerth, *op. cit.*, p. 693. Informația provine din manuscrisul notarului Peter Horvath, *Materialen zu einer Geschichte der Gemeinde Honigberg, gesammelt, geordnet und gewidmet der Gemeinde Honigberg im Jahre 1910*, Arhiva Centrală a Bisericii Evanghelice C. A. din România Sibiu, fondul arhivistic al parohiei evanghelice Hărman. Nu am regăsit sursa documentară primară a acestei știri.

Spre sfârșitul secolului XVIII este atestată activitatea artistică a lui Theodor Georg Fronius⁸¹, nepotul preotului și teologului Marcus Fronius (1659-1713). Theodor Georg Fronius este autorul⁸² unei serii de douăzeci și trei de acuarele, reprezentând juzi și pastori brașoveni din secolele XVI-XVIII, păstrate în colecția de imagini a Arhivei și Bibliotecii Parohiei Honterus din Brașov. Portretele lui Theodor Georg Fronius reiau o schemă compozițională stereotipă, personajele fiind reprezentate în picioare, figură întreagă, din semiprofil. Posturile sunt asemănătoare, convenționale, diferențiate în două tipologii repetitive, corespunzând celor două categorii înfățișate (juzi și pastori). Portretele sunt însoțite de blazoane, elemente cu rol simbolic și inscripții. În partea inferioară sunt schițate elementele convenționale de peisaj. Similitudinile ce se pot stabili între portretele în acuarelă și lucrări mai vechi, portrete în miniatură sau picturi de șevalet, ne permit să concluzionăm că portretele lui Theodor Georg Fronius sunt realizate pornind de la surse iconografice mai vechi.⁸³ (IL. 8 și 9)

În ultimul deceniu al secolului XVIII este activ la Brașov Sigismund Rósa. Cu privire la acest artist nu am fost în măsură să identificăm niciun fel de date biografice. În anul 1791 pictează, alături de ucenicul său, Andreas Reiß, un panou al stranei breslei țesătorilor din Biserica Neagră.⁸⁴ De asemenea, Sigismund Rósa este autorul a două gravuri în aramă, vederi ale Brașovului din anii 1790 și 1796, ce decorau diplome de ucenicie.⁸⁵ (IL. 10 și 11). Nici cu privire la Andreas Wismann, activ ca desenator și gravor, nu avem date biografice. Andreas Wismann este autorul unui desen în tuș, *Portretul lui Martinus Albrichius*⁸⁶, și al unei gravuri în aramă înfățișând statuia Sfintei Fecioare de la mănăstirea franciscană din Șumuleu Ciuc⁸⁷. (IL. 12 și 13)

⁸¹ Calitatea sa de pictor este menționată de sursele documentare. Cu toate acestea, îndelungata sa carieră în administrația orașului, unde ocupă funcțiile de alodial provisor (1773-1786), castelan de Bran (1784-1785), orator al comunității centumvirale (1786-1798), inspector alodial (1787) și divizor (1798-1804), ne îndreptătesc să presupunem că nu a practicat meseria de pictor. Friedrich Stenner, *op. cit.*, p. 46; Erich Jekelius, *op. cit.*, IV, p. 77.

⁸² Pe versoul portretelor lui Marcus Fronius și Petrus Mederus, pe care am fost în măsură să le cercetăm, apare inscripția: *T. G. Fronius fecit*. Similitudinile stilistice și compoziționale vădite ne îndreptătesc să presupunem că toate cele douăzeci și trei de portrete în acuarelă sunt opera lui Theodor Georg Fronius. Josef von Sebestyén atribuie întreaga serie de acuarele lui Theodor Georg Fronius. Josef v. Sebestyén, *Wappendenkmäler des Burzenländer Sächsischen Museums III. Wappenbriefe des XVIII. Jahrhunderts.*, în „Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museums”, 4 (1940), Kronstadt-Brașov, pp. 41-42.

⁸³ Radu Popica, *Portretele patriciatului săsesc din Brașov. Un capitol de artă transilvăneană*, în „Portretele patriciatului săsesc din Brașov. Un capitol de artă transilvăneană / Bildnisse sächsischer Patrizier aus Kronstadt. Ein Kapitel siebenbürgischer Kunst” (catalog de expoziție), Editura Muzeului de Artă Brașov, 2013, pp. 14-17.

⁸⁴ Sign[o]: Rósa Gemahl/ And[reas] Reiß Gehilf[en]. Bálint Ágnes, *A brassói...*, *loc. cit.*

⁸⁵ Reproduse în *Das Burzenland*, III, il. 109 și 110. *Brașovul la 1790*, gravură în aramă de Sig. Rósa, diplomă de ucenicie a breslei arămarilor și fierarilor; *Brașovul la 1796*, gravură în aramă de Sig. Rósa, diplomă de ucenicie a breslei tâmplarilor. Aceasta din urmă se afla în colecția Julius Bielz. Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale, Fond familial Bielz (1774-1958), nr. inv. 181, 535, *Aus der Sammlung Dr. Julius Bielz, Hermannstadt*, fila I, poz. 3.

⁸⁶ Tuș pe hârtie, 23 x 15 cm, semnat: Andreas Wismann Calamo delins., Parohia Evanghelică C.A. Brașov, Biserica Neagră, nr. inv. III/82. Julius Bielz, *op. cit.*, p. 1 / nr. 7.

⁸⁷ Gravură în aramă, 39,3 x 29,5 cm, semnată: Andr.[eas] Wismann. del.[ineavit] et Sculp.[sit], Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, F. 709. *A csíksomlyói ferences nyomda és könyvkötő műhely: A csíksomlyói ferences nyomdászok és könyvkötők emlékére* (catalog de expoziție), Muzeul Secuiesc al Ciucului, 2007, IV-1, p. 47.

Un caz aparte este cel al lui Joseph Benjamin Barbenius⁸⁸, reputat medic brașovean, dar, totodată, și un talentat artist amator. Biograful său, Christian Heyser⁸⁹, menționează pasiunea sa pentru artă: „Puținele momente de odihnă, pe care i le-au îngăduit problemele profesionale și studiile sale permanente, le-a umplut cu desen și pictură, în care nu a fost lipsit de iscusință ...”⁹⁰. Lucrările sale (*Femeie bârfitoare* - pictură pe sticlă, *La bărbier*, *Portret de băiat* - pastel, *Fată cu trandafir*, *Femeie cu tigaie* - pastel și *Bărbat cu urcior*) figurau în perioada interbelică în expunerea Muzeului Săsesc al Țării Bârsei din Brașov⁹¹. În cursul cercetărilor noastre nu am fost în măsură să identificăm cu certitudine în colecțiile muzeale brașovene niciuna din lucrările medicului brașovean.⁹² Exemplul lui Joseph Benjamin Barbenius poate contribui la înțelegerea mutațiilor de mentalitate care, la cumpăna secolelor XVIII-XIX, determină o mai largă răspândire a gustului pentru artă în rândurile păturilor sociale superioare din Transilvania, creația artistică încetând să mai fie apanajul exclusiv al artiștilor de meserie.

Trecerea în revistă a activității artiștilor brașoveni din secolul XVIII probează existența unui centru artistic activ, dinamic, atractiv pentru artiști sosiți din alte părți (Joseph Mohr și, probabil, Sigismund Rósa). Artiștii brașoveni nu erau străini de noutățile din arta vremii, prezența în centrele artistice europene fiind atestată neîndoielnic în cazul lui Johann Ölhán senior. Statutul artiștilor în cadrul comunității locale nu era însă lipsit de ambiguitate. Artiștii tind să acceadă la o poziție socială superioară (Stephan Schuller și Johann Ölhán senior⁹³ devenind membrii ai comunității centumvirale, iar Joseph Mohr nu ezită să aspire la funcția de senator) și

⁸⁸ Născut într-o veche familie brașoveană, ca fiu al meșterului aurar Samuel Barbenius (1716-1786), Joseph Benjamin Barbenius a urmat cursurile gimnaziului la Brașov și a studiat medicina la Viena, Tyrnau și Erlangen (1773-1778). După revenirea în Transilvania a practicat medicina în ținutul Trei Scaune, în districtul Făgăraș și la Brașov. S-a remarcat ca unul dintre primii inițiatori ai unei campanii pentru vaccinarea împotriva variolei și prin eforturile depuse pentru combaterea ciumei din anul 1813. A desfășurat și o bogată activitate de cercetare științifică, realizând analize chimice la izvoarele de apă minerală din ținutul Trei Scaune și publicând mai multe lucrări de specialitate. Christian Heyser, *D. Joseph Benjamin Barbenius. Eine biographische skizze*, în „Siebenbürgische Provinzialblätter”, V, Sibiu, 1824, pp. 174-192; Josef Trausch, *op. cit.*, pp. 58-61.

⁸⁹ Christian Heyser (1776-1839). Studiază la Gimnaziul Honterus din Brașov și la Jena (1796-1798). Este profesor la Gimnaziul Honterus din Brașov (1798-1811), iar apoi predicator și paroh în Țara Bârsei (1811-1828). Din 1828 se stabilește la Viena, ocupând funcții importante în ierarhia bisericii evanghelice. A fost activ ca publicist, poet și dramaturg. Josef Trausch, *op. cit.*, vol. II, Kronstadt (Brașov), 1870, pp. 151-156.

⁹⁰ Christian Heyser, *op. cit.*, p. 188. Informație preluată și de Josef Trausch, vol. I, *loc. cit.*

⁹¹ Lucrările erau expuse în sala IX a muzeului. Sunt amintite în cadrul „Verzeichnis der Bilder und Zeichnungen des Burzenländer Museums. Alte Abteilung” (Lista tablourilor și desenelor din Muzeul Săsesc al Țării Bârsei, Secțiunea veche). *Führer durch das Burzenländer Sächsische Museum in Kronstadt*, Johann Gott's Sohn, Kronstadt (Brașov), f.a. (1923), pp. 32-33.

⁹² În legătură cu activitatea sa pot fi puse însă lucrări aflate în colecția Muzeului de Artă Brașov (*Portretul lui Michael Traugott von Fronius*, pastel pe hârtie, 62,2 x 49,7 cm, nesemnat, nedatat, inscripție pe șasiu detașat în urma restaurării: Stadtrichter Fronius / Geschenk von Herrn Emil Schmmegler Fabrikant nr. inv. 1236; *Portretul Barbarei Hensel Henning*, pastel pe hârtie lipită pe cadru de lemn, 62,3 x 47,5 cm, nesemnat, nedatat, inscripție verso: Barbara Hensel / geboren Henning / geboren 1739 gestorben 1827, nr. inv. 246) și a Muzeului Național Bran (*Femeie cu trandafir*, ulei pe pânză, 78 x 58 cm, nesemnat, nedatat, nr. inv. C. 989). Radu Popica, *Contribuții ...*, pp. 59-60.

⁹³ ABH Brașov, *Trauungsbuch verlobter...*. Cu prilejul căsătoriei fiului său, Joseph, cu Anna Susanna Nussbächer, se precizează calitatea sa de membru al Comunității Centumvirale (Communitäts Mitglied).

beneficiază de o situație materială relativ bună (Johann Ölhan senior și Joseph Mohr sunt proprietari de case), dar, pe de altă parte, faptul că sunt nevoiți să execute comenzi ce țin mai degrabă de meșteșug decât de artă, greutățile materiale cu care se confruntă (Johann Ölhan senior, Joseph Mohr), indică precaritatea statutului artiștilor care își desfășurau activitatea în orașele săsești din Transilvania.

Între legea scrisă și dreptul cutumiar. Aspecte privind aplicarea legii în comitatul Cluj în secolul al XVIII-lea

Gelu FODOR

**Between the written law and customary law. Law enforcement issues in the
county of Cluj in the 18th century**

Abstract

The current study is meant to highlight the importance of custom in the legal practice of judiciary institutions of the 18th century Cluj County, but also to explore the relation between custom and written law in the same time frame. Within this study we argue that the custom, understood as a right derived from the common practice, was a legal instrument through which the nobility in Cluj County used to oppose to the legal pressure exercised by the Habsburgs. During the first half on the 18th century, the legal activity of the Transylvanian Diet regarding issues such as procedure rules, crimes and punishments is seriously diminished, generating a certain inefficiency of the legal apparatus. Moreover, starting with 1762, Maria Theresa - the Habsburg Sovereign, ceases to summon the Transylvanian Diet, generating a significant legal void. Hence, the reaction of the nobility was to reinforce the consuetudo in order either to replace some obsolete laws, or to complete some of the laws that were still in use. Moreover, they were a means to adjust to the local realities.

Keywords: Werbőczy, Habsburgs, Maria Theresa, Diet

Cuvinte cheie: Werbőczy, habsburgi, Maria Theresa, Dietă

Studiul nostru intenționează să reliefeze importanța pe care dreptul cutumiar o mai avea în sfera juridică de la nivelul Scaunului General de Judecată al Comitatului Cluj în secolul al XVIII-lea, cât și al relației pe care acesta îl avea cu legea scrisă. Pentru a putea realiza acest deziderat, vom încerca în primul rând să definim noțiunea de *obicei*, ca mai apoi să insistăm asupra izvoarelor acestui tip de drept precum și asupra mecanismelor instituționale prin care se rezolvau posibilele conflicte cu legea scrisă. În ultima parte a studiului ne vom îndrepta atenția către cauzele judecate de către instanța comitatensă clujeană și care a utilizat acest tip de drept. Pentru o cât mai bună înțelegere a ceea ce a însemnat dreptul consuetudinar în legislația Ungariei iar mai apoi a Transilvaniei vom apela la cunoscutul *Tripartit* a lui Werbőczy ca sursă de primă mână.

Despre obicei în general

Ideologia care pentru mai mult de 4 secole a reprezentat *scheletul* juridic, istoric și politic al Ungariei și mai târziu al Transilvaniei își avea originea în lucrarea juristului maghiar Ștefan Werbőczy. Bun cunoscător al dreptului roman și canonic dar mai ales al dreptului cutumiar, Werbőczy a fost însărcinat de stările reunite în Dietă cu misiunea de a codifica dreptul maghiar. Lucrarea rezultată, *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae partiumque adnexarium*, a fost prezentată în fața Dietei din 1514 care, după ce i-a adus câteva modificări, a promulgat-o în același an. Werbőczy și-a publicat lucrarea trei ani mai târziu la Viena, în 1517, pe propria

cheltuială. Cu toate că nu a primit niciodată aprobarea formală din partea regelui, nefiind ridicat la statutul de lege, *Tripartitul* a fost investit rapid cu autoritate juridică fiind utilizat pe scară largă în instanțele de judecată de pe întreg teritoriul regatului¹. Succesul de care se bucura în rândurile nobilimii se datora percepțelor pe care le promova și care fundamentau primatul acesteia în viața politică a regatului. Numeroasele sale reeditări² reprezintă dovada vie a autorității și popularității pe care o dobândește în rândurile clasei privilegiate din secolele următoare.

În prima propoziție a Prologului său Werbőczy afirmă că va descrie legile și obiceiurile aprobate - *leges et consuetudines approbatas* - ale Ungariei, plasând obiceiul ca una dintre cele două izvoare principale care alcătuiesc dreptul maghiar³. Referințele la obicei abundă în această primă parte, având rolul de a oferi o perspectivă generală, integratoare a ceea ce înseamnă acesta pentru dreptul maghiar⁴. Tot în *Prolog* este oferită și o definiție a obiceiului: *obiceiul este un drept făurit prin obișnuință care derivă din practică, socotit lege atunci când legea lipsește sau este deficientă* [Trad. n]⁵. Altfel spus, *consuetudo* sau legea nescrisă, denumită și obiceiul pământului, înseamnă *totalitatea normelor juridice, a formelor de drept păstrate și transmise din generație în generație*⁶, aplicabile fie în completarea legii scrise, fie independent de aceasta. Reiese de aici că obiceiul este înzestrat cu forță juridică atunci când derivă din aprobarea tacită a poporului și doar după o perioadă în care s-a aplicat continuu sau repetat. Consecutiv, aprobarea tacită a poporului reprezintă acea *causa proxima* pentru recunoașterea normei nescrise drept lege, ea neputând fi utilizată dintr-o dată ci gradual și doar după o suficient de lungă practică care să-i gireze validitatea juridică⁷. O afirmație lapidară a lui Werbőczy distinge pe de altă parte, *consuetudo* de lege – *tanquam tacitum et expressum*⁸, drept tacită și expresă. Cu toate că, atât obiceiul cât și legea scrisă își datorează autoritatea poporului, diferența fundamentală o reprezintă aprobarea tacită în cazul celei dintâi și exprese în cel de-al doilea caz. În aceeași ordine de idei, utilizarea neîntreruptă a normei garantează utilitatea socială a acesteia și îi conferă legalitatea de care are nevoie pentru a se putea impune în jurisprudență, în timp ce legea care emană din voința unei autorități însărcinate special cu o asemenea prerogativă legiuitoare se aplică de îndată și de drept.

¹ Martyn Rady, *The Prologue to Werbőczy's Tripartitum and its Sources*, în *The English Historical Review*, 121, no 490, 2006, pp. 104–105.

² *Idem*, *Stephen Werbőczy and his Tripartitum*, în Stephen Werbőczy, *The Customary law of the Renowned Kingdom of Hungary: A Work in Three Parts (Tripartitum)*, eds & trans. János M. Bak, Péter Banyó and Martyn Rady (=DRMH 5), Budapest & Idyllwild, CA, 2005, p. XI. (Se va cita în continuare, *Tripartitum*). Amintim aici edițiile publicate la Viena în 1545 și 1561 urmate la scurt timp de variantele maghiare apărute la Debrecen în 1565 și Cluj în 1571, cea croată din 1574 și versiunea în limba germană din 1599. Au existat numeroase alte ediții tipărite pe parcursul secolelor XVII, XVIII și XIX, demonstrând încă o dată incontestabila autoritate pe care acest cod de legi l-a avut în rândurile nobilimii fostului Regat Maghiar.

³ David Ibbetson, *Custom in the Tripartitum*, în *Custom and Law in Central Europe*, Editată de Martyn Rady, Cambridge, 2003, p. 16. Se va cita în continuare, *Custom in the Tripartitum*.

⁴ *Tripartitum*, *Prolog*, 11, 12., p. 35-37.

⁵ *Ibidem*, 10, p. 31.

⁶ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Cluj – Napoca, 1989, vol IV, p. 137.

⁷ *Tripartitum*, *Prolog*, 11 [2], p. 35.

⁸ *Ibidem*, 11.

Sensul de bază al cuvântului *consuetudo* utilizat de Werbőczy în Prolog apare cu claritate detaliat și în titlul al 10-lea, intitulat: Ce este obiceiul? / *Quid sit consuetudo?*. În esență, el reiterează definiția de mai sus, respectiv recunoașterea forței sale juridice prin apelul la practică și utilizare continuă. Totuși pentru ca obiceiul să poată fi considerat un izvor al dreptului trebuie să îndeplinească două cerințe esențiale. În primul rând trebuie să aibă capacitatea de a fi normă de drept deoarece ceva ce nu poate fi transformat în lege printr-un act juridic expres, cu siguranță nu poate deveni lege prin utilizare consuetudinară. Cu alte cuvinte trebuie să fie rațional, iar dacă *dacă finalitatea legii omenești este binele public*, continuă el, *atunci în egală măsură obiceiul care tinde către același scop îi împărtășește raționalitatea*[trad.nf]⁹.

A doua cerință se referă la durată, stabilind un termen de cel puțin 10 ani de practică pentru orice normă înainte ca aceasta să fie introdusă în circuit și înzestrată cu forță juridică¹⁰. Pentru a-și întări afirmația, Werbőczy utilizează ca exemplu instituția prescripției, derivată din dreptul roman. Astfel obiceiul devine lege la fel cum o persoană ar putea deveni proprietară prin posesie îndelungată. Pe de altă parte, motivul pentru care este necesar să treacă o perioadă suficient de lungă pentru ca norma să fie recunoscută ca lege este ca aceasta să primească acordul tacit al poporului. Pentru îndeplinirea acestei condiții nu este suficientă o singură repetare a actului ci de mai multe¹¹.

Principiul timpului, dublat de cel al utilizării repetate rămâne ideal în teorie dar greu de surprins în practică. Werbőczy stabilește termenul general de 10 ani pentru transformarea unei practici în obicei asemeni oricărui jurist care are nevoie de repere și argumentații teoretice. Este greu de crezut că judecătorii unei cauze aflate pe rol îl apreciau în funcție de aceste elemente și că neîndeplinirea lor atrăgea după sine blocarea sau invalidarea unor proceduri. Din contră, imposibilitatea stabilirii datei certe și a momentului în care o acțiune se transformă efectiv în obicei oferă acestuia ambiguitatea și flexibilitatea necesară pentru a justifica adoptarea unei anumite poziții sau a motivării unei sentințe. Din această cauză, obiceiul se prezintă ca o noțiune elastică și suplă, invocat și aplicat în cazul în care problema aflată în litigiu ar avea nevoie de o rezolvare rapidă și eficientă.

Pe lângă definirea și menționarea izvoarelor obiceiului, Werbőczy discută și despre relația acestuia cu legea scrisă, respectiv modalitățile în care cele două pot interacționa. Astfel, *consuetudo* poate interpreta legea, atunci când textul acesteia este ambiguu și nu-i este surprins spiritul; Pe de altă parte, poate substitui legea când aceasta este deficientă și o poate abroga când aceasta îi este contrară¹². Cu alte cuvinte, obiceiul este cel mai bun interpret al legii atunci când textul, litera și aplicarea acesteia este îndoielnică. Apoi, un obicei care acționează în absența unei legi sau a unui act normativ neclar sau desuet se constituie într-o *imitatio legis*, transformându-se în lege. Respectiv, o practică consuetudinară contrară prevederilor unei *lex scripta* poate avea efect abrogator asupra acesteia. Werbőczy nu numai că nu tratează legea și obiceiul ca două surse independente de drept ci, din contră, ca un întreg capabil să interacționeze și să se completeze la nevoie. Forța și liantul acestui angrenaj juridic este dat de *popor*, a cărui aprobare expresă sau tacită creează între cele două izvoare

⁹ *Ibidem*, 10 [3,4].

¹⁰ *Ibidem*, [5,6,7].

¹¹ *Ibidem*, [7].

¹² *Ibidem*, 11 [3-5].

o relație de complementaritate menită să ofere sistemului principii suplă dar în același timp juste și eficace¹³.

Deși este similar în multe privințe cu dreptul anglo-saxon, trebuie evitată confuzia dintre acesta din urmă și dreptul cutumiar, bazat pe regula precedentului judiciar. Niciunde în argumentația lui Werbőczy nu apare regula utilizării unei sentințe care s-a folosit de norme fie ele scrise sau consuetudinare pentru a rezolva o altă speță. De altfel, acest lucru era practic imposibil de aplicat în condițiile vremii și în lipsa unui aparat birocratic numeros și foarte bine pregătit. Deși ambele sisteme utilizează norme de drept nescris apropiindu-se din această perspectivă, în fond și din punctul de vedere al procedurii sunt diametral opuse. Sistemul bazat pe precedentul judiciar este mai riguros dar în același timp și mai rigid, judecătorii având obligația să utilizeze cazurile soluționate anterior pentru a rezolva altele în cazul în care acestea ar exista. În tot acest timp, dreptul consuetudinar teoretizat de Werbőczy în Tripartit este unul intenționat instabil. El evită în mod deliberat precedentul iar scopul este remediul juridic și găsirea unei soluții cât mai juste pentru fiecare speță judecată.

Ambiguitatea, lipsa legii sau chiar modificarea structurii sociale și a concepției juridice pot face ca norma scrisă să fie completată, modificată sau chiar înlocuită de percepțiile consuetudinare. Acest tip de norme, fie ele generale sau locale, au ca izvor de drept credințele și practicile juridice ale comunităților reprezentând voința corpului social în întâmpinarea căruia vine de altfel și ale cărui nevoi și așteptări încearcă să le rezolve. Depășirea oricărui obstacol legislativ sau procedural apărut în practică prin adaptabilitatea și flexibilitatea normei nescrise oferă garanția justeții și a celerității actului de justiție. Este atât de suplă încât chiar și normele de bază ale dreptului scris considerate a fi intangibile pot fi evitate pentru a obține o soluție justă și corectă. Nici nu e de mirare că elementele fundamentale ale *constituției* maghiare medievale au avut ca principal izvor de drept, obiceiul¹⁴. *Consuetudo regni*, ca sursă de drept, dovedea o vitalitate și o adaptabilitate mai mare decât decretul regal promulgat de rege cu acordul stărilor întrunite în *Congregații*.

Privit din alt unghi, utilizarea cutumei la scară largă este caracteristic statelor în care instituțiile centrale nu sunt pe deplin consolidate iar legislația emisă de un corp legiuitor nu atinge toate palierele vieții sociale și economice. Tomai din acest motiv dreptul cutumiar vine uneori în completarea actelor normative scrise, oferindu-le fluiditate și înțeles, interpretându-le și adaptându-le necesităților locale. Capacitatea obiceiului de a se adapta din mers diferitelor situații ivite în practică, schimbărilor sociale sau de mentalitate inevitabile în evoluția generală a societății, precum și particularismelor locale, îi oferea un vizibil avantaj în fața normelor scrise cu caracter general. Luând în considerare utilitatea principiilor teoretizate și suplețea normelor, nici nu e de mirare că Tripartitul lui Werbőczy s-a transformat în monumentul juridic care a jucat pentru mai mult de trei secole rolul central atât în sistemul constituțional și juridic al Ungariei cât și în cel al Principatului Transilvaniei, modelând și oferind o solidă bază de plecare viitoarei legislații.

¹³ *Custom in the Tripartitum, op. cit.*, p. 19.

¹⁴ László Péter, *The Irrepressible Authority of the Tripartitum, în Tripartitum, op. cit.* p. XIII.

Evoluția legislației privind comitatele în secolele XVI și XVII

Dezastrul militar de la Mohacs din 1526 și dispariția *de facto* a Regatului Sfântului Ștefan a însemnat pentru Transilvania trecerea într-o nouă etapă, iar anul 1541 este considerat a fi începutul constituirii principatului autonom sub suzeranitate otomană¹⁵. Simultan cu închegarea teritorială au fost așezate bazele instituționale și legislative ale noului stat, rolul predominant în această ecuație avându-l așa-numitele diete constituante din 1542-1545 respectiv 1556-1571¹⁶. Tot atunci s-a reafirmat atât *uniunea frățească* (*fraterna unio*) încheiată în 1437¹⁷, cât și dreptul la rezistență acordat nobilimii prin Bula de Aur din 1222.

Funcția cea mai înaltă în stat era deținută de principe însă titulatura acestuia a oscilat pe parcursul secolului al XVI-lea, odată cu recunoașterea internațională. Primul suveran atestat a fost Ioan Sigismund Zápolya care purta titlul de rege al Ungariei, luat în 1559 după moartea mamei sale, regina Isabella. În 1570 după tratatul de la Speyer se consacră denumirea finală a domnitorului care de acum înainte se va numi principe, *Princeps Transylvaniae et Partium Regni Hungariae*¹⁸.

Angrenajului politic central reprezentat de principe și dietă ca singurii factori legislativi ai Principatului i se vor suprapune odată cu pătrunderea ideilor protestante dinspre apusul Europei factorul religios care va definitiva și stabili noua ordine constituțională pentru mai bine de 300 de ani. Articolele Dietei de la Turda din 1568 au deschis o nouă etapă în politica religioasă a Transilvaniei prin enunțarea principiului propovăduirii libere și al libertății comunităților de a-și alege curentul teologic la care vor să adere, în spiritual principiului *cuius regius eius religio*, *stability de Pacea de la Augsburg*. Suprapusă situației politice, realitatea confesională a completat sistemul celor trei națiuni cu cel al religiilor recepte (unul dintre articolele dietale din 1595 nominalizează pentru prima dată confesiunile recunoscute de lege respectiv: catolicismul, calvinismul, luteranismul, antitrinitarianismul), ortodoxia având în continuare statutul de religie tolerată¹⁹. Sistemul legislativ și politic bazat pe cele trei națiuni (unguri/nobili, secui și sași) și cele patru religii recepte se conturează așadar către sfârșitul secolului al XVI-lea și va rămâne în linii mari neschimbat până la Revoluția de la 1848-1849.

Începuturile noului stat transilvănean se confundă cu travaliul legislativ al Dietei care încearcă să ofere un cadru instituțional și legislativ cât mai complet. Impresionante ca volum, hotărârile ating toate domeniile vieții sociale și politice conturând în doar câteva decenii sistemul legislativ al Transilvaniei. Printre preocupările forului legislativ se regăseau atât aspecte tehnice privitoare la funcționarea instituțională a comitatelor cât și detalii asupra prerogativelor jurisdicționale conferite acestora.

¹⁵ Ioan-Aurel Pop, Thomas Nágler, Magyar András (coordonatori), *Istoria Transilvaniei de la 1541 până la 1711*, vol II, Cluj-Napoca, 2005, p. 108. (Se va cita în continuare, *Istoria Transilvaniei*)

¹⁶ *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek*, ed. Szilágyi Sándor, vol I și II, Budapesta, 1876. (Se va cita în continuare MCRT)

¹⁷ Vladimir Hanga, Ioan Ceterchi (ed), *Istoria dreptului românesc*, București, 1980, vol. I, p. 266.

¹⁸ Avram Andea, Susana Andea, *Istoria României, Transilvania*, Cluj-Napoca, 1997, vol I, p. 550.

¹⁹ Cf. David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1984, p. 101; MCRT, 1877, vol III, p. 472: *Az mi a religio dolgát nézi, végeztük országúl, hogyaz recepta religiok, tudniillik catholica siue romana, lutherana, caluinistica et ariana libere mindenütt megtartassanak.*

Hotărârile Dietei de la Turda din 1540 sunt elocvente în acest sens, deoarece intenționau să reformeze drepturile și obiceiurile nobilimii din Transilvania. În realitate, s-a stabilit însă ordinea judiciară a comitatului și condițiile de judecare a cauzelor criminale²⁰. Astfel, toate cauzele privind hoții, prădătorii, ucigașii, incendiarii de sate precum și injuriile, bătăile, vătămrile corporale săvârșite de coloni și inițiate la scaunele comitatense se judecau acolo²¹. Tot la scaunul comitatens se judecă și cauzele nobililor sancționate cu amendă peste 12 florini, cu mențiunea că acestea se transmit pentru revizuire la Dietă sau congregația generală a nobililor²². Cu reguli de procedură penală și pedepsele aferente se ocupă și dietele următoare din 1542²³, 1543²⁴, 1549²⁵, 1550²⁶, 1551²⁷, 1562²⁸ etc. Dieta intervine, coordonează și stabilește în detaliu toate aspectele legate de instituții, funcționarea, procedura de judecată, instanțele competente, infracțiunile și pedepsele, adesea contrazicându-și chiar hotărârile anterioare. Nu există domeniu care să nu fie reglementat și înzestrat cu competențe din cele mai diverse. Același elan legislativ se constată și pentru secolul al XVII-lea când instituția intervine și normează preocupându-se să creeze un cadru legislativ complex și util care să completeze, să modifice sau să înlăture regulile stabilite anterior. Justiția ocupă în această ecuație un rol central preocupându-se cu deosebire de urmărirea și pedepsirea crimelor, furturilor, tâlhăriilor, deci a diferitelor soiuri de răufăcători. Articolele de lege iau adesea întindere mare, intrând în detalii, prescriind proceduri, obligații, penalități pentru dregători, pentru juzi, pentru sate în această grea problemă. Se impun prin Dietă nu numai felurite norme juridice, obligativități, dar și controale periodice, comitatele pornind în urmărirea infractorilor prin juzi circulatori, judecând și penalizând pe loc delictele sau obligând la aceasta forurile competente²⁹. Activitatea legislativă a Dietei pentru secolul al XVII-lea cuprindea aproape toate domeniile vieții, de la cele de ordin material - infracțiunile expuse mai sus - până la cele care privesc normele de conduită morală manifestate

²⁰ D.Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, Vol I, București, 1967, p. 382.

²¹ *Ibidem*, p. 384.

²² *Ibidem*.

²³ MCRT, I, P. 87-89.

²⁴ *Ibidem*. *Quod in Singulis Comitatus eligantur duodecim iurati, qui firmissimo juramento universos fures, praedones, Incendarios, cusores falsarum monetarum et alios malefactores investigare et Comitibus extradare debeant, exemptis illis qui a maleficiis sese jam ab anno continuissent, qui quidem Comites nomina malefactorum dominis illorum terrestribus in cedula mittant, qui dominus terrestris si punire voluerit, tunc Comes de rebus illius nihil habere debeat, si vero cedulam accipere et punire noluerit, tunc Comes ubique persequi, et punire libere possit, sed postea res illius dividere valeat, et saltem portionem puniti malefactoris valeat pro se accipere [...]*, p. 186-187.

²⁵ *Ibidem*. *Decretum est, ut fures, cusores falsarum monetarum, homicidae manifesti, adulteri, incendiarii, duas uxores habentes more solito ab his, qui ad hoc sunt constituti, puniantur, ita videlicet, ut res hujusmodi malefactorum sint Comitatus, salva tamen parte uxoris et liberorum [...] Ut aurum nemo cambiare debeat, contrarium facientes puniantur.* p. 295-297

²⁶ *Ibidem*. *Si vero in Nobilem aliqua suspicio furti vel alicujus flagitii fuerit, talis ad fassionem septem aliorum Nobilium honestorum judicetur et ad sedem illius Comitatus, ubi fuerit, ad puniendum deducatur.* p. 306.

²⁷ *Ibidem*, p. 342.

²⁸ *Ibidem*, II. *Item statutum est, quod fures, homicidas et alios publice proscriptos malefactores, vulgo felelök, juxta superiores constitutiones vbique comites comitatuum, pro consuetudine olim observata, nihil in posterum de hac re a Maiestate sacra expectantes libere persequantur et puniant.* p. 211.

²⁹ David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, vol I, București, 1986, p. 430.

prin încălcarea moralei creștine, blasfemiile, nerespectarea duminicii, sărbătorilor etc³⁰.

Înmulțirea infracțiunilor și a infractorilor conduce la o activitate tot mai accentuată a forului legislativ în elaborarea și combaterea fenomenului. Multitudinea de norme și instrucțiuni emise, încearcă să acopere tot palierul jurisdicțional al Comitatului iar prin aspritatea lor să stârpească fărădelegile³¹. Dietele din 1603³², 1615³³, 1619³⁴, 1623³⁵, 1625³⁶, 1632³⁷, 1641³⁸, 1643³⁹, 1650⁴⁰, 1652⁴¹, 1666⁴², 1667⁴³, 1670⁴⁴, 1678⁴⁵, 1684⁴⁶, 1692⁴⁷ reclamă înmulțirea fără precedent a infractorilor și precizează detaliat obligațiile și sancțiunile aplicabile oficialilor comitatensi precum și acelor care ar îndrăzni să nu reclame sau să protejeze astfel de nelegiuiri. Supralegiferarea cauză însă o problemă organelor de anchetă care se vedeau puse în situația de a nu ști ce reglementări să utilizeze în diferitele situații apărute în practică. Pentru a pune capăt dezordinii legislative, prin eliminarea textelor inutile, prin armonizarea celor contradictorii și a regrupării lor metodice, sistematice, s-a luat hotărârea selectării și în final a codificării lor⁴⁸. Sarcina a fost încredințată de către dietă unei comisii formată din 12 membri, buni cunoscători ai dreptului și obiceiurilor (*jurium ac consuetudium patriarum peritis viris*)⁴⁹. Lucrarea s-a finalizat în anul 1653 când a și primit aprobarea principelui Gheorghe Rákóczi al II-lea (1648-1657). S-a publicat sub titlul de *Approbatæ Constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum*⁵⁰. Aceeași măsură privind cuprinderea într-un cod a legislației dietale ulterioare anului 1653 s-a materializat 16 ani mai târziu, fiind cunoscută sub numele de *Compilatae Constitutiones* (1669).

Intensa activitate legislativă care a caracterizat istoria principatului ardelean în secolele XVI și XVII a avut rolul primordial în a crea o bază juridică solidă noului stat, *proaspăt* desprins din defunctul Regat Maghiar. Rezemându-se pe principiile conturate și rodite de *Tripartitul* lui Werbőczy, noua legislație dietală vine în întâmpinarea nevoilor politice și mai ales instituționale ale țării, conturând un complex ansamblu de norme și proceduri.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² MCRT, op. cit., V, p. 219.

³³ *Ibidem*, VII, p. 283-285.

³⁴ *Ibidem*, p. 516.

³⁵ *Ibidem*, VIII, p. 129-134.

³⁶ *Ibidem*, p. 269.

³⁷ *Ibidem*, IX, p. 280-281.

³⁸ *Ibidem*, X, p. 314.

³⁹ *Ibidem*, p. 366-372.

⁴⁰ *Ibidem*, XI, p. 121-122.

⁴¹ *Ibidem*, p. 156.

⁴² *Ibidem*, XIV, p. 200-201.

⁴³ *Ibidem*, p. 258.

⁴⁴ *Ibidem*, XV, p. 183-194.

⁴⁵ *Ibidem*, XVI, p. 608-609.

⁴⁶ *Ibidem*, XVIII, p. 213-214.

⁴⁷ *Ibidem*, XXI, p. 132.

⁴⁸ Alexandru Herlea, Valeriu Șotropa, Romul Pop, Iuliu Nasta, Ioan N. Floca (ed) *Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei (1653)*, Cluj – Napoca, 1997, p. 18. (Se va cita în continuare *Constituțiile Aprobate*).

⁴⁹ Markus Dezső, *Corpus Iuris Hungarici*, Budapesta, 1902, p. 6.

⁵⁰ *Constituțiile Aprobate*, op. cit., p. 19.

Parteneri în procesul legislativ, Principele și Dieta au conlucrat vreme de aproape 150 de ani la temerarul proiect *constituțional*, finalizat prin conturarea unui ansamblu legislativ, așezat pe principii și instituții puternice. La baza acestui angrenaj se aflau comitatele, scaunele și districtele, înzestrate cu multiple competențe politice, administrative și juridice. După cum s-a putut observa, legislația dietală a manifestat un deosebit interes pentru buna funcționare a acestor unități administrative locale, atribuind comiților și personalului aferent felurite funcțiuni care i-au transformat în actori indispensabili sistemului. Grupată în jurul privilegiilor, protejată de legi și cutume și deținând atribuții extinse în ceea ce privește administrația și justiția locală, nobilimea comitatensă a reprezentat avanpostul rezistenței în fața centralismului austriac al secolului al XVIII-lea. Flexibilitatea sistemului legislativ care oferea *poporului* o largă libertate de mișcare în ceea ce privește crearea și utilizarea normelor consuetudinare a oferit prilejul perfect de a suplini carențele legislative generate de inactivitatea Dietei. Calculele austrieșilor care au mizat pe subordonarea sau chiar desființarea unor instituții centrale pentru a-și putea impune autoritatea în provincie au fost dejucate de îndârjirea și adaptabilitatea celor locale. Veritabile bastioane de rezistență împotriva centralismului habsburgic, comitatele au dat dovadă de o deosebită abilitate juridică, reușind să ocolească și să contrapună inițiativelor vieneze propria memorie legislativă.

Veacul al XVIII-lea și cotitura juridică

Cele trei monumente ale dreptului transilvan, *Tripartitul lui Werbőczy*, *Aprobatae Constitutiones* (1653) și *Compilatae Constitutiones* (1669) au cunoscut o largă difuzare în sfera juridică a Principatului Transilvaniei atât în secolul al XVII, cât mai ales în cele următoare. Utilizarea masivă a articolelor de lege respectiv a principilor enunțate de acestea în cazuistica secolului al XVIII-lea⁵¹, dovedește rolul fundamental avut în consolidarea unei identități constituționale a Principatului. Viziunea juridică enunțată în *Tripartit* referitoare la drept și împărțirea acestuia a rămas piatra de temelie a sistemului constituțional al Ungariei respectiv al Transilvaniei până la 1848. Percepțiile pe care omul politic și juristul Ștefan Werbőczy le-a introdus în viața publică a Ungariei care mai apoi s-au transmis Transilvaniei, au modelat și au oferit o bază de plecare atât constituțiilor *Aprobatae* cât și a celor *Compilatae* precum și a rezoluțiilor dietale ulterioare.

Cucerirea Transilvaniei de către habsburgi la sfârșitul secolului al XVII-lea nu a modificat aparent cu nimic această stare de lucruri, *Diploma Leopoldină*⁵², recunoștea

⁵¹ Atât articolele înscrise în *Tripartitul lui Werbőczy* cât și cele cuprinse în legiurile ulterioare, *Aprobatae Constitutiones* și *Compilatae Constitutiones* sunt utilizate masiv în jurisprudența de la nivelul instanțelor de judecată ale Comitatului Cluj din secolul al XVIII-lea. Aproape că nu există cauză, fie ea civilă sau penală care să nu uzeze principiile sau articolele validate de monumentele juridice enumerate mai sus. Pentru o privire generală asupra fenomenului recomandăm lectura protocoalele juridice ale Comitatului Cluj în secolul al XVIII-lea aflate în custodia Arhivelor Naționale ale României Direcția Județeană Cluj, în fondul, *Prefectura Județului Cluj, Protocoale de Judecată*.

⁵² În anul 1690, când situația politică din sud-estul Europei s-a schimbat în favoarea turcilor, iar habsburgii se temeau de pierderea Transilvaniei, Leopold I s-a văzut nevoit să acorde stărilor transilvane unele concesii. Acestea s-au materializat prin emiterea unui act în 18 puncte cunoscut sub numele de Diploma Leopoldină, la 4 decembrie 1691, prin care s-a recunoscut autoritatea constituțiilor transilvane., Angelika Schaser, *Reforme iosefine în Transilvania și urmările lor în viața socială*, Sibiu, 2000, p. 29.

autonomia deplină a țării în cadrul Imperiului și pe cale de consecință și a legilor ei. O singură prevedere era eliminată și anume dreptul de rezistență al nobilimii (*jus resistendi*) împotriva monarhului. Acest cadru constituțional permitea principatului Transilvaniei să-și perpetueze propriul sistem juridic, *cu toate structurile sale instituționale și cu practicile sale anterioare, la care însă evoluția sub noua stăpânire va aduce modificările și adaptările cerute de necesitățile noului stat și de dezvoltarea societății*⁵³. Garantarea constituției se afla însă de la bun început în contradicție cu intenția Curții de la Viena care vedea situația mai degrabă ca un compromis decât o realitate trainică⁵⁴. Așa se explică presiunea constantă pe care o exercită asupra instituțiilor tradiționale ale Transilvaniei pe întreg parcursul secolului cu scopul creării unei administrații centralizate și uniformizate, care să integreze noua provincie în cadrele instituționale ale monarhiei.

Într-o primă fază rezistența împotriva înnoirilor a fost purtată de stări, întrunite în Dietă care au încercat să paralizeze prin mijloace legale orice încercări de imixtiune din partea Vienei în treburile interne ale Transilvaniei. Odată înfrântă opoziția Dietei, prin îngrădirea atribuțiilor ei legislative fundamentale iar mai apoi pur și simplu prin neconvocare (ultima Dietă a fost chemată să legifereze de către Maria Tereza în 1762), *lupta* a fost continuată de nobilimea comitatensă prin intermediul instituțiilor locale. Având reazămul în *Tripartit*, *Aprobatae* și *Compilatae Constitutiones*, care rămăneau pe mai departe referințele fundamentale în materie de lege, nobilimea și-a putut continua eforturile de zădărniciere a inovațiilor venite dinspre Curte.

Un succes parțial al Vienei s-a consumat odată cu înființarea *Tablelor Continue* în 1763. Prin crearea acestora, Curtea urmărea pe de o parte reformarea justiției, prin așezarea acesteia pe baze moderne dar mai ales limitarea autonomiei comitatelor și scaunelor prin reducerea influenței marii nobilimi. Despărțirea administrației de justiție prin sus-numita reformă a ordonat și eficientizat activitatea oficialilor comitatensă, degrevându-i de aspectele politice și birocratice și deschizând calea profesionalizării. În ceea ce privește componența Tablei, aceasta era diferită de cea a fostelor scaune de judecată în care asesorii erau în număr variabil, cu atribuții ce priveau în special încasarea amenzilor. În noua organizare, asesorii ordinari erau în număr de 12, stabili, erau salariați și în cazul în care se întâmpla să absenteze, erau supliniți de 12 asesori supranumerari zilieri care participau în locul lor la judecată⁵⁵. Permanentizarea oficialilor și mai târziu numirea lor directă privează adunarea comitatensă de atributul cel mai important: controlul asupra personalului Tablei.

Modificările de structură aduse prin înființarea *Tablei Continue* de Judecată nu au atins însă esența sistemului juridic reprezentat pe mai departe de vechea legislație. Lipsa unui aparat administrativ suficient de numeros aflat la dispoziția Vienei, prin care aceasta să încerce destructurarea complicatului sistem constituțional transilvănean, a facilitat perpetuarea acesteia pe mai departe. Înfășurată și consolidată de o pleiadă de norme și obiceiuri locale, a continuat să se aplice cu o vigoare cel puțin la fel de mare ca în perioada precedentă.

⁵³ Avram Andea, *Instituțiile centrale ale Transilvaniei*, în *Istoria Românilor*, vol VI, *Românii între Europa Clasică și Europa Luminilor (1711-1821)*, București, 2002, p. 391. (citată mai departe ca *Instituțiile centrale*)

⁵⁴ Angelika Schaser, *op. cit.*, p. 29.

⁵⁵ Someșfălean Livia, *Tabla Continuă*, în *Revista Arhivelor*, 1, nr. 1-2, Cluj-Napoca, 1995, p. 24.

Cu toate acestea, spre mijlocul secolului se constată o anumită încremenire instituțională, o necrozare juridică datorată inactivității legislative a Dietei. Deși principiile de bază ale sistemului juridic rămâneau în picioare, evoluția generală a societății transilvane a făcut ca o parte însemnată din prevederile legislative precedente să cadă în desuetitudine sau pur și simplu să nu se mai poată aplica. Ineficacitatea legislativă a Dietei controlată strict de autoritățile centrale se poate lesne observa printr-o scurtă privire asupra protocoalele juridice ale Comitatului Cluj. Dacă în secolul al XVII-lea activitatea acesteia era vizibilă la toate palierele juridice ale Principatului prin puzderia de norme și instrucțiuni emise, pentru veacul XVIII constatăm o diminuare drastică a procesului legislativ. Protocoalele juridice din anii 1731-1761, 1763, 1765 și 1770 ne oferă imaginea dezolantă a acestei realități, unde se întâlnesc doar cazuri sporadice în care se utilizează *Articolele Novelare*⁵⁶ (denumire dată articolelor dietale promulgate de către împărat începând cu anul 1744), prea puțin pentru ca sistemul să funcționeze adecvat. Marginalizarea Dietei și în final excluderea acesteia ca factor creator de legislație a creat pe fondul implicării tot mai active a puterii centrale în viața Principatului un veritabil vid legislativ. Deși a funcționat ca instituție în prima jumătate a secolului al XVIII-lea și teoretic putea legifera, în practică activitatea acesteia a fost sever controlată de Curte. În dorința sa de a impune un control cât mai strict asupra tuturor factorilor de decizie de la nivelul provinciei, Viena a eliminat principalul organ capabil să mențină ordinea juridică în Principat.

Teoretic, situația îndemna către singurul remediu legal aflat la dispoziția instanțelor de judecată și anume dreptul cutumiar ale cărui mențiuni devin tot mai prezente în activitatea procesuală a comitatului. În condițiile în care legea fie tăcea fie nu răspundea cerințelor concrete, era logic să se apeleze la comunitatea locală, din ale cărei obiceiuri și practici oricum se considera că derivă. Consecința a fost, că o parte a dreptului consuetudinar, dezvoltat în cadrul comunităților locale din Transilvania, a căpătat caracter de lege prin aprobarea generală din partea comunității. Mențiunile privind utilizarea dreptului consuetudinar în scopul rezolvării unor cauze aflate pe rolul Scaunului General de Judecată cunosc o ușoară creștere în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea față de perioada precedentă. Expresii precum *Praxis tam Patriae quam Comitatus id dictat ut*⁵⁷, *ilyenekben praxis*⁵⁸, *praxis tam patriae quam Comitatus*⁵⁹, *lex et praxis*⁶⁰, *nec non praxis consuetudinaries roborari*⁶¹, *consuetudine ubi scripta lex*⁶² sau *sed praxis et consuetudine usitata*⁶³ sunt frecvent utilizate în cazuistică contribuind la înfăptuirea justiției în comitatul Cluj. Aceste norme consuetudinare fie vin în completarea legilor scrise, fie rezolvă spețe în mod independent.

⁵⁶ Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj, Fond Prefectura Județului Cluj, *Protocoale de Judecată* II/A, 1731-1761, 126/II/1b, p. 272; *ibidem*, p. 280; *idem*, II/B, *Protocoalele Tablei Continue*, 1765, 164/II/4, p. 27; *idem*, 1770, 170/II/8, p. 16, 65, 66, 84.

⁵⁷ ANDJC, Fond Prefectura Județului Cluj, *Protocoale de Judecată*, 1731-1761, p. 405.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 82.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 405.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 311.

⁶¹ *Idem*, 1770, p. 49.

⁶² *Ibidem*, p. 33.

⁶³ *Ibidem*, p. 55.

Un caz cel puțin interesant în care s-au utilizat cu prioritate reguli nescrise s-a judecat la Scaunul General de Judecată al comitatului Cluj, în anul 1752. În cauză se afla un litigiu între un grup de comercianți din Cluj în calitate de reclamânți (*actoris*) și pârâta (*contra et adversus*), în persoana Baronesei Suzana Korda, văduva baronului Gheorghe Vitez. Obiectul procesului îl constituia datoria de 1000 de florini maghiari plus dobânda legală (*et legalis ejus interesse*) pe care baroneasa i-a împrumutat de la sus-numiții comercianți. Instanța îi fixează termenul de plată la două luni (*duos menses*), iar în cazul în care nu ar reuși să returneze datoria la timp, o amenință cu confiscarea zestrei (*dotalitiei*)⁶⁴. Problema care apare aici și face cazul interesant se referă tocmai la zestre, care consta în pământ și era ereditară, iar din acest motiv inalienabilă. Cu toate acestea, judecătorii decid să ignore acest aspect și să contrapună legii principiul justeții exprimat prin intermediul normelor nescrise. Conform legilor aflate în vigoare la acea dată, o asemenea soluție juridică era imposibil de luat datorită statutului pe care îl avea pământul nobiliar însă judecătorii decid să facă abstracție de o asemenea prevedere și să contrapună legii scrise percepțiile cutumei. Este cel mai clar exemplu de utilizare în activitatea comitatului a regulilor cutumiare, ca norme care urmăresc o soluție corectă din perspectiva dreptului de simț comun. Astfel de cazuri, chiar dacă rare în practică, există iar principiile legii scrise, considerate a fi de necontestat, sunt răsturnate de prezența acestor puternice norme consuetudinare locale. Deși hotărârile lor erau înfășurate în formule elevate, instanțele care utilizau dreptul consuetudinar rămâneau tributare unei gândiri arhaice a ceea ce dreptul trebuie să fie, fiind foarte flexibili în aplicarea acestuia. În foarte multe cazuri, judecătorii își motivau deciziile pe ideea de echitate și nu neapărat pe aplicarea strictă a legilor⁶⁵.

Cazuri similare privind procese legate de proprietatea asupra pământului, în care se utilizează norme consuetudinare aflate în conflict cu legea s-au judecat și în Ungaria. Un caz interesant, care de asemenea zguduie temelia dreptului bazat pe autoritatea Tripartitului, se judecă la începutul secolului al XVIII-lea și se referă la situația juridică a dreptului de moștenire al pământului în cazul în care defunctul nu ar avea moștenitori. Textul Tripartitului ne spune că în această situație pământul devolvează de drept monarhului ca reprezentant al *Sfintei Coroane*⁶⁶, nelăsând nicio urmă de dubiu sau de interpretare. Cu toate acestea Tabla Regească căreia i s-a prezentat cazul pentru judecare a înlăturat principiul potrivit căruia moșia care a aparținut unui nobil mort fără urmași devolvează Coroanei, justificând că există excepții care derivă din uzanțele locale și a admis pretențiile familiei Tybold, defunctă pe linie masculină, să moștenească pe ramura maternă, chiar dacă acest drept nu a fost conferit prin privilegiu regal. Instanța a considerat în acest caz că dreptul feminin de succesiune s-a concretizat prin acel *continuo usu firmata et usu roborata* al familiei. Apelul intentat de fiscul regal în această cauză a fost respins în consecință⁶⁷.

Studiul nostru încearcă să introducă în circuitul istoriografiei române problema utilizării dreptului consuetudinar de la nivelul instanțelor de judecată comitatense, avându-se în vedere că până în acest moment singurele discuții reale și detaliate privind acest tip de drept au ținut dreptul consuetudinar românesc. Pentru a putea

⁶⁴ *Idem*, *Protocoale de Judecată*, 1731-1761, p. 135.

⁶⁵ István Konya, *A döntvényjog kialakulása*, în *Magyar Jog*, 44, no 5, 1997, p. 268.

⁶⁶ *Tripartitum*, I, 10, p. 59.

⁶⁷ Apud Martyn Rady, *Magyar Országos Levéltár*, E14 *Acta Hungarica*, 4, p. 365–406.

Înțelege pe deplin istoria juridică a Principatului Transilvaniei, trebuie să introducem în discuție și rolul pe care comunitățile locale l-au jucat în completarea și de ce nu chiar crearea unor semi-sisteme de drept. În majoritatea lor, discuțiile istoriografice neglijează acest aspect, insistând pe rolul precumpănitor al instituțiilor centrale în calitatea lor de principale creatoare de drept. Integrarea și înțelegerea mecanismului de luare a deciziilor precum și motivațiile care stăteau în spatele celor care împărțeau dreptatea la nivel local ajută la formularea unei percepții integrate a sistemului constituțional transilvănean.

Creat de convingeri populare și nu de un suveran sau un organ legiuitor, obiceiul subminează pretenția avocaților la cunoașterea privilegiată a dreptului deoarece este maleabil, nestatornic și deosebit de suplu. Deranja într-atât de mult încât în secolul al XVII-lea diferiți erudiți, și menționăm aici pe Thomas Hobbes, afirmau că drept este doar acela care emană de la suveran. Teoria cea mai prezentă printre istoricii dreptului din zilele noastre este că dreptul consuetudinar este creația instanțelor de judecată care prin apelul făcut la aceste norme, le-au impus în sistemul juridic în care funcționau. Acest punct de vedere ar sta în picioare dacă am ști cu certitudine că personalul care alcătuia aceste instanțe era unul erudit, cu solide cunoștințe juridice, lucru care cu câteva excepții este foarte dificil de probat. Din relatările oferite de împăratul Iosif al II-lea în jurnalul său de călătorie prin Transilvania din 1773, aflăm că personalul de la nivel comitatens, inclusiv cel care împărțea dreptatea era și foarte prost plătit și cu o pregătire destul de precară⁶⁸. Lipsiți în marea lor majoritate de o pregătire juridică temeinică bazată pe cunoașterea și interpretarea principiilor de drept, judecătorii motivau sentințele prin apelul la experiența comunității bazată pe idea interpretării de simț comun a legii. Adăugând și un volum mult prea mare de muncă pentru posibilitățile administrative ale acestuia, sufocat de numărul mare de cauze, consecințele se deduc relativ ușor. De altfel un argument în acest sens ar fi numărul mare de cazuri transmise instanțelor superioare pentru soluționare, prin așa-numita procedură *exmissio*⁶⁹, amintită în textul Tripartitului, însă aplicabilă doar cazurilor transmise la Curia regală pentru judecare și doar în cazul în care speța era de o mare complexitate⁷⁰. Utilizarea procedurii la scară largă în activitatea procesuală a comitatului Cluj ar putea avea doar două cauze. Prima este slaba pregătire a judecătorilor, obligați să transmită cazurile pentru soluționare instanțelor imediat superioare iar a doua este supraaglomerarea Tablei de Judecată cu procese. Protocoalele abundă cu astfel de exemple de cauze care, datorită complexității lor se desfășoară pe parcursul a mai multor ani, sfârșind prin a fi transmise pentru soluționare instanțelor superioare. Pe de altă parte și instanțele inferioare transmiteau Comitatului cauzele considerate a fi mult prea complicate creându-se un veritabil cerc vicios.

Relația dreptului scris cu cel consuetudinar în procesele înaintate comitatului spre judecare în secolul al XVIII-lea este una destul de spinoasă, neexistând studii care să clarifice pe de-a întregul acest aspect. Ambiguitatea unor texte de lege

⁶⁸ Ileana Bozac, Teodor Pavel, *Călătoria Împăratului Iosif al II-lea în Transilvania la 1773*, Cluj-Napoca, 2007, vol. I, p. 81.

⁶⁹ Protocoalele judiciare ale Comitatului Cluj abundă în cazuri transmise instanțelor superioare pentru soluționare prin procedura numită *exmissio*. Se constată chiar o creștere a acestei practici în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea când tot mai multe cazuri sunt transmise Tablei Regești pentru revizuire.

⁷⁰ Tripartitum, III [6], p. 381.

precum și complexitatea cazurilor dezbătute dădeau uneori veritabile bătăi de cap oficialilor care erau nevoiți de a-și folosi toată priceperea și cunoștințele pentru a găsi soluții favorabile clienților lor. Pe de altă parte inexistența unor norme fixe care să ofere soluții apropiate cauzelor similare necesita o adaptabilitate mai mare a dreptului și o capacitate sporită din partea judecătorilor de a identifica soluții fezabile și juste. Mai mult decât atât, apariția unor circumstanțe noi, imprevizibile puteau complica speța ducând la o tergiversare de chiar câțiva ani a procesului.

Activitatea cultural-națională a protopopilor din Episcopia Greco-Catolică de Gherla în anii regimului politic liberal (1860-1867)

Ciprian RIGMAN

The cultural-national activity of the archpriests of the Greek-Catholic Gherla Diocese during the liberal political regime (1860-1867)

Summary

This paper aims to present the cultural activity of the Greek-Catholic archpriests from Gherla Diocese during the Austrian liberal regime, emphasizing its national dimension, based on archive documentation. The main types of cultural-national activities of the archpriests explored here are: supporting teaching in Romanian language in the secondary education; providing financial support for the poor Romanian students; promoting the Romanian language as an official language; promoting the idea of a national Romanian library; and assuming an active role in cultural associations promoting the national Romanian identity such as ASTRA and others. Such cultural actions of the Greek-Catholic archpriests, through their national dimension, put them forward as guardians of the national Romanian identity and leaders of the worshippers they shepherded.

Keywords: archpriest, Greek-Catholic, Gherla Diocese, cultural-national activities

Cuvinte cheie: arhiepiscop, greco-catolic, Dioceza Gherla, activități cultural-naționale

În perioada de după Revoluția de la 1848-1849, cu precădere în anii regimului politic liberal (1860-1867), protopopii greco-catolici din Dieceza Gherla se remarcă printr-o activitate națională cu dimensiuni culturale, politice și administrative, menită să protejeze drepturile politice și civile ale românilor din Transilvania și să promoveze limba română în rândul limbilor oficiale din provincie. Formele acestei lupte naționale sunt reprezentate de activități și preocupări culturale și de dezvoltare a școlii românești, scrisori, petiții și discursuri publice care exprimă sentimente naționale, activitate publicistică și activitate națională în cadrul structurilor politice și administrative, la nivel central sau local. Prezentul studiu va detalia prima formă de luptă națională, oferind detalii despre activitatea culturală și preocupările de îmbunătățire a învățământului românesc desfășurate de protopopii din Episcopia Greco-Catolică de Gherla. Activitatea națională a clerului era o problemă extrem de sensibilă în perioadă, care necesita atenție, diplomatie și în același timp fermitate. Publicarea diplomei imperiale din 20 octombrie 1860, prin care se inaugura sistemul liberal de guvernare, va declanșa pe întreg cuprinsul Imperiului Austriac un puternic reviriment al mișcărilor naționale, menținute în stare latentă în perioada regimului politic neo-absolutist⁷¹. În noua situație de dezgheț politic, popoarele imperiului acționează fie pentru menținerea și lărgirea autonomiei de care beneficiaseră înainte de revoluția pașoptistă, fie pentru obținerea unei asemenea autonomii⁷².

⁷¹ Simion Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei (1863-1864)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 34.

⁷² *Ibidem*.

În această perioadă de efervescență politică și acțiune națională, protopopii resimt nevoia unei linii directe care să nu aducă atingere prestigiului și poziției Bisericii, dar care să servească totuși interesului național al românilor. Astfel, în 12 noiembrie 1860, vice-protopopul tractului Vișeu, Vasile Mihalca, solicită episcopului Ioan Alexi trasarea unor linii directe care să ghideze comportamentul și discursul lor național, în conformitate cu poziția Bisericii în această problemă: „...în timpul acesta, când toate schimbându-se, îmbracă o față juridică, ca totuși să nu ne amăgim printr-un entuziasm preatimpuriu sau să ne delăsăm printr-o nepăsare, la Strălucitatea Voastră cu rugămintea aceasta năzuim, ca să nu întârzii îndrumațiuni a ne împărtăși, prin care să aflăm calea cea medie și adevărată a fidelității către tron, a zelului patriotic și național, ca nu cumva pașii noștri în timpul acesta al facerii și mișcării să fie stângaci interpretați, declarând deodată că, precum se va vedea, pașii noștri, scopului și tendinței finale acestor virtuți vor fi”. În 1 decembrie 1860, Ordinariatul îi răspunde vice-protopopului Mihalca, solicitându-i ca în problemele de natură politico-națională să respecte prevederile diplomei imperiale din octombrie, dispozițiile diecezane în acest sens și să urmărească atent articolele publicate în periodicul „Gazeta Transilvaniei”: „...singurul îndreptar în astfel de lucruri e grațioasa Patentă împăratească din 20 octombrie a.c., și ca să nu greșiți și să vă amăgiți prin unii cu principii împotrivoare și scâlciate, care doar ar tenta a vă duce în confuziune și compromisiune, deci perscrutând bine sensul acelei patente, înțelegându-l și luându-l la inimă, de aceea strâns să vă țineți, observând și pretinzând numai acelea ce se cuprind în dânsa (...) Mai încolo, mijloace la acest scop ducătoare, pot și trebuie să vă fie învățăturile noastre arhieresti, făcute cu ocazia vizitațiunilor canonice, ordinațiunile și circularele noastre de aici strădate și citirea Gazetei noastre Transilvane (...) Acestea dară le cugetăm a fi cele mai bune îndreptări în cauzele sociale, naționale și lipsurile poporului nostru, care pentru observări și folosință, toate vi le recomandăm”⁷³.

Prin urmare, una dintre modalitățile de acțiune ale protopopilor diecezani pe tărâm național l-a reprezentat efortul depus în direcția dezvoltării școlii românești, condiție indispensabilă pentru sporirea numărului inteligenței române, singura capabilă, în acel moment, să transmită și să transpună în practică dezideratul național. Remarcăm, în acest sens, energia depusă de vice-protopopul tractului Satu Mare, Petru Bran, pentru înființarea catedrei de Limba română la gimnaziul romano-catolic din Satu Mare. Încă de la numirea sa în postul parohial și vice-protopopes, fapt petrecut în anul 1857, Petru Bran a urmărit cu consecvență ideea înființării acestei catedre pentru elevii români din gimnaziul sătmărean, văzută ca o condiție esențială pentru conservarea spiritului național amenințat de spectrul maghiarizării. Primele impulsuri pentru înființarea acestei catedre la gimnaziul regal din Satu Mare, au venit pe fondul conferinței protopopilor din Arhidiaconatul Satu Mare, desfășurată la începutul anului 1858, conferință care hotărăște înaintarea unei cereri în acest sens către episcopul Ioan Alexi, prin care să fie solicitat să intervină la Ministerul Instrucțiunii și la împărat în vederea introducerii limbii române ca disciplină de studiu a elevilor români din gimnaziul sătmărean⁷⁴. Solicitarea conferinței protopopești își găsește materializarea în scrisoarea din februarie 1858, trimisă episcopului Alexi de

⁷³ Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj, Fond Episcopia Greco-Catolică de Gherla (în continuare ANRCJ-FEG), Act 2092/1860, ff. 1, 3 r.-v. Actul este publicat în *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918*, vol. III (30 iulie 1859-26 februarie 1861), coordonator Simion Retegan, Editura Academiei Române, București, 2006, pp. 259, 316-317.

⁷⁴ ANRCJ-FEG, Act 1063/1858, ff. 1-3 v.

parohul și vice-protopopul Petru Bran, în care acesta prezintă avantajele care ar putea decurge de pe urma înființării unui post de profesor de limba română la gimnaziul din Satu Mare. Vice-protopopul afirmă că numărul elevilor români din gimnaziu se ridică la 64, iar înființarea unei catedre de limbă națională ar duce la formarea în viitor a unei generații de funcționari, ofițeri și clerici români, gata să servească interesului națiunii. Pentru a da greutate argumentației sale, Petru Bran prezintă episcopului situația delicată în care erau puși românii din Satu Mare și împrejurimi, din cauza lipsei unei funcționării românești în tribunalul din Satu Mare: *„La tribunalul de aicea (Satu Mare, n.n.) niciun funcționar nu cunoaște limba română pentru a face serviciul de interpret, iar în cele mai multe comune ale acestui județ această limbă este generală”*⁷⁵. Solicitarea vice-protopopului Bran va fi susținută și de tinerimea studioasă din Satu Mare, care solicită Ordinariatului diecezan *„ridicarea unei catedre de limba română în Satu Mare (...), care e tare de lipsă”*. Această petiție a tinerilor laici din Satu Mare, avansează Ordinariatului și propunerea ca Petru Bran să fie numit în postul profesoral al acestei catedre, *„barem intermediar”*⁷⁶. În urma acestor solicitări, venite atât pe calea inițiativei protopopești, cât și din direcția laicului, episcopul Alexi se va adresa Despărțământului locumtenențial de la Oradea, avansând ideea înființării acestei catedre pentru elevii români din gimnaziul de stat din Satu Mare. Chestionat de Districtul locumtenențial orădean, în privința oportunității apariției acestei catedre, directorul gimnaziului, Anton Mayerhold, dă un răspuns negativ, care trădează feroarea sa în privința maghiarizării românilor: *„propunerea limbii române aici, nu numai că nu-i de lipsă, ci ar fi chiar periculoasă, de vreme ce aici românii se folosesc în general de limba maghiară”*⁷⁷. Acest refuz al direcțiunii gimnaziului nu îl descurajează pe vice-protopopul Bran care, în 15 mai 1859, se adresează printr-o scrisoare plină de profund sentiment național canonicului orădean Ioan Pop solicitându-i intervenția pe lângă Despărțământul locumtenențial orădean, în sprijinul înființării catedrei de limba română la Satu Mare: *„Poporeni greco-catolici din Satu Mare, prin injuria timpurilor trecute își pierduseră mai de tot, cele mai scumpe tezaure: limba și naționalitatea. Când ajunsei eu aici paroh, îmi obveni cea mai grea temă de rezolvat: să resuscitez numele de român din decadență și să dezleg limba română din cătușele în care o ținea elementul străin. (...) Greutățile cu care avui și voi mai avea timp îndelungat de a mă lupta, mai ales la început, se par a fi tocmai neînvincibile; ele totuși nu mi-au strămutat propusul, nici au împușinat curajul de a mă consacra pentru deviza română: Biserica, limba și naționalitatea. Din această luptă, ca să pot ieși învingător (...), am aflat a fi mai de lipsă: ridicarea catedrei pentru limba română la gimnaziul din Satu Mare. Numai cu dobândirea acesteia văd eu factorii ridicării românismului pe ruinele, în care zace în Satu Mare și în tot jurul acesta. (...) Cu profundă umilință, vă rog să vă îndurați a vă întrepune la În. Ces. Reg. Locotenentă, pentru dobândirea catedrei de limba română aici (...), căci de la aceasta depinde renașterea parohiei acesteia ca română și resuscitarea limbii și a naționalității române în jurul acesteia”*⁷⁸.

⁷⁵ *Ibidem*, Act 1061/1858, f. 1 r.-v.

⁷⁶ *Ibidem*, Act 1064/1858, ff. 1-3 v.

⁷⁷ *Ibidem*, Act 12/1859, f. 1 r.-v.

⁷⁸ Actul este publicat în Vasile Scurtu, *Petru Bran, un luptător al trecutului românesc din Satu Mare*, Satu Mare, 1939, pp. 49-50, în Victor Bojor, *Canonicii Diecezei greco-catolice de Gherla, acum Cluj-Gherla (1857-1937)*, Imprimeria Fondului cărților funduare, Cluj, 1937, pp. 73-74 și în „Concordia”, an IV, 1864, p. 95.

Insistența cu care vice-protopopul Bran și-a urmărit cauza își va arăta roadele, pentru că, în august 1859, episcopul romano-catolic de Satu Mare, Mihail Haas, face cunoscut Ordinariatului diecezan ordinul Locotenentei cezaro-regești de la Oradea, care cuprindea acceptul Ministerului cu privire la înființarea catedrei de limba română în cadrul gimnaziului sătmărean. Pentru moment, predarea limbii române urma să se facă gratuit, iar ca „*profesor suplininte*”, episcopul Haas îl recomanda Ordinariatului pe Petru Bran⁷⁹. Pentru buna desfășurare a actului predării limbii române, episcopul Haas îi va solicita omologului său gherlean trimiterea câtorva exemplare din lucrarea *Gramatica românească*, scrisă în limba latină chiar de către Ioan Alexi, încă de pe vremea când era cleric la Viena⁸⁰. Deschiderea catedrei de limba și literatura română la gimnaziul din Satu Mare, va avea loc la 12 octombrie 1859, cu Petru Bran în postul de profesor suplinitor⁸¹. În perioada care a urmat, eforturile lui Petru Bran s-au concentrat atât asupra obținerii remunerației profesionale din partea statului, cât, mai ales, asupra progresului făcut de elevii gimnaziști români la limba maternă. În 10 octombrie 1860, la finele primului an de studiu, Petru Bran înștiința Ordinariatul cu privire la „*progresul îmbucurător făcut de cei 46 de tineri români gimnaziali în limba maternă de anul trecut*” și propunea ca, pentru anul școlar 1860/1861, numărul de ore alocate săptămânal studiului limbii române să crească la 4: „*...să se țină prelegeri în toată săptămâna miercuri după-amiază două ore și sâmbătă după-amiază două ore*”. În 24 octombrie 1860, Ordinariatul îi răspunde vice-protopopului Bran, laudând sânguința de care dă dovadă în predarea limbii române în gimnaziul sătmărean: „*Încât e pentru progresul făcut în limba română, ne bucurăm și sperăm că și pe viitor M. On. Frăția Ta tot cu același zel și energie să propui acel studiu, ca și în trecut, despre care lucru nici nu ne îndoim*”⁸².

Pentru anul școlar 1861/1862, Petru Bran solicită ridicarea numărului prelegerilor de limba română la 6 ore săptămânal și a celor de religie la 8 ore săptămânal. După ce obține acordul corpului profesoral gimnazial, Petru Bran se adresează Locotenentei maghiare pentru a primi acceptul „*propunerii ca în planul scolastic pe anul viitor limba română să aibă 6 ore pe săptămână*”. Solicitarea vice-protopopului Bran este sprijinită și de scaunul episcopal gherlean care trimite, în 2 august 1861, o scrisoare în acest sens către Locotenenta maghiară⁸³. Ca urmare a ponderii din ce în ce mai mari a numărului de ore de limba română din programa școlară a elevilor gimnaziului de stat din Satu Mare, începând cu anul școlar 1861/1862, liceul este clasificat în rândul celor mixte, având recunoscute două limbi de predare: maghiara și româna. Conferirea noului statut de liceu cu predare bilingvă este anunțată de Petru Bran într-un articol publicat în periodicul „*Amicul Școalei*”, din anul 1862: „*Și iată că statul, în Consiliul locutenențial regesc, în 21 octombrie 1861, nr. 58244, declară gimnaziul catolic din Satu Mare de gimnaziu mestecat, cu limba ajutorală română. (...) Înalta cancelarie aulică ungarică, în 27 decembrie 1861, nr. 15657, din nou numără gimnaziul de Satu Mare între cele mestecate, iar în consiliul locut. regesc, conform acestei deceziuni, în 12 februarie a.c., nr. 95207, demanda*

⁷⁹ ANRCJ-FEG, Act 2684/1859, ff. 1-2 r.

⁸⁰ *Ibidem*, Act 3348/1859, f. 1.

⁸¹ „*Amicul Școalei*”, nr. 13/1862, pp. 99-101.

⁸² ANRCJ-FEG, Act 1845/1860, ff. 1 r.-v., 3 r.-v. Actul este publicat în *Mișcarea națională...*, vol. III, p. 235.

⁸³ *Ibidem*, Act 1302/1861, ff. 1-3 v.

organizarea gimnaziului acestuia după norma celor mestecate”⁸⁴. Aflat încă sub statutul provizoral de profesor suplinitor, în 20 octombrie 1862, Petru Bran comunică Ordinariatului că Locotenența maghiară a sistemizat catedrele de limba română și religie din gimnaziile din Satu Mare și Baia Mare, cu un salariu anual de 600 de florini, pentru ocuparea cărora a hotărât desfășurarea unui concurs, în data de 15 noiembrie. Vice-protopopul solicită asentimentul episcopului Ioan Alexi pentru a putea candida la concursul pe acest post, menționând că din postura de suplinitor a început predarea celor 8 ore de religie în limba maternă și a celor 6 ore de limba română: „*Pentru catedra de aici, eu încă voi recurge în scurt și mă voi ruga de puternica sprijinire a Preasfântiei Voastre în atingerea scopului. Dar și până atunci îmi țin de strânsă datorință a vă referi despre aceea: cum că am și început a propune religiunea în limba maternă la studenții români în ziua de astăzi, câte 8 ore pe săptămână, iar gramatica română câte 6 ore pe toată săptămâna*”. În 1 noiembrie 1862, Ordinariatul îi scrie vice-protopopului Bran că nu are nimic împotrivă ca el să se prezinte la concursul pentru postul profesoral, doar că nu putea fi în același timp paroh, vice-protopop și profesor, fără a avea un capelan⁸⁵. Beneficiind de susținerea Ordinariatului diecezan, Petru Bran va obține postul de profesor titular la gimnaziul din Satu Mare, post pe care îl va păstra neîntrerupt până în anul 1877. Pentru ca funcțiunile religioase administrate credincioșilor să nu sufere vreo scădere, ca urmare a multiplelor preocupări ale vice-protopopului Bran, Ordinariatul îl va dispune drept preot-cooperator în parohia Satu Mare, pe preotul deficient George Barna.

Vice-protopopul Petru Bran nu se va limita doar la deschiderea catedrei de limba română și religie la gimnaziul din Satu Mare, ci va fi un promotor activ, alături de alți protopopi, al înființării unui gimnaziu românesc pentru comitatul Satu Mare. În 12 septembrie 1861, Petru Bran participă alături de Teodor Szabo, vice-protopopul Băii Mari și George Maniu, vice-protopopul Seinului, la lucrările conferinței inteligenței române din cuprinsul comitatului Satu Mare. Conferința va avea ca temă principală de dezbateră ideea înființării unui gimnaziu național pentru românii din comitatul Satu Mare, locația propusă fiind târgul Seinilor, „*din cauză că această cetate s-a aflat a fi centrul nu numai pentru românii din acest comitat, ci și pentru cei din Maramureș, Cetatea de Piatră și Sălaj, iar pe de altă parte și pentru aceea, pentru că poporul român, respectiv comuna bisericească din Seini, oferă loc și materiale pentru ridicarea gimnaziului, îndatorindu-se a da și lemne de focărit la școală*”. Conferința va decide ca această inițiativă în direcția înființării unui gimnaziu național să fie adusă la cunoștința scaunelor episcopale din Gherla și Oradea, cu rugămintea ca „*acestea în coînțelegere să mijlocească la locurile mai înalte*” apariția doritului gimnaziu românesc. În plenul acestei conferințe se va alege un comitet de inițiativă provizoriu, în cadrul căruia se vor regăsi și vice-protopopii George Maniu al Seinilor, Petru Bran al Satului Mare, Teodor Szabo al Băii Mari și Alexandru Erdős al Țării Oașului. Comitetul provizoriu era însărcinat de conferință să îndeplinească o serie de atribuții: arhivarea protocoalelor conferințelor, redactarea actelor care urmau să fie trimise Ordinariatelor din Gherla și Oradea, depunerea tuturor eforturilor pentru aprobarea proiectului acestui gimnaziu „*la locurile mai înalte*”, pregătirea statutelor de funcționare a noului gimnaziu, colaborarea cu arhitecții pentru proiectarea planului edificiului gimnazial, convocarea membrilor conferinței preliminare, convocarea adunării generale comitatense, atunci când

⁸⁴ „Amicul Școalei”, nr. 14/1862, pp. 109-112.

⁸⁵ ANRCJ-FEG, Act 2456/1862, ff. 1 r.-v., 3 r.

evenimentele o cereau, primirea donațiilor și administrarea fundației bănești gimnaziale, despre starea căreia urma să prezinte un raport financiar detaliat în lunile mai și octombrie. Membrii prezenți la lucrările conferinței au subscris și primele sume de bani pentru constituirea fundației financiare a proiectatului gimnaziu: Petru Bran donează 100 de florini, George Maniu, 400 de florini, iar Teodor Szabo, 50 de florini⁸⁶. Ca urmare a hotărârilor conferinței preliminare din 12 septembrie, românii uniți sătmăreni vor trimite un memoriu către împăratul Austriei, în care vor arăta binefacerile înființării unui liceu românesc la Seini, atât pentru națiunea română cât și pentru stat: *„Motivul principal care ne îndeamnă pe noi românii sătmăreni, cu numărul 100 000 de suflete, spre acest pas salutar, e de o parte năzuința spre cultură și civilizațiune, convinși fiind cum că cu cât cutare popor a înaintat mai departe pe căile culturii și ale industriei, cu atât e mai abil membru spre fericirea patriei comune și cu atât mai limpede pricepe intențiunile salutare a Înalțului Tron, precum și interesele comune ale Imperiului întreg; iară de altă parte lipsa institutelor publice românești, încât în întreaga Ungarie ne putem fâli cu un institut național greco-catolic din Beiuș, și acela în o depărtare mare de la noi, în miezul comitatului Bihor”*. În finalul memoriului lor, suplicanții solicită sprijinul imperial pentru punerea în practică a proiectului înființării acestui gimnaziu românesc din părțile Sătmăruului: *„Iată dară Maiestate (...), cum că noi românii sătmăreni, reprezentați prin inteligența ecleziastică și civilă și deodată prin comunele bisericești, dorim fierbinte precum înființarea așa și dotarea unui institut scolastic greco-catolic inferior și superior de 8 clase, în care limba propunerii să fie cea română, deci ne aplecăm cu cea mai mare umilință la Preagrațiosul Tron al Maiestății Voastre (...) să binevoiți Preagrațios de a ne încuviința și fundarea aceluiasi institut scolastic public greco-catolic”*⁸⁷. Din păcate, acest proiect nu se va materializa în apariția mult doritului gimnaziu, cu precădere datorită reticenței autorităților politice față de o asemenea inițiativă. Acest eșec nu-i va demotiva însă pe românii sătmăreni în încercarea lor de a înființa un gimnaziu românesc pentru zonele nordice ale Diecezei Gherla. În 17 noiembrie 1863, vice-protopopul tractului Seini, George Maniu, trimite o scrisoare mitropolitului unit Alexandru Șterca Șuluțiu, în care afirmă întreaga susținere, a sa și a românilor sătmăreni, pentru căpitanul suprem al districtului Chioar (Cetatea de Piatră), Sigismund Pop, de numele căruia se legau speranțele lor de înființare a unui gimnaziu românesc la Șomcuta Mare: *„Neamicii națiunii noastre, numărul căroră este lege voiesc a surpa pe Ilustrisimul Domn Sigismund Pop, căpitanul suprem al Districtului Cetății de Piatră și prin această surpare a nimici salutarile întreprinderi ale Domniei Sale, în fruntea căroră stă înființarea unui gimnaziu greco-catolic în Șomcuta Mare. Eu din buzele Excelenței Tale am auzit un adevăr mare, ce nu pot să-l uit, că pe român numai școalele-l poate fericii și iată că Ilustritatea mai susă, cu onoare numitul domn căpitan, prin înființarea planului său față cu gimnaziul atins, s-a făcut factorul cel mai prețuit pentru principiul Excelenței Vostre, pentru cultura națiunii noastre”*. Vice-protopopul Maniu afirmă că, pentru susținerea căpitanului Sigismund Pop în fața acuzelor produse de „neamicii națiunii române”, credincioșii sătmăreni au trimis un recurs ministrului de stat Schmerling. În finalul adresei sale, vice-protopopul Maniu solicită mitropolitului Șuluțiu susținerea recursului lor în fața ministrului de stat, pentru menținerea căpitanului Sigismund Pop în postul său și, în acest fel, atingerea obiectivului întemeierii mult

⁸⁶ „Familia”, nr. 36/1861, pp. 281-283.

⁸⁷ Actul este publicat în *Maramureșenii în lupta pentru libertate și unitate națională. Documente (1848-1918)*, ediție îngrijită de Vasile Căpâlnăan, Ioan Sabău, Valeriu Achim, București, 1981, pp. 108-110.

doritului gimnaziu: „...ca să vă îndurați Excelența Voastră după înțelepciunea părintească, în interesul culturii noastre literare, precum și în acela al bărbatului nostru atacat, a vă ridica puternica sprigiană, dimpreună cu ceilalți Excelenți și măriți membri români ai înaltului senat imperial, la excelența sa ministrul de stat și a mijloci sustarea lui în postul și rangul de până acum, ca să nu fim, prin căderea lui, de batjocură și râs înaintea neamicilor cunoscuți”⁸⁸. Eforturile căpitanului suprem al Chioarului, Sigismund Pop, și ale românilor din părțile nordice ale Diecezei Gherla, vor fi încununuate de succes, prin înființarea gimnaziului român inferior de la Șomcuta Mare.

Succesul obținut de Petru Bran în introducerea studiului limbii române pentru elevii din gimnaziul din Satu Mare capătă valoare simbolică din perspectiva susținerii eforturilor naționale ale românilor din părțile nordice ale Diecezei de Gherla, devenind un model de urmat pentru vice-protopopul tractului Baia Mare, Teodor Szabo. În 16 aprilie 1868, vice-protopopul Teodor Szabo solicită sprijinul Ordinariatului diecezan, pentru ocuparea postului vacant de profesor de română și religie greco-catolică la gimnaziul romano-catolic din Baia Mare⁸⁹. Nominalizarea sa ca profesor interimar al catedrei de limba română și religie la liceul băimărean, îi inspiră vice-protopopului Szabo redactarea unei scrisori de mulțumire către Ordinariat, în care apare pătruns de misiunea pedagogică și națională ce îi era încredințată: „În grațioasa ordinațiune a Prealuminării Voastre, de sub nr. 705/294, dată în 1 martie a. c., grațios fiind denumit interimar profesor gimnazial, de limba română și religiune, prin Prealuminarea Voastră, la gimnaziul băimărean, primiți grațioase, umilita, fiasca și cordiala mea mulțumită, pentru această grație părintească. Cu ajutorul lui Dumnezeu, eu cu sânguința bărbătească, voi năzui a face destul chiemării mele și ca profesor”⁹⁰.

În afara lui Petru Bran și a lui Teodor Szabo, cariere pedagogice în sfera învățământului secundar au mai avut și alți conducători de districte protopopești: protopopul Ioan Maier și vice-protopopul Alexandru Silași, profesori de religie în gimnaziul evanghelic-luteran din Bistrița, precum și vice-protopopul Ioan Pop, profesor de limba și literatura română la gimnaziul inferior din Sighetul Marmăției. Merită menționat aici și protopopul Lăpușului, Ioan Dragomir, principalul artizan al apariției și dezvoltării școlii elementare centrale de la Târgu Lăpuș, cea care va educa tinerii români din cele 46 de comune învecinate⁹¹. Toți acești protopopi-profesori au contribuit în mod nemijlocit la menținerea și promovarea sentimentului național în rândul tinerilor români, punând bazele unei inteligențe românești care se va afirma în perioada ulterioară drept principală promotoare a idealului național.

În domeniul școlar, protopopii nu se vor afirma doar ca profesori gimnaziali sau organizatori de școală românească, ci se vor implica în mod direct în susținerea financiară a studenților români, care urmau să formeze noul val al elitei naționale românești. În octombrie 1861, un circular emis de episcopul Ioan Alexi solicită protopopilor să adune colecte benevole din districtele lor, pentru ajutorarea financiară a studenților români săraci. Din rândurile circularului episcopal se desprinde imperativul creșterii numerice a inteligenței române, deopotrivă eclesiastice și laice, care să fie apoi în măsură să servească scopurilor națiunii: „Nu numai de preoți avem lipsă! Ci mai mare lipsă avem de unii ca acești bărbați învățați care sunt frumusețea și decorarea națiunii noastre! Deci, cine nu vede că suntem datori a ajuta pe tinerii

⁸⁸ *Ibidem*, pp. 111-112.

⁸⁹ ANRCJ-FEG, Act 1262/1868, f. 1.

⁹⁰ *Ibidem*, Act 1109/1868, f. 1.

⁹¹ „Amicul Școalei”, nr. 43/1861, pp. 348-350.

școlari lipsiți ca să-și poată găta școalele, ca să ajungă scopul lor, ca așa și dâșii oarecândva ajungând la stare bună aceea ce au căpătat de la voi să răsplătească cu dobândă și mulțumită fiilor voștri! Să jertfim, dară, pe altariul națiunei fiecare din noi cât vom putea și cu cât ne-a dăruit Dumnezeu⁹². Protopopii vor răspunde cu promptitudine acestei dispoziții episcopale cu substrat național și vor colecta din districtele supuse jurisdicției lor nu mai puțin de 1172 de florini. Urmare a acestui fapt, în 26 decembrie 1862, episcopul Ioan Alexi trimite un circular tuturor protopopilor diecezei sale, în care laudă zelul și simțământul național de care au dat dovadă: „Cu mare îndestulare am primit acea zeloasă națională întreprindere a mai multora dintre Frățiile Voastre: că la provocarea din 14 octombrie 1861, nr. 1874, de acel cuprins ca, pentru ajutorarea studenților mizeri ai Diecezei acesteia și lipsiți de toate mijloacele materiale, să faceți colecte benevole și coadunându-le simbole, să le trimiteți la acest Ordinariat, pentru împărțirea între atinșii studenți mizeri, cu toată diligența ați făcut destul, căci numai neobositei stăruințe a unor colectori ca aceștia se poate scrie: că Comitetul Diecezan, denumit pentru manipularea ofertelor, a putut împărți sub decurgerea anului scolastic trecut o sumă de 1172 de florini și ce mângâiere a inimii pot avea toți oferenții, recugetând: că cu suma aceasta au șters lacrimile stoarse, din lipsa susținerii materiale, din ochii mai multor tineri ai națiunii noastre, care asudă în palestra literară cu scopul: ca oarecând să se facă membri folositori și totodată mulțumitori ai dulcele națiunii noastre⁹³.”

În 2 septembrie 1867, vice-protopopul Petru Bran scrie episcopului Ioan Vancea că a prezidat conferința inteligenței române din comitatul Satu Mare, desfășurată în data de 4 aprilie 1867, în cadrul căreia s-a luat decizia strângerii unor colecte publice pentru sprijinirea materială a studenților români săraci: „...inteligența română a ținut conferință în 4 aprilie a. c., în care între altele a decis: ca să se adune colecte gratuite pentru ajutorarea studenților mizeri, care cu timpul ar fi să devină apărătorii poporului și a intereselor lui”. Vice-protopopul Bran speră ca inițiativa inteligenței sătmărene să se transforme într-o pildă de urmat pentru toți românii: „Preasântite Doamne Episcopo! Eu sper: cum că năzuințele noastre și în cel mai rău caz, de cumva nu ne-am ajunge scopul principal, totuși vor fi un semn al existenței, un document al cugetării și lucrării noastre ca români⁹⁴.”

În 20 iunie 1868, Constantin Mărginean, elev al ultimului an de studiu în gimnaziul greco-catolic din Beiuș, mulțumește în paginile periodicului „Federațiunea”, episcopului Ioan Vancea, pentru ajutorul de 20 de florini acordat și vice-protopopului tractului Buza, Ioan Silași, pentru donația sa de 5 florini⁹⁵. În octombrie 1868, vice-protopopul Țării Oașului, Alexandru Erdös, organizează, împreună cu avocatul pestan Grigore Stețiu, un „bal național român la scările Bixadului”, din a cărui venit, i se acordă un ajutor material de 20 de florini lui Ion Fanea, student în anul I la seminarul diecezan din Gherla⁹⁶. Între cei care contribuie financiar la organizarea balului național în folosul „tinerimii române studioase” de la Universitatea din Pesta, se regăsesc și unii dintre vicarii și protopopii Diecezei Gherla, care fac donații de 5 florini, precum

⁹² Circularul este reprodus în *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918. Documente*, vol. V (19 septembrie 1861-24 septembrie 1862), coordonator Simion Retegan, Editura Academiei, București, 2008, pp. 67-68.

⁹³ ANRCJ-FEG, Act 612/1863, ff. 2-4.

⁹⁴ *Ibidem*, Act 2485/1867, f. 1 r.-v.

⁹⁵ „Federațiunea”, nr. 89/1868, p. 350.

⁹⁶ *Idem*, nr. 147/1868, p. 582.

protopopul Grigore Pop sau de 2 florini, precum vicarii Mihail Pavel și Demetriu Coroianu și vice-protopopii Vasile Mihalca, Vasile Pop, Alexandru Erdős, Andrei Demian, Gabriel Vaida și Ioan Cheseli⁹⁷.

În condițiile în care instrumentele fundamentale de guvernare liberală emise la Viena, Diploma din 20 octombrie 1860 și Patenta imperială din februarie 1861, recunosc autonomia administrativă a Transilvaniei, egalitatea tuturor națiunilor și confesiunilor din provincie și posibilitatea utilizării limbii române în administrație și justiție, românii își vor stabili printre obiectivele naționale imediate oficializarea limbii române și așezarea ei pe aceeași treaptă cu limbile germană și maghiară. Pornind de la aceste reglementări oficiale, multe sate românești declară unilateral limba română drept limba lor oficială, anunță public că vor returna toate actele care le vor fi trimise în altă limbă, iar unele din ele încep chiar punerea în practică a acestor hotărâri⁹⁸. În calitate lor de lideri locali, protopopii nu puteau rămâne pasivi în raport cu idealul național al oficializării limbii române. Prima reacție în acest sens, încă înainte de publicarea Diplomei din octombrie, îi aparține vice-protopopului Petru Bran, care din considerente confesionale, dar și naționale, reintroduce slujba în limba română în biserica parohială din Satu Mare, de unde fusese exilată în favoarea limbii maghiare în timpul păstoririi fostului protopop, acum canonic la Gherla, Ioan Gulovici. Iată ce îi scria Petru Bran episcopului Ioan Alexi, în 20 ianuarie 1860: „*Ridicându-se catedra de limba română în gimnaziul din Satu Mare, n-am întârziat limba română a o introduce și în catedra bisericii parohiale greco-catolice de aici, de unde cu multă daună atât spirituală cât și națională, fusese exilată. (...) În limba română, dară, aici am predicat de mai multe ori spre plăcerea poporului numeros, stătător în mare parte din români de peste sate, împământeniți aici. Succesul acesta nu s-a ajuns fără toată opoziția, căci unii dintre ruteni îndată au început a murmura în contra predicilor românești, dar după o capacitate solidă, totuși se vede că s-ar fi împăcat cu ele, spunându-se acelea acum, mai rar în limba maghiară*”⁹⁹. Este binecunoscută feroarea națională cu care vice-protopopul Petru Bran a apărut legitimitatea limbii române în plan liturgic, spunându-se despre el, că atunci când enoriașii maghiarizați i-au cerut să predice în limba maghiară, le-ar fi replicat în următorul mod: „*Vedeți aceste foarfece, mai gata sunt să-mi tai limba cu ele, decât să vă predic ungurește*”¹⁰⁰. De altfel, în contextul imperativului oficializării limbii române la nivelul întregii Transilvanii, Petru Bran va desfășura o susținută campanie în presa vremii, pentru drepturile limbii române și va depune eforturi uriașe pentru ca românii sătmăreni „*să simtă, să vorbească și să lucreze românește*”¹⁰¹. Patriotismul profund de care dădea dovadă vice-protopopul Bran, prin promovarea limbii române în rândul credincioșilor din Satu Mare, îi vor atrage antagonismul grupului de enoriași ruteni și români maghiarizați, în frunte cu avocatul rutean Ioan Valkovski, care, susținut de Magistratul orașului și de presa maghiară, îi va crea mari probleme lui Petru Bran, cu precădere în anii 1867-1869, în contextul inaugurării regimului dualist austro-ungar. În 13 mai 1867, vice-protopopul Bran prezintă Ordinariatului diecezan atacurile din presa maghiară locală, la adresa limbii române și a persoanei sale, ca promotor al acesteia: „*În Magyar Ujság, nr. 19,*

⁹⁷ Idem, nr. 61/1868, p. 240; nr. 98/1868, p. 386.

⁹⁸ *Mișcarea națională...*, vol. III, p. VIII; Simion Retegan, *Reconstrucția politică a Transilvaniei în anii 1861-1863*, Presa Universitară Clujeană 2004, p. 59-61.

⁹⁹ ANRCJ-FEG, Act 220/1860, f. 1 r.-v.

¹⁰⁰ Victor Bojor, *Canonicii...*, pp. 72-73.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 73.

din 24 aprilie a.c., apăru un articol de la un anonim din Satu Mare, în care se afirmă: cum că aici nu este niciun român, cum că în mine se află înșelați, deoarece nu sunt maghiar, precum au crezut ei; ba încă învăț limba română în gimnaziu și fanatizez pe studenții români, îi aduc acolo, ca să-și denege naționalitatea maghiară! Că în biserică folosesc limba română, și se miră: cum de nu se răscoală în contra mea poporul? Că visez despre o Daco-Românie, dar nu mă vor lăsa: ca să împărtășc în bucăți teritoriul coroanei Sfântului Ștefan și să mistific Sfânta Constituțiune. La articolul acesta, am trimis eu răspuns tot la același jurnal, dar pe semne nu-l vor da la lumină”. În acest context, Petru Bran solicită Ordinariatului diecezan trimiterea unui memoriu colectiv al tuturor ierarhilor uniți și neuniți către autoritățile politice centrale, pentru ca aceste agitații împotriva națiunii și limbii române să înceteze: „Eu în contra agitărilor de felul acesta și în contra urmărilor lor funeste, nu aflu în împrejurarea de față, când nici Sinod, nici Congres național sau altă adunare, care ar avea chemarea de a ne lecuși durerile și a ne alina îngrijorările, nu-i în prospect să se producă: decât ca Preasânția Voastră, împreună cu Excelențele și Ilustritățile Lor, Domnii Mitropoliți și Episcopii români greco-catolici și greco-orientali, să vă îndurați a sușterne un protest colectiv la Înalțul Minister de Interne și cel de Cult, și până când ar avea ocaziunea națiunea întreagă a-și manifesta gravamintele și formula doririle juste”. În 25 mai 1867, răspunsul Ordinariatului denotă o prudență tactică, influențată de premisele noului climat politic dualist, cerându-i vice-protopopului Bran să se apere de acuze pe cale gazetărească: „...Frăția Ta apără-ți onoarea pe acea cale pe care ești atacat, de cumva nu ți-ar primi jurnalul în care ești atacat, atunci apără-te în alt jurnal”¹⁰². După mai multe investigații ale cauzei disensiunilor dintre Petru Bran și o parte a credincioșilor săi, efectuate de comisii delegate de Ordinariat, compuse din vicarii Demetriu Coroianu și Mihail Pavel și vice-protopopul de Baia Mare, Teodor Szabo¹⁰³, sub presiunea climatului politic dualist, a Magistratului urban din Satu Mare și a partidei credincioșilor maghiarizați, Ordinariatul va lua, în anul 1869, decizia dură de a-l suspenda pe Petru Bran din postul de paroh al comunității din Satu Mare. Totuși, Petru Bran va continua să funcționeze ca profesor gimnazial în Satu Mare, iar în anul 1874 va fi dispus ca preot în parohia Santău¹⁰⁴, conferindu-i-se ulterior și titlul de „protopop emerit”¹⁰⁵. Chiar dacă a fost victima climatului politic nefavorabil românilor, imaginea marelui patriot Petru Bran rămâne cea zugrăvită de canonicul Victor Bojor în anul 1937: „...cu dreptul se poate spune că tot ce s-a întâmplat pe acele vremuri în orașul și județul (comitatul, n.n.) Satu Mare, tot ce s-a făcut bine, tot ce s-a lucrat pentru biserica și neamul românesc: toate se datoresc inițiativei, zelului și muncii inteligente și perseverente, a părintelui Petru Bran”¹⁰⁶. După decesul său din 10 octombrie 1877, românismul din Sătmar pierde teren, iar în Satu Mare, decade „sfânta cauză a Bisericii și națiunii române”¹⁰⁷.

Emiterea, în 23 iulie 1860, a decretului ministrului de justiție imperial, Francisc Nádasdy, privind egalitatea tuturor națiunilor din imperiu și posibilitatea utilizării limbilor naționale în justiție, influențează redactarea memoriului inteligenței

¹⁰² ANRCJ-FEG, Act 1423/1867, ff. 1-3 r.

¹⁰³ *Ibidem*, Act 1190/1868, ff. 101-109 v., 122 r.-v., 169-175 v., 178-179 v., 183-184 v., 187-188 v.; Act 3605/1868, ff. 2-3 r.; „Albina”, nr. 37/1868.

¹⁰⁴ *Ibidem*, Act 3661/1874, f. 1.

¹⁰⁵ *Ibidem*, Act 1334/1875, f. 1 r.-v.

¹⁰⁶ Victor Bojor, *Canonicii...*, p. 76.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

ecleziastice și laice marmațiene, din 4 septembrie 1860, în frunte cu vice-protopopul tractului Cosău, Filip Opriș, vice-protopopul tractului Iza, Vasile Crăciun și vice-protopopul tractului Vișeu, Vasile Mihalca, îndreptat către numitul ministru, prin care i se solicită intervenția pe lângă împăratul Francisc Iosef I, pentru oficializarea limbii române în administrație, justiție și învățământ: „După ce dară noi românii suntem îmbucurați cu Înaltul Decret al Excelenței Voastre, din profundul inimilor noastre, exprimăm cea mai umilită mulțămită și din tot sufletul vă rugăm, ca la Prea-Înaltul Tron cauza noastră națională și mai încolo a o patroniza să vă îndurați și să mijlociți, ca la românii din tot Imperiul Austriac, prin urmare și la românii din Marmația, fără excepțiune, limba noastră națională română, precum la cartea funduară, așa și în administrația politico-civilă și judiciară, în instrucțiunea publică și privată, să se introducă și introducerea ei de către Preabunul nostru Monarh, să se întărească prin lege pentru totdeauna sustătătoare”¹⁰⁸.

Necesitatea oficializării limbii române îi apare ca o prioritate națională și vice-protopopului tractului leud, Laurențiu Mihály de Apșa, care, într-o notă personală din anul 1863, se pronunța asupra acestei vitale probleme naționale, printr-o formulare științifică ce împrumută teoria dreptului istoric, din sfera argumentației memoriilor iluministe: „În luna iunie 1863, când de la jurați s-a cerut că ce limbă voim în stat, româna sau maghiara, de ce s-a pus întrebarea asta? De ce s-a schimbat și dacă s-a schimbat trebuie și noi să ne schimbăm după ea, să mergem înainte, că cel ce nu mere, rămâne înapoi. Apoi dară avem datorie a merge înainte. Cum am mers înainte? Cu limba română! Praf și amar de acele neamuri care n-au limba sa, limba maicei sale. Noi încă suntem aici din moși-strămoși, de la 78 după Hristos, 1700 mai bine de ani. Aici ne-au aflat ungurii. Al nostru a fost și este pământul acesta, al strămoșilor noștri, ei s-au luptat mult și au ținut limba, datinele, portul românesc, numai limba străină s-a vârat în dregătorii, care a fost silită pe noi – cea ungurească, cea nemțească și turcească – și acestea fiind împrumutate la noi, trebuie să le dăm împrumutul înapoi, cu mulțumită, și să luăm limba noastră, care amu întâia poate încape numai de la 800 de ani”¹⁰⁹.

Pentru conservarea spiritului național și promovarea limbii române în rândul noilor generații, unii protopopi vor avea inițiativa înființării unor Societăți de lectură și a unor biblioteci românești. După numirea sa ca profesor titular al catedrei de limba română și religie din gimnaziul sătmărean, Petru Bran va înființa „Societatea de lectură a elevilor” și o bibliotecă românească¹¹⁰. În anul școlar 1865-1866, Societatea de lectură a junimii române din Satu Mare își deschide din nou lucrările, avându-l președinte pe „bravul protopop și profesor” Petru Bran, iar ca vice-președinte pe studentul gimnazist de anul VIII, Vasile Dragoș¹¹¹. Petru Bran se va preocupa îndeaproape de buna funcționare a acestei Societăți de lectură a junimii sătmărene, inclusiv prin strângerea de fonduri materiale în beneficiul ei. În anul 1867, cu ocazia întrunirii conferinței inteligenței române din comitatul Satu Mare pentru a discuta probleme legate de alegerile pentru dregătorii comitatensi, la propunerea vice-protopopului Petru Bran, participanții vor dona 14 florini pe seama Societății de lectură

¹⁰⁸ ANRCJ-FEG, Act 1795/1860, f. 4 r. Actul este publicat în *Mișcarea națională...*, vol. III, pp. 185-191.

¹⁰⁹ Actul este reprodus în *Maramureșenii...*, p. 115.

¹¹⁰ Victor Bojor, *Canonicii...*, p. 74.

¹¹¹ „Familia”, nr. 17/1865, p. 212.

a gimnaziștilor români¹¹². De altfel, zelul depus de vice-protopopul Petru Bran pentru progresul acestei societăți literare, este elogiât într-un articol trimis, în anul 1868, periodicului „Albina”, de către vice-președintele Societății de lectură, Dumitru Suciu și de către notarul acesteia, Ioan Dragoș: *„Scopul nostru e măreț, dar mărețe sunt și garanțiile care le avem în privința ajungerii lui: frageda iubire, adevărata jaluzie cu care priveghează asupra prosperării noastre națiunea, cu care ne ajută atât în cele spirituale, cât și în cele materiale, prin Asociațiunile, Mecenații, Reuniunile, Literații, Alumneele și Redacțiunile naționale, și încât pentru noi sătmărenii în special: conducerea neobosită a M. O. D. protopopul și profesorul Petru Bran”*¹¹³.

În rândul membrilor comitetului de inițiativă care acționa, în anul 1867, în scopul înființării unei „Societăți de lectură” pentru românii din Maramureș, poate fi întâlnit vicarul Mihail Pavel, dar și vice-protopopii Vasile Crăciun al Izei, Laurențiu Mihály de Apșa al leudului, Mihail Kökenyészdi al Cosăului, Ioan Pop al Marei și Alexandru Lazăr al Sighetului. În apelul său din 15 mai 1867, către *„intelectualii din Maramureș”*, comitetul de inițiativă contura rolul profund național pe care urma să-l aibă viitoarea „Asociațiune de lectură”, alături de care trebuia să funcționeze și o bibliotecă românească. Această societate avea menirea de a *„aduce o piatră bunicică la edificiul național”*, prin promovarea literaturii române și resuscitarea sentimentului național în rândul românilor maramureșeni. Biblioteca românească afiliată societății literare avea rolul de a-i ajuta pe tinerii români *„care cresc în gimnazii străine, fără nicio înviațiune și dezvoltare națională, ba fără mângâierea sufletească de a-și asculta cele religioase în limba maternă, ca pe lângă patrioți învâpăiați să revină și naționaliști buni”*. Biblioteca urma să fie un spațiu în care se va *„vorbi și asculta dulcea limbă maternă fără teamă de remarcațiune”* și se vor citi *„opuri și jurnale din toată lumea română”*. Toate aceste eforturi veneau să ilustreze convingerea inițiatorilor proiectului, *„că spiritul, fără nutriment național e mort!”*¹¹⁴. În finalul apelului lor, membrii comitetului de inițiativă solicită intelectualilor români din Maramureș să se implice activ în constituirea acestei Societăți românești de lectură: *„În dulcea convingere că tot românul bine simțitor, convins de sfințenia obiectului, consimțește una cu mine (...), eu concred prea zeloșilor domni români care posedă în tot respectul mai multă tactică, ca părtinindu-l și ajungându-se un număr însemnat de partizani, să defigă un termen și loc pentru convenirea membrilor, alucrarea statutelor și modul înființării amintitei societăți”*¹¹⁵. În aceeași zi, vice-protopopul Laurențiu Mihály de Apșa îi trimitea spre semnare, omologului său din tractul Vișeu, Vasile Mihalca, acest apel privind înființarea Societății de lectură din Marmăția¹¹⁶. Ca urmare a eforturilor depuse de elita ecleziastică și laică din Maramureș, în anul 1867, s-a constituit Societatea de lectură „Dragoșiana” din Sighetul Marmăției, care a jucat un rol major în consolidarea conștiinței naționale în rândul românilor maramureșeni.

În 24 aprilie 1867, prin inițiativa *„inteligenței bisericești și mirene”*, se constituie Societatea de lectură din Gherla cu scopul *„de a spijini literatura națională prin procurarea a orice produse literare române și de a avea un loc de convenire, unde prin conversațiuni și coînțelegere, membrii inteligenței să vină într-o legătură mai intimă, ca apoi unde va fi de lipsă, cu puteri unite, să poată lucra în direcțiunea care*

¹¹² „Albina”, nr. 56/1867.

¹¹³ Idem, nr. 113/1868.

¹¹⁴ Actul este reprodus în *Maramureșenii...*, pp. 126-128.

¹¹⁵ *Ibidem*.

¹¹⁶ Actul este reprodus în *Maramureșenii...*, pp. 125-126.

vor afla de salutară, pentru prosperarea noastră națională în orice respect”. Pe lângă această Societate de lectură va funcționa și o bibliotecă românească, administrată de Victor Mihály de Apșa, prefect de studii și profesor seminarial și de Lazăr Huza, notar consistorial. În 19 aprilie 1868, are loc Adunarea generală a Societății literare, în cadrul căreia vice-protopopul tractului Gherla, Andrei Anton, este ales în comitetul de conducere al acestei Societăți literare, în funcția de controlor¹¹⁷. O activitate deosebită în cadrul Societății de lectură a românilor din districtul Chioar, cu sediul la Șomcuta Mare, a depus și vice-protopopul tractului Șomcuta, Atanasie Cotoșiu, în calitatea lui de membru al comisiei directoare a acestei societăți culturale chioarene¹¹⁸.

Nu doar societățile literare s-au aflat printre preocupările protopopilor, ci și cele cu un caracter mai mult sau mai puțin secret, în strânsă relație cu problematica politico-națională. Astfel, casa din Mocira a vice-protopopului de Baia Mare și viitorului canonic, Ștefan Biltiu, era locul unde se desfășurau întrunirile „Societății moșilor”, o reuniune cu caracter privat și confidențial, ai cărei membri se numeau „moși” și aveau drept scop cultivarea celor mai intime raporturi de prietenie și solidaritate între bărbații fruntași ai ținutului, care erau devotați cauzei naționale și lucrau pentru binele poporului român¹¹⁹. Întâlniri private sau publice cu intelectualii români din districtul Chioar organiza și vice-protopopul tractului Ciocman, Ioan Cheseli. Stăpânind bine arta oratorică, vice-protopopul Cheseli milita, în cadrul oferit de aceste întruniri, pentru emanciparea politică, națională și socială a românilor, pentru libertate și promovarea limbii române, fiind unul dintre întemeietorii „Chioarului românesc” după înăbușirea revoluției pașoptiste¹²⁰.

Protopopii se vor dovedi deosebit de activi și în calitatea lor de membri ai „Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român” (Astra), în cadrul ședințelor căreia vor susține deseori cuvântări cu substrat național. În 19 august 1867, vice-protopopul tractului Ciceu-Cristur, Ioan P. Pop, cere consimțământul episcopului Ioan Vancea pentru a putea participa la reuniunea anuală a Astrei de la Cluj, acolo unde urmau să fie prezente și rudele sale de vază: „*Dorul de a conveni cu consângenii, între care cumnatul Ilie Vlassa, canonic mitropolitan, Vasile Poruțiu, protopop în Arhidieceză și Samuil Poruțiu de la Guvern, ne-au avizat pe de altă parte și obligațiile naționale, ca membri la Asociațiunea transilvană română, cu aceeași ocaziune de a participa, îmi dau cutezare de a vă ruga prea-umilit, ca să mă faculty prea-grațioase, pe timp de o săptămână, începând de la 25 a lunii curente, să fiu îndepărtat de la funcțiunile mie concretizate, lăsând dispunere întru toate de a nu suferi administrațiunea, ceea ce deja am și făcut-o*”. Sensibilă la problemele de nuanță națională, Episcopia îi va permite vice-protopopului prezența la reuniunea anuală a Astrei, cu singura condiție „*ca ceva scăderi în cele spirituale și oficioase din parohie și tract să nu se întâmple*”¹²¹. În cadrul ședinței comitetului director al Astrei, din 17 septembrie 1867, se decide ca, „*în interesul prosperării materiale și morale a asociațiunii*”, să se mărească numărul colecțiilor de fonduri din despărțămintele

¹¹⁷ „Federațiunea”, nr. 61/1868, p. 238.

¹¹⁸ „Albina”, nr. 42/1868.

¹¹⁹ Victor Bojor, *Canonicii...*, p. 82.

¹²⁰ V. Vlad, *Aspecte ale dezvoltării învățământului în satul Ciocmani până la 1918*, în „Acta Musei Porolissensis”, X, Zalău, 1986, p. 582.

¹²¹ ANRCJ-FEG, Act 2205/1867, ff. 1 r.-v., 3 r.

asociației, pentru zona Bistriței fiind nominalizat, în această funcție, vice-protopopul Alexandru Silași¹²².

În 25-26 august 1868, are loc Adunarea generală a Astrei la Gherla, în cadrul căreia se va prezenta raportul de activitate pe anul 1867, inclusiv bursele de studiu acordate, se va discuta bugetul pe anul 1869 și regulamentul de înființare a despărțămintelor districtuale și comunale, situația donațiilor și taxelor anuale către fundația Asociației, starea în care se afla fondul de carte și periodice al bibliotecii Astra, precum și probleme legate de periodicul „Transilvania” editat de Asociație și condus, în calitate de redactor, de profesorul Ioan Micu Moldovan. În afara acestor subiecte cu substrat administrativ, un loc important în cadrul dezbaterilor îl va ocupa problema extinderii activității Asociației „*peste românimea din comitatele Marmăția, Satu Mare și Ugocea*”. La lucrările Astrei de la Gherla, vor participa vicarul Silvaniei, Demetriu Coroianu și vice-protopopii Vasile Pop al Tășnad-Sărauadului, Vasile Crăciun al Izei și Ioan Pop al Marei. În prima ședință a Asociației, din 25 august, vice-protopopul Vasile Pop va ține o cuvântare patriotică în care va evoca rolul național major jucat de „*distinșii bărbați ai națiunii noastre, Cipariu, Barițiu, Roman și Hodoș, care și azi în centrul României asudă pentru cultura și literatura națională*”. Discursul său patriotic va provoca „*vivatele dese și zgomotoase*” ale întregii asistențe, arătând „*cu câtă alipire este întreaga națiune către acești bărbați meritați, care nu au încetat nicicând a fi interpreții fideli ai opiniei publice române*”¹²³. În 26 august, la orele amiezii, inteligența română din Gherla dă un banchet în onoarea membrilor Asociațiunii, la care iau parte 250 de persoane. În cadrul acestui banchet, se rostesc numeroase discursuri naționale, printre cei care „*ridică pocalul*” aflându-se și vice-protopopul Ioan Pop, care „*închină pentru tinerețea română de la institutele mai înalte*” și vice-protopopul Vasile Crăciun, care închină „*pentru consolidarea și înfrățirea tuturor românilor*”¹²⁴. La adunarea generală a Astrei din anul 1869, desfășurată la Șomcuta Mare, în perioada 10-11 august, alături de marile nume ale condeului românesc, precum George Barițiu, Iosif Vulcan și Iustin Popfiu, participă și vice-protopopul tractului Ciocman, Ioan Cheseli. Cu această ocazie se va organiza despărțământul chiorean al Astrei, la bugetul căruia vice-protopopul Cheseli va fi un cotizant fidel până la sfârșitul vieții sale¹²⁵.

În afara activității prestigioase a Astrei de la Sibiu, mișcarea cultural-națională românească a fost susținută și de alte Asociații culturale cu specific național. În Maramureș, activitatea culturală a fost impulsionată de „Asociația pentru cultura poporului român din Maramureș”, apărută în anul 1861, în vederea susținerii proiectului înființării unei Preparandii românești la Sighetul Marmăției¹²⁶. Un activ membru al comitetului director al acestei Asociații culturale a fost vice-protopopul tractului Iza, Vasile Crăciun, care a acționat nemijlocit pentru înființarea și susținerea Preparandiei din Sighet. Vice-protopopul Crăciun a fost un patriot înflăcărat, care, împreună cu vicarul Mihail Pavel, cu profesorul preparandial Ioan Bușită și cu toți preoții din vicariatul Maramureșului, a organizat adeseori petreceri românești în sediul

¹²² Albina”, nr. 39/1868.

¹²³ „Federațiunea”, nr. 121/1868, p. 477.

¹²⁴ „Familia”, nr. 29/1868, p. 345.

¹²⁵ V. Vlad, *Aspecte ale dezvoltării învățământului...*, p. 582.

¹²⁶ Vasile Popeangă, *Preparandiile românești din Transilvania*, în „Ziridava”, nr. XII/1980, pp. 559-560.

Preparandiei din Sighet, în cadrul căroră se jucau diverse dansuri populare românești, precum „Apșanca”, „Bătuta” sau „Învârtita”¹²⁷.

Prin implicarea lor în marile momente ale mișcării naționale românești din deceniile VI-VII ale secolului al XIX-lea, protopopii greco-catolici s-au afirmat ca adevărați lideri ai națiunii române din Transilvania. Fie că au impulsionat activitatea școlară și culturală națională sau că au fost promotori ai limbii române, fie că și-au exprimat adevărată adeziune la programul național, prin intermediul scrisorilor, petițiilor sau participării la conferințele naționale, fie că au luat atitudine în presa vremii sau că au servit interesele naționale, prin activitatea lor în cadrul instituțiilor politice centrale sau locale, protopopii au fost colportorii sentimentului național în rândul comunităților românești din Transilvania și purtătorii mesajului acestora către liderii naționali și autorități. Cu cât înțelegem mai profund semnificația activității naționale a protopopilor, cu atât mai mult ne dăm seama de importanța contribuției lor la conservarea spiritului național românesc în Transilvania și de faptul că ar merita un loc mai important în cadrul discursului istoric actual. Gesturi care în prezent pot părea simple și neînsemnate, cum ar fi arborarea drapelului românesc pe biserică, reprezentau, în contextul politic versatil al epocii, adevărate acte de curaj, izvorâte dintr-un profund sentiment național.

Bibliografie:

I. Surse inedite:

- 1) Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj, Fond Episcopia Greco-Catolică de Gherla (în continuare ANRCJ-FEG)

II. Surse editate și lucrări generale și speciale:

1. Bojor, Victor, *Canonicii Diecezei greco-catolice de Gherla, acum Cluj-Gherla (1857-1937)*, Imprimeria Fondului cărților funduare, Cluj, 1937
2. Bud, Tit, *Îndreptar practic pentru păstoriile sufletești*, Tipografia diecezană, Gherla, 1883
3. *Maramureșenii în lupta pentru libertate și unitate națională. Documente (1848-1918)*, ediție îngrijită de Vasile Căpâlnăan, Ioan Sabău, Valeriu Achim, București, 1981
4. *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918*, vol. III (30 iulie 1859-26 februarie 1861), coordonator Simion Retegan, Editura Academiei Române, București, 2006
5. *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918. Documente*, vol. V (19 septembrie 1861-24 septembrie 1862), coordonator Simion Retegan, Editura Academiei, București, 2008
6. Popeangă, Vasile, *Preparandiile românești din Transilvania*, în „Ziridava”, nr. XII/1980
7. Retegan, Simion, *Dieta românească a Transilvaniei (1863-1864)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979
8. Retegan, Simion, *Reconstrucția politică a Transilvaniei în anii 1861-1863*, Presa Universitară Clujeană 2004
9. Scurtu, Vasile, *Petru Bran, un luptător al trecutului românesc din Satu Mare*, Satu Mare, 1939
10. Vlad, V., *Aspecte ale dezvoltării învățământului în satul Ciocmani până la 1918*, în „Acta Musei Porolissensis”, X, Zalău, 1986

III. Periodice:

¹²⁷ Tit Bud, *Îndreptar practic pentru păstoriile sufletești*, Tipografia diecezană, Gherla, 1883, p. 11.

1. „*Albina*”, nr. 56/1867, nr. 37/1868, nr. 39/1868, nr. 42/1868,
2. „*Amicul Școalei*”, nr. 43/1861, nr. 13/1862, nr. 14/1862
3. „*Familia*”, nr. 36/1861, nr. 17/1865, nr. 29/1868
4. „*Federațiunea*”, nr. 61/1868, nr. 89/1868, nr. 121/1868
5. „*Concordia*”, an IV, 1864.

Orașe din Transilvania în imagini de secol XVIII

Anda-Lucia SPÂNU

Cities from Transylvania in 18th Century Images

Abstract

From the repertoire of historical images of cities from Romania (about 600 representations), 10% are general or partial views of the 18th century cities of Transylvania, more than the total representation of cities from Moldova (24) and Wallachia (26) in the same century. Most of the 60 images were multiplied and circulated as prints. In terms of accuracy of town views, I thought that imaginative are 53 of them (of which 51 are general views and only 2 are partial views), 7 were made according to reality (only 2 general views and 5 partial views). There are images of nowadays-Romanian cities from the 16th to the 18th century done by artists who had not seen our cities, but represented them as they imagined or as they have read in literarily descriptions. With some exceptions (significant are the two series of general views annexed to the Austrian topographic maps), things will change only at the end of the 18th century.

Keywords: Austrian topographic maps, the 18th century, Transylvania

Cuvinte cheie: harta topografică austriacă, secolul al XVIII-lea, Transilvania

În sensul ei de reprezentare a unui loc, a unei așezări caracteristice, a unui monument sau a panoramei unui oraș, deci în înțelesul ei cel mai curent de vedere topografică, veduta trebuie înțeleasă ca reprezentare a unui punct asupra căruia cade privirea. Este redarea perspectivală a unui peisaj, a unei arhitecturi, a unui oraș sau a altor obiecte. Din punct de vedere al istoriei artei, veduta constituie o ramură a reprezentării peisajului, în schimbare și dezvoltare în perioade stilistice diferite. Înțelese în mod diferit de-a lungul timpului, vederile generale sau vedutele sunt creațiile acelor oameni siguri de reproductibilitatea absolută a realității. Conceptul de vedută a fost definit ca un peisaj descris cu precizie, identificabil, care constituie în sine o mărturie figurativă a unui loc și a unui mediu anume, istoric obiectiv.¹

Publicul dispus să finanțeze producția acestui tip de artă era alcătuit din cei care astăzi ar fi numiți turiști. Călătoriile erau recomandate fiecărui om de cultură, mai ales în Italia, și aici neapărat la Veneția. A fi văzut Italia era un fel de atestare mondenă pe care călătorii se grăbeau să o confirme, fie aducând cu ei drept „souvenir” propriul lor chip pictat de artiști italieni, fie cumpărând din piața San-Marco „vederi” expuse acolo pentru vânzare de un Canaletto sau, mai târziu, de un Guardi. Vedutele erau, așadar, ceea ce sunt astăzi cărțile poștale ilustrate: un produs local de export, destinat aproape în exclusivitate turiștilor.²

Însă vedutele nu arătau înfățișarea reală a unui oraș, ci modul în care erau ele văzute, impresia pe care o lăsau asupra privitorului.³ Altfel spus, vedutele erau vederi imaginare ale unor locuri reale.

Acest tip de vederi a devenit popular ca urmare a schimbărilor în domeniul tiparului. În ultima parte a secolului al XVIII-lea, cărțile de buzunar, un fel de

¹ Victor. H. Adrian, *Vedute europene*, Editura Meridiane, București, 1982, p. 10-11.

² Andrei Pleșu, *Guardi*, Editura Meridiane, București, 1981, p. 8-10.

³ Stefan Pätzold, *Pforzheim – eine Stadt im Bild. Zu einigen Stadtansichten des 16. und 17. Jahrhunderts und ausgewählten methodischen Aspekten der Vedutenforschung*, în *Concilium medii aevi*, 7, 2004, p. 15, la <http://cma.gbv.de/dr,cma,007,2004,a,01.pdf>.

almanahuri, au început să conțină ilustrații. Până la începutul secolului al XIX-lea acestea au devenit surse de informare și divertisment dar și surse de venit pentru artiști. În vreme ce numărul vedutelor creștea, acuratețea lor scădea proporțional.⁴

Din cele în jur de 600 de imagini istorice ale orașelor actualei Româнии repertoriate⁵, o zecime reprezintă vederi – generale sau parțiale, din secolul al XVIII-lea – ale unor orașe din Transilvania, mai mult decât totalul reprezentărilor orașelor din Moldova (24) și Țara Românească (26), în același veac (vezi, pentru comparație, tabelul de mai jos).

Dintre cele 60 de imagini, majoritatea sunt gravuri, care au fost multiplicatе și au circulat sub formă de stampe.

Rolul stampelor înaintea secolului al XVIII-lea a fost mai mult educațional decât estetic. Ele erau menite să ofere informații din domenii diferite, fiind de cele mai multe ori achiziționate pentru studiu privat, individual.⁶

Cei mai mari colecționari erau aristocrați, mulți dintre ei educați, unii doar cu pretenții de cunoscători. Și unii și ceilalți, însă, datorită posibilităților financiare și comenzilor repetate, asigurau resursele existenței zilnice a artiștilor.⁷

Dintre categoriile de imagini cel mai des multiplicatе se remarcă imaginile de orașe; astfel că, în cadrul marilor colecții de stampe, o proporție semnificativă era alcătuită din vederi urbane.

Începând cu secolul al XVIII-lea fenomenul colecționării de stampe devine atât de larg răspândit în Occident, industria realizării și comercializării stampelor fiind una mai mult decât înfloritoare. Orice subiect se putea transforma în stampă. Apare și moda voiajului și, odată cu ea, jurnalele, relatările și descrierile de călătorie, mai toate însoțite de stampe.

Odată cu stampele, colecționarea era și la îndemâna celor din clasa mijlocie. Iar vederile urbane se numărau printre preferatele acestei categorii de colecționari.

Constituirea colecțiilor de stampe este atestată și în Transilvania, în secolul al XVIII-lea, atât la nivelul nobiliar și ecleziastic, cât și la nivelul mediilor orășenești.⁸

Dacă în vestul continentului european fenomenul producerii stampelor și, implicit, cel al colecționării acestora, era unul deosebit de vast, în est el nu era vizibil. A trebuit să mai treacă un secol până să apară primele stampe produse în Principate, la București sau Iași, și acest lucru se întâmpla aproape deodată cu inventarea fotografiei.

Deși textele foarte amănunțite ale legendelor dau multor gravuri din secolul al XVIII-lea impresia unor adevărate cronici, care ar trebui să certifice autenticitatea imaginii reprezentate, ele nu fac altceva decât să furnizeze date asupra unor evenimente, de cele mai multe ori reale, dar care nu s-au desfășurat pe fundalul respectiv sau care arăta, în realitate, diferit de modul în care a fost reprezentat.

⁴ Timothy F. Mitchell, *From Vedute to Vision: The Importance of Popular Imagery in Friedrich's Development of Romantic Landscape Painting*, în *The Art Bulletin*, 64, 3, 1982, p. 414.

⁵ Teza de doctorat, în curs de tipărire: Anda-Lucia Spănu, *Vechi reprezentări grafice ale orașelor din România*. Contribuții privind istoria orașelor XII, Editura „ASTRA Museum”, Sibiu.

⁶ Peter Parshall, *Prints as Objects of Consumption in Early Modern Europe*, în *Journal of Medieval and Early Modern Studies*, 28, 1, Winter 1998, p. 31.

⁷ Andrew Shirley, *Painting and Engraving*, în A. S. Tuberville (editor), *Johnson's England, An Account of the Life and Manners of His Age*, Oxford, 1965, 2, p. 48 după Dan Grigorescu, *Arta engleză*, Editura Meridiane, București, 1989, p. 256, nota 1.

⁸ Maria Ordeanu, *Gravura transilvăneană din secolul al XVIII-lea în colecția Muzeului Brukenthal*, în *Ars Transilvaniae*, 6, 1996, p. 93.

Dintre cele 60 de imagini de orașe din secolul al XVIII-lea, 53 de reprezentări sunt vederi generale și doar șapte vederi parțiale ale unor orașe. Din prima categorie se remarcă două serii de vederi generale.⁹

Johann Conrad von Weiss, inginer militar, maior, apoi colonel în armata imperială din Transilvania – care a fost însărcinat să realizeze un plan de fortificare a Olteniei, iar mai târziu și a Transilvaniei – a strâns într-o mapă¹⁰ mai multe imagini reprezentând orașe. S-a considerat că artiștii Blössing și Haas au realizat (după desenele sale) vederi ale orașelor¹¹ Transilvaniei, între 1733 și 1736, din însărcinarea ofițerului austriac. Toate acestea au fost anexate planurilor topografice și ar trebui să fie păstrate la Budapesta¹².

Se presupune că Weiss a desenat după natură și implicit, că toate clădirile sunt redată conform realității, fapt considerat indicat și prin înfățișarea în prim planul multor desene a picturii șezând. Poate fi însă vorba doar de un detaliu adăugat de artiștii realizatori ai gravurilor (sau punct de perspectivă, cum a fost cazul vederilor lui Hoefnagel de la sfârșitul secolului al XVI-lea).

Avându-se însă în vedere că o variantă a acestor vedute¹³ există și la Arhivele de război din Viena¹⁴, data înscrisă pe mapa topografică în care sunt incluse ca anexe fiind 1735, anterioară datei la care se consideră în general în literatura de specialitate ca fiind realizate imaginile „după Weiss” (1736), rămâne totuși un semn de întrebare: care dintre cele două variante este originalul sau: nu sunt oare, ambele, doar copii după originale mai vechi?

Revenind la repertoriu, din punct de vedere al veridicității acestor reprezentări, am considerat că sunt realizate din imaginație, deci nu conforme realității, 53 din total (cele reprezentate în graficul de mai jos cu verde: 51 de vederi generale și două vederi parțiale), doar șapte conforme realității (reprezentările marcate în grafic cu nuanțe de portocaliu: două vederi generale și cinci vederi parțiale).

Imaginile istorice ale orașelor noastre din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea au fost realizate de către artiști, amatori sau profesioniști, (pro)veniți din Occident. Majoritatea nu au văzut orașele reprezentate. Iar cei care s-au deplasat în spațiul

⁹ *Prospect und grundriß deren Staette und Granitz Paessen in Siebenbürgen. Zu deren Geographisch- und Topographischen Beschreibung Gehörig. Anno MDCXXXVI. Zusammen Getragen von Johann Conr. von Weiss Kayserl. Ingeieur Obrist Lieutenant und Fortifikation Director in Siebenbürgen* și Friedrich Schwadtner, Johann Eltner, *Prospect der in Fürstentumb Siebenbürgen liegenden Hauptstadt auch anderen Städten und Schlössern sombt denen in die türk-Wallahay wie auch in die Moldau gehende Reiht undt Fahr-Pässen bei Verfertigung der geographischen Landt Charten dieses Fürstentumb aufgenommen undt zusammengetragen im Jahre 1735.* Kriegsarchiv. Kartenabteilung. Wien, 1735.

¹⁰ Cunoscută în literatura de specialitate drept „Codexul lui Weiss”, cu numele de mai sus: *Prospect und grundriß* ...

¹¹ Blössing – Mediaș (pl. 13, cea înfățișată în aceste pagini) și Ignác (Iohann) Haas – Sibiu (pl. 1), Alba Iulia (pl. 3), Cluj (pl. 5), Brașov (pl. 7), Sighișoara (pl. 9), Bistrița (pl. 11), Sebeș (pl. 15), Târgu Mureș (pl. 16), Odorheiu Secuiesc (pl. 17) și Gherla (pl. 19).

¹² Borbély Andor, *Erdélyi városok képeskönyve 1736–ból*, Erdélyi Múzeum Evkönyve, 1943, 48, Kolozsvár, p. 4, nota 6. Însă în anul 2003, atât la Biblioteca Széchényi cât și la cea a Arhivelor din Budapesta, se susținea că mapa cu respectivele planșe s-a pierdut în timpul celui de-al doilea război mondial.

¹³ Schwadtner și Eltner, *Prospect der in Fürstentumb Siebenbürgen* ...

¹⁴ Eperjesy Kálmán. *A bécsi hadilevéltár magyar vonatkozású térképeinek jegyzéke*, Szeged, 1929; Mihai Popescu, *Cetăți și orașe ardelenice la începutul veacului al XVIII-lea*, Editura Librăriei Soccec & Co., București, 1928, p. 1 și Idem, *Orașe și cetăți din Transilvania*, Casa Școalelor, [București], 1943, p. 4-5.

nostru, nu au rămas suficient încât să-l înțeleagă. Pentru a putea desena un loc necunoscut lor (pe care îl aveau în fața ochilor sau pe care și-l imaginau), acești artiști trebuiau să îl încadreze într-un tipar cunoscut, funcție de informațiile deținute. Au făcut acest lucru adaptând o schemă tipică de oraș, pe care o cunoșteau deja, prin adăugarea unui număr de trăsături distinctive, suficiente pentru ca orașul astfel rezultat să poată fi acceptat (sau chiar recunoscut) de către eventualii privitori ai imaginii, de cele mai multe ori chiar cei care o și comandaseră.

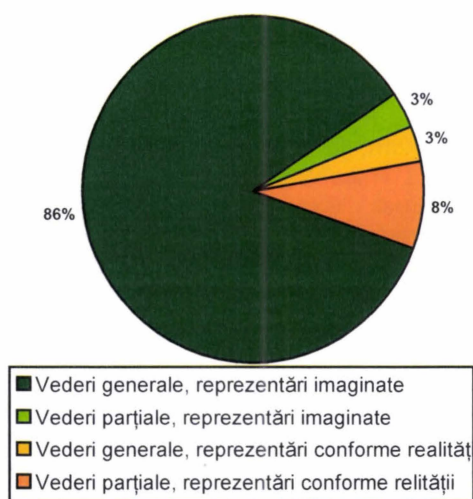
Mai mult, aceste imagini erau destinate celor rămași acasă, care nu au văzut și, probabil, nu aveau să vadă niciodată locurile respective, dar recunoșteau în ele ceea ce ei defineau prin termenul de „oraș”. Acesta este motivul pentru care orașele din spațiul actualei României, reprezentate de artiștii acelor secole, arătau ca cele occidentale. Imaginile orașelor Moldovei și Țării Românești, reprezentate fortificate, sunt adaptări ale unor orașe medievale apusene. Transilvania avea orașe fortificate, însă nici acestea nu au fost (poate cu excepția prospectelor de la 1735 și 1736, amintite aici, dar care mai trebuie cercetate înaintea formulării unei opinii ferme) reprezentate potrivit realității.

Însă, chiar și reprezentările din imaginație ale orașelor pot oferi informații utile unor categorii de istorici; ele ne spun cum vedeau „ceilalți” orașele noastre. Toate imaginile istorice ale orașelor actualei României – odată depășită faza simbolică, de ideogramă cartografică de reprezentare – au fost vederi generale. Odată cu sfârșitul secolului al XVIII-lea se face trecerea la vederile parțiale, care ofereau posibilitatea relevării mai multor detalii. În plus, autorii imaginilor din secolul al XIX-lea sunt mai toți pictori de profesie, sau cel puțin artiști amatori, prezența lor „la fața locului” fiind aproape întotdeauna documentată.

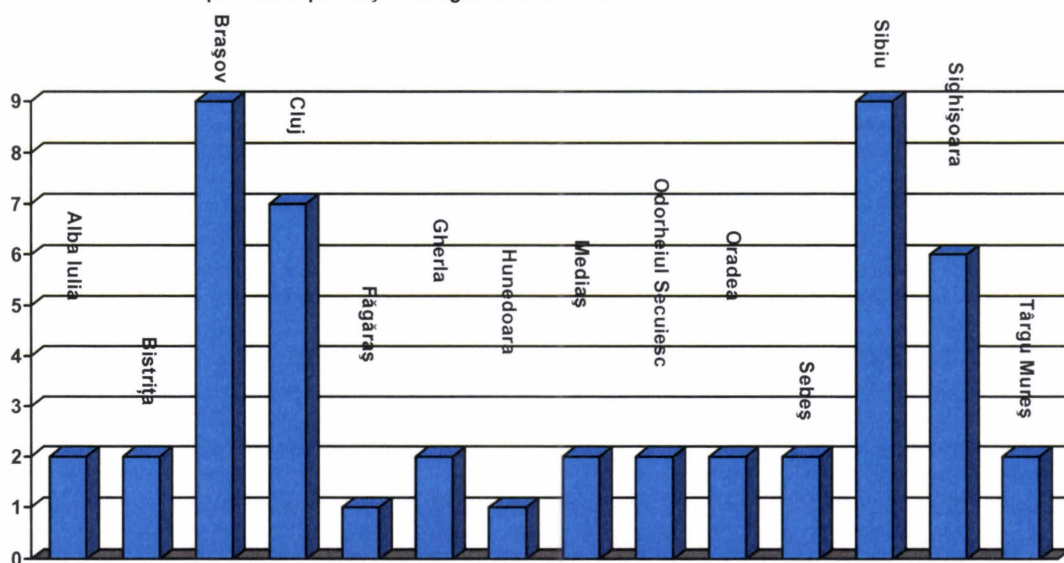
Tabel nr. 1

		Secolul al XVIII-lea		
		Moldova	Țara Românească	Transilvania
Vedere generală	Reprezentare imaginată	21	17	51
	Reprezentare conformă cu realitatea	1	1	2
Vedere parțială	Reprezentare imaginată	2	3	2
	Reprezentare conformă cu realitatea	0	5	5
Total		24	26	60

Structura reprezentărilor din imaginație
(generale și parțiale) și a celor conforme cu
realitatea (generale și parțiale)

Repartizarea pe orașe a imaginilor istorice din Transilvania secolului al XVIII-lea

Abrevieri bibliografice repertoriu

Lumea Românească în imagini 2004 – ***. *The Romanian World in Images. XV–XIX Centuries*, interactive CD-ROM / *Lumea Românească în Imagini. Secolele XV–XIX*, CD-ROM interactiv, Text & legends / Text și legende: Cătălina Macovei; Photograph credits / Sursă de imagini: Biblioteca Academiei Române; Image processing / Prelucrare imagini: Roxana Enciu; Graphic design / Concepție grafică: Silvia Gugu, Gabriel Nicula; English version / Varianta engleză: Tudor Șoiman; Programming / Programare: Constantin Coșoiu; Project co-ordinators / Coordonatori de program: Arpad Harangozo, Ovidiu Morar, NOI Media Print, București, [2004].

Schäßburg 1998 – ***. *Schäßburg. Bild einer siebenbürgischen Stadt*, Herausgegeben von Hans-Heintz Heltmann und Walter Lingner, unter Mitarbeit von Paul Abraham, Hermann Felix Binder, Karl Frank, Ernst Johann Graef, Michael Kroner, Kurt Leonhardt, Ekart Letz, Hans Richard Lienert, Egon Machat, Roland Melzer, Walter Roth, Dieter Schlesak, Gustav Adolf Sxchneider, August Schuller, Dieter Schuller, Josefine Siegmund, Hans Wolfram Theil, Johann Untch, Volker Wollmann und Wilhelm Zebli, Wort und Welt Verlag, Innsbruck, 1994, 384 p.; Verlag Rautenberg, Heilbronn, 1998.

Țările române văzute de artiști străini 1935 – ***. *Țările române văzute de artiști străini. Stampe din colecțiile D. D. Adrian, C. Corbu și Dr. Mircea Petrescu. Expoziție*, ianuarie - aprilie 1935, [Catalog. Prefață de G. Oprescu], Institutul de arte grafice „Ed. Marvan”, București, [1935].

Avram 2002 – Avram, Alexandru. *Topografia monumentelor din centru istoric al orașului Mediaș*, în *Artă românească. Artă europeană. Centenar Virgil Vătășianu*, coordonatori Marius Porumb, Aurel Chiriac, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2002, p. 59-68.

Avram – Bucur 1999 – Avram, Alexandru; Bucur, Ioan. *Denkmaltopographie Siebenbürgen. 5.1.1. Stadt Hermannstadt. Die Altstadt*. Herausgegeben von Cristoph Machat / *Topografia monumentelor din Transilvania, 5.1.1. Municipiul Sibiu. Centrul istoric*. Editat de Cristoph Machat, Köln, Rheinland-Verlag GmbH, 1999.

Băcilă 1928-1930 – Băcilă, Ioan C. *Stampe privitoare la Istoria Românilor*, Anuarul de Istorie Națională Cluj, V, 1928-1930, p. 175-306.

Borbély 1943 – Borbély Andor. *Erdélyi városok képeskönyve 1736, ból*, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása, Kolozsvár, 1943.

Bunta 1974 – Bunta, Magdalena. *Clujul medieval în gravuri*, Acta Musei Napocensis. Muzeul de istorie Cluj(-Napoca), XI, 1974, p. 185-197.

Cernovodeanu 1973 – Cernovodeanu, Paul. *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV-XVIII)*, București, 1973.

Czekelius – Fabini 2007 – Czekelius, Otto; Fabini, Hermann. *Das alte Hermannstadt. Veduten und Stadtpläne aus vier Jahrhunderten*, Monumenta Verlag Sibiu-Hermannstadt, 2007.

Eperjesy 1929 – Eperjesy Kálman. *A bécsi hadilevéltár magyar vonatkozású térképeinek jegyzéke*, Szeged, 1929.

Fabini 1983 – Fabini, Hermann. *Sibiul vechi, evoluția orașului oglindită în reprezentări grafice*, Transilvania, Sibiu, 1983.

Fabini 2000 – Fabini, Hermann; Fabini, Alida. *Hermannstadt. Porträt einer Stadt in Siebenbürgen*, Heidelberg, Hermannstadt und Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde ev., Monumenta Verlag, 2000.

Gyolókai 1935 și 1986 – Gyolókai Jenő. *Erdély váray 1736-ban*, Hadtörténelmi Közlemények, 1935, p. 234-257 și Odon Erdély, 1986, p. 249-267.

Ivaniuc 1997 – Ivaniuc, Florența. *Peisajul românesc în gravura universală din secolele XVI-XVIII: între realitate și convenție*, în *România and Western Civilization. România și civilizația occidentală*, Editat de Kurt W. Treptow, Iași, 1997, p. 73-85, IV pl.

Nebehay – Wagner 1981-1991 – Ingo Nebehay, Ingo; Wagner, Robert. *Bibliographie altösterreichischer Ansichtenwerke aus fünf Jahrhunderten die Monarchie in der topographischen Druckgraphik von der Schedel'schen Weltchronik bis zum Aufkommen der Photographie; beschreibendes Verzeichnis der Ansichtenwerke*, vol. 1: A-H, 2: I-Qu, 3: R-Z, 4: A - Z ; (Nachtrag) Ergänzungen und Korrekturen zu den Bänden I - III, 5: (Register): Ortsregister; Verzeichnis der Zeichner und Maler; Verzeichnis der Stecher und Lithographen; Verzeichnis der Verleger und Drucker; Verzeichnis der wichtigsten benutzten Nachschlagewerke, 6: (Nachtrag 2): A - Z ; mit weiteren Ergänzungen und Korrekturen ; mit einem

Ortsregister, Verzeichnis der Maler, Stecher und Lithographen, Verleger und Drucker sowie einem zusätzlichen Register der Ansichten des I. Wiener Bezirkes, Akademische Druck- u. Verl.-Anst., Graz, 18981, 1982, 1983, 1984, 1984, 1991, 1: XII, 395 S., Ill., 2: 480 S., Ill., 3: 510 S., Ill., 4: 138 S., Ill., 5: 311 S., 6: VIII, 247 S.

Nistor 1976 – Nistor, Minerva. *Brașovul în izvoare cartografice și iconografice*, Cumidava. Muzeul județean Brașov, IX, 1976, 1, p. 37-72, + 75 il.

Popescu 1928 – Popescu, Mihail. *Cetăți și orașe ardeleni la începutul veacului al XVIII-lea*, Editura Librăriei Socec, 1928.

Popescu 1943 – Popescu, Mihail. *Orașe și cetăți din Transilvania*, Casa Școalelor, București, 1943.

Zamfir 2010 – Anca Maria Zamfir, *Brașovul în imagini. Artă și document*. Catalog de expoziție, Brașov, 2010.

Repertoriu

1. Alba Iulia

Artist: Schwadtner, Friedrich; Eltner, Johann

Date: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Prospect der an der Marosch liegenden Haupt Festung Carsburg

În: Schwadtner, Friedrich; Eltner, Johann. *Prospect der in Fürstentumb Siebenbürgen liegenden Hauptstadt auch anderen Städten und Schlössern sombt denen in die türk-Wallahay wie auch in die Moldau gehende Reiht undt Fahr-Pässen bei Verfertigung der geographischen Landt Charten dieses Fürstentumb aufgenommen undt zusammengetragen im Jahre 1735*. Kriegs archiv. Kartenabteilung. Wien, 1735.

Tehnică realizării: desen în peniță

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Eperjesy 1929, p. 57; Popescu 1928; Popescu 1943, p. 7.

2. Alba Iulia

Artist: Haas, J. J.

Date: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Prospect der Haupt Vestung Carlsburg in Siebenbürgen

În: *Prospect und grundriß deren Staette und Granitz Paessen in Siebenbürgen. Zu deren Geographisch- und Topographischen Beschreibung Gehörig. Anno MDCXXXVI*. Zusammen Getragen von Johann Conr. von Weiss Kayserl. Ingeieur Obrist Lieutenant und Fortifikation Director in Siebenbürgen.

Tehnică realizării: gravură

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Borbély 1943, pl. 3; Gyolókai 1935 și 1986.

3. Bistrița

Artist: Schwadtner, Friedrich; Eltner, Johann

Date: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Bistritz

În: Schwadtner – Eltner. *Prospect der in Fürstentumb Siebenbürgen ...*, Wien, 1735.

Tehnică realizării: desen în peniță

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Eperjesy 1929, p. 56; Popescu 1928; Popescu 1943, p. 11.

Mihail Popescu, *Orașe și cetăți din Transilvania*, Casa Școalelor, București, 1943, planșa de la p. 11.

4. Bistrița

Artist: Haas, J. J.

Datare: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Prospect der Siebenbürgischen Sachsischen Stadt Bistritz

În: *Prospect und grundriß deren Staette und Granitz Paessen in Siebenbürgen. Zu deren Geographisch- und Topographischen Beschreibung Gehörig. Anno MDCXXXVI.*

Tehnica realizării: gravură

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Borbély 1943, pl. 11; Gyolókai 1935 și 1986.

5. Brașov

Artist: Schwadtner, Friedrich; Eltner, Johann

Datare: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Cronstadt

În: Schwadtner – Eltner. *Prospect der in Fürstentumb Siebenbürgen ...*, Wien, 1735.

Tehnica realizării: desen în peniță

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Eperjesy 1929, p. 56; Popescu 1928; Popescu 1943, p. 15.

6. Brașov

Artist: Haas, J. J.

Datare: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Prospect der Siebenbürgischen Sachsischen Stadt Cronstadt

În: *Prospect und grundriß deren Staette und Granitz Paessen in Siebenbürgen. Zu deren Geographisch- und Topographischen Beschreibung Gehörig. Anno MDCXXXVI.*

Tehnica realizării: gravură

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Borbély 1943, pl. 7; Gyolókai 1935 și 1986.

7. Brașov

Artist: Anonim

Datare: secolul al XVIII-lea (1750)

Titlu: Cetatea Brașovului

În: Joseph Teutsch, *Aufgerichtetes Denkmal der Verfallenen Bürger oder Schlosser in Burzeland*, manuscris, Braşov, 1750.

Tehnica realizării: gravură după un desen de Joseph Teutsch

Tip de vedere/reprezentare: vedere geneală; reprezentare conformă cu realitatea

Bibliografie: Nistor 1976, p. 54, Zamfir 2010, p. 15.

8. Braşov

Artist: Schnell, G. G.

Datare: secolul al XVIII-lea (1736)

Titlu original: Kronstadt zum Jahre 1736

Tehnica realizării: cromolitografie

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare conformă cu realitatea

Bibliografie: Nistor 1976, p. 54.

9. Braşov

Artist: Anonim

Datare: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Cronstadt

În: Martino Fernolend, *Geistreiches, Cronstadtisches Gesang-Buch*, Cronstadt, 1751.

Tehnica realizării: gravură

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Nistor 1976, p. 54, Zamfir 2010, p. 15.

10. Braşov

Artist: Anonim

Datare: secolul al XVIII-lea (1770)

Titlu original: Kronstadt

Tehnica realizării: miniatură (pe o diplomă nobiliară dată de Maria Tereza lui Joseph Traugott Schobell, în 1770)

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Nistor 1976, p. 54.

11. Braşov

Artist: Anonim

Datare: secolul al XVIII-lea (1790)

Titlu original: Kronstadt anno 1790

Tehnica realizării: gravură pe o cană de cositor

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Nistor 1976, p. 57.

12. Braşov

Artist: Rósa Sigismund

După: desen de pe o diplomă de calfă a breslei fierarilor

Datare: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Kronstadt

Tehnica realizării: gravură

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Nistor 1976, p. 54-55.

13. Braşov

Artist: Rósa Sigismund

După: desen de pe o diplomă de calfă a breslei tâmplarilor

Datare: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Kronstadt

Tehnica realizării: gravură

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Nistor 1976, p. 55.

14. Cluj

Artist: Schwadtner, Friedrich; Eltner, Johann

Datare: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Prospect der Ungarische Stadt Clausenburg

În: Schwadtner – Eltner. *Prospect der in Fürstentumb Siebenbürgen ...*, Wien, 1735.

Tehnica realizării: desen în peniță

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Eperjesy 1929, 57; Popescu 1928; Popescu 1943, p. 19.

15. Cluj

Artist: Haas, J. J.

Titlu original: Prospect von Clausenburg Anno 1734

În: *Prospect und grundriß deren Staette und Granitz Paessen in Siebenbürgen. Zu deren Geographisch- und Topographischen Beschreibung Gehörig. Anno MDCXXXVI.*

Tehnica realizării: gravură

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Borbély 1943, pl. 5; Gyolókai 1935 și 1986.

16. Cluj

Artist: Hofret, Josef

Datare: secolul al XVIII-lea

Titlu tradus: Clujul secolului al XVIII-lea

Tehnica realizării: pictură în ulei

Dimensiuni: 450 x 612 mm

Tip de vedere/reprezentare: vedere parțială; reprezentare conformă cu realitatea

17. Cluj

Artist: János, Szakáll

Titlu tradus: Vedere a Clujului

Datare: secolul al XVIII-lea (1759)

Tehnica realizării: gravură de Clorvi pe diploma calfelor de tâmplari

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Bunta 1974, p. 196.

18. Cluj

Artist: Simon, Johann

Titlu tradus: Vedere a Clujului

Datare: secolul al XVIII-lea (1759)

Tehnica realizării: gravură de Clorvi pe diploma de călătorie a calfelor de cismari

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Bunta 1974, p. 196.

19. Cluj

Artist: Samuel, Nagy

Datare: secolul al XVIII-lea

Titlu tradus: Vedere a Clujului

Tehnica realizării: gravură pe diploma breslei țesătorilor și a breslei fierarilor

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Bunta 1974, p. 196.

20. Cluj

Artist: Kvokoy, Moksil

Datare: secolul al XVIII-lea

Titlu tradus: Clujul la 1798

Tehnica realizării: gravură

Dimensiuni: 193 x 320 mm

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

21. Făgăraș

Artist: Schwadtner, Friedrich; Eltner, Johann

Datare: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Fogaras

În: Schwadtner – Eltner. *Prospect der in Fürstentumb Siebenbürgen ...*, Wien, 1735.

Tehnica realizării: desen în peniță

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Eperjesy 1929, 57; Popescu 1928; Popescu 1943, 23.

22. Gherla

Artist: Schwadtner, Friedrich; Eltner, Johann

Datare: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Szamosuivar

În: Schwadtner – Eltner. *Prospect der in Fürstentumb Siebenbürgen ...*, Wien, 1735.

Tehnica realizării: desen în peniță

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Eperjesy 1929, p. 59; Popescu 1928; Popescu 1943, p. 25.

23. Gherla

Artist: Haas, J. J.

Datare: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Prospect des Schlosses und Armenischen varos Samosuivar

În: *Prospect und grundriß deren Staette und Granitz Paessen in Siebenbürgen. Zu deren Geographisch- und Topographischen Beschreibung Gehörig. Anno MDCXXXVI.*

Tehnica realizării: gravură

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Borbély 1943, pl. 19; Gyolókai 1935 și 1986.

24. Hunedoara

Artist: Schwadtner, Friedrich; Eltner, Johann

Datare: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Huniad

În: Schwadtner – Eltner. *Prospect der in Fürstentumb Siebenbürgen ...*, Wien, 1735.

Tehnica realizării: desen în culori și creion

Tip de vedere/reprezentare: vedere parțială; reprezentare imaginată

Bibliografie: Eperjesy 1929; Popescu 1928; Popescu 1943, p. 27.

25. Mediaș

Artist: Schwadtner, Friedrich; Eltner, Johann

Datare: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Medias

În: Schwadtner – Eltner. *Prospect der in Fürstentumb Siebenbürgen ...*, Wien, 1735.

Tehnica realizării: desen în peniță

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Eperjesy 1929, p. 58; Popescu 1928; Popescu 1943, p. 29.

26. Mediaș

Artist: Blössing, I.

Datare: secolul al XVIII-lea

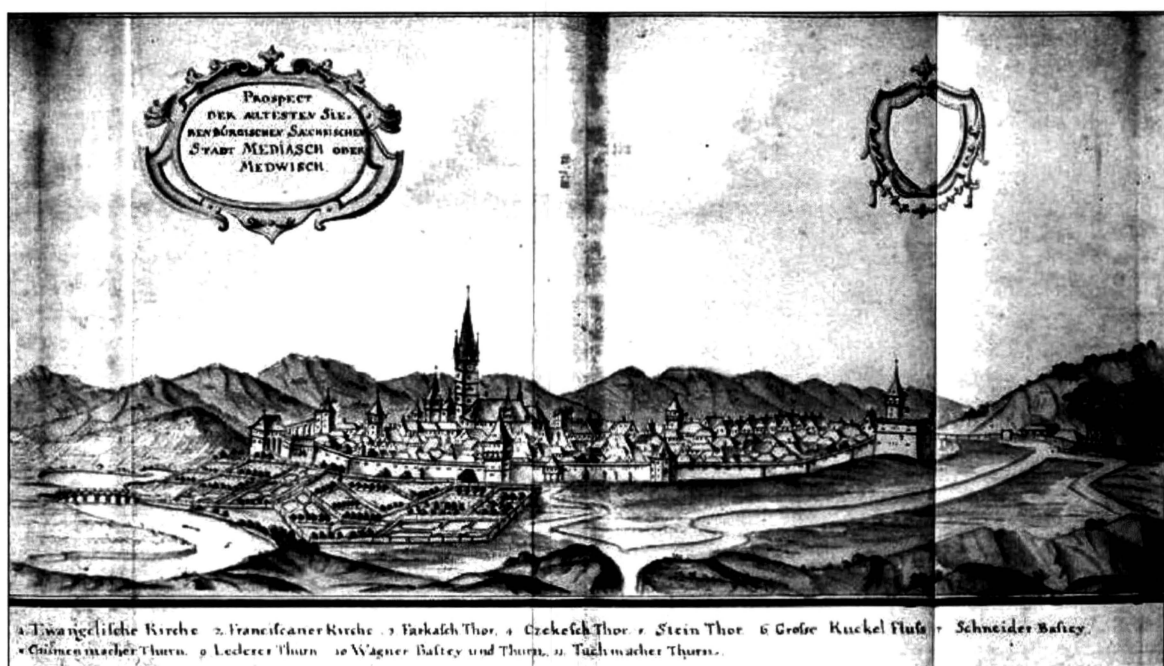
Titlu original: Prospect der aeltesten Siebenbürgischen Saechsichen Stadt Mediasch oder Medwisch

În: *Prospect und grundriß deren Staette und Granitz Paessen in Siebenbürgen. Zu deren Geographisch- und Topographischen Beschreibung Gehörig. Anno MDCXXXVI.*

Tehnica realizării: gravură

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Avram 2002, p. 61; Borbély 1943, pl. 13; Gyolókai 1935 și 1986.

Prospect und grundriß deren Staette und Granitz Paessen in Siebenbürgen. Zu deren Geographisch- und Topographischen Beschreibung Gehörig. Anno MDCXXXVI. Zusammen Getragen von Johann Conr. von Weiss Kayserl. Ingeieur Obrist Lieutenant und Fortifikation Director in Siebenbürgen.

Borbély Andor. *Erdélyi városok képeskönyve* 1736, ből, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása, Kolozsvár, 1943. Planşa 13. Biblioteca Institutului de Cercetări Socio-Umane Sibiu.

27. Odorheiu Secuiesc

Artist: Schwadtner, Friedrich; Eltner, Johann

Datare: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Udvarhely

În: Schwadtner – Eltner. *Prospect der in Fürstentumb Siebenbürgen ...*, Wien, 1735.

Tehnica realizării: desen în peniță

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Eperjesy 1929, p. 59; Popescu 1928; Popescu 1943, p. 31.

28. Odorheiu Secuiesc

Artist: Haas, J. J.

Date: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Prospect des Siebenbürgischen ungarischen Marckflearens Udvarhely

În: *Prospect und grundriß deren Staette und Granitz Paessen in Siebenbürgen. Zu deren Geographisch- und Topographischen Beschreibung Gehörig. Anno MDCXXXVI.*

Tehnica realizării: gravură

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Borbély 1943, pl. 17; Gyolókai 1935 și 1986.

29. Oradea

Artist: Bodenehr, Gabriel

Date: secolul al XVIII-lea

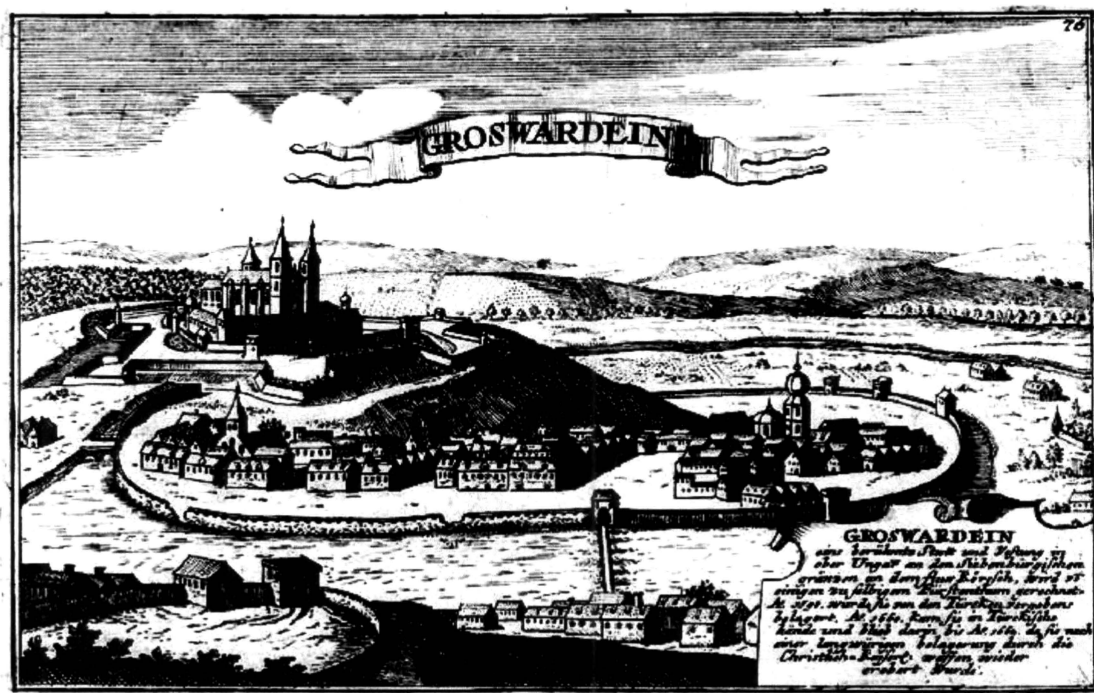
Titlu original: Groswardein

În: Bodenehr, Gabriel. *Europeans pracht und macht in ... Kupfer-Stücken worinnen nicht nur allein die Berühmtest und Ansehnlichste sondern auch ander Stätte, Festungen, Schlösse, Klöster... vermittelt amuthiger... Prospecte... Vorgestellt werden.* Verlegt und herausgegeben aniezo Von Georg Christoph Kilian, Kupferstecher in Augspurg. 3 Teile. Augsburg [1700]. Partea 1: 76, Groswardein. Idem. *Das durch den Römischen der von den Türcken befreiete Königreich Ungarn ...*, Augsburg, 1720, p. 76; Idem. *Geographische Vorstellung der so genandten kleinen Tartarey ...*, Augsburg, 1720.

Tehnica realizării: gravură colorată

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: *Lumea Românească în imagini* 2004; *Țările române văzute de artiști străini* 1935, p. 28; Băcilă 1928-1930, p. 199; Eperjesy 1929, p. 58; Ivaniuc 1997, p. 79. Nebehay – Wagner 1981-1991.

http://aleph500.biblacad.ro:8991/exlibris/aleph/a18_2/apache_media/B3K828BHLVB9RPBMDf8483HQLPSUUM.jpg

<http://www.europeana.eu/portal/record/9200132/1A6400619E094E9C36EAC62A71EB5DB13FD5375D.html?bt=savedItem>

30. Oradea

Artist: Anonim

Datare: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Groswardein

În: Pieter van der Aa, *La Galerie Agreeable du Monde, Où l'on voit en nombre de cartes tres aexactes et de belles tailles-douces, Les Participaux empires, roiaumes, republiques, provinces, ville, bourges et forteresses ... Les iles, côtes, rivières, ports de mer, & autres Lieux considerables del'ancienne & nouvelle Géographie ... Les Estampes aiant été dessinées sur les Lieux, & gravées exactement par Les célèbres Lukyen, Muldet, Goeree, Baptist, Stopendaal, & par d'autres Maitres renomez ... Le tout mis en ordre & executé à Leide, Par Pierre vander Aa, Marchand Libraire [1730].* Partea 45: *Hongrie, Turquie en Europe ...*, Tom I, 2c. [4 vederi pe o planșă:] [4.] Waradin [Großwardein].

Tehnica realizării: gravură

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Nebehay – Wagner 1981-1991.

31. Sebeș

Artist: Schwadtner, Friedrich; Eltner, Johann

Datare: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Müllenbach

În: Schwadtner – Eltner. *Prospect der in Fürstentumb Siebenbürgen ...*, Wien, 1735.

Tehnica realizării: desen în peniță

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Eperjesy 1929, 59; Popescu 1928; Popescu 1943, p. 35.

32. Sebeș

Artist: Haas, J. J.

Datare: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Prospect der Siebenbürgischen Sachsischen Stadt Müllenbach

În: *Prospect und grundriß deren Staette und Granitz Paessen in Siebenbürgen. Zu deren Geographisch- und Topographischen Beschreibung Gehörig. Anno MDCXXXVI.*

Tehnica realizării: gravură

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Borbély 1943, pl. 15; Gyolókai 1935 și 1986.

33. Sibiu

Artist: Anonim

Titlu tradus: Decapitarea lui Johann Sachs von Harteneck în 1703

Tehnica realizării: desen colorat

Tip de vedere/reprezentare: vedere parțială; reprezentare imaginată

Bibliografie: Czekelius – Fabini 2007, p. 48, il. 75.

34. Sibiu

Artist: Schwadtner, Friedrich; Eltner, Johann

Datare: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Prospect der in Fürstentumb Siebenbürgen liegenden Haupt undt Hermannstadt

În: Schwadtner – Eltner. *Prospect der in Fürstentumb Siebenbürgen ...*, Wien, 1735.

Tehnica realizării: desen în peniță

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Eperjesy 1929, p. 58; Popescu 1928; Popescu 1943, p. 37.

35. Sibiu

Artist: Haas, J. J.

Titlu original: Prospect der Siebenbürgischen Sachsischen Haupt Hermannstadt

În: *Prospect und grundriß deren Staette und Granitz Paessen in Siebenbürgen. Zu deren Geographisch- und Topographischen Beschreibung Gehörig. Anno MDCXXXVI.*

Tehnica realizării: gravură

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Borbély 1943, pl. 1; Gyolókai 1935 și 1986.

36. Sibiu

Artist: Bauernfeind, Johann

Datare: secolul al XVIII-lea (1786)

Titlu: Vedere a Sibiului pe scrisoarea de recunoaștere a breslei tâmplarilor, din 1786

Tehnica realizării: gravură

Dimensiuni: 408 x 366 mm

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Ordeanu 1996, p. 96; Czekelius – Fabini 2007, p. 48, il. 75.

37. Sibiu

Artist: Wirsing, Adam Ludwig

Datare: secolul al XVIII-lea (1787)

Titlu original: Stadtansicht von Nordwesten

Tehnica realizării: gravură

Dimensiuni: 391 x 235 mm

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Fabini 1983, p. 22, il. 19; Fabini 2000, p. 18; Czekelius – Fabini 2007, p. 44, il. 66.

Vue de Hermannstadt Ville Capitale de Transilvanie, FKB-Vues – KAR0501095, Österreichische Nationalbibliothek (<http://www.bildarchivaustria.at/Bildarchiv//KAR/1/B12413114T13154748.jpg>)

38. Sibiu

Artist: Sardi, Samuel

Date: mijlocul secolului al XVIII-lea

Titlu original: Herrmannstadt

Dimensiuni: 121 x 146 mm

Tehnica realizării: gravură

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Fabini 1983, p. 17, il. 18; Fabini 2000, p. 18; Czekelius – Fabini 2007, p. 43, il. 65; Ordeanu 1996, p. 94.

39. Sibiu

Artist: Anonim

Date: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Prospect von Herrmannstadt

Tehnica realizării: desen în tuș

Dimensiuni: 680 x 480 mm

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Avram-Bucur 1999, p. 45; Czekelius – Fabini 2007, p. 47, il. 74.

40. Sibiu

Artist: Neuhauser, Franz

Date: secolul al XVIII-lea (1789)

Titlu original: Jahrmarkt auf dem Großer Ring

Tip de vedere/reprezentare: vedere parțială; reprezentare conformă cu realitatea

<http://clasate.cimec.ro/Detaliu.asp?k=59FBC6FF-A52B-469A-B057-F1762DC6213A>, acuarelă Muzeul Național Brukenthal

<http://www.europeana.eu/portal/record/08511/67A28CCFFE1F0655088C2390743F6EFE015528AB.html?query=t%C3%A2rg>

41. Sibiu

Artist: Anonim

Datare: sfârșitul secolului al XVIII-lea

Titlu original: Hermanstatt

Dimensiuni: 121 x 146 mm

Tehnica realizării: gravură în lemn după Samuel Sardi

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Czekelius – Fabini 2007, p. 45, il. 69.

42. Sighișoara

Artist: Schwadtner, Friedrich; Ender, Thomas

Titlu original: Schaesbürg

În: Schwadtner – Eltner. *Prospect der in Fürstentumb Siebenbürgen ...*, Wien, 1735.

Tehnica realizării: desen în peniță

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Eperjesy 1929, p. 59; Popescu 1928; Popescu 1943, p. 41.

43. Sighișoara

Artist: Haas, J. J.

Titlu original: Prospect der Siebenbürgischen Sachsischen Stadt und Schlosses Schaessburg

În: *Prospect und grundriß deren Staette und Granitz Paessen in Siebenbürgen. Zu deren Geographisch- und Topographischen Beschreibung Gehörig. Anno MDCXXXVI.*

Tehnica realizării: gravură

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Borbély 1943, pl. 9; Gyolókai 1935 și 1986.

44. Sighișoara

Artist: Blasius, Andreas

Datare: secolul al XVIII-lea (1751)

Titlu tradus: „Cântarea lui David”

Tehnica realizării: gravură

Tip de vedere/reprezentare: vedere parțială; reprezentare imaginată

Bibliografie: Ordeanu 1996, p. 95.

45. Sighișoara

Artist: Blasius, Andreas

Datare: secolul al XVIII-lea (1751)

Titlu tradus: „Glorificarea credinței protestante”

Tehnica realizării: gravură

Tip de vedere/reprezentare: vedere parțială; reprezentare imaginată

Bibliografie: Ordeanu 1996, p. 95.

46. Sighișoara

Artist: Blasius, Andreas

Datare: mijlociul secolului al XVIII-lea

Tehnica realizării: gravură

Tip de vedere/reprezentare: vedere parțială; reprezentare imaginată

Bibliografie: Ordeanu 1996, p. 95.

47. Sighișoara

Artist: Köhler, Daniel

Datare: secolul al XVIII-lea (1767)

Titlu original: Schäßburg 1767

Tehnica realizării: ulei pe pânză

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare conformă cu realitatea

Bibliografie: *Schäßburg* 1988.

48. Târgu Mureș

Artist: Schwadtner, Friedrich; Eltner, Johann

Datare: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Maros Vasarhely

În: Schwadtner – Eltner. *Prospect der in Fürstentumb Siebenbürgen ...*, Wien, 1735.

Tehnica realizării: desen în peniță

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Eperjesy 1929, p. 58; Popescu 1928; Popescu 1943, p. 43.

49. Târgu Mureș

Artist: Haas, J. J.

Datare: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Prospect der Ungarisches Varos und Schlosses Maros Vasarhely

În: *Prospect und grundriß deren Staette und Granitz Paessen in Siebenbürgen. Zu deren Geographisch- und Topographischen Beschreibung Gehörig. Anno MDCXXXVI.*

Tehnica realizării: gravură

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Borbély 1943, pl. 16; Gyolókai 1935 și 1986.

50. Timișoara

Artist: Anonim

Datare: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Temeswar

Tehnica realizării: gravură

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

51. Timișoara

Artist: de la Foille, Daniel

Datare: secolul al XVIII-lea (1702)

Titlu original: Plan van de Stadt en't Kasteel van Temiswar

Tehnica realizării: gravură cu acul, colorată

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

52. Timișoara

Artist: Anonim

Datare: Secolul al XVIII-lea

Titlu original: Temeswar

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Tehnica realizării: gravură

Bibliografie: Cernovodeanu 1973.

53. Timișoara

Artist: Anonim

Datare: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Die Belagerung Temeswar

Tehnica realizării: gravură

54. Timișoara

Artist: Anonim

Datare: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Die Eroberung Temeswar

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Tehnica realizării: gravură

55. Timișoara

Artist: Boetio, Johan Theodore

Datare: secolul al XVIII-lea (1717)

Titlu: Asedierea Timișoarei de către armatele Principelui Eugeniu de Savoya, 1716

Tehnica realizării: gravură cu acul

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

56. Timișoara

Artist: Bodenehr, Gabriel

Datare: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Temeswar

În: Bodenehr, Gabriel. *Europeans pracht und macht ...* 3. Teile. Augsburg [1700]. Partea 1: 167. Temesvar. Idem. *Das durch den Römischen der von den Türcken befreiete Königreich Ungarn ...*, Augsburg, 1720, p. 167; Idem, *Geographische Vorstellung der so genandten kleinen Tartarey ...*, Augsburg, 1720.

Tehnica realizării: gravură de Aug. Vind Georg Christoph Kilian exc. A. V.

Dimensiuni: 495 x 145 mm

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: *Țările române văzute de artiști străini* 1935, p. 28; Băcilă 1928-1930, po. 199-200; Eperjesy 1929, p. 59. Nebehay – Wagner 1981-1991.

Biblioteca Academiei Române – Cabinetul de Stampe,

http://aleph500.biblacad.ro:8991/exlibris/aleph/a18_2/apache_media/JSSCTHLL99GMJXUJK3I464XH M9FIPQ.jpg

<http://www.europeana.eu/portal/record/9200132/B12C1CE96E968BEFFA4698ACA1EEE6D2886D2BB 1.html?bt=savedItem>

57. Timișoara

Artist: Rogg Gottfried

Datare: secolul al XVIII-lea

Titlu: Atac asupra cetatii Timisoarei de catre armata printului Eugeniu de Savoya

Tehnica realizării: gravură

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

58. Timișoara

Artist: Anonim

Datare: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Temeswar

În: Pieter van der Aa, *La Galerie Agreeable du Monde ...*, Leide [1730]. Partea 45: *Hongrie, Turquie en Europe ...*, Tom I, 3b. [4 vederi pe o planșă:] [1.] Temeswar [Temesburg].

Tehnica realizării: gravură

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: Nebehay – Wagner 1981-1991.

59. Timișoara

Artist: Seutter, Mathaeus

Datare: secolul al XVIII (1736)

Titlu tradus: Planul și vederea orașului Timișoara

Tehnica realizării: acvaforte color

Dimensiuni: 540 x 606 mm

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Bibliografie: *Lumea Românească în imagini* 2004.

60. Timișoara

Artist: Anonim

Datare: secolul al XVIII-lea

Titlu original: Vedere a orașului Timișoara, pe o hartă

Tehnica realizării: desen

Tip de vedere/reprezentare: vedere generală; reprezentare imaginată

Considerații privind situația elitelor românești din Transilvania în perioada modernizării (1850-1918)

Nicolae Victor FOLA

Considerations on the situation in Transylvania Romanian elites during modernization (1850-1918)

Abstract

The developement of the Romanian elites in term of modernity was a complex process influenced by a lot of factors, by the economic investments, the political structures, the internal relations and the last, but not least, by the schooling strategies. In this respect, a link was created between the intellectuals activity and the involment of cultural, religious and scholar centres into the Transylvanian Romanian's lives. The Romanians concerned the training improvement of the intermediate hight-school graders and the confessional school teachers. The best of students are studying abroad and they going to attend different faculties in Hungary, Austria and Germany were recruited in different domains and specialities. In spite of their modest financial possibilities, the Romanians invested a lot in the educational trening (and the cultural effort), electing the Jewish model, the competitionnal one, staking mostly one the development of the scholar capital. The main cause was the discrimination due to the dual regime, the edging in administration and, in general, in public life by the Hungarian authorities. Therefore, they headed towards long and multiple studies (including the difficult ones-medical and polytechnic) and the also attended both confessional and public hight-schools, non religious school depending on their possibilities.

Keywords: schooling strategies, hight-school graders, Jewish model, scholar capital.

Cuvinte cheie: strategii de școlarizare, școli superioare, modelul evreiesc, capital școlar

După revoluția din anii 1848-1849, patentele imperiale austriece au marcat începutul schimbărilor economico-sociale în stringenta problemă a țărănimii. Însă despăgubirile masive acordate marilor proprietari s-au resimțit pozitiv în Imperiul Habsburgilor în unele părți, cazul Boemiei industrializate și al provinciilor montane austriece, nu și în Galiția, Ungaria și Transilvania. Se apreciază că este dificil de apreciat modul în care statul servea interesele clasei mijlocii, astfel că în Transilvania statul a creat doar cadrul legislativ și liniile directoare, în rest s-au înregistrat măsuri ad-hoc și nesistematice. Capitalul se acumulează abia după 1880 și este insuficient. Lipsea spiritul antreprenorial, respins de micii meșteșugari. Capitalurile străine investite se orientau spre domeniile unde amortizarea se făcea rapid, astfel că pe ansamblu dezvoltarea economică rămânea nesistematică, iar consecințele acestei stări de lucru erau profund negative.¹

În deceniul neoabsolutismului, între măsurile reformiste se înscriu instituirea unei administrații ordonate, prompte și imparțiale, ca și introducerea Codului civil și a celui de procedură civilă austriacă, a Cadastrului și a Cărții Funciare, dar și a Camerelor de Industrie și Comerț. Se impulsionează învățământul, se reorganizează serviciile de poștă și telegraf, se modernizează rețeaua de

¹ Iosif Marin Balogh, *Dilemele modernizării. Economie și societate în Transilvania 1850-1870*, International Book Acces, 2005, pp. 68-71 și 211.

drumuri, despăgubirile de stat îmbunătățesc starea materială a proprietarilor români, care se adaugă proprietarilor funciari liberi de pe Pământul Crăiesc, micii nemeșimi săsești, foștilor grăniceri, astfel că progresiv balanța deținerii pământurilor înclină spre proprietarii agricoli români. Consecința, comunitățile rurale preiau servicii, întrețin singure juzii, jurații, notarii, colectorii de dări, susțin Bisericele românești și oamenii lor, școlile confesionale, ridică biserici din piatră, acordă diverse ajutoare. Progrese se vor înregistra în anii liberalismului austriac. În anul 1850, în orașele Transilvaniei românii formau 30,1 % din populația urbană, număr relativ mare, însă erau foarte dispersați (excepție făcea Brașovul, cu un sfert din numărul cetățenilor români). Intervenea precaritatea condiției sociale, pentru majoritatea lor (excepții făceau Magistraturile din Bistrița și Cluj, care acordau subvenții pentru necesitățile bisericești și școlare). Legislația constituia un handicap pentru românii de pe Pământul Crăiesc (unde constituiau jumătate din populație), dar și în orașele din comitatele cu majoritate românească: Abrud, Alba-Iulia, Deva, Făgăraș, Hunedoara, Ocna-Sibiului, în care erau slab reprezentați în organele de conducere. Singura excepție, în această direcție, pentru promovarea limbii române ca limbă oficială, este orașul Hațeg. În anul 1861, pentru prima dată la lucrările Universității Săsești, în lunga istorie a acesteia, sunt prezenți patru delegați români din Scaunul Sebeșului și cel al Orăștiei, care, prin vot separat protestează contra numelui de Sachsenland, atribuit Pământului Săsesc.²

În anii "dezghețului politic", respectiv prima parte a deceniului al șaptelea al secolului al XIX-lea, se constituie o pătură subțire de "oficiali" români, 186 la număr, reprezentând 9,8% din totalul funcționarilor Transilvaniei (fără finanțe) și 18,7% din cei autohtoni (decembrie 1861). Cei mai puțini se află în organele judecătorești, unde din cei 337 de angajați 152 erau alogeni, 105 maghiari, 82 sași, români abia 32. Din totalul celor 439 din magistratură, 174 magistrați erau străini (în special galițieni), 117 maghiari, 93 sași și 55 români. Pentru cei din urmă funcționau trei consilieri la Tribunalul Suprem din Sibiu, erau nume binecunoscute în epocă: Ioan Bran de Lemeny, Ioan Alduleanu, Nicola Bologa, câte un judecător la tribunalele districtuale, dar nici un președinte, niciun procuror și abia doi avocați din cei 121, câți funcționau la acea dată. În cele 20 de tribunale comitatense, scăunale și orășenești, grație lui Vasile Ladislau Pop, românii dețin 5 funcții de președinte, 8 de procurori și 87 de magistrați, toți cunoscători ai limbii germane și mulți ai maghiarei. La Turda figurează dr. Ioan Rațiu, care funcționează până în 28 mai 1862. "Gazeta Transilvaniei", inserând aceste realități consemna la Tribunalul din Târnăveni, reședința comitatului Târnava, corpul funcționarilor administrativi, cuprinzând români, maghiari și sași, într-o proporție apropiată de cea a populației. Șeful jurisdicției, Ioan Pușcariu, îl deschide la 29 martie 1862, îmbrăcat în costum național, iar cuvântarea o rostește în cele trei limbi (atunci oficiale).³

Evoluția în cadrul modernității se recunoaște în structura profesională a populației ocupate, conform recensămintelor timpului. Numărul de persoane implicate în producerea și desfacerea de bunuri materiale, între anii 1857-1869/1870, s-a dublat, a crescut numărul proprietarilor funciari și s-a diversificat activitatea lor. În timp s-au constituit primele contingente de muncitori necalificați, atât în industrie,

² Simion Retegan, *Reconstrucția politică a Transilvaniei în anii 1861-1863*, Presa Universitară Clujeană, 2004, pp. 16-17, 137-138 și 165.

³ *Ibidem*, pp. 23, 229 și 236.

cât și în construcții (nu s-au găsit informații pentru tehnicienii perioadei). Cea mai mare pondere în economia Transilvaniei o dețineau morile și distilerile de alcool, ca activități complementare distileriei. Comercianții brașoveni (Gremiul Levantin) erau specializați în comerțul de intermediere, până la schimbarea rutelor comerciale în anii 1856-1860, în legătură cu navigația cu abur pe Dunăre. Pe de altă parte, își menține importanța sistemul de legături economice între locuitorii de pe cele două versante ale Carpaților, acestea rezultând din complementaritatea activităților de pe pământul românesc. În Transilvania se dezvoltă producția de postav și piele (care devin industrii de fabrică), dar și fabrici producătoare de mașini agricole, utilaje mai simple pentru industria morăritului și a făinii, a spiritului, a țesăturilor de lână și postav, a produselor de petrol și de stearină, conform rapoartelor Camerei de Comerț și Industrie Brașov (din cel de-al nouălea deceniu al secolului al XIX-lea). Au influențat evoluția economică și Convenția comercială dintre România și Austro-Ungaria, aplicarea legii epizootiilor din Ungaria (1874) pentru importul de animale și produse animale și, nu în ultimul rând, războiul vamal dintre România și Austro-Ungaria.⁴

Simptomatică pentru stilul și condițiile de viață este situația sistemului sanitar, odată cu îmbunătățirea condițiilor de locuit și diversificarea alimentației. În anul 1866, în condițiile epidemiei de holeră, intervenția Guberniului Transilvaniei a fost fermă, în schimb epidemia din 1872-1873 (cea mai mare până la primul război mondial), a dus la cele mai mari pierderi de vieți omenești (în primul rând copii), impact negativ stimulat de criza financiară și industrială din monarhie, de anii consecutivi de secetă și recolte insuficiente. Cu începere din anul 1880, procesele din industrie, sistemul de comunicații și cel sanitar, educația alimentară și igienică (efectuată prin școală, asociații economice și culturale) au sporit asistența biologică a populației și au favorizat reducerea mortalității.⁵ Datele privind personalul sanitar sunt incomplete și arată situația precară a Transilvaniei, atât comparativ cu întregul imperiu, cât și cu Ungaria. În anul 1858, din 1307 personal din acest domeniu, 83 erau medici, 158 chirurghi și 1066 moașe. În anul 1870 erau 1721 medici, inegal distribuiți (orașele îi monopolizau). Astfel, orașul Brașov avea 20 din cei 24 de medici ai districtului, Târgu-Mureșul 11 din cei 14 ai scaunului, Clujul 22 din cei 30 ai comitatului, în schimb ce comitatul Alba de Sus, cu 58007 persoane, conform recensământului, nu avea niciun medic.⁶

În viața politică, cu îndreptățire s-a remarcat caracterul „defensiv” al reformismului austriac, al epocii liberale. Semnalul acesteia l-au dat Diploma și Patenta imperială din octombrie 1860 și februarie 1861, ca soluție de salvare după înfrângerea Austriei în războiul cu Franța și Regatul Piemontului.. Aceste acte au fost primite cu speranțe de popoarele Monarhiei austriece, dar au fost boicotate de reprezentanții maghiarimii, care nu renunțau la programul din 1848-1849. Spiritul acestor reforme a fost unul modern, care deschidea calea unei formule federaliste de guvernare și administrare, proiect abandonat în anii 1865-1867. S-a realizat doar un liberalism limitat și compromisul dualist, pe termen scurt a salvat

⁴ Ion Marin Balogh, *op. cit.*, pp. 204-210.

⁵ Ioan Bolovan, *Organizarea administrativă și dinamica populației Transilvaniei între revoluția de la 1848 și primul război mondial*, în „Anuarul Institutului de Istorie “G. Barițiu” Cluj-Napoca, 1998, pp. 160-162 și 167.

⁶ I. M. Balogh, *op. cit.*, p. 210.

monarhia și în schimb a slăbit-o pe termen lung.

Pentru Transleithania (de fapt și pentru partea vestică a Imperiului, Cisleithania), dominația exercitată de către aristocrație (prin condiție, avere, favoruri imperiale), în condițiile dezvoltării clasei de mijloc constituia un viciu fundamental, iar "... caracterul dual al regimului era un pericol din cauza permanentelor acomodări și concesiuni între Viena și Budapesta". Partea austriacă era mai evoluată economic, dar și mai avansată politic (votul universal pentru bărbați se introduce în anul 1907). În momentul de față se apreciază că cele două părți ale dublei monarhii au avut beneficii similare în urma avântului economic înregistrat până la declanșarea primului război mondial. În schimb, Transilvania era "periferizată" față de Ungaria propriu-zisă, care la rândul ei era surclasată de partea austriacă. Budapesta a cunoscut un avânt însemnat pe planul industriei morăritului, (folosind produse cerealiere provenite din Crișana și nordul Banatului) - era numită "Pittsburgul european". Concentra cea mai mare parte a industriei de mașini, avea dezvoltată rețeaua de transporturi și cea de bănci. Avea, de asemenea, în urma programului de construcții desfășurat, aspect de metropolă, pe când Transilvania rămânea în economie doar cu ateliere de reparații pentru căile ferate, mici întreprinderi și, pe ansamblul economiei, provincie importatoare de produse.⁷

În cercetările istorice și sociologice românești (D. Gusti, S. Mehedinți, A. Moga, Victor Jinga) s-a apreciat că Transilvania, în evoluția sa a oscilat între situația de marginalizare față de Ungaria (Budapesta concentra aproape jumătate din industria Transleithaniei) și ceea ce reprezenta ca provincie, economie complementară cu a provinciilor românești extracarpatiche și apoi, după 1918, zonă-pivot a statului român. Orientarea sa economică i-a permis să-și valorifice semnificativ munca, să-și dezvolte orașele și civilizația urbană, prosperitate anulată de dualismul ungar, care "... a dezindustrializat provincia și a decapitat întreprinderile românești prin o politică etnocratică". Astfel, o lege votată în anul 1906 în Parlamentul Ungariei, pune ca și condiție pentru firmele industriale care se înființau ca 75% din lucrători/ angajați să fie maghiari. În acest context este clar că nu lăudata "civilizație mitteleuropeană", opusă „barbariei, sărăciei” orientale, ci politicile promovate de oficialitățile maghiare au promovat această stare de fapt. Analogic, dualismul ungar și regimul fanariot din Principate se prezintă ca "... sistem suburbial, capabil să inducă grave devieri de la linia occidentală de evoluție".⁸

În ierarhia socială a românilor transilvăneni, factorii de bază erau clasa mijlocie și intelectualitatea. Pătura urbană românească avea în anul 1910 pondere de numai 4,5%, cuprinzând în majoritate meseriași și mici industriași, comercianți, etc. Cei aproximativ 4000 de meseriași erau veriga de legătură între aripa intelectuală a burgheziei și pătura de jos mai puțin înstărită, în condițiile în care se manifesta neoactivismul. Burghezia românească era modestă, sub 5% din populația românească, proprietari în industrie și comerț, dar și funcționari publici. Aceste două categorii, deși sub 2% din populația românească, erau elementele cele mai active și inventive. Populația urbană redusă arată caracterul modest al mișcării

⁷ Academician Camil Mureșan, *Procesul de modernizare al Imperiului habsburgic după 1850*, în „În templul lui Ianus. Studii și gânduri despre trecut și viitor”, Cartimpex, 2000, pp. 69-71 ; situația Budapestei și a Transilvaniei, la Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumulări și decalaje (1500-2010)*, Editura Polirom, 2010, pp. 148-149.,

⁸ Ilie Bădescu, *Sincronism european și cultura critică românească*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2003, pp. 171-175.

dinspre sat spre oraș (excepție fac zona Sibiului și cea a Brașovului). Înainte de declanșarea războiului, se accelerează urbanizarea, iar ponderea românilor crește la 13,3%.⁹ În aparatul de stat din Transilvania un rol preponderant îl avea administrația publică. Pentru funcționarii de altă origine etnică, obligația cunoașterii limbii oficiale atrăgea după sine maghiarizarea numelui. Dovada, ca și pentru alte funcții publice este persistența expresiei “koronas-magyar”, taxa de o coroană plătită pentru toate taxele de alte limbi decât cea a statului. Românii erau prezenți în număr mic în funcții inferioare din zona rurală (ca notari comunali, ajutoari ai acestora etc.). Cei mai puțini erau în administrația de stat (în anul 1910 erau în proporție de 1,66%), apoi în cea comunală, orășenescă, diurniști, judecători etc., pe ansamblu 4 % din cele 29900 de posturi din Transilvania. Trebuie să ținem cont și de modul în care se întocmeau statisticile în Ungaria dualistă.¹⁰ Se evidențiază și faptul că notarii satelor și alți mici funcționari constituiau o categorie importantă care, în general, nu luau parte la treburile Partidului Național Român. Datorită presiunilor oficialităților, nu participau la întrunirile alegătorilor români, nu susțineau programul Partidului Național Român (cel puțin în public) și-și trimiteau copiii mai curând la școli de stat decât la cele confesionale românești, fapt care făcea să fie suspectați de liderii naționali români. Acești lideri, de la toate nivelele proveneau mai cu seamă din grupările ferite de presiuni oficiale, în măsură mai mare sau mai mică. Erau liberi profesioniști, mai întâi avocați, indivizi cu afaceri proprii și moșieri mari și mijlocii. Învățătorii și preoții erau liberi profesioniști, dar începând cu deceniul al nouălea al secolului al XIX lea erau tot mai mult supuși intimidărilor și tentațiilor din partea guvernului (Victor Karady îi consideră ca aparținând sectorului semipublic). Au rămas în general ferm credincioși cauzei naționale, chiar dacă unii din rândurile elitelor le puneau la îndoială statornicia.¹¹

Din punct de vedere sociologic, apartenența maghiară a “grosului” categoriilor de funcționari se explică prin mecanismele economice, politice, ca și prin căile educaționale în care se implica o bună parte a nobilimii maghiare. Se constituie “dubla structură” (care continuă și în Ungaria interbelică), cu două „ modele”, cel creștin (nobilitar) și cel evreiesc. Cel dintâi cuprinde absolvenți de studii superioare, din posturi publice și semipublice, o parte nefiind titulari de diplome (excepție fiind diploma de bacalaureat). Mai mult de 1/5 dintre ei (din comerț și transporturi) au urmat doar studii secundare, pe care nu le-au finalizat. Se confirmă astfel ..”legătura slabă între titlurile școlare și posturile claselor sociale de mijloc, adică un grad încă redus de instrumentalizare a studiilor pe piața locurilor de muncă, cu excepția profesiilor liberale clasice, a unor înalte funcții publice sau a inginerilor”. Se urmărește evoluția socio-profesională pe etnii, dar și pe confesiuni. Încercarea noastră vizează investigarea evoluției elitelor intelectuale românești, după caracteristicile celor două modele analizate. Astfel, pentru “modelul creștin/nobilitar” sunt prezente următoarele caracteristici: 1) folosirea preponderent formală a titlurilor școlare; 2) studiile secundare clasice domină pe cele juridice; 3) studii mai puține

⁹ Stelian Mândruț, *Mișcarea națională și activitatea parlamentară a deputaților Partidului Național Român din Transilvania 1905-1910*, Oradea, 1995, pp. 33-34 și Keith Hitchins, *Afirmarea națiunii : mișcarea națională românească din Transilvania 1860-1914*, Editura Enciclopedică, București, 2000, pp. 99-101.

¹⁰ Stelian Mândruț, *Opinii vizând „Chestiunea româno-ungară” în Transilvania (1867-19180)*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, XXXVI, 1997, p. 152.

¹¹ Keith Hitchins, op. cit., p. 103

sau de scurtă durată; 4) preferința pentru liceele private; 5) rezultate mediocre (juriști de acest nivel de pregătire) și alegerea unor studii mai puțin dificile (dreptul și literele); 6) puține studii în străinătate; 7) preferința pentru diplome în sectorul public (științe politice, profesorat); 8) investiții puține în învățarea limbilor occidentale. În "modelul evreesc", adaptat inițiativei private se înscriu următoarele caracteristici: 1) folosirea instrumentală a titlurilor școlare; 2) studii adaptate pieței școlii „burgheze” sau filiere moderne; 3) mai multe studii, sau studii de durată lungă; 4) alegerea studiilor dificile (medicina și politehnica); 5) preferințe pentru liceele publice sau laice; 6) multe studii complementare în străinătate; 7) investiții privilegiate în învățarea limbilor occidentale. Asimilându-se, chiar dacă cu unele tensiuni, evreii aveau înainte de anul 1914 în Ungaria peste jumătate dintre avocați, peste 40% dintre ziariști, o treime dintre ingineri și o pătrime dintre artiști și scriitori. În școlile comerciale superioare aveau peste 50%, ar în liceele reale și gimnazii peste 23% din elevi.¹²

Pentru modelul creștin (nobilitar), sunt simptomatice evoluțiile politice maghiare, de după moartea promotorilor liberalismului inițial al dualismului, Déak și Eötvös. Partidul liberal al lui Tisza Kalman, în intervalul anilor 1875-1890 a avut preocupări de "omogenizare", în direcția „națiunii maghiare unitare”, în diverse domenii. În acești ani are loc și ascensiunea conservatorismului agrarian, fenomen care se producea și în Germania acelor timpuri. În Ungaria activa un Partid Conservator, iar scena politică maghiară se demarca de ideile pașoptiste (cele două partide, 48-ist și independenții, fiind controlate), țelul omniprezent fiind dobândirea de poziții cât mai avantajoase față de Viena. Îndepărtarea de liberalismul inițial a fost generată și de eforturile "gentry"-lor, proprietari agricoli de nivel mediu, care, pentru a rezista competiției agrare străine au ales calea protecționismului. Acesta se dubla cu conservatorismul, în condițiile în care cercurile guvernamentale erau incapabile să rezolve problemele economice și politice ale Ungariei (ca și alte societăți agrare est-europene), însă se adaugă și componenta antisemită. Motivul era criticismul social, anticapitalist, îndreptat contra întreprinzătorilor evrei deținători ai marelui capital financiar, asupra cărora se vărsa vina tuturor nereușitelor. Aderenții modelului "creștin" erau conservatori ca orientare, dar și ostili industrializării și modernizării capitaliste, iar termenii "internaționali" și "cosmopoliți" desemnau în accepția lor exclusiv pe evrei. S-au restaurat acum vechile virtuți nobiliare, mai ales în condițiile sărbătoririi Mileniului maghiar. Precondiția realizării națiunii maghiare unitare a fost nefericita alegere a modernizării societății prin maghiarizarea extinsă. Contrareacția firească a naționalităților nemaghiare și "alienarea" lor le-a îndreptat spre varianta firească, în final, cea de formare a propriilor state naționale.¹³

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, mutațiile din sfera mentalului colectiv au făcut ca intelectualitatea clericală română și cea didactică să cedeze locul celei laice, "tehniciste" (avocați, gazetari, ingineri, medici, funcționari bancari etc.), în condițiile rentientizării capitalismului în mediul rural". Problema

¹² Victor Karady, *Dualité scolaire et dualité sociale dans la formation des élites en Hongrie au début du 20 siècle*, in *L'enseignement des Éléments en Europe Centrale (19-20 siècles)*, sub direcția lui V. Karady și M. Kulczykowski, Cracovia, 1999, pp. 122 și 128; Paul Lendvai, *Ungurii*, Ed. Humanitas, 2001, p. 343.

¹³ Liviu Maior, *Memorandumul, filosofia politico-juridică a petiționismului românesc*, Edit. Fundației Culturale Române, 1992, pp. 47-49.

carierii, depășind latura strict personală va deveni socială, iar lumea intelighenției autohtone devine mai productivă”. Mărturie a acestei evoluții este cifra de 11358 de români aflați în funcții civile și ecleziastice în acest timp. Organizarea instituțională a burgheziei românești transilvănene se manifestă în forme variate: cluburi, casine, societăți, asociații ori reuniuni cu diverse profiluri, în special de inspirație culturală. “Voalat și reținut se manifestă o oarecare izolare a elitelor românești în mediul urban, o distanțare față de aparatul oficial, dictat dintr-un instinct de conservare firesc (deci, identitatea colectivă-n.n.) și „...relativa și obligatoria formă de liant se păstra numai datorită tradiției și credinței dinastice, teză treptat abolită de gândirea generației afirmate în deceniul prim al veacului al XX-lea, odată cu accentuarea importanței datului real, anume împlinirea unității naționale.”¹⁴ În complexa aglomerare etnică și națională, care era dubla monarhie, compromisul realizat în 1867 a constituit un factor frenator (mai mult, ostil, cum s-a dovedit în timp), față de aspirațiile românilor, sârbilor, croaților, slovacilor, din anii 1848-1849. Creștea sentimentul ilegitimității puterii centrale, s-au accentuat stările conflictuale. Liderii locali ai periferiei, care, prin loialitatea lor au asigurat longevitatea imperiului au abandonat treptat noul centru, care le era ostil din punctul de vedere al identității naționale și confesionale, adăugându-se, nu în ultimul rând, existent și atracția statului național sârb și a celui român, în vecinătatea Monarhiei bicefale. Expresia cea mai evidentă a incapacității puterii centrale de a controla periferia a reprezentat-o organizarea societății civile, asociaționismul românesc. Primele asociații cultural-științifice, dar și publicații periodice și reviste culturale s-au constituit datorită implicării intelectualității și folosind modele furnizate de lumea germană sau franceză. Mijloacele de impunere a ideologiei noului activism (St. Mândruț) s-au manifestat prin publicistică, gazete editate pentru elita sătească, literatura de colportaj și cea economică, prin publicațiile „Astrei”. Presa contribuia la educarea politică și difuza informația culturală la nivelul comunității. Publicațiile și asociațiile s-au caracterizat prin militantismul politico-cultural, centrat pe studierea trecutului limbii și folclorului, care antrenează tot mai numeroși membrii ai comunității românești, de profesii diferite. Astfel asociaționismul a avut un rol decisiv în solidarizarea elitelor și educarea mulțimilor pentru supraviețuirea națională. Aflându-se în fruntea modernizării societății românești, reprezentanții lui au fost agenți ai reformismului. Capacitatea lor s-a concentrat în promovarea naționalismului constructiv, nuanțat cu elemente de liberalism, dar și de susținerea intereselor specifice, de natură social-economică. Unui număr de zeci de asociații, reuniuni, societăți le-a revenit misiunea extrem de importantă, dar și dificilă, de a genera și apoi de a stimula procesul de secularizare a ideologiei, întârziat oarecum, dinspre Europa occidentală. Scopul sutelor de reuniuni cooperative, bănci, organe culturale etc., a fost autonomizarea lor în relațiile cu Budapesta, reducerea dependenței față de guvernării de după 1867.

Pe plan politic, românii au adoptat inițial tactica pasivismului, apoi neoactivismul, ca și sârbii și slovacii și...” s-au comportat ca minoritate națională, căutând să-și conserve naționalitatea și au desfășurat o acerbă luptă pentru autonomia Transilvaniei și egalitatea în drepturi, care ar fi dus la schimbarea situației lor din minoritari în majoritari. Nu au reușit, de aceea au abandonat autonomia în favoarea autodeterminării, ca o premisă a unificării spațiului românesc

¹⁴ St. Mândruț, *Mișcarea națională și activitatea parlamentară...*, p. 34.

în stat național propriu.”¹⁵

Procesul pregătirii viitorilor intelectuali români (nivelul mediu) s-a derulat în cadrul gimnaziilor complete/liceele actuale, inclusiv al Școlii reale și a Școlii comerciale din Brașov, ca institute de învățământ susținute financiar de comunități și de Bisericile românești. Altă parte, considerabilă a tinerilor studioși a urmat școli publice și confesionale în alte limbi, vizând perspectiva de pregătire (specializare) în diverse domenii. Cadrul de funcționare al sistemului educativ, de diferite forme, al perioadei era structurat de legea școlară austriacă “Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen”, finalizată de contele Thunn-Hohenstein, în anul 1854, lege de inspirație germană. Se poate constata poziția privilegiată a limbii germane, ca mijloc principal pentru comunicarea oficială, dar și de legătură între intelectualii din diferitele provincii. Ea exercita însă o presiune deosebită asupra elevilor de altă limbă maternă. În spirit central-european, în programe pondere importantă aveau științele naturii, matematicile, istoria, geografia, studiul limbilor (limba latină rămânea însă privilegiată), se introduceau discipline facultative etc. În funcție de examenele promovate și statutul profesional erau categorii de profesori definitiv, suplinitori și auxiliari, funcționează “profesorii de clasă”, actualii diriginți. Se prevăd sarcinile consiliului profesoral, ca organ colectiv, atribuțiile directorilor, se precizau raporturile cu reprezentanții municipiilor, districtelor, inspectoratele provinciale, dar și a unor foruri tutelare (bisericești). Profesorul Franz Exner, unul dintre inițiatorii acestei legi, considerată “Magna Charta” a sistemului educațional austriac, a redactat o parte cu dispoziții provizorii pentru universități (completate ulterior), cu principii valabile și azi în sistem (garantarea unei autonomii extinse și libertatea de studii și cercetare). Statul supraveghea, conform concepției germane, humboldiene, autonomia universitară și libertatea academică, pe de o parte, iar profesorii aveau responsabilitatea specifică, dar și posibilitatea de a-și structura disciplinele/specialitățile de predare. Studenții se specializau pe un fond de cultură generală și, desigur după preferințele de studii (se practicau completările de studii postuniversitare). Rezultat al adoptării acestor măsuri de modernizare și optimizare curriculară, la sfârșitul secolului al XIX-lea își ia licența în matematică și fizică prima femeie din imperiu, în anul 1907 își ia doctoratul în filosofie prima femeie din Austria și tot atunci era numită prima profesoară universitară, de filologie romanică, la Viena. Filosofia ocupa un loc important în planurile de învățământ, dar există, natural diferențe între acceptarea predării unor concepții, respectiv respingerea lor. Dacă Imanuel Kant se preda în universitățile germane, în Austria era prohibit (profesorul Ignasz Hanusch, care a avut curajul să-l predea, a trebuit să-și părăsească catedra, astfel că se discuta și comenta doar în particular). În Austria (dar, în bună măsură și în Ungaria), datorită mediului conservator și dogmaticilor solide predomina ideologia catolică și scolastica. Se menținea sistemul tradițional Leibniz-Wolff, iar la sfârșitul secolului al XIX-lea, sub influență engleză câștigă teren empirismul (și datorită epistemologiei științelor naturale), pregătindu-se empirismul logic al Cercului de la

¹⁵ Liviu Maior, *Habsburgii și românii. De la loialitatea dinastică la loialitatea națională*, în “*Dosarele istoriei*”, nr. 5/177, 2006, pp. 23-25.

Viena.¹⁶

Urmărim contribuția facultăților și seminariilor teologice, respectiv a școlilor medii românești în pregătirea studioșilor români. La Blaj, în cadrul Facultății de Teologie și a școlilor arhidieceșane, au funcționat, între anii 1850-1918, un număr de 160 de profesori, dintre care 124 aveau studii teologice, iar 17 pregătire pedagogică de nivel mediu (însă pregătirea lor era la nivelul cerințelor timpului, astfel că la Praga au studiat Ștefan Pop, Petru Solomon, George Munteanu- director al Institutului Preparandial/Pedagogic, iar Valeriu Iozon a urmat cursuri la Academia de Comerț din Debrețin și cursuri bancare la Viena). Un număr de 49 dintre ei au urmat facultăți care le permiteau (împreună cu examenele aferente) să predea în școli de nivel mediu (unii și în cel superior, cazul dr. Ambrosiu Chețian, specialist în științele naturii, care scurt timp a fost asistent la Catedra de Botanică a facultății de profil din Cluj, iar dr. Alexandru Borza, absolvent al Facultății de Științele Naturale de la Breslau, după 1919, prin activitatea desfășurată la Cluj s-a remarcat ca personalitate mondială în etnobotanică). Tot aici, ca personalitate, se distinge Augustin Caliani, specialist în istorie, cu pregătire postuniversitară în civilizația clasică și istoria artei în Italia, care, după ce a fost un timp directorul Liceului „Sfântul Vasile cel Mare” din Blaj, a obținut postul de director al învățământului particular din Ministerul Educației. Din totalul profesorilor Blajului, pentru anii 1850-1918, 33 au studiat la Viena, 17 au urmat facultăți de profil pedagogic la Budapesta, filologul dr. Ioan Rațiu a absolvit Facultatea de Litere din Graz (Austria). La Cluj și-au făcut studiile 15 profesori (dintre care 4 la litere și filosofie), Eugen Mera și-a completat studiile la Berlin, Augustin Ungureanu și-a făcut o parte din studii la Viena, Iacob Mureșianu la Academia de Muzică din Leipzig. Dintre cei 37 de profesori blăjeni, absolvenți ai Universității din Budapesta, de importanță mai mare - în afara lui A. Chețian sunt: dr. Ilie Dăianu (absolvent de teologie și filosofie), redactor al „Răvașului” din Cluj, autor al unor lucrări de istorie și bisericești (parlamentar după Marea Unire), Ion Agârbiceanu, cunoscutul scriitor, preot, membru corespondent al Academiei Române, dar și membru corespondent al secției literare a „Astrei” și secretar al acesteia, membru fondator al Societății Scriitorilor Români, medicul și militantul național Ioachim Drăgescu (Drăghici, de fapt), absolvent al liceului blăjan, a tradus o parte din „Infernul” lui Dante Alighieri, avocatul dr. Iuliu Maniu, cunoscutul om politic, absolvent de drept (cu doctorat) la Cluj, Budapesta și Viena, dar și Margareta Hodoș (căsătorită Pop), folcloristă, care și-a luat doctoratul la Budapesta cu teza „Poezia populară românească din zona Blajului”, fiind prima femeie din Transilvania care a promovat doctoratul în științe filologice. La Budapesta și Innsbruck a urmat studii teologice profesorul și publicistul Dumitru Neda, colaborator și secretar al revistelor blăjene, poliglotul Ioan Bălan, altă personalitate în teologie, cu studii la Blaj și Budapesta, doctorat la Innsbruck (a publicat lucrări de teologie la Blaj, București, Oradea și Roma, a ajuns episcop la Lugoj și a fost unul dintre martirii supuși exterminării, ca deținut politic, la Sighet, ca și Vasile Aftenie și alți fruntași ai Bisericii Greco-catolice). Augustin Benea a urmat Academia de Muzică la Berlin, iar Facultatea de Litere la Iași a urmat-o Simion Ghizdavu. Universitatea din București au urmat-o 9

¹⁶ Rainer Lettner, *The Reform of Austrian Secondary Education in 1849*, în *L'Enseignement des Elites*..., pp. 66-69 și Peter Strachel *Regional Traditions of Philosophy in a Multiethnic Area. Austrian Official School-Philosophy*..., în *L'Enseignement des Elites*, pp. 44-45.

intelectuali blăjeni: Eugen Hopârtean (Conservatorul de Muzică), Laurean Puiu și Ștefan Manciu (istorie și geografie), - cel din urmă ajunge profesor universitar la Cluj, fiind premiat de două ori de Academia Română, Ganea Nicodim (Conservatorul, continuat și la Budapesta), Nicolae Brânzeu (Facultatea de Istorie și Facultatea de Drept), Vasile Hâncu (Facultatea de Medicină), Aurel P. Bănuț (Facultatea de Artă Dramatică). Un loc distinct îl are Ioan Bianu, absolvent al Facultății de Litere din București (discipol la Blaj al lui Ioan Micu Moldovan), care a făcut pregătire postuniversitară la Paris, Milano, Madrid. Pentru intelectualii de profil teologic, coroborând datele din șematismele greco-catolice, informațiile din "Registrul Ordinațiilor" și informațiile cercetătorului mureșan dr. Cornel Sigmirean, avem, pentru anii 1850-1918, în Mitropolia Blajului, un total de 1463 preoți activi de diferite categorii, ca și un număr important de preoți seculari. Absolvenții teologiei blăjene sunt aprox. 840, iar instituții de învățământ superior au absolvit, după calculele noastre, 374-380 de persoane din aparatul ecleziastic (majoritatea absolută în Cluj). În afara Transilvaniei au urmat facultăți 252 de persoane (cei mai mulți în Ungaria, urmată de Austria, puțini în Germania, Franța). Tot la Blaj, au urmat cursuri scurte preoții bienali, a căror școlarizare a fost oprită în anul 1909. Prin liceul său, Blajul a școlarizat 24406 elevi (dintre care 1740 au luat bacalaureatul aici), alții au absolvit alte licee, sau au continuat cursurile de preoți bienali, Institutul Pedagogic, alte școli, s-au calificat în diverse profesii. La Institutul Preparandial/Pedagogic fluctuația a fost similară cu cea a liceului, au urmat cursurile și au fost examinați 3838 elevi, între anii 1865-1920 și au primit diploma de învățători 1459 persoane (conform statisticilor liceului blăjean, pe anul școlar 1921/1922).¹⁷ Zece dintre profesorii Blajului au predat în Principate (Regatul României), respectiv Simion Bărnuțiu (la Liceul Academic și Universitatea din Iași), Augustin Caliani, Ionuț Costea (fost învățător la "normele" din Blaj, apoi avocat reputat la Brașov și Sibiu), Ioan Covaci (Faur) și Simion Mihali Mihăescu, care au profesat la Craiova, Daniil Mănăstireanu a fost procuror în Regat, Ioan Mărculețiu a predat într-o școală medie la Bârlad, Ștefan Pop la Seminarul Central și Institutul Pedagogic Carol din București, apoi a fost director la Școala de agricultură și silvicultură de la Herăstrău, iar Iacob Radu, înainte de a fi vicar foraneu la Hațeg, membru în Capitlurile de Lugoj și Oradea, a funcționat ca paroh la București timp de 2 ani. Dintre foștii absolvenți ai liceului blăjean s-au recrutat un număr destul de mare de medici, ingineri, funcționari. În învățământul de peste Carpați, doi învățători (din 18 menționați de Ștefan Meteș) au fost blăjeni și, la același autor (în "Emigrările românești din Transilvania în secolele al XIII-lea - al XIX-lea", 1977), un număr (neprecizat) din cei 85 profesori ardeleni, care au profesat în Regat, sunt blăjeni. La rândul lui, Iuliu Moisil (în "Românii ardeleni din Vechiul Regat și activitatea lor până la războiul întregirii neamului", București, 1929), consemnează cam 470 de nume de ardeleni. Dintre ei, se remarcă Septimiu Albini, originar din Șpring, Alba de Jos, profesor, publicist, scriitor, om politic, absolvent al Facultății de Litere din Viena. A fost redactor responsabil al "Tribunei" sibiene (1886-1894), între anii 1892-1894 secretar al Partidului Național Român. Din anul

¹⁷ Pentru profesori, la N. Comșa și T. Seiceanu, *Dascălii Blajului (1754-1948)*, Ed. Demiurg, 1994 și Ana și Arcadie Hinescu, *Oameni de ieri și de azi ai Blajului*, Ed. Eventus, 1994; teologii și elevii la N.V. Fola, *Școlile Blajului între anii 185-1918 (Evoluția instituțională și contribuții la dezvoltarea elitelor intelectuale românești)*, Ed. Ardealul, Tg. Mureș, 2009, pp. 187, 221-224.

1894 lucrează în personalul Academiei Române. În ceea ce privește ansamblul absolvenților, sursele ne-au permis doar în parte urmărirea traseului lor profesional (unii dintre cei care au redactat "revistele" școlare manuscrise, absolvenții anilor 1894-1895, 1898-1899, 1913-1914), parțial cei care au urmat medicina (și familia Bianu).¹⁸ Dintre profesorii și absolvenții Blajului, 20 au fost membrii ai Academiei Române.

Dintre cei 81 de profesori sibieni, 68 au terminat institute de învățământ superior în afara Sibiului (dar, în marea lor majoritate, erau absolvenți ai Institutului Teologico-Pedagogic de aici) și anume: 14 (inclusiv cei doi medici care au predat la menționatul institut) au studiat la Viena, alți 14 la Leipzig, 4 și-au completat studiile la Jena (cunoscutul pedagog, profesor secundar și universitar și militant național Onisifor Ghibu, pedagogul și psihologul Petru Șpan, Ioan Stoia, Ioan Sârbu), 31 au studiat la Ungarische Altenburg (Magyarovar), câte unul la Breslau (Wroclaw) și Berlin (Petru Barbu își completa studiile teologice, la Universitatea din Cluj, respectiv la Institutul Regal Agricol din Cluj-Mănăstur, la Universitatea din Strasbourg își completa studiile Onisifor Ghibu), la Universitatea din Graz își completau studiile alți doi profesori, la Universitatea din Bonn Daniil Popovici-Barcianu (respectiv și-au completat studiile 10 profesori), 2 la Universitatea din Iași, 3 la Universitatea din București, la Moscova a făcut specializare Silviu Dragomir, iar 12 cadre au urma Institutul Teologic din Arad. Între personalitățile care au funcționat la Sibiu (în afara celor amintiți deja) se numără istoricul Ioan Lupaș, profesorul de teologie Simion Popescu (cu activitate meritorie desfășurată și la București), Cândea Romulus, Zaharia Boiu, viitorul prelat Nicolae Bălan, istoricul și arhivistul Ștefan Meteș, Gheorghe Dima, Blaga Iosif, Augustin Bena, Timotei Popovici. Dintre absolvenții Institutului Teologico - Pedagogic din Sibiu 30 au funcționat ca învățători iar câțiva au fost și inspectori școlari, iar 11 au fost aleși membrii ai Academiei Române. Din punctul de vedere al contribuției la pregătirea intelectualilor români, între anii 1849-1911 au absolvit cursurile 1962 teologi ordinari și 163 extraordinari (total 2099), iar la cursurile pedagogice 1454 elevi ordinari și 195 în sistem privat (total 1649) - dintre ei, 62 au absolvit și cursurile teologice, respectiv au finalizat școlarizarea 61 de fete dintre acești absolvenți.¹⁹

La Gimnaziul Superior/Liceul din Năsăud au predat 66 de intelectuali români, dintre care în Austria și Ungaria au urmat studii câte 21, la Cluj 18, la Leipzig 3 și 2, la Berlin, unul, la Academia de Muzică din Praga, 7, la Seminarul teologic din Gherla, 2, la Universitatea din București, la Facultatea de Teologie din Blaj un cadru didactic și doi la Sibiu, un doctorat a fost susținut la Cernăuți, (pe ansamblu, 12 aveau doctorate, cei mai mulți în litere și filosofie). Numărul elevilor clasificați în această școală medie se ridică la 10456, pentru perioada anilor 1863-1913.²⁰ Reprezentanți au fost dr. Constantin Moisil, dr. Nicolae Drăgan, dr. Paul Tanco, dr. Al. Pteancu, Ioan Ciocan, profesor universitar la Budapesta și

¹⁸ Septimiu Albini, la Ana și Arcadie Hinescu, op. cit., pp. 12-13 și la Șt. Meteș, op. cit., p. 381, iar pentru absolvenții blăjeni, la N.V. Fola, op. cit., pp. 226-228.

¹⁹ Eusebiu Roșca, *Monografia Institutului seminarial teologico-pedagogic "Andreian" al Arhiepiscopiei greco-orientale române din Transilvania*, Sibiu, 1911-absolvenții la paginile 201-202 și 172.

²⁰ Virgil Șotropa, dr. N. Drăgan, *Istoria școalelor năsăudene scrisă cu prilejul jubileului a 50 de ani de existență (1863-1913)*, Năsăud, 1913-elevii, la pagina 367.

deputat pe lista guvernamentală în parlamentul Ungariei.

La Liceul greco-catolic din Beiuș au predat, între revoluție și Marea Unire, 102 profesori, preoți și mireni. Prof. dr. Ioan Ardelean a urmat teologia, dar și doctoratul l-a susținut la Roma (profil filosofie și teologie), 27 au absolvit la Viena, în diverse profile, 7 la Universitatea din Budapesta, 10 la Oradea, câte 1-2 absolvenți de teologie (la Blaj, Târnăvia, Strigoni, Vârșeț, Satu-Mare, Arad). Numărul elevilor care au urmat liceul îl aproximăm la 14500-15000, iar al absolvenților cu diplomă de bacalaureat la 1820-1830. Între absolvenții de marcă sunt medicul și ideologul național Aurel C. Popovici și fruntașul național din Alba de Jos, avocatul Rubin Patița. Nouă cadre didactice dețineau titlul de doctori în științe, majoritatea în litere și filologie clasică.²¹

La Institutul Teologic Ortodox din Arad, între anii 1850-1918 au predat 31 de profesori, dintre care în Ungaria au urmat studii 11 persoane (8 la profil teologie, filosofie, științe juridice la Budapesta, Iosif Goldiș și Ioan Mezei Academia de Drept din Debrecin, Patrachie Popescu filosofie la Seghedin, înainte de 1848). La Universitatea din Leipzig și-a făcut studiile Roman Ciorogariu (cu completare la Bonn) și Iosif Iuliu Olariu (și la Ehrlangen), Gavril Raț a urmat Facultatea de Teologie la Viena, iar la Cernăuți au urmat 4 profesori arădeni, tot 4 la Academia de Drept din Oradea, 3 la Institutul Teologic din Sibiu, câte unul la Academia de Drept din Sibiu și Timișoara (filosofie). Au absolvit un număr de peste 2100 de preoți, între anii 1850-1921/1922 (inclusiv prin forma de învățământ particular) - desigur că au fost unii care s-au reprofilat, au urmat alte forme de învățământ etc. Au funcționat în total 50 de cadre didactice, dintre care Trifu Lugoian a urmat teologie la Leipzig, 26 au urmat facultăți în Ungaria (23 la Budapesta, în majoritate profil filosofie și litere), 3 au urmat științe exacte, 2 medicina, câte unul Școala superioară de belle-arte și Școala pedagogică superioară, doi și-au făcut studiile la Seghedin și unul la Magyarovar (Ungarische Altenburg), trei la Universitatea din Viena, doi la Universitatea din București (litere, istorie, geografie), - Sever Secula și Nicolae Șoneriu, Damaschin Ioanovici la București, Budapesta și Cluj. La Universitatea din Cluj au absolvit patru persoane, iar cursurile de pregătire specială pentru învățământ din anii 1919-1920 alte patru persoane. Un număr de nouă profesori arădeni dețineau titlul de doctor.²²

La Brașov au funcționat, începând cu anul 1852, 99 de profesori și 9 suplinitori. La Viena au absolvit 28 de persoane (Andrei Bârseanu Facultatea de filosofie, cu completare la Munchen, Gheorghe Dima Conservatorul de Muzică, cu completare la Karlsruhe, Graz și Leipzig, Aurel Babeș, studii de completare la Heidelberg, Jean Baptiste Boiu studii de completare la Budapesta), Ioan Meșotă filosofie (cu completare la Bonn). La Budapesta au urmat studii superioare 19 viitori profesori brașoveni, între care Iosif Blaga, Valeriu Braniște (filosofie), profil similar și Vasile Goldiș (cu completare de studii la Viena), Constantin Lacea (cu completare la Munchen și Leipzig), Dumitru Lupan (completări de studii la Paris și Viena), la Leipzig 6 persoane, între care Gheorghe Petreanu (filosofie, cu completare la Berna), Vasile Saftu același profil (cu completare la Viena), la Paris și Bruxelles Ioan Bozocanu și Ioan Lapedatu, la Anvers Gheorghe Bârsan, Ioan Priciu și

²¹ Dr. Constantin Pavel, *Școalele din Beiuș 1828-1928*, Beiuș, 1928.

²² Dr. Teodor Botiș, *Istoria Școlii Normale, Preparandiei și Institutului teologic-ortodox român Arad*, Arad, 1922 (absolvenții de teologie la p. 728, iar învățătorii la pp. 451-500),

Arsenie Vlaicu au urmat Academia de Comerț din München, Constantin Barbes-Barbescu studia la Politehnică (cu studii de completare la Zürich), la Karlowitz a urmat teologia Ioan Mihălțean. La București și-au făcut studiile Ștefan Bobancu, Nicolae Stinghe, Ioan C. Tacit, iar Gheorghe Tănăsescu Conservatorul. Teologia au urmat-o 11 persoane la Sibiu, 2 la Arad și 2 la Caransebeș. Șaptesprezece profesori și-au luat doctoratul (15 în filosofie, unul în chimie și unul în drept), iar 11 profesori brașoveni au fost membrii ai Academiei Române. Liceul din Brașov a fost frecventat de cca. 9380 elevi, până în anul 1900, iar la o medie anuală de 276 (pentru anii 1890-1900) s-ar ridica, până în 1918, la aproximativ 13700-13800. Un număr de 458 absolvenți și-au luat bacalaureatul între anii 1866-1900. Luând în considerare (după media anuală a anilor 1890-1900) s-ar mai adăuga încă aprox. 324, până în anul 1918. La Școala reală, între anii 1887-1900, au absolvit 1609 școlari și, la o medie anuală de 123 de elevi, s-ar însuma aproximativ 3820-3830 de elevi. La Școala comercială, între anii 1890-1900, au absolvit 790 de elevi și, la o medie anuală de 79 de elevi/an, s-ar însuma, până în anul 1918, aproximativ 1212-1220 elevi.²³

Urmărind în lucrarea privind istoria școlilor brașovene evoluția profesională a absolvenților liceului, dintre anii 1866-1900, găsim un număr de cadre didactice care au funcționat în Transilvania și Banat, dar și în Regatul României. Numai în București au funcționat 18 absolvenți, mulți au absolvit facultăți în Capitală. Cadre didactice absolvente ale Liceului din Brașov au predat și la Tg. Jiu, Galați etc. (totalul cadrelor didactice, din absolvenții acestei perioade se ridică la 84). Au predat, tot dintre absolvenți, 13 învățători, trei dintre ei fiind absolvenți de teologie. Andrei Bârseanu însuși, reprezentant de marcă al învățământului secundar românesc al timpului, președinte al „Astrei”, din 1911 și în anii primei conflagrații mondiale și membru al Academiei Române a fost absolvent al liceului brașovean. Tot elevi ai acestei unități de învățământ mediu au fost cunoscutul poet național și lider politic român Octavian Goga, istoricul universitar de mai târziu, director al Institutului de Istorie Națională și unul dintre fondatorii Școlii de istorie din Cluj, Ioan Lupaș, Sextil Pușcariu, universitarul filolog, inițial profesor la Cernăuți, apoi la Cluj (inclusiv rector), Petru Șpan, psihologul și pedagogul sibian. Li se adaugă Ioan Bogdan, ajuns profesor universitar, Iosif Popovici, doctor în filosofie la Paris, Radu Prișcu, absolvent al Facultății de Pedagogie a Universității din Jena, dar și Alexandru Bogdan, student în filosofie la Berlin, Ioan Scurtu, în același profil, student la Leipzig. În categoria teologilor și a funcționarilor ecleziastici se includ 63 de preoți și capelani, dintre care se remarcă Ion Teculescu, viitorul episcop al Armatei României Mari și Ilie Beleuță, profesor al teologilor, dar și 65 de avocați (desigur, unii au profesat în Regat), cunoscut opiniei publice fiind avocatul alba-iulian și fruntașul național Rubin Pațița. Dintre absolvenții liceului brașovean au absolvit și 52 de medici (câțiva au profesat la Viena, Budapesta, București, Cluj), 20 de notari, ajutori de notari și funcționari judiciari, 17 ingineri, 9 ingineri de mină (patru dintre ei absolvenți ai institutelor din Leoben și Schemnitz), 10 ingineri silvici, dar și chimiști, funcționari bancari, publiciști, ofițeri etc.²⁴

Contribuții deosebite în diverse domenii de creație și-au adus intelectuali

²³ Andrei Bârseanu, *Istoria școalelor române greco-orientale din Brașov, scrisă din incidentul jubileului de 50 de ani ai gimnaziului*, de prof. Andrei Bârseanu, Brașov, 1902, pp. 550-560.

²⁴ Ibidem, pp. 564-577.

români transilvăneni din Blaj, Sibiu, Brașov, Năsăud, cei care au fost aleși membrii ai Academiei Române (conform anexei). O contribuție remarcabilă pe plan didactic și al practicii școlare și-a adus institutorul de excepție al Blajului Toma Cocișiu. Absolvent al Institutului Preparandial/Pedagogic al Blajului, spre sfârșitul războiului mondial, a desfășurat o activitate fructuoasă ca învățător și apoi director al Școlii primare (publice) din Blaj, cu începere din anul 1919. S-a afirmat ca un strălucit militant pentru școala activă (el o numea școala creștină activă) și dezvoltarea metodelor de interes ("de viață"). A editat lucrări de cunoaștere și popularizare a metodei sale didactice, astfel că în al 99-lea an de viață lucra la un dicționar al ideilor și practicilor "Școlii active". Activitatea sa prodigioasă era apreciată nu doar în zonele limitrofe Blajului, ci și la nivelul asociațiilor didactice din România și al ministerului de resort. În străinătate o comunicare pe care a susținut-o i-a fost publicată în revista lui A. Ferriere „Pour l'Ère Nouvelle”, Paris, nr. 130, (anul 15), august-sept. 1937, cu titlul „La methode active et creative a l'École experimentale de Blaj (Roumanie).”²⁵

Reluând problematica pregătirii la nivel superior a tinerilor studioși români, se poate constata că Facultatea de Teologie a Universității din Budapesta era urmată de 258 de români, cea de Medicină și Farmacie însuma la un total de 609 studenți români, 27 absolvenți ai liceului brașovean, 21 de blăjeni, 10 dintre năsăudeni și 8 dintre beiușeni (perioada anilor 1867-1918). O facultate căutată, dreptul și Științele Politice era frecventată de 126 absolvenți din Năsăud, 191 de blăjeni, 54 din Beiuș, 62 din Brașov; în profil matematică și științe ale naturii urmau 13 absolvenți de la Năsăud, 5 de la Beiuș, 9 blăjeni, 7 brașoveni, la medicină și farmacie erau 45 de absolvenți de la Năsăud, 28 din Beiuș, 103 blăjeni și 48 din Brașov. La Academia Agricolă din Cluj-Mănăstur studiau 103 studenți români. Mai puțini erau la profilele minerit și agricultură, medicină veterinară (se întâlnesc multe burse Gojdu și Năsăud), dar și la filosofie și istorie, la Academia Orientală Comercială și la Academia Comercială din Cluj.²⁶

La Universitatea din Viena, în anul universitar 1890/1891 erau 104 studenți români, din 6220 de studenți (2092 erau israeliți, 103 evanghelici -pe ansamblu estimăm 223 transilvăneni). Cercetătorul clujean dr. Stelian Mândruț apreciază pentru întreg teritoriul României prezența la Viena a 1063 tineri, dintre care 77 din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. În anul univ. 1897/1898, între studenții români, ponderea mai mare o aveau cei care studiau în Ungaria, urmați de cei din Austria, apoi de cei din Germania.²⁷ În anii regimului dualist, 395 de tineri din Transilvania și Banat au urmat studii politehnice 216 diverse specializări practice (7 în agricultură, 57 în minerit etc.), cei mai mulți la Universitatea Tehnică din Budapesta și la Academia de Minerit și Agricultură din Schemnitz (formează 10,58% din totalul românilor care au studiat în străinătate în perioada dualismului). La Universitatea Tehnică din Budapesta, între anii 1871-1913, creșterea numărului lor a

²⁵ Toma Cocișiu și „Școala experimentală de la Blaj”, subcapitol la N.V. Fola, op. cit., p. 168-172.

²⁶ Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității române din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Presa Universitară Clujeană, 2000 (Anexa și la pp. 196-199).

²⁷ St. Mândruț, *Studenți din România, Transilvania și Bucovina la Universitatea Tehnică din Viena, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane Gh. Șincai”* Târgu-Mureș, 1998, pp. 215-216 și Idem, *Studenții români din Transilvania la universități din Germania și Austro-Ungaria 1897/1898*, în „Cultură și societate în epoca modernă”, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1994, p. 134.

fost de peste 40 de ori.²⁸

Specializarea profesională, componentă a societății moderne și extinderea tehnicii, în paralel cu folosirea științelor exacte a mărit numărul studenților politehniști. Studenții erau atrași de posibilitățile de afirmare, de statutul de sine, dar și de carieră și salarizarea corespunzătoare. Cercetătorul mureșan dr. Ioan Chiorean remarcă dificultatea discernerii numărului lor în statisticile de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, căci între intelectualii de profil tehnic se includeau numai inginerii particulari. Ceilalți ingineri se includeau în categoria funcționarilor de stat comitatensi, districtuali, orășenești, - dacă deserveau monopolul de stat pentru tutun, sare, construcții, întreținere, poduri și șosele, ape, control de stat al minelor, sector industrial, edilitar, silvic, chimie, pomicultură, viticultură, serviciul funduar, dar și liber-profesioniști. Recensământul din 1910 consemnează doar 139 de ingineri în Transilvania, la liber-profesioniști, în condițiile în care, anual, peste 200 de tineri absolveau anual facultăți de profil tehnic. Conform datelor acestui recensământ, în Transilvania erau recenzați 30391 de intelectuali, dintre care 36,7% erau români, 49,5% erau maghiari, iar 13,8% sași. Pe primul loc era intelectualitatea didactică (din învățământul preșcolar, primar, secundar și superior), pe locul al doilea cu 27,40% intelectualitatea tehnică și economică (intelectualitatea tehnică cuprindea 5776 persoane, adică 18,9% dintre care doar 1610 erau români). Urmau funcționarii din aparatul de stat, de la diferite nivele, intelectualitatea ecleziastică avea pondere de 13,8%, cea medicală de 9,6% și cea juridică de 7%.²⁹

Revenind la studenți și la centrele unde se pregăteau, se urmărește ponderea românilor originari nu numai din Transilvania, ci și din întreaga Ungarie (deși, pe teritoriul actual al Ungariei deznaționalizarea era mai acerbă, în cazul diverselor naționalități), sub aspect economic și politic. La Universitatea din Cluj, până în anul 1919 au studiat 2654 tineri români, dintre care 1836 la drept și științe politice, 515 la medicină, 140 la filosofie, limbi moderne, istorie, 104 la matematică. Pe ansamblul Ungariei istorice, studenții în medicină și farmacie reprezentau cca. 33,62% din totalul studenților (la Cluj și la Budapesta erau 21,98% dintre ei), iar cea mai mare creștere o înregistrau studenții la drept.³⁰ Pentru civilizarea și modernizarea societății, semnificație, la trecerea între secole, o are și numărul studenților în medicină, al cărui număr a crescut în permanență. La facultatea de profil din Cluj, numărul mediciniștilor și cel al farmaciștilor a crescut de la 32, în anul 1872/1873, la 598, în anul universitar 1912/1913. După apartenența confesională, în acest ultim an erau 54 de studenți ortodocși, la care se adaugă un număr neprecizat de greco-catolici (recenzați alături de romano-catolici, dar și armeanocatolici, după sistemul practicat oficial atunci, al "vorbitorilor de maghiara")³¹

Dintre categoriile profesionale cu pregătire intelectuală, extrem de consistente până la revoluția din 1848-1849, se numără cea didactică și cea ecleziastică. Cea dintâi se afla în proces de laicizare progresivă și, la nivelul învățământului primar și mediu, era relativ omogenă. O componentă a ei este pătura superioară, cuprinzând

²⁸ C. Sigmirean, *Formarea universitară a tinerilor români din Transilvania în epoca modernă*, în *Studia Universitatis Petru Maior, Historia*, nr. 1/2001, pp. 106-107.

²⁹ Ioan Chiorean, *Dinamica intelectualității tehnice din Transilvania până la 1918*, în *Studia Universitatis Petru Maior, Historia*, 1, 2011, pp. 69-72.

³⁰ C. Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești...*, pp. 107-108 și 161.

³¹ Victor Karady, Lucian Năstasă, *The University of Koloszar/Cluj and the students of the Medical Faculty (1870-1919)*, Budapesta-Cluj, 2004, p. 45.

profesorii titulari și extraordinari din instituțiile de stat și confesionale din Cluj, Oradea, Sibiu, Blaj, Arad, Timișoara etc., în mare majoritate formați la universități din străinătate. Erau mai bine pregătiți profesional, dar și retribuiți și apreciați ca ceilalți profesori din învățământul mediu. A doua categorie cuprindea profesorii din colegiile și școlile confesionale, cele civile, pedagogice, tehnice, comerciale, industriale, agricole, de ucenici, de muzică și desen etc. (în anul 1910, pe ansamblul Transilvaniei erau peste 2100 de cadre didactice). Și reprezentanții celei de-a doua categorii erau pregătiți în „academiile „ din străinătate și în școlile superioare din Transilvania, care asigurau un nivel înalt instructiv-educativ, impus de nevoile societății capitaliste. Grupul cel mai numeros (5253 persoane, în anul 1910, cuprindea învățătorii de la orașe, târguri și sate, marea majoritate a personalului didactic din școlile primare. Cei mai bine salarizați erau cei din orașele Brașov, Sibiu, Cluj, Arad, Târgu-Mureș, urmau cei din târguri și comunele mai mari și, în final, cei din localitățile mici (se includeau salariul, sporurile de vechime, banii de chirie, dreptul la grădina de legume sau echivalentul ei, condiționate, pentru nemaghiari-români, slovaci, sârbi, ruteni, etc., de „înțelegerea „/ acceptarea componentelor maghiarizării-nota noastră).³²

Înainte de primul război mondial, intelectualitatea ecleziastică reprezenta cca. 42% din totalul intelectualilor români. După aplicarea patentelor imperiale din anii 1853-1854 s-au desființat obligațiile urbariale ale țăranimii aservite, iar preoțimea catolică, luterană și calvină și-a pierdut dreptul de a percepe dijma (quarta) de la țăranii. Enoriașii vor da o cantitate de produse în natură („capeții”), plăteau „stola” și o sumă de bani pentru serviciile prestate. Preoțimea transilvană rămânea un grup intelectual neunitar, divizat din punct de vedere etnic și după pregătirea intelectuală (preoți academiți, cei cu facultate teologică și cei cu pregătire medie). Diferențe apăreau și datorită condițiilor de mediu socio-cultural (urban și rural), practicilor de retribuire și celor de întregire a veniturilor (articolul de lege XIV din anul 1898, pentru preoții ortodocși, luterani, calvini, unitarieni și mozaici, cu subvenții din partea statului). Întregirea depindea de nivelul pregătirii și al veniturilor realizate în parohie, iar subvențiile se acordau pe dieceze. Elita preoțească avea venit de peste 800 de florini (peste 1600 de coroane) și cuprindea clerul înalt, inclusiv protopopii diferitelor confesiuni (la luterani însă, din anul 1865, 50% din preoți aveau venit de peste 1000 de florini). În categoria a doua se includeau preoții cu venit anual de 600-800 de florini (1200-1400 de coroane), iar categoria ultimă avea un venit anual între 500-600 de florini (1000-1200 coroane). Majoritatea preoților ortodocși, greco-catolici, unitarieni și mulți dintre cei calvini aveau venit anual sub 500 de florini, starea materială multora era dezastruoasă. Întregirile de salariu se acordau anual, în două rate și puteau fi oprite de autorități, dacă se făceau vinovați de „tendențe contrare statului”. Facilitățile materiale acordate constituiau o mare povară, căci le impunea să-și neglijeze datoriile de ordin național și politic. Protopopii aveau atribuții specifice, sinoadele preoțești coagulau activități comune cu asociațiile de învățători, se prezentau și piese de teatru, se desfășurau activități ale „Asociației transilvane...”, petreceri populare. Preoții și notarii cercuali angajau învățătorii prin concurs, sprijineau școlile întemeind fundații, asigurau intravilane și ajutoare bănești. Ca și reprezentanții intelectualității didactice

³² Ioan Chioreanu, *Dinamica și structura intelectualității didactice din Transilvania între anii 1900-1918*, în „*Studia Universitatis Petru Maior*”, *Historia*, nr. 7/2007, pp. 138-140.

„... extraprofesional erau fondatori, dar și acționari în instituțiile de credit financiar (inclusiv în direcțiile acestora sau în comitetele de supraveghere)”. Preoții români erau prezenți în acțiunile de ridicare culturală și economică a maselor țărănești (unul dintre cei mai cunoscuți era Alimpiu Barbolovici, vicarul greco-catolic al Sălajului și director al despărțământului zonal al Astrei”). Mulți s-au implicat și în alegerile comitatense și municipale, exemplificând astfel „...noua mentalitate socială cu coloratură politică și socială modernă”, a acestei categorii de intelectuali. Dintre reprezentanții de frunte în efortul de luptă națională se numără foarte dinamicul Vasile Lucaciu și ceilalți preoți implicați în procesul memorandiștilor. Desigur, s-a manifestat loialitatea - între nemaghiari - a preoților luterani și a vârfurilor clericale ortodoxe.

Este cunoscută „vigilența” manifestată de autoritățile ungare la cumpăna dintre secole, din punct de vedere politico-administrativ și polițienesc. În zona Târnavelor se expedia o adresă (în 16 iunie 1894), de prefectul celor două comitate Târnava, contele Sandor Janos, ministrului de Interne, Hieronimi. Invocând paragraful 104 al Legii electorale (care ținea loc legii privind dreptul de întrunire, nelegiferat), prezintă preocupările sale de prevenire și implicit de reprimare) a adunărilor publice suspectate a fi organizate în scop național/politic, precizează că „...se exercită supravegherea severă legală pentru exersarea scopului (guvernării-n.n.) în siguranță...ca și cele în cele mai mici cazuri să fie pornite acțiuni legale de reprimare, în cel mai sever mod să se acționeze în toate cazurile”. Documentele menționează în acești ani numeroase amenzi, intervenții frecvente în forță ale jandarmilor, în cazul cântării de cântece naționale, dar și a purtării tricolorului românesc. Redactat în limba maghiară, evident, actul este însoțit de o listă a preoților aflați sub supraveghere polițienească, cei mai mulți ortodocși și greco-catolici, dar și a 13 preoți luterani, din localitățile de pe Târnave (în total 66 de preoți). Între luterani sunt menționați, de exemplu Müller Gustav și Kenzel Mihaly din Bazna, Galsburg Iosif din Băgaciu, Tiri Andras din Păucișoara, Woller Karol din Șaroș (cel maghiar, actualul Deleni) etc. Preoții catolici, calvini și unitarieni colaborau necondiționat. Pentru ortodocși, episodul cel mai cunoscut de colaborare (exceptând pe cel al lui Vasile Mangra, în ultima parte a vieții), l-a constituit formarea, sub influența mitropolitului de Sibiu, Miron Romanul (exclus definitiv din conducerea Partidului Național Român, în anul 1881), a Partidului Moderat Român, cu efective scheletice, cu existență efemeră și fără influență între români.³³

În analiza situației elitei politice românești, pentru perioada anilor 1861-1881, componența Comitetelor centrale electorale arată promovarea reprezentanților funcționarilor, reducerea ponderii clericilor, dar și mărirea micului grup al radicalilor cu profesii liberale, deci preeminența elitei laice. În contextul promovării pasivismului politic, apoi al neoactivismului, s-a urmărit apartenența confesională și proveniența socio-profesională a liderilor (prima generație post-șaguniană a fost reprezentată de D. Comșa și Eugen Brote). Victoria definitivă a elitei laice se consideră a fi perioada de după moartea lui Șaguna (deși rolul laicilor sporește și în anii liberalismului). Dar, se remarcă cu justețe, laicii nu au putut să promoveze un lider de

³³ Idem, *Intelectualitatea ecleziastică din Transilvania în perioada dualismului austro-ungar*, în *Studia Universitatis Petru Maior, Historia*, nr. 2/2002, pp. 168-169, 177, 181-183 și 185-191. Pentru supravegherea preoțimii de pe Târnave, document(adresa) comitetului suprem, vezi SAJN - Mureș, Fond Prefectura Comitatului Târnava Mică(documentul nr. 7).

talia mitropolitului. Sub aspect demografic, dar și al repartizării pe teritoriu al mandatelor Consiliului Național Român și al componenței Comitetelor Centrale Electorale, se constată predominarea Sibiului, apoi urmează un grup de proximitate, cuprinzând Alba de Jos, Făgăraș și Hunedoara, comitate urmate de Brașov, Solnoc-Dăbâca, Turda-Arieș, în final Bistrița-Năsăud și Târnava-Mică.³⁴

Traseul formativ al vârfurilor intelectuale românești cuprinde centrele menționate din străinătate, centrele din Transilvania și se remarcă o promovare, după meritele dovedite, respectiv bursele oferite de institutele-mecenat de diverse proveniențe. Generațiile acestor ani stau sub semnul a trei perioade (curente): a „Luceafărului”, „Țării Noastre” și „Tribunei” din Arad, fiind puternic marcată amprenta culturalului și a presei, ca și a științei, cu influențe din România și, evident, din Europa. Ideatic, mulți se revendică de la Mihai Eminescu, a cărui receptare în Transilvania atinge punctul culminant, titlul primei publicații fiind relevant. Tinerii și-au exersat scrisul în paginile unor reviste ca: „Familia”, „Tribuna”, „Foaia ilustrată”. Redacția „Luceafărului” are ca personaj furnizor de proiecte pe Nicolae Iorga, urmat de liderii din umbră: Ilarie Chendi, Ioan Bianu, Constantin Stere, Ioan Luca Caragiale, lideri exilați, ca Ștefan Octavian Iosif, Zaharia Bârsan și lideri curele de transmisie - Mihail Sadoveanu, Vasile Pârvan, Alexandru Vlahuță. Conducătorii din prima linie au fost Octavian Tăslăuanu și Octavian Goga, numiți în anul 1906 secretari ai „Astrei”, instituționalizând astfel elita culturală și creditând astfel proiectul ei cultural. Atât pe plan cultural-național, politic, ca și al activității Bisericii, intelectualitatea culturală se implică în societate, atât pe planul creației, cât și al transmiterii de valori, prin funcțiile realizate, de orientare și direcționare a opțiunilor axiologice ale vieții sociale, de reprezentare, formativă, dar și de coordonare și securizantă.³⁵

Cu începere din anul 1861, până la desființarea de către regimul comunist, în anul 1950, „Asociația transilvană...” va renaște după 1989. Apărută datorită străduințelor colective ale elitelor românești, ea a fost un factor de coagulare cultural, de factură asociaționistă. Ea căuta, în măsura posibilităților, să suplinească lipsa instituțiilor de învățământ superior în limba română (excepție fiind institutele teologice). Dar reprezenta și un factor coordonator pe domeniile pe care și-a structurat activitățile, colaborând cu organizații similare transilvane și cu personalități străine. Mulți aștrști colaborau cu reprezentanți ai unor asociații științifice și culturale din Patria Mamă, iar unii dintre reprezentanții săi au fost membrii ai Academiei Române.

Încă în adunarea generală din anul 1862 de la Brașov se aprobă suma de 120 de florini pentru studenții români de diverse specialități (nu doar pentru domeniul juridic, cum s-a propus inițial), indiferent de provincia românească din care proveneau. S-au alocat unele sume pentru cei competitivi, ca și pentru cei care doreau să-și însușească o meserie, pentru procurarea de cărți pentru bibliotecile „Astrei”, îmbogățirea muzeelor școlare (colecții de piese arheologice, numismatică, mostre de minereuri –n.n.), dar și pentru bibliotecile liceelor din Blaj și Brașov, pentru sprijinirea celor preocupați cu creșterea viermilor de mătase

³⁴ Vlad Popovici, *Elita politică românească din Transilvania(1861-1881). O perspectivă alternativă*, în „Annales Universitatis Apulensis, Series Historia”, 14/1, 2010, pp. 217-227.

³⁵ Andreea Dăncilă, *Ipostaze ale elitei culturale românești din Transilvania la început de secol XX*, în „Annales Universitatis Apulensis, Series Historia”, 14/1, 2010, pp. 231-238.

sau însușirea "artei stenografiei." Se acordă și un premiu în obiecte pentru Elisa Circa, studentă la Conservatorul din Viena „... pentru frumosul său progres în artă”, dar și pentru concertul din ziua de 29 iunie 1862. Ca membrii de onoare erau propuși, la această adunare, următorii: G. Sion, Al. Odobescu, Gr. Manno, M. Ionescu, contele Emmerich Miko, Mihail Kogălniceanu, profesorul Krutke, directorul Liceului de stat din Sibiu. În cea de-a noua adunare generală de la Șomcuta Mare (10-11 august 1869) s-a propus elaborarea și tipărirea de cărți pentru școlile populare, ca și înființarea unei catedre de limba și literatura română la Universitatea din Viena. Ultima inițiativă are legătură cu repetatele solicitări ale românilor ardeleni pentru înființarea în Transilvania a unei instituții/universități în limba română, respinsă de autorități. La Șomcuta Mare s-a discutat și înființarea unei tipografii proprii, ca și regulamentul de funcționare al bibliotecilor despărțămintelor. Prelegerile sau "disertațiile" atingeau probleme majore, ca cele privind educația femeilor (pe plan național) - G. Barițiu, necesitatea studierii istoriei patriei (I. V. Rusu), poezia populară (Iosif Vulcan).³⁶

În adunarea generală de la Șimleu (4-5 august 1878) se omagiază personalitatea lui Vasile Alecsandri, recentul câștigător al premiului acordat la Montpellier de "Societatea limbilor romanice". Adunarea de la Sighișoara aprobă ca membrii onorari pe Vasile Alecsandri, savantul filolog ceh Jan Urban Jarnik, cercetător al limbii, dar și al folclorului românesc (prezent la această adunare). Ananie Trâmbițaș a propus acordarea de stipendii și ajutoare celor preocupați de "înnaintarea literaturii sau imediata propagare a culturii intelectuale și industriale la poporul român". Adunarea decide concursuri pentru întocmirea de lucrări în aceste domenii, tipărirea și distribuirea de cărți cu întrebuintare practică și la prețuri convenabile pentru săteni. Finalitate practică urmărea și inițiativa de înființare de școli industriale și trimiterea unor specialiști „... pentru îndrumarea în problemele economiei de câmp.” Adunarea generală de la Turda, din anul 1880, propune înființarea, pentru anul 1881, la Sibiu, a unei expoziții agricole și de "industrie" națională (s-a votat suma de 1000 de florini, în acest scop). Se reînființează revista "Transilvania" a Astrei și, semnificativ, se adoptă propunerea lui Ananie Trâmbițaș ca fiecare despărțământ să studieze ținutul său sub raport economic, etnologic intelectual, moral, fiscal, arătând și care ramuri industriale sau de meserii s-ar putea promova (ca și necesitatea de înființare de școli de meserii pentru țărani). Deoarece problemele educației și instruirii rămăneau stringente, Adunarea generală de la Orăștie, din august 1881, lua la cunoștință solicitarea Reuniunii femeilor române din Abrud, de a fi ajutată în înființarea unei școli de fete, respectiv cererea școlii de fete din Câmpeni de a primi în continuare subvenția. În adunarea generală de la Abrud, din 1888, se propune ca "lăsământul" lui Avram Iancu să se împartă egal între cele două școli. În anul 1905, la Sibiu se inaugura Muzeul de istorie și etnografie al Asociațiunii (și expoziția etnografică), cu 38 de secții și 11 despărțăminte, iar în anul 1911 se sărbătorea semicentenarul Astrei, în cadrul festivităților organizate la Blaj, inclusiv cu invitați din Regatul României. Adunarea a votat sumele necesare ridicării la Sibiu a busturilor lui M. Eminescu și G. Barițiu conform propunerilor lui Octavian Goga și Partenie Cosma. S-a aprobat construirea la Cluj a unui internat pentru studenții români și s-a trimis o telegramă

³⁶ Pamfil Matei, *Asociațiunea în lumina documentelor (1861-1950). Noi contribuții*, Ed. Univ. L. Blaga, Sibiu, 2005, pp. 28 și 35.

de mulțumire filantropului basarabean Vasile Stroescu. Acesta a donat 60000 de coroane pentru înființarea de școli agricole, bănci sătești/cooperative de credit, de fapt, dar a dat burse pentru tineri, doritori să se inițieze în sculptură și mobilier artistic în străinătate, respectiv tot atâtea coroane pentru o bibliotecă necesară studenților români din Cluj.³⁷

S-a dovedit a fi justificate pe deplin cuvintele lui Andrei Bârseanu: "Asociațiunea a deprins pe românii din diferite părți ale țării să se cunoască unii pe alții, i-a deprins să lucreze împreună și să se stimeze unii pe alții, i-a învățat să-și prețuiască și să-și asculte limba, a susținut vie scânteia națională...a aplanat contrastele sociale și confesionale" (deci, subliniază rolul asociaționismului-n.n.).³⁸

Ținând cont de ansamblul factorilor care sunt caracteristici societății transilvănene, respectiv a comunităților românești, reprezentanții elitelor lor se apreciază că erau puțini, periferici (în sensul dispunerii lor, în majoritate, în mediul rural) și totodată, în dezavantaj. În general, făceau parte din prima din prima generație plecată de la țară, iar cei din mediul urban trăiau adeseori într-o lume ostilă și înșelătoare. Dacă maghiarii și sașii, care trăiau în mediul rural aveau legături strânse cu lumea orașelor, românii întrețineau mai puține relații, pe plan administrativ, comercial și al vieții urbane. Mai mult, sașii, s-au remarcat ca și cosmopoliți. Și după întregirea României se vor menține deosebiri între zonele geografice, rețeaua instituțiilor de cultură și viață urbană, chiar dacă acestea vor evolua în timp.³⁹

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, studioșii români din Transilvania se întâlnesc într-un număr mare de centre academice europene. Din acest punct de vedere primul loc îl ocupă Leipzigul, cu 58 de persoane (studenți la medicină și filosofie, urmat de Graz (31 studenți în medicină, câțiva politehniști și la studii comerciale), la Universitatea din Viena, 193 studenți, 28 politehniști, câțiva la filosofie, științe fizico-chimice etc.), München, cu 28 de studioși (cei mai mulți la Universitatea Politehnică, câțiva la facultatea de Belle-Arte).⁴⁰

Pe drept cuvânt se apreciază că "deschiderea" largă spre centrele superioare de studii din Europa se datorează în mare măsură Unirii religioase cu Biserica Romei (Mathias Bernath și Pompiliu Teodor), cu o creștere a frecvenței școlilor superioare în prima jumătate a secolului al XIX-lea, dar și în anii revoluției din 1848-1849, (fiind înregistrată o sincronizare cu activitățile similare din vestul și centrul continentului, sub influența doctrinelor progresiste ale timpului). Între anii 1867 și 1918 se apreciază că 7778 de români transilvăneni au studiat în 82 de centre universitare ale Europei Centrale și Vestice (13888 dintre ei în două, trei sau mai multe centre/facultăți), 91,16% în instituții de învățământ superior din Transilvania, Ungaria și Slovacia și 8,83% în Austria, Germania, Franța, Elveția, Belgia, Italia. În Ungaria, cu începere din anul 1885, valabilitatea diplomelor

³⁷ *Ibidem*, pp. 43-46, 50-52, 79 și 90-91.

³⁸ M. Sofronie, *Iuliu Maniu și serbările Astei de la Blaj*, în „Acta Musei Porolissensis”, XVII/1993, p. 358.

³⁹ Pe larg la V. Dobrescu, *Elita românească în lumea satului transilvan 1867-1910*, Ed. Universității Petru Maior, Tg. Mureș, 1996, pp. 39-40, 44-49, 61-62, 69 și Irina Liveanu, *Cultură și naționalitate în România Mare 1918-1930*, 1998, pp. 168-169.

⁴⁰ C. Sigmirean, *Contribuții la studierea frecvenței universităților europene de către tinerii români ardeleni în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea*, în *Interferențe istorice și culturale româno-europene*, coordonator Gr. Ploșteanu, Tg. Mureș, 1996, pp. 113-115 și 120-122,

obținute în străinătate trebuie constatată după evaluarea în limba maghiară și cu respectarea normelor cerute de ministerul de resort maghiar. O nouă dispoziție, propusă de ministrul Perczel Dezső, în iulie 1898, prevedea că orice grad universitar obținut în afara Ungariei trebuie validat conform legilor maghiare. Pentru intervalul anilor 1867-1918, aproape 55% dintre studenții români au urmat dreptul și științele politice, medicina și farmacia, 17,67%, iar sub acest procent se situează studenții în litere și filosofie, inginerie, mine și silvicultură, agronomie și, în procente și mai reduse, medicina veterinară, artele și educația fizică. Urmărind situația studioșilor în arte frumoase, de pe întreg teritoriul României (anii 1808-1935, la Munchen), studenții români au fost 55 (și 2 aromâni), 22 germani, 16 maghiari, 10 evrei, 3 sârbi, - a fost investigat și aspectul confesional - 45 ortodocși, catolici 16, protestanți 11, greco-catolici 4, mozaici 3. Se apreciază că se manifestă pluralismul etnic și confesional, pe întreg teritoriul național. În anii anteriori izbucnirii primei conflagrații mondiale, ponderea studenților în drept a scăzut la 41,77%, ponderea studenților medici crește la 33,62%. Cea mai spectaculoasă creștere se înregistrează în domeniul tehnic (ingineresc), de la 1,63% din totalul studenților la 33,62%. Românii adoptă un nou model social propus de societatea capitalistă.⁴¹

Relația dintre pregătirea școlară și piața muncii era complicată și atunci. Istoricul și sociologul Victor Karady, pe care l-am urmărit și mai înainte, remarcă legătura slabă între diplomele școlare și posturile clasei de mijloc (pentru modelul creștin), gradul redus de instrumentalizare al studiilor pe piețele de muncă (excepție funcțiile publice înalte, profesiile liberale clasice și unele specializări, ca ingineria). Remarcă faptul că „cifrele combat unul din cele mai vechi mituri din istoriografia maghiară privind supradezvoltarea atribuită regiunilor occidentale ale țării (Ungariei dualiste-n.n.). Întârzierea „imputată ortodoxiei, în majoritate stabilită în estul țării nu se obiectivează atât cât s-ar fi așteptat în efortul de școlarizare formală” (s. n.).⁴² Între anii 1867-1918, în Ungaria media celor cuprinși în institutele de învățământ superior a fost de 220,6%, iar în cazul românilor de 546,28%. La nivelul Austro-Ungariei (istoricul Gustav Otruba), între anii 1863 și 1910 prezența românilor în universitățile din imperiu a fost de 614%, românii fiind depășiți doar de studenții evrei (936%) și de cei polonezi (939,7%). Se consideră că situația este rezultat al „... impactului determinat de ethosul educațional, care a condus la concentrarea eforturilor întregii națiuni (factor) care a presupus emanciparea prin educație și cultură”. Pentru sprijinirea studioșilor români și-au adus contribuția peste 140 de fundații și asociații, centrate pe acest efort, dintre care contribuții importante au avut Fundația Gojdu, cea din Năsăud, dar și cele două mitropolii române, „Astra”, Societatea „Transilvania” și diverse fundații particulare, astfel că 25-35% dintre studenți au fost ajutați să-și finalizeze studiile. Important a fost sprijinul acordat tinerilor proveniți din familiile modeste (după cercetările făcute, un număr de 3250 de studenți, între anii 1867-1919, au provenit din familii de țărani).⁴³ Ei au constituit un factor esențial în procesul de modernizare al societății românești, inclusiv în anii interbelici.

⁴¹ C.Sigmirean, *The Emergence of the Transylvanian Intelligentsia in the Modern Era*, în *Transylvanian Review*, XI, nr. 4/ 2002, pp. 17-20; intelectualitatea artistică, la Stelia n Mândruț, *Intelectualitatea artistică din România și mediul cultural german.Exemplul Münchenului(1808-1935)*, în *Acta Musei Napocensis*, 35-36/1999, pp. 187-190.

⁴² V. Karady, *Dualité scolaire et dualité sociale...*, pp. 121-122 și 128.

⁴³ C.Sigmirean, *The Emergence of the Transylvanian Intelligentsia...*(inclusiv aprecierea lui Otruba), p. 20.

Anexă

Cadre didactice ale institutelor teologice și școlilor medii românești din Transilvania cu studii în străinătate, posesori ai titlului de doctor

Profesorii din Brașov

1. Aurel Babeș, chimie și tehnologie chimică-studii și doctorat la Budapesta și Heidelberg
2. Iosif Blaga, Facultatea de Filosofie din Budapesta(și doctorat)
3. Ioan Bozoceanu, Facultatea de Filosofie-Paris și Bruxelles
4. Valeriu Braniște, Facultatea de Filosofie, Budapesta.
5. Ioan Bunea, Facultatea de Filosofie, Budapesta
6. Nicolae Dima, Facultatea de Drept, Graz
7. Vasile Glodariu, facultatea de Filosofie, Budapesta.
8. Constantin Lacea, Facultatea de Filozofie din Budapesta, Munchen, Leipzig, Paris- doctorat la Leipzig, 1898
9. Ioan Lapedatu, Facultatea de Filosofie , Paris și Bruxelles
10. Ioan G. Meșotă, Facultatea de Filosofie din Viena și Bonn
11. Ioan Petran, Facultatea de Filosofie din Budapesta
12. Gheorghe Petrean, Facultatea de Filosofie din Berna și Leipzig
13. Nicolae Pop, Facultatea de Filosofie din Viena
14. Gheorghe Pop, Facultatea de Filosofie din Budapesta și Leipzig
15. Emilian Popescu, Facultatea de Filosofie din Budapesta
16. Vasile Saftu, Facultatea de Filosofie din Leipzig
17. Sterie Stinghie, Facultatea de Filosofie din Leipzig

Profesorii Institutului Teologico - Pedagogic din Sibiu

1. Daniil Popovici Barcianu, științe teologice la Leipzig, științe naturale, filosofie și pedagogie la Viena, Bonn și Leipzig;
2. Nicolae Maier, Facultatea de Filosofie din Viena;
3. Ilarion Pușcariu, Facultatea de Filosofie și Facultatea de drept, Viena. doctor în drept canonic;
4. Petru Șpan, Facultatea de Pedagogie, Filosofie și Istorie, Viena;
5. Eusebiu Roșca, Academia de Drept Sibiu și Cluj-doctorat la Budapesta;
6. Vasile Bologa, Facultatea de Filosofie, Budapesta și Viena;
7. Vasile Stan, Facultatea de Filosofie, Budapesta;
8. Ioan Lupaș, Facultatea de Filozofie (istorie-literatură), Budapesta-cursuri post-universitare la Berlin;
9. Emilian Popescu, Facultatea de Filosofie, Budapesta;
10. Onisifor Ghibu, Facultatea de Filosofie și Pedagogie din București, Budapesta, Strasbourg și Jena;
11. Iosif Blaga, Facultatea de Filosofie, Budapesta;
12. Ioan Crișan, Academia de Drept Sibiu și Facultatea de Filosofie Leipzig;
13. Vasile Saftu, Facultatea de Filozofie și Pedagogie Leipzig;
14. Ioan Stroia, Facultatea de Filosofie și Pedagogie, Jena și Leipzig;
15. Nicolae Bălan, Facultatea de Teologie Cernăuți și perfecționare în Litere, Breslau;

16. George Proca, Facultatea de Teologie, Cernăuți;
17. Aureliu Crăciunescu, Facultatea de Teologie, Cernăuți;
18. Virgil Ciobanu, Facultatea de Teologie, Cernăuți;
19. Silviu Dragomir, Facultatea de Teologie Cernăuți, specializări la Viena și Moscova;
20. Ștefan Meteș, Teologie, la Arad, Sibiu, Caransebeș, Facultatea de Litere și Filosofie, București;
21. Cândea Romulus, Facultatea de Teologie Cernăuți (doctorat) 1912 și Facultatea de Istorie și Filosofie Leipzig (doctorat 1916).

Profesorii Facultății de Teologie și ai Liceului din Blaj

1. Borza Alexandru, Facultatea de Științe Naturale, Breslau-doctorat;
2. Bunea Augustin, Facultatea de Teologie și doctorat, Roma;
3. Ambrosiu Chețianu, Facultatea de Teologie, Budapesta și Facultatea de Științe Naturale, Cluj /dr. în botanică, un timp și asistent universitar;
4. Ioan Coltor, Facultate de Teologie și doctorat, Roma(1906);
5. Grama Alexandru, Facultatea de Teologie și doctorat, Viena(1877);
6. Hossu Vasile, studii de teologie și filozofie, doctorat (1887), Roma;
7. Marcu Isidor, studii și doctorat în teologie, (1888), Viena;
8. Victor Macaveiu, perfecționare în teologie și doctorat, Viena(1907);
9. Alexandru Nicolescu, studii și doctorat în teologie, Roma;
10. Prie Octavian, studii filologice și doctorat, Budapesta, 1906;
11. Emil Szabo, Facultatea de Litere și Filosofie, Cluj, doctorat, 1904;
12. Sebastian Radu, studii filosofice și teologice, Budapesta și Viena- doctorat 1889, Budapesta;
13. Ioan Rațiu, studii teologice, Viena-doctorat 1868;
14. Ioan Rațiu, studii de filosofie la Gratz și Cluj, doctorat 1900, Cluj;
15. Rusu Alexandru, studii teologice, Budapesta-doctorat, 1909;
16. Victor Smigelschi, studii teologice, Budapesta, doctorat, Viena, 1883;
17. Ioan Bobb, studii teologice și doctorat, Viena;
18. Iacob Radu, studii teologice și de filosofie, Roma-doctorat în ambele specializări, 1884;
19. Iuliu Maniu, Facultatea de Drept, Budapesta și Viena-doctorat, 1896, Viena;
20. Vasile Suci, studii teologice și de filosofie, Roma-doctorat în ambele specializări.

Profesorii Liceului din Năsăud

1. Constantin Moisil, Facultatea de Filosofie, Viena-doctorat în 1870-Facultatea de Litere din București(1898); prof.univ. și doctor în istorie(1924); cercetător în Cabinetul de Numismatică al Academiei Române și director, apoi director la Arhivele Statului (cf. *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1979, pp. 224-225);
2. Ioan Mihai Lazaru, Teologie la Budapesta și Augustineum, Viena;
3. Ioan Mălaiu, studii filosofice, Viena, doctorat la Gratz;
4. Paul Tanco, studii filosofice la Viena și Gratz (primul doctor în matematici, fără teză de doctorat (1872), ca și Ioan Bozocanu (1873 la Universitatea Liberă din Bruxelles, ambii profesori de școli medii (cf. I. M. Ștefan, Edmond Nicolau, *Scurtă istorie a creației științifice și tehnice românești*, București, 1981, p. 60);
5. Artemiu Publiu Alexi, Facultatea de Științe Naturale, Viena și doctorat la Gratz;
6. Nicolae Maier, Facultatea de Filosofie, Viena, doctorat, 1877;
7. Vasile Meruțiu, Facultatea de Științe Naturale și Geografie, Cluj;

8. Alexandru Pteancu, Facultatea de Teologie, Budapesta, doctorat, 1900 și Filosofie, Cluj, doctorat, 1903, în limbi clasice și limba română;
9. Nicolae Drăgan, Facultatea de Litere, Budapesta, doctorat, 1906;
10. Vasile Sein, Facultatea de Litere, București, doctorat 1907, Budapesta;
11. Alexandru Cziple, Facultatea de Teologie, Budapesta, doctorat, 1910;
12. Emil Precup, Facultatea de Litere, Cluj și Leipzig-doctorat;

Profesorii Institutului Teologico - Pedagogic din Arad

1. Gheorghe Ciuhandu, Facultatea de Teologie, Cernăuți, doctorat;
2. Gheorghe Dragomir, studii teologice și doctorat, Cernăuți;
3. Iacob Lazăr, studii teologice și doctorat, Cernăuți;
4. Iosif Olariu, studii teologice și doctorat, Cernăuți, cu completare la Leipzig și Ehrlangen;
5. Nicolae Popovici, studii în drept, Budapesta, doctorat în drept canonic, Cernăuți, 1913;
6. Gheorghe Proca, studii teologice și doctorat (1896), Cernăuți;
7. Traian Putiniciu, studii de teologie, Cernăuți și doctorat;
8. Dr. Iustin Iulian Suci, studii teologice, Cernăuți și doctorat în istorie și drept bisericesc, 1897;
9. Ioan Trăilescu, studii teologice, Cernăuți și doctorat, 1885.

Profesori ai Școlii Pedagogice din Arad

1. Dinu Horatti, studii filosofice, Budapesta și doctorat.
2. Iosif Iorgovici, Facultatea de Litere, Budapesta și doctorat.

Profesorii Liceului din Beiuș

1. Ioan Ardeleanu, studii teologice și doctorat, Roma, Facultatea de Litere din Budapesta;
2. Florin Stan, studii de teologie, Oradea, dar și de drept (Oradea), doctorat în drept canonic, Budapesta;
3. Anton Chigi, studii teologice, Facultatea de Litere (filologie clasică) și doctorat, Budapesta;
4. Alexandru Pteancu, studii teologice, Budapesta și Facultatea de Litere, Cluj și doctorat;
5. Constantin Pavel, studii teologice, Budapesta și Facultatea de Litere, Cluj și doctorat;
6. Paul Hetco, studii teologice, Budapesta, Facultatea de Litere și doctorat, Cluj;
7. Gheorghe Hetco, studii teologice, Budapesta și Facultatea de Litere, Cluj și doctorat;
8. Ioan Ossian, studii teologice, Oradea, Facultatea de Litere și doctorat, Cluj;
9. Ioan Georgescu, studii teologice, Budapesta și Viena (doctorat 1912) și Facultatea de Litere, Cluj.

Surse bibliografice

1. Andrei Bârseanu, *Istoria școalelor centrale române greco-orientale din Brașov, scrisă din incidentul jubileului de 50 de ani ai gimnaziului*, Edit. Ciurcu, Brașov, 1902.
2. N. Comșa, T. Seiceanu, *Dascălii Blajului, 1754-1948*, Ed. Demiurg, 1994.
3. Ana Hinescu, Arcadie Hinescu, *Oameni de ieri și de azi ai Blajului*, Ed.

Eventus, 1994.

4. Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, Ed. Univers Enciclopedic, 1996.
5. Dr. Teodor Botiș, *Istoria Școalei normale, Preparandiei și Institutului teologic ortodox român*, Arad, 1922.
6. Dr. Constantin Pavel, *Școalele din Beiuș*, Beiuș, 1928.
7. Dr. Eusebiu Roșca, *Monografia Institutului seminarial teologico-pedagogic "Andreian"*.
8. Virgil Șotropa, dr. N. Drăgan, *Istoria școalelor năsăudene, scrisă cu prilejul jubileului a 50 de ani de existent(1863-1913)*, Năsăud, 1913.

Profesori și reprezentanți ai elitelor românești din Transilvania membri ai Academiei Române

Blaj

I.Membri titulari

1. Timotei Cipariu (1805-1887), teolog,absolvent al Facultății de Teologie a Blajului, filolog de talie europeană, vicepreședinte al Academiei Române;
2. George Barițiu (1812-1893), istoric, publicist, membru fondator al Academiei Române;
3. Alexandru Papiu Ilarian (1828-1893), istoric, profesor, magistrat;
4. Iosif Hodoș (1828-1880), scriitor, membru fondator și secretar al Academiei Române;
5. Ioan Micu Moldovan (1833-1915) ,istoric, teolog, profesor, canonic;
6. AugustinBunea (1857-1909), istoric. profesor, canonic.-titular,1909;
7. Ioan Bianu (1856-1935), folclorist, filolog, bibliograf, vicepreședinte și președinte al Academiei Române;
8. Alexandru Borza, botanist, profesor secundar, profesor universitar;
9. Iuliu Hațieganu, doctor în medicină, profesor universitar.

II.Membri corespondenți

1. Enea Hodoș (1858-1945), folclorist, scriitor, profesor;
2. Gavril Pop Laslo (1818-1883), teolog și profesor;
3. Aron Densușianu (1837-1900), istoric literar,scriitor;
4. Nicolae Densușianu (1846-1911), istoric;
5. Zenovie Pâclișanu (1886-1957), istoric, profesor;
6. Ioan Agârbiceanu (1882-1968), teolog și scriitor;
7. Tiberiu Brediceanu(1877-1968), compozitor și muzicolog;
8. Andrei Pop Liviu (1816-1897?) 1900?), teolog, profesor;
9. Radu Iacob (1869-1932), teolog, demnitar ecleziastic la Lugoj și Oradea.

III.Membri de onoare

1. Iacob Mureșianu (1812-1887), publicist și scriitor;
2. Grigore Silași (1836-1897), filolog, publicist, profesor universitar;

3. Vasile Suciu (1873-1935), profesor și mitropolit.
(cf. *Profesori și elevi, membrii ai Academiei Române* în "Astra blăjeană", nr. 3(32), octombrie 2004, p.6; despre Andrei Pop Liviu și Iacob Radu, vezi N. Comșa și T. Seiceanu, *op. cit.*).

Liceul din Năsăud

1. Constantin I. Moisil (1876-1958), membru al Academiei Române (1948).

Institutul Teologico-Pedagogic din Sibiu

1. Sava Popovici Barcianu, teolog; studii neterminate de medicină și inginerie la Viena; membru corespondent al Academiei Române;
2. Ioan Lupaș, teolog, istoric, doctor în istorie (1904), membru corespondent al Academiei Române (1914) și membru titular (1916);
3. Ioan Popescu, teolog, pedagog, psiholog, membru corespondent al Academiei Române (1877);
4. Onisifor Ghibu (1883-1972), profesor secundar, membru al Consiliului Dirigent, profesor universitar la Cluj (1919-1945), membru corespondent al Academiei Române (1919);
5. Zaharia Boiu (1834-1903), preot, învățător, profesor, publicist, membru corespondent al Academiei Române (1877);
6. Visarion Roman (1833-1885), absolvent al Institutului Teologic-Pedagogic din Sibiu, învățător, profesor, notar, inspector financiar, publicist, membru corespondent al Societății Academice Române (1877);
7. Romulus Căndea (1886-1973), profesor la Institutul Teologic-Pedagogic din Sibiu, istoric, profesor, decan și rector al Universității din Cernăuți (1922-1940), membru corespondent al Academiei Române (1929);
8. Ștefan Meteș (1887-1977), istoric și arhivist, membru corespondent (1919), distins cu premiile "Adamachi" (1919) și "Gheorghe Asachi" (1931);
9. Silviu Dragomir (1888-1962), profesor al Institutului din Sibiu, istoric, profesor universitar la Cluj, membru corespondent al Academiei Române (1916) și titular (1928), distins cu premiul Năsturel (1922);
10. Nicolae Popea (1826-1908) teolog, profesor la Institutul teol.-pedagogic, demnitar ecleziastic și politic, membru corespondent al Academiei Române (1877);
11. Nicolae Bălan, teolog, profesor la Institutul Teologic-Pedagogic, publicist, mitropolit al Ardealului, membru corespondent al Academiei Române;
12. Ilarion Pușcariu- teolog, funcționar ecleziastic, arhiereu, membru onorariu (1914).
(cf. Eusebiu Roșca, *op. cit.*, Mircea Păcurariu, *op. cit.*, Bujor Surdu, *Visarion Roman (1833-1885)*, Presa Universitară Clujeană, 2008)

Institutul Teologico-Pedagogic Arad

1. Roman Ciorogariu (1852-1936); teolog; studii la Leipzig și Bonn; profesor și director al Institutului Teologic-Pedagogic; vicar și episcop de Arad; militant național, senator (1920-1936);
2. Gheorghe Ciuhandu, teolog, învățător, profesor, referent școlar consistorial; membru al Academiei Române (1946);
3. Iosif I. Goldiș, demnitar ecleziastic, profesor; deputat liberal de Bihor; episcop al Aradului; membru corespondent al Academiei Române;
4. Vasile Mangra, profesor, publicist, militant național, membru în delegația Memorandumului proguvernamental, apoi deputat; mitropolit al Ardealului (din 1916); membru al Academiei Române (cf. Teodor Botiș, *op. cit.*).

Tabel nr. 1

**Foști profesori și elevi ai liceului din Brașov,
membri ai Academiei Române**

Nr. crt.	Nume și prenume	Anii de viață	Domeniul activității	Calitatea deținută în Academia Română	Calitatea în școală
1.	Banciu Axente	1875-1959	pedagogie, publicist	membru onorific, 1948	elev, prof.
2.	Bărglăzan Aurel	1905-1960	inginer electronist	membru corespondent, 1955	elev
3.	Bârseanu Andrei	1858-1922	pedagog, publicist	membru titular, 1908	elev, prof.
4.	Blaga Lucian	1895-1961	poet, filosof	membru titular, 1936	elev
5.	Bogdan-Duică Gh.	1866-1934	istoric, publicist	membru titular 1919	elev prof.
6.	Bogdan Ion	1864-1919	istoric, filolog	membru titular, 1903	prof.
7.	Braniște Valeriu	1869-1928	publicist, om politic	membru onorific, 1919	prof.
8.	Bunea Augustin	1857-1909	teolog, profesor	membru titular, 1909	elev
9.	Buzdugan Gheorghe	1916-2012	inginer electronist	membru titular, 1990	elev
10.	Ciucu Gheorghe	1927-1990	matematician	membru corespondent 1947	elev
11.	Colan Nicolae	1893-1967	mitropolit, scriitor	membru titular, 1942	elev
12.	Dima Gheorghe	1847-1925	compozitor, dirijor	membru onorific, 1919	elev, prof.
13.	Onisifor Ghibu	1883-1976	pedagog, prof.	membru corespondent, 1919	elev
14.	Giuglea George	1884-1976	prof. filolog	membru corespondent, 1936	elev
15.	Giurgiu Victor	1930-	inginer silvic	membru corespondent, 1991	elev
16.	Goga Octavian	1881-1938	poet, om politic	membru titular, 1919	elev
17.	Goldiș Vasile	1862-1834	publicist, om politic	membru onorific, 1919	prof.
18.	Hodoș Enea	1858-1914	publicist, folclorist	membru corespondent, 1904	elev
19.	Jebeleanu Eugen	1911- 1991	poet	membru titular, 1974	elev
20.	Lacea Constantin	1875-1950	prof. lingvist	membru onorific 1939	elev, prof.
21.	Lapedatu Alex.	1876-1954	prof., istoric	membru titular, 1918	elev, prof.
22.	Lapedatu Ioan	1876-1951	economist	membru onorific, 1936	elev

23.	Lupaș Ioan	1880-1967	istoric	membru titular 1916	elev
24.	Maiorescu Titu	1840-1917	critic, om politic	membru titular, 1867	elev
25.	Meșotă Gh. Ioan	1837-1878	pedagog, istoric	membru corespondent, 1877	elev, prof.
26.	Munteanu, Gavriil	1812-1869	pedagog, publicist	membru titular 1867	prof.
27.	Munteanu Sterian	1918-1990	profesor silvicultor	membru corespondent 1974	elev
28.	Mușlea Ioan	1899-1966	folclorist, etnograf	membru corespondent, 1974	elev
29.	Onițiu Virgil	1864-1915	pedagog, publicist	membru corespondent, 1902	prof.
30.	Oțetea Andrei	1894-1977	istoric	membru titular 1955	elev
31.	Petrovici Emil	1899-1968	lingvist	membru titular, 1948	elev
32.	Pop Emil	1897-1974	prof. botanist	membru titular, 1955	elev
33.	Popa Lisseanu Gh.	1866-1945	pedagog, istoric	membru corespondent, 1919	elev
34.	Popea Nicolae	1826-1908	teolog, profesor	membru titular, 1900	prof.
35.	Pușcariu Ilarion	1842-1922	prelat, pedagog	membru onorific, 1899	elev
36.	Pușcariu Sextil	1877-1948	lingvist, filolog	membru titular, 1914	elev
37.	Răduleț Remus	1904-1984	inginer electronist	membru titular, 1963	elev
38.	Roșca D. Dumitru	1895-1980	filosof, profesor	membru titular 1974	elev
39.	Spârchez Tiberiu	1899-1977	medic, profesor	membru corespondent, 1963	elev
40.	Staicu Irimie	1905-1989	agronom, profesor	membru corespondent, 1963	elev
41.	Stăniloae Dumitru	1903-1993	pedagog, teolog	membru titular, 1991	elev
42.	Sturza Marius	1876-1954	medic	membru onorific, 1938	elev
43.	Surdu Alexandru	1938-	filosof, profesor	membru titular, 1993	elev
44.	Teclu Nicolae	1839-1916	chimist	membru titular, 1879	prof.
45.	Ursu Ioan	1875-1925	istoric	membru corespondent 1910	elev
46.	Velican Vasile	1904-1984	agronom, profesor	membru corespondent, 1963	elev
47.	Zugrăvescu Ioan	1910-1989	chimist, profesor	membru corespondent, 1963	elev

(cf. Simion Toma, *Monografia Colegiului Național "Andrei Șaguna"*, Editura Concordia, Brașov, 2000)

Intelectuali greco-catolici, absolvenți ai institutelor teologice din Roma

1. Augustin Bunea, Colegiul "De Propaganda Fide", doctorat în 1881;
2. Ioan Coltor (doctorat 1906), consilier juridic la Conferința de Pace de la Paris-Versailles, deputat în Parlamentul României, subsecretar de stat (1932);
3. Alexandru Nicolescu, studii între anii 1898-1900; doctorat în filozofie, în 1900 și în teologie, în anul 1904; misionar în SUA, între anii 1907-1909; procurator al Bisericii Române Unite cu Roma și juristconsult eclesiastic al Legației României pe lângă Vatican; mitropolit al Blajului (1936-1941);
4. Iacob Radu, susține doctoratul în teologie și filozofie în anul 1894; vicar foraneu de Hațeg, membru în capitulul Lugoj și Oradea Mare;
5. Vasile Suci, susține doctoratul în teologie și filozofie; profesor la Facultatea de Teologie a Blajului; vicepreședinte al "Astrei"; mitropolit al Bisericii Unite (1919-1935); membru de onoare al Academiei Române și al Societății Regale de Geografie;
6. Ioan Ardeleanu, absolvent al Institutului "De Propaganda Fide"; susține doctoratul; publicist, profesor la Beiuș și la Blaj (1888-1889).
7. Vasile Hossu, își ia bacalaureatul, licența și doctoratul în filozofie (1887); episcop de Gherla și Lugoj; publicist;
8. Pop Liciniu, studii teologice la Roma; profesor la Facultatea de Teologie și la Gimnaziul Superior din Blaj;
9. Viciu Alexiu, studii teologice și filosofice la Roma, finalizate la Blaj; funcționar bisericesc și profesor la Gimnaziul Superior din Blaj; publicist.

Preoți misionari greco-catolici în SUA

1. Epaminonda Lucaciu (din anul 1906);
2. Alexandru Pop (1907-1928);
3. Ioan Pop (1909-1919);
4. Aurel Hațeganu (1909-1929);
5. Coriolan Pop/Papiu? Lupu (1913-1927);
6. Aurel Bungărdean (1913-1934);
7. Aurel Vodă (1914-1929);
8. Ioan Vancea (1917-1931);
9. Alexandru Șerban (1917-1919);
10. Constantin Lucaciu (1917-1918);
11. Vasile Lucaciu (1917-1918);
12. Teofil Popoviciu (1914-1928);
13. Augustin Paul;
14. George Băbuțiu a urmat "Institutul de Propaganda Fide", absolvit în anul 1933;
15. Louis Pușcaș, absolvent al aceluiași institut (anul 1949);
16. Victor Crișan;
17. Ilie Crihălmean;
18. Mircea Todericiu;
19. Carol Capos;
20. George Rusu;
21. Ioan Filip;
22. Ioan Popa;
23. Alexandru Rațiu. (cf. N. Comșa, T. Seiceanu, *Dascălii Blajului 1754-1948*, iar pentru preoții misionari vezi Petru Mihai Stinea, *Implicarea Mitropoliei greco-catolice a Blajului în organizarea Bisericii greco-catolice române din SUA*, în "Terra Sebus", *Acta Musei Sebessiensis*, Sebeș, 2011, pp. 455-457).

Repere istorice privind apariția și evoluția mișcării teatrale maghiare în spațiul mureșan

Magdalena FLOREA

Repères historiques sur l'émergence et l'évolution du mouvement théâtral hongrois dans l'espace du département Mureș

Résumé

Dans l'espace d'actuel département Mureș, l'histoire du théâtre hongrois permanente commence en 1733, lorsque les élèves de Gymnase de Sumuleu - Ciuc presentaient des spectacles en latin alors en hongroise. Á Targu Mures, des représentations théâtrales ont été introduits dans les écoles depuis 1770. Les premières spectacles permanents ont été organisés entre 1792-1794, dans le courant cour Bolyai Farkas High School. En 1803, sous la direction de Kótsi Patkó de Cluj, on construit le premier théâtre d'été près de la forteresse médiévale. L'idée d'un bâtiment du théâtre permanent a commencé en 1794, mais pas ni dans le temps du maire Bernády György, ni au cours de la période d'entre les deux guerres mondiales elle ne peut se concrétiser. Il n'est que le 4 février 1946 a été fondée Székely State Theatre qui va travailler avec ce nom jusqu'en 1962.

Mots-clé: Gymnase de Sumuleu – Ciuc, Bolyai Farkas High School, Bernády György, Székely State Theatre

Cuvinte cheie: Gimnaziul din Șumuleu-Ciuc, Liceul Bolyai- Farkas, Bernády György, Teatrul de Stat Secuiesc

Exemplul protestanților privind introducerea spectacolelor de teatru în școli a fost apreciat și în scurt timp a fost preluat și de școlile iezuite. Din documentele timpului rezultă că în ținuturile mureșene (care, conform realităților administrative ale vremii, făceau parte din vechiul scaun și apoi din comitatul Mureș) a existat un teatru cu caracter permanent încă din 1733, la Gimnaziul din Șumuleu-Ciuc, unde aveau loc spectacole în limba latină, apoi maghiară, susținute de către elevii claselor de poetică și retorică, sub îndrumarea profesorilor școlii, reprezentări cu mare audiență la public. Locul de desfășurare a spectacolelor era o construcție de lemn cu etaj zidită între cele două aripi a străvechii școli franciscane din localitate. Ca urmare a unei neglijențe, teatrul a ars complet în octombrie 1780, dar până în iunie 1781 secuii l-au reconstruit, fapt care dovedește importanța fenomenului în zonă. Spectacolele au fost susținute, de regulă, cu prilejul sărbătorilor religioase, textele dramelor fiind reunite în volume de către membrii *Asociației Maria*, care funcționa în zonă, păstrându-se, astfel, în jur de nouăzeci, destinate spectacolelor de teatru școlar.¹ Alături de Șumuleu-Ciuc, documentele vorbesc despre încercări similare la Târgu-Secuiesc, Lăzarea și Călugăreni. Audiența tot mai largă a mișcării teatrale face ca, în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, să înregistrăm astfel de manifestări și la Târgu-Mureș.

În 1823, preotul Fagarasi Sámuel din Gănești își scria, la vârsta de 63 de ani, autobiografia în care amintește faptul că și la Târgu-Mureș s-au introdus reprezentațiile teatrale în școli, respectiv la Liceul Reformat, în anul 1770, sub

¹ Laskay Adrienne, *Apariția dansului artistic pe scenele din Transilvania în Coregrafia și etnocoreologia maghiară din Transilvania în mileniul trei*, Editor Könczei Csongor, Ed. Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, KRITERION, 2010, p. 11-12, nota 3.

conducerea învățătorului Szigethy Mihály, care, într-un spectacol școlar interpreta un rol în „costumație de evreu”. Făcând aprecieri asupra spectacolelor școlare din perioada anului amintit, acesta afirma că: „în comediile date la Colegiu au fost satirizate și ironizate viața de curte, consiliul, tribunalul regal. Acest fapt a dus la interzicerea comedilor până prin 1780”.² Era, deci, afirmată rațiunea de bază a teatrului – aceea de a cunoaște și transforma societatea. Tot la Târgu-Mureș, în 1780, Nagy György scria comedia în cinci acte, în versuri, „*Legények intése*” (Admonestarea flăcăilor), apoi altele, printre care și „*Konok vereskedők*” (Procesomanii), prima fiind o satiră la adresa burgheziei de la orașe, iar a doua o satiră la adresa justiției vremii. Nimic surprinzător, întrucât, prin 1780, pornise de la Paris, mișcarea care avea să zguduie puternic societatea feudală europeană, iar peste 10 ani, burghezia avea să pornească lupta pentru câștigarea libertăților cetățenești, printre care așezarea limbii materne în drepturile sale firești. În spiritul acestui ideal, orașul Târgu-Mureș devine un adevărat focar de inițiativă pentru întreaga Transilvanie, prin fondarea de instituții culturale și artistice, printre care teatrul a ocupat un loc de seamă. Ca urmare, la 29 iunie 1792, avea loc primul spectacol teatral, în primul „edificiu” stabil de teatru la Târgu-Mureș, în curtea Colegiului reformat – azi Liceul „Bolyai-Farkas”. Spectacolele aveau un caracter organizat și s-au desfășurat, fără întreruperi, până în 1794. Printre motivele care au determinat încetarea reprezentațiilor teatrale s-a aflat și faptul că la Cluj demarase activitatea profesionistă, dar și cenzura habsburgică, care a înfrânt entuziasmul animatorilor de teatru din oraș. Prin urmare, între 1794-1803, Târgu-Mureșul este lipsit de teatru, centrul mișcării teatrale maghiare rămânând la Cluj.

În mai 1803, Kótsi Patkó János venea de la Cluj la Târgu-Mureș reînnoind firul mișcării teatrale. Sub directia sa îndrumare se construiește un nou teatru pentru stagiunile estivale, lângă Cetatea medievală (pe locul unde azi se află Universitatea „Petru Maior”). Pe scena acestuia, trupa lui Kótsi prezintă în premieră piesa „*Educația îl face pe om*” de Kotzebue. O notiță din epocă arată că frații Dénes și József Bánffy cedează trupei decorurile proprii pe care le foloseau la teatrul lor de curte.³ Trupa lui Kótsi susține la Târgu-Mureș trei stagioni succesive: 27 spectacole în prima, 67 în a doua și 41 în a treia. Repertoriul cuprindea piese originale și traduceri, printre care unele de Kotzebue, Molière, Goldoni, Shakespeare (în premieră la Târgu-Mureș „*Femeia îndărătnică*”, în traducerea lui Koréh Zsigmond), Goethe ș.a. Stagiunile se succed până în 1809, pentru a fi întrerupte în 1814. Abia între 1815-1819 orașul găzduiește din nou stagioni complete, de vară și de iarnă. Din păcate, însă, tocmai despre această perioadă avem cele mai puține informații – doar câteva însemnări despre „*Octavia*” lui Kotzebue, jucată în 1817 și despre volumul de teatru „*Őt szomorújáték*” (*Cinci tragedii*) aparținând lui Bolyai Farkas, tipărit la Sibiu, în același an. Din studiul lui Szentimrei Jenő aflăm că de pe la 1819, până aproape de sfârșitul secolului, respectiv până la primul război mondial, și chiar până la al II-lea război mondial, orașul Târgu-Mureș înregistrează o activitate teatrală sporadică, marcată doar de câteva momente de strălucire datorate trupelor străine, așa cum a fost prezența actriței Déryné, în stagiunea 1843-44.⁴

În preajma anului 1848, orașul Târgu-Mureș nu avea teatru. După înfrângerea revoluției, pentru un timp, spectacolele maghiare au fost înlocuite cu spectacole

² Vezi în acest sens, *25 de ani de teatru la Târgu-Mureș*, p.V, Târgu-Mureș, 1971.

³ În ținuturile mureșene exista o bogată mișcare a teatrului de curte, similară celei tradiționale din unele părți ale Europei, printre care și în Principatele Române.

⁴ Szentimrei Jenő, *Hart az állandó színházért Marosvásárhelyen*, Marosvásárhely, 1957.

germane. Mai târziu, după reluarea spectacolelor în limba maghiară, spectatorii din Târgu-Mureș s-au delectat, prin intermediul turneelor făcute de Teatrul Maghiar din Cluj, cu arta interpretativă a unora dintre cei mai mari actori realiști unguri: Pergö Celesztin, Kántorné E., Kovács Gyula și Szentgyörgyi István. Din repertoriul divers și inegal din această perioadă se impun spectacolele cu piese de Shakespeare, Schiller, Victor Hugo, Dumas-tatăl etc.

În anii 70 ai secolului al XIX-lea a trăit aici, desfășurând o bogată activitate de scriitor și susținător al culturii, romancierul maghiar Tolnay Lajos. În revistele editate la Târgu-Mureș, acesta s-a ocupat de problemele literaturii dramatice și ale culturii scenice moderne, a militat cu curaj pentru cunoașterea reciprocă a literaturii românești și maghiare.⁵

Sporadică în aparență, mișcarea teatrală din Târgu-Mureș a izbutit, totuși, să-și facă loc în conștiința spectatorilor. Tradiția teatrului realist s-a păstrat vie în toate ținuturile mureșene. Eforturile celor mai buni dintre intelectualii animați de idei progresiste au lăsat urme. Pe linia acestora, între cele două războaie mondiale, scriitorii locali Molter Károly, Berde Mária, Kápdebó Erna devin animatorii spectacolelor teatrale care au loc în sala fostului palat Transilvania- pe actuala stradă Bolyai.

Ideea construirii unui teatru la Târgu-Mureș pornește din discursul parlamentar al intelectualului Aranka György, care cerea înființarea *Societății pentru cultivarea limbii materne*. Încercările de mai bine de un veac și jumătate ale intelectualilor pentru un „lăcaș al culturii și leagăn al sentimentelor nobile”⁶ au eșuat rând pe rând. Privite din perspectiva timpului, unele din cauzele care au dus la spulberarea unui astfel de ideal par astăzi inexplicabile, în condițiile în care, la intersecția secolelor XVIII/XIX orașul, cu o populație de aproximativ 6000 de locuitori, îndeplinea funcții social-administrative de amploare.

Acțiunea de construire a teatrului începe încă din 1794, când Öri Fülöp István face primul demers oficial pentru obținerea dreptului de a clădi un teatru. Nereușita acestuia, e urmată de cea a lui Teleki Ferenc și Horvath Miklós, pentru ca, în 1803, Kótsi János să izbutească construirea amintitului edificiu descoperit, din lemn și scânduri „în partea de sus a orașului, nu departe de centru.”⁷ Scena acestui teatru va găzdui ani la rând stagiuni de vară. În urma degradărilor produse de intemperii, scena devine impracticabilă pentru ca, între 1809-1814, spectatorii să-și aplaude artiștii într-un nou teatru, tot din lemn – Teatrul din obor. Această clădire a avut, în decursul a câtorva ani, o soartă dintre cele mai triste. Va fi utilizată ca spital militar și magazie de cereale, fără să amintim și de vecinătatea puțin agreabilă a târgurilor săptămânale de vite. Și totuși, aici vor apare în fața spectatorilor o serie întreagă de actori, dintre care Ungár Anna care, în rolurile Julieta, Desdemona, Ofelia ș.a., va face epocă. Tot aici se joacă „Octavia” lui Kotzebue, în tălmăcirea lui Péterfi Károly, scriitor local. Însă, nici această clădire n-a rezistat prea mult. Dragostea localnicilor pentru teatru, va determina consiliul orășenesc să ridice, în 1820, etajul doi al palatului Apollo și să cedeze sala mare pentru reprezentații teatrale. Figura centrală a perioadei de început de la Apollo a fost actorul Farkas József, care, la un moment dat își formează și o trupă românească independentă, cu care va prezenta, în 1823, spectacole românești

⁵ Amănunte privind istoria instituțiilor teatrale maghiare vezi în *Istoria teatrului din România*, vol. II 1848-1918, Ed. Academiei R.S.R., București, 1971, p. 86-91.

⁶ Ioan Chereji, *Strădanii deșarte*, mss. în posesia Muzeului Județean Mureș

⁷ *Ibidem*.

la Braşov („Ceasul de seară” de Kotzebue). Pe scena acestui teatru a apărut în faţa publicului târgumureşan celebra Dériné într-un spectacol cu o piesă de Grillparzer. De aici, din Târgu-Mureş, actriţa va întreprinde un turneu strălucit în întreaga Transilvanie, jucând şi în multe centre româneşti, consemnând în memoriile sale că „*publicul românesc i-a primit cu dragoste pe actorii unguri*”. De scena de la Apollo se leagă şi premierele locale din 1835, când trupa lui Göde István prezintă „Vestalele” de Fogarasi Nagy Pál şi cea din 1844, când trupa lui Kilényi Dávid prezintă drama „*Miclav és Banquir*” a lui Székely Ádám, amândoi scriitori din Târgu-Mureş. Tot pe această scenă îşi face debutul local o altă celebritate a teatrului maghiar, Kántorné, în rolul reginei criminale din Hamlet. Un moment memorabil din viaţa acestei scene, îl constituie apariţia lui Kántorné în figura ȝigăncii Viarda din melodrama „Precioza”. Exact peste zece ani, în 1851, Kántorné va apare în spectacol de adio, pe aceeaşi scenă, în acelaşi rol. Spectacol emoţionant cu o fostă stea care a strălucit puternic în teatrul maghiar, cu o actriţă îmbătrănită şi săracă, care, pentru a-şi putea câştiga existenţa, s-a angajat ca portar la palatul Lázár din centrul oraşului.

După revoluţia de la 1848, febra construirii unui teatru adecvat creşte din nou, ajungând ca, în 1856, să fie expusă în vitrina librăriei Wittich József chiar şi macheta teatrului realizată pe baza unor planuri făcute la Viena⁸. Între timp, pe scena de la Apollo, marele Egressi Gábor îşi făcuse deja apariţia în piese de Shakespeare, Schiller, Hugo şi Dumas-tatăl, la fel şi Prielle Kornélia în piesa *Paharul cu apă* a lui Scribe, Gyulai Ferenc, Pály Elek (care a susţinut spectacole româneşti la Braşov şi a întreprins un turneu de o lună la Bucureşti), Abdai Sándor, Paulay Ede, Havi Dániel şi mulţi alţii.

Bătrânul Follinusz János va întreprinde, în 1861, o acţiune îndrăzneată şi semnificativă pentru pasiunea târgumureşenilor faţă de teatru. Paralel cu spectacolele din sala Apollo, va da reprezentaţii în aer liber, la „Elba”, în primul „teatru de vară”, în accepţiunea reală a cuvântului (teatru construit pe un teren de lângă apa Mureşului). Spectacolele concomitente pe cele două scene marchează adevăratul reviriment artistic în viaţa oraşului. Sunt prezenţi în „program” autori de mare circulaţie ca Szigligeti Ede, Szigeti József, Nagy Ignác, Tóth Kálmán, Jósika Miklós ş.a.

Între anii 1873-1893, calitatea trupelor dramatice de la Târgu-Mureş ridică urbea la rangul „teatral” al oraşelor: Debrecen, Oradea, Szabadka.⁹

După pustiitorul incendiu din 1876, când, totuşi, scena de la Apollo a fost salvată de flăcări, în 1884 sunt reluate discuţiile pentru construirea teatrului. Comitetul de conducere al „Clubului susţinătorilor scenei” pune problema înfiinţării unui Teatru Naţional permanent, cu precizarea că, până la începerea lucrărilor, se vor colecta fonduri şi vor fi sprijinite trupele teatrale cele mai bune. Raţiunea acestei poziţii a fost generată şi de faptul că, între timp, a fost pusă în funcţiune linia ferată Cluj-Oradea (1871), Teatrul maghiar din Cluj putând să se deplaseze mai uşor în localităţile cu cale ferată, fiind posibilă, astfel, neglijarea oraşului Târgu-Mureş, prin transferarea stagiunilor de vară ale naţionalului clujean la Oradea. Cea mai de seamă realizare a Comitetului a fost cumpărarea terenului necesar construcţiei, de la văduva Nagy Ferenc, în strada Sâncraului, la un preţ de 13500 forinţi.¹⁰

⁸ „*Magyar Futár*”, Cluj, 24 decembrie 1856; Szentimrei Jenő, *Hart az állandó színházért Marosvásárhelyen*, Marosvásárhely, 1957, p. 65.

⁹ Szentimrei Jenő, *Hart az állandó színházért Marosvásárhelyen ...*, p.73.

¹⁰ *Ibidem*, p. 78

Construirea teatrului nu va reuși însă nici în era Bernády (1902-1913) când, încă înainte de primul război mondial, s-au ridicat în centrul orașului edificii mărețe (Primăria, Palatul Culturii etc.). Nu va începe construcția nici între cele două războaie mondiale.

În perioada interbelică este reactualizată ideea de teatru permanent. Szabó Pal transformă sala de bal a palatului Transilvania în sală de teatru cu 700 de locuri, organizându-se spectacole de operă, operetă, dramă etc., în stagiuni cu o durată de 10 luni. Pentru reclamă, meseriașii locali confecționează decoruri, mobilă, peruci etc.¹¹ În serviciul acestei idei s-au aflat scriitorii locali Berde Mária, Kabdebó Erna, Molter Károly.¹²

Semnificative pentru deceniile 2-3 ale secolului trecut sunt spectacolele artistei Poór Lili și ale lui Szilágy Dezső, cândva harnic conducător de teatru, dar care, în perioada despre care vorbim, a sfârșit prin acceptarea postului de responsabil al echipei măturaților de stradă.

Întemeierea Teatrului Secuiesc din Târgu-Mureș și activitatea sa în perioada 1945-1962

Dacă încercările primarului Bernády György au fost împiedicate să se maturizeze datorită celui de al doilea război mondial și a situației politice determinată de cunoscutul Dictat de la Viena, din august 1940, după revenirea la normalitate, după 5 ani de privațiuni prezente în toate segmentele vieții sociale, inclusiv în cel cultural, efervescența proprie acelor momente de descătușare și de speranță într-un viitor clădit pe principiile sănătoase înscrise în Carta Națiunilor Unite,¹³ a avut drept urmare, printre altele și înființarea instituțiilor teatrale, la început particulare, apoi de stat) în majoritatea orașelor centre de județ.¹⁴

¹¹ *Ibidem*, p. 81.

¹² *Idem*.

¹³ Carta Națiunilor Unite a fost semnată la San Francisco la 26 iunie 1945, la încheierea Conferinței Națiunilor Unite pentru Organizația internațională și a intrat în vigoare la 24 octombrie 1945. "Noi, Popoarele Națiunilor Unite - se scria în preambulul acestui act internațional - hotărâte să izbăvim generațiile viitoare ale flagelului războiului care, de două ori în cursul unei vieți de om, a provocat omenirii suferințe de nespus, sa ne reafirmăm credința în drepturile fundamentale ale omului, în demnitatea și valoarea persoanei umane, în egalitatea în drepturi a bărbaților și a femeilor, precum și a națiunilor mari și mici, sa creăm condițiile necesare menținerii justiției și respectării obligațiilor decurgând din tratate și alte izvoare ale dreptului internațional, sa promovăm progresul social și condiții mai bune de trai într-o mai mare libertate, Si în aceste scopuri sa practicăm toleranța și sa trăim în pace unul cu celalalt, ca buni vecini, sa ne unim forțele pentru menținerea păcii și securității internaționale, să acceptăm principii și să instituim metode care sa garanteze ca forța armată nu va fi folosită decât în interesul comun, sa folosim instituțiile internaționale pentru promovarea progresului economic și social al tuturor popoarelor, Am hotărât sa ne unim eforturile pentru îndeplinirea acestor obiective."

¹⁴ În 1945, se înființează teatrele din Timișoara, Arad, Bacău și Sibiu; în 1946, Teatrul Muncitoresc C.F.R. (azi Teatrul Odeon), Teatrul Armatei (azi Teatrul Nottara) și Teatrul Maghiar din Sfântu-Gheorghe; în 1947, Teatrul Municipal din București (azi Teatrul Bulandra) și teatrele din Brașov, Turda și Ploiești; în 1948, Teatrul Evreiesc din București și teatrele din Petroșani și Pitești; în 1949, Teatrul Evreiesc din Iași și teatrele din Brăila și Reșița; în 1952, Teatrul actorului de film (azi Teatrul Mic) și Teatrul din Constanța; în 1953, Teatrul din Baia Mare, teatrele maghiare din Timișoara și Satu Mare, Teatrul German din Timișoara; în 1955, secția română a teatrului din Oradea și teatrele din Galați și Bârlad; în 1956, secția germană a Teatrului din Sibiu; în 1958, Teatrul din Botoșani; în 1959,

Fondarea unui teatru maghiar profesionist stabil la Târgu-Mureș s-a aflat pe primele locuri pe agenda Uniunii Populare Maghiare (U.P.M.), organizație politică care reprezenta interesele tuturor maghiarilor din România în perioada de după 1944. Scopul acesteia era întemeierea unei instituții teatrale care să servească necesitățile culturale nu numai ale unui singur oraș, Târgu-Mureș în cazul de față, ci ale întregului ținut secuiesc. Organizația civică care a trecut, în mod concret, la realizarea proiectului a fost Atheneum-ul Ernő Salamon, care, în ședința din 21 iulie 1945, a configurat întemeierea Teatrului Secuiesc. Procesul verbal întocmit cu această ocazie reține numele intelectualilor maghiari prezenți pentru concretizarea acestei idei: profesorul József Bene; dr. László Fikk, șeful Comisiei Culturale a Consiliului Sindicatelor Unite din Târgu-Mureș; Simon Fuksz, membru în resortul presă și propagandă al organizației județene a Partidului Comunist Român; dr. Ernő Imreh, împuternicitul organizației Tineretul Progresist din Târgu-Mureș; László Sény, secretarul general al Societății Literare Kemény Zsigmond”; scriitorul Károly Molter, președintele Atheneum-ului; profesorul Károly Vigh, bibliotecar municipal, membru în conducerea Partidului Social-Democrat; scriitorul Francisc Păcuraru, redactor-responsabil la „Înfrățirea” din Cluj și Oliver Pittner, redactor șef la „Szabad Szó” (Cuvântul Liber), secretar și împuternicit teatral al Atheneum-ului.

După ce îi salută pe cei prezenți și deschide ședința, Károly Molter anunță singurul punct aflat pe ordinea de zi, înființarea la Târgu-Mureș a Teatrului Ținutului Secuiesc, anunțând că, pentru această adunare, i-a invitat și pe: dr. Antalffy Endre, subprefectul județului Mureș-Turda, președinte al organizației județene a UPM din România; Bernáth Ernő, membru în comisia economică a Sindicatelor Unite din Târgu-Mureș; dr. Horváth Dénes, șeful societății comerciale private „Hangya” (Furnica), ziarist; Kozma Géza, profesor la conservatorul municipal de muzică; Nánási János, membru al secretariatului O.D.A. (Asistența Oficială pentru Dezvoltare) din județ; Polgár István, judecător; Papp Károly, Consilier municipal, ziarist, locțiitor al primarului; Kemeny János, scriitor și Tompa Miklós, regizor.

Din raportul prezentat de Pittner Olivér aflăm că demersurile privind chestiunea teatrului secuiesc permanent începuseră încă din luna martie a anului 1945, când s-au inițiat discuții cu exponenții locali și clujeni ai Partidului Comunist și cu conducerea municipală. Pe baza consensului și aprobării în unanimitate, Atheneul Ernő Salamon s-a angajat în rezolvarea problemei. A cerut, în primul rând, sprijinul conducerii orașului, care, prin vot, a probat suma de 50000 de pengő în bugetul anului 1945-1946, pentru sprijinirea teatrului. A redactat, apoi, un memoriu către Ministerul Culturii, care, la sugestia lui Szentimrei Jenő, trebuia ca, prin intermediul lui Janovics Jenő, să ajungă la UPM pentru definitivare și înaintare. Discuțiile au continuat cu regizorul Tompa Miklós, pe atunci locuitor al Clujului, pentru constituirea trupei și a corpului de tehnicieni de scenă.

Din intervenția, în spiritul canoanele vremii, a lui Tompa Miklós, care i-a urmat lui Pittner la cuvânt, rezultă că, în trecut, exceptând câteva inițiative particulare și eforturi binevoitoare, societatea vremii nu a fost în stare să ofere sprijinul necesar pentru întemeierea unei astfel de instituții permanente care, în primul rând, să-și fi stabilit ca scop satisfacerea nevoilor culturale ale ținutului secuiesc. Dacă în micile orașe secuiești, spunea viitorul regizor al teatrului, apărea, eventual, câte o trupă

pentru una sau două stagii, acestea se și grăbeau să dispară o dată cu epuizarea posibilităților de câștig financiar. Teatrul, bazat pe capitalul privat, fiind o inițiativă interesată de profitul financiar, s-a sustras responsabilității de a sluji cultura maghiarilor din Ardeal. „O asemenea întreprindere nu se putea identifica nici cu masele muncitoare, nici cu spiritul progresist al micii burghezii. Dar epoca întreprinderilor particulare a trecut, iar acum, problema teatrului e problema societății. Teatrele trebuie ridicate la rangul de instituții publice.”¹⁵ Din păcate, continua Tompa Miklós, scenele și înzestrările tehnice din orașele interesate aveau multe lipsuri, existând îngrijorări speciale și în ceea ce privește actorii specializați în teatrul dramatic. De aceea, pe lângă cei existenți, mai erau necesari artiști maghiari din străinătate, fapt pentru care încheiase contracte ipotetice cu actori din Budapesta.

Kemény János a prezentat bugetul necesar pentru întreținerea teatrului, care pornea de la premiza că în cele două părți ale stagiunii, teatrul să asigure o ministagiune de aproximativ cinci luni pentru Târgu-Mureș și o ministagiune de trei-patru luni pentru Brașov, iar în lunile care mai rămân, după efectuarea concediului de odihnă, trupa să ofere spectacole de aceeași valoare în orașele mai mici din secuime. Pentru aceasta, teatrul conta pe un sprijin de aproape 3 milioane lei din partea orașelor Târgu-Mureș, Brașov și a celorlalte orașe interesate, revendicând și sumele cheltuite cu încălzirea, iluminatul și chiria sălii. În sfârșit, funcționarea fără deficit a teatrului presupunea 133 milioane lei, care urmau să fie acoperiți cu 110 milioane lei proveniți din venituri proprii, iar restul din amintitele ajutoare. Bugetul astfel alcătuit putea asigura muncă permanentă pentru 68 de persoane și muncă sezonieră pentru 20. Un principiu important în elaborarea rubricii de venituri îl constituia montarea de spectacole ieftine pentru tineret și de spectacole de propagandă pentru muncitori.

Participanții la ședință au propus ca nume pentru instituția pe cale a se naște, *Teatrul din Târgu-Mureș al Ținutului Secuiesc*. Peste numai două zile, în scrisoarea de împuternicire emisă către Kemény János și Tompa Miklós, cu scopul ca cei doi desemnați să înceapă lucrările de organizare a teatrului, era înscrisă denumirea de *Teatrul din Târgu-Mureș și din Ținutul Secuiesc*.

Între 20-31 august 1945, guvernul Groza a invitat o delegație formată din 30 de membri ai UPM, pentru a discuta problemele maghiare rămase în suspensie și care își așteptau o rezolvare grabnică. Cea a teatrului secuiesc se afla printre celelalte și a fost finalizată prin aprobarea unui teatru permanent la Târgu-Mureș, *Teatrul Național Secuiesc*,¹⁶ care urma să funcționeze ca teatru particular cu subvenție financiară de la stat. Pentru organizare primea 20 milioane lei, iar, ajutorul bănesc de mai târziu se stabilea în funcție de necesități, după cum informa Csákány Béla, prim-secretarul UPM.¹⁷

După discuțiile de la București, intervin două modificări esențiale: 1. reducerea segmentului de stagii planuit pentru Târgu-Mureș (doar trei luni în loc de cinci); 2. dispariția numelui orașului din variantele propuse pentru denumirea teatrului care avea să ia ființă (Teatrul Național Secuiesc; Teatrul Secuiesc). Faptul s-a datorat, probabil, influenței pe care ar fi avut-o un așa numit „grup brașovean” (Kurkó Gyárfás-

¹⁵ Marosi Ildikó, *A marosvásárhelyi székely színház alapításának első documentumai* (Documentele de înființare ale teatrului secuiesc din Târgu-Mureș), în „Simbolon”, Revistă de științe teatrale, Analele Universității de Artă Teatrală din Târgu-Mureș, nr. 1/2003, p.155-156.

¹⁶ „Népi Egység” (Unitatea populară), Brassó, 6 septembrie 1945; Beke György, *A színház újra nemzeti üggyé vált...*, în *A Hét Évkönyve*, București, 1981, p. 15.

¹⁷ Idem

președinte; Csákány Béla-secretar general și Bányai László), dătător de ton în conducerea UPM.¹⁸

Până la urmă, documentul fondator al instituției, Jurnalul Consiliului de Miniștri, nr. 57, din 4 februarie 1946¹⁹ consfințește denumirea de **Teatru Secuiesc**, fără numele orașului în care acesta își născuse sediul, însă articolul II îi stabilea locația și domeniul de referință: *„Sediul legal al Teatrului Săcuiesc va fi la Tîrgu-Mureș, dar trupa acestui teatru va putea organiza turnee în județele: Mureș, Odorhei, Ciuc, Trei Scaune, Târnava Mică, precum și în orașul Brașov.”*²⁰

La două zile după publicarea documentului fondator, prin Decizia 1628 a Ministrului Artelor, Mihail Ralea, Tompa Miklós primește numirea oficială pe funcția de director.²¹ La sfârșitul lunii octombrie, cel mai târziu la începutul lunii noiembrie, după opinia optimistă a lui Szentimrei Jenő, teatrul urma să fie inaugurat.

Cu toate că în art. I al actului fondator se spunea că Teatrul Secuiesc „se va bucura de toate drepturile acordate teatrelor subvenționate de stat”, art. III și IV precizau că, de fapt, era vorba doar de ajutoare ocazionale, pentru întregirea bugetului „în funcție de posibilități.” În această situație, sesizând și evoluția evenimentelor politice, tânărul director va depune toate diligențele pe lângă guvernele României pentru naționalizarea instituției. Ca urmare, după afirmația publicației clujene, „*Világosság*” (Lumina), la începutul anului 1948, chestiunea situației materiale și juridice a Teatrului Secuiesc era privită ca și definitivă, întrucât noul ministru al finanțelor, Vasile Luca (Luka László) „a luat măsuri ca Teatrului Secuiesc să i se acorde suma necesară acoperirii lipsurilor bugetare din bugetul aferent perioadei de acum și până la sfârșitul anului și are în vedere, odată cu noul buget, rezolvarea definitivă a problemelor materiale ale teatrului”. Grăitoare în acest sens suna și urarea de bine din grupajul de anul nou al aceleiași publicații, făcută de Méliusz József, inspectorul general al artelor maghiare, care cunoștea cel mai bine chestiunea „*Sper că noul an va aduce naționalizarea Teatrului Secuiesc din Tg.-Mureș și astfel reglementarea definitivă a situației sale juridice și financiare și anume în spiritul promisiunii ministrului finanțelor Luka László...*”²²

Din interviul acordat de Tompa Miklós teatroloagei Halász Anna²³, aflăm că cea mai redutabilă armă folosită pentru a forța naționalizarea teatrului a fost turneul din mai 1948 la București,²⁴ când „*au venit la spectacolele noastre reprezentanții conducerii partidului și ai guvernului și atunci când am salutat publicul în două limbi*

¹⁸ Lázok János, *A Marosvásárhelyi színház nevének tervezett és hivatalos változatai az 1945-1949 közötti időszakban* (Variantele planificate și oficiale ale titulaturii teatrului din Târgu-Mureș în perioada 1945-1949), în „Simbolon” Revistă de științe teatrale, Analele Universității de Artă Teatrală din Târgu-Mureș, nr. 1/2003, p.149.

¹⁹ *Monitorul Oficial al Regatului României* (în continuare M.O.), nr. 29, din 4 februarie 1946,

²⁰ Idem

²¹ „Articolul 1- *„Îl definitivăm pe regizorul Nicolae Tompa în postul de director al Teatrului Secuiesc din Tg.-Mureș, cu intrarea în vigoare de la data publicării acestei hotărâri”* (M.O., nr. 31 din 6 februarie 1946).

²² „*Világosság*,” Cluj, 2 ianuarie 1948 (apud Lázok János, loc. cit., p. 151).

²³ Almanahul „*Á Hét*”, 1981, p. 204-205

²⁴ „Turneul Teatrului Secuiesc a fost un bun prilej ca reprezentanții de seamă și diriguitorii artei scenice românești să cunoască îndeaproape activitatea teatrelor de stat de limbă maghiară /.../ Tot în aceste zile, Mihai Raicu, directorul Teatrului Armatei, l-a invitat pe Kovács György, actor emerit al Teatrului Secuiesc, ca, în prima decadă a stagiunii viitoare, să accepte interpretarea unor roluri pe scena Teatrului Armatei” („*Magyar Szó*”, București, 24 mai 1948; Nicolae Cristache, Kovács György fără suflor, Editura UNATC PRESS, 2012, p.8).

(ungurește și românește) /.../ eu i-am salutat în numele **Teatrului Secuiesc de Stat**. Denumirea aprobată de minister era doar **Teatrul Secuiesc**, iar „de Stat” a fost deocamdată doar o improvizație; am sperat însă că vor recepta sugestia. Și așa a și fost. Peste două zile m-a chemat președintele Comitetului Artelor și m-a felicitat pentru că teatrul din Târgu-Mureș a fost naționalizat. Statul a plătit toate datoriile noastre, apoi a început, de fapt, abia atunci a început adevărata politică repertorială de teatru-de-artă”.

Afirmația lui Tompa Miklós privind data etatizării Teatrului Secuiesc pare a fi defazată cu cel puțin două săptămâni față de mersul evenimentelor, întrucât aceasta s-a produs prin Decretul 83 al Marii Adunări Naționale a R.P.R., din 11 iunie 1948, care se referea la naționalizarea mijloacelor de producție din România, când se aducea și corecția necesară la Legea nr. 265, pentru organizarea teatrelor, operelor și filarmonicilor de stat, art. 73, care stipula că: „În aceleași condițiuni în care funcționează Teatrul Național din București, vor funcționa și Teatrele Naționale din Iași, Cluj, Craiova, Teatrul Maghiar de Dramă și Operă din Cluj, precum și Teatrul Secuiesc din Târgu-Mureș. Ele stau sub îndrumarea, supravegherea și controlul Ministerului Artelor și Informațiilor, prin Direcția Teatrelor”²⁵. În felul acesta, Teatrul din Târgu-Mureș era recunoscut printre cele mai mari și importante instituții de profil din țară.

Atributul „de stat”, care exprima schimbarea statutului, a apărut prima dată pe afișele teatrului în toamna anului 1948. Pe afișul care anunța abonamentele, el era despărțit de numele instituției, respectiv Teatrul Secuiesc din Târgu-Mureș și scris doar cu literă mică. Abia pe afișul premierei care deschidea stagiunea, la 22 octombrie 1948, apare atributul „de stat,” ca parte integrantă a numelui instituției, scris cu aceleași caractere și de aceeași mărime: **TEATRUL SECUIESC DE STAT**. Același lucru este consemnat și prin Decizia nr. 821 din 1 noiembrie 1949, emisă de Comitetul Provizoriu al Comunei Urbane Târgu-Mureș, ca urmare a naționalizării tuturor instituțiilor de spectacole. Peste 12 ani, prin Decizia nr. 7368/1961, emisă de Ministerul Învățământului și Culturii, *Teatrul Secuiesc de Stat* devine *Teatrul de Stat Târgu-Mureș*.

Înființarea Teatrului Secuiesc, în 1946, a fost primită cu mare entuziasm de către public, în general și de către intelectualitatea maghiară. În scurt timp, baza existentă la vremea respectivă – actori, scenă, sală de spectacole, spațiu pentru serviciul administrativ și tehnic, un public cu un tradițional apetit pentru cultură – a favorizat gruparea actorilor, formată din Kovács György, Szabo Ernő, Delly Ferenc, Várody Rudolf și Köszegi Margit, în jurul regizorului Tompa Miklós și a scriitorului Kemény János.

În scurt timp, trupa apare pe scena Palatului Culturii cu piese de Victor Eftimiu²⁶, N. Machiavelli²⁷; Katona József²⁸; Maxim Gorki²⁹ ș.a.

Cu acest repertoriu și cu seriozitatea de care a dat dovadă pentru formarea și atragerea publicului spectator spre actul de cultură, notorietatea nu a întârziat să

²⁵ M.O., nr. 133 din 11 iunie 1948.

²⁶ *Ember aki látta a halált* (Omul care a văzut moartea)

²⁷ *Mandragora* (Mătrăguna), cu Csorba András și Kovács György; *A néma Levente* (Cavalerul mut), cu Hamvay Lucy, Kovács György, Csorba András, Tanai Béla ș.a.;

²⁸ *Bánk Bán* (Banul Bánk) cu Delly Ferenc, Izsó Johanna, Borovszkey Oszkár, Várody Rudolf, Anatol Constantin ș.a.

²⁹ *Éjjeli menedékhely* (Azilul de noapte) cu Kovács György, Delly Ferenc ș.a.

apară. Momentul afirmării pe plan național l-a constituit amintitul turneu de la București, din mai 1948, când, pentru prima oară, după terminarea războiului, spectatorii bucureșteni de etnie maghiară au aplaudat cu entuziasm primele spectacole susținute în limba lor în capitala României.³⁰

Unul dintre capitolele care au solicitat aptitudini de adaptare, în situația de libertate îngrădită, a fost alegerea textelor. Stagiunea 1948/49 a Teatrului Secuiesc de Stat a fost mai echilibrată în ceea ce privește proporția dintre dramaturgia maghiară, cea clasică universală și piesele „contemporane progresiste”; dintr-un număr de 14 piese puse în scenă, 5 aparțineau autorilor maghiari, 5 celor ruși și 4 câte unui englez, american, olandez și francez, față de prima parte a anilor '50, când se montează disproporțional de multe spectacole „pe linie” (din cele 8 piese ale stagiunii 1949/1950, 4 erau rusești, 3 românești și una maghiară).³¹

Intervențiile politice în artă ale aparatului de stat și de partid erau tot mai evidente, inclusiv în împrejurările de seră ale culturii din Regiunea Autonomă Maghiară, așa cum rezultă și din *Raportul asupra stagiunii 1954/1955*, prezentat într-o ședință a Comitetului regional de partid, din septembrie 1955. Alături de prezentarea dării de seamă, pe ordinea de zi erau trecute mai multe puncte distincte: modul alcătuirii unui „repertoriu corespunzător”, contribuția programului teatrului la „educația maselor muncitoare în spiritul patriotismului și al internaționalismului proletar”, contribuția teatrului la „făurirea unității de monolit a maselor muncitoare”.³² În această ședință, Tompa Miklós era criticat pentru puțină încărcătură ideologică din spectacolele de divertisment, în stagiunea 1954/1955. Referitor la traseul teatrului de la industria de divertisment la arta angajată, este cel mai metaforic și meșteșugit formulat de către același Marosi Péter în articolul „De la „Țara Surâsului” la „Azilul de noapte”.³³

Între 1948 până în 1955 repertoriul teatrului se îmbogățește cu piese din dramaturgia locală, națională și universală, clasică și contemporană, în programe figurând nume ca: Molière³⁴, A.P. Cehov,³⁵ Maxim Gorki³⁶, Ben Jonson³⁷, Móricz Zsigmond³⁸, Horváth Ágoston³⁹, Illyés Gyula,⁴⁰ Csiky Gergely⁴¹, I.L.Caragiale⁴², Aurel Baranga⁴³, Mihail Davidoglu⁴⁴, Lucia Demetrius.⁴⁵

³⁰ „Vineri la prânz – relatea „Magyar Szó”, din 24 mai 1948, sub titlul „Directorul și doi artiști ai Teatrului Secuiesc de Stat au fost distinși” – la Ministerul Comunicațiilor, în prezența ministrului Eduard Mezincescu, au fost atribuite premii pentru creații actoricești și regii scenice /.../ Membrii distinși din partea Teatrului Secuiesc: Kovács György, Szabo Ernő și Tompa Miklós”.

³¹ Vezi și Kovács Levente, *op. cit.*, p. 168-170.

³² SJAN-Mureș, fond Comitetul regional al P.C.R. Mureș 1950-68, dosar 119/1955, f. 88.

³³ Marosi Péter, *A Mosoly országától az Éjjeli menedékhelyig*, în „Szabad Szó”, 2 februarie 1948.

³⁴ *Tartuffe*, cu Hamvay Lucy, Kovács György, Szabó Ernő ș.a.

³⁵ *Sirály* (Pescărușul) cu András Márton, Mende Gaby Szabó Ottó, Lohinsky Loránd, Szabó Ernő, Hamvay Lucy, Erdős Irma, Kovács György, Kőszegi Margit, Delly Ferenc ș.a.

³⁶ *Revizor* (Revizorul) cu Anatol Constantin, Szabó Ernő, Tamás Ferenc; *Kispolgárok* (Micii burghezi) cu Izsó Johanna, Szabó Ottó, Erdős Irma, Csorba András, Kovács György, Szabó Ernő, Borovszky Oszkár ș.a.

³⁷ *Volpone* cu Szabó Ernő, Mende Gaby, Maresch Béla, Kovács György ș.a.

³⁸ *Úri muri* (Chef boieresc) cu Izsó Johanna, Kovács György, Szabó Ernő, Delly Ferenc, Borovszky Oszkár ș.a.;

³⁹ *Varga Katalin* (Ecaterina Varga) cu Kovács György, Hamvay Lucy, Jenei Ottó, Borovszky Oszkár, Kovács Dezső, Lantos Béla ș.a.

⁴⁰ *Fáklyláng* (Făclia) cu Kovács György, Lohinsky Loránd ș.a.;

⁴¹ *Ingyen-élők* (Paraziții) de cu Kőszegi Margit, Hamvay Lucy, Erdős Irma András Márton, Kovács György ș.a.

La aniversarea a 10 ani de la înființare, în cele 10 stagiuni teatrul prezentase nu mai puțin de 122 de premiere, formându-și un repertoriu de calitate, mai ales după depășirea unei prime faze „operetistice”. Printre spectacolele de success și de mare valoare se aflau: **Azilul de noapte** și **Micii burghezi** de Gorki, **Pescărușul** de Cehov, **Chef domnesc** de Moricz Zsigmond, **Parazitii** de Csiky Gergely, **Făclia** de Illyés Gyula și **Învățătoarea** de Brody Sandor. Toate aceste reprezentații au pus în lumină calitățile trupei, cultivate și păstrate cu sfințenie de fiecare om. De la omogenitate și de la unitate în concepția realist-socialistă a vremii, teatrul mureșean s-a ridicat la o ținută artistică aleasă, la un profil specific și de aici la un stil propriu.

Pentru toate aceste împliniri, într-un arc de timp relativ scurt, mulți membri ai colectivului au fost distinși cu decorații și medalii, în fruntea lor aflându-se Kovács György, căruia i s-a acordat înaltul titlu de “Artist al poporului”, și noii artiști emeriti : Köszei Margit, András Márton și Váradi Rudolf.

Aniversarea a strâns la Târgu- Mures un mare număr de actori și oameni de teatru din toate colțurile țării și mai ales din Capitală, care au avut plăcuta sarcină de a-și saluta colegii maghiari și de a le ura noi și frumoase împliniri.

Cu acest prilej, Teatrul Secuiesc din Târgu- Mures a oferit ultimele sale realizări: o expoziție retrospectivă a activității teatrale și premiera *Budai Nagy Antal*, dramă istorică de Kos Károly. Aceasta din urmă a pus în valoare, reconfirmând, dacă mai era cazul, talentul câtorva interpreți, mai cu seamă din generația tânără : Csorba Ándras, Erdős Irma, Lohinsky Loránd, András Márton și Lántos Béla.

Între anii 1955-1962 se poate constata o lărgire a ariei tematice, înnoiri, căutări, diversificări în interpretare, o selectare a repertoriului mult mai exigentă, racordarea mai puternică la cerințele publicului și ale epocii. Pe afișele publicitare vor apărea piese de: W. Shakespeare⁴⁶, G.B. Shaw⁴⁷; C. Goldoni,⁴⁸ Federico Garcia Lorca⁴⁹, Vörösmarti Mihály⁵⁰ Richard Nasch, Fr. Wolf, Alex. Gldadcov, James Grow, ArnaudUsceau, Kós Károly, Vs. Vișnevski⁵¹, Fr. Wolf⁵², Horia Lovinescu⁵³, Al. Mirodan⁵⁴, Aurel Baranga⁵⁵, Szabó Lajos⁵⁶, Sütő Andras⁵⁷, Mihail Sebastian⁵⁸ ș.a.

⁴² *Az elveszett levél* (O scrisoare pierdută) cu Kovács György, Delly Ferenc, Anatol Constantin, Borovszky Oszkár, Szabó Ernő ș.a

⁴³ *Dudva* (Iarbă rea) cu Kovács György, Galló Alice, András Márton, Delly Ferenc ș.a.

⁴⁴ *Tüzerőd* (Cetatea de foc)

⁴⁵ *Mai emberek* (Oameni de azi) cu Lohinsky Loránd, Csorba András, Tanai Béla, Gómóri Emma ș.a.

⁴⁶ *Macbeth*, cu Csorba András, Tanai Béla, Tamás Ferenc, Réthy Árpád ș.a.; *A makrancos Hölg*y (Femeia îndărătnică), cu Tarr László, Gyarmati István, Tanai Bella, Tábodí Mária, Debreczeni Gabi, Csorba András, Lantos Béla, Sinka Károly, Nagy Jolán, Peris Teréz ș.a.

⁴⁷ *Az ördög cimborája* (Discipolul diavolului) cu Szamosy Kornélia, Csorba András ș.a.; *Warrenné mestersége* (Profesiunea doamnei Warren) cu Lohinsky Loránd, Köszei Margit ș.a.

⁴⁸ *Különös történe* (O întâmplare ciudată), cu Sinka Károly, Lohinsky Loránd, Tanai Bella ș.a.

⁴⁹ *Bernarda Alba háza* (Casa Bernardei Alba) cu Mende Gaby, Farkas Ibolya, Técsy Zsuzsa, Szabó Duci, Köszei Margit, Tanai Bella, Bányai Mária ș.a.

⁵⁰ *Csongor és Tünde* (Viteazul Csongor și zâna Tünde) cu Csorba András, Szamosy Kornélia, Erdős Irma, András Márton ș.a.

⁵¹ *Optimista tragédia* (Tragedia optimistă) cu Csorba András, Tanai Bella ș.a.

⁵² *Mamlock professor* (Profesorul Mamlock) cu Ilyés Kinga, Kovács György, Erdős Irma ș.a.

⁵³ *Lerombolt fellegvár* (Citadela sfărâmată) cu Köszei Margit, dr. Gróf László, Hegyessy Magda, Tanai Bella, Lohinsky Loránd ș.a.; Láz (Febre) cu Mende Gaby, Sinka Károly

⁵⁴ *Újságírók* (Ziarștii) cu Szamosy Kornélia, Lohinsky Loránd, Sinka Károly, Varga József ș.a.

⁵⁵ *Diadalív* (Arcul de triumf) cu Mogyoróssy Győző, Köszei Margit, Erdős Irma ș.a.; *Jámborlelkű szent Flórián* (Sfântu Mitică Blajinu) cu András Márton, Tarr László, Sinka Károly, Czikéli László,

În 1962, Teatrul de Stat din Târgu-Mureș, respectiv Teatrul Secuiesc, era recunoscut drept o instituție de prestigiu la nivel național. La momentul respectiv avea deja la activ peste 20 de premii și titluri onorifice acordate unor colective de regizori și actori, unor actori pentru anumite roluri sau unor regizori pentru anumite spectacole, ori întregului colectiv artistic pentru spectacolul întreg.

În 1954, regizorul Tompa Miklós primise titlul de „*Maestru emerit al artei*”, titlul de „*maestru emerit*” primindu-l atunci și actorii: Kovács György, Delly Ferenc și Szabo Ernő. În 1955, Kovács György și András Márton primesc „*Premiul de stat clasa I*” pentru rolurile din spectacolul *Fáklyláng* (Făclia) de Illyés Gyula. În 1957, Kovács György primea titlul de *Artist al poporului*, iar actorii Kőszegi Margit, András Márton și Váradi Rudolf pe cel de „*Artist emerit*”. Același titlu este obținut și de actorul Lohinszki Loránd în anul 1964.

La „*Decada dramaturgiei originale*”, din 1956, se obțin numeroase premii onorifice de către întregul colectiv și personal de către actorii András Márton, Borovszky Oszkár și Lohinszki Loránd, pentru ca, la „*Concursul republican al tinerilor artiști din teatrele dramatice*”, din 1957, actrița Tannai Béla să obțină premiul II pentru rolul „Mirigy” din piesa *Csongor és Tünde* (Viteazul Csongor și zâna Tünde) de Vörösmarti Mihály.

Succese remarcabile a obținut Teatrul Secuiesc și la „*Decada teatrelor dramatice*”, din 1958 și la „*Decada dramaturgiei originale contemporane*” din 1961. În primul caz, un „*Premiu special*” a fost acordat actorului Kovács György, iar premiul II l-a obținut întregul colectiv. Câte un premiu III l-au obținut regizorul Moni Ghelerter și scenograful Paul Bortnovski. Același premiu le-a revenit actorilor Lohinszky Loránd și Erdős Irma pentru rolurile din spectacolele *Az utolsó vonat* (Ultimul tren) de Eugen Mirea și *Lapzárta előtt* (Ultima oră) de Mihail Sebastian. Cu al doilea prilej, cu spectacolul *Újságírók* (Ziaristii) de Alexandru Mirodan, actorul Lohinszky Loránd obține premiul I, întregul colectiv, premiul II, regizorul Harag György, premiul II, actorul Kovács György, premiul special, iar actorii Tamás Ferenc și Ferenczy István câte o Mențiune.

Referindu-se la integrarea teatrului în atmosfera politică a vremii, un istoric maghiar contemporan⁵⁹ afirma că instituția care a interpretat cu cea mai mare convingere furnizarea de cultură socialistă ca serviciu adus comunității din Regiunea Autonomă Maghiară a fost Teatrul Secuiesc de la Târgu Mureș, care, spre deosebire de redacțiile culturale, unde munceau câteva zeci de scriitori, această instituție număra, la început, 132 de salariați, printre care 42 de actori (4 dintre aceștia erau chiar cetățeni maghiari ce fuseseră reținuți în România după cel de-al Doilea Război Mondial).

Despre profitabilitatea meseriei de intelectual integrat, scrie cel amintit, este clarificator un raport diplomatic maghiar. Pentru scenariul unui film schițat în 1953, doi

Tamás Ferenc ș.a.; *Ádám és Éva* (Adam și Eva) cu Mózes Erzébet, Gyarmati István, Sinka Károly ș.a.

⁵⁶ *Menekülés* (Refugiul) cu Kiss László, Varga József, Csorba András, Nagy Imre, Lantos Béla, Faluvégy Lajos, András Márton, Tanai Béla, Tamás Ferenc, Lohinszky Loránd, Szamosy Kornélia ș.a.; *Családi fészek* (Cuibul familiei) cu Szamosy Kornélia, Toszó Ilona ș.a.; *Az otthon szigetén* (Căminul) cu Tóth Tamás, Bodó Zoltán, Varga József, Székely Anna ș.a.

⁵⁷ *Tékozló szerelem* (Nuntă la castel) cu Kovács György, Erdős Irma, Tamás Ferenc ș.a.

⁵⁸ *Lapzárta előtt* (Ultima oră) cu Kovács György, Tanai Béla, Lohinszky Loránd ș.a.

⁵⁹ Stefano Bottoni, *Transilvania roșie. Comunismul român și problema națională 1944-1965*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale Kriterion, Cluj-Napoca, 2010

tineri scriitori maghiari din România au primit un avans de 5.000 lei fiecare (echivalentul a 7-8 salarii lunare) și promisiunea de a primi o compensație ulterioară de 22.000 lei la terminarea acestuia.

Conduc de regizorul Miklós Tompa și dotat cu o distribuție excelentă, scria cel amintit, acesta a devenit în câțiva ani nu numai instituția de prestigiu a orașului, ci o mândrie la nivel național, deoarece demonstra că și o zonă periferică putea întreține activități culturale de calitate⁶⁰. Împreună cu orchestra filarmonică, care, după părerea autorului, „formase simțul bunului-gust muzical într-un oraș în care, cu puțini ani înainte, muzica era monopolizată de operetă”, teatrul a familiarizat generații întregi de cetățeni cu cultura clasică, mulțumită și prețurilor accesibile. Pentru susținerea acestei afirmații, prezentăm Anexa nr.2 la Ordinul Ministerului Culturii din 28 aprilie 1955, din care rezultă următoarea situație⁶¹:

Tabel nr.1

Denumirea instituției	Numărul locurilor	Prețul (în lei)
Teatrul Secuiesc Tg.- Mureș		
Loje	78	7,50
Fotoliu I	110	7,50
Fotoliu II	110	6,50
Stal I	88	4,50
Stal II	60	2,50
Balcon rând I	60	5,50
Balcon rând II-V	96	3,50
Balcon rând VI-IX	96	2
Balcon II	104	1,50
Total	802	
Teatrul de Păpuși Tg. Mureș		
Spectacole pentru copii		
Adulți		2
Copii individual		1,25
Copii în grupuri		1
Spectacole pentru adulți		
Fotoliul I	24	3,50
Fotoliul II	144	2,50
Total	168	

⁶⁰ Referitor la imaginea teatrului din perioada comunistă, este citat un articol „programatic” focalizat pe clasică comparație trecut-prezent: „Analizând istoria culturală a orașului Târgu Mureș, constatăm că timp de secole, acei binevoitori care intenționau să ridice orașul deasupra meschinului său provincialism nu au obținut niciodată roadele scontate. Aici au trăit Farkas și János Bolyai, Ferenc Mentovich, Lajos Tolnai și multe alte personaje de vază, ce împărtășeau aceeași soartă: îngropați de indiferență, de intrigi, de ipocrizia burgheză. În trecutul recent era încă considerat orașul grătarelor (flekkenváros, în maghiară) unde nevoile culturale erau prea puțin sau deloc satisfăcute. Dar astăzi, după nici măcar cincisprezece ani, cât de schimbat este orașul acesta! Chiar și caracterul său pare să se fi schimbat cu totul. Doar o transformare radicală a compoziției sale sociale a reușit să determine o schimbare de asemenea proporții. Târgu Mureș, capitala Regiunii Autonome Maghiare, este astăzi unul dintre centrele culturale cele mai importante din țară. /.../ Posibilitățile, perspectivele devin din ce în ce mai mari și încep să se concretizeze abia acum. Cultura noastră, socialistă în conținut, națională în formă, este mai înfloritoare ca niciodată. Și toate acestea contribuie la evoluția culturală a poporului nostru, și la îmbunătățirea și îmbogățirea condițiilor de viață”.

⁶¹ SJAN-Mureș, fond Sfatul Popular al Regiunii Mureș Autonome Maghiară, dosar 393/1956, f. 47

În stagiunea 1959-60, un abonament costa între 14 și 52 de lei, echivalentul a 2-5% din salariul lunar.⁶²

Regimul comunist a încercat chiar să folosească teatrul ca instrument de propagandă la sate. Printre sarcinile sale se numărau turneele rurale, temute de actori deoarece, în ciuda faptului că erau primiți cu o incredibilă ospitalitate la sate, aveau implicit ocazia să experimenteze „adevărata realitate” în care trăia populația. În 1953, unii dintre aceștia s-au plâns unui diplomat maghiar că a trebuit să împartă cu ceilalți, timp de două săptămâni, în ritmul a două spectacole pe zi, puțină pâine și slănină pe care le-o oferiseră țăranii, deoarece la sate nu există practic nimic de cumpărat. În timpul turneelor, denumite oficial „*acțiuni de culturalizare*” și efectuate în preajma Rusaliilor, teatrul avea sarcina să distragă atenția locuitorilor de la „*influența misticismului*”.⁶³

Controlul ideologic asupra producțiilor se exprima printr-un elaborat lanț de cenzură care, pornind de la directorii teatrelor, implica Comitetul Executiv al Sfatului Popular și Secția Cultură a Comitetului Regional de partid, pentru a se încheia la Secția Teatru a Ministerului Culturii. După cum reiese din periodicele anchete interne asupra eficienței ideologice a instituțiilor culturale ale Regiunii Autonome Maghiare, teatrul nu contribuia în măsură suficientă la crearea unui „*nou tip de om*”, eliberat de meschinăria prejudecăților burgheze (deși valorile și formele de existență burgheze erau puse în scenă în cifru „critic”), pe lângă faptul că erau propuse „*prea multe piese de succes, mai ales operete lipsite de conținut socialist*”.⁶⁴ Prim-secretarul nu avea niciun dubiu: „*Piese reprezentate la Târgu Mureș trebuiau alese în așa fel încât să contribuie la reeducarea populației și a muncitorilor, deoarece orașul are un caracter mic-burghez*”.⁶⁵ Responsabilul pentru întocmirea repertoriului puțin aliniat obiectivului reeducării era chiar directorul, „*element mic-burghez*”, însă, ireproșabil din punct de vedere profesional și mai presus de toate „*protejat de București*”⁶⁶ și, prin urmare, de neclintit din funcție, după cum constata neconsolată Secția Cultură. Partidul nu era însă mulțumit nici de artiști, „*slab controlați din punct de vedere ideologic*”, refractari la dese ședințe de autocritică și, mai presus de toate, protagoniști ai „*unei vieți private care lasă mult de dorit*”⁶⁷ făcând obiectul predilect al bârfelor celorlalți, micul oraș fiind un microcosmos fără secrete. În toamna anului 1955 criticile aduse modului de funcționare a teatrului mureșan au ajuns la Biroul Politic Regional, care a investigat modalitățile de întocmire a repertoriului, contribuția programei teatrale „*la educarea maselor în spiritul patriotismului și internaționalismului proletar*”, la fel ca și modul prin care se „*aprofundează legăturile cu masele*”.⁶⁸

Redactorul-șef al revistei „*Igaz Szó*” a identificat o periculoasă „*izolare etnică*”, deoarece nu erau trimise niciodată registre și experți români – chiar dacă aceștia cunoșteau limba maghiară. Piesa lui Gyula Illyés, *Fáklyaláng*, pusă în scenă cu un succes enorm în întreaga Transilvanie, era cam „*neactuală*” în ceea ce privea tratarea

⁶² Vörös Zászló”, 4 octombrie 1959.

⁶³ SJAN-Mureș fond Comitetul regional al P.C.R. Mureș 1950-68, dosar 119/1955, f. 88.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 73.

⁶⁵ *Idem*, dosar 93/1954, f. 27.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 25.

⁶⁷ *Idem*.

⁶⁸ *Idem*, dosar 119/1955, f. 69-70.

conflictului româno-maghiar⁶⁹ în timpul Revoluției de la 1848 și nu contribuia la „*aprofundarea fraternității dintre cele două popoare*”.⁷⁰ Hajdu Gyözö și-a încheiat intervenția prin enunțarea unei perspective care caracteriza întreaga concepție asupra rolului RAM, care nu era doar a sa, ci și a autorităților: teatrele Regiunii Autonome ar fi trebuit să propună un repertoriu concentrat mai mult pe operele scriitorilor maghiari din România, al căror subiect era construirea socialismului, decât pe operele clasicilor literaturii maghiare.⁷¹ Sarcina Teatrului Secuiesc era, deci, de a se propune ca motor al dramaturgiei maghiare în România și, în ultimă instanță, ca moștenitor al tradiției începute cu 150 de ani înainte la Cluj, prin înființarea primului teatru maghiar permanent.

Ca și consecință a dezbaterii, afișul-program pentru stagiunea 1955- 56 al celor două teatre permanente oferea un curios amestec de aderență ideologică (garantată prin bucăți de import sovietic), afirmarea valorilor „*naționale*” maghiare și concesiї limitate față de gusturile burgheze ale publicului.⁷² Teatrul Secuiesc a pus în scenă zeci de alte piese, printre care *Povestea unei iubiri* a lui Simonov („*piesa analizează problemele conjugale ale bărbaților sovietici*”), *Invazia* lui Leonov (centrată pe istoria unui grup de partizani) și *Întâlnire cu tinerețea*, a lui Arbuzov. Piesa, care descria „*vesela viață a oamenilor de știință sovietici*”, a reprezentat, cel mai probabil, garanția autorizației de a pune în scenă restul programului,⁷³ chiar dacă Comitetul Regional de Partid autorizase, pentru stagiunea 1955-56, o singură piesă de producție „*națională*”, **Învățătoarea** lui Sándor Bródy, care prezenta o temă destul de melancolică: „*viața grea a unei învățătoare în societatea primilor ani ai secolului al XIX-lea*”. Pentru a completa repertoriul și a îmbogăți valența culturală, au fost folosiți Schiller, Rostand și chiar și Molière, a cărui piesă, *Mizantropul*, era totuși transpusă în cheie ideologică în modul cel mai savuros posibil: „*Pieseii îi lipsește acțiunea, aceasta existând doar atât cât este necesar să creioneze personajele. Aristocratul Alceste demască caracterul putred și corupt al mediului său social*”.⁷⁴

Ultima modificare a denumirii instituției prefigura transformarea teatrului târgumureșan, dintr-o instituție exclusiv maghiară, într-una bilingvă, așa cum devenise Teatrul de Stat din Oradea. Și într-adevăr, prin Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 484 din 1962 s-a înființat *Secția română a Teatrului de Stat Târgu-Mureș*, care teatru va funcționa, din acest moment, ca teatru dramatic cu două secții.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 74. Reprezentația dramei *Fáklyaláng* a celebrului scriitor Gyula Illyés, care reevoca în termeni patriotici Revoluția de la 1848, a adunat, pe data de 13 octombrie 1954, în capitala RAM intelectuali din întreaga Transilvanie, transformând o premieră teatrală într-un *happening* cultural.

⁷⁰ Piesa a fost vizionată și de marele actor sovietic Serghei Bondarciuc, care ar fi declarat că „...spectacolul de la Târgu-Mureș a fost pentru mine o încântare. Mi-a plăcut, în mod deosebit, remarcabila creație a lui Kovács György în rolul lui Kossuth. Cred că un colectiv capabil să producă un asemenea spectacol se bucură pe merit de recunoașterea și prețuirea spectatorilor, a întregii țări” (Fekete Attila, Illyés Gyula, *Fáklya*, în „*Fáklya*”, Oradea, 12 septembrie 1954)

⁷¹ SJAN-Mureș, fond Comitetul regional al P.C.R. Mureș 1950-68, dosar 119/1955, f. 75.

⁷² *Ibidem*, f. 92-95.

⁷³ *Ibidem*, f. 93.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 94.

Din trecutul presei economice ardelene: *Blätter für Handel und Gewerbe*, Brasov, 1878/79

Nicolae TEȘCULĂ

**Aus der Vergangenheit der Siebenbürger Wirtschaftspresse:
Blätter für Handel und Gewerbe, Kronstadt 1878/79**

Zusammenfassung

Der Artikel untersucht die Zeitschrift „Blätter für Handel und Gewerbe“ welche zwischen 1878-1879 von der Kronstädter Handels- und Gewerbekammer herausgegeben wurde. Obwohl diese nicht allzu lange erschien, war sie sehr inhaltsreich und bot somit wertvolle Informationen zur wirtschaftlichen Entwicklung Siebenbürgens, und nicht nur. Erwähnenswert sind einige aufschlussreiche Artikel bezüglich des Handels, der Industrie und der Landwirtschaft sowie der Gesetzgebung Rumäniens.

Schlüsselworte: Presse, Wirtschaft, Siebenbürgen, Rumänien, Assoziationismus

Cuvinte cheie: presă, economie, Transilvania, România, asociaționism

Îm domeniul presei scrise de limbă germană din Transilvania, publicațiile periodice cu caracter economic au avut o tradiție în secolul al XIX-lea. Inițiativa în acest domeniu o avem înainte de revoluția de la 1848. La imboldul lui Stephan Ludwig Roth va pare un supliment al lui *Siebenbürger Boten* (*Vestitorul Transilvaniei*), intitulat: *Anhang zur Transsylvania für Landwirtschaft und Gewerbe* (*Anexa la Transilvania pentru agricultură și meșteșug*), în anul 1844. În același an Josef von Benigni va schimba numele în *Deutsche Volksblatt für Landwirtschaft und Gewerbe in Siebenbürgen* (*Foaie populară germană pentru agricultură și meșteșuguri în Transilvania*) pentru anii 1844-1847.¹

Revista se va bucura de un mare succes în mediile economice săsești și nu numai, deoarece a reprezentat cu succes, în special, activitatea asociației *Siebenbürgisch-sächsische Landwirtschaftsverein* (*Asociația agricolă transilvano-săsească*) înființată în 1845, precum și a *Asociațiilor meșteșugărești* (*Gewerbevereine*), care apar în marile centre urbane săsești din Transilvania în această perioadă.

Tumultul evenimentelor revoluționare de la 1848/49, precum și cenzura impusă de regimul neoabsolutist în Ardeal a făcut ca activitatea unei reviste de specialitate în domeniul economic și de limbă germană să fie întreruptă. Informațiile cu caracter economic, pentru această perioadă sunt menționate în cele două periodice germane din Transilvania: *Siebenbürger Bote* și *Kronstädter Zeitung*, dar mai ales în cotidianul maghiar de limbă germană *Pester Lloyd*.

Anii 60 ai secolului al XIX-lea vor aduce alte reviste. Între 1865-1868 va apare la Sibiu sub redacția lui Peter Josef Frank *Siebenbürgische Zeitschrift für Handel, Gewerbe und Landwirtschaft* (*Revista ardeleană pentru comerț, meșteșug și agricultură*), care avea rolul de promova interesele economice asociațiilor economice

¹ Thomas Nägler, Josef Schobel, Karl Drotleff, *Geschichte den Siebenbürgische-Sächsische Landwirtschaft*, Bucureștii, 1971, pp. 57-58.

săsești. Din 1868, revista își va continua activitatea în cadrul săptămânalului *Siebenbürgisch-Deutsches Wochenblatt*, prin suplimentul *Handel, Gewerbe und Landwirtschaft* (Comerț, meșteșug și agricultură), până în 1873.

Din 1872 va fi editată o altă foaie economică la Mediaș, și anume *Siebenbürgische Landwirtschaftliche Blätter* (Foile agricole transilvane), a cărei existență se va extinde până la mijlocul secolului XX. Publicația se va impune în rândul revistelor și ziarelor săsești reușind să devină una dintre cele mai citite publicații periodice de limbă germană din Transilvania. Va reuși să depășească, din punct de vedere al tirajului, inclusiv publicații periodice cu caracter politic. Dacă la finele secolului al XIX-lea o ediție era tipărită în 5350 de exemplare, în perioada interbelică avea 11000 de exemplare. Se impunea, așadar, a fi una dintre cele mai reprezentative reviste citite de sașii ardeleni.²

Revista *Blätter für Handel und Gewerbe in Siebenbürgen* (Foile pentru comerț și meșteșug) va fi tipărită la Brașov. Între numărul 1 și numărul 10 din 1878 va avea o apariție lunară, iar de atunci și până la ultimul număr din 31 decembrie 1878 va avea o apariție bilunară. Foile sunt numerotate succesiv de la prima la ultima pagină din an. Tot la ultimul număr avem prezentat un sumar al tuturor articolelor apărute în revistă pe parcursul anului trecut. Ca și date de apariție până la finele anului 1878 se vor stabili pentru ziua de 10 și de 25 a lunii. Din 1879 este tipărit, credem datorită cererii publicului, de trei ori pe lună, în zilele de 10, 25 și 30 sau 31 ale lunii. Ieșea la tiparnița lui Johann Gött din Brașov.

Subtitlul publicației *Organ der Kronstädter Handels-und Gewerbekammer Kronstadt* (Organ al camerei de comerț și meșteșug din Brașov) arată faptul că reprezenta interesele Camerei de comerț brașovene. Formatul este de mic quart. Redactor responsabil este Johann Hintz.

Despre redactor știm că s-a născut la Sebeș în 30 noiembrie 1815 ca fiu al unui magistrat al orașului. În timpul copilăriei se va muta la Sighișoara, unde va termina studiile liceale. După parcurgerea unor studii de drept la Cluj și Viena își dă examenul de avocat în 1851 și devine secretarul nou înființatei *Camere de comerț și meșteșug* din Brașov până în anul 1853, după care se dedică activității de avocat. În 1872 revine în funcția de secretar până la decesul său survenit în orașul de sub Tâmpa la 26 august 1888.

A avut o activitate publicistică bogată fiind încă din tinerețe colaborator la suplimentul *Transsylvania* a lui *Sebenbürger Bote* din Sibiu, *Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandeskunde* și *Kronstädter Zeitung* din Brașov. El este autorul mai multor lucrări dintre care amintim: *Geschichte des Bistum der grechisch-nichtunirten Glaubengenossen in Siebenbürgen* (1850), *Anregungen und Bilder von einer Geschäftreise in Siebenbürgen* (1863) *Das Wandernde Siebenbürgen. Eine statistische studie* (1876).³

Deși nu a fost editată de o asociație de profil săsească, revista a prezentat interesele asociațiilor cu profil economic din Transilvania. Despre *Camera de comerț și meșteșug* din Brașov știm că s-a înființat în anul 1850, prin Patenta imperială din 18 martie 1850, completată cu ordinele nr. 25 din 19 ianuarie 1851 și nr. 49 din 12

² Josef Schobel, " Beitrag der siebenbürger Sachsen zur Entwicklung der Landwirtschaft in den Jahren 1840-1918" in *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Band 18, nr. 2, Sibiu, 1975 p. 71.

³ Friedrich Schuller, *Schriftsteller Lexicon der Siebenbürger Deutschen*, IV Band, Hermannstadt, Druck und Verlag W. Krafft, 1902 p. 201.

februarie 1851. Pe teritoriul Transilvaniei. Alături de cea din Brașov mai funcționa una la Cluj.⁴

Activau la nivel economic și comercial și aveau rolul de a face cunoscute problemele din teritoriu la Viena și de a promova interesele în acest domeniu ale acesteia. Erau structurate pe două secțiuni: una comercială și alta industrială, ambele cu atribuții foarte bine structurate. De asemenea, domeniile lor de activitate cuprindeau toate problemele interne: avize, propuneri, transporturi feroviare, poștă, telegraf, târguri, expoziții, asigurări, carantine, sistem financiar. Erau de asemenea interesate de sprijinirea instituțiilor de învățământ în domeniul comerical mși industrial. Din punct de vedere administrativ erau subordonate Ministerului Comerțului de la Viena.⁵

Revenind la camera brașoveană, în scopul aplicării legii la 26 aprilie 1850 guvernatorul Transilvaniei a ordonat înregistrarea comercianților și industriașilor cu drept de vot. Pregătirea listelor electorale s-a efectuat la Sibiu, însă activitățile au fost tregiversate datorită lipsei unei bune evidențe și a protestului Gremiului românesc de la Brașov, care era nemulțumit pentru faptul că cei 168 de membrii ai săi aveau doar un singur drept de vot. În cele din urmă la 20 ianuarie 1851 are loc ședința festivă de deschidere a Camerei de Comerț și Meșteșug din Brașov. Ziua următoare a fost ales comitetul de conducere compus din Karl Maager, președinte, Johann Gött, vicepreședinte și Johann Hintz secretar. Ca și arie de activitate avea partea sud estică a Transilvaniei. În 1889 va pierde zona vechilor scaune secuiești Trei Scaune, Ciuc și Odorhei, de care va răspunde nou înființata cameră din Tg. Mureș.⁶

Implicarea lui Johann Gött în cadrul Camerei, după cum am văzut, va fi evidentă. În acest sens în cadrul publicației sale *Kronstädter Zeitung* din 1858 va apărea un al supliment separat: *Protokollen der Kronstädter Handel und Gewerbekammer*, în format mic de 16×24, având 16 pagini și cu o periodicitate de o dată la o lună. Acest supliment va conține rapoartele ședințelor lunare ale Camerei.

Anii 60 vor aduce reapariția suplimentului. Astfel din 1866 într-un format mic va reapare *Protokoll der Sitzung der Kronstädter Handel und Gewerbekammer*, cu un număr de 14 pagini. Va avea ca redactor-șef în această perioadă pe Johann Hinz.⁷

Revenind la *Blätter für Handel und Gewerbe*, din conținut amintim rubrici de interes economic ca *Statistische Zusammenstellungen aus Zoll*, cu date legate de prețurile vamale, în special din România și țările vecine, *Marktpreise*, cu menționarea prețurilor la cereale și animale din Brașov, Sibiu, Făgăraș, Rupea, Sighișoara, Mediaș, Sebeș și Boroșelul Mare (azi jud. Covasna), apoi *Verschiedene Mittheilungen*, cu date diverse cu privire la comerț, agricultură și meșteșug, *Vom Büchertisch-Bücher Kartensammlung der Handel und Gewerbekammer*, unde sunt prezentate cărțile și publicațiile noi apărute la Camera de comerț și meșteșug brașoveană, urmate apoi de: *Handelsverkehr, wirtschaftlicher Produktion, Anhandlungen u. Korrespondenzen über Gegenstände und Fragen des Handels, der Gewerbe, Verkehrsmittel, Zolltarife, Märkte und Ausstellungen, Kundmachungen, Einladung zur Sitzung*, rubrici cu caracter informativ.

⁴ Iosif Marin Balog, *Dilemele modernizării. Economie și societate în Transilvania 1850-1875*, Internațional Book Acces, Cluj-Napoca, 2007, p. 83.

⁵ *Ibidem*, pp. 84-85.

⁶ *Ibidem*, pp. 86-91.

⁷ Hermann Tontsch, *Die Honteruspresse in 400 Jahren. Festschrift der Buchdruckerei Johann Gött's Sohn*, Kronstadt/Brasov, 1933, p. 95.

De asemenea, mai menționăm: *Aus Gesetzgebung und Verwaltung*, și *Mitteilungen aus der Gesetzgebung* cu știri legate de noutăți în domeniul legislativ, *Münze, Maase und Gewichte in Rumänien*, ce conține date cu privire la sistemul de măsurare utilizat în România, *Nachrichten über die Tätigkeit in den Handelskammern des In- und Auslandes*, cu informații referitoare la activitățile Camerelor de Comerț din țară și străinătate și cu cea a asociațiilor meșteșugărești la *In den Gewerbevereinen* sau *Aus dem „Központi értesítő”* (*Central –Anzeiger für Handel und Gewerbe*). În aceeași notă informativă erau *Beschreibung einzelner gewerblicher Unternehmungen in Siebenbürgen* și *Rechtspflege betreffend Handel, Gewerbe und Verkehrswesen*. Ultima rubrică avea un rol de a prezenta anunțuri publicitate la *Anzeigen*.

Nu avem de a face cu o stabilizată a rubricilor. Acestea apar și dispar în funcție de dorința proprietarului și a redactorului responsabil. Astfel, pentru anul 1879 mai avem rubici ca: *Haus und Volkindustrie in Siebenbürgen*, unde corespondenții prezentau industria casnică din micile localități ardelene sau *Nachrichten aus und über Rumänien*, cu știri despre ce se petrecea în Vechiul Regat. Sporadic mai apare *Mittheilungen aus naturwissenschaftlichen und landwirtschaftlichen Zeitungen*, cu date referitoare la studiul asupra solului și subsolului în reviste de specialitate din lume.

Avem de a face după cum am văzut cu un conținut divers. Ca o noutate a epocii, caracterele cu care este tipărită revista sunt latine nu gotice, ceea ce demonstrează atenția redactorului pentru ca ziarul să fie citit ușor și de cei care nu erau nativi germani.

Tot ca o noutate, majoritatea articolelor apar a fi semnate. De obicei, în epoca cel care semna era doar redactorul responsabil. Revista se bucura de un număr mare de corespondenți, după cum apare în numărul din 25 decembrie 1878. Vedem că sunt chiar mai mulți corespondenți pentru o localitate și erau de naționalități diferite: Johann v Csato-Aiud, Wilhelm Dokoupil –Bistrița, Karl Fabritius- Brădeni (azi jud. Sibiu), Josef Fleissig-Făgăraș, John Freittvell- Budapesta, Peter Josef Frank-Tâlmăciu, Josef Kaspari-Mediaș, K. F. Gleim-Sighișoara, Johann G. Kinn- Reghin, Wilhelm Loew- Mercurea Sibiului, Franz Reischig –Bran, Franz Rideli –Mediaș, Gustav Rietz- București, Julius Römer-Brașov, Karl Schiel –Zărnești, Friedrich Schmidt-Ungra (jud. Brașov), Carl Schobesberger-Sibiu, Conte Julius Schweinitz-Hăghig (jud. Covasna), J.H.Schwiker-Budapesta, Edmund Steinacker –Budapesta, Josef Tangel-Sibiu, Tarczali Endre-Sf. Gheorghe, A. Urban-Crasna, Henrich Wittstock-Cisnădie, Franz Zöhner –Sibiu.⁸

Încă din primul număr era menționat scopul revistei:

-să publice invitațiile, prețurile și anunțurile Camerei de Comerț și Meșteșug din Brașov;

-să publice datele statistice ale camerei, cu privire la vamă și comerț, la minerit și agricultură, date ale recensământului populației, mișcarea meșteșugurilor, prețurile în piețe, la poștă și telegraf;

- tratatele și corespondențele (în special din România), asupra chestiunilor referitoare la comerț, meșteșuguri, comunicații, tarife vamale, expoziții de profil;

-date cu privire la activitățile altor camere de comerț din țară și din străinătate;

-date cu privire la întreprinderile meșteșugărești din Ardeal;

⁸ *Blätter für Handel und Gewerbe*, nr.24, 25 Dezember 1878, p. 247.

- comunicări cu privire la hotărâri legislative în domeniul economic, atât la nivel central cât și la nivel local;
- informații cu privire la viața personalităților și a adunărilor comunităților de afaceri;
- informații cu caracter literar;
- informații și anunțuri meșteșugărești.

Conchide arătând: „..... *invităm la abonare pe domnii de specialitate și asociațiile de specialitate. Această foaie este singura tipăritură periodică din Transilvania, care este dedicată pe deplin intereselor fiecărei specializări economice.*” De asemenea foaia: „ ... *va fi (axată n.n.) în special pe nevoile comerțului nostru spre România și de rezultatele din clasa agricolă și meșteșugărească, care să fie și în atenția țărilor vecine importante.*”⁹

Multitudinea de corespondenți va face ca informațiile să fie diverse. Ne-a atras atenția un articol a pădurarului K. G. Gleim din Sighișoara cu privire la debutul culturii de hamei în zona urbei de pe Târnava Mare, care acum în această epocă se bucură de un mare avânt: „ *Meritul primei experimentări o are domnul inginer Karl Mätz, care de douăzeci de ani a construit cu puțin succes prima mică plantație. Acesta s-a lăsat mai apoi păgubaș. De atunci a construit domnii Csech și Stein în Teufelsdorf (Hejasfalva) pe mai multe iugăre de pământ o plantație cu soiul Würtenberg în soiul nisipos, creat de aluviunile unui vechi braț al Târnavei, care anual o recoltă tot mai bogată aduce.*” Acest exemplu a fost luat de mai mulți și azi: „ *Costurile de realizare ale unui asolament de hamei în Sighișoara, (...) s-au extins de la 200 de fl. ½ iugăr la 600 de florini...*” ceea ce demonstrează beneficiile mari ale acestei culturi pentru agricultorii din Sighișoara și împrejurimi.¹⁰

În același registru avem informații cu privire la berăriile din Ardeal și la consumul de bere¹¹:

Tabel nr. 1

Localitate	Nume berar	Producție (hectolitri pe an)
Sibiu	Johann Habermann	11000
Feldioara	Franz Schmidt	5000
Brașov	K.și J. Hajek	2-3000
Mănăstur	Sigmund Elek	2-3000
Bistrița	Frații Habermann	2-3000
Reghin	Văduva Wermescher	2-3000
Năsăud	Goldschmidt	cca.1000
Tg. Mureș	Kraft	cca. 1000
Sf. Gheorghe	Blumenfeld	cca. 1000

⁹Idem, nr. 1, 31 Ianuar 1878, p. 1.
azi Vânători, jud. Mureș.

¹⁰Ibidem, p. 2.

¹¹Idem, nr. 1, 10 Ianuar 1879, p. 4.

Brașov	Josef Pohaska	cca. 1000
Sighișoara	Pfuhl	cca. 1000

La toți acești berari se mai adăugau alți mici producători care obțineau anual o cantitate de până la 500 de hectolitri de bere în umătoarele localități: Deva, Hundedoara, Homorod (lângă Rupea), Cristurul Secuiesc, Odorhei, Hațeg, Orăștie, Cislădie, Biertan, Bratei, Dumbrăveni, Agnita, Galați (jud. Bistrița Năsăud), Șercaia (jud. Brașov), Hălchiu, Ghelnița (jud. Covasna), Boroșneu Mare (jud. Covasna) și Zagon.¹²

La nivel european însă, transilvănenii nu se pot bucura de un consum mare de bere pe cap de locuitor. Acest lucru este pus în legătură cu existența plantațiilor de viță de vie, vinul fiind mai apreciat de către localnici. Dacă la acea vreme în Belgia se consumau 145 de litri/cap locuitor, iar în Germania 93 de litri/cap locuitor, în Ardeal: „ ... consumul de bere pe cap de locuitor anual este de doar 2 litri. Stăm aici pe același loc cu Rusia.”

După cum știm anul 1878 aduce cu sine și obținerea independenței de stat a României prin tratatele de pace de la San Stefano și Berlin. Aici s-a pus problema pierderi Basarabiei de Sud, a celor trei județe, Bolograd, Cahul și Ismail de către statul român în favoarea Rusiei. În primăvara acestui an, revista într-un articol intitulat sugestiv *Rumänische Bassarabien*, prezintă situația delicată a acestora în context internațional, după care face o prezentare a celor trei orașe: Cahul, Ismail și Cetatea Albă și menționează referitor la populație: „ În afară de români și bulgari, care au cam același număr aproximativ, în Basarabia românească mai locuiesc 6000 de lipoveni (ruși), 6000 de izraeliți și 300 de protestanți (germani și maghiari)”¹³

Această analiză o avem în articolul lui F. Kaunitz intitulat *Auf Dobrukschaboden*, unde face o analiză asupra climei, faunei și a agriculturii zonei, menționează potențialul economic pentru România al acestui teritoriu, care la acea vreme dispunea de un port mai mare și anume Mangalia, precum și de o cale ferată de la Constanța la Cernavodă. Marea problemă pentru comerțul tânărului stat dunărean este reprezentată de Rusia, care are acces la gurile Dunării prin brațul Chilia și care poate bloca tranzitul navelor. De aceea există un proiect de canal: „ ... de la Cernavodă spre coastă, care ar fi nemaipomenit. La realizarea acestui canal mulți cred că va fi ușor deoarece au credința eronată, că Dunărea în cursul ei de la vest la est prin Dobrogea direct în Pont se varsă”.¹⁴

Preocuparea pentru dezvoltarea economică a Transilvaniei este evidentă, atunci când analiza școlilor meșteșugărești din zona săsească: „ Acestea sunt în Brașov, Sibiu, Sighișoara, Mediaș, Bistrița, Sebeș, Orăștie, Rupea, Agnita.” Laudă programa și modul de desfășurare al cursurilor, dar deplânge puținătatea lor: „ Studiul de învățământ are loc doar duminica de la 10 la 12 și în mai multe săptămâni seara.”¹⁵

Revista își încetează activitatea la finele anului 1879 fără a anunța publicul cu privire la această stare de fapt. Nu cunoaștem motivele, dar bănuim că sunt de ordin

¹² *Ibidem*.

¹³ *dem*, nr. 4, 25 März 1878, p. 44.

¹⁴ *Idem*, nr. 21, 10. November 1878, p. 203-204.

¹⁵ *Idem*, nr. 17, 18-25 iunie 1879, p. 127.

financiar, revista nu se mai putea susține. Astfel își încheie activitatea una dintre cele mai interesante reviste cu profil economic din Transilvania.

Deși nu a reprezentat interesele unei anumite asociații economice, prin rubricatură și prin conținut a reprezentat interesele economice ale locuitorilor din Transilvania de sud și implicit la asociațiilor de profil săsești.

Importanța ei rezidă din faptul că ne oferă o paletă largă de informații cu privire la activitățile economice desfășurate în Ardeal și nu numai și reprezintă azi, pentru istoricii care analizează istoria Transilvaniei o sursă de documentare foarte valoroasă.

La acestea se mai adaugă informațiile legate de spațiul vechiului Regat, ceea ce demonstrează încă o dată legăturile comerciale dintre orașele săsești din interiorul arcului carpatic și Țările Române, o tradiție care continuă din Evul Mediu. Una dintre direcțiile de acțiune ale Camerei de Comerț și Meșteșug fiind tocmai noul stat român, care oferea oportunități comerciale deosebite, în ciuda conflictelor de natură vamală cu Austro-Ungaria.

Câteva principii de educație a femeilor reflectate în revista „Transilvania”

Maria-Cristina PLOSCĂ

A few theories about women's education reflected in *Transilvania* magazine

Abstract

The most important leading part in developing women education was played by ASTRA. This association supported the foundation of many schools for young girls in Transylvania, for instance in Sibiu, supporting with money. Through their magazine named „Transilvania”, they been promoted the ideas of women emancipation also the detailed informations about the schools(rules and regulations). Among those who've been promoting the ideas of emancipation was George Barițiu, the first secretary of the magazine. He pleaded in a ASTRA general assembly, held in Șomcuta Mare that women's education is important not only for women, also for their children, whom will be the next generation. After the constitution of „Reuniunea femeilor române din Sibiu” in 1881, the collaboration between those two associations carry on with the opening in 3/15 September 1886 of a school for young girls.

Keywords: magazine „Transilvania”, Șomcuta Mare, the ideas of emancipation

Cuvinte cheie: revista „Transilvania”, Șomcuta Mare, ideea emancipării

Feminismul, ca mișcare socială organizată și revendicativă, a fost un produs firesc al epocii moderne. Schimbarea fundamentală în condiția femeii a intervenit o dată cu declanșarea revoluțiilor burgheze prin înlăturarea structurilor feudale și a privilegiilor, prin recunoașterea egalității în drepturi a tuturor cetățenilor, indiferent de etnie, sex, convingeri religioase. Femeile au fost implicate profund în acest proces, ridicându-se la luptă pentru înlăturarea obstacolelor care stăteau în calea afirmării lor¹. Ca urmare a generalizării noilor structuri capitaliste, în cursul secolului al XIX-lea s-au creat condițiile necesare pentru dobândirea drepturilor politice, economice și juridice, egale cu ale bărbaților, și manifestarea unui curent de gândire și a unei mișcări de proporții din ce în ce mai mari. Mișcarea poate fi denumită „mișcarea de emancipare a femeii”, parte care a constituit orientările sociale care aveau ca obiectiv modernizarea vieții publice. După studiul documentelor vremii ca: statute și programe ale asociațiilor de femei, memorii, articole și studii din ziarele și revistele vremii, material arhivistic, dezbateri parlamentare, rezultă că ideile emancipării femeii au apărut și în Țările Române, din primele decenii ale secolului al XIX-lea, odată cu răspândirea unor curente asemănătoare în Anglia, Franța, SUA, Suedia. Explicația poate fi aceea că înlocuirea muncii manuale cu munca mașinilor, în pofida derapajelor temporale din agricultură, industrie, a creat și la noi condițiile necesare, antrenării femeii în viața socială².

Înscriindu-se în tendințele epocii sale, Ion Heliade Rădulescu a întemeiat în 1837, o revistă literară și științifică, numită *Curier de ambe sexe*, motivând aceasta prin faptul că „jumătate din omenirea contemporană este de sexul cel frumos și

¹ Ștefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului românesc, Antologie de texte (1838-1929)*, Iași, Polirom, 2002, p. 11.

² *Ibidem*, p. 12.

deosebit că și ea poate să-și reclame în societate drepturile de om atingătoare la felul său". În revistă apăreau pamflete, fragmente de opere literare, despre menirea femeii, pregătind opinia publică pentru ideile avansate ale vremii.

George Barițiu se întreba într-un articol publicat în *Gazeta de Transilvania*, al cărei director era: „Oare făcut-am noi românii, până acum destul la această strașnică datorie către omenire, către noi înșine, de a ne crește fiicele noastre măcar numai proporțional creșterii date părții bărbățești?”³, iar Bălcescu sublinia că fără schimbarea statutului anacronic al femeii, nu va fi posibil progresul real al țării.

În Europa, indiferent de deosebiri naționale care au existat între aceste mișcări, a căror dezvoltare a atins maturitatea în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, au avut în vedere trei aspecte, printre care angajamentul pentru reforme sociale și morale care le precedase și care se mai manifestau încă, problema instruirii femeilor indiferent de tipul de învățământ superior sau elementar (analfabetismul feminin din Italia, Spania și Portugalia atingeau cele mai ridicate cote din Europa), crearea posibilităților de a munci, extinderea lor și creșterea salariilor femeilor, reforma dreptului civil, relația dintre soți sub aspectul dreptului soției la un venit și la proprietate.

Prioritatea reprezentată de învățământ, de dreptul la muncă și de reforma căsătoriei, împreună cu lupta angajată împotriva sărăciei femeilor evidențiază aspectele specifice mișcării feministe clasice: independența economică, intelectuală și morală, încrederea în sine. Mișcarea feministă nu a pus sub semnul îndoielii căsnicia și familia, ci subordonarea conjugală, îngrădirea femeii și îndatorirea ei de a se supune, evadarea din „prison-house of the wife”.

În Transilvania, reuniunile de femei au conlucrat asiduu cu Astra, fiind prezente la adunările generale ale acestei mișcări, pentru a-și ține propriile adunări luând parte la dezbaterile problemelor generale aflate pe ordinea zilei, la expoziții de artă populară, la organizarea educației femeilor române, la spectacole de teatru și serbările câmpenești precum și la alte activități organizate cu aceste prilejuri.

Faptul acesta îl observăm prezent în statutele ale multitudinii de Reuniunii ale femeilor române iar pentru o exemplificare cât mai elocventă vom folosi Statutele Reuniunii din comitatul Hunedoara, aprobate în 26 septembrie 1887, unde se menționa că aceasta putea fi desființată când membrii fondatori și ordinari vor scădea la un număr de mai puțin de 20 de persoane, „averea” reuniunii urmând să treacă în fondul ASTRA, care avea o întrebuintare pentru „ajutorarea școlilor românești din comitatul Hunedoara, cu deosebită considerare la școlile de fete”⁴.

Un important factor în dezvoltarea ideilor feministe din a doua jumătate a sec XIX-lea a fost reprezentat de revista *Transilvania* - Foaia Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român. Revista a apărut prima dată în Brașov, de trei ori pe lună (1 ian-1 febr.1868), bilunar (15 febr.1868-15dec.1878), la Sibiu bilunar (1ian 1881-15 ianuarie 1889), lunar (1890-1895), 1896-1901, 10 nr. pe an 1902-1906, trimestrial (1910-1913), la două luni (1934-1940) și din nou trimestrial⁵. *Transilvania* fusese concepută de întemeietorii ei ca o foaie poporală sau ca o „foaie în stil poporal” ceea ce nu a putut deveni, deoarece era greu în condițiile în care majoritatea țăranilor erau analfabeți, iar redactorului i se cerea să publice și lucrări

³ *Ibidem*.

⁴ *Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoara (1886-1911)*, Orăștie, 1912, p. 4.

⁵ *Dicționarul presei literare românești. 1790-1990*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p. 475.

realizate de secțiile Asociațiunii, puțin accesibile poporului. Astfel s-a născut dilema: revistă pentru popor sau pentru intelectuali.

Sub conducerea lui George Barițiu, „*Transilvania*” conținea în primii zece ani de apariție, statute, regulamente, îndrumări ale ASTREI, documente istorice, studii cu privire la istoria Transilvaniei, în epocile în care știrile referitoare la români erau lacunare sau interpretate tendențios, acte din Arhivele Vaticanului. G. Barițiu evoca personalități ale revoluției de la 1848 (N. Bălcescu, Avram Iancu). Barițiu, primul secretar al revistei, prevedea măsuri pentru ridicarea spirituală și economică a românilor. Era preocupat de elaborarea unei istorii a patriei, cu o largă circulație „să se poată introduce și în gimnaziul mic, să fie și de lectură pentru publicul mijlociu”. Pentru a suplini lipsa abordării problemelor privitoare la românii din Transilvania în istorie s-a propus achiziționarea tuturor izvoarelor istorice, documente și acte aflate în mănăstiri, cancelarii, arhive vieneze. G. Barițiu a elaborat un program prin care se luau măsuri privind sănătatea poporului - felul în care acesta trăia, se îmbrăca, locuia, lucra pământul. Programul nu se rezuma numai la promovarea științelor umaniste ci aborda curajos problemele sociale, problemele educației întregii familii și în special educației femeilor. Altă problemă stringentă a epocii era ortografia latinizată care conferea un stil greoi, influențat de cel al ziarelor austriece, acesta atrăgând critica lui Titu Maiorescu în *Convorbiri Literare*, care, la articolul lui Barițiu, dă replica cum că o cauză națională dreaptă nu se poate apăra cu o limbă stricată.

După 1884, *Transilvania, Tribuna* (1884-1903) și *Telegraful Român* adoptă ortografia Academiei Române din 1880-1881. Partea literară a *Transilvaniei* conține materiale referitoare la cunoașterea și valorificarea folclorului literar și a artei populare „un bun criteriu al vieții noastre naționale”. Alături de balade reproduse din colecția Alecsandri, *Transilvania* publică culegeri de folclor din Banat și Transilvania (colinde, balade, povești, cântece haiducești) semnate de I. Pop-Reteganul, Gavril Todica, Enea Hodoș, G. Barițiu.

Astfel că în 1869, la o adunare a Asociațiunii, ținută în 10 august la Șomcuta Mare, George Barițiu reia un discurs numit *Despre educațiunea femeilor la națiunea românească*, prezentat în premieră la Brașov: „Asociațiunea noastră și-a propus a confăptui la dezlegarea unor probleme sublimе de la care depinde existența, viitorul și reputația națiunii românești”⁶. Discursul începe cu o trecere în revistă a preceptelor educaționale de la Fleuri și Fenelon, Rousseau și L’Aime-Martin- disputa nefiind doar asupra principiului și modului de educație al sexului feminin. Astfel Barițiu recunoaște ca școala franceză dinaintea lui 1789 „făcea din femeie un felu de idolu, la care te închinai”⁷...Tot Barițiu răspunde „nu voiesc eu femei filosoafe, voiesc însă femei atât de luminate și de sentimente nobile, încât să știe aprecia în bărbatul erudit știința, în cel patriot virtutea civilă, în naționalist elanul național, în luptătorul pentru libertate sacrificiile lui, în omul de caracter virtuțile lui”⁸...”voiesc femei care să știe din capul locului că dacă se mărită au să placă numai lui Dumnezeu și bărbatului...dacă acesta este un om brutal, femeia să-l știe dezarma cu blândeți le sale....dacă este nefericit fără culpă, ea să-i toarne balsam vindecătoriu în anima sfâșiată de dureri. În fine doresc ca fiecare femeie română să se facă mamă și încă mamă atât de bună, duioasă, înțeleaptă și prevăzătoare, încât amorul și devotamentul ei să rămână întipărite în inimile pruncilor pentru tot cursul vieții lor. Barițiu sugerează că acestea și

⁶ *Transilvania*, 1869, nr. 190, p. 200.

⁷ *Ibidem*, p. 201.

⁸ *Ibidem*.

alte „virtuți” femeiești se pot dezvolta. Însă trebuie să ne ferim de educația străină, care strecoară mult venin în corpul nostru național, aceea de a rupe cu unele datini ereditare de la strămoșii noștri. În continuare, Barițiu pledează pentru înmulțirea căsătoriilor - adevărata civilizațiune, dar să nu se permită „femeilor noastre să domnească peste noi spre pieirea lor și a noastră...așa să știm că femeia care domnește peste bărbat, naște și crește tirani și tirane pentru națiune. Iar popoarele care își țin femeile lor în condiții de servitute, niciodată de servitute nu vor scăpa, pentru că din femeia călcată și apăsată în sclavie, numai prunci cu simțăminte de sclavi se pot naște. Nu voiesc a recomanda nici unui român așa numita emancipațiune a femeilor, cu care de la revoluțiunea cea mare încoace făcură parada unii oameni corupți, iarăși totul spre degradarea sexului femeiesc...departe să fie de la noi asemenea blestemăție”⁹. Autorul mai dorește ca în viitor să mediteze și asupra culturii femeilor: „Cu voia onoratei adunări generale voi împărtăși câte ceva în coloanele foiței asociațiunii, iar mai de aproape voi recomanda lectura de mare importanță a unor autori, care s-au ocupat de educațiunea femeilor...restul îl vor împlini mamele cu abundență”.

Dorința de a înălța femeia română, la gradul și condițiile la care s-ar fi cuvenit să stea în toate veacurile și pe care trebuie să o câștige cu orice sacrificiu din partea națiunii, chiar în interesul existenței și al fericirii acesteia, se face simțită în eforturile depuse de reuniunile femeilor și Asociațiune, de a înființa școli și internate pentru fete. Într-un apel ni se precizează din nou că „factorii principali ai progresului unui popor sunt educațiunea și instrucțiunea”¹⁰... „cel progres este prea unilateral, căci din instituțiile de cultură câte s-au creat până acum la români, aproape totul este menit pentru sexul bărbătesc și prea puțin s-au făcut pentru creșterea și instruirea femeii române”... Drept pentru care s-a constituit în 1881 „Reuniunea femeilor române din Sibiu”, cu scopul de a înființa o școală românească de fete.

Internatul și școala română s-au deschis în 3/15 septembrie 1886. Una dintre dificultăți, resimțită de personalul didactic în primii ani, este aceea că multe eleve, care vin de la școli cu predare în maghiară și germană, nu cunosc limba română. De aici urmează și sfatul că toți părinții a căror limbă maternă în familie este limba noastră națională să nu mai comită greșeli dându-și copiii mai întâi la școli în alte limbi. Excepție ar urma să facă numai cei care locuiesc în ținuturi unde nu există școli românești. Scopul principal al internatului și școlii superioare de fete din Sibiu este și acela de a împinge și înainta instrucțiunea, până la un curs regulat de preparandie sau mai corect școala normală. Realizarea planului de înființare a unui internat și a unei școli superioare a fost hotărât în cadrul adunărilor generale ale ASTREI ținute la Dej, Brașov, Orăștie.

Societățile feministe au colaborat cu ASTRA, după cum se observă și în exemplul prezentat, internatul-școală din Sibiu, cu rol deosebit de important în vederea ridicării nivelului cultural, al populației române și în special al femeilor din mediul rural și urban, dar și al asigurării educației noi generații adică a copiilor. Astfel au constituit o forță în îndeplinirea misiunii lor educative.

⁹ *Ibidem*, p. 202.

¹⁰ „*Transilvania*”, 1887, nr.1-2, p. 9.

Înființarea Clubului Național Român din Baia de Criș (1922)

Ioachim LAZĂR

Establishment National Romanian Club of Baia de Criș (1922)

Abstract

After the Great Union of 1918 the officers of different institutions werw obliged to take the fidelity oath the Romanian State and if not, they lost their jobs. The old cultural Hungarian Associations and Societies which led a policy of denationalization were dissolved and such was the case of the Hungarian Cassina of Baia de Cris dissolved on 2ⁿ June 1919. The president of this cassina, Dr. Baumgartner addressed the Ruling Council of Transylvania contesting the legality of the decision made by country chief of Baia de Cris rural district. The application was submitted to the General Secretariat of Cluj which requested the Prefect of Hunedoara to clarify the deeds and to send the Statute and the Minute referring to the Hungarian Cassina foundation. One the 23 March 1922 there were approved the Statutes of the National Romanian Club of Baia de Cris provided that the Hungarians of the locality were also accepted. „Doina” National Romanian Club of Baia de Cris had been running for about four decades (1922-1950) and significantly to the culture spreading within Baia de Cris and surrounding localities.

Keywords: the Hungarian Cassina of Baia de Cris, Ruling Council of Transylvania, „Doina” National Romanian Club

Cuvinte cheie: Casina maghiară din Baia de Criș, Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Clubul Național Român „Doina”

Realizarea unității statului român în cadrul național, social-economic și spiritual a avut o influență pozitivă asupra întregii evoluții economice, politice și culturale ulterioare. În componența statului național român au intrat și alte naționalități ele n-au modificat caracterul unitar al României. Potrivit recensământului din anul 1930, structura etnică a României, care număra la acea dată 18.057.074 locuitori era următoarea: români 73,0 %, unguri 7,1 %, evrei 4,01 %, germani 4,0 %, ucrainieni 3,2 %, bulgari 2,0 %, găgăuți, 1,4 %, turci, tătari, 1,1 %, polonezi 0,3 %, sârbo-croați 0,3 %, greci 0,1 %¹.

După 1918 cultura s-a dezvoltat în cadrul național întregit, îmbogățindu-se prin aportul noilor provincii. Românii din orașele și comunele mai mari ale provinciilor aflate înainte de 1918 sub dominația străină, lipsiți în mare măsură de instituțiile lor de învățământ și de cultură, au trecut în anii 1919-1921 la înființarea unor asociații culturale, sportive și de petrecere a timpului liber.

În această perioadă s-au înființat, pe bază de statute aprobate de forurile competente, în județul Hunedoara mai multe asemenea asociații și cluburi între care amintim: Cercul de Cetire al Tinerilor Meseriași din Lonea², Casina Română din Hunedoara³, Casina Română din Geoagiu⁴, Clubul Român din Ilia⁵, Societatea de

¹ Anuarul statistic al României, 1930, capitolul „Populația”.

² SJHAN, Fond Prefectura județului Hunedoara, Dosar 59/1918.

³ *ibidem*, Dosar 137/1919.

⁴ *Ibidem*, Dosar 13/1921.

Cultură a Industriașilor din Vulcan⁶, Casina Română din Vulcan⁷, Clubul Sportiv din Deva⁸, Clubul Sportiv Român din Simeria⁹, Cercul Sportiv al Lucrătorilor din Deva¹⁰, Clubul Athletic din Lupeni¹¹, Societatea Femeilor Române din Orăștie¹², Casina Română din Lupeni¹³, Clubul Național Român din Rapoltu Mare¹⁴ și Clubul Național Român „Doina” din Baia de Criș¹⁵.

După Unirea din 1918, toți funcționarii trebuiau să depună jurământul de fidelitate față de statul român, cei care refuzau prestarea jurământului urmând să-și piardă funcțiile. Majoritatea funcționarilor maghiari din Baia de Criș au refuzat să presteze acest jurământ, pierzându-și funcțiile și emigrând în Ungaria. Cei rămași au continuat să ducă o politică dublicitară, refuzând sub diverse pretexte, participarea la viața comunității alături de români și preferând izolarea.

La 2 iunie 1919, primpretorul plasei Baia de Criș, dr. Nicolae Oncu, îi comunica președintelui Casinei maghiare din localitate următorul ordin: „Pentru a vă conforma întru toate Vă invit, că, cu ziua de astăzi dizolv Casinei maghiare. Averea casinei, fie acea mobilă sau imobilă până la altă dispoziție rămâne ca averea statului român, de acea vă invit, ca în termen de 48 de ore să înaintați, inventarul detaliat despre averea casinei, pentru datele exacte a inventarului fac responsabil pe președintele și economul casinei”¹⁶.

Primpretorul dr. Oncu a fost obligat și de alți factori să dispună măsura față de Casina maghiară din Baia de Criș. În perioada februarie - august 1919 în zona Băii de Criș și a Hălmagiului au loc evenimente militare deosebite. Către sfârșitul lunii ianuarie 1919, guvernul maghiar a dat ordin trupelor sale să ocupe linia demarcațională, luând contact cu armata română, care pe valea Crișului Alb ajunsese până la Brad¹⁷. La 29 ianuarie, trupele maghiare înaintează, ocupând Șiria. La această dată armata română se găsea fixată pe linia demarcațională, în valea Crișului Alb având o companie avansată la Baia de Criș, iar pe Valea Mureșului, până la Zam¹⁸. În seara zilei de 1 februarie 1919, sosea ordinul Diviziei a II-a prin care se prevedea ca Baia de Criș să fie ocupată de o companie și un pluton de mitraliere¹⁹.

În aceste condiții speciale, când propaganda maghiară răspândea manifeste, prin care cu o mână arunca blesteme asupra trecutului, iar cu cealaltă împărțea promisiuni, chemând la o nouă viață, fericită, popoarelor Ungariei²⁰. Erau strecurate în mâinile soldaților pamflete murdare la adresa dinastiei române. Apoi se descria în culori negre viața mizeră a țăranimii din România, vlăguită sub tirania clasei

⁵ *Ibidem*, Dosar 138/1921.

⁶ *Ibidem*, Dosar 143/1921.

⁷ *Ibidem*, Dosar 106/1920.

⁸ *Ibidem*, f. 13-19.

⁹ *Ibidem*, f. 44-47.

¹⁰ *Ibidem*, Dosar 148/1920, f. 1-3.

¹¹ *Ibidem*, Dosar 5/1921, f. 2-10.

¹² *Ibidem*, Dosar 106/1920.

¹³ *Ibidem*, Dosar 62/1921.

¹⁴ *Ibidem*, Dosar 1/1922.

¹⁵ *Ibidem*, Dosar 4/1922.

¹⁶ *Ibidem*, f. 10.

¹⁷ Traian Mager, *Ținutul Hălmagiului*, vol. IV, Arad, 1939, p. 67.

¹⁸ *Ibidem*, p. 68-69.

¹⁹ *Ibidem*, p. 89.

²⁰ *Ibidem*, p. 59.

boierești²¹. În aceste condiții comandantul trupelor române din Zarand dă ordin că toate societățile sunt sistate. Precipitarea evenimentelor din Zarand și începerea operațiunilor militare în aprilie, l-a determinat pe primpretorul Nicolae Oncu să ia măsura desființării Casinei maghiare din Baia de Criș, la 2 iunie 1919.

Puținii membri ai Casinei maghiare sunt convocați într-o adunare și decid ca împotriva deciziei primpretorului din Baia de Criș să înainteze o „Apelațiune”, în care cer să fie trimisă autorităților superioare unde să fie examinată temeinicia ei. În apelul înaintat primpretorului din Baia de Criș, la 14 iunie 1919, președintele Casinei maghiare, dr. Baumgärten János, menționa că societatea exista de „mai mult de 30 de ani”²². Motivele invocate în sprijinul acestei acțiuni erau următoarele:

„Deciziunea adusă e nefavorabilă atât personalmente cât și în dreptul public. Dreptul de întrunire și de sanctuar de proprietate personală în toate statele ie un drept din toate drepturile cel mai vital”²³.

În apelul înaintat trimis primpretorului plasei Baia de Criș, contra decizie luate la 2 iunie 1919, președintele Baumgärten János, invocă tot felul de motive pentru reactivarea casinei în apărarea continuării activității Casinei maghiare, președintele Baumgärten János menționează Hotărârea de la Alba Iulia scriind: „Dreptul acesta din partea Hotărârii de la Alba Iulia și din partea Înaltului Consiliului Dirigent din Sibiu care de nenumărate ori strict aproba această deciziune și aproba respectarea acestui drept”²⁴. Apoi face trimitere la Statutele casinei invocând paragraful 35 în care se preciza că nu e „permis să ocupe cu dreptul politic și religiune și așa nu s-a ocupat nici până acum, nici nu se va ocupa”²⁵. „Scopul societății noastre – continua președintele Baumgärten - este un scop nobil, adică a se împărtăși cu știința și literatura, precum și cu cititul diferitelor ziare, diferite cărți din numeroasa bibliotecă, fiecare membru în timpul liber”²⁶.

În continuare, dr. Baumgärten invoca lipsa unui asemenea ordin din partea Consiliului Dirigent. Din această cauză - sublinia dr. Baumgärten – apelațiunea noastră e în drept deoarece nu avem cunoștință căci Consiliul Dirigent ar fi dat un astfel de ordin care cu preluarea imperiului fără nici o examinare să fi dizolvat societăți, căci dacă am avea astfel de cunoștință atunci nu înaintam apelație”²⁷.

La începutul lui septembrie 1920, un număr de 38 persoane, cuprinzând membrii familiilor maghiare din Plasa Baia de Criș, dar și a unor români renegați (exp. Iosif Buftea), s-au adresat în problema casinei direct Consiliului Dirigent, Secretariatul general de interne din Cluj”²⁸. Secretariatul general de interne din Cluj cere o serie de precizări și documente suplimentare Prefecturii județului Hunedoara.

Prefectul județului Hunedoara, dr. Vasile Ianza, solicită noului pretor al Plasei Baia de Criș, dr. Joe German, precizările referitoare la decizia luată în problema Casinei maghiare, de către fostul primpretor, dr. Nicolae Oncu. La 3 septembrie 1920, el înainta un raport prefectului județului Hunedoara în care menționa că existența unei Casine maghiare în Baia de Criș este inadmisibilă din următoarele motive:

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, f. 12-13.

²³ *Ibidem*, f. 12. Vezi anexa II.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, f. 14-15. Familia Hofbauer este reprezentată prin 3 membri (Hofbauer István, Hofbauer Iosif și Hofbauer Gyula). Alte trei semnături sunt indescifrabile.

Plasa Baia de Criș este pur românească, în centrul Baia de Criș sunt abia 3-4 familii ungurești și foarte puțini funcționari maghiari au depus jurământul. Existența Casinei maghiare, căci maghiară a fost, după ce puținii români, care erau membri, au fost tratați din partea membrilor maghiari în mod nedemn, o doresc în mod demonstrativ puținii maghiari din comună, care ar aduce orice jertfă materială, numai ca să o păstreze în continuitate a erei lor, ceea ce au încercat și prin propaganda preoților reformat și rom[ano] cath[olic] de a-și înființa școala confesională”²⁹.

În continuare primpretorul, Joe German, adaugă și alte manifestări antiromânești ale maghiarilor din Baia de Criș. „Preotul reformat cu ocaziunea „Serbării Eroilor” nu a voit a face serviciul divin, deși instrucțiunile îi impuneau”³⁰. Prim pretorul își continua raportul său către prefect scriind: „Tot acest preot reformat nu a voi să facă serviciu divin cu ocazia aniversării zilei nașterii M. S. Regelui. Acest preot este îndrumătorul micii societăți maghiare. Pe funcționarii maghiari i-a oprit de a depune jurământul de fidelitate (astfel este cazul fostului judecător Brády Attila)”³¹.

Întrucât demersurile președintelui Baumgärten nu aveau șanse de succes la nivelul județului Hunedoara acțiunea sa este preluată de către un alt membru al casinei, Brady Atila³². La 27 septembrie 1920 el reclama acțiunea pretorului Oncu secretarului de stat din Cluj. În plângerea înaintată în numele foștilor membri ai casinei maghiare relatează următoarele: „Casina Baiei de Criș substa mai mult de 30 ani, care a fost răspândirea cultului și a civilizației plasei Baia de Criș și jurul. Care corporațiune conținea toți bărbații inteligenți fără deosebire de oricare religie, unde își afla fiecare distracția nobilă. În răstimpul acesta nu s-a întâmplat nici batăr una dată neplăceri pentru politică sau religie, aia se dovedește cu protocoalele ce sunt în posesia casinei. Casina a avut în vedere căci fiecare, fără deosebire de religie să-și afle distracția plăcută în casină”³³. Nici un cuvânt despre limba folosită în cadrul casinei, despre cărțile și ziarele aproape în totalitate în limba maghiară, care desigur își aduceau un aport substanțial la politica de deznaționalizare a românilor din perioada dualismului austro-ungar.

În continuarea plângerii se insistă asupra pierderilor materiale suferite cu ocazia desființării și anume 25-30 mii lei, un pian, biliard, garnitura completă de salon, mese, scaune biblioteca numeroasă și 4.700 coroane³⁴. Contra deciziei primpretorului din Baia de Criș, sublinia Brady Atila, „s-a înaintat apelațiunea la timpul său”³⁵. Se mai preciza că „*subscriii și ca foști membrii ai casinei și care voiesc a se înscrie iarăși ca membri, ne rugăm mult On. Dom. Secretariu de Stat în secția de interne să binevoiască a face dispozițiune ca casina să se pună în curgere*”³⁶. În finalul cererii se preciza că „*rugarea noastră acolo să intenteze, căci după ce ne considerăm de cetățeni liberi și trăim în stat liber, aveți bunătate a ne permise, cum că casina Baia de Criș să-și poată începe funcțiunea din nou și a da ordin la oficiul pretorial cum că averea mișcătoare a-i preda îndrept în posesiune*”³⁷.

²⁹ Vezi anexa III.

³⁰ *Ibidem*,

³¹ *Ibidem*.

³² SJHAN, *Fond Prefectura județului Hunedoara*, Dosar 4/1922, f. 16.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

La 18 martie 1921, cererea este trimisă subprefectului județului Hunedoara „spre a da opiniunea D-voastre în cauză și spre a anexa un exemplar al statutelor vechi aprobate de Guvernul maghiar împreună cu procesul verbal al adunării generale de constituire”³⁸. Din motive neprecizate, Pretura din Baia de Criș, amână trimiterea acestor documente deși a fost solicitată de trei ori. La 1 iunie 1921 subprefectul județului Hunedoara trimitea Preturii din Baia de Criș, cererea Casinei maghiare despre care să-și dea opiniunea. „Se va anexa opinia D-Voastră, un exemplar al Statutelor vechi aprobat de fostul guvern maghiar, dimpreună cu procesul verbal al Adunării Generale de constituire”³⁹. Totodată subprefectul județului Hunedoara îi cerea: „Executați în timp de 48 ore ordinul nostru nr. 1332 din 1 IV 1921”⁴⁰.

Din cauza dificultății strângerii tuturor documentelor, abia la 8 iunie 1921, primpretorul dr. Joe German trimitea subprefectului următorul răspuns:

„În Baia de Criș a existat o Casină sub numele «Körösbányai Kasza» până în anul 1919, când prin Decisul preturii nr. 336/919, întreaga avere, biblioteca și mobila s-au sequestrat în favorul statului. Prin o cerere a «Clubului Român din Baia de Criș» a cărei statute avem onoare ale înainta spre aprobare, întreg inventarul a fost pus la dispoziția Clubului român din partea preturii. Comitetul fostei Casine a înaintat recurs împotriva acestui decis al preturii, care recurs însă nu a fost înaintat forurilor superioare. În urma intervențiilor fostei Casine cererea sa a ajuns la Consiliul Dirigent, de unde mi s-a cerut trimiterea întregului dosar, punându-mi-se în vedere a forma o singură Casină, în care să intre și maghiarii aflați în comuna Baia de Criș, părțile neputând cădea de acord, atunci s-a așteptat Deciziunea Consiliului Dirigent, care încă nu am primit. În anul curent, după pertractările recente, o parte dintre locuitorii maghiari a comunei, au fost aplicați a intra în Clubul român, condiționând ca să se închirieze un local potrivit unei Casine și selecționarea membrilor, rămânând numai intelectualii. Opiniunea mea este că formându-se o Casină, în care vor intra și maghiarii va fi mai ușor a-i apropia și totodată a nu le da ocaziune de adunări în case particulare sub titlul că nu au casină, fiind astfel facilitat în controlul ce se impune. Alăturat avem onoare a trimite un exemplar al Statutelor aprobate de fostul guvern maghiar. Procesul verbal de constituire nu se află la arhiva Casinei”⁴¹.

Subprefectul județului Hunedoara trimitea, la 17 iunie 1921, Directorului General al Internelor din Cluj, răspunsul la ordinul 12.705/17485 – 1921, care suna în felul următor: „Avem onoare a vă înainta cererea Casinei din Baia de Criș, însoțită de un Statut precum și de un raport al primpretorului plasei Baia de Criș, nr. 512/921 adm., rugându-vă a decide. Procesul verbal de constituirea Casinei ungurești din Baia de Criș, precum raportează primpretorul, nu se găsește în arhiva Casinei. Cu această ocaziune avem onoare a vă înainta totodată și procesul verbal de constituire a Clubului Național Român «Doina» în Baia de Criș, precum și Statutele acestuia spre aprobare. Împărtășim părerea Preturii Baia de Criș cuprinsă în raportul său nr. 512/921”⁴².

La rândul său, prefectul județului Hunedoara, Vasile Ianza, cu prilejul restituirii dosarului Ministerului Internelor, Secretariatul general Cluj, „întregit cu raportul original

³⁸ *Ibidem*, f. 11.

³⁹ *Ibidem*, f. 9.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 8.

⁴¹ *Ibidem*, f. 19.

⁴² *Ibidem*.

nr. 336/1919, adm., al Preturii Plasei Baia de Criș, cu rugarea a decide conform celor cuprinse în acest raport, cu care mă solidarizez întru totul”⁴³.

Demersurile elitei intelectuale române din Baia de Criș, sub conducerea protopopului greco-catolic Nicolau Bolboca au început încă de la sfârșitul anului 1919. demersurile necesare pentru înființarea unui club care să cuprindă „numai cetățenii nepătați ai statului român”⁴⁴. Proiectul de statute al Clubului Național român a fost întocmit la 1 ianuarie 1920 și aprobat în ședința Comitetului Clubului Național „Doina” din Baia de Criș, ținută la 15 februarie 1920⁴⁵. Statutele, împreună cu Procesul verbal de constituire al Clubului au fost înaintate Ministerului Internelor, Directoratul general din Cluj, care le-a aprobat la 30 martie 1922⁴⁶.

În adresa de înaintare către subprefectul județului Hunedoara, din 30 martie 1922, se precizau următoarele: „La raportul Dv. nr. 4051/1921 avem onoare a vă încunoștința că aprobăm înființarea Casinei din Baia de Criș, cu mențiunea că vor fi admiși și maghiari în acea Casină, rugându-vă a aduce prezenta dispozițiune la cunoștința Casinei și a lua măsuri a se publica în Gazeta Oficială a județului”⁴⁷.

Statutele Clubului „Doina” din Baia de Criș sunt structurate pe 7 capitole și 27 paragrafe⁴⁸. Asociația va purta numele de „Clubul Național Român „Doina”⁴⁹, având sediul în Baia de Criș. Scopul clubului era „promovarea culturală a membrilor lui”⁵⁰. Din rândurile membrilor clubului puteau face parte „numai cetățenii nepătați ai statului român”⁵¹. Membrii se primesc prin recomandarea a doi membri din comitet prin vot secret, contra neacceptării nu se poate face apel. Statutele prevăd patru categorii de membrii: onorari, fondatori, interni și externi”⁵².

Pentru a intra în rândul membrilor fondatori trebuia să te fi alăturat de la „început la acele statute de înființare și au depus în casa societății 50 lei, odată pentru totdeauna și se leagă a plăti an de an încă câte 20 lei, precum și aceia care în viitor vor răspunde acestor cerințe”⁵³. Membri interni sunt aceia care plătesc anual 20 lei⁵⁴. Membri **externi** sunt aceia care plătesc anual 10 lei⁵⁵. Taxa anuală a membrilor a interni și externi o stabilește adunarea generală, tot din 3 în 3 ani, conform trebuințelor clubului⁵⁶. Calitatea de membru al clubului încetează prin „moarte, eschidere și abzicere benevolă”⁵⁷. În cazul abzicerii benevole, respectivul membru era obligat a achita taxa anuală⁵⁸. Pierd cu „desăvârșire dreptul de membru, fără să mai poată fi primiți de nou în sânul societății, cei osândiți, pentru nelegiuiri ori alte fapte înjositoare sau pe care societatea îi izgonește pe urma unor păcate dovedite în public ori dacă se

⁴³ *Ibidem*, f. 4.

⁴⁴ Vezi anexa IV, § 3.

⁴⁵ *Ibidem*, adnotarea de pe pagina finală a statutelor.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 18.

⁴⁸ Vezi anexa IV.

⁴⁹ *Ibidem*, § 1.

⁵⁰ *Ibidem*, § 2.

⁵¹ *Ibidem*, § 3.

⁵² *Ibidem*, § 7.

⁵³ *Ibidem*, § 8, lit. a.

⁵⁴ *Ibidem*, § 8, lit. b.

⁵⁵ *Ibidem*, § 8, lit. c.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, § 5.

⁵⁸ *Ibidem*.

adeverește că ar lucra împotriva intereselor societății”⁵⁹. Împotriva deciziei comitetului se poate apela „în timp de 15 zile la adunarea generală”⁶⁰ cu excepția celor prevăzuți în § 4.

Averea societății rezulta din: contribuiri benevole, taxele membrilor, din veniturile petrecerilor aranjate în favorul clubului și din abonarea foilor⁶¹.

Conducerea clubului este încredințată unui comitet ales de adunarea generală pe 3 ani și format din: președinte, vicepreședinte, secretar, casier, bibliotecar și alți 5 membri⁶².

Președintele societății are următoarele atribuții: fixează și convoacă adunarea generală, prezidează adunarea generală și susține ordinea și în caz de lipsă dizolvă adunarea; convoacă adunarea generală extraordinară; în caz de parietate de voturi decide votul său⁶³.

În cazul lipsei sale toate atribuțiile trec asupra **vicepreședintelui**⁶⁴.

Dacă și vicepreședintele este împiedecat „cel mai în vârstă din comitet conduce afacerile cu aceeași atribuțiune”⁶⁵.

Secretarul poartă „protocoalele și celelalte daraveri în scris”⁶⁶.

Casierul ține evidența membrilor și „încasează taxele raportând la fiecare pătrar de an despre restanțe, dar nu poate achita nimic fără știrea și iscălitura președintelui”⁶⁷.

Bibliotecarul se îngrijea „de opurile și jurnalele societății, le ține în evidență, le împrumută membrilor pentru citire și le reprimește. Pentru opurile pierdute sau stricate încasează pedeapsa și raportează comitetului”⁶⁸.

Activitatea membrilor comitetului este fără retribuire, dar „când averea societății se va spori din destul, osteneala lor poate fi și răsplătită”⁶⁹.

Comitetul avea următoarele atribuții: Căutarea de mijloace și luarea măsurilor de lipsă pentru atingerea scopurilor societății; chivernisirea averii, întocmirea bugetului și pregătirea socotelilor pentru adunarea generală; îndeplinirea hotărârilor adunării generale; supravegherea ordinii în localul societății; primirea membrilor recomandați de cei doi membri din comitet⁷⁰. Comitetul putea aduce hotărâri valide, numai „fiind mai mulți de jumătate membrii de față și să se întrunească cel puțin odată în fiecare pătrar de an”⁷¹.

Adunarea generală poate aduce hotărâri valide numai când sunt prezenți „1/3 a membrilor și cu majoritatea voturile celor de față”⁷². Dacă la prima convocare nu „se adună numărul cerut de membri se convoacă din nou, pentru mai târziu cu 8 zile cu

⁵⁹ *Ibidem*, § 6.

⁶⁰ *Ibidem*, § 7.

⁶¹ *Ibidem*, § 10.

⁶² *Ibidem*, § 12.

⁶³ *Ibidem*, § 13.

⁶⁴ *Ibidem*, § 14.

⁶⁵ *Ibidem*, § 15.

⁶⁶ *Ibidem*, § 17. pct. 8.

⁶⁷ *Ibidem*, § 17. pct. 9.

⁶⁸ *Ibidem*, § 17. pct. 10.

⁶⁹ *Ibidem*, § 16.

⁷⁰ *Ibidem*, § 17. pct. 1-7.

⁷¹ *Ibidem*, § 18.

⁷² *Ibidem*, § 19.

câți membri se vor înfățișa, însă are dreptul să hotărască numai asupra lucrurilor puse în dezbatere pentru l adunare”⁷³.

Între sarcinile adunării se înscriu: aprobarea socotelilor anului trecut și votarea bugetului pe anul viitor, alegerea comitetului, numirea membrilor onorari propuși de comitet, hotărâște asupra propunerilor comitetului și asupra altor propuneri ce s-ar face din sânul adunării”⁷⁴. Adunarea generală, la propunerea comitetului, hotărâște asupra statutelor dar numai în cazul când „sunt de față $\frac{2}{3}$ a membrilor societății și schimbările sunt a se înainta spre aprobare Ministerului de Interne”⁷⁵.

Dispozițiile finale ale statutelor cuprind 3 paragrafe:

Societatea se socotește constituită în ziua primirii acestor statute”⁷⁶.

Modificarea statutelor sau desființarea clubului și în acest caz „destinarea averii clubului spre un anume scop, înainte de adunarea generală este de a se susține Ministrului de Interne spre aprobare”⁷⁷. În cazul nerespectării statutelor „guvernul are drept a dizolva societatea”⁷⁸. *

Înființarea Clubului Național Român „Doina” din Baia de Criș și deschiderea lui pentru primirea membrilor maghiari și de alte etnii a contribuit la apropierea dintre membrii acestei comunități. Pe baza acestor statute membrii clubului și-au desfășurat activitatea peste patru decenii. Membrii Clubului Național Român se va confrunța cu alte dificultăți în timpul activității desfășurate. Suma plătită pentru clădirea închiriată diminuea mult bugetul și așa destul de redus al clubului. Pretura din Baia de Criș a încercat, în anul 1931, să sprijine Casina și a adresat prefectului județului Hunedoara cu următoarea cerere:

Domnule prefect,

Anexat avem onoare a vă înainta cererea primăriei comunale Baia de Criș, cu rugămintea să binevoiți a dispune înaintarea ei locului în drept cu opinia Dumneavoastră favorabilă. Primpretor Nicolae Turucu”⁷⁹. Cererea este înaintată Ministerului Muncii și Ocrotirilor Sociale care trimite, la 16 noiembrie 1931 următorul răspuns: „La adresa D-voastră nr. 18563/931 avem onoare a vă ruga să binevoiți a face cunoscut Primăriei comunei Baia de Criș că nu se aprobă colecta solicitată în folosul « Casinei române » din aceia comună”⁸⁰. Cu toate greutățile întâmpinate, Clubul (Casina) din Baia de Criș va fi activă pentru promovarea culturii în rândurile membrilor comunității din Baia de Criș”⁸¹.

⁷³ *Ibidem*, § 20.

⁷⁴ *Ibidem*, § 21.

⁷⁵ *Ibidem*, § 22.

⁷⁶ *Ibidem*, § 25.

⁷⁷ *Ibidem*, § 26.

⁷⁸ *Ibidem*, § 27.

⁷⁹ *Ibidem*, Dosar 80/1931, f. 1.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 2.

⁸¹ Despre activitatea societății între anii 1922-1950 se va trata mai pe larg în volumul „Societăți, asociații și cluburi culturale din județul Hunedoara, 1919-1948”, aflat în pregătire.

I Tekintetes Főszolgabíró Ur !

Nr. 336/919 adm. szám datt közölt határozata ellen, melyszószerint így hangzik: „Primpretorele plasei Baia de Criș, nr. 336/919 adm. Cătră Președintele casinei maghiare in Baia de Cris. Pentru a vă conforma intru toate vă comunic, că cu ziua de astăzi dizolv Casinei maghiara. Averea casinei, fie acea mobilă ori imobilă, până la alta dispoziție rămâne ca averea statului roman, de acea vă invit, ca in termin de 49 ore se înaintați inventarul detailat despre averea casinei. Pentru datele exacte a inventarului fac responsabil pe președintele și economul casinei. Baia de Criș la 2 Junie 1919., Dr. Oncu, m. p. primpretore⁸².

„Az A/ alatt csatolt rendkívüli közgyűlési jegyzőkönyvben folalt határozat alapján.

Fellebbezéssel

Élünk's kérjük azt az előiratok kapcsán érdemleges elbírálás végett illetékes helyre felterjeszteni.

Indokaink a következők:

A határozatot sérelmesnek tartjuk úgy magán mint közjogi szempontból. Az egyesítési jog és a magántulajdon szentsége, minden jó államban egyike a polgárok legvitálisabb jogainak. Ezen jognak respectálása kimondatott úgy a gzulafehérvári határozatban, mint ahogy annak tiszteletben tartása a nagyszebeni kormányzótanács által hangoztatott jogelvekben is több ízben kifejezésre jutott.

Ebből önként következik, hogy egy egyesület mindaddig fenn állhat, míg működése által az állam érdekeit nem veszélyezteti. Casinonk ily érdeket nem veszélyeztethet, mert a B/ alatti alopszabálynk 35 §-a értelmében politikai és vallási kérdésekkel nem foglalkozott és tényleg nem is foglalkozott. Casinonk egyetlen célja a kölhasznu ismeretek gyarapítása (napi, szépirodalmi lapok és könyvtár [?] tása által) továbbá nemesebb szorkozás nyujtása. Évek óta casinonk működésében más célt beigazolhatólag nem követett, még csak ünnepélyeket sem rendezett.

Midőn tudatában vagyunk annak, hogy az állam jogositva van, az egyesületek felett főfelügyeletesjogot gyakorolni, azok működését ellenőrizni, ugyanakkor meggyőződésünk az, hogy az állam csak meghatározott esetekben függészhetheti fel azok működését vagy oszlathatja fel azokat egészen és kobozhatja el azük vágyonák.

Mi ily felosztatásra okrt nem adtunk s velünk ily ok a hivat kozott határozatban közölve sem lett. Ezért fellebbezésünk is csak általános keretekben mozoghat, annál és inkább, mert nincs tudomásunk a kormányzótanácsnak oly rendeletéről, hely azon területeken, ahol az imperium már átvétetett az egyesületeket minden ok és előzetes vizsgálat nélkül felosztatja, mert ha ily rendeletről tudomásunk volna, fellebbezési jogunkkal nem is élnénk.

A katonai megszállással egyidejűleg megjelent katonai rendelettel az egyesületek működése általánosságban felfüggesztetett. Ezen o okból casinonk működése is szünetel 1919 február közepe óta s így modjában sem lehetett államellenes magatartást tanusítani.

Előzőleg sem követett politikai célokat, kitűnik abból is, hogy a casinó tagjainak 17 % román volt, akik a casinónak allandó látogatói voltak s számarányukat meghaladólag voltak képviselve a vezetőségben, amennyiben 8 választmányi tag közül 3 román volt s ezek között éppen a jelenlegi főszolgabíróur is és a járásbíróság vezetője. Amennyiben alapszabályainkban, oly szakaszok volnának, melyek ellenkeznek a román állam érdekeivel, még ez sem szolgáltatna jogos okot a hatósági felosztatásra, legfeljebb utasítandók lettünk volna, s casino működése felfüggesztésének megszüntetésével alapszabályaiaknak a változott viszonyokhoz mért modosítására s felosztatásnak csak akkor volna helye, ha ily

⁸² Redactat întocmai ca în documentul maghiar.

rendelkezésnek nem tettünk volna eleget. De ily módosításra, a működés felfüggesztése alatt, alkalmunk sem lehetett.

El fogulatlan felfogás és állam raison szempontjából is lehsért oszlasson fel egy politikával nem foglalkozó, több, mint három évtized előtt alapított magyaregyesületet, casinót s koboza el annak vagyonát, mert tagyainak tulnyomó része magyar anyanyelvű.

A hatósági felosztatásra okot nem adtunk, ilyen velünk közölve sem lett s ez bizonyára valami félreértésen, téves információn vagy a kormányzó tanács irányelveinek helytelen értelmezésén alapulhat, mert ez ismételten hangoztatjuk, ellenkezik ugy a gyulafehérvári határozattal, mint a kormányzó tanácsnak több izben nyilvánított intencióival, miért is tisztellett kérjük az illetékes hatóságot: méltóztassék a hivatkozott sérelmes határozatot hatályon nevlül helyezni. Egyidejűleg kijelentjük ayt, hogy amennyiben az alapszátrályaink bármelyik pontja ellenkezne állami érdekekkel, készek vagyunk azt az előírandó alapon módosítani.

Tisztelettel
Dr. Baumgärten⁸³.

II

Traducere⁸⁴.

Onorate dom. Primpretore ! În contra decisului de sub nro 336/919 care din cuvânt în cuvânt urmează: Primpretorele plasei Baia de Criș, nr. 336/919 adm. Către Președintele casinei maghiare în Baia de Criș. Pentru a vă conforma întru toate vă comunic, că cu ziua de astăzi dizolv Casina maghiare. Averea casinei, fie acea mobilă sau imobilă până la altă dispoziție rămâne ca averea statului român, de acea vă invit, ca în termen de 48 ore să înaintați inventarul detailat despre averea casinei, pentru datele exacte a inventarului fac responsabil pe președintele și economul casinei. Baia de Criș la 2 iunie 1919. Dr. Oncu, m. p. primpretore.

Sub A/ aclud a ta deciziune pe baza protocolului de adunare subșternem

Apelatiunea:

Ne rugăm pe baza scrisorilor aclodate să fie apelație noastră subșternută actoritate superioare unde să fie examinată.

Motivele sunt următoarele:

Deciziunea adusă ie nefavorabilă atât personalminte cât și în dreptul public.

Dreptul de întrunire și de sanctuar de proprietate personală în toate statele ie un drept din toate drepturile cel mai vital.

Dreptul acesta din partea Hotărârii de la Alba Iulia și din partea înaltului Consiliului Dirigent din Sibiu, care de nenumărate ori strict aproba această deciziune și aproba respectarea acestui drept. Din aceasta obvine ca o societate culturală trebuie să existe până atunci, până ce prin lucrarea ei nu periclitează dreptul politic al imperiului. Societății noastre culturale nu este permis a periclita dreptul de existinția, cu atât mai vârtos căci statutele societății de sub litera B, § 35 precis scrie, cum că nu ie permis să ocupe cu dreptul politic și religiune, și așa nici nu s-au ocupat nici până acum, nici nu se va ocupa. Scopul societății noastre este un scop nobil, adică a se împărtăși cu știința și literatura, precum și cu cetire diferitelor ziare, diferite cărți din numeroasa bibliotecă, fiecare membru în timpul liber. De ani îndelungați alt scop al societății noastre nu se poate dovedi, ba chiar și serbări încă nu s-a aranjat din partea societății, deoarece societatea noastră are cunoștinția căci imperiul are drept a priveghea asupra noastră și asupra lucrărilor noastre, așa suntem convinși căci imperiul numai în cazuri extraordinare are drept a sista existinția ori dizolva această societate și a confisca averea acesteia.

⁸³ SJHAN, *Fond Prefectura județului Hunedoara*, Dosar 4/1922, f. 10-11.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 12-13. Textul s-a copiat după normele actuale ale limbii române.

Noi nu am dat cauza pentru a ne dizolva societatea, nici nu s-a comunicat în hotărâre astfel de cauză. Din cauza aceasta apelațiunea noastră ie în drept deoarece nu avem cunoștința căci conziliul Dirigent ar fi dat un astfel de ordin care cu preluarea imperiului fără nici o examinare să fi dizolvat societăți, căci dacă am avea astfel de cunoștința atunci nu înaintam apelație.

Cu ocuparea miliției deodată am primit ordin căci toate societățile sunt sistate. Din cauza aceasta, societatea pauzează din februarie 1919, și așa nici nu am avut ocaziune a comite ceva greșală în contra imperiului.

Nici mai înainte nu a politizat, se vede din aceasta, căci membrii societății 17 % a fost rumâni, care în continua a cercetat societatea, ba a fost chiar și în comitetul societății de 8 membri 3 rumâni, ales precum chiar și domnul primpretore și domnul jude șef. Dacă ar conținea statutele fundamentale a societății puncte care sunt contrare cu imperiul, încă atunci nu ar fi în drept a sista societatea pe calea oficioasă, numai să ne fi îndrumat să sistăm lucrarea societății și coregerea statutelor după schimbarea relațiilor de acum, dizolvarea societății numai atunci ar obveni dacă nu am satisface ordinele primite, dară astfel de intidenție nu am avut ocaziune.

Ar fi o ideia greșită și în contra favorului statului, ceea ce ie eschis, căci intențiunea imperiului român ie numai de acea să dizolveze o societate cu scop cultural care neocupându-se cu politica, există mai mult de 30 ani și să confiscieze averea acesteia pentru că partea numeroasă a membrilor sunt maghiari.

Noi nu am dat anză la dizolvarea oficioasă a societății, cu noi nu s-a comunicat astfel de decis. Aceasta poate obvine numai din greșala, să poate obvine numai din deslușire și informațiune greșită, sau se poate baza numai pe neîntemeiate comentare de directivele de principiu a Consiliului Dirigent. Aceasta din nou o semnam căci ie contra așa cu decisul adus în Alba Iulia precum și de nenumărate ori publicate intențiuni al Consiliului Dirigent, de aceasta ne rugăm cu stimă de oficiul atenție; Să binevoiască a ne nimici decisiunea gravă. Ne declarăm cum că dacă ori care punct al Statutelor fundamentale ar conținea contrarea imperiului, atunci suntem obligați a le corege în modul prescris de auctoritățile politice.

Cu stimă,
Dr. Baumgärten
Prezidentul societății⁸⁵.

III

Nr. 336/1919 adm.

Pretura Baia de Criș

Domnule Prefect !

La ord. Dv. nr. 1430/1920 am onoare a Vă raporta următoarele: Existența unei casine maghiare în Baia de Criș este inadmisibilă din următoarele motive: Plasa Baia de Criș este pur românească, în centrul Baia de Criș sunt abia 3-4 familii ungurești și foarte puțini funcționari maghiari au depus jurământul. Existența Casinei maghiare, căci maghiară a fost, după ce puținii români, care erau membri, au fost tratați, din partea membrilor maghiari în mod nedemn, o doresc în mod demonstrativ puținii maghiari din comună, care ar aduce orice jertfă materială, numai ca să păstreze o continuitate a erei lor, ceea ce au încercat și prin propaganda preoților, reformat și romano catolici, de a-și înființa școala confesională.

Puținii maghiari câți sunt aici au o atitudine direct provocatoare, au încercat să demonstreze prin purtarea costumului național maghiar, ceea ce este interzis.

Preotul reformat cu ocaziunea „Serbării Eroilor” nu a voit a face serviciul divin, deși instrucțiunile îi impuneau. (Acest caz s-a raportat forurilor în drept la timp). Tot acest preot

⁸⁵ *Ibidem*.

reformat nu a voit să facă serviciu divin cu ocazia aniversării zilei nașterii M. S Regelui. Acest preot este îndrumătorul micii societăți maghiare. Pe funcționarii maghiari i-a oprit de a depune jurământul de fidelitate, astfel este cazul fostului judecător Brady Attila.

Împrejurările noastre locale și interesul public al plasei îmi dictează a propune aprobarea desființării acestei casine.

Inteligența română din Baia de Criș sub conducerea d-lui Păr. Protopop, Nicolae Bolboca, a înființat Clubul român din Baia de Criș unde ar putea avea loc și funcționarii de naționalitate maghiară, care au depus jurământul de fidelitate.

Ar fi fost sub demnitatea societății românești, în majoritate mare față de puținii maghiari, ca să intre în vechea formațiune a casinei maghiare, care a fost izvorul multor neajunsuri ce au fost puse la cale din acel loc. Luând contact cu d-l președinte al Clubului român și alți intelectuali au fost de acord cu mine în această chestiune.

În consecință am onoare a propune aprobarea desființării casinei numită „Körösbanyai” de facto maghiară, iar în ce privește averea mobilă și suma de 4.475 cor., 06 fil. a numitei casine, cu onoare vă rog a dispune cele legale, luând în considerațiune faptul, că în această avere o parte compete și foștilor membri români, iar o parte însemnată [a] membrilor care au trecut în Ungaria, deci constituie obiect de sequestru în favorul statului.

Baia de Criș, 3 septembrie 1920.

Dr. German, primpretor⁸⁶.

IV

STATUTELE CLUBULUI NAȚIONAL ROMÂN DIN BAI A DE CRIȘ⁸⁷

I

Numele clubului

§ 1. Clubul național român „Doina”, sediul Baia de Criș.

II. Scopul Clubului.

§ 2. Scopul clubului: promovarea culturală a membrilor lui.

III. Membrii

§ 3. Membri ai clubului pot fi numai cetățeni nepătați ai statului român.

§ 4. Membri noi se primesc numai la recomandarea alor doi membri din comitet cu vot secret și contra neacceptării apelată nu este.

§ 5. Calitatea de membru înceată: a). prin m parte. b). prin eschidere și c). prin abzicere benevolă în care caz respectivul membru este obligat a achita taxa anuală.

§ 6. Pierd însă cu desăvârșire dreptul de membru, fără să mai poată fi primiți de nou în sânul societății, cei osândiți pentru nelegiuiri ori alte fapte înjositoare sau pe care societatea îl izgonesc pe urma unor păcate dovedite în public sau se adeverește că ar lucra împotriva intereselor societății.

§ 7. Contra decisului comitetului se poate apela în timp de 15 zile la adunarea generală, afară de cazul satorit în § 4.

§ 8. Membrii pot fi: 1. onorari, 2. fondatori, 3. interni, 4. externi.

a) Fondatori sunt aceia care s-au alăturat de la început la aceste statute de înființare și au depus la casa societății 20 lei odată pentru totdeauna și se leagă a plăti an de an încă câte 20 lei precum și aceia care în viitor vor răspunde acestor cerințe.

⁸⁶ Ibidem, f. 3.

⁸⁷ Ibidem, f. 20-21.

b) interni sunt aceia care vor plătesc anual 20 lei.

c) externi sunt aceia care plătesc anual 10 lei.

§ 9. Taxa anuală a membrilor interni și externi o stabilește adunarea generală tot din 3 în 3 ani, conform trebuințelor clubului.

Averea societății

§ 10. Averea societății se va compune: 1. din contribuiri benevole. 2. Din taxele membrilor. 3. Din venituri[le] petrecerilor aranjate în favorul clubului. 4. Din abonarea foilor.

§ 11. Membri au a solvi taxa în mod anticipativ pe câte 3 luni.

Conducerea societății

§ 12. Societatea o conduce un comitet ales de adunarea generală pe 3 ani și care se compune din: 1. Un președinte. 2. Un vicepreședinte. 3. Un secretar. 4. Un casier. 5. un bibliotecar. 6. și alți 5 membri.

§ 13. Președintele îndeplinește următoarele agende:

a) Fixează și convoacă adunarea generală.

b) Prezidează adunarea generală și susține ordinea și în caz de lipsă dizolvă adunarea generală.

c) În caz de paritate de voturi decide cu votul lui.

d) În caz de nevoie convoacă adunarea generală extraordinară.

§ 14. În caz când președintele este împiedecat toate atribuțiunile acestuia trec asupra vicepreședintelui.

§ 15. În caz când și vicepreședintele este împiedecat, cel mai bătrân din comitet conduce afacerile cu aceiași atribuțiune.

§ 16. Toate serviciile sunt fără remunerație, când însă averea societății se va spori din destul, osteneala lor poate fi și răsplătită.

§ 17. Datorințele comitetului sunt:

1. Căutarea de mijloace și luarea măsurilor de lipsă pentru ajungerea scopurilor societății.

2. Chivernisirea averii societății, întocmirea bugetului și pregătirea socotelilor pentru adunarea generală.

3. Pregătirea tuturor celor de lipsă pentru ținerea adunărilor generale.

4. Întocmirea regulamentelor de lipsă pentru ținerea bunei rânduieli.

5. Întocmirea hotărârilor adunării generale.

6. Supravegherea ordinei în localul societății.

7. Primește în sânul clubului [de] membri noi insinuați pe lângă recomandarea alor doi membri din comitet.

8. Secretariul poartă protocoalele și celelalte daraveri în scris.

9. Casierul ține sama despre membri și încasează taxele, raportând la fiecare pătrar de an despre restanțe; nu poate achita nimic fără știrea și iscălitura președintelui.

10. Bibliotecarul îngrijește de opurile și de jurnalele societății, le ține în evidență, le împrumută membrilor pentru cetire și le reprimește. Pentru opurile pierdute sau stricate încasează pedeapsa și despre acestea raportează comitetului.

§ 18. Comitetul poate aduce hotărâri cu putere numai fiind mai mulți de jumătate membri de față și se întrunește cel puțin o dată în fiecare pătrări de an.

Adunarea generală

§ 19. Adunarea generală se ține odată pe an, semestru I a anului, se convoacă cu 8 zile înainte, în modul cel mai potrivit să ajungă la cunoștința tuturor și se conduce de președintele comitetului, alegând un notar și doi bărbați de încredere. Hotărâri cu putere de drept poate aduce numai fiind de față 1/3 a membrilor și cu majoritatea voturilor celor de față. Membrul care nu și-a plătit taxa pe anul trecut nu poate lua parte cu vot la luarea hotărârilor.

§ 20. Dacă la întâia adunare nu se adună numărul cerut de membri se convoacă de nou, și se ține cu 8 zile mai târziu, cu câți membri se vor înfățișa, însă are dreptul să hotărască numai asupra lucrurilor puse în dezbatere pentru I adunare.

§ 21. De lucrările adunării generale se țin: 1. Aprobarea socotelilor anului trecut și votarea bugetului pe anul viitor. 2. Alegerea comitetului. 3. Numirea membrilor onorari propuși de comitet. 4. Hotărârea asupra propunerilor comitetului și asupra altor propuneri ce s-or face din sânul adunării.

§ 22. În caz de lipsă se poate chema și adunarea generală extraordinară, când comitetul află neapărat de lipsă sau când 1/3 a membrilor cer în scris aceasta de la comitet, arătând totodată și obiectele de pertractat.

§ 23. Adunarea generală, la propunerea comitetului, hotărăște asupra acestor statute dar numai atunci dacă sunt de față 2/3 a membrilor societății și schimbările sunt a se înainta spre aprobare Ministerului de Interne.

§ 24. Jocul de cărți hazard este oprit în local.

Dispoziții finale

§ 25. Societatea se socotește constituită în ziua primirii acestor statute.

§ 26. Eventual modificarea, respective dizolvarea clubului și în atare caz destinarea averii clubului spre un anume scop, înainte de adunarea generală este de a se susține Ministrului de Interne pentru aprobare.

§ 27. În caz de nerespectare sau abatere de la §§-ii statutelor, guvernul are drept a dizolva societatea.

Baia de Criș la 1 ianuarie 1920.

Ioan Micu, referent.

Aprobate în ședința comitetului Clubului național român „Doina” din Baia de Criș, ținută la 15 februarie 1920

Nicolau Bolboca
Președinte

Nicolae Bâca
secretar

Dr. Victor Nemeș , Dr. Nerva Oncu ,
verificatori

Nr. 6330/1922

Aprobăm,
Cluj la 30 martie 1922.
P. Ministru
ss indescifrabil
Cons. Ministerial

Despărțământul „Târgu-Mureș” al „Astrei” între anii 1913-1922

Felician SUCIU

The dividing Astra Târgu-Mures between 1913-1922

Abstract

In 1869, when Ladislau Vasiliu baron of Pop (1867- 1875) was the chairman of ASTRA, were created cultural and territorial units called dividings, also divided in subunits named circles. Despite the Trasylvanian Society's proposal for such a dividing to be founded in Târgu Mureș at the date of August 11th 1869, this has only been possible in July 6th 1876. This material refers to the Târgu Mureș dividing mentioned above during the years between 1913 and 1922. In 1913, within the framework of the general assembly of the dividing (which took place in the commune of Băla) this dividing was restructured and reconfigured, consisting of 46 communes and 5 circles with barrister dr. Ioan Pantea elected as chairman. At the time, Transylvania was under Austro-Hungarian domination, so obviously the Hungarians made the „rules”, using every reason they could find to prevent the Romanian cultural meetings from happening. The start of the World War I in 1914 – in which Romania only took part starting with 1916 – resulted not only in the earning of the independence of Transylvania and the unification of the Romanian historical provinces, but it also led to a state of disorder among institutions including ASTRA. During the war, Ioan Pantea became prisoner of the Russians, while Vasile Tătar, vice-chairman of the dividing and librarian dr. Băra had both passed away. The meeting in February 3rd 1921 led to the election of Simion Gocan as chairman of the Târgu Mureș dividing. He was proposed the establishment of a museum as part of the Palace of Culture whose chairman would be Aurel Filimon. In Bucharest, minister Paul Brătesanu intended to send to Târgu Mureș 100 people's libraries and 50 books for each commune in this county. The minister would take part in the organization of 106 schools in the county as well as in the offering of the didactic materials and books these schools required and 45 bells for the Romanian churches – everything until the month of December 1921. In December 11th 1921 at 10 o'clock the 45 bells were blessed in the central square of Târgu Mureș and 125 people's libraries have been distributed, but nor the king or the chairman of the Central ASTRA attended the event, as expected. In March 1922, the leadership of the Central ASTRA in Sibiu approved to dividing secretary Ioan Bozdog that 124 people's libraries would be taken over by the dividing of Târgu Mureș. In April 18th 1922, highschool teacher Ion Cheri was elected chairman of the dividing in Gocan's place.

Keywords: the Târgu Mureș dividing, dr. Ioan Pantea, highschool teacher Ion Cheri

Cuvinte cheie: despărțământul Târgu-Mureș, dr. Ioan Pantea, profesorul de liceu Ion Cheri

Cel de-al doilea președinte al „Astrei” între anii 1867-1875 a fost Ladislau Vasiliu baron de Pop. Sub președenția sa, în anul 1869, au fost create unitățile culturale teritoriale, numite „despărțăminte”, iar subdiviziunile acestora au fost „cercurile”. Stabilindu-se această ierarhie, se putea lucra organizat și articulat în promovarea culturii în rândul populației de etnie română, în felul acesta păstrându-se limba română, dar și spiritul românesc. Tot în această perioadă a fost înființată și revista „Transilvania” ca organ de presă al „Asociațiunii”, dând astfel posibilitatea răspândirii comunicatelor și materialelor de interes general.

La adunarea generală IX a „Asociațiunii transilvane” ținută la Șomcuta Mare în 11 august 1869, s-a concluzionat și notificat la paragraful XV al protocolului încheiat cu această ocazie – și publicat în revista „Transilvania” nr. 20 din 1869 – că urmau a fi înființate 22 de despărțăminte cercuale, la numărul de ordine 19 fiind menționat „Muresiu Osiorheiu” – Tg.-Mureș – din scaunul Mureșului. Despărțământul însă, avea să fie creat doar la 6 iulie 1876.

În procesul verbal al Comitetului Central al despărțământului Tg.-Mureș, întocmit cu ocazia ședinței acestuia ținută la 8 decembrie 1912 s-a propus dezmembrarea acestui despărțământ în două și înființarea prin desprindere a unui nou despărțământ, respectiv al Râciului,¹ ceea ce s-a aprobat de conducerea Comitetului Central al „Astrei” de la Sibiu și confirmat prin scrisoarea datată 29 martie 1913, încredințat fiind a duce la îndeplinirea acestui act președintele de despărțământ, Nicolae Vulcu.² Până la reorganizarea preconizată, conducerea despărțământului Tg.-Mureș a organizat o serie de alegeri la Nirașteu (unde se înființase de curând o agentură), Râciu, Ulieș, Ceuaș, Mureșeni, Nazna, Bozed, Lechința, Șamșud, Sânmărtinul de Câmpie, Milășel (în ultimele două înființându-se cu ocazia prelegerilor și câte o agentură), Band, Pogăceaua, Oroiu Săsesc, Moiša, Sânișor, Cristur.³ În propunerea de divizare a despărțământului Tg.-Mureș, ulterior restructurării acestuia urma să-i aparțină 29 de comune.⁴

În cele din urmă, în cadrul adunării generale a despărțământului Tg.-Mureș ținută la Băla în data de 13 iulie – calendar nou – 1913, restructurarea și reconfigurarea acestui despărțământ a fost realizată, în componența sa intrând 46 de comune și având 5 agenturi, președinte devenind dr. Ioan Pantea.⁵

Cu puțin timp înaintea acestui eveniment remarcabil, în data de 8 iunie au fost proiectate a fi ținute prelegeri populare în 6 comune. Din acestea, 3 comune aparțineau „preturii de jos a Mureșului”, iar celelalte 3 la pretura „de sus a Mureșului”. Ambele preturi își aveau sediul la Tg.-Mureș. „Pretura de sus a adus asupra insinuării alăturate sub 2 ·/-· și oficiului vice-comitelui, care la Nrul 5404/913 a priori a luat act despre aceasta. Pretura fără a aștepta apelul admis de lege a grăbit să încunoștiințeze despre aceasta și pe cele trei comune, fiind primăriile însărcinate ca să zădărnicească prelegerile cu ajutorul jandarmeriei. Notarul cercului Bojthe a și ambalat cu jandarmii prin Râciu și Sânmărtin, n-au avut însă nici un lucru, căci din partea noastră au fost avizați cei telegrafic interesați despre piedicile ivite.

Contra hotărârii de sub 2 ·/-· încă din 6 iunie am înaintat apelul de sub 3 ·/-· - Pretura, cu toate⁶ că chestiile de întrunire sunt calificate de urgente, n-a sustenut apelul până în 9 iunie, adică după ce a trecut termenul prelegerilor.

Ajungând cauza în apel, a stat la referent nerezolvată până la 25 iunie, și atunci s-a rezolvat numai după ce personal am solicitat aceasta...

Motivele forului prim și al doilea sunt niște absurdități juridice, care în același timp dau dovadă și de o superficialitate nepermisă...”.⁷ Semna președintele

¹ Arhivele Naționale, Dir. Jud. Sibiu, *Fond Astra, Pachet Desp. Tg.-Mureș*, doc. 561/1913, f. 1.

² *Ibidem*, f. 2, a.

³ *Ibidem*, f. 4, a.

⁴ *Ibidem*, doc. 1907/1913, f. 1.

⁵ *Transilvania*, anul XLV, nr. 7-8/1914, p. 246.

⁶ Arhivele Naționale, Dir. Jud. Sibiu, *Fond Astra, Pachet Desp. Tg.-Mureș*, doc. 1168/1913, f. 3, a.

⁷ *Ibidem*, f. 3, b.

despărțământului Tg.-Mureș – Nicolae Vulcu – și era adresată Comitetului Central al „Astrei” – Sibiu pentru încunoștințare.

Noului președinte al despărțământului târgu-mureșean, dr. Ioan Pantea, i se aduceau felicitări din partea conducerii centrale a „Astrei” în cadrul ședinței din 7 februarie 1914, pentru programul prelegerilor populare proiectate a fi ținute în cursul anului curent.⁸ Ioan Pantea a apucat să trimită la centru situația din 1914 a despărțământului pe care-l conducea, dar la data publicării acesteia în paginile revistei „Transilvania” în anul 1915 el era deja mobilizat.⁹ Un an mai târziu, în noaptea de 14/27 spre 15/28 august (1916), orele 24, s-a declarat mobilizarea, și tot la 14/27 a.c., Consiliul de coroană a hotărât declararea stării de război între România și Austro-Ungaria, decizie ce corespundea angajamentelor asumate în Tratatul de alianță și în Convenția militară încheiată cu puterile Antantei la 4/17 august 1916.¹⁰

Evident că declanșarea războiului a cutremurat și a bulversat întreaga viață socială. Dacă în anul 1916 „Asociațiunea” avea 156 de membri fondatori, 497 membri pe viață și 1026 membri ordinari (în total 1679), despre anul 1917 nu se poate spune nimic din pricina datelor incerte, dar se știe cu oarecare precizie că la finele anului 1918 avea 7 membri onorifici, 313 membri ai secțiunilor, 181 membri fondatori, 584 membri pe viață și 1083 membri ordinari (în total 2168). Dintre ei, 34 de membri fondatori și 98 pe viață s-au înscris în decursul anului.

Despărțământul Tg.-Mureș în anul 1917 avea 3 membri pe viață și 9 membri ordinari, iar în 1918/1919 avea 3 membri pe viață și 5 membri ordinari.¹¹

Secretarul prefectului județului Mureș-Turda, Ștefan Pantea, fratele președintelui despărțământului Tg.-Mureș a trimis o scrisoare „Asociațiunii” relatând că a intrat în posesia apelului „Astrei” din 30 aprilie 1919 adresat lui Ioan Pantea abia de curând, drept care el a trimis un răspuns la data de 23 august a.c.¹² al cărui conținut a fost reprodus într-un proces verbal al Comitetului Central, în termenii următori:

„Secretarul prefectului județului Mureș-Turda, Ștefan Pantea, prin scrisoarea cu număr de înregistrare 552/1919, trimise conducerii Astrei din Sibiu, anunța că fratele său Ioan Pantea din despărțământul Tg.-Mureș al «Asociațiunii» nu s-a întors nici până azi din prinsoarea rusească, vicepreședintele despărțământului părintele Vasile Tătar a murit în anul 1916, asemenea și bibliotecarul despărțământului dr. Băra.

Astfel, prin dureroasele întâmplări, acest despărțământ fără conducători, nu e cine să reia munca și să înceapă din nou cursul întrerupt prin crâncenul război.

Pentru reconstituirea despărțământului dl. Pantea recomandă pe preotul din Sântana de Mureș, Ioan Roman, despre care scrie că este cel mai activ intelectual român din numitul despărțământ, și pe care îl crede a fi cel mai potrivit pentru a ști da din nou viață asociațiunii acolo”.

Președintele „Asociațiunii”, Andrei Bârseanu însă, dorind să fie sigur de reușita reorganizării, a preferat – așa cum rezultă din apostila sa de pe scrisoarea trimisă de

⁸*Ibidem*, doc. 292/1914, f. 2.

⁹*Transilvania*, anul XLVI, nr. 7-12/1915, pp. 134-135.

¹⁰*România în anii primului război mondial de eliberare națională*, București, Editura Militară, 1987, pp. 265; 266.

¹¹*Transilvania*, anul XLIX, nr. 1-12/1918, pp. 56; 58.

¹²Arhivele Naționale, Dir. Jud. Sibiu, *Fond Astra, Pachet Desp. Tg.-Mureș*, doc. 552/1919, f. 2, a-b.

Ștefan Pantea – să apeleze la cel mai înalt reprezentant al statului în județ: „Va fi rugat dl. prefect Dr. Vescan să activeze desp. Tg.-Mureș”.¹³

Prefectul Ioan Vescan a reorganizat despărțământul la data de 1 decembrie 1919, și cu această ocazie a fost ales președinte al despărțământului directorul liceului „Al. Papiu-Ilarian”, dr. Petru Hetcou.¹⁴ În acest an, despărțământul Tg.-Mureș avea: 13 membri pe viață, 19 membri activi, 14 membri fondatori și 27 membri ordinari. În anul 1920, același despărțământ avea: 17 membri fondatori, 17 membri pe viață și 85 membri activi.

Ca urmare a decesului președintelui dr. Petru Hetcou, în ședința despărțământului din 1 decembrie 1921, ca succesor a fost ales Simion Gocan care aidoma predecesorului său, era director al aceuiași liceu - „Al. Papiu-Ilarian”.¹⁵

Dincolo de obișnuitele conferințe și prelegeri populare, ca o noutate, în paginile ziarului „Ogorul” din 12 ianuarie 1921 după constatarea generală că „Toate popoarele din lume sunt mândre de trecutul lor, de istoria lor...” se anunța un eveniment-surpriză: „Despărțământul «Târgu-Mureș» al Astrei a hotărât să înființeze un muzeu român în Târgu-Mureș.

În scopul acesta roagă pe toți românii de bine să-i stee întru ajutor, cine cu ce poate”. Solicitați erau mai cu seamă intelectualii – preoți, învățători, secretari comunali etc. – și rugați să adune „tot ce cred să fie de interes pentru acest muzeu: cărți vechi, scrisori, țesături și cusături, creștături, vase vechi, bani etc. etc. cine le-a putea înșira pe toate? – și când vor veni la Tg.-Mureș să le aducă la Direcțiunea liceului «Al. Papiu-Ilarian», unde se vor aduna și păstra aceste obiecte deocamdată...”.

Delegația avea să meargă prin sate pentru a aduna obiecte de colecție, începând chiar din iarna aceasta. Au fost desemnați în acest scop Aurel Filimon și consilierul de la Curtea de Apel, Vladimir Mavrodineanu, în numele „Astrei”.¹⁶ În paralel cu toate acestea s-au început cursuri pentru analfabeți și „cursuri de corespondență română (pentru negustori și meseriași din oraș) la liceul «Al. Papiu-Ilarian»”.¹⁷ Din cauza supraîncărcării cu muncă s-a scris un program de lucru special să se lucreze în lunile de iarnă în centrul Tg.-Mureș, iar în perioada de vară să se extindă și asupra jurului”. Din decembrie 1920 seria de conferințe s-a ținut în sala festivă a liceului pomenit.¹⁸

Cu ocazia adunării generale a despărțământului Tg.-Mureș al „Astrei” ținută la 1 decembrie 1921 sub conducerea vicepreședintelui – revizorul școlar Ieronim Puia – în „casa primăriei”, primarul orașului, dr. Ioan Harșia, se arăta impresionat și saluta „această adunare cu caracter atât de românesc”, cadru în care la punctul nr. 9 al ordinii de zi, Aurel Filimon venea cu propunerea ca „în sânul despărțământului să se facă o secțiune care să aibă însărcinarea de a aduna cărți, obiecte și alte lucruri pentru un muzeu local și studii de antichitate”.¹⁹

Puțin mai târziu, în ședința din 3 februarie 1921, comitetul despărțământului îi propunea președintelui Gocan ca bibliotecar și conducător al Muzeului ce urma să

¹³ *Ibidem*, f. 1.

¹⁴ *Transilvania*, anul LI, nr. 1/1920, p. 125.

¹⁵ Arhivele Naționale, Dir. Jud. Sibiu, *Fond Astra, Pachet Desp. Tg.-Mureș*, doc. 112/1921, f. 1, b.

¹⁶ *Ibidem*, f. 1, c.

¹⁷ *Ibidem*, f. 3, a.

¹⁸ *Ibidem*, f. 6, b.

¹⁹ *Ibidem*, f. 7, a.

ființeze în Palatul Culturii²⁰ pe profesorul titular al liceului „Al. Papiu-Ilarian” Emil Uștea, „un tânăr devotat, serios și stimat de toți pentru cunoscuta-i conștiințiozitate”, urmând chiar să i se stabilească și retribuția „din partea numitei direcțiuni resp. a Ministerului cultelor și artelor”.²¹ Gocan, odată cu aceste inițiative pe care le aducea la cunoștință Comitetului Central de la Sibiu, mai solicita și 30 de biblioteci populare „care s-au trimis imediat împreună cu regulamentele”.²²

Hotărârea inițială de a-l numi pe Uștea drept „conducător al muzeului” ce urma a fi înființat, a fost schimbată de emitentul Simion Gocan care de dată mai recentă a aflat că „... dl. Aurel Filimon de provenință privatier în Tg.-Mureș, a fost mult timp secretar la muzeul din București, și deci este nu numai cel mai potrivit pentru experiența ce o are, dar are și o deosebită pasiune și dragoste de antichități, posedând însuși un muzeu frumos. Deci cu onoare Vă rog, să binevoiți a corecta greșeala mea, și a propune de conducător al muzeului din Tg.-Mureș pe dl. Aurel Filimon”.²³ De la Sibiu, președintele „Astrei”, Andrei Bârseanu, îi dădea încuviințarea lui Gocan de a-l numi în funcție pe Aurel Filimon.²⁴

În ședința din 3 martie 1921, una din problemele ridicate și aprobate totodată, era sărbătorirea centenarului revoluției lui Tudor Vladimirescu pentru „matineu” la data de 13 martie.²⁵ S-a stabilit și un program care să cuprindă patru reprezentații distincte, prețul билетelor fiind în funcție de dispunerea locurilor în sală pentru public – de reducerea cea mai substanțială beneficiind elevii și soldații care plăteau doar 1 leu – precum și ora începerii (15).

Pentru acest eveniment, Primăria a pus la dispoziție gratuit sala mare a Palatului Culturii și programul a fost suplimentat cu o proiecție cinematografică care urma să aibă loc între orele 11-13. Totul însă avea să fie dat peste cap, deoarece „Sărbătoarea română era pusă la 3. Deci pentru aranjarea scenei trebuincioase teatrului, Românii aveau la dispoziție timpul de la 1 – 2 1/2, timpul în care toată lumea ia masa, și e evident, că din personalul palatului nimeni nu a vrut să ajute la aranjament, ori să ia bilete.

Urmarea a fost, că toți diletanții noștri au jucat teatru fără cortină și au trebuit să stingă toate lămpile în decursul aranjării scenei, și să contragă 2 acte a piesei lui Caragiale într-un act.

Toți românii au roșit de rușine văzând astfel pălmuită îndelungă-răbdarea și demnitatea noastră națională.

Veți zice: de ce nu s-a amânat teatrul? Nu s-a putut, fiindcă primăria ne dase sala numai până la 5 1/2, când avea să urmeze, la ora 6, iarăși cinematograful...

La insistența românilor de aici ni s-a dat și nouă o sală în palatul cultural din loc., unde soc. «Cântecul Mureșului» își ținea probele de canto. Sala aceasta de când au luat-o Românii în primire – de 2 luni – încă nu n-a fost măturată. Administratorul palatului cultural cugetă că pentru Valahi este bine și așa”.²⁶ „Totodată îmi iau voie a vă trimite aici niscaiva notițe din gazeta locală, din cari reiasă, cu ce greutate ne luptăm noi Românii din Tg.-Mureș din cauza că administratorul palatului cultural e Ungur –

²⁰ *Ibidem*, doc. 231/1921, f. 2.

²¹ *Ibidem*, f. 1, a.

²² *Ibidem*, doc. 286/1921, f. 1.

²³ *Ibidem*, doc. 362/1921, f. 1.

²⁴ *Ibidem*, f. 2.

²⁵ *Ibidem*, doc. 286/1921, f. 1.

²⁶ *Ibidem*, doc. 395/1921, f. 3.

care deși a depus jurământul față de Stat, tot ungur a rămas, – și ne pune piedici unde și când poate.

De aceea, cu toată onoarea și cu multă insistență Vă rugăm, să binevoiți a Vă întrepune la locurile competente, ca acest om să fie înlocuit de urgență, cu un Român”.

Scrisoarea, Simion Gocan o trimetea la Sibiu președintelui Andrei Bârseanu, la data de 25 marti 1921.²⁷

Probleme legate de viitorul muzeu aveau să fie reluate în ședința extraordinară a despărțământului care s-a ținut la 25 aprilie a.c. (1921). Ajungându-se la punctul 3 al ședinței – „Chestiunea muzeului” –, consilierul Mavrodineanu aducea cu satisfacție la cunoștința celor prezenți că „întreg județul e plin de rămășițe românești și trebuesc făcute săpături în mai multe locuri”. Cerea luarea de măsuri ca de la Teleky din Gornești să fie obținute „pietrele și sculpturile romane”. Cerea să se afle și numele unui profesor ungur din această localitate, căruia un preot român i-ar fi dat o psaltire de-a lui Coresi, și cerea imperativ „să se afle numele profesorului și să se câștige cartea cu orice preț”. Propunea de asemenea ca bisericile vechi, părăsite, să fie cercetate și să fie adunat tot ceea ce reprezintă valoare pentru muzeu. Pentru „cele 6 piese romane”, personal a intervenit la primărie să fie cedate, și odată obținute „să se așeze deocamdată în interiorul edificiului «Al. Papiu-Ilarian»”. Pentru că în această problemă încă nu se primise răspuns de la primărie, i se cerea directorului Gocan să intervină el.

În hotărârea luată în această ședință s-a stabilit că în „chestia muzeului”, la Gornești vor descinde generalul Munteanu, prefectul Adrian Popescu, Filimon și Mavrodineanu.

Fiindcă s-a ridicat și problema brațelor de muncă pentru săpăturile arheologice de la Voiniceni și Cristur, generalul Munteanu a promis concursul soldaților, și se mai sconta și pe ajutorul de la centru (Sibiu).

Pentru cercetarea bisericilor, se cerea punerea la dispoziție a automobilului doctorului Tilea și cel al prefectului.

Desigur nu au fost neglijate nici celelalte probleme, cum ar fi formarea unui club sportiv, situația țăranilor de la marginea orașului, conferințele etc.²⁸

La 2 mai 1921, Simion Gocan îi trimite o scrisoare de mulțumire președintelui Andrei Bârseanu la Sibiu, în care îi arată „că după ce – cum ulterior am aflat – primăria orașului a primit însărcinarea și ajutorul material pentru fondarea muzeului... Despărțământul însă își va da tot concursul și la înfăptuirea acestui muzeu, a cărui paternitate revine tocmai despărțământului ca idee și ca inițiativă”.²⁹

Cu mult suflet și dărnicie se arăta a fi ministrul Paul Brătășanu din București, care dorea să pună la dispoziție județului Mureș-Turda 100 de biblioteci populare, biblioteci ce urmau în final să ajungă în comune. Ca urmare a mutării președintelui Simion Gocan la Oradea Mare începând cu 1 septembrie 1921 unde fusese numit în funcția de director regional, aceste biblioteci populare³⁰ și alte câte 50 de cărți pentru fiecare comună oferite de Comitetul „Asociațiunii” urmau să fie expediate pe adresa revizorului școlar Ieronim Puia din Tg.-Mureș sau la Comitetul despărțământului de aici. Brătășanu, oficial venea în acest an în acest județ pentru a organiza 106 școli

²⁷ *Ibidem*, f. 2.

²⁸ *Ibidem*, doc. 591/1921, f. 2, a.

²⁹ *Ibidem*, f. 3.

³⁰ *Ibidem*, doc. 1342/1921, f. 1.

românești. Tot în această scrisoare a sa, datată 2.11.1921, scria că deja pornește din București cu foarte multe cărți „pentru onorarea acestor Biblioteci cum și pentru Biblioteca Centrală T. Mureș; de asemenea Materiale Didactice, Hărți, Tablouri Istorice, Icoane, Fotografii³¹ și Cărți didactice pentru copii școlari vor sosi în Târgu-Mureș și 45 de clopote pentru Bisericile Românești în Decembrie. Toate aceste bunuri ce am colectat și contribuit voi distribui cu o frumoasă și măreață sărbătoare Românească culturală la care vor lua sper că va asista și Majestatea sa Regele și Prințul moștenitor; sper și rog Onorata Asociațiune să ne onoreze cu prezența unei delegațiuni la Târgu-Mureș în ziua de 20 Noembrie...”³²

În ședința Comitetului Central al „Asociațiunii”, ținută la data de 17 noiembrie 1921, a luat hotărârea de a trimite 100 de biblioteci populare de câte 50 de volume pentru comunele județului Mureș-Turda. Cât privea prezența unei delegații, s-a hotărât ca aceasta să participe în frunte cu însuși președintele Andrei Bârseanu.³³ În cele din urmă, „Asociațiunea” a fost reprezentată de secretarul general Ioan Georgescu la serbarea ținută în 2 decembrie 1921 la Târgu-Mureș, în ciuda faptului că însuși prefectul județului a stăruit printr-o telegramă³⁴ ca președintele Bârseanu să participe personal și confirma totodată primirea celor 100 de biblioteci.

Paul Brătășanu îi scria și el lui Andrei Bârseanu pe data de 5 decembrie a.c., mulțumind pentru trimiterea celor 100 de biblioteci, și își exprima regretul că la evenimentul atât de important „Majestaților lor Regale nu au putut participa dar dacă vor veni la primăvară voi mai face și atunci tot ce voi mai putea și desigur că Guvernul mă va ajuta mai mult cu acea ocazie...”. Sunt cuvintele unui om profund decepționat de situația mult mai prozaică a evenimentului și încerca o ipotetică autoconsolare: „dacă vor veni la primăvară”.

Cât privește cele 45 de clopote, ele au fost sfințite în Piața orașului Tg.-Mureș la data de 11 decembrie la ora 10 și tot atunci au fost distribuite 125 de biblioteci populare de aproximativ 400 de volume fiecare, hărți, tablourile istorice și drapelele pentru fiecare școală etc., așa cum era și promis.

De asemenea au fost distribuite cărți școlare pentru clasele complete, ceea ce a însemnat acoperirea necesarului a 900 de copii de pe cuprinsul județului.³⁵

Secretarul despărțământului Tg.-Mureș, prof. dr. Ioan Bozdog, nemulțumit de faptul că în lipsa unui președinte „frumosul spor al elanului trecut” riscă să se piardă, îi scria președintelui Bârseanu să-l roage pe vicepreședintele despărțământului Ieronim Puia – care în calitatea de revizor școlar era mult prea ocupat cu problemele legate de învățământ –, să convoace o adunare de reorganizare. În același timp, Bozdog care era și profesor la liceul – de-acum atât de cunoscut – „Al. Papiu-Ilarian”, după ce arăta că „Am înființat la liceul nostru biblioteci de clasă (până acum în 3 clase) din donațiile de cărți ale elevilor și spre a-i încuraja și mai mult așa crede să li se doneze și de către despărțământ câte o bibliotecă din cele care mai stau la dispoziție. Aștept încuviințarea D-voastră în acest sens”. Scrisoarea este datată 9.03.1922.³⁶

Atât apostila de pe scrisoarea lui Bozdog, cât și mai apoi în scrisoarea trimisă de la Sibiu acestuia, răspunsul era unul aprobativ, „... de a se dăru, de către

³¹ *Ibidem*, f. 2, a.

³² *Ibidem*, f. 2, b.

³³ *Ibidem*, doc. 1391/1921, f. 1; 2.

³⁴ *Ibidem*, doc. 1428 și 1475/1921, f. 1, b.

³⁵ *Ibidem*, doc. 1475/1921, f. 1, a, b.

³⁶ *Ibidem*, doc. 310/1922, f. 1, a.

despărțământul T. Mureș al «Asociațiunii» bibliotecelor de clasă înființate la liceu pe seama elevilor câte o bibliotecă populară din cele care vă mai stau la dispoziție”, iar în calitate de secretar i se solicita să stăruie penru organizarea despărțământului, scop în care a fost rugat și Ieronim Puia „încă din 9 martie”.³⁷ Ca urmare, în adunarea generală ordinară din 18 aprilie 1922 a despărțământului Tg.-Mureș, a fost ales ca președinte Ion Cheri, care era director al liceului „Al. Papiu-Ilarian”.³⁸

În acest cadru, A. Filimon și-a ținut conferința referitoare la însemnătatea arheologiei în acest județ, precizând că aici sunt „urme bogate ale Dacilor și Romanilor (Cimitirul din Sf. Ana și Tg.-Mureș), bogăție de folclor, numismatică” și face un apel în premieră națională pentru constituirea unei societăți istorico-arheologice.³⁹

În raportul secretarului Ioan Bozdog către adunarea generală a despărțământului Târgu-Mureș, ținută la 18 aprilie 1922, el arăta că factori culturali responsabili au luat „sub centrala sa 124 de biblioteci populare... aflate sub controlul despărțământului”. Organizarea acestora era în derulare. Indicațiile de până în decembrie 1921 erau de a se lucra pentru intelectualii, meseriașii și publicul din oraș. În activitatea de conferențiere însă, aștristii au fost reținuți de comitetul Casinei înființate, care plănuia o serie de conferințe care aveau să fie ținute și erau aproape aceleași cu ale despărțământului, ceea ce s-a întâmplat de asemenea și cu „Liga poporului”.

Împlinindu-se 3 ani de la ultima alegere a comitetului, conform statutelor, Ioan Bozdog cerea să fie „descărcat de gestiune” și să fie ales un nou comitet.⁴⁰

Prof. dr. Ioan Bozdog avea să ajungă el însuși președinte al despărțământului reorganizat în adunarea din cadrul propriu, la 24 mai 1925. Până atunci, ca și după aceea, greutățile generate de sărăcie, uneori de neseriozitatea oamenilor, dar constant de etnicii maghiari, au determinat existența unor perioade rele și bune, și mereu cu aducerea aminte a versurilor unui autor al cărui nume nu a fost precizat niciodată, dar au fost rostite în adunarea generală a despărțământului Târgu-Mureș ținută la 1 decembrie 1921, sub conducerea revizorului școlar, aici în calitate de vicepreședinte, care le-a și rostit:

„Neam român din patru unghiuri
Fruntea ți-o ridică sus!
Căci din somnul cel de moarte
Înviat-ai ca Isus!”⁴¹

³⁷ *Ibidem*, f. 2.

³⁸ *Ibidem*, doc. 673/1922, f. 1, a.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 2.

⁴¹ *Ibidem*, doc. 112/1921, f. 7, a.

Camera de comerț și industrie din Târgu-Mureș, monument reprezentativ al artei 1900

Ioan Eugen MAN

The Chamber of Commerce and industry in Târgu – Mureș, an important monument in „Art Nouveau” style

Summary

One of the most interesting buildings completed at the beginning of the 20th century is located on no.1 Primăriei street in Tîrgu-Mureș. It houses the Chamber of Commerce and Industry established in 1891 to support the development of the Syekler Seats, amongst which was Mureș-Turda. After several alterations, the Town Council of Târgu-Mureș donated the current location to the Chamber of Commerce and Industry who then obtained the necessary building authorization and on 3 November 1910 began the construction process.

The building was designed by Thorockai Wigand Ede an architect from Budapest who worked in Târgu-Mureș for about seven years and left behind extremely valuable architectural works. The building was designed in the geometrical stage of the Secession style, as many of his other designs in this town.

Keywords: the Chamber of Commerce and Industry, Thorockai Wigand Ede, the Secession style

Cuvinte cheie: Camera de Comerț și Industrie, Thorockai Wigand Ede, stilul Secession

În strada Primăriei nr. 1, în plin centru civic al municipiului Târgu-Mureș se află clădirea Camerei de Comerț și Industrie, una dintre cele mai semnificative construcții realizate în acest oraș, în perioada noului stil „Arta 1900”, respectiv secesion, din etapa a doua.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, într-o lume ce se considera „nouă”, în domeniul artistic se căuta schimbarea modalităților de exprimare, între anii 1880-1910 în Europa occidentală și centrală, formele arhitectonice moderne opunându-se eclectismului. Noul stil, sau „Arta 1900”,¹ cum mai este definit, a dovedit de la început o mare putere de întindere, el nefiind un fenomen de trecere, ci reprezintă „o mișcare autonomă, atotcuprinzătoare de o putere și o amploare rar întâlnite în istorie”²

După Paul Constantin,³ noul curent artistic poate fi împărțit în două tendințe majore, una organicistă, cu linii sinuoase (perioada florală), între anii 1870-1900, și una cu linie dreaptă (perioada geometrică), între anii 1900-1914. Apărut și în Transilvania, acest curent se caracterizează prin căutarea izvoarelor tradiționale sau folclorice, vădit influențat de secesion-ul vienez, de cel din Ungaria sau Jugendstil-ul german. În Transilvania, școala noului stil de arhitectură pătrunde ceva mai târziu decât în Europa occidentală, la rândul ei cunoscând cele două perioade stilistice. Prima perioadă, aceea curbilinie (florală), durează până pe la anii 1907-1908, sensibil influențată de arhitectul budapestan Lechner Ödön (1845-1914). A doua perioadă,

¹ Titulatura „Arta 1900” în diferite țări este de o mare diversitate, dintre care, le întâlnim sub definiția de „Art Nouveau” în Franța, „Jugendstil” în Germania, „Sezessionn” sau „Secession” în Austria, sau „Secessio” în Ungaria.

² Paul Constantin, *Arta 1900 în România*, București, Ed. Meridiane, 1972, p.9.

³ *Ibidem*, p.43-44.

aceea geometrică, cu motive reduse la maximum, a început în primul deceniu al secolului al XX-lea, ai cărei reprezentanți de seamă au fost Kós Károly și Thorockai Wigand Ede.

La Târgu-Mureș, noul stil devine unul dintre cele mai populare curente artistice,⁴ începând cu anul 1900, când este realizată fosta Banca Agrară din Piața Trandafirilor nr. 26, până după anul 1915. Este perioada în care s-au construit numeroase edificii publice, cum ar fi, sedii administrative (Primăria), lăcașuri de cultură (Palatul Culturii), construcții școlare (patru școli primare, Colegiul Reformat, Gimnaziul Romano-Catolic, Școala Normală, Școala de Cadeti), construcții sanitare (Spitalul-azil pentru Copii, Spitalul Militar) etc, precum și case de locuit, în formele caracteristice celor două perioade. Camera de Comerț și Industrie constituie una dintre cele mai valoroase construcții de interes comun, realizate în forme geometrice și este creația cunoscutului arhitect Thorockai Wigand Ede.

Considerăm necesară cunoașterea unor date cu privire la viața și activitatea acestui arhitect,⁵ dar și pictor, decorator și teoretician de artă. Se naște în anul 1870 la Pesta (Budapesta). Între anii 1904-1905, arhitectul creează primele opere personale, arhitectură interioară și mobilier, care s-au bucurat de aprecieri deosebite. Acestea s-au datorat și faptului că, în bună parte, arhitectul a „fost printre primii ce au încercat viziunea engleză *Modern Style*, în Ungaria”. În anul 1907, arhitectul se mută la Târgu-Mureș, unde realizează mai multe construcții, concomitent cu studierea arhitecturii populare locale. Astfel, sunt realizate Camera de Comerț și Industrie (1909), casa dr. Schmidt din strada Eminescu nr. 3, casa Erös Joska, din strada Bradului nr. 10, casa Csiszer Berci din strada Argeșului nr. 19, casa Flăcăilor din strada Stelelor nr. 5. A creat și alte lucrări, ca de exemplu Casa de Cultură din Săvădisla, județul Cluj, școala din Dileul Nou (Magyardellő), școala din Glodeni (Sáromberke), ambele din județul Mureș, etc. Între anii 1912-1913, împreună cu pictorul Muhits Sándor (1882-1956), realizează vitraliile Palatului Culturii din Târgu-Mureș. În anul 1914, arhitectul părăsește definitiv Târgu-Mureșul, unde a activat timp de șapte ani. Moare în anul 1945, la vârsta de 75 de ani.

Scopul studiului este o încercare de a clarifica unele aspecte neclare sau necunoscute din trecutul clădirii în care se află această instituție. Camerele de Comerț și Industrie din Transilvania au fost înființate în baza legii nr. VI, promulgată la 30 aprilie 1868 și aprobată de Camera Deputaților la 4 mai 1868.⁶ În anul 1869 este înființată circumscripția Târgu-Mureș, ca unitate subordonată Camerei de Comerț și Industrie din Cluj, având în componență, pentru început, un număr de 470 meseriași, ca în anul 1875 să ajungă la 858 membri.

În aceste condiții, în anul 1891 este creată Camera de Comerț și Industrie și la Târgu-Mureș, care, la 9 februarie, a aceluiași an își ține prima ședință.⁷ Prin regulamentul de aplicare a legii, noua instituție avea în competența ei circumscripția

⁴ Despre realizările din perioada Secession la Târgu-Mureș a se vedea: Man Ioan Eugen, *Târgu-Mureș. Istorie urbană, Din anul 1850 până la Primul Război Mondial, II*, Ed. Nico, 2009, p. 262-429

⁵ Despre viața și activitatea arhitectului a se vedea lucrările lui : Kaiser Anna, *Thorockai Wigand Ede székely földé munkái*, în *Építés-építészet-tudomány*

⁶ O istorie a Camerei de Comerț și Industrie din Târgu-Mureș a întocmit-o Gheorghe Nan, *Camera de Comerț, Industrie și Agricultură Mureș. Trecut, prezent și viitor. Monografie, Târgu-Mureș, Ed. Tipomur, 2000.*

⁷ „A marosvásárhelyüi Kereskedelmi es Iparkamara 1891, évi február hó tartott I rendes közgyűlésének Jegyzőkönyve”, *Procesul-Verbal al Adunării generale ale Camerei de Comerț și Industrie din anul 1891, aflat la Arhivele Naționale, Direcția Județului Mureș, Biblioteca documentară.*

din scaunele secuiești: Mureș-Turda, Odorhei, Ciuc și Trei Scaune,⁸ a căror înapoiere economică se datora și războiului vamal al Austriei cu România, ce s-a terminat în 1893. Într-o primă etapă, noua instituție nu avea un sediu anume. Cercetând documentele de arhivă, s-a constatat că în ședința din 7 octombrie 1905, Consiliul Local Târgu-Mureș, a luat în discuție solicitarea Camerei de Comerț și Industrie, prin care aceasta cere donarea unui teren în vederea construirii unui sediu corespunzător, menționând faptul că în țară sunt deja 18 asemenea instituții care au sedii proprii, la timpul potrivit ele fiind sprijinite de Consiliile Locale. Având în vedere solicitarea, Consiliul Local, luând în discuție punctul ordinei de zi nr. 140/6883, din 7 octombrie 1905, arată că, ținând seama de activitatea instituției respective pentru dezvoltarea comerțului și industriei din oraș se „*oferă Camerei de Comerț și Industrie un teren de circa 800 mp, situat în strada Sándor János, între școala Industrială de stat și școala elementară, în scopul construirii sediului*”.⁹ Este terenul situat în actuala stradă Crinului nr. 2, cu frontul spre strada Gh. Doja, aflat între Școala Generală nr. 2 (nr.11) și Grupul școlar „Avram Iancu” (nr. 13-15). Acordul este dat condiționat ca, în termen de doi ani de la aprobarea ministrului de interne, sediul să fie realizat. Față de solicitarea suplimentară a instituției respective de a fi ajutorată cu cărămida necesară de către oraș, primarul Bernády György s-a opus categoric, arătând faptul că o eventuală admitere a cererii, „*ar crea un precedent periculos care ar periclita rentabilitatea și veniturile fabricii de cărămidă, ar declanșa utilizarea acestei căi de către biserici și alte instituții culturale și de binefacere*”.¹⁰

Într-adevăr, înființarea Camerei de Comerț și Industrie a determinat sporirea producției la o serie de produse, între anii 1880-1900 fiind înregistrate sporuri de 116% la producerea de cărămizi, sau de 125% la fabricarea cherestelei, etc.¹¹ În anul 1900 la Târgu-Mureș existau 1313 întreprinderi, însă 50,74% dintre acestea lucrau fără nici un muncitor, ca după un deceniu numărul acestora să ajungă la 1480, din care 50,67% lucrau fără muncitori auxiliari.¹² Oricum, Camerei de Comerț și Industrie îi revine meritul în obținerea acestor și a altor rezultate din domeniul economiei și comerțului.

La o jumătate de an distanță, la 4 aprilie 1906, în ședința de Consiliu se pune din nou în dezbatere donarea terenului pentru Camera de Comerț și Industrie.¹³ În ședința din 28 aprilie 1906, luându-se în discuție actul de donare, se emite contractul de donațiune, nr. 61/2231. Consiliul local donează Camerei de Comerț și Industrie terenul „*cuprins în CF. nr. 3374, A+ord. 94, top nr. 4681/1, precum și cel din CF. nr. 3, în prezent teren public, nr. top. 4183, care pe schița figurează cu nr. top 3832/2 nou, cu suprafețe de 125 stp, nr. top nou 4921/1/2, cu suprafața de 95 stp, nr. top nou 4183 cu 97 stp.*”¹⁴

⁸ Judith Pál, *Procesul de urbanizare în scaunele secuiești în secolul al XIX-lea*, Cluj-Napoca, Ed. Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 191.

⁹ Arhivele Naționale, Direcția Județului Mureș, *Registrul cu Procesele-Verbale ale Adunării generale ale Consiliului Legislativ al Municipiului Tg.Mureș*, (în continuare: ANDJ Mureș, *Procese-Verbale*) 1905, vol.85, p.154. Text preluat după traducerea lui Borbely Andrei aflată în copie în arhiva autorului.

¹⁰ *Ibidem*, p. 154.

¹¹ Pál Judith, *op. cit.*, p. 194.

¹² *Ibidem*, p. 206-207.

¹³ ANDJ Mureș, *Procese-Verbale*, anul 1906, nr. 42/2231, pag. 47 verso

¹⁴ ANDJ Mureș, *Procese-Verbale*, anul 1906, p. 50, 67/2, 71/2. Text preluat după traducerea lui Borbely Andrei, aflată în copie în arhiva autorului

Consiliul Local Târgu-Mureș, în urma dezbaterii în ședință a punctului nr. 98/1906, stabilește cedarea terenului prin donare, în vederea construirii sediului Camerei de Comerț și Industrie.¹⁵ Curând, în ședința din 15 decembrie 1906, sesiunea a XII-a, la punctul ședinței de zi nr. 138/1906, se dezbate contractul de cedare a terenului cu scopul donării acestuia Camerei de Comerț și Industrie.¹⁶

Probabil, amplasamentul nu a convenit, fiind retras față de noul centru civic al orașului, și oarecum insular, fiind mărginit de străzile adiacente: Gh. Doja, Crinului, B-dul 1848, fără posibilități de noi extinderi. Această afirmație o bazăm pe faptul că în anul 1910 se ia în discuție un nou amplasament, cel actual, din strada Primăriei nr. 1. În ședința din 3 decembrie 1910, Comitetul Legislativ al Orașului a luat în discuție proiectul de hotărâre pentru un contract de vânzare-cumpărare imobiliară cu Camera de Comerț și Industrie, respectiv a unui teren cu un front „*de 27 m întregit cu o fâșie de 3 mp la fațadă, cu scopul de a construi sediu, pentru o supraplată de 1000 coroane (adică unamie coroane), deci în total 6000 (șase mii) coroane potrivit hotărârii adunării generale nr. 31/2679/1910*”... „*În înțelesul contractului de schimb imobilul, cuprins în CF. 2333 Târgu-Mureș, A+1 notat cu nr. top. 769,770/1, constituie parte integrantă a imobilului notat cu top. 770/2, nou, în continuare imobilul cuprins în CF. 3374 Târgu-Mureș, A+187 notat cu nr. top. 767, 768/1, 768/2, notat cu noul nr. top. 767/3, face parte din cel cedat, în temeiul hotărârii Adunării generale nr. 61/2231/906, în favoarea Camerei de Comerț și Industrie, în scopul edificării sediului, pentru 6000 (șase mii) coroane se transferă pentru totdeauna dreptul de proprietate în condițiile determinate prin contract*”. În final, se îndrumă executivul consiliului să publice hotărârea și să o înainteze pentru autentificarea Procesului-Verbal.¹⁷

Prin cererea întocmită la 24 octombrie 1910, însă înregistrată sub nr. 8995, la 29 octombrie 1910, Camera de Comerț și Industrie solicită Consiliului Orașului aprobarea proiectului în vederea construirii în strada „Regina Elisabeta” (actuala str. Primăriei nr. 1), a propriului sediu.¹⁸ Potrivit planului de situație, clădirea se află în vecinătatea mai multor monumente, fie în formele stilului secesion (A. Camera de Comerț și Industrie; B. Fosta Primărie; C. Palatul Culturii; D. Palatul Pensionarilor; E. Case de locuit; fie neoromânești (fosta Prefectură; G. Căminul ucenicilor români; clădiri moderne (H). La 3 noiembrie 1910, se emite acordul pentru construirea, în strada „Regina Elisabeta”, a unei clădiri cu două etaje ca sediu pentru Camera de Comerț și Industrie din Târgu-Mureș¹⁹ (pentru ilustrațiile la text a se vedea Anexa II de la sfârșitul lucrării).

¹⁵ ANDJ Mureș, *Procese-Verbale*, 1906. Întrucât din registru lipsesc paginile cu dezbaterile ordinelor de zi nr. 89 la 105, nu cunoaștem comentariile și hotărârile luate la punctul nr. 98/1906, ci doar rezumatul consemnat la indexul alfabetic, litera K: „*Kereskedelmi és iparkamarai részére székház építés céljajára atengedett területre vonatkozó ajándékozás szerződés*”.

¹⁶ *Ibidem*, 1906, p.140-147. Tot la indexul alfabetic, pentru punctul nr. 138/1906, este notat: „*Kereskedelmi és iparkamarai székház céljára átendesett területre vonatkozó ajándékok szerződés tárgyalása*”.

¹⁷ *Ibidem*, anul 1910, dosar 90, p. 313-316, 342. Text preluat după traducerea lui Borbely Andrei, aflată în copie în arhiva autorului

¹⁸ „... *ide mellékelt terv szerint az Erzsebet uton építendő kereskedelmi és ipar kamara építéshez az engedélyt megadni méltzassan*” Arhivele Naționale, Direcția Județului Mureș, fond *Primăria Orașului Târgu-Mureș, Consiliul Orașului*, (în continuare: ANDJ Mureș, *Consiliul orașului*) nr. 21286/1937, pachet 163 (17.000-22.000), f.2

¹⁹ „... *Kételeletes kamarai székház épületet*”, *Ibidem*, f. 4-5.

De altfel, încă în anul 1909 are loc concursul pentru jurizarea proiectelor sediului, fiind prezentate spre aprobare un număr de 16 proiecte.²⁰ Rezultatul parțial al jurizării a fost următorul: primele trei locuri au fost obținute de proiectul lui Csiszár Lajos, cunoscut antreprenor și proiectant din oraș, proiectul lui Kiss Aladar din Budapesta și proiectul lui Thorockzai Wigand Ede, tot din Budapesta, prin colaborare cu Radó Sándor, ambii din Târgu-Mureș. Nu cunoaștem autorii celorlalte proiecte prezentate la concurs. Cu toate acestea, proiectul lui Thorockzai Wigand Ede a avut câștig de cauză, el fiind deja cunoscut în oraș, prin lucrările realizate într-o viziune geometrică, proiectul său fiind considerat, probabil, mai adecvat funcțiunii prevăzute.

În primele zile ale anului 1911, cunoscutul antreprenor din Târgu-Mureș, Várodi Árpád, trece la realizarea lucrărilor de construire a noului sediu, lucrări ce avansează destul de repede, astfel încât, în ședința din 4 iulie 1911 a Camerei de Comerț și Industrie, se arată că lucrările noului sediu se desfășoară în bune condițiuni, atât construcția cât și alte lucrări conexe se apropie de final și doar cele de tâmplărie mai trebuiesc efectuate.²¹ La începutul anului 1912 clădirea practic era ridicată, mai puțin lucrările de sistematizare verticală și împrejmuirea. În total, valoarea lucrărilor de amenajare interioară s-a ridicat la 130.000 de coroane.

Deși terenul prezintă o oarecare configurație ordonată, arhitectul Thorockzai Wigand Ede elaborează un proiect complex, cu forme paralelipedice și semicirculare, cu retrageri succesive de la aliniament, curți interioare etc. Forma aleasă nu este întâmplătoare, proiectantul căutând să obțină fațade deschise, care să permită o cât mai bună iluminare naturală a încăperilor, concomitent cu obținerea unui ansamblu de volume, cu plinuri și goluri. Principala valoare arhitecturală a clădirii constă în monumentalitatea ei, cu cele patru niveluri și acoperișul înalt. Urmărind conturul la stradă al clădirii, observăm că, latura dreaptă, pe o lungime de 8,90 m, se află în aliniamentul trotuarului, după care urmează o retragere de 5,60 m de la aliniament pe o lungime de 6,50 m, spațiu în care sunt amplasate scările de acces în clădire. Urmează porțiunea de clădire cu configurația semicirculară, de 6,20 m diametru, după care urmează ultima retragere de la aliniament de 16,60 m și cu o lățime de 7,90. În total, la stradă edificiul are o lățime de 29,50 m.

Clădirea se desfășoară, deci, pe patru niveluri și anume: subsol, parter, etaj I și etaj II, având 24 camere. Subsolul are pereți portanți de 75, 65 și 60 cm grosime, cu o înălțime interioară de 2,40 m, cuprinzând pivnițe și unele încăperi anexă ale locuințelor de la nivelurile superioare. Deasupra subsolului se află parterul, cu pereții portanți în grosimi de 60, 45 cm; înălțimea interioară este de 3,40 m și cuprinde spații pentru locuit compuse din 2 dormitoare, bucătărie, loc pentru luat masa, salon, hol, 2 băi, wc, cât și spații pentru bibliotecă, arhivă, intrare, casa scării. Din vestibul, prin mijlocirea scărilor se face legătura atât cu subsolul clădirii, cât și cu nivelurile superioare. Față de parter, etajul I cuprinde unele schimbări de volum. Pe porțiunea de clădire aflată la aliniamentul trotuarului s-a prevăzut un balcon, iar între acesta și corpul de clădire în semicerc, s-a realizat o terasă. Pe latura stânga a porțiunii în semicerc s-a realizat un mic balcon. Pereții au grosimi de 60, 45 cm grosime, interiorul etajului având 3,55 m înălțime. La acest nivel sunt mai multe încăperi, precum: sala mare de 13,45 x 7,70, birouri pentru președinte, secretar, funcționari, hol cu scări, grup sanitar. Etajul II urmărește compartimentarea etajului I și cuprinde: birouri, hol,

²⁰ Keresztes Gyula, *Marosvásárhely szecessziony épületei* (Clădiri în stil secesion din Târgu-Mureș), Târgu-Mureș, Ed. Difprescar, 2000, p. 77-78.

²¹ Gheorghe Nan, *op. cit.*, p.49.

scări de acces, locuințele președintelui și secretarului Pe porțiunea de clădire aflată în forma semirotundă s-a amenajat o terasă și o altă în partea posterioară a clădirii, lângă casa scării. Etajul II are zidăria în grosimi de 60, 45 cm și o înălțime interioară de 3,55 m.

Ca și compoziția planimetrică, plastica arhitecturală a edificiului are la bază formele caracteristice celei de-a doua perioade a stilului secesion transilvănean, clădirea fiind considerată printre cele mai frumoase și reușite edificii în stilul secesion din oraș. Edificiul prezintă forme geometrice, ce cuprind patru planuri, cu corpuri în linie dreaptă sau rotunjite, cu ferestre dreptunghiulare sau cu terminație semirotundă sau trapezoidală, aproape toate având ancadramele din piatră naturală. Spre stradă, lateral, remarcăm corpul principal al clădirii, adus la linia trotuarului, unde autorul a amplasat sala mare, la care sesizăm balconul cu parapetul închis, ferestrele alungite care ajung până la frontonul triunghiular, ale căror coloane despărțitoare sunt realizate din ceramică smălțuită de culoare albastră. Pe partea laterală opusă se află rezalitul semirotund care se înalță până la etajul II, ce se termină cu o terasă circulabilă, semirotundă, al cărei parapet este confecționat din scândură traforată, vopsită în albastru. Pe latura dinspre curtea interioară a rezalitului semirotund, la etajul unu se află un balcon ce se sprijină pe console, având parapetul închis pe trei laturi și doar pe latura frontală a parapetului sunt patru goluri mici, pătrate. Prin formele asimetrice date clădirii, ca urmare compoziției spațiilor interioare, arhitectul dă dovadă de o concepție modernă, față de contemporanii săi, care au păstrat și în secesion tradiția clasică a clădirilor cu forme simetrice. Acoperișul clădirii este înalt, ce coboară în pante repezi, îndeosebi la rezalitul principal, având o teșitură, detaliu constructiv întâlnit la multe clădiri ale arhitectului.

Materialele de construcție folosite la finisaje sunt diverse. Piatra, mai ales la soclu și ancadramele ferestrelor, tencuiala stropită, inițial de culoare albă, lemnul, precum și ceramica colorată în albastru de la coloanele ferestrelor alungite sau ca ancadrament sub forma unor sprâncene la unele ferestre. Dar și cărămida aparentă, care la nivelul superior al parterului și cel inferior al etajului I, formează un brâu cu o lățime respectabilă. Din punct de vedere al compoziției arhitecturale, clădirea poate fi comparată cu fațadele fostei Întreprinderi Comunale, din strada Kós Károly nr. 1, autor fiind arhitectul Kós Károly.²²

Din fericire, clădirea nu a suferit modificări esențiale care să-i schimbe structura sau înfățișarea originală chiar și în prezent având elementele decorativ aplicate inițial. Despre dispunerea anumitor săli, a funcției lor în perioada interbelică, probabil între anii 1935-1938, arhitectul Bogdan Cornel Șildan, de la Compartimentul tehnic al orașului, ne lasă un relevu al clădirii, cu indicarea modului de folosință a principalelor încăperi sau eventuale propuneri pentru viitor. Pe niveluri, modul de folosință indicat este următorul, la subsol: arhivă, coridor cu scări, sala cazanului, loc destinat pentru adăpost, debara, cămară, spălătorie, 2 pivnițe, wc; la parter: intrare, hol cu scări, antreu, bibliotecă, 2 dormitoare, 2 saloane, bucătărie, cameră copii, 2 băi, antreu, cameră, 2 wc, cameră servitor (fig. 8.b); la etajul I: hol cu scări, sală de ședințe, obștinută prin desființarea peretelui situat între biroul președintelui și un antreu

²² Kós Károly (1883-1977), personalitate a culturii și artei maghiare din Transilvania. Pe lângă calitatea de arhitect, a fost un cunoscut pictor, grafician și istoric de artă. În anul 1907 a absolvit Politehnica din Budapesta. Multe lucrări, și cele mai valoroase, sunt realizate în Transilvania, între care: Muzeul din Sf. Gheorghe (1911), Biserica din Mănăștur-Cluj (1911), Întreprinderile Comunale din Târgu-Mureș (1911-1913).

ce făcea legătura cu biroul situat în porțiunea de clădire în semicerc, sală festivă, cabinet președinte, cabinet secretar, 5 birouri, arhivă, terasă, balcon; la etaj II: antreu amenajat prin realizarea unui perete despărțitor al fostului hol principal, casa scărilor, 4 birouri, bucătărie, cameră, cămară, baie, salon, 2 terase, 2 wc, pod.²³

În anul 1937, cu adresa nr. 21.286, din 26 august 1937, Camera de Comerț și Industrie din Târgu-Mureș, solicită: *"coborârea plafonului de rabiț la înălțimea normală la sala de ședințe"*, aflată la etajul I, pentru care se obține Autorizația de construire nr. 427/21.286, din 17 august 1937.²⁴

Probabil, după anul 1945, subsolul corpului de clădire aflat cu retragerea cea mai mare de la linia trotuarului a fost transformat în garaj, prin desființarea celor trei ferestre și a stâlpilor de susținere din față. Concomitent, s-a realizat un acces la garaj, constând dintr-o rampă în pantă, lucrări care nu au afectat înfățișarea generală a clădirii. Odată cu desființarea Camerelor de Comerț și Industrie, clădirea primește o nouă destinație, devenind sediul Întreprinderii Cinematografice a județului Mureș, până după anul 1990 când primește vechea destinație.

În jurul anului 2005, clădirea a fost renovată, singura modificare adusă fiind fondul albastru deschis aplicat prin zugrăvire, înlocuind culoarea albă inițial avută, conferind o armonie în raport cu culoarea cărămidă a brâului din cărămidă aparentă și a învelitorii din țiglă.

²³ Releveul clădirii se află în păstrarea autorului lucrării de față.

²⁴ ANDJ Mureș, *Consiliul orașului*, nr. 21.286/1937, pachet 163 (17000-22000), f. 1-2

György Ligeti, un laureat al "Polar Music Prize", născut la Târnăveni

Lucia Carmen PETRU

György Ligeti, a winner of the "Polar Music Prize", born Târnăveni

Abstract

György Sándor Ligeti was born in Târnăveni in 28 May 1923 and die in Wien in 12 June 2006. He begin study piano when he was 14 years old (1937) and in the following years he finished his first compositions. In the 1941 autumn he begin to study Musical Composition at Cluj Conservatory and then in Budapest at the 'Franz Liszt' Academy. He move to Wien and start an long and important academic career.

He gain many prizes and awards for his compositions and in 2004 he won the Polar Music Prize the Nobel for music equivalent. His reputation grow since 1960 with masterpieces like 'Apparitions' and 'Atmosphères'.

Keywords : Ligeti, Polar Music Prize, Târnăveni, Stanley Kubrick

Cuvinte cheie: György Ligeti, Polar Music Prize ,Târnăveni, Stanley Kubrick

Întâmplarea face că, într-un moment pe care unii îl numesc banal, am întâlnit o persoană din Marea Britanie în trecere prin Târnăveni, a cărei pasiune, printr-o complementaritate ciudată, părea a fi – Ligeti.

Cine este Ligeti? Novice fiind și cu atât mai puțin melomană am încercat să refac într-un traseu ideatic o personalitate pe care nu o cunoșteam...Și pe care v-o propun. Care sunt cauzele și determinarea prin care un biet copil evreu, trecut prin Transilvania și Ungaria, prin lagărele de muncă forțată, va „acompania” Holocaustul? Cine este copilul, tânărul, omul care își dorea științele exacte pe când brutalitatea unui altfel de sistem îi va transforma viața tragic și aleator? Iubind viața cei care zămisleau și înțelegeau, puteau să consacre pentru eternitate, și nu numai, o parte a înțeleșului uman.

Bizareria sistemelor sociale, maniheiste și așa-zis etice, propovăduiau, lent dar mortal, un sfârșit al valorilor pe care, vrând-nevrând, cu toții încercăm astăzi să-l deslușim.

Ce lipsea Europei, mai ales Europei Centrale, după Marele Război, ca structură și determinare minimală?

Nimic!

Oare Europa, Mittel Europa, cea care a determinat popoarele est europene să fie ele însele și împreună cu celelalte o entitate, a uitat înțeleșul primordial? Oare polonezii, cehii, ungurii, românii, sârbii, bulgarii puteau să fie ei înșiși în afara dorinței comune? Care sunt cauzele definitorii ale crizei individuale și colective?

Ligeti! Cel născut dintr-o iubire pe care o presupunem, așezat într-un status quo dat de condiție și condiții, o repetare în destin al tuturor celor aflați în situația sa. Cei născuți, unguri, evrei, austrieci, imperiali sau de o altă natură imperială au înțeleș rolul celor care s-au născut și au trăit atunci. Cei care încearcă acum, motivați de aripa muzicii, să înțeleagă și să decripteze un sens al acelei epoci, este bine să o asculte.

Înțelegem, într-o retorică a întrebărilor firești, că un Nobel pentru muzică se acordă unor personalități care, dintr-o responsabilitate sau valoare a perspectivei

muzicale, creează structuri pe care cei mulți, și nu întotdeauna competenți, pot să le determine, dar care, într-o ordine a înțelegerii sublime definesc viitorul într-o nuanță a unui nou început.

Să spunem că a participa la o competiție muzicală presupune o mare înțelegere a unui parcurs pe care temele, datele și partiturile ți le impun. A fi recompensat cu un premiu a cărui importanță denotă desăvârșirea presupune o carieră și un timp dat.

Timpul lui Ligeti a fost măsurat între Holocaust și o miraculoasă supraviețuire din acest infern.

Timpul lui Ligeti începe în Târnăveni, la 28 mai 1923. Fiu al părinților Alexander (1880-1945) și Ilona, născută Somogyi (1893-1982) pășește în viață într-un mediu permisiv și lipsit de constrângeri etice și profesionale.

Tatăl este cel care alege patronimul Ligeti prin maghiarizarea numelui Auer. El studiasse la Universitatea din Budapesta și reprezintă în Târnăveni, prin funcția de „Director General al Băncii Comerciale și Industriale din Valea Târnaviei,”¹ cu sediul la Diciosânmărtin, între anii 1920-1929, interese financiare maghiare. Îl însoțește soția Ilona, medic oftalmolog.

La Târnăveni se nasc cei doi copii: György Sándor și Gabor (1928-1945).

Precizăm că unul dintre descendenții paterni, originar din Vespem, Ungaria, fratele bunicului, a fost marele violonist Leopold Auer, prieten apropiat al celebrului Tchaikovsky, care îi dedică un concert pentru vioară.

În anul 1929 familia părăsește Târnăveniul și se stabilește la Cluj. Tânărul György urmerază cursurile primare, gimnaziale și liceale la școala care astăzi poartă numele lui Emil Racoviță.

Adolescentul Ligeti (în 1937) începe să studieze pianul, iar în anii 1938-1939 compune primele sale lucrări: „Sonatina”, pentru un cvartet de coarde, și „Mic canon pentru un cântec de Crăciun românesc”, o miniatură pentru pian, prelucrare a arhicunoscutului colind „O ce veste minunată”.

În plin război (toamna anului 1941), Ligeti începe să studieze compoziția la Conservatorul clujean, la clasa prof. Ferenc Farkas, directorul acestei prestigioase instituții.

Paradoxal – în toamna anului 1941, Ligeti își dorea o diplomă de fizician, dar a fost respins în baza unui *numerus clausus*², așa încât Conservatorul a părut o soluție alternativă, de conjunctură și nu de vocație.

Vacanțele anilor 1942 și 1943 le petrece la Budapesta unde studiază, în particular, cu prof. Pall Kadosa.

În noul an universitar, sistemul distructiv al puterii îl trimite pe studentul Ligeti la muncă forțată în folosul armatei ungare. Regimul hortist maghiar va acționa în conformitate cu directivele germane pe întreg teritoriul țării timp în care evreii din Ungaria și teritoriile cedate din Transilvania vor fi transferați, încet dar sigur, către lagărele morții. Din familia Ligeti, adusă în pragul exterminării, doar mama va supraviețui.

¹ „Compass”, Anuarul financiar, Editura Compass, Viena, 1929, p.306.

² Categorie de persoane admise în număr limitat într-o funcție, într-un grad, conform unei legi, unei decizii a autorității

Licențiat al Conservatorului „Franz Liszt” din Budapesta (în 1949), Ligeti traversează o perioadă plină de negări și întrebări. După doi ani de căsătorie, sfârșită prin divorț, se recăsătorește cu Vera Spitz, medic psihiatru (1952).

Revoluția maghiară din 1956 declanșează, în centrul Europei, o mișcare de rezistență anticomunistă profundă. Cei care, până atunci, au avut speranța unei coabitări într-un sistem opus dar permisiv, s-au înșelat. Urmare a represaliilor sovietice și comuniste maghiare, familia Ligeti, alături de mulți intelectuali ai țării, alege diaspora. Trec fraudulos granița în Austria înghesuiți în sacii de corespondență ai unei companii feroviare. Cer și primesc azil politic, stabilindu-și reședința la Viena și în 1967, obțin cetățenia austriacă. Aici se naște, în 1965, Lukas, astăzi apreciat compozitor și percuționist.

György Ligeti a susținut o prestigioasă carieră academică: între anii 1961-1971 a fost profesor de compoziție la Academia de Muzică din Stockholm, *profesor visiting* la Stanford University of California, a predat, din 1973 până în 1989, armonie, contrapunct și analiză muzicală la Conservatorul din Hamburg.

Însă renumele, importante premii care i s-au decernat de-a lungul vieții, încununată de „Polar Music Prize” (2004) toate s-au datorat, toate s-au adresat compozitorului Ligeti.

Lucrările sale de început sunt tributare lui Bela Bartok pe care îl admiră, îl iubește și îl caută într-un loc comun: muzica tradițională transilvană în întregul ei mozaic etnic. Reprezentative pentru această perioadă sunt: „Concertul românesc pentru orchestră” (1951), „6 Bagatelle” și „Metamorfoze nocturne” (1952-1953).

Contactul cu avangarda vest-europeană prin Karlheinz Stockhausen și Pierre Boulez, creatori de muzică electronică îl stimulează spre experiență, în căutarea sunetelor rare. Limbajul muzical devine distinct, într-un stil personal și compune creații fantastice, care abundă de stări și tehnici diverse, bijuterii muzicale complexe și fascinante.

„Apariții” (1959) și „Atmosfere” (1961) îi aduc reputația europeană. Originalitatea sa, muzician educat într-o școală tradițională însă predispus spre experiment, este descrisă plastic, într-un interviu dat lui Alex Ross, pentru „New York Times”, în 20 martie 1993: „Mă aflu într-o închisoare. Un perete este trecutul și celălalt avangarda. Vreau să evaderez”

Instrumentiștilor care se încumetă să-i abordeze operele, Ligeti le cere o virtuozitate aproape inumană. Astfel, în „Clape blocate” (1985) o mână blochează niște clape în timp ce cealaltă cântă game cromatice ascendente și descendente, șiruri asimetrice, care crează o atmosferă ludică, extrem de expresivă.

„Ligeti este un inventator de structuri ingenios colorate, iar forma - desăvârșită - rezultă din alăturarea structurilor în mod imprevizibil, asemenea evenimentelor dintr-un vis”.³

Este motivul pentru care noi toți l-am ascultat pe Ligeti în coloanele sonore ale unor filme celebre precum: „Odiseea spațială”, „Cu ochii larg închiși” și „Strălucirea” în regia lui Stanley Kubrick, „Charlie și Fabrica de ciocolată”, în regia lui Tim Burton sau în „Shutter Island”, film regizat de Martin Scorsese.

„Într-un dialog public, purtat de doi compozitori de primă linie a muzicii contemporane: Mauricio Kagel și György Ligeti, în sala de concerte a Academiei de muzică din Köln, întrebarea cheie, firul roșu al disertației s-a referit la felul în care se

³ Niculescu, Ștefan, „Reflecții despre muzică”, Editura Muzicală, București, 1980, p.234.

manifestă spiritul lor evreiesc în creația muzicală. Cei 400 de participanți au asistat la revelarea unor confesiuni de credință⁴.

Ligeti și-a axat discursul pe conștiința de sine a evreului veșnic amenințat, conștient că i se vor întâmpla lucruri nedemne și chiar tragice. Că evreiesc în muzica sa este sentimentul existențial al ființei umane periclitată, iar evreitatea sa o definește prin sentimentul ontologic de amenințare. De aici conceptul general uman al evreimii transpus magistral în compozițiile sale.

În ultimul său interviu, acordat Teresei Raphael, Ligeti mărturisește că e total însingurat, lipsit de patrie dar îi este dor de obârșie și limba natală, de vechii prieteni. Că este omul durerii și al exilului⁵.

Unică într-o polifonie specială, onirică, bizară chiar, muzica lui György Ligeti rămâne să fie descoperită permanent în acea cale a sublimului și a sferelor nemaiîntâlnite, dar intuite, așteptate.

⁴ Laszlo, Francisc, „ei, evreii”, în Revista „Tribuna”, Nr.84, 1-15 Martie 2006.

⁵ Pentru alte referințe, a se vedea și www.gyorgy-ligeti.com

Structura unităților comerciale, de prestări de servicii și a întreprinderilor mici și mijlocii din județul Treiscaune, în anul 1936

Ioan LĂCĂTUȘU,
Erich-Mihail BROANĂR

La structure des unités commerciales, d'entreprises de services, d'entreprises petites et de taille moyenne du département Trei Scaune dans l'année 1936

Résumé

Sur la base des documents d'archive et de la presse de l'époque, les auteurs analysent la situation économique et sociale de la zone Székely, sous l'administration roumaine entre les deux guerres mondiales, en particulier le département Trei Scaune en 1936, montrant le développement de petites et moyennes unités d'affaires: pour les secteurs industriel, commercial, bancaire et tourisme. La conclusion est que, dans cette période, la région a connu un développement remarquable qu'avant l'Union de 1918.

Mots-clé : la zone Székely, département Trei Scaune, l'Union de 1918

Cuvinte cheie : zona secuiască, județul Trei Scaune, Unirea din 1918

La începutul secolului al XX-lea, zona de sud-est a Transilvaniei, era rămasă în urmă, cunoscând un decalaj evident față de alte regiuni ale Transilvaniei. Aflată la granița cu România, de-a lungul timpului, localitățile din zonă au întreținut intense relații comerciale cu statul vecin, fiind puternic dependente economic de acesta. Mica industrie, care ocupa un loc important în structura producției economice a comitatelor din sud-estul Transilvaniei, păstra încă urme adânci, ca urmare a pierderii piețelor de desfacere, după războiul vama dintre România și Austro-Ungaria.¹

O radiografie a situației economice din secuime, precum și a posibilităților de dezvoltare s-a făcut de către participanții la congresul secuiesc din 1902, de la Tușnad. Propunerile formulate în cadrul dezbaterilor vizau: sprijin financiar pentru punerea în valoare a resurselor naturale și pentru îmbunătățirea situației din agricultură, scoaterea zonei din izolarea geografică prin cuplarea la căile principale de cale ferată, inclusiv cele din România, refacerea și intensificarea relațiilor comerciale, ale regiunii, cu România. Aplicarea acestei strategii de dezvoltare economică a zonei, care pe lângă implicațiile pozitive asupra locuitorilor ei, urmarea integrarea acestui spațiu în sistemul politico-economic al Ungariei, având în vedere importanța geopolitică a sud-estului Transilvaniei, a fost întreruptă de izbucnirea primului război mondial și apoi de schimbările teritoriale care au avut loc prin unirea Transilvaniei cu România.²

După Marea Unire de la 1 decembrie 1918, concomitent cu măsurile de introducere a legislației românești în viața publică și integrarea noilor provincii în

¹ Ana Dobreanu, *Sud-estul Transilvaniei în perioada 1900-1914. Studiu socio-politic*, Teză de doctorat, Universitatea Craiova, 2013, p. 147-

² *Ibidem*, p. 163.

sistemul instituțional din România Mare, după o perioadă de tranziție coordonată de Consiliul Dirigent, are loc și reluarea și adaptarea activității unităților economice la noul context politic, economic și social. Aplicarea prevederilor normative stabilite la nivel central revenea administrației locale și, în primul rând, prefecturilor în calitatea lor „guverne locale”. Din multitudine problemelor soluționate de Prefectura județului Treiscaune, în domeniul economic, în primii ani după Marea Unire, menționăm: Prefectura județului Treiscaune a coordonat întreaga acțiune de „retragerea din circulație a coroanelor și rublelor.”, pe baza reglementărilor legale elaborate în acest sens de ministrul de finanțe Take Ionescu. În același timp, s-a urmărit „demontarea unor zvonuri”, care alarmau inutil populația.³ În același ani este dată publicității decizia Prefecturii județului Treiscaune de aprobarea activității „Comitetului Central Județean pentru Serviciul de Control a activității „negustorilor speculanți” și desemnarea în componența comitetului amintit a judecătorului Romulus Olteanu, șeful Judecătoriei de Ocol Sf. Gheorghe.⁴

Dezvoltarea activității economice era în strânsă legătură cu o bună funcționare a unităților bancare, care să asigure creditarea societăților comerciale. În fostul județ Treiscaune, la fel ca și în celelalte zone ale Transilvaniei, după înfăptuirea Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918, și-au continuat activitatea o serie de bănci și cooperative de credit, înființate în cea de-a doua parte a secolului al XIX-lea. Încă de la constituirea lor, sub forma unor societăți cooperative de credit și economie care aveau ca obiective efectuarea unor operațiuni de credit, valorificarea economiilor membrilor, înlesnirea participării capitalului local la dezvoltarea comerțului, industrie și serviciilor în localitățile județului.⁵

După adaptarea statutului, la specificul legislației românești, dintre băncile populare cu vechime în jud. Treiscaune, au funcționat și în perioada interbelică unități precum: Casa de economie „Ajutoare” S.A. Tg. Secuiesc, Casa de păstrare din Treiscaune S.A. Sfântu Gheorghe și o serie de bănci populare și cooperative de credit. Pe lângă acestea au fost înființate o serie de bănci locale, sau filiale ale unor bănci comerciale cu activitate regională sau la nivel național, dintre care menționăm: Banca de credit S.A. Sf. Gheorghe, Banca Comercială și Agricolă Sfântul Gheorghe, Banca Poporală Brașoveana S.A. din Brașov, sucursala Baraolt, Banca Generală de Economii din Sibiu și Brașov, agenția Tg. Secuiesc, Casei Generale de Economii din Brașov, agențiile Boroșneu Mare și Covasna etc.⁶

Dintre băncile înființate după Marea Unire, o activitate rodnică a avut Băncii de credit S.A. Sf. Gheorghe. Inițiativa înființării acestei unități bancare s-a datorat câtorva cetățeni ai orașului Sf. Gheorghe. Banca s-a constituit în anul 1923 și avea un capital de 2.500.000 lei divizat în 5000 de acțiuni la purtător, de câte 500 de lei de fiecare. La 19 august 1939 Banca de credit S.A. Sf. Gheorghe este nevoită să încheie o convenție cu Banca Națională a României pentru achitarea unor fonduri către deponenți și ceilalți creditori ai Băncii anteriori conversiunii. Creditul bancar, deschis pe timp de 10 ani, era de 1.194.000 lei, iar drept garanții se luau acțiuni în gaj și se

³ Arhivele Naționale Covasna (în continuare ANCV), Fond *Prefectura jud. Treiscaune*, dos. 1182/1920, f. 3.

⁴ *Ibidem*, dos. 1570/1920, f. 2.

⁵ Ioan Lăcătușu, *Bănci populare și cooperative de credit din fostul județ Treiscaune (1919-1940)*, în *Angvstia*, nr. 11, 2007, p. 187-194.

⁶ *Ibidem*, p. 189.

punea ipotecă pe imobilul Băncii. În anul 1947, Banca de credit în lichidare închiriaza localul său cooperativei „Lucrătorii” din Sf. Gheorghe.⁷

În anul 1926, banca și-a înființat o sucursală la Baraolt, iar în anul 1929 o altă sucursală la Miercurea-Ciuc și câte o agenție în Boroșneul Mare și Ozun (localități care la vremea respectivă erau sedii de plasă ale județului Treiscaune). Conform statutului Băncii, scopul urmărit era de a favoriza dezvoltarea comerțului, a industriilor și meseriilor, a agriculturii și a întreprinderilor de tot felul, precum și fructificarea de depuneri. În darea de seamă a Consiliului de Administrație pe anul 1927, printre altele, se spune: „Domnilor acționari, Prezentându-Vă al V-lea bilanț avem satisfacția de a Vă raporta, că această instituție creată de D-voastră continuă a realiza un progres remarcabil. Este acest progres urmarea firească a precauțiunii și grijei ce s-a depus întru administrarea avutului D-voastră, între împrejurări economice-financiare destul de măștere. Nu mai puțin apreciabil este concursul moral și material al Onor Băncii Naționale și al Băncii Românești, care ne-au onorat prin admiterea la scont a portofoliului nostru, s-au interesat efectiv de aproape de gestiunea noastră pentru care aport prețios le revin viile noastre mulțumiri, pe care le transmitem cu această ocazie și Societății Naționale de Credit Industrial București, care de asemenea ne-a pus în situația de a putea acorda împrumuturi micilor industriași cu 12%. Datorită acestor stări factice în cursul anului 1927 plasamentul nostru aproape s-a dublat, Legea conversiunii a dat o grea lovitură băncii. Acționarii și-au pierdut capitalul, toate rezervele băncii au fost folosite pentru acoperirea pierderilor. La 19 august 1939 Banca de credit S.A. Sf. Gheorghe este nevoită să încheie o convenție cu Banca Națională a României pentru achitarea unor fonduri pentru deponenți și ceilalți creditori ai Băncii, anteriori conversiunii”.⁸

În 8 aprilie 1926. Inspectoratul Comercial Cluj, informează conducerea *Băncii Comerciale și Agricole Sfântul Gheorghe* despre faptul că „Ministerul de Industrie și Comerț, în urma avizului Comisiunii Speciale Economice pentru examinarea societăților prin deciziunea nr. 26356/926 a aprobat ca societatea anonimă „Banca Comercială și Agricolă” din Sfântul Gheorghe să funcționeze cu un capital de două milioane lei și să-și înregistreze firma la Tribunalul respectiv cu condițiunea însă de a introduce în statute următoarele completări: 1. 3/4 din membrii Consiliului de administrație să fie români; 2. 2/3 din acțiuni să fie date românilor; 3. Această proporție de capital și membrii în Consiliul de administrație se va menține permanent ori ce modificări s-ar aduce statutelor precum și în caz de sporiri de capital; 4. Transmiterea acțiunilor nu se poate face fără aprobarea Consiliului de administrație avizându-se despre aceasta și ministrul”. Respectând aceste prevederi, componența membrilor fondatori, prevăzută în actul constitutiv era următoarea: Irimie Coveșan, Dr. Ioan Popa, Leon Daiciu, Maria Coveșan, Marioara dr. Popa, Traian Coveșan, Ioan Pârvu, Aron Coveșan, Irimie Coveșan jr. și Voicu Popa. Potrivit statutului, aprobat prin decizia Tribunalului Sfântul Gheorghe, scopul principal al Băncii era de a favoriza „dezvoltarea comerțului, industriei și agriculturii”.⁹

O privire generală asupra dezvoltării economice a județului Treiscaune, la începutul deceniului trei, al secolului XX, rezultă dintr-o corespondență dintre Banca Națională a României și Prefectura jud. Treiscaune. Astfel, în septembrie 1920, Banca Națională a României adresează prefectului județului Treiscaune, următoarea

⁷ Arhivele Statului Covasna, *Proiect de Îndrumător Arhivistic*, mms., p. 116-117.

⁸ Ioan Lăcătușu, *op.cit.*, p. 187-194.

⁹ *Ibidem*, p. 190.

solicitare: „În dorința de a contribui cu toții cât mai mult la ridicarea țării noastre, atât pe tărâm economic, industrial și financiar, îmi permit a Vă ruga să binevoiți a face o expunere a situațiunii orașului și județului Dv., atât din punct de vedere comercial și economic, cât și al afacerilor ce s-ar putea face. Vă rog a-mi comunica situațiunea generală a județului, dacă este sau nu satisfăcătoare din punct de vedere agricol, dacă recolta anului curent a fost bună și dacă se simte vre-o îmbunătățire în pătura țărănească; dacă proprietarii și arendașii își fac cu înlesnire muncile și sunt mulțumiți de recoltă și dacă comerțul a reînceput să-și ia avântul din trecut. Care sunt culturile mai răspândite în județul Dv. și ce întinderi ocupă aceste culturi? Câte fabrici există în județul Dv.; ale cui sunt, cât produc și unde desfac produsele? Ce importanță comercială și economică are orașul Dv.? În ce branșe se lucrează mai mult; care sunt ramurile de comerț mai dezvoltate? Ce anume industrii s-ar mai putea crea în județul Dv.; ce îmbunătățiri s-ar putea aduce agriculturii și, în fine, orice veți crede ca ar fi folositor pentru ridicarea economică a județului Dv. Răspunsurile vă rog să binevoiți a le adresa la Banca Națională a României Brașov, cât mai curând posibil. Mulțumindu-Vă anticipat, Vă rog a primi Domnule Prefect, asigurarea distinsei mele considerațiuni”. Din răspunsul prefectului redăm un pasaj referitor la orașului Sf. Gheorghe: „Capitala județului n-a avut în trecut un rol conducător pe teren comercial și industrial, căci Brașovul fiind aproape, a atras o mare parte a intereselor. Dintre întreprinderile cu vechime menționăm pe cele 2 fabrici de spirt în oraș, altele 27 în județ, fabrica de țesătorie „Klinger”, fabrica de tutun și alte întreprinderi industriale mai mici ...au gravitat toți către un centru mai dezvoltat: către Brașov. (...) Băncile existente sunt toate creațiunile băncilor mari din Budapesta. Se impune imperativ necesitatea înființării unei bănci cu capital românesc.. Prin înființarea Școalei de Tragere și Aplicațiuni a Infanteriei, populația se va înmulți simțitor. Clădirea caselor de locuit, punerea în funcțiune a unei instalații de baie cu aburi, permite de asemenea obținerea de succese financiare”.¹⁰

În Sf. Gheorghe, reședința județului Treiscaune, după Marea Unire de la 1 decembrie 1918, și-au continuat activitatea și au cunoscut o accentuată dezvoltare, cele două întreprinderi industriale, înființate la sfârșitul sec. al XIX-lea: Fabrica de Țigarete și Fabrica de țesături „Klinger”.

Pe data de 1 mai 1920, Fabrica de țigarete a fost preluată de „Instituția Monopolurilor Statului Român”. Între anii 1920-1925 au fost înlocuite vechile utilaje cu utilaje moderne. S-au instalat cinci mașini de tăiat tutun Müller Dresda; 21 mașini de înfundat țigarete cu carton Universale; 19 mașini de confecționat tuburi; patru mașini de înfundat țigarete fără carton record, una mașină de tăiat hârtie; două mașini tipografice. În anul 1922 au fost instalate în uzina electrică două motoare de 80 de cai putere și a fost dotat atelierul mecanic cu mașini unelte strict necesare.

În anul 1930, au fost introduse șase mașini de tăiat tutun Müller și în anul 1931 una mașină de confecționat țigarete Malins. Tot în această perioadă a fost construită o instalație de ventilație în atelierul de tăiat tutun și au fost introduse sortimentele Carpați, Mărășești și Naționale. În anii 1926-1927 a fost construită noua clădire a uzinei electrice din beton armat cu uși și ferestre duble. În anii 1932-1933 a fost construit depozitul de tutunuri brute cu subsol, parter, trei etaje, care a fost dotat cu două ascensoare automate în anii 1937 și 1939. La 1 aprilie 1939 Fabrica de țigarete avea 628 de angajați, a din care 537 muncitori, 66 erau calificați, și 91 funcționari.

¹⁰ ANCv, Fond Prefectura jud. Treiscaune, dos. 1416/1920, f. 5.

Între anii 1940-1944, producția zilnică a fabricii era de 2.000.000 țigarete și 2.800 kg. tutun împachetat. Mașini noi nu au fost aduse în această perioadă.¹¹

În anul 1931, Fabrica de țesături și industrie casnică „Henry Klinger”, din Sf. Gheorghe, avea instalate „335 războaie mecanice moderne, asigurând locuri de muncă pentru cca. 470 de lucrători. Fabrica avea și un atelier special de confecții, dotat cu 80 bucăți mașini de cusut mecanic”. În răspunsul trimis de către primăria Sf. Gheorghe, Camerei de Comerț și Industrie Brașov, la circulara prin care se solicita comunicarea numărului războaielor țărănești se precizează că în oraș, la acea dată, erau 10-12 asemenea războaie. (...) „Populația acestui oraș – se precizează în documentul menționat – nu se ocupă cu țesătoria casnică, întrucât avem o fabrică de țesut a dlui Klinger”.¹²

În același domeniu funcționa și Fabrica de postav Josif Telicsak, din Sf. Gheorghe, intitulată „Prima Fabrică Secuiană de Postav”. Conducerea fabricii, în anul 1920, adresează Prefecturii o notă, „prin care anunță întreruperea provizorie a producției, din cauza lipsei de debușeu, de material brut, cât și de combustibil”. Pentru depășirea acestei situații se solicită „prețiosul concurs” al Prefecturii jud. Treiscaune.¹³

În anul 1936, Primăria orașului Sf. Gheorghe înaintează Prefecturii jud. Treiscaune, un „tablou cu toate întreprinderile industriale din oraș”. Tabelul conține datele celor 12 întreprinderi: Manufactura de Tutun, Fabrica de Țesut H. Klinger, Fabrica de Spirt Neuman, Uzina Electrică Orășenească, Atelier pentru repararea mașinilor, Atelier mecanic, trei ateliere de tâmplărie, Fabrica de sobe și articole de faianțe, și două mori.¹⁴

Dotarea cu mijloace de transport purta amprenta caracterului preponderent agrar al economiei județului Treiscaune. Astfel, din situațiile statistice privind evidența dotărilor de transport (cărute, trăsuri, care) ce puteau fi rechiziționate, rezultă că, în anul 1921, în plasa Sf. Gheorghe au fost inventariate: 1810 perechi hamuri, 121 trăsuri, 1231 cărute trase de cai, 278 care trase de boi, cu osii de fier, 3571 care trase de boi cu osii de lemn, 12 biciclete și 11 camioane.¹⁵ În anul 1923, în jud. Treiscaune erau înregistrate în circulație 35 de autovehicule (23 turisme, 10 camioane și 2 motociclete).¹⁶

Această caracteristică a economiei județului Treiscaune rezultă și în tabelele privind morile țărănești existente în localitățile județului, în anul 1924, din care am reținut următoarele date: Sf. Gheorghe – 4 mori, din care trei de apă și una sistematică; Plasa Tg. Secuiesc – 88 de mori (din care Cernat – 27, Lemnia – 24, Ojdula – 13, Mereni – 9, Brețcu și Estelnic – 4), Sânzâieni – 3, Dalnic – 2, Catalina, Poiana Sărată și Ghelița – câte una; Plasa Aita Mare – 45 (Aita Mare – 5, Belin – 16, Căpeni – 1, Araci – 3, Vâlcele – una, Baraolt – 2, Aita Medie – 5, Hăghig – 1, Aita Seacă – 5, Bățanii Mari – 2, Bodoș – 1, Valea Zălanului – 2, Arini – 1), Covasna – 18 mori, Surcea – 8, Zagon – 1. Total – 125 de mori.¹⁷ Potrivit Deciziei ministeriale privind clasificarea morilor, din anul 1935, doar cinci mori din județul Treiscaune, au

¹¹ Arhivele Statului Covasna, *Proiect de Îndrumător Arhivistic*, mms., p. 89-91.

¹² ANCv, Fond *Primăria Sf. Gheorghe*, dos. 182/1935, f. 9.

¹³ ANCv, Fond *Prefectura Treiscaune*, dos. 1725/1920, f. 1.

¹⁴ ANCv, Fond *Primăria Sf. Gheorghe*, dos. 770/1936, f. 5.

¹⁵ ANCv, Fond *Prefectura Treiscaune*, dos. 501/1921, f. 2.

¹⁶ ANCv, Fond *Primăria Sf. Gheorghe*, dos. 68/1924, f. 7.

¹⁷ *Ibidem*, dos. 90/1924, f. 3-7.

fost clasificate ca mori sistematice, câte una în Tg. Secuiesc, Chilieni, Sântionlunca, Sf. Gheorghe și Covasna. Celelalte mori din județ, au rămas „supuse regimului morilor țărănești”¹⁸. În 1936, Prefectura publică Circulara Ministerului de Interne prin care se transmite moțiunea Congresului Morilor Comerciale din toată țara.¹⁹

Structura unităților de prestări servicii din orașul reședință a județului Treascaune, rezultă din „*tablou despre meseriași, calfe și ucenici*”, transmis către Inspectoratul Muncii Brașov, în noiembrie 1933, de către Primăria Sf. Gheorghe, rezultă ca la data respectivă, structura etnică a categoriilor sociale amintite era următoare: 328 meseriași, din care 7 români, 289 unguri, 8 sași, 20 evrei și 4 alte naționalități; 154 calfe, din care 4 români, 145 unguri, 3 sași și 2 evrei; 150 ucenici, din care 3 români, 144 unguri și 3 sași. Conform datelor transmise Inspectoratului Comercial Cluj, din cadrul Ministerului de Industrie și Comerț, în anul 1931, în orașul Sf. Gheorghe, au fost eliberate 32 „*adeverințe și brevete de industrie*” (autorizații de funcționare – n.n.) și au fost 35 de renunțări la asemenea autorizații. În rândul celor 32 unități nou înființate, pe lângă meseriile tradiționale cum ar fi tâmplari, lăcătuși, tapițeri, pantofari, croitori, zugravi, comercianți, „bărbieri” ș.a., au solicitat autorizații de funcționare și profesii precum: fotograf, librar, transport auto de persoane și mărfuri, tăierea lemnului de foc cu mașina, „*agenție de bani și afaceri generale*” ș.a. Din cele 35 cazuri de renunțări la autorizațiile de funcționare, la 26, motivul renunțării a fost „*criza financiară*”. Despre faptul că meseriile învățate se exercitau întreaga viață, ne vorbește și cererea lui Szabo Iosif, prin care solicită eliberarea unui certificat din care să rezulte că „*din anul 1908 și până în 1935, a exercitat meseria de vopsitul hainelor*”. Circulara Camerei de Comerț și Industrie Brașov, aduce la cunoștință publică, introducerea în lista meseriilor legale a profesiunii de chelner. Formele tradiționale de organizare profesională a meseriașilor, sunt continuate și în perioada interbelică. Astfel, în anul 1935, Corporația Meseriașilor, din Sf. Gheorghe, solicită primăriei orașului, să i se acorde un ajutor financiar, „*pentru premiarea ucenicilor și organizarea unei expoziții cu produsele realizate de aceștia*”.²⁰

Pregătirea profesională a meseriașilor era asigurată prin școlile de ucenici. În anul școlar 1930/1931, Școala de ucenici din Sf. Gheorghe a avut un corp profesional format din 15 cadre didactice, director fiind Teodor Benedek. Cursurile au început la data de 1 septembrie 1930 și s-au încheiat la 1 aprilie 1931. Din cauza efectelor crizei financiare, școala a fost frecventată doar de 377 de ucenici, față de 451 în anul școlar precedent. În acel an școlar, ucenicii au obținut calificarea în meseriile: tâmplar – 39, croitorese – 34, pantofar – 33, comerciant – 31, croitor – 26, lăcătuș – 20, bărbier (frizer) – 123, cizmar – 11, fierar – 9, modiste – 8, zidar – 7, mecanic – 6, tipograf – 5, tapițer – 5, electrician – 4, precum și în: cojocar, cantaragiu, rotar, strungar, dulgher, sobar, ceasornicar, tinichigiu, frânghier, cîrnățar (măcelar), brutar, zugrav, vopsitor, cofetar, fotograf, dentist”.²¹

În anul 1934, Prefectura jud. Treiscaune transmite unităților subordonate solicitarea Patriarhului Miron Cristea privind sprijinirea industriașilor și comercianților români. În adresa nr. 9109/1934 a I.P.S.S. Patriarhul Miron Cristea și a Consiliul Central Bisericesc adresată Ministerul de Interne, se menționează: „Din toate timpurile când subsemnatul eram secretar consistorial, mai apoi consilier eparhial în Sibiu și

¹⁸ *Ibidem*, dos. 909/1935, f. 6.

¹⁹ *Ibidem*, dos. 357/1936, 2-4.

²⁰ *Ibidem*, dos. 182/1935, dos. 981/1933, dos. 71/1932, dos. 660/1935, dos. 702/1934, dos. 694/1935.

²¹ *Ibidem*, dos. 759/1931, f. 5.

ulterior episcopul al Caransebeșului, meseriașii și industriașii români din Ardeal mă cunosc ca pe unul care am sprijinit toate dorințele, cererile și interesele lor juste românești. Acesta este motivul pentru care Centrala Uniunilor de meseriași, comercianți, industriași și muncitori români din Ardeal și Banat întruniți în congres la Tg. Mureș, pe ziua de 20 mai 1934, se adresează iarăși mie, cu rugarea ca să sprijinesc doleanțele lor exprimate în acest congres.

Considerând greutățile mari pe care de fapt le întâmpină meseriașii și industriașii noștri români pași de pași, tocmai în zilele noastre, cred că doleanțele lor îndreptățite ar trebui să le aibă în vedere toate autoritățile române din statul nostru. Iată de ce Domnule Ministru, cu toată stăruința vă rog să binevoiți a dispune ca autoritățile și organele subalterne Ministerului de sub conducerea Dvs, cu considerare și la interese mai înalte ale statului și neamului nostru, să sprijinească în marginile posibilităților date, în prima linie pe meseriașii și industriașii de naționalitate română. Pentru orientare vă înaintăm o copie a doleanțelor meseriașilor din Ardeal exprimate la Congresul din Tg. Mureș. Primiți, Vă rugăm Dle Ministru, asigurarea deosebitei noastre considerațiuni și patriarhicești benecuvântări”.²²

Registrul statistic comunal al localității Sfântu Gheorghe pe anul 1929, ne oferă o imagine cuprinzătoare asupra vieții publice și private a orașului, cât și despre activitățile economice, culturale și sociale din localitate, în anul 1928, după cum urmează: **suprafața totală** era de 5883,52 ha, din care: teren arabil 2176 ha, fânețe naturale 517 ha, pășuni 83 ha, păduri 2689 și alte terenuri 302 ha; **total locuitori** – 10181, din care: după **naționalitate**: români 2497, unguri 6644, sași 86, evrei 330, germani 258, alți 366; după **religie**: ortodocși 1600, catolici 2238, protestanți 5203, greco-catolici 225, mozaici 330, mahomedani 184, alții 401; după **sex**: bărbați 5028, femei 5153. **Numărul locuitorilor pe profesii: agricultori** 2704, din care: 248 proprietari, 1266 muncitori și 1290 arendași; **crescători de vite** 146, din care 110 proprietari de cai, 11 proprietari de boi și 25 proprietari de oi; **comercianți** 88, din care: proprietari de cârciumi și hanuri 37, restaurante 5, cafenele 1, diferite prăvălii 45; **funcționari** 1188, din care: 615 funcționari de stat și 573 particulari; **meseriași** 888, din care: patroni 384, calfe 202 și ucenici 302; **profesiuni diverse** 742, din care: ingineri 5, medici 13, avocați 19 și militari 705. În oraș existau atunci 60 de vânători și 18 pescari; **școli** 11, din care, 8 de stat și 3 particulare, grădiniță de copii 1, școli primare 3, școli medii 1, școli de meserii 1, școli profesionale 1, licee 2, alte școli 2; **învățători și profesori** 29, din care 16 suplinitori; elevi 466, din care 101 la licee; **numărul clădirilor**: 1621, din care: biserici 7, bănci 7, hoteluri 2, internate 4, cooperative 2, cazărmi 2, închisori 2, precum și clădirea primăriei, judecătorie, administrația financiară, spital, gară, poștă și un monument istoric; numărul fabricilor și întreprinderilor economice 521, din care: 11 întreprinderi (3 mori de apă, 3 fabrici de spirt și câte o fabrică de ciment, cărămizi, ceramică, postav și țesături); rotării 10, tâmplărie și mobilă 32, comerț 55, comerț cu băuturi și restaurante 11, atelier de fierărie 11, atelier de croitorie 32, atelier de încălțăminte 61, măcelărie 16, brutărie 8, cafenea 1, lăptărie 1, altele 256; numărul vehiculelor 304, din care: 74 automobile, 17 autocamioane, 33 trăsură, 8 gabrioletă, 83 căruțe și care cu boi; numărul mașinilor și instrumentele agricole, din care 303 pluguri (din care 300 cu tracțiune animală și 3 cu tracțiune mecanică), 12 semănătoare, 6 mașini de treierat ș.a.²³

²² *Ibidem*, dos. 786/1934, f. 8.

²³ Ioan Lăcătușu, *Principalii indicatori statistici ai orașului Sf. Gheorghe, în anul 1928, în Cuvântul nou*, Anul XX, Nr. 5461, 6 august 2009, p. 2-3.

În acest context, evidențiem elaborarea unui plan de dezvoltare al orașului Sf. Gheorghe. În expunerea de motive care argumentează conținutul și oportunitatea Deciziei nr. 223/1928 a Delegației permanente a Consiliului local Sf. Gheorghe, din 19 septembrie 1928, privind adoptarea „programului general de lucrări pe timp de 8 ani” se spune: „art. 223, din Legea pentru unificarea administrativă prevede ca fiecare comună reședință de județ în termen de doi ani de la intrarea în funcțiune a primelor consilii alese pe baza acelei legi, vor întocmi un program general de lucrări ce își propun a executa în curs de 8 ani, arătând și mijloacele pentru realizarea acestui program”

Pe baza acestei prevederi, Delegația permanentă a Consiliului local Sf. Gheorghe, în ședința sa din 19 septembrie 1928, a aprobat „programul general de lucrări pe timp de 8 ani” care, printre altele, prevedea: întocmirea planului de sistematizare a localității, dezvoltarea uzinei electrice „cu turbine pe râul Olt”, dezvoltarea alimentării cu apă potabilă „prin captarea unui nou izvor”, realizarea canalizării orașului și introducerea canalizării în „străzile exterioare” ale acestuia, „pardosirea străzilor principale ale orașului – general Moșoiu, Regele Ferdinand, general Averescu, Ștefan cel Mare, Cuza Vodă, Regele Carol, Horia, Cloșca și Crișan, Gării – construirea unui nou local al primăriei, la parterul căruia urma să funcționeze „cinematograful comunal”, construirea unei școli în cartierul Simeria, asigurarea „edificiilor instituțiilor publice ale orașului”, realizarea „ambelor maluri ale pârâului Debren”, construirea unui abator comunal „cu instalațiuni moderne”, construirea de „chioșcuri pentru afișarea publicațiunilor”.

În documentul menționat, este motivată fiecare lucrare prevăzută și stabilite prioritățile de realizare. Astfel, se precizează că „prima lucrare ce trebuie să fie întreprinsă este planul de sistematizare care ...este o lucrare matematică precis stabilită, care durează ani de zile și care costă chiar milioane”. Urmează apoi „lucrări de trebuință indispensabile vieții comunale, precum: iluminatul, fiindcă „așa cum este astăzi, uzina electrică nu poate prevedea și satisface toate trebuințele de iluminat ale comunei”. În rândul priorităților urmează „apeductul (rețeaua de distribuție a apei potabile –n.n.), canalizarea, pavarea străzilor” și celelalte lucrări prevăzute.²⁴ Din situațiile statistice referitoare la construcțiile realizate în orașul Sf. Gheorghe, în perioada 1935-1938, rezultă că în această perioadă au fost eliberate următoarele autorizații pentru construirea de locuințe noi: 1936 – 98, 1937 – 95 și spitalul public, filatura de bumbac.²⁵

În 1922, în Sf. Gheorghe este difuzat ordinul circular al Ministerului de interne, prin care se dispune identificarea muncitorilor calificați disponibili care vor să lucreze la construirea sediului Ministerului Sănătății Publice, al Muncii și al Ocrotirilor sociale.²⁶ La cinci ani de la Marea Unire, Prefectura primește spre conformare circulară prin care se dispune ca meseriașii din vechiul Regat al României să beneficieze de același tratament nediscriminatoriu la angajare, la fel ca și meseriașii din ARDEAL și BANAT. „Domnule Prefect, Ministrul Muncii, Cooperăției și Asigurărilor Sociale prin adresa nr. 2960/1924 ne arată că, primește reclamațiuni de la meseriașii din vechiul Regat care au titlurile de capacitate profesională cerute de lege, că sunt împiedicați de a lucra în Ardeal și Banat. Comunicându-Vă aceasta avem onoarea a vă împiedica să binevoiți a lua dispozițiile necesare, ca să se aplice meseriașilor din

²⁴ ANCv, Fond *Primăria Sf. Gheorghe*, dos. 61/1928, f. 3-9.

²⁵ *Ibidem*, dos. 1/1939, f. 2-4.

²⁶ ANCv, Fond *Prefectura Treiscaune*, dos. 965/1922, f. 1.

vechiul regat același tratament profesional ca și meseriașilor care posedă titlurile de capacitate profesională eliberate de către autoritățile în drept din teritoriile alipite. 26 februarie 1924”.²⁷

Efectele crizei economice s-au resimțit și asupra creșterii numărului de șomeri din zonă, deși într-o proporție mult mai mică. Comitetul de ajutorare a șomerilor din orașul Sf. Gheorghe înainta bilunar, la Inspectoratul de Muncă a circumscripție 14 Brașov, situația ajutorării șomerilor din Sf. Gheorghe. Astfel, în aprilie 1932, în Sf. Gheorghe existau 41 de șomeri, din care: 28 muncitori calificați și 13 muncitori necalificați. Dintre aceștia, 4 erau necăsătoriți, 8 căsătoriți fără copii, 22 căsătoriți cu 1-3 copii și 7 căsătoriți cu mai mult de 3 copii. Ajutoarele constau în alimente și îmbrăcăminte.²⁸ Din situațiile lunare privind numărul șomerilor, transmise către Inspectoratul Muncii Brașov, rezultă că în luna ianuarie 1933, în Sf. Gheorghe erau 61 de șomeri, din care: din industria alimentară – 8, ind. textilă – 11, construcții – 17, ind. mecanică – 7, alte domenii – 18. Dintre aceștia, 49 erau muncitori calificați, 9 muncitori necalificați și 3 funcționari. După starea civilă, 23 erau necăsătoriți, 11 căsătoriți fără sau cu un copil, 15 căsătoriți cu 2-3 copii și 12 căsătoriți cu 4 sau mai mulți copii.²⁹

Gestionarea activității economico-financiare din teritoriu județului Treiscaune s-a realizat de către Prefectura județului și de celelalte instituții ale administrației publice locale, prin multiplele modalități stabilite de legislația în vigoare. Pentru exemplificare redăm o selecție de acte normative emise la nivel central și local, a căror difuzare și urmărire a realizării conținutului lor, a constituit activitatea de bază a Prefecturii, în perioada interbelică, a secolului XX.

Astfel, în vara anului 1920, Prefectura transmite unităților administrative subordonate, circulară privind interzicerea exportului de fier vechi “din întreg cuprinsul țării, în orice formă și de orice calitate, deținut sub orice titlu, fie de particulari, fie de autoritățile de stat, județ sau comună, sau societăți de binefacere. (...) Toți deținătorii sunt invitați de a vinde uzinelor de fer și oțel, ferul vechi pe care îl posedă și care trece peste trebuințele lor proprii. Ferul vechi destinat uzinelor de fer și oțel se va transporta pe căile ferate cu drept de preferință”.³⁰ Tot atunci este afișată circulara Societății „Sfatul Negustoresc”, din București, „privind eliminarea unor greutăți din activitatea comercianților”.³¹

Prin grija Prefecturii este difuzată broșura conținând *Legea pentru reglementarea conflictelor colective de muncă*. După capitolul introductiv, conținând rostul și lămurirea legii și expunerea de motive, este publicat pe larg conținutul legii. Capitolul rostul și lămurirea Legii pentru reglementarea conflictelor colective de muncă, are la rândul său, următoarele subcapitole: lupta între capital și muncă, prin sporuri de salarii viața se scumpește, nici patronii să nu închidă fabricile și nici muncitorii să nu înceteze lucrul, prin ce mijloace se pot pune capăt pierderilor pricinuite de greve? Rolul Ministerului Muncii, legile ce se vor face, ce urmărește legea de față, libertatea muncii, împăciuirea, alegerea delegaților lucrătorilor, grijă pentru cei ce reprezintă interesul muncitorilor, rolul delegaților, procedura împăciuirii, arbitrajul, ce este sabotajul? muncitorii înfierează sabotajul, ce vrea să pedepsească

²⁷ ANCv, Fond Primăria Sf. Gheorghe, dos. 492/1924, f. 4.

²⁸ *Ibidem*, dos. 113/1932, f. 5.

²⁹ *Ibidem*, dos. 61/1933, f. 3-5.

³⁰ *Ibidem*, dos. 1129/1920, f. 1.

³¹ *Ibidem*, dos. 1132/1920, f. 5.

legea? pentru cine sunt prevăzute pedepsele, cui se adresează legea. Expunerea de motive este semnată de ministru muncii și ocrotirii sociale, Grigore Trancu – Iași.³²

În 29 aprilie 1920, Prefectura județului Treiscaune, transmite o circulară către toate primăriile din județ, prin care se face următoarea comunicare: "Consiliul Dirigent, prin telegrama nr. 27/107, a conces (aprobat – n.n.) muncitorilor sărbătorirea Zilei de 1 Mai. Deci muncitorii nu pot fi siliți să lucreze în această zi. Întrunirile sub cerul liber sau demonstrațiile pe stradă sunt interzise. Autoritățile militare pot permite întruniri în localuri închise sau afară din oraș, care nu vor dura mai târziu, ca până la 6 ore seara. Să se ia măsuri pentru menținerea ordinii la orice caz".³³

Ordinul Prefecturii județului Treiscaune transmis tuturor primăriilor din județ, în iunie 1920, prevedea "că toate localurile de consumație publică să se închidă la ora 1 din noapte". Localurile care aveau program după această oră, în funcție de categoria lor, urmau să plătească o taxă de 100, respectiv 300 de lei, fonduri ce urmau să fie folosite „pentru opera de caritate publică”.³⁴

În anul 1922, Primăria Sf. Gheorghe adoptă hotărâre referitoare la modificarea tarifelor reprezentând costul curselor efectuate de birjarii din oraș, diferențiate după: durată cursei (un sfert de ceas, jumătate de ceas, un ceas, fiecare ceas următor început), principalele trasee (gară, Simeria, etc.), tarife diferențiate pe timpul nopții "noaptea se socotește cu încă 50%", după numărul de persoane (pentru una, două persoane, pentru fiecare persoană în plus); se taxa timpul de așteptare și numărul de bagaje.³⁵

În primăvara anului 1923, Primăria afișează decizia privind stabilirea taxelor pentru produsele comercializate în piața orașului Sf. Gheorghe. Sunt stabilite tarife diferențiate, pe categorii de mărfuri și servicii, de la „comercianți (de mărfuri alimentare și nealimentare, de păsări și animale, unelte agricole, articole de lux și podoabe) și industriași”, la „comedianți, dansatori pe sârmă, călăreți de circ”.³⁶

Prefectura jud. Treiscaune, în aprilie 1932, publică adresa Ministerului de Interne referitoare la luarea măsurilor necesare ca măcelarii să nu chinuiască animalele duse la tăiere, se precizează: „Prin adresa nr.... Societatea pentru protecția animalelor (filiala Neamț), ne aduce la cunoștință, în urma constatărilor făcute, că unii măcelari, tăietori de vite, chinuiesc animalele, care sunt legate și târâte jos, înainte de tăiere, până la îndeplinirea formalităților sau venirea hahamului. Comunicându-vă cele ce preced și potrivit intervenției făcute de sus-zisa societate, avem onoarea a vă ruga să luați măsuri ca măcelarii care taie vite în abatoare, să întrebuițeze cele mai rapide mijloace de ucidere, evitându-se asemenea spectacole dezgustătoare și chinuri inutile”.³⁷ Conform, situație referitoare la „tabloul măcelarilor și numărul animale tăiate în anul 1937”, cei 17 măcelari din Sf. Gheorghe, în anul 1937, au sacrificat următoarele efective de animale: 885 vite mari, 155 vite june, 761 viței, 417 miei și 1705 porci.³⁸ Presa locală publică ample relatări despre demersurile Camerei de

³² *Ibidem*, dos. 1750/1920, f. 8.

³³ *Ibidem*, dos. 709/1920, f. 3.

³⁴ ANCv, Fond Prefectura Treiscaune, dos. 663/1920, f. 4.

³⁵ *Ibidem*, dos. 1149/1922, f. 1.

³⁶ *Ibidem*, dos. 156/1923, f. 8.

³⁷ ANCv, Fond Primăria Sf. Gheorghe, dos. 318/1932, f. 3.

³⁸ *Ibidem*, dos. 49 /1938, f. 6.

Agricultură a județului Treiscaune, de a organiza în 26 august 1933, o „expoziție de produse agricole, industriale și animale mici”, în orașul Sf. Gheorghe.³⁹

Prefectura jud. Treiscaune este avizată de plângerea frizerilor din oraș, împotriva celor care lucrează clandestin. „În urma acțiunii pornită de revista „Figaro” organul frizerilor și coaforilor din România, s-a ținut în sala Căminului Meseriașilor din Sf. Gheorghe o ședință la care au luat parte patronii frizeri și coafori din localitate”. În acest cadrul, s-a discutat despre „situația mizerabilă creată de conjunctura economică... despre lucrătorii clandestini care pentru breasla frizerilor, sunt o adevărată pacoste și constituie un adevărat pericol pentru sănătatea publică”.⁴⁰

Este publicată Circulara Camerei de Muncă Brașov potrivit căreia „brutarii vor cântări pâinea în fața cumpărătorului”. În documentul menționat se menționează: „În baza unor reclamațiuni primite, avem onoarea a Vă sesiza următoarele: Unii brutari vând pâine din greutatea căreia lipsește uneori până la 200 grame. Astfel iau prețul pentru o greutate și în fond dau lipsă la cântar. Pentru curmarea acestei situații abuzive și ilegale, din care suferă populația nevoiașă, cu onoare Vă rog să binevoiți a dispune, printr-o ordonanță, ca fiecare brutărie să aibă cântarul său cu care, în fața clientului, ca la orice întreprindere, să măsoare cantitatea pâinii”.⁴¹ Potrivit circularei Corpului Arhitecților din România, lucrărilor de proiectare, puteau fi executate numai de către arhitecți calificați.⁴² În anul 1936, în orașul Sf. Gheorghe existau opt brutării cu o capacitate de 600 kg/zi.⁴³

Camera de Comerț și Industrie Brașov solicită înaintarea tabloului cu magazinele care vând aparate de radio. Din răspunsul primăriei aflăm că, în anul 1936, în Sf. Gheorghe existau șase asemenea magazine care vindeau aparate de radio, pe lângă alte produse și prestări servicii.⁴⁴

În același an, Primăria orașului Sf. Gheorghe adoptă o decizie privind eliberarea autorizației de construcție pentru o „pivniță de ghiață a Fabricii de bere Azuga, pe terenul lui Dr. Popa Ioan”.⁴⁵

În anul 1936, printr-un ordin al Prefecturii județului Treiscaune, s-a hotărât editarea unui ghid de popularizare a stațiunilor balneare din județul menționat. De fapt hotărârea fusese luată, în ședința de constituire a Asociației Balneare din județul Treiscaune, ședință ținută la 14 Nov.1935. Cu această ocazie s-a stabilit ca „*Regiunea Balneară Sf. Gheorghe cu stațiunile Malnaș, Vâlcele, Covasna, Șugaș și Izvoarele Minerale Matilda din Bodoc urmează să editeze un ghid asupra stațiunilor de mai sus, iar pentru intensificarea reclamei privitoare la aceste stațiuni să publice broșuri de propagandă și articole de revistă în foaia „Lumea Turistică”*”.⁴⁶ În circulara Prefecturii referitoare la „procurarea a 100 de cărți „Călăuza Băilor Covasna”, emisă în 1935, se spune: „Societatea de Hidrologie și Climatologie medicală din București pentru a putea face cunoscută stațiunea Covasna și toate vecinătățile sale a editat călăuza ilustrată a comunei respective și a împrejurimilor. Pentru a putea face o propagandă în cunoașterea cât mai largă a localității descrisă în această carte, cu onoare Vă

³⁹ *Ibidem*, dos. 677/1933, f. 9.

⁴⁰ *Ibidem*, dos. 381/1934, f. 6.

⁴¹ *Ibidem*, dos. 266/1935, f. 3.

⁴² *Ibidem*, dos. 1045/1935, f. 1.

⁴³ *Ibidem*, dos. 702/1936, f. 7-8.

⁴⁴ *Ibidem*, dos. 650/1936, f. 1-2.

⁴⁵ *Ibidem*, dos. 377/1936, f. 5.

⁴⁶ *Ibidem*, dos. 350/1935, f. 7.

recomandăm de a propune pentru acea administrație 100 cărți să fie distribuite gratuit”.⁴⁷

În anul 1936, a fost înființat Oficiului Județean de Turism. În Anexe sunt prezentate obiectivele turistice din Sf. Gheorghe („Atracții”) Fabrica de Tutun, Fabrica de Țesut, Școala Normală, Muzeul Secuiesc, Biserica Reformată, Parcul orașului, Băile Sugaș, Vâlcele, Malnaș, Covasna. Cazare: Hotel orășenesc 17 locuri, Hotel Central 7 locuri, Teglaș (lângă gară 12 locuri), Sugaș Băi – 16 vile, între care vilele proprietarilor Gheorghe Rafiroiu, Rădoi Nicolae, Șoșu Viorica; Restaurante: Orășenesc, Fabos, Lusztig, Central, Boldescu și Tanko. Orașul este capabil să găzduiască 5-600 persoane, când nu sunt ofițeri la cursuri. Băile „Sugaș” sunt capabile să găzduiască 80-90 persoane.⁴⁸ Din tabelul cu restaurantele și cârciumele din orașul Sf. Gheorghe; care funcționau în anul 1940, rezultă următoarele date: total unități 49, din care: 21 cârciumi, 10 restaurante, 6 bodegi, 3 magazine de vânzare a băuturilor spirtoase, 2 hoteluri-restaurant, 2 restaurante cu grădină de vară, 2 cârciume și băcănie, una unitate de comerț cu vinuri și una de vânzare a mâncărilor calde. Patroni români: Păiș Bucur, Tătuc Ioan, Schiopu Gheorghe, Ștefan Rozinca, Albu Constantin, Colan Ioan, Colan Elena, Zăbălău Nicolae, Nilca Ioan, Boldescu Mihail, Teodorescu I. Cornel, Axente Gheorghe, Cristea Radu, Ganea Ioan, Gorog Acațiu, Nicula Ioan, Vancea Eugen și Răducu Nicolae.⁴⁹

Printre statutele și bugetele persoanelor juridice – asociațiilor culturale, profesionale și civice – din orașul Sf. Gheorghe, din anul 1936, se află și cele ale următoarelor reuniuni profesionale: Sindicatul muncitorilor și muncitoarelor din industria tutunului, având scopul: de „apărarea intereselor economice și sociale ale membrilor”, afiliat la Uniunea Muncitorilor și muncitoarelor de la fabricile de tutun și chibrituri din România și 350 de membri; Asociația Comercianților și a tinerilor comercianți din Sf. Gheorghe, a cărei scop era „apărarea intereselor economice ale membrilor, îmbogățirea culturii” și avea 136 de membri; Căminul Meseriașilor din Sf. Gheorghe, scopul: Societate de Cultură și Ajutorare, cu secție de înmormântare și care avea 140 de membri.⁵⁰

Aceste asociații profesionale desfășurau și manifestări culturale, recreative și sportive. Din informările înaintate Prefecturii județene, referitoare la „balurile și seratele autorizate pe 1932 de către primăria Sf. Gheorghe, rezultă ca cele mai multe asemenea manifestări culturale, au fost organizate următoarele asociații și instituții: Sindicatul Muncitorilor, Căminul Meseriașilor, Clubul Sportiv ș.a.⁵¹ Conducerea „Asociației Comercianților și Tinerilor Comercianți din Sf. Gheorghe”, în vara anului 1933, a solicitat Primăriei orașului eliberarea unei autorizații pentru organizarea unei „serbări de vară”, în Grădina Kolcza, manifestare care va fi „împreună cu dans și tragere la țintă”.⁵² În aprilie 1935, Clubul Sportiv Muncitoresc Sf. Gheorghe, solicită aprobarea desfășurării „concursul de biciclete”, în ziua de 21 aprilie 1935, pe distanța Sf. Gheorghe (Piața Regina Maria), Covasna, Tg. Secuiesc, Cernatul de Jos, Sf. Gheorghe (Arena Sportivă), pentru copii pe str. Ștefan cel Mare și un concurs de

⁴⁷ *Ibidem*, dos. 463/1935, f. 4.

⁴⁸ *Ibidem*, dos. 135/1936, f. 3.

⁴⁹ *Ibidem*, dos. 885/1940, f. 2-4.

⁵⁰ *Ibidem*, dos. 138/1936, f. 1-3.

⁵¹ *Ibidem*, dos. 64/1933, f. 7.

⁵² *Ibidem*, dos. 685/1933, f. 5-6.

alergare – Piața Regina Maria și strada Ștefan cel Mare”.⁵³ În vara aceluiași an, autoritățile locale sunt invitate să participe la serbarea și banchetul Asociației Comercianților, manifestări organizate cu ocazia sărbătoririi a 50 de ani de activitate.⁵⁴

Informații detaliate despre înființarea, activitatea și desființarea unităților comerciale, de prestări de servicii și a întreprinderilor mici și mijlocii din județul Treiscaune se regăsesc în fondurile arhivistice create de Camerele de Comerț și Industrie Mureș și Brașov, de care au aparținut aceste unități în perioada interbelică.

După Marea Unire de la 1 decembrie 1918, oficiile județene: Mureș-Turda, Ciuc, Odorhei și Trei Scaune Sediul au aparținut de Camerei de Comerț și Industrie Mureș. Sediul camerei a fost la Tg. Mureș. În anul 1929 a fost abrogată legea din 12 mai 1925 și înlocuită cu legea din 14 februarie 1929 cu privire la organizarea camerelor de comerț și industrie. Pe lângă unele modificări neesențiale se remarcă desființarea adunărilor generale ale membrilor. Începând din acest an (1929), oficiul județean Trei Scaune aparține la circumscripția teritorială din județul Brașov, împreună cu județele Brașov, Făgăraș și Târnava Mare. Prin Decretul din 20 mai 1936 Ministerul de Industrie și Comerț stabilește un număr de 44 de camere de comerț și industrie, arătând circumscripția lor. Oficiul din Sf. Gheorghe a aparținut de circumscripția nr.8 Brașov, împreună cu județele Brașov, Făgăraș, Târnava Mare și Trei Scaune. Reorganizarea camerelor de Comerț și Industrie a fost făcută pe baza legii din 12 mai 1952. Potrivit acestei legi camerele sunt „instituii publice create în vederea apărării și susținerii intereselor comerțului și industriei precum și a reprezentării lor în stat”⁵⁵.

Potrivit atribuțiilor statutare, în 25 septembrie 1936, Camera de Comerț și de Industrie Brașov, transmite „Onor Primăriei orașului Sf. Gheorghe, o adresă cu următorul conținut: În conformitate cu dispozițiunile Regulamentului pentru alegerea și constituirea Consiliilor Camerelor de Comerț și de Industrie art. 3, avem onoarea a vă trimite alăturat spre afișare lista electorală a Camerei, întocmită pe anul 1936 și cuprinzând membrii Camerei cu drept de vot, rugându-vă să binevoiți a dispune afișarea aceleia pe timp de 10 zile, înaintându-ne la timp procesul verbal de afișare. Primiți, Vă rugăm asigurarea deosebitei noastre considerațiuni”.⁵⁶

Listele electorale sunt redactate sub formă de tabele nominale, având următoarele rubrici: Numele și prenumele alegătorilor; Felul comerțului, al industriei sau întreprinderilor ce reprezintă; Sediul (comuna, strada, no.)

Pentru prezenta cercetare am selectat doar societățile comerciale din jud. Treiscaune. Deoarece, în anul 1936, în componența jud. Brașov au intrat și localitățile: Întorsura Buzăului, Sita Buzăului, Barcani și Dobârlău, localități care au făcut parte din fostul județ Treiscaune, și azi fac parte din județul Covasna, în prezentul studiu, societățile din localitățile respective, nu le-am inclus în cadrul jud. Treiscaune

Secția Comercială, categorie mare: total – 31, din care:

După „felul comerțului”:

- Bănci și case de păstrare –12
- băuturi spirtoase – 4

⁵³ *Ibidem*, dos. 509/1935m f. 1.

⁵⁴ *Ibidem*, dos. 1038/1935, f. 4-5.

⁵⁵ Arhivele Statului Covasna, *Proiect de Îndrumător Arhivistic*, mms., p. 104-105.

⁵⁶ ANCv, Fond *Primăria Sf. Gheorghe*, Lista electorală (tabel nominal) cu membrii Camerei de Comerț și Industrie Brașov, pe 1936, dos.872/1936.

- com. de lemne – 4
- cereale – 3
- com. cu vin – 3
- Com cu alimente –2;
- produse petroliere – 1
- farmacie – 1
- hotel, restaurant – 1

După localitatea în care funcționează:

- Sf. Gheorghe – 10
- Tg. Săcuesc – 6
- Baraolt – 5
- Covasna – 3
- Brețcu – 3
- Arcuș – 2
- Bățanii Mari – 1
- Zălan – 1.

Secția Comercială, categorie mică: total – 749, din care:

După „felul comerțului”:

- băcănie – 192
- cârciumă – 92;
- com. mixt – 76
- băcănia, cârciumă, băcănie restaurant, băcănie băuturi – 60
- restaurant, bodegă – 49
- com. art. alimentare, fructe– 34
- com. băuturi spirtoase–27
- com. lemne – 23
- com. cereale – 20
- com. mixt, cârciumă – 16
- băcănie, diverse (coloniale, fierărie, manufactură, pompe funebre) – 17
- com. cu manufact. – 14;
- farmacie – 12
- transp. .autobuz, trasport marfuri, autotaxi – 11
- com. cu postav, textile, pânză – 8
- lăptărie – 8
- com. cu pielărie – 8
- pompe funebre – 7
- magazin de modă – 7
- com. diferite mărfuri – 6;
- bazar, bazar articole tehnice (aparate radio, biciclete) – 5
- sămsărie – 5
- precupeață – 5
- com. cu porțelan, sticlărie – 5
- librărie – 4

- expl. apă minerală – 3
- hotel, restaurant, cafenea – 3
- dep. de vin și de bere, etc. – 3
- com. cu păsări, pește, porci -3
- parfumerie – 3
- com. lucruri de mână – 3;
- com. mixt, pompe funebre – 2
- cinematograf – 2
- agentură bancară – 2
- agentură comercială – 1
- baie de aburi – 1
- dep. de benzină – 1
- com. materiale de construcție – 1
- tutungerie – 1
- papetărie – 1
- vânzare de mâncări – 1

După localitatea în care funcționau:

- Sf. Gheorghe – 142
- Tg. Săcuesc – 98
- Covasna – 57
- Baraolt – 35
- Zagon – 17
- Aita Mare – 15
- Belin – 14
- Brețcu – 14
- Boroșneul Mare – 13
- Bățanii Mari – 12
- Ozun – 12
- Păpăuți – 12
- Poiana Sărată (azi, jud. Bacău) – 12
- Sânzieni – 12
- Turia – 12
- Zăbala – 12
- Chichiș – 9
- Ghelița – 9
- Ojdula – 8
- Vâlcele – 8
- Cernatul de Jos – 7
- Hăghig – 7
- Ilieni – 7
- Aita Medie – 6
- Aita Seacă – 6
- Bicfalău – 6
- Micfalău – 6
- Moacșa – 6
- Araci – 5

- Belani – 5
- Bicsad – 5
- Dalnic – 5
- Estelnic – 5
- Lemnia – 5
- Malnaș Băi – 5
- Arcuș – 4
- Băcel – 4
- Comandău – 4
- Micloșoara – 4
- Valea Crișului – 4
- Valea Seacă – 4
- Zoltan – 4
- Ariușd – 3
- Brateș – 3
- Catalina – 3
- Cernatul de Sus – 3
- Chileni – 3
- Comolău (azi Reci) – 3
- Dobolii de Jos – 3
- Harale – 3
- Imeni – 3
- Oituz – 3
- Pava – 3
- Petriceni – 3
- Poian – 3
- Sântionlunca – 3
- Surcea – 3
- Albiș – 2
- Angheluș – 2
- Arini – 2
- Beșeneu (azi Pădureni) – 2
- Calnic – 2
- Căpeni – 2
- Dobolii de Sus – 2
- Fotoș – 2
- Ghidfalău – 2
- Hilib – 2
- Lisnău – 2
- Lunga – 2
- Mărcușa – 2
- Mărtineni – 2
- Olteni – 2
- Saciova – 2
- Sâncrai – 2
- Telechia – 2
- Țufalău – 2
- Zălan – 2

- Aninoasa – 1
- Bita – 1
- Bodoc – 1
- Bodoș – 1
- Coșeni – 1
- Eresteghin – 1
- Hătuica – 1
- Iarăș – 1
- Leți – 1
- Lunca Calnic. – 1
- Lutoasa – 1
- Malnaș Sat – 1
- Măgheruș – 1
- ;Mărgineni – 1
- ;Mărtiniș – 1
- Mereni – 1
- Peteni – 1
- Reci – 1
- Ruseni – 1
- Săsăuși – 1
- Tămașfalău – 1
- Tinoasa – 1
- Valea Secă – 1
- Valea Sărată – 1
- Valea Zalăului – 1
- Voinești – 1
- Zalău – 1

Secția Industrială, categorie mare: total – 9, din care:

După localitatea în care funcționau: Sft. Gheorghe – 3; Malnaș – 1; Baraolt – 1; Boroșneul Mare – 1; Olteni – 1; Leț – 1; Tg. Săcuesc – 1.

După felul comerțului: fabrică de spirt – 4, moară sistematică și băcănie – 2; expl. ape min. și prod. chimice – 1; fabrică de oțet – 1; fabrică de lichior – 1.

Secția Industrială, categorie mică, total – 165, din care:

După localitatea în care funcționau:

- Lemnia – 18
- Turia – 14
- Belin – 12
- Ojdula – 11
- Covasna – 8
- Baraolt – 7
- Tg. Săcuesc – 6
- Brețcu – 5
- Ormeniș (azi, jud. Brașov) – 5

- Sf. Gheorghe – 5
- Aita Mare – 4
- Aita Medie – 4
- Cernatul de Jos – 3
- Estelnic – 3
- Mereni – 3
- Ozun – 3
- Petricani – 3
- Sânzieni – 3
- Valea Seacă – 3
- Aita Seacă – 2
- Băţanii Mari – 2
- Bodoc – 2
- Boroşneul Mic – 2
- Cernatul de Sus – 2
- Valea Zălanului – 2
- Belani – 1
- Bodoş – 1
- Boroşneul Mare – 1
- Catalina – 1
- Dalnic – 1
- Ghelintă – 1
- Ghidfalău – 1
- Hăghig – 1
- Lunga – 1
- Micfalău – 1
- Pava – 1
- Săsăuşi – 1
- Surcea – 1
- Tinoasa – 1
- Zagon – 1

După felul comerţului

- moară ţărănească – 120
- fabr. de spirt – 11
- expl. cherestea – 10
- moară sistematică – 7
- fabr. de oţet – 5
- fabr. apei gazoase, fabr. de acid carbonic – 4
- fabr. de ţiglă şi cărămidă – 3
- fabr. de bere – 1
- fabr. de sobe de lut – 1;
- fabricare de postav – 1
- producere de deriv. din lapte – 1
- S.A. tipogr. „Patria” – 1
- uzina electrică – 1

Un specific al județului Treiscaune, azi Covasna, îl reprezintă bogăția potențialului balnear, pusă în valoare de obiectivele de tratament din stațiunile Vâlcele, Malnaș-Băi, Covasna și alte câteva stațiuni de interes local. Un exemplu de valorificare a resurselor locale în constituie localitatea Covasna, pentru care prezentăm o serie de informații referitoare la activitatea economică, din perioada interbelică.⁵⁷

În această perioadă, localitatea a cunoscut o dezvoltare economică accentuată. prin înființarea și funcționarea întreprinderilor mici și mijlocii care valorificau resursele locale. În anul 1937 existau în Covasna trei fabrici de cherestea, trei ateliere și o filatură de prelucrarea lânii și fabricarea renumitei stofe de Covasna „Homespung”, fabrica de îmbuteliere a CO₂ ș.a. În acest context, redăm denumirea societăților comerciale cu menționarea profilului și a numelor proprietarilor, așa sunt consemnate acestea în Fond Camera de Comerț și Industrie Brașov – firme din județul Treiscaune, aflat în păstrarea Direcției Județene Covasna a Arhivelor Naționale și în lucrarea *Covasna ilustrată geografică și economică...* îngrijită de dr. Vasile Stroescu, cu precizarea că hotelurile și restaurantele sunt prezentate în capitolul dedicat turismului, mofetele la balneologie și atelierele de prelucrat lâna și cele de fabricat și comercializat brânza la capitolul dedicat oieritului. **Băcănie:** Ioan Urzică, Nicolae Poteică, Ioan Munteanu, Constantin Șerban, Ada Mihail, Alexandru Olosz; **băcănie și ape minerale:** Nicolae Cuibuș, Ioan Vlaicu; **negustorie mixtă și cârciumă:** Ioan Șerban; **măcelari:** Eugen Simion, Grigore Movilă; **vânzarea băuturilor spirtoase:** Frusina Manole; **comerț cu cereale și debit de băuturi spirtoase:** Ioan Stoian Bârlă; **depozit de băuturi spirtoase, vin și bere:** Grigore Gh. Pânzaru; **mărunțișuri și textile:** Maria Bene; **manufactură Ed Detail:** Maria Mihail; **galanterie, încălțăminte și articole de cizmărie:** Gheorghe Barica „La Gică”; **comerț de piele și ghet:** Stoian A. Toma; **galanterie, mărunțișuri:** Dumitru Furtună, Gheorghe Adam; **comerț de manufactură, mărunțișuri:** Alexandru Papp Sandor, Francisc Kulhavv Ferencz; **coloniale, fierărie, sticlă și porțelan:** Kozma; **magazin de manufactură:** Imreh Bela; **magazin de coloniale:** Alexandru Bunghez, Samu, Edmond Puskas Odon, Iuliu Makk Gyula, Benke Benedek, Konya Anton; **întreprindere de transport cu autobuze:** Nicolae Oltean; **moară țărănească:** Maria Munteanu; **cizmăria „Ugron” și pantofarul C. Deak Karoly;** **librăria și tipografia „Corvin”,** proprietar Turoczy; **frizerie – salon de doamne și de domni:** Pap Geza, Debreci Kalmanne; **popicărie:** Grigore Gaspar, **frânghier (singurul atelier de frânghii):** Jakobos Gheza Iacobescu; **articole tehnice, bazar și depozit de benzină:** J. Hadrnag Gy, Ioan Kormoczky; **ceasornicar:** Eugen Kaufmann Jeno; **librăria și tipografia „Szabó”;** **foto-atelier:** Neuhauser; **tinichigiu:** Dezideriu Balog; **tâmplărie mecanică:** Fulner Iuliu atelier de Tricotaje „Salvator”: Constantin Bercheu; Magazin Universal „Strobl și Benkö”.⁵⁸ Existența a peste 70 de agenți economici, arată

⁵⁷ Ioan Lăcătușu, *Covasna – studiu monografic*, în *Personalități ale orașului Covasna*, de Ioan Lăcătușu, Luminița Cornea, Ioan Luca, Editura Eurocarpatica, Sf. Gheorghe, 2009, p. 19-89.

⁵⁸ ANCv, Fond Camera de Comerț și Industrie Sf. Gheorghe, dos. 75, 181, 279, 503, 629, 632, 659, 776, 840, 848, 849, 868, 898, 1001, 1080, 1160, 1189, 1220, 1225, 1257, 1295, 1351, 1386, 1418, 1442, 1447, 1453, 1526, 1531, 1532, 1678, 1734, 1749, 1576, 2018; *Covasna ilustrată geografică și economică, geologică, balneară, medicală, industrială, turistică și arheologică... Casele vechi și legende. Turism*, ediție îngrijită de dr. Vasile Stroescu, București, 1933, p. XXV-XXXIII; Corina Sighet, *Covasna stațiune balneo-climaterică*, lucrare pentru susținerea examenului de grad I, Geografie, 1977, p. 47.

dezvoltarea sectoarelor economice tradiționale, dar și a funcțiilor balneare și turistice, și, nu în ultimul rând, rolul de localitate care servea și așezările din preajmă.

În anul 1929, la Covasna a luat ființă *Societatea Creditul carbonic S.A.R.*, care avea sediul în București, iar ca obiect al activității „exploatarea unei fabrici de acid carbonic natural, a băilor de acid carbonic calde și reci, umede și uscate, a izvoarelor de ape minerale și a fabricii de sifoane, siropuri de munte (zmeură, afine, fragi, pomușoare etc.)”. Acționarul principal a fost Grigore Pânzaru, din București, personalitate implicată în mai multe proiecte edilitare, sociale și culturale ale localității Covasna. Societatea a funcționat până în anul 1948, când a fost naționalizată⁵⁹.

De menționat existența și funcționarea *Asociației Corporațiilor Meseriașilor din Covasna*, asociație constituită în anul 1893, care avea ca scop „a menține ordinea și armonia între membrii corporațiunii, a sprijini activitatea autorității industriale... a promova interesele meseriașilor și a-i solicita la progres”. În anul 1924, președintele asociației era Korodi Árpád.⁶⁰ În anul 1929, Tribunalul Treiscaune a acordat statutul de persoană juridică și Societății „*Sindicatul Muncitorilor din Industria Lemnului din Covasna*”, care avea scopul: „a servi interesele economice și culturale ale membrilor săi, a dezvolta sentimentul de solidaritate între ei, a sprijini și susține toate năzuințele și revendicările lor, care tind la îmbunătățirea condițiilor de muncă și a dezvolta cunoștințele profesionale, culturale și sociale între membrii săi”.⁶¹

În perioada interbelică, funcționau în Covasna următoarele stabilimente balneare: **Mofete**: mofeta Bardocz (prima mofetă din Covasna), mofeta Bene (situată în centrul Covasnei), mofeta și baia Vereș („în apropiere, este celebra „Poiana lui Eminescu”, unde vizitatorii pot face excursii plăcute și agreabile”), mofeta Pânzaru (pe terenul Societății Creditului Carbonic), mofeta Victoria („așezată în Voinești, pe terenul dlui Roșca, care are și un restaurant bun, în apropierea grotei cunoscută sub denumirea „Mofeta lui Kovács”). **Băi calde carbonice**: Stabilimentul General Balnear (Băile Centrale Csutak), proprietar Csutak Alexandru, stabilimentul Vitezda (Benke), stabilimentul Csutak Ferencz (în Voinești), Stabilimentul Veres (în Covasna), Baia Mikes (Tino), Baia Kónya Anton și Baia Geczo Imre. **Băi calde sărate**: Baia sărată din Valea Porumbeilor, Baia sărată din Covasna (cu izvorul sărat nr. 1 și nr. 2). **Băi reci carbogazoase**: Baia (balta) Dracului, Baia Pânzaru, Baia Baiu. **Izvoare minerale pentru cură internă**: Izvorul Horgas (cel mai vechi izvor din Covasna), Izvorul Regele Ferdinand (pe terenul Societății Creditului Carbonic). Documentele menționează existența, în 1894, în Covasna, a trei medici, mai multe moașe și trei bărbieri care extrăgeau și măsele.⁶²

Documentele consemnează existența și funcționarea în Covasna a *Societății Cooperativă balneară Covasna*, înființată în aprilie 1929. Potrivit statutului său, scopul societății era „luarea în arendă a izvoarelor de apă minerală în ființă și cele ce se vor mai descoperi din stațiunea balneară Covasna; exploatarea izvoarelor, comercializarea apei minerale și a băilor, construcțiilor de vile, hoteluri, restaurante, săli de spectacole, instalații de cură și tratament, într-un cuvânt ridicarea stațiunii balneare Covasna la stațiune balneară de prim rang”. Tabelul cu cei 42 de acționari

⁵⁹ ANCv, Fond *Creditul carbonic S.A.R. Covasna*, reg. 1, f. 1.

⁶⁰ ANCv, Fond *Tribunalul Treiscaune*, dos. 118/1924, f. 1.

⁶¹ *Ibidem*, dos. 511/1929, f. 9.

⁶² *Covasna ilustrată geografică și economică, geologică, balneară, medicală, industrială, turistică și arheologică... Casele vechi și legende. Turism*, ediție îngrijită de dr. Vasile Stroiescu, București, 1933, p. 20-43.

cuprind nume din familiile românilor voineșteni, precum: Neguț, Moga, Șerban, Lazăr, Săndulea, Munteanu, Ticușan, Bârlă, Frânculescu, Olteanu, Crăciun, Basarab, Giuglea, Furtună, Munteanu (Furnică), Cosneanu, Ciangă, Sorescu, Cojan, Papuc, Smădu, Urzică.⁶³

Începând din anul 1930, potențialul geologic al Covasnei a fost studiat de numeroși cercetători care au întreprins studii de detaliu și de ansamblu, printre care menționăm: Gh. Macovei, I. Atanasiu, Gh. Murgeanu, M.G. Filipescu, I. Băncilă, I. Dumitrescu, I. Marinescu, S. Pauliuc, C. Georgescu, D. Grigorescu, V. Crasu, V. Manole, H. Grozescu, M. Sturza, T. Brandrabur, E. Popescu, M. Nicolescu.⁶⁴ Aceste studii au pus în evidență compoziția apelor minerale și a gazelor mofetice, precum și celelalte avantaje estetico-climatice (pădure de conifere, situate la cotă superioare, adăpost față de vânturi, însorire bună, amplitudini de temperaturi reduse, ionizare negativă puternică) care permit o bună exploatare balneară și turistică.⁶⁵

⁶³ ANCv, Fond Tribunalul Treiscaune, dos. 915/1924, f. 10.

⁶⁴ Studiul hidrogeologic de sinteză a stațiunii Covasna, în ANCv, Fond C.P.U.N. Covasna, dos. 212, p. 6.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 6-7.

Preocupări de dotare a forului public în orașele transilvane între cele Două Războaie Mondiale (partea a II-a)

Virgiliu Z. TEODORESCU

Préoccupations d'équiper le forum public des villes de Transylvanie entre les deux guerres mondiales

Résumé

Dans cette étude, l'auteur continue l'incursion par les villes de Transylvanie dont les maires étaient préoccupés portant le forum public de symboles historiques et culturels. Cette fois-ci s'inscrit dans le cadre de Bistrita et Brasov. En plus de présenter les monuments publics, l'auteur fournit une information riche et intéressant sur le développement économique, social et culturel des deux villes et de leurs voisinages.

Mots-clé: forum public, Bistrița, Brașov, voisinages

Cuvinte cheie: for public, Bistrița, Brașov, vecinătăți

Continuăm incursiunea în ceea ce a fost în atenția edililor ca răspuns la propunerile locuitorilor comunităților respective. Unele erau deziderate pentru care chiar se acționase în ultimele decenii ale stăpânirii austro-ungare, care însă se soldaseră cu eșecuri ca urmare a politicii represive care nu accepta simboluri care să releve prezența românească pe respectivul teritoriu. Altele, deși bine intenționate și necesare pentru comunitățile respective au trebuit să acorde prioritate altora mai stringente, urmând ca într-o etapă ulterioară să fie totuși abordate.

Aleatoriu vom consemna câteva din localitățile unde cele întreprinse s-au materializat prin aducerea în forul public a unor asemenea relevante simboluri.

La Bistrița în primul deceniu după Unire noua generație s-a implicat¹ în strângerea de fonduri pentru ca și județul lor să fie părtaș la opera considerată de factură națională de a participa la comandarea, realizarea și amplasarea la Blaj a unui monument dedicat revoluționarului Avram Iancu. Prin variate formule școlarii din mai multe localități năsăudene, ca și cei din orașul Bistrița, au strâns sumele care s-au concentrat la Inspectoratul școlar Năsăud și Primăria Bistrița de unde au fost transmise către organizatorii acțiunii.

Erau anii când pentru orașul Bistrița, ca problemă prioritară, era problema alimentării cu apă potabilă a gospodăriilor. Spre finalul deceniului demersurile s-au soldat² cu dobândirea unui proiect pentru alimentarea cu apă a orașului Bistrița care a fost atent analizat de Consiliul Superior Tehnic din cadrul Ministerului Lucrărilor Publice. Anii care au urmat a mobilizat la muncă și eforturi financiare pentru punerea în operă a respectivei lucrări.

¹ A.N.-D.J.Bistrița-Năsăud, *fond Inspectoratul școlar Năsăud*, dosar 236/1925, f. 1-112: Liste de subscripție publică a plășilor: Năsăud, Rodna, Iad și Beșinău, Primăria orașului Bistrița pentru ridicarea la Blaj a unui monument dedicat revoluționarului Avram Iancu.

² A.N.-D.A.I.C., *fond M.L.P.*, *Consiliul Superior Tehnic*, inv. 1354, dosar 600/1930 proiect pentru alimentarea cu apă a orașului Bistrița.

Orașul³ este străbătut de râul Bistrița, râu al cărui nume îl poartă. Este înconjurat de coline acoperite cu întinse livezi, ocupă o suprafață de 14.547 ha împreună cu cele șase localități încorporate la municipiu: Unirea (5 km), Slătinița (10 km), Ghinda (8km), Viișoara (5 km), Sigmir (6 km), Sărata (10 km).

Deceniile care s-au succedat, metamorfoza acestei așezări urbane a cunoscut o treptată extindere a habitatului. Așezarea geografică favorabilă, clima, calitatea solului, pădurile bogate și minereurile din Rodna au permis județului și Municipiului Bistrița să se dezvolte constant. Bistrița s-a plasat pe locul cinci în ierarhia orașelor din Transilvania în Evul Mediu. Datorită importantului rol jucat în istoricul dezvoltării, Bistrița este în prezent capitala județului respectiv. O lucrare de amploare a ultimelor decenii ale secolului XX a constituit-o acumularea prin crearea lacului Colibița aflat în amonte de orașul Bistrița la poalele munților Căliman.

Municipiul Bistrița a sărbătorit în 1994, 730 ani de la prima sa atestare documentară.

Factorii mai susmenționați au impus extinderea capacității de livrare a apei potabile. O asemenea preocupare este tocmai în prezent în derulare⁴.

Spre finalul deceniului al patrulea din secolul trecut a avut loc finalizarea amenajării **Cimitirului Eroilor de la Bistrița**⁵ (pentru ilustrațiile referitoare la text, a se vedea Anexa III). Acest Cimitir s-a realizat inițial și în proporțiile reuniunii a numai câtorva morminte, imediat după Unire, însă atenția cuvenită pentru o decentă îngrijire anuală n-a fost în atenția factorilor responsabili locali. O inopinată inspecție în garnizoana Bistrița a dus la constatarea stării sale, dispunându-se măsuri concrete, responsabilitatea fiind încredințată preotului confesor Pompei Oniga care urma să primească sprijinul cuvenit de la superiorii Garnizoanei militare dar și ai administrației locale, precum și a forului tutelar al amenajării și îngrijirii mormintelor Eroilor, Societatea „Cultul Eroilor”. Măsurile s-au etapizat obținându-se bune rezultate chiar din lunile următoare. Astfel intenția formulată în 1934 de a metamorfoza acest sacru loc de cuvenită cinstire declanșată efectiv în 1935 prin concursul a mai multor factorii reuniți de Garnizoana locală a permis la finalizarea lucrărilor, atât a construcției, cât și a depistării, deshumării și reînhumării ostașilor căzuți la datorie, organizarea în Ziua Eroilor, la 5 iunie 1938 a unei solemnități⁶ cu o largă participare umană din localitățile

³ Municipiul Bistrița, reședință a județului Bistrița Năsăud este așezat în depresiunea Bistrița la altitudinea de 358 m., pe cursul inferior al râului Bistrița Ardeleană, care îl străbate pe o lungime de 18 km.

⁴ „Extinderea și modernizarea infrastructurii de apă și apă uzată în județul Bistrița – Năsăud”.

⁵ Cimitirul Eroilor români, germani și maghiari căzuți în Primul Război Mondial este amplasat în incinta cimitirului românesc din municipiul Bistrița. În cadrul acestuia sunt înhumați 121 de eroi, în morminte individuale, iar ca însemne de căpătâi au câte o cruce din beton. În cimitir se află și două monumente comemorative: un obelisc și un altar, ambele realizate din beton și piatră. Pe fațada obeliscului este un înscris comemorativ: „*Construit de Societatea Cultul Eroilor, Comitetul Central, cu concursul Comitetului Județean Bistrița, în frunte cu autoritățile militare și civile. 1937 / Aici odihnesc ostașii căzuți la datorie pe aceste locuri în Războiul 1916-1919*”. Pe fațada celui de-al doilea monument scrie în limba română: „*Eroilor din 1914-1918*”. Același text este înscris, dar în limbile germană și maghiară, pe fețele II și III, în timp ce pe fața a IV-a sunt inscripționate numele celor 121 de eroi.

⁶ „*Universul*”, București, anul 55, nr. 145, 29 mai 1938, p. 19: anunțarea sfințirii cimitirului Eroilor de la Bistrița Năsăud în ziua de 5 iunie 1938. Informații despre amenajările întreprinse; *ibidem*, nr. 159, 12 iunie 1938, p. 12 sfințirea monumentului Eroilor din cimitirul Eroilor din Bistrița Năsăud la 5 iunie 1938; *ibidem* nr. 281, 15 octombrie 1938, p. 10 acțiunea pentru cinstirea Eroilor de la Bistrița Năsăud a fost

județului și chiar din țară. Acțiunea de amenajare a avut un larg răsunet. La solemnitatea sfințirii a participat generalul de brigadă dr. Partenie Ciopron⁷, episcopul Armatei Române care, împreună cu un sobor de preoți, a oficiat atât în Catedrala orașului Bistrița cât și la Cimitirul Eroilor toate etapele de sfințire. Pelerinajul din centrul orașului și până la costișa aflată la circa 1 km. de gară a reunit o imensă mulțime de participanți. Acest simbol este o lucrare de mare anvergură, beneficiind de un fericit amplasament cu o largă deschidere, prezență remarcabilă de la mare distanță. Cimitirul Eroilor este locul de veșnică pomenire a osemintelor a 3174 Eroii cunoscuți și necunoscuți căzuți în luptele din zonele Bistrița, Prundul Bârgăului, pasul Tihuța, bazinul Dornelor în anii Primului Război Mondial. Modul de amenajare și dotare a ansamblului a permis o corespunzătoare încadrare a spațiului, o logică distribuție a mormintelor celor 112 ostași identificați pe națiuni, amplasarea de Troițe dăltuite în lemn de stejar.

Peste ani preotul Pompei Oniga a redactat textul⁸ evocator al acestei acțiuni. Cercetătorii istorici militari dr. Aurel Pentelescu și dr. Dumitru Stavarache, obținând respectivul text au elaborat comunicarea⁹: *Cimitirul Eroilor din municipiul Bistrița și realizatorul acestuia – preotul militar Oniga I. Pompei. Repere istorice*, în care cele scrise și fotografiile sunt o cronică a acestor notorii fapte de bine și pururi de dat ca exemplul celor cărora ștafeta timpului le încredințează asemenea nobile misiuni. Ne limităm în acest caz a formula următoarele corecturi:

Proiectantul care a obținut misiunea edificării construcției monumentale consemnată ca mausoleu ce devansează locul de reînhumare a osemintelor celor neidentificați a fost localnicul arhitect Ernest Schuster¹⁰, absolvent al studiilor de specialitate în anul 1920. Data solemnității n-a fost la 28 august 1938 ci Ziua Eroilor, serbată la Ziua Înălțării Domnului, care în anul respectiv a fost la 5 iunie.

lansată în anul 1935 conform celor stipulate în anul 1934. Au fost adunate și aduse în acel loc osemintele a 3174 Eroii, acțiune întreprinsă cu sprijinul garnizoanei locale. Foto. Florian Tucă, *In memoriam*, Editura Militară, București, 1971, p. 293, monumentele Eroilor: 1) În cimitir : *Aici odihnesc ostașii căzuți la datorie ...*; 2) lângă școală: *În amintirea Eroilor...*

⁷ Partenie /nume de botez Petru/CIOPRON (30 septembrie 1896, Păltiniș, jud. Botoșani – 28 iulie 1980, mănăstirea Văratec, jud. Neamț) frate la mănăstirile Gorovei și Slatina, participant la campania militară a anilor 1916-1917, călugăr din 1921 la mănăstirea Slatina, a urmat treptele școlirii teologice absolvind Facultatea de Teologie din Cernăuți, doctor în teologie, carieră didactică universitară. La 17 iunie 1937 a fost numit episcop al Armatei cu sediul la Alba Iulia, înscăunat la 10 octombrie 1937 a desfășurat o bogată activitate organizatorică, publicistică. A fost înlăturat în august 1948 prin amplul proces de politizare a armatei R.P.R. A desfășurat în continuare ca episcop o serie de misiuni până la retragerea de la 1 ianuarie 1978 la mănăstirea Văratec (cf.Preot prof. univ. dr. Mircea Păcurariu, *Dictionarul teologilor români*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1996, p. 95; ediția II-a revăzută și întregită Editura Enciclopedică, București, 2002, p. 101 menționând prenumele Ștefan, la naștere)

⁸ Oniga I. Pompei, *Însemnări pentru urmași*, 1988, manuscris circa 80 de pagini.

⁹ Textul a fost integrat pe Internet, cititorul putând constata că a fost preluat dintr-o publicație de specialitate, neconsemnată, de fapt fiind volumul II, din 2008. editat de către Oficiul Național pentru Cultul Eroilor în care au fost reunite comunicările din sesiunea anului 2007. Este periodicul „*Eroi și monumente*”, publicat de editura ALPHA MDN, București, având 233 p. Comunicarea, text și fotografii, la p. 142-152.

¹⁰ În comunicare este consemnat cu numele: SCHNEIDER. Arhitectul Ernest Schuster este consemnat la p. 15 în *Tabloul arhitecților diplomați ...*, elaborat de Corpul Arhitecților din România și publicat în anul 1937. Numele Schneider nu apare în rubricile arhitecților diplomați, a arhitecților recunoscuți fără diplome, a celor cu drept de a profesa pe baza dispozițiilor tranzitorii ale legii, a conducătorilor desenatori de arhitectură diplomați și autorizați, a maeștrilor constructori (baumaiștri).

Pentru bistrițeni anul 1938 a adus o finalizare a unei preocupări mai vechi¹¹ întru cinstirea lui Andrei Mureșanu¹², poetul, publicistul și animatorul culturii românești din Transilvania de la cumpăna veacului al XIX-lea. Au fost parcurse toate etapele premergătoare aducerii în forul public a unui relevant simbol. Dezvelirea și sfințirea

¹¹ Atât la Brașov cât și la Bistrița au fost tentative încă din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Cităm în acest sens: A.N.-D.J. Sibiu, *fond ASTRA*, inv. 23, dosar 230/1872, f. 67; la 3 septembrie 1872 I.V. Rusu, secretar al ASTRA propunea C.C. al ASTRA să se ajungă la înțelegere și cu românii din Brașov în problema realizării monumentului Andrei Mureșanu. C.C. a acceptat propunerea; A.N.-D.J. Sibiu, *fond ASTRA*, inv. 23, dosar 302/1872, f. 76: Ioan Petricu, directorul Despărțământului Brașov al ASTRA raporta către C.C. ASTRA despre situația colectării de fonduri declanșată în 1868 la Brașov pentru realizarea monumentului Andrei Mureșanu; A.N.-D.J. Suceava, *fond Prefectura jud. Siret*, dosar 71/1920, f. 2-3: Apel nr. 1123 lansat din Sibiu la 16 martie 1920 pentru strângerea de fonduri pentru realizarea monumentului Andrei Mureșanu. Era semnat de prezident col. Toma Stănculescu, casier maior Ioan Hurbeanu și Caliopei maior Davidescu. Se menționează că cei prezenți la 28 decembrie 1919, când s-a adoptat hotărârea au subscris pe loc suma de 1600 crăițari. Comitetul de inițiativă s-a aflat sub protecția lui Iuliu Maniu. Se solicita ca fondurile strânse să fie vărsate la Institutul de Credit și Economii „Albina” din Sibiu; f. 3: lista urmând a fi restituită până la 28 iulie 1920 la Casierul comitetului care era maiorul Ioan Hurbeanu de la comanda Corpului VII Armată. Se preconiza ca numele contribuabililor să fie consemnate într-un album ce urma să fie păstrat la Muzeul ASTRA. Se preconiza ca statuia să fie înălțată la Blaj; f. 5: 18 mai 1920 Sibiu adresa de înaintare a unor liste de subscripție; A.N.-D.J. Iași, *fond Primăria municipiului Iași*, inv. 501, dosar 10/1920, f.186-200: la 3 octombrie 1920 PV al Comisiei interimare a Primăriei în cadrul căreia s-a hotărât acordarea unei contribuții pentru ridicarea statuii Andrei Mureșanu. Cu acel prilej s-a manifestat dorința de a se înfiptui la Iași o Societate istorico-arheologică și un Muzeu Municipal. Propunerile au fost formulate de Gheorghe Ghibănescu; A.N.-D.J. Mehedinți, *fond Școala Normală de învățători „Domnul Tudor” din Turnu Severin*, inv. 6, dosar 74/1924, f.1-649: acțiunile întreprinse pentru colectarea de fonduri pentru preconizatul monument Andrei Mureșanu; A.N.-D.J. Bistrița-Năsăud, *fond Prefectura jud. Bistrița*, dosar 122/1923, f. 1-46: tabele cu contribuțiile bănești subvenționate pentru monumentul Andrei Mureșanu la Bistrița; *ibidem*, *fond Despărțământul Năsăud al ASTRA*, dosar 3, f. 4: Andrei Mureșanu; „*Parlamentul românesc*”, București, anul III, nr. 1, 15 ianuarie 1932, p. 15: la Brașov, ministrul Munteanu Râmnic, în urbea sa natală, a vorbit despre Andrei Mureșanu. Cu acest prilej a propus realizarea unei statui marelui. Redacția periodicului formula la rândul-i propunerea ca preconizatul simbol să fie ridicat pe Tâmpa. Se înscria pe lista de subscripții cu suma de 5.000 lei.

¹² Andrei MUREȘANU (16 noiembrie 1816, Bistrița, azi jud. Bistrița Năsăud – 11 octombrie 1863, Brașov, cimitirul Groaveri). Studii particulare în zona natală, apoi la Blaj filozofia și teologia. La 1838 a fost numit la școala română din Brașov, iar la 1839 la gimnaziul catolic până în 1850 când a fost numit translator de limba română pe lângă autoritățile române. Este poetul realizator și al versurilor *Un răsunet* cunoscute mai ales cu denumirea *Deșteaptă-te române*, care a apărut la 21 iunie 1848 în nr. 25 al periodicului „Foaie pentru minte inimă și literatură”. A fost pus operativ pe note de Anton Pann. Din întâlnirea versurilor lui Andrei Mureșanu (*Un răsunet*) cu o melodie a lui Pann (acompaniament al unei poezii de Grigore Alecsandrescu) a rezultat cunoscutul cântec al «deșteptării noastre». El a fost cântat de revoluționari la 1848 inițial la 29 iulie 1848 în grădina Zăvoi din Râmnicu Vâlcea și la Brașov sub conducerea lui Gheorghe Ucenescu, fostul ucenic al lui Anton Pann. Din 1990 textul a fost adoptat pentru Imnul de Stat al României. Andrei Mureșanu se afla pe atunci la Brașov în calitate de profesor la Colegiul Latino-German din localitate și redactor la suplimentul literar „Foaie pentru minte, inimă și literatură” al periodicului românesc „Gazeta Transilvaniei”. Lui îi va reveni misiunea compunerii unui cântec de luptă care să mobilizeze masele, alături de proclamațiile și declarațiile din presă din acele momente; poet romantic, sentimental dar și militant de factură patriotică, protestatară, întreaga creație incluzând-o în volumul editat în 1862, traducător din creația lui Schiller, Herder, Bürger, eseist, participant la Revoluția de la 1848 din Transilvania, fiind unul din fruntașii mișcării. Colaborator la „Foaia pentru minte, inimă și literatură” și „Gazeta de Transilvania”. (Dim. R. Rosetti, *Dicționarul contemporanilor*, ediția I-a, Editura Litografiei „Popularea”; „Pasagiul Român” nr. 12, 1897, p. 134 N.B.! Andrei Mureșanu e menționat cu volumul publicat: *Icoana creșterii rele, Poesii naționale* [A.N. Biblioteca IV 6901] A.N.-D.A.I.C., colecția Scriitori Andrei Mureșanu, nr. 1 /1848/ poezia *Răsunet*, ms. 2 f.

monumentului Andrei Mureșanu a constituit prilejul organizării unei solemnități cu caracter național, invitația¹³ fiind transmisă către prefecturile din întreaga țară.

Lucrarea fusese încredințată spre realizare¹⁴ sculptorului Cornel Medrea¹⁵. Acesta a conceput ansamblul ca o lucrare de amploare monumentală având în compunere atât impunătoarea statuie redându-l pe Andrei Mureșanu în postura de orator cu mâna dreaptă ridicată mobilizând mulțimea la acțiune, cât și un basorelief care redă o scenă de luptă din înclăștirile anilor revoluției de la 1848-1849. Statuia ronde-bosse este înaltă de 3 metri redând pe orator în picioare, purtând pe umeri o largă pelerină și ținând în mâna stângă filele unui text pe care se poate remarca mobilizatoarea poruncă a pașoptiștilor: „Dreptate, Frăție!”

¹³ A.N.-D.J. Botoșani, *fond Prefectura jud. Botoșani*, dosar 129/1938, f. 467: la 11 noiembrie 1938 Prefectura jud. Năsăud transmitea Prefecturii jud. Botoșani invitația de a participa la solemnitatea dezvelirii monumentului Andrei Mureșanu din orașul Bistrița; A.N.-D.J. Vrancea, *fond Prefectura jud. Putna*, inv. 4, dosar 129/1938, f. 467: la 11 noiembrie 1938 Prefectura jud. Năsăud se adresa Prefecturii jud. Brăila informând-o despre organizarea în ziua de 27 noiembrie 1938 a unor serbări în tot cuprinsul județului. La acea dată la Bistrița avea loc ceremonia comemorării și dezvelirii statuii lui Andrei Mureșanu; A.N.-D.J. Brașov, *fond Prefectura jud. Brașov, Acte Prezidiale*, inv. 342, dosar 756/1938, f. 1: Corespondența dintre prefecturile Brașov și Năsăud din noiembrie 1938 referitoare la dezvelirea monumentului Andrei Mureșanu de la Bistrița; A.N.-D.J. Brăila, *fond Prefectura jud. Brăila*, inv. 8, dosar 40/1938, f. 328: la 11 noiembrie 1938 Prefectura jud. Năsăud se adresa Prefecturii jud. Brăila informând-o despre organizarea în ziua de 27 noiembrie 1938 a unor serbări în tot cuprinsul județului. La acea dată la Bistrița avea loc ceremonia comemorării și dezvelirii statuii lui Andrei Mureșanu.

¹⁴ Cornel Medrea în 1932 a modelat pentru orașul Bistrița statuia și basorelieful, componente ale viitorului monument Andrei Mureșanu.

¹⁵ Cornel MEDREA/ Corneliu Medrea / Corneliu Virgiliu Medrea/ (8 martie 1888, Miercurea Sibiului, jud. Sibiu – 25 iulie 1964, București). Urmaș al unei familii de moți, a studiat la Zlatna, la Școala de Arte și Meserii, Școala Superioară de Arte Decorative din Budapesta și a călătorit în diverse țări europene, documentându-se și receptând evoluția artelor plastice, experiența dobândită valorificând-o ulterior în creația sa într-o manieră ce-l definește, individualizându-l. În anul 1914 a debutat venind în România, fiind o prezență permanentă la expozițiile din țară și străinătate. S-a impus în anii deceniilor care au urmat, ca realizatorul a numeroase și valoroase monumente de for public la București, Sibiu, Bistrița, Giurgiu, Avrig, Buzău, Mărășești, Mamaia, Timișoara, Năsăud, Feldru, Constanța, Craiova, Carei, Hordou, Turda, Gura Barza, Baia de Criș, Cluj, Măgurele, Satu Mare, Cernăuți, Bozovici, Brașov și a altor multe lucrări sculpturale care au fost integrate în colecții din țară și străinătate. Carieră didactică, profesor universitar, donator al colecției de artă ce a devenit în București „Muzeul Memorial Corneliu Medrea”. Membru corespondent al Academiei Române, 2 iulie 1955, a fost răsplătit cu numeroase premii și distincții românești și străine pentru valoroasa sa creație artistică. Colaborări cu Ion Jalea. Se apreciază că în anii de intensă activitate a conceput și modelat peste 400 de lucrări de amploare. În anul 1948, sculptorul Cornel Medrea a donat statului lucrările sale, piese în diverse stadii (turnate în gips, bronz sau dăltuite în piatră). Inițial această donație a fost găzduită temporar la Mogoșoaia, iar după amenajarea clădirii din str. general Budișteanu nr. 16 au fost transferate atât în interiorul edificiului, cât și în curte. A fost momentul când de la Alba Iulia a fost adusă în București și statuia Dr. Vasile Lucaciu, care prin volum, greutate și mai ales mesaj s-a găsit cu cale a fi depozitată la „orizontală” în curte pentru a fi preluată în 1968 când a revenit la Satu Mare, însă pe un alt amplasament decât cel inițial. La 4 martie 1977 multe din piesele turnate în gips au suferit stricăciuni, fiind ulterior restaurate de studenții I.A.P. „N. Grigorescu”. Din păcate activitatea acestei prețioase instituții a fost curmată în momentul când a intervenit la început de veac XXI restituirea clădirii către administrația Casei Regale din România, patrimoniu fiind dispersat în diverse locuri din Capitală; Petre Oprea, *Inițiative / Muzeul C. Medrea*, în: „Arta plastică”, București, anul X, nr. 1, 1963; Virgiliu Z. Teodorescu, *Dreptul la replică – Pro Cornel Medrea*, în: „Cronica Română”, București, anul X, nr. 3204, 30 iulie 2003, p. 7. Reacție la eronatele afirmații la adresa artistului pentru a susține înlăturarea muzeului din casa din str. Budișteanu nr. 16 pentru a fi restituită familiei „regale”.

Monumentul Andrei Mureșanu din municipiul Brașov, modelat de sculptorul Virgil Fulicea a fost turnat în bronz și a fost dezvelit în anul 1973. Lucrarea este amplasată în apropierea Teatrului Dramatic „Sică Alexandrescu”. Aceste componente, după modelare, au fost turnate în bronz, iar la Bistrița a fost amplasat în Piața Unirii un pedestal de circa șapte metri realizat din beton armat placat cu gresie albă. În 1938, la data turnării fundației pedestalului, au fost plasate într-o casetă date biografice referitoare la Andrei Mureșanu, actul de fundație, monede și medalii ale epocii. Pe fața principală a pedestalului a fost atașată și o placă de bronz cu textul: „**Andrei Mureșanu 1816-1863. Revoluționar de la 1848**”.

Lucrările de amplasare¹⁶ și amenajare a ambientului urban fiind încheiate, s-a procedat la organizarea festivității¹⁷ de dezvelire și sfințirea monumentului. La 29 noiembrie 1938, în Piața Unirii, pe locul de unde, în urmă cu 20 de ani, plecase spre Alba Iulia delegația bistrițenilor pentru a vota la 1 Decembrie 1918 Unirea cu Țara; erau prezenți peste 80.000 de bistrițeni, și invitații din țară adunați pentru a cinsti marele eveniment. Erau prezente personalități ale culturii și artei, urmași în linie directă ai poetului.

La începutul lunii septembrie 1940 statuia și basorelieful au fost evacuate salvator la Sibiu¹⁸ pentru a nu avea soarta celor care n-au putut fi evacuate și care au

¹⁶ VZT 19 februarie 1988, Bistrița informație orală de la Muzeul Județean de Istorie în timpul sesiunii: Fotografia primului amplasament al monumentului Andrei Mureșanu în micul scuar unde acum este bustul monumental Liviu Rebreanu. Piatra de fundație pentru monumentul Andrei Mureșanu a fost pusă în 1936, iar dezvelirea în 1938. De acolo la începutul lunii septembrie a fost coborâtă și transportată la Sibiu de unde a revenit după război, căpătând însă un nou amplasament, respectiv în parcul central care încadrează marea catedrală a orașului.

¹⁷ „Universul”, București, anul 55, nr. 330 S 3 decembrie 1938, p. 1 foto: solemnitatea dezvelirii monumentului poetului Andrei Mureșanu la Bistrița. O numeroasă participare; p. 10: peste 8000 de români au participat în ziua de 29 noiembrie la solemnitatea dezvelirii, asistența, oficialitățile, cuvântările: episcopul dr. Iuliu Hossu; Victor Hodor, secretar general al Rezidenței Regale a Ținutului Someș, foto redându-l citindu-și discursul. Foto statuia; Ioan Pavel, fost inspector școlar, președintele Despărțământului ASTRA; Aurel Sorobetca, directorul Liceului „George Coșbuc” din Năsăud; Aurelia Bersan, directoarea gimnaziului de fete din Bistrița; Gavril Rotartu, prim pretor în numele prefectului de Câmpulung, Moldova. În această piață s-a jucat Hora Unirii în 1916 la intrarea trupelor române; Victor Moldovanu, președintele Comitetului de inițiativă; V.Z.T.: martie 1988 la Muzeul județean Bistrița am văzut o fotografie deținută de gazetarul Valentin Rauș. Fotografia a fost realizată de „Foto Römischer” în anul 1938 după dezvelirea monumentului Andrei Mureșanu din Piața Unirii din Bistrița; A.N.-D.A.I.C., Fototeca II 2865: monumentul Andrei Mureșanu de la Bistrița.

¹⁸ Ca loc de evacuare este menționat uneori eronat și orașul Aiud. *Statuia lui Andrei Mureșanu se află la Sibiu*, în: „Calendarul Gazeta Sibiului, 1941”, p. 114: Istoricul evacuării. La începutul lunii septembrie 1940, Prefectura a reușit să o coboare după pedestal însă n-a reușit să o evacueze. Căpitanu în rezervă C. Dudescu-Călărași, comandantul subzonei AA Năsăud a luat măsura de a o salva și a o evacua la Sibiu atât statuia cât și basorelieful. La Sibiu s-a prezentat la generalul Georgescu-Pion, comandantul Comandamentului VII Teritorial, care a dispus să fie adăpostită în curtea comandamentului, urmând ca ulterior să fie ridicată provizoriu într-o piață a Sibiului; foto p. 114: generalul Georgescu Pion, căpitanul rezervist C. Dudescu-Călărași; foto p. 115: statuia Andrei Mureșanu; A.N.-D.A.I.C., fond M.C.A., D.A. inv. 819, dosar 65/1943, f. 5: PV nr. 15 din 24 februarie 1943 al C.S.M.P. luând în dezbateri adresa Prefecturii jud. Sibiu privitoare la instalarea provizorie a statuii lui Andrei Mureșanu, salvată din Bistrița la evacuarea din Ardealul de Nord; s-a decis, jurnalul 766, să fie delegat autorul Cornel Medrea a merge la fața locului pentru a da avizul asupra acestei instalări provizorii; A.N.-D.A.I.C., fond M.C.A., D.A. inv. 819, dosar 90/1943, f. 186: sculptorul Cornel Medrea despre amplasamentul provizoriu al statuii Andrei Mureșanu la Sibiu; A.N.-D.A.I.C., fond M.C.A., D.A., inv. 819, dosarele 94/1943 vol. II, f.104: referatul din 1 octombrie 1943 întocmit de sculptorul Cornel Medrea, membru în C.S.M.P., care, în conformitate cu delegația primită în 1943, a cercetat la fața locului situația monumentelor Dr. Vasile Lucaciu și Andrei Mureșanu al căror

fost distruse prin dinamitare de regimul hortist. După război lucrările lui Cornel Medrea au fost readuse la Bistrița și așezate într-un nou amplasament¹⁹, în grădina din preajma catedralei, respectiv în zona sudică a Pieții Centrale.

O serie de lucrări cu caracter istoric sau de orientare turistică au inclus în ultimele decenii ale secolului XX informații²⁰ despre monument, însă adeseori greșeli de documentare sau de redactare sunt preluate și perpetuate de la un autor la altul.

Evenimentele anului 1938 au generat în rândurile bistrițenilor și reacția de solidaritate cu apelul²¹ lansat de Despărțământul Bistrița Năsăud al ASTRA pentru strângerea fondurilor necesare pentru înălțarea la București a unui monument dedicat lui „Octavian Goga”²². În anii următori inițiativa a fost stopată.

Brașovul, oraș din depresiunea Țara Bârsei situat în zona de curbura, la interiorul centurii carpatice, centru administrativ al județului Brașov, cod 2200 altitudinea medie 550 m. așezarea s-a dezvoltat în timp, noile cartiere sunt foste sate,

reamplasament a fost impus de evacuarea din 1940, respectiv la Alba Iulia și Sibiu. Ele au fost așezate pe pedestale necorespunzătoare, impunând o rapidă remediere a situației lor prin asigurarea unor amplasamente definitive; 90/1943, f. 186: Jurnalul C.S.M.P. din 25 octombrie 1943 consemnează discutarea referatului întocmit de Cornel Medrea referitor la situația amplasamentelor monumentelor evacuate în 1940. Exemplifică cu soarta statuilor Dr. Vasile Lucaci de la Alba Iulia și Andrei Mureșanu de la Sibiu arătând, că pedestalele actuale nu corespundeau, cerând să fie respectate regulamentele în vigoare.

¹⁹ V.Z.T.: 27 aprilie 1987 Bistrița. Scurul de lângă catedrala evanghelică monumentul A.M., statuia, placa cu inscripția și basorelieful redând o scenă de luptă de la 1848 turnate în bronz. Pe basorelief semnat jos: C. Medrea.

²⁰ I. Cosma, M. Popp, N. Sabău, *Prin țara Năsăudului*, București, 1971, p. 103, monumentul Andrei Mureșanu; Dr. Florian Tucă, Constantin Ucrain, *Locuri și monumente pașoptiste*, Editura Sport Turism, București, 1978, 232 p. La p. 124-125: monumentul Andrei Mureșanu în Piața Centrală din Bistrița pe pedestal, calcar gri, o placă cu textul „Andrei Mureșanu 1816-1863 poet al revoluției de la 1848”. Dedesubt un basorelief, bronz; Florian Tucă col., dr., Mircea Cociu, *Monumente ale anilor de luptă și jertfă*, Editura Militară, București, 1983, 447 p., cu bibliografie la fiecare obiectiv tratat. La p. 47: dezvelit 1937; *Județele patrie Bistrița Năsăud – monografie*, Editura Politică, București, 1979, p. 218: monumentul Andrei Mureșanu.

²¹ „Universul”, București, anul 55, nr. 299, 2 noiembrie 1938, p. 11.

²² Octavian GOGA (20 martie/1 aprilie 1881, Rășinari, azi jud. Sibiu – 6/7 mai 1938, Ciucea, jud. Cluj). Studii la Rășinari, Sibiu, Brașov, universitare Litere și Filozofie la Budapesta și Berlin, perioade în care și-a făcut și debutul literar ca poet, colaborând la numeroase periodice, versurile fiindu-i apreciate, inclusiv prin obținerea premiului Herescu-Năsturel acordat de Academia Română. Activ publicist, fondator al revistei „Luceafărul”, secretar literar al Astrei, al P.N.R., colaborator la „Tribuna”, Arad, cu articole incendiare. Pentru militantismul manifestat ca apărător al intereselor și drepturilor românilor este condamnat de mai multe ori la închisoare de către regimul austro-ungar, ulterior, fiind închis la Seghedin în 1912. La izbucnirea războiului se afla la Paris, trecând în România, vine la București militând pentru alăturarea României de Antantă pentru dezrobirea Transilvaniei, demisionează din comitetul executiv al P.N.R., se afirmă ca bun orator în anii 1914-1916 ca unul din cei mai înfocați adepți ai alăturării României de Antantă pentru a contribui la realizarea idealului național, participă la campania militară a anului 1916 ca apoi să fie trecut la biroul de propagandă al armatei. Refugiat la Iași a pus bazele periodicului „România”. În 1918 pleacă în occident. Autoritățile A-U l-au acuzat de trădare condamându-l la moarte. La Paris este ales în Consiliul Național pentru Unirea Românilor, desemnat ministru fără portofoliu în Consiliul Dirigent nu a participat, la lucrările acestui organ tranzitoriu. După război este o prezență activă în viața politică, ministru, conducător de partid, deputat, ministru, Partidul Poporului, Partidul Național Agrar, Partidul Național-Creștin, președinte al Consiliului de Miniștri. Pentru activitatea literară, în anul 1924, a primit Premiul Național de poezie; dramaturg, traducător, publicist, membru corespondent ales la 29 mai 1914 și titular ales la 4 iunie 1919 al Academiei Române. A fost unul din valoroșii președinți ai Societății Scriitorilor Români. Ultima locuință din București a lui Octavian Goga a fost în str. Puțul cu ploi.

ajungând în ultimul pătrar al secolului al XX-lea să reunească cu comunele suburbane o populație de peste 225.000 locuitori.

În deceniul al patrulea al secolului XX brașovenii au considerat ca o datorie morală cinstirea memoriei tinerilor care s-au angajat în lupta împotriva trupelor princiare. O asemenea participare s-a realizat la 20 de km. nord de Brașov, în perimetrul localității Feldioara²³ din Țara Bârsei. Centrul așezării este dominat de conul care la timpul trecut s-a constituit, prin conformație, loc propice de apărare în zbuciumatele momente necesare a respinge actele agresive de către comunitatea locală și cele limitrofe. El a fost fortificat de către cavalerii teutoni în epoca temporarei lor prezențe pe teritoriul Transilvaniei în veacul al XV-lea. Alte prezențe, alte confruntări i-au marcat veacurile următoare, însă în acest caz ne limităm a evoca evenimentul începutului de secol XVII când o acțiune a principelui Ardealului Gabriel Bathory venit cu oștire să sancționeze nesupunerea brașovenilor nemulțumiți de modul tiranic de guvernare a supușilor principatului a generat o ridicare la luptă a tuturor care puteau să lupte. Elevii școlii săsești, definiți în epocă ca „studenți” au răspuns la apelul judeului (primarului) Michael Weiss²⁴, venind să respingă pe agresori. Din rândurile acestora 39 au căzut la datorie. Generațiile următoare au perpetuat cinstirea faptelor, sacrificiul acestora. La cumpăna veacurilor XIX-XX s-a considerat ca necesitate morală ca la Feldioara un simbol, cu caracter peren, să evoce viitorimii faptele acestor tineri. Odată asumată o asemenea nobilă misiune s-a trecut la treabă și cu contribuția materială a întregii comunități brașovene, în anii 1912-1913, respectiv simbol a fost realizat²⁵, fiind amplasat la marginea SV a localității Feldioara.

Tragedia episodului petrecut la Brașov în timpul retragerii armatei române din Ardeal în zilele de 25-27/8-10 octombrie 1916, presată de amplexarea ofensivei trupelor germano-austro-ungare, conduse de generalul Erich von Falkenhayn²⁶. Evenimentul a

²³ Feldioara jud. Brașov se află amplasată pe o colină care se desprinde din munții Perșani și se oprește pe malul Oltului.

²⁴ Michael Weiss (1569, Mediaș - 16 octombrie 1612, Feldioara), a fost un bun secretar al contelui Francisc von Hardek. Pentru meritele sale împăratul Rudolf al II-lea i-a acordat titlu de noblete la 20 de ani. A fost un activ istoric sas, cercetând documentele aflate în deplasările sale. A fost ales ca jude al Brașovului în 1612 unde locuia din 1590 după ce avusese prilejul să cunoască multe din zonele Europei Centrale, dobândind importante funcții. Ca istoric a lăsat în urmă mai multe scrieri cuprinzând date importante despre istoria Transilvaniei și mai ales a Brașovului. Când Gabriel Báthory, după devastările făcute în Țara Românească, a vrut să supună Brașovul, Weiss a condus lupta de rezistență, a numeroșilor brașoveni, avându-l ca aliat pe domnul muntean Radu Șerban. La 16 octombrie 1612, la Feldioara, a avut loc o luptă în care eterogena oștire brașoveană a fost înfrântă. Michael Weiss a fost prins și ucis. A fost decapitat, iar capul său i-a fost dus lui Gabriel Báthory, la Sibiu, ca dovadă a lichidării rezistenței din Țara Bârsei. În memoria conducătorului lor, brașovenii au bătut ulterior o monedă comemorativă din aur cu inscripția: „Michael Weiss 1612. Și-a făcut datoria față de patrie”. *Nomenclatura străzilor Brașovului a cunoscut la 1887 o modificare*: Uliț a Călugăriț elor a primit denumirea de Michael Weiss. După anul 1989 a fost reluată la Brașov tradiția comemorării și cinstirii înaintașilor printr-o reuniune la Monumentul Studenților de lângă Feldioara, evocator al luptei și sacrificiului din octombrie 1612.

²⁵ A.N.-D.A.I.C., fond M.C.A., D.A., inv. 819, dosar 68/1937, f. 106 foto; f. 110: monumentul Studenților În amintirea celor 39 de elevi ai liceului săsesc „Honterus” din Brașov căzuți în luptă în ziua de 16 octombrie 1612 condusă de primarul orașului Mihail Weiss contra oștirii de secui ai principelui Ardealului Gabriel Bathory. Ridicat de elevii liceului Honterus în 1912, arhitect Balthes din Sighișoara, obelisc având înălțimea 12 m.

²⁶ Erich von Falkenhayn (11 septembrie 1861, Belchau Graudenz, Prusia – 8 aprilie 1922, Schloss Lindstedt, Potsdam, Germania) pregătire și carieră militară cu o vastă experiență participând la

avut loc nu departe de Biserica Bartolomeu, pe aliniamentul liniei de cale ferată ce asigura legătura cu localitatea Zărnești. Ca atare, s-a impus imediat după război realizarea²⁷ unui semnificativ monument, misiune asumată de Societatea „Mormintele Eroilor”²⁸. Replierea unei unități românești a fost surprinsă de focurile concentrate ale mai multor mitraliere inamice chiar în momentul când realizau traversarea rambleului liniei de cale ferată. Aici au căzut la datorie 456 eroi. La momentul adoptării hotărârii de a fi cinstită memoria acestora s-a decis organizarea unui cimitir²⁹ al Eroilor care să aibă în centru un semnificativ simbol ca monument al Eroilor. Așa s-a ajuns la realizarea și amplasarea unui masiv sarcofag, având deasupra un vultur cu aripile strânse și privirea ațintită. 8 obuze unite cu lanțuri masive împrejmuiuau monumentul.

Un evocator text consemnează faptele Eroilor: *“Aici odihnesc ofițerii și soldații Eroii din regimentele de infanterie 6, 15, 2, 10, 21, 24, 45, 60, 35, 64 căzuți pentru Patrie Patria recunoscătoare scumpilor săi fii. Nu vărsați lacrimi pe mormintele*

diverse campanii, inclusiv în China, ministru de Război, șef al Statului Major General, în prima parte al Primului Război Mondial a acționat pe teritoriul Franței, în 1916 primind comanda Armatei a IX-a Transilvania acționând pentru cucerirea teritoriului României. Ulterior fiind prezent în campania care a condus la pacea de la Brest Litovsk cu Rusia. Din 1919 s-a retras din activitatea militară procedând la redactarea a mai multor cărți de memorialistică evocând cele trăite, analizând hotărârile adoptate.

²⁷ F.T., *In memoriam*, Editura Militară, București 1971, p. 40-44, 297.

²⁸ Societatea „Mormintele Eroilor” a rezultat ca urmare a preocupărilor manifestate din timpul Primului Război Mondial când au fost luate primele măsuri de către Ministerul de Război pentru a marca locurile unde au fost îngropați cei căzuți la datorie. Precaritatea materialelor folosite pentru marcarea acestor locuri, de multe ori răvășite chiar de acțiunile ulterioare ale frontului, au provocat în anii următori deseori mari dificultăți de identificare a mormintelor respective. După încetarea ostilităților s-a impus necesitatea ca misiunea să fie încredințată unui organism care, prin modul de organizare, să asigure îndeplinirea următoarelor principale obiective: descoperirea mormintelor din zonele unde s-au desfășurat bătăliile anilor 1916-1919; reunirea osemintelor în cimitire și mausolee, asigurându-se o bună îngrijire a acestora. Măsura adoptată era în directă concordanță și cu prevederile tratatelor de pace. Prin Înalt Decret Lege Regal, nr. 4106, la 12 septembrie 1919 (A.N.-D.J. Suceava, *fond Prefectura jud. Rădăuți*, dosar 25/1920, f. 1) a fost recunoscută calitatea de persoană morală a societății “Mormintele Eroilor” căzuți în război. Acțiunea acesteia s-a desfășurat atât pe teritoriul României cât și prin cooperare cu organisme similare ale altor țări unde căzuseră ostașii români. A fost o muncă de amploare, antrenând civili și militari care au reușit să descopere mormintele, să reunească osemintele, în mare măsură, în locurile special amenajate de cinstire a acestor Eroii. A fost desfășurată o amplă activitate de împrejmuire și marcarea a acestor locuri, de întreținere decentă, de constituire la nivel de județ a unor comitete care să acționeze permanent pentru buna lor protejare. Experiența dobândită a impus ca după câțiva ani să se revindică adoptarea unei legislații îmbunătățite. Astfel s-a ajuns la adoptarea legii referitoare la regimul mormintelor de război în anul 1927 prin care atribuțiile continuării acestor nobile misiuni au revenit societății “Cultul Eroilor” căreia îi revenea și misiunea de a realiza educarea noilor generații în respectul pentru cei care s-au sacrificat pentru binele Patriei. Amintim în acest sens câteva din acțiunile întreprinse. Au fost luate măsuri pentru realizarea și multiplicarea unor tablouri, așa cum la începutul secolului al XX-lea Spiru C. Haret a făcut pentru cinstirea Eroilor războiului pentru Independență. Aceste tablouri, cu o grafică deosebită, se transmiteau fiecărei localități pentru ca în spațiul central să fie trecute numele Eroilor. Ele urmau să fie o permanentă prezență în incinta primăriei, a școlii și a bisericii, așezate la loc de cinste. Preocuparea pentru cinstirea celor căzuți pentru binele românilor a fost generalizată, atenția fiind îndreptată și spre înaintașii veacurilor anterioare. (Petre Dan, *Asociații, Cluburi, Ligi, Societăți – dicționar cronologic*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 310: septembrie 1919, înființarea societății „Mormintele Eroilor” care a evoluat după câțiva ani devenind „Cultul Eroilor”.

²⁹ Cimitirul a fost organizat de-a lungul căii ferate într-un spațiu de trei metri lățime abia, dar lung de peste două sute, câteva pietre funerare vârfulite cu o cruce se țin una după alta, iar în mijlocul lor, dominându-le, un monument simplu, ca o urnă închisă cu o acvilă deasupra. La capătul șirului de morminte, pe o troiță, inscripția cuvintelor Reginei Maria: «Nu trebuie să-i plângem pe eroi, ci să-i lăudăm în cântece pentru ca slava numelui lor să treacă în legende».

Eroilor, ci mai curând slăviții în cântece, așa ca faima numelui lor să rămână un ecou prin legenda veacurilor. Aici ...Eroi au fost, Eroi sunt încă / Și-or fi în neamul românesc, / Căci ruți sunt din tare stâncă, / Românii ori și unde cresc."

La finalizarea lucrărilor a fost organizată³⁰ o impresionantă ceremonie în ziua de 7 iulie 1921 la care a participat³¹ conducerea țării în frunte cu regele Ferdinand și regina Maria, membrii Parlamentului, ai Guvernului și a comandanților de unități militare.

Trecerea anilor a marcat soarta acestui ansamblu. Amplificarea circulației rutiere în zonă a condus la treptata agresare a teritoriului acestui sacru ansamblu, soldându-se în ultimele decenii cu dispariția tuturor componentelor³² care să amintească că acolo a fost un cimitir al Eroilor, rămânând stingher numai sarcofagul care și el este pângărit prin reprobabile comportamente.

În ultimii ani istoricul arhivist Bogdan Florin Popovici a întreprins un atent studiu, cercetând mărturiile aflate în fondul arhivistic creat de Primăria Brașov, preluat la Arhivele Naționale, direcția județeană Brașov. Astfel a fost elaborat materialul publicat³³ în paginile revistei lunare „Magazin istoric”.

O inițiativă³⁴ generată din rândurile cântăreților bisericești³⁵ brașoveni preconiza în 1928 realizarea și amplasarea unui bust întru cinstirea memoriei lui

³⁰ Ștefan Petraru, Constantin Catrina, *Brașovul memorial*, Editura Sport Turism, București, 1976, p. 45 :*monumentul Eroilor de la Bartolomeu*, sarcofag din piatră cu un vultur, dezvelit la 7 iulie 1921 într-o impresionantă ceremonie.

³¹ F.T.,M.C., p. 71-72 definește corect monumentul, având forma de sarcofag, însă atribuie dezvelirea în 1920; „România '83”, București, p. 236-237: monumentul Eroilor din cartierul Bartolomeu; „Revista Monumentelor”, seria „Monumente Istorice și de Artă”, București, nr. 2, 1985, p. 72-74: la Bartolomeu monument și cimitir al Eroilor, realizator căpitanul I. Iorga de la societatea „Mormintele Eroilor”, ajutat cu contribuția localnicilor. Azi cimitirul a dispărut. Aici au căzut la datorie 456 eroi. Monumentul este un pedestal masiv dominat de un vultur cioplit în piatră. La dezvelire au participat regele Ferdinand I și regina Maria.

³² Delimitarea teritoriului printr-o îngrădire, Troițe, Cruci, simbolul Societății „Mormintele Eroilor”. Spre finalul deceniului al optulea, zona Bartolomeu a suferit o serie de modificări urbanistice. S-au restructurat traseul căii ferate și al străzii. Ca urmare a rămas pe loc doar monumentul, care trebuie să fie mesager pentru viitorime. Prin fapta reprobabilă din februarie 1971, cimitirul a fost dezafectat, osemintele Eroilor fiind deshumate și reamplasate în curtea unei biserici brașovene, iar monumentul a rămas solitar lipsit de elementele ansamblului memorialistic inițial. Soluția adoptată cu o inexplicabilă ușurință, înlăturând menirea de mesager pentru viitorime reclamă o reparatorie măsură.

³³ Bogdan Florin Popovici, *Monumentul Eroilor de la Bartolomeu, Brașov*, în: „Magazin istoric”, București, anul XLII, serie nouă, nr. 8 (497), august 2008, p. 53-56. Studiul relevă concludent pe baza mărturiilor primite sau emise de Primăria Brașov modul cum a fost receptată această realizare la Brașov a unei instituții menită a cinstii Eroii Primului Război Mondial. Pentru a avea însă o efectivă „biografie” a monumentului este necesară cercetarea dosarelor din fondul Societății „Mormintele Eroilor” ajuns în patrimoniul Oficiului Național pentru Cultul Eroilor, cele din patrimoniul Arhivelor Naționale – Direcția Arhivelor Istorice Centrale unde atât în fondurile Casa Regală, Președinția Consiliului de Miniștri, Ministerului Cultelor și Artelor cât și în fonduri personale sunt mărturii care coroborate și cu presa timpului conduc la o relevare a ceea ce ne-au lăsat moștenire înaintașii.

³⁴ A.N.-D.A.I.C., *fond M.C.A., D.A.*, dosar 136/1928, f. 183: la 6 iulie 1928 era informat M.C.A. că la Congresul cântăreților bisericești din cadrul Asociației generale din România, din octombrie 1927, s-a luat inițiativa să fie sărbătorit Anton Pann cu prilejul împlinirii unui veac de când, în calitate de mare cântăreț bisericesc, folclorist și poet popular, a slujit în calitate de cântăreț la strana bisericii Sf. Nicolae din Brașov. Cu acel prilej urma să fie dezvelit un bust Anton Pann în fața acelei biserici, ca o pioasă amintire a aceluia care, în 1828, a întrunit la un loc nestinsă flacăra unității sufletești a românilor ardeleni, cântând în biserică poporului brașovean, frumoasele melodii bisericești străbune ale înaintașilor. Întrucât la o asemenea realizare s-a folosit la timpul respectiv atât experiența, modul

Anton Pann care în anii vieții a poposit la Brașov unde a fost și cântăreț la strana bisericii Sf. Nicolae.

Demersurile întreprinse n-au obținut o informație care să confirme finalitatea demersului.

În reconstituirea unei săli de clasă „Anton Pann” în cadrul ansamblului Muzeului „Prima Școală Românească”, pendinte de Biserica Sf. Nicolae, se află expus pe glaful ferestrei un mic portret fără a fi menționat modelatorul lucrării, materialul pus în operă, anul realizării.

Evocăm succint și o lucrare monumentală de un gen aparte și care din păcate n-a avut finalitate în epoca de care ne preocupăm, iar ulterior, intervenind alte motivații, lucrările au fost abandonate. Intenția a constituit-o acțiunea de realizare a traseului feroviar care să asigure o legătură directă a zonei Brașov cu orașul Buzău dincolo de centura carpatică, inclusiv litoralul.

Au fost elaborate proiectele pentru a lega Brașovul cu Buzăul direct prin munți, prin Întorsura Buzăului și Nehoiașu de unde exista încă din 1909 o legătură feroviară cu Buzăul. De fapt din acest motiv a fost construit³⁶ și tunelul Teliu, fiind realizat pentru cale dublă electrificată. La ieșirea din tunel se intră în stația Întorsura Buzăului, capăt de linie pentru calea ferată de 37 km. Poartă numele pârauului Teliu, pe valea căruia trece linia ferată. Proiectul nu s-a realizat integral, în ciuda faptului că traseul nu era dificil. Din proiectul grandios Brașov - Buzău a fost construit doar tronsonul Brașov - Întorsura Buzăului.

Tunelul Teliu este cel mai lung tunel de cale ferată din România! Are o lungime de 4369,5 m., între halta Valea Florilor și gara "mică" a Întorsurii Buzăului. Trenul străbate tunelul în circa 6 minute.

Construcția tunelului de la Teliu, a început prin 1920. A durat vreo șapte ani. Proiectul a fost urmărit foarte atent de inginerul german Iulius Berger. Pentru o serie de lucrări specifice a fost aleasă firma inginerului constructor Tiberiu Eremie³⁷ La acea

de organizare și chiar forță umană din rândurile militare, cercetarea va impune și studierea Arhivelor Militare.

³⁵ Cântăreții bisericești, spre finalul veacului al XIX-lea au acționat pentru a se reunii în societăți menite a le apăra cuvenitele drepturi. În deceniile care au urmat înființării la Craiova a societății „Ioan Cucuzel” au fost create alte multe asemenea societăți ca urmare a poziției și prestigiului de care se bucurau mulți dintre ei. Astfel în septembrie-octombrie 1910, prin strădania lui Ion Popescu Pasărea s-a înființat Societatea culturală "Parintele Macarie", a cântăreților bisericești din București - care, foarte curând, a primit multe adeziuni ale unor cântăreți din țară. Au apărut societăți asemănătoare și în alte orașe (la Galați - „Psalmistul David", la Bârlad - "Sfântul Martir Dimitrie" etc.). Ion Popescu-Pasărea a intuit că era necesară o societate puternică și ca atare a convocat pe toți cântăreții din România la un Congres general, care a avut loc la București, în zilele de 17-18 octombrie 1911, într-o atmosfera de mare entuziasm. A urmat apoi constituirea "Asociației Generale a cântăreților", la 18 decembrie 1914, prin unirea a doua dintre societățile deja existente, „Macarie” și „Cucuzel”.

³⁶ A.N.-D.A.I.C., *fond P.C.M.*, dosar 3/1929 referitor la lucrările pentru realizarea tunelului care să asigure o legătură feroviară directă între S.E. Transilvaniei și orașul Buzău.

³⁷ Tiberiu D. EREMIE /EREMIA/ (1875, Purcăreni, azi județul Brașov - 29 decembrie 1937, București, cimitirul Bellu, figura 27, locul 29). Fiul lui Dumitru și al Suzanei. Studii secundare la liceul „Andrei Șaguna” din Brașov. A urmat cursurile politehnice în Elveția, la Zürich, devenind, în 1898, inginer de poduri și șosele. A venit în România fiind în 1899 angajat la Ministerul Lucrărilor Publice, unde i-au fost încredințate lucrări ca: realizarea podului de pe șoseaua Bârlad-Vaslui peste apa Similiei. După 1908 a devenit antreprenor preluând lucrări pe cont propriu. El fost întreprinzătorul care, prin modul de organizare a întreprinderii, seriozitatea cu care trata lucrările adjudecate, promptitudinea execuției de calitate și la termen, s-a impus în perioada interbelică, fiindu-i încredințate cele mai ample lucrări la care facem referință: Arcul de Triumf, Mausoleul de la

vreme era un proiect foarte îndrăzneț. Au fost angajați în jur de 10.000 de oameni. Foarte mulți din sat au lucrat la tunel. Munceau pe brânci. Se sculau foarte devreme, la cântatul cocoșului. Plecau dimineața cu lampa de carbid luminând drumul. Mergeau pe jos patru kilometri. Și în tunel tot cu ea își făceau lumină. Munceau mult, dar câștigau bine.

Patru ani a durat construirea tunelului de către Antrepriza germană de Tunele „Iulius Berger”. La 26 octombrie 1926 s-a realizat străpungerea muntelui. Tunelul a fost construit între stațiile Budila și Teliu. Studiile pentru construcția liniei au fost făcute în perioada anilor 1920-1922. Și au fost conduse de eminentul inginer Romulus Baiulescu. Lucrările efective au început în toamna anului 1923. Lucrarea a demarat de la ambele capete, cu ajutorul unor puternice centrale de curent electric și compresoare de aer. Secțiunea tunelului era de 30 de metri pătrați, cu o înălțime de 6,5 metri, o lățime de 5,3 metri și o boltă de 0,75 metri grosime. Pe parcursul lucrărilor s-au confruntat cu numeroase impedimente: din cauza scurgerilor de apă, a emanațiilor de gaze și a instabilității rocilor care au condus la numeroase surpări; s-a folosit o metodă ingenioasă de lucru, respectiv excavarea directă prin galeria de creștet.

Lucrările la tunel au fost totuși finalizate. Au intervenit alți factori care au condus la abandonarea proiectului inițial. Din cauza seismicității ridicate din Munții Siriului, zona învecinată din județul Buzău, și a numeroaselor alunecări de teren, proiectele au fost abandonate. În ultimii ani ai secolului XX, la Siriu s-a construit un uriaș baraj de pământ. Sate întregi au fost evacuate, vechile gospodării au rămas sub ape. Drumul rutier a fost suit prin viaducte pe versanții muntelui. Astfel calea ferată nu s-a mai extins pentru a ajunge la Nehoiașu. Lacul de baraj Siriu având înălțimea de 122 m., lungimea la coronament 570 m., fiind construit din rocă, steril și argilă, pentru a forma un lac cu lungimea de 11.5 km., și un volum de 155 milioane mc. Apă a determinat construirea barajului implicând schimbarea rutei drumului național DN 10 pe linia de contur a lacului Siriu, construindu-se mai multe viaducte.

Viaductul Giurcă are o lungime de 276 m., cu piloni de 46 m. înălțime, iar viaductul Stânca Tehărău, străpunge stânca versantului cu același nume dând senzația unui pod suspendat.

Începând cu anul 1919, presa brașoveană a lansat o campanie de colectare de fonduri pentru realizarea și amplasarea unei lucrări de artă plastică în cinstea poetului Ștefan O. Iosif³⁸, omul atât de îndrăgit și respectat de concetățenii lui. Bustul și basoreliefurile componente au fost modelate de sculptorul Cornel Medrea³⁹ și amplasate⁴⁰ pe una din aleile din Parcul Central „Nicolae Titulescu” din Brașov.

Mărășești, Sala Unirii, biserica Încoronării și reședința episcopală de la Alba Iulia, catedrala Unirii din Cluj, bisericile din Sighișoara, Orăștie, Turda ș.a. (Virgiliu Z. Teodorescu, *A good man Tiberiu D. Eremie A worthy example to follow!*, în: „Downtown magazine”, București nr. 66, februarie 2008, p. 6-7: referință la viața și activitatea unui ilustru constructor român care în deceniile vieții a fost un demn exemplu pentru contemporanii săi prin modul cum misiunile asumate le îndeplinea la timp și în parametri de calitate ireproșabilă).

³⁸ Ștefan Octavian IOSIF (23 octombrie 1875, Brașov – 22 iunie 1913, București, cimitirul Bellu, figura 84, locul 2). Studii Facultatea de litere și filozofie București, gazetar, literat, poet, traducător. Pasionat drumeț a acordat o atenție deosebită coclaurilor carpatine în ipostaza tuturor anotimpurilor. Impresiile i-au fost importantă sursă de inspirație și realizare a unui valoros ciclu de poezii., Ștefan Octavian Iosif a fost membru fondator al Societății Scriitorilor Români (I.V. Șerban, în: *Dicționarul de literatură română*, Editura Univers, București, 1979, p. 204-205).

³⁹ Corneliu Medrea, la Bienala de la Veneția a expus, în 1928, bustul Ștefan O. Iosif, realizat pentru Brașov.

Bustul a fost așezat pe un pedestal realizat cu piatră de trahit dintr-o carieră din zona Deva. Pe pedestal sunt atașate și trei basoreliefuri. Primul prezintă bunica cu fusul, în postura de povestitoare, al doilea o redă pe muza Euterpe inspiratoarea poezilor, iar ultimul evocă eroismul trupelor romane în bătălia de la Mărășești din zilele lunii august ale anului 1917.

Simbolul a fost dezvelit în 1929, într-un cadru festiv, în prezența poetului Ion Minulescu, reprezentantul Ministerului Cultelor și Artelor și a lui Virgiliu Ștefan Iosif. În aceeași zi a avut loc și solemnitatea dezvelirii⁴¹ și sfințirii plăcii comemorative atașată pe fațada casei din Șcheii Brașovului unde și-a petrecut copilăria. S-a folosit marmură albă având în compunere efigia și textul de prezentare. Autor al acestei realizări a fost Elisei Burileanu din București, str. Buzești nr. 67.

Prin modul actual de expunere privitorul de pe alee are posibilitatea de a remarca bustul monumental și eventual relieful atașat pe fața principală a pedestalului. Celelalte două basoreliefuri, de mici proporții, atașate pe laturile din dreapta și din stânga, prin elementele sculpturale și textele versurilor fie sunt ignorate, fie cunoscute numai de cei „îndrăzneți” care, călcând pe iarbă, se pot apropia pentru a le privi, a le cunoaște și prelua mesajul înaintașului. Tot cei care vor călca iarba vor avea prilejul de a găsi la relieful din față și două utile informații, lucrarea fiind „semnată” MEDREA și având poansonată mai jos: ARTA ROMÂNĂ TURNĂTORIE. Rezolvarea elementară revendică dispunere în covorul verde a unor plăci de piatră care să permită accesul celor doritori de a afla ce redau basoreliefurile laterale. Sugerez un traseu al discretei „poteci” având conturul unei inimi.

O problemă care revendică aprofundate cercetări este sugerată de o informație sumară din presa orădeană care consemnează⁴² prezența la Brașov a unui monument Take Ionescu⁴³. Din păcate nu face referință la locul concret de amplasare,

⁴⁰ A.N.-D.A.I.C., *fond M.C.A., D.A.*, inv. 819, dosar 68/1937, f. 168: în fața Prefecturii din Brașov bustul Ștefan O. Iosif, realizat de Cornel Medrea, pedestalul având circa 2,20 m (D. Bondoc, *Memoria ...*, p. 84: la Brașov, în parcul din fața hotelului „Carpați”, bustul Ștefan O. Iosif, de Cornel Medrea; George Oprescu, *Sculptura statuară românească*, ESPLA, București, 1954, p. 139: Brașov, bustul Ștefan O. Iosif, Cornel Medrea, 1928; Marin Mihalache, *Cornel. Medrea*, Editura Meridiane, București, 1986, p. 102: bustul Ștefan O. Iosif la Brașov, 1928.

⁴¹ A.N.-D.A.I.C., *fond M.C.I.P.*, dosar 889/1929, f. 15: în august 1929 a fost dezvelit la Brașov monumentul poetului Ștefan O. Iosif, precum și placa comemorativă realizată de Elisei Burileanu din București, str. Buzești nr. 67. Placa comemorativă, marmură albă, aplicată pe casa din Șcheii Brașovului, care are în compunere medalionul cu efigia lui și textul de prezentare.

⁴² „Cele trei Crișuri”, Oradea, anul XI, nr. 9-10, septembrie-octombrie 1930, p. 113 menționează prezența și la Brașov a unui monument Take Ionescu.

⁴³ Dumitru (Tache, Take) IONESCU // Take IONESCU (13 octombrie 1858, Ploiești - 21/22 iunie 1922, Roma-Italia, înmormântat la Sinaia în incinta paraclisului mănăstirii). Studii secundare la Ploiești și București, doctorat în drept la Paris, în 1881. Carieră juridică, avocat, orator, ziarist, publicist, om politic P.N.L., trece la Partidul Conservator, în februarie 1908 este șeful Partidului Conservator-Democrat, ministru, reformator al învățământului, prim-ministru, militează pentru o acțiune concertată a tuturor forțelor pentru realizarea idealului național: Unirea tuturor românilor. A acționat pentru concertarea tuturor forțelor umane și materiale alăturării de Antantă. Organizează „Acțiunea Națională”, „Federația Unionistă”. La Paris acționează pentru a susține situația României. La 24 august / 6 septembrie 1918 sub conducerea lui s-a constituit la Paris Consiliul Național al Unității Române. A fost ales președinte al Consiliului Național pentru Unitatea Românilor la 20 septembrie / 3 octombrie 1918. Acesta a fost recunoscut la: 29 septembrie/ 12 octombrie 1918 de guvernul francez; 23 octombrie/ 5 noiembrie 1918 de guvernul S.U.A.; 29 octombrie / 11 noiembrie 1918 de guvernul englez; 9/22 noiembrie 1918 de guvernul italian. După încetarea ostilităților militare a făcut parte din delegația României la tratativele de pace se la Paris (A.N. inv. 1232, 58 u.a. 1900-1928; Take Ionescu, *Pentru România Mare – Discursuri din războiul 1915-1917*, București, 1919, 164

la inițiatorii aducerii în forul public a unui asemenea simbol, la modelatorul lucrării și data amplasării, a dezvelirii, participanții la respectiva solemnitate.

Infatuarea stăpânitorilor Transilvaniei, în plină ofensivă de maghiarizare a românilor spre sfârșitul veacului al XIX-lea a condus la amplasarea⁴⁴ în anul 1896, pe un promontoriu al muntelui Tâmpa⁴⁵, cu largă deschidere spre orașul Brașov a unui monument menit a evoca pe Árpád⁴⁶, conducătorul triburilor maghiare, Era fiul lui Álmos, născut în anul 820 și care a condus până la 895 triburile maghiare în deplasarea lor fiind presate de triburile pecenegilor în marșul lor spre vest.

S-a dorit ca respectiva lucrare să marcheze împlinirea a 1000 de ani de la venirea triburilor maghiare în Pannonia⁴⁷ și procesul de extindere a acaparării de teritorii cu pământeni truditori. În acest caz s-au ridicat lucrări impresionante în șapte orașe ale stăpânirii vechii Ungarii, pentru comemorarea evenimentului. Pe Tâmpa s-a ridicat o coloană având pe capitel un personaj redând un arcaș din timpul dinastiei arpadiene. Aceasta statuie făcea parte dintr-o suită, respectivele lucrări fiind amplasate pe actualele teritorii ale mai multor țări desprinse prin înfrângerea coaliției din care făcea parte și Austro-Ungaria (Croatia, Italia, România, Slovacia și Ucraina și

p.;A.N. Biblioteca III 8.177;Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea – material românesc-oameni și înfăptuiri*, Editura Cugetarea – Georgescu Delafras, București, 1940, p. 432-433; Wily Pragher, *București orașul contrastelor*, Berlin, p. 20: figura alegorică reprezentând râul Tisa, componentă a monumentului lui Take Ionescu. Pe vasul de unde „curge” apa cuvântul TISA, foto 14; p. 36: ansamblul monumentului; A.N. Biblioteca IV 4.440). Horia Nestorescu-Bălcești, *Ordinul masonic român*, Casa de editură și presă „Șansa” S.R.L., București, 1993, p. 379, poziția 1882; Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Guverne și guvernanți 1916-1938*, Editura Silex, București, 1996, p. 190).

⁴⁴ La 6 octombrie 1896, la Brașov, pe muntele Tâmpa, în zona dominatoare a orașului, a avut loc solemnitatea inaugurării monumentului ridicat de unguri lui Arpad, la împlinirea unui mileniu de la venirea strămoșilor pe pământurile Europei. La manifestare a participat ministrul maghiar Perezet, doi episcopi luterani au realizat sfințirea, asistați de numeroși unguri și sași. Românii n-au participat. Ca o reacție ulterioară monumentul a fost distrus prin dinamitare. („Calendarul pentru toți fii României pe anul de la Christos 1898”, p. 82).

⁴⁵ Muntele Tâmpa aparține structural de masivul Postăvaru, localizat în sudul Carpaților Orientali (mai precis în Carpații de Curbură) și înconjurat aproape în totalitate de municipiul Brașov^[2]. Înălțimea: 960 m. (după unele surse 995m), domină orașul cu aproape 400 m. oferind o splendidă panoramă asupra orașului, iar în zilele senine se poate observa întreaga țară a Bârsei. Muntele este alcătuit în principal din formațiuni calcaroase, formându-se în urma procesului de încrețire a scoarței terestre.

⁴⁶ Arpad, conducător al triburilor maghiare în perioada așezării lor în câmpia Panonică (circa 889-907) cu acțiuni expansioniste inclusiv spre teritoriul Transilvaniei. Întemeietor al dinastiei arpadiene. Árpád (850–907) a fost liderul triburilor maghiare și fondatorul dinastiei arpadiene. Árpád era fiul marelui prinț Álmos, liderul triburilor maghiare în timpul expansiunii spre vest. În jurul anilor 890, șapte triburi proto-maghiare l-au ales pe Árpád lider comun în Etelköz (regiunea celor cinci fluvii, dintre care trei au fost identificate în mod sigur - Nistru, Siret, Prut - celelalte putând fi Nipru și Bug). 20 de ani a fost liderul triburilor (în maghiară fejedelem) 'nobil maghiar'. Árpád a decedat în 907. Din 860 triburile proto-maghiare sub conducerea lui Árpád s-au hotărât definitiv să treacă Munții Carpați. În 896 au ocupat partea Tisei trecând spre vestul Europei, iar în 900/901 s-au așezat în Pannonia. Triburile proto-maghiare au intrat în câmpia Pannoniei cu aproximativ 200 000 - 250 000 de suflete (*Dicționarul Enciclopedic*, Editura Enciclopedică. București, 1993, p. 116).

⁴⁷ Pannonia a fost o provincie încorporată în Imperiul Roman delimitată la nord și la est de Dunăre, spre vest coincide cu Noricum și Italia superioară, și spre sud cu Dalmația și Moesia superioară. Pannonia a fost situată pe teritoriul de azi din vestul Ungariei, al Austriei de est, al nordului Croatiei, al nord-vestului Serbiei, al Sloveniei, al vestului Slovaciei și nordul Bosniei și Herțegovinei.

Ungaria). Proiectanți și realizatori au fost sculptorul Gyorgy Zala⁴⁸ și arhitectul pictor Albert Schickedanz⁴⁹. Pentru mulți din cetățenii Brașovului, această lucrare de 20 m. a rămas în memorie ca fiind statuia ducelui Árpád. De fapt, statuia îl reprezenta pe Tuhutum⁵⁰ (Teteny), unul dintre voievozii lui Árpád, este cel care a cucerit ducatul lui Gelu Românul și a devenit primul voievod maghiar al Transilvaniei. Pentru a preveni efectul intemperiei, lucrarea a fost dotată cu un paratrăsnet. Costul final pentru înălțare s-a ridicat la suma de 22.585 florini.

La 6 octombrie 1896 la Brașov, pe muntele Tâmpa, în zona dominatoare a orașului, a avut loc solemnitatea inaugurării monumentului ridicat de unguri lui Árpád la împlinirea unui mileniu de la venirea strămoșilor pe pământurile Europei Centrale. La manifestare a participat ministrul maghiar Perezet, doi episcopi luterani au realizat sfîntirea, asistați de numeroși unguri și sași. Românii n-au participat. Mesajul era un efectiv spin pentru cei care erau oprimați de urmașii acestor cotropitori.

Nemulțumirea a generat acțiunea distrugătoare prin dinamitare. Au fost întreprinse de către toate structurile statului austro-ungar ample investigații pentru prinderea făptașilor însă o totală tăcere s-a așternut. Mulți au fost anchetați, inclusiv prin supunerea la interogatorii unor agresive formule, fără a se obține speratele piste care să fie finalizate cu arestări, judecări și condamnări pilduitoare. În ultimă instanță, după ce s-a bătut pasul pe loc s-a ajuns la atribuirea acestei fapte unor anarhiști cu antecedente în alte multe cazuri. Documentele ulterioare consemnează că un anume *Ilie Cătărău* împreună cu Timotei Kirilov au cărat și pus dinamită la baza monumentului în septembrie 1913, reușind prin explozia produsă să-l deterioreze. Ruinele platformei au rămas pe fundația realizată până în anul 1966, când au fost îndepărtate de autorități. Astăzi, capul statuii recuperat se află în custodia Casei Parohiei Evanghelice din Brașov, iar pe Tâmpa mai există doar fundația simbolului. În perioada interbelică, dar și în ultimele decenii au fost formulate diverse propuneri pentru valorificarea respectivului promontoriu și a radierului fundației. Astfel în anul 1933 presa a consemnat propunerea⁵¹ ca pe locul respectiv să fie înălțată o Catedrală

⁴⁸ György Zala / Georg Zala/ (1858, Alsólendva, azi Slovenia - 31 iulie 1937, Budapesta) a fost un sculptor maghiar. Împreună cu Alajos Strobl și Fadrusz János, el este unul dintre importanții sculptori ai Ungariei prin realizările de la finalul veacului al 19-lea și începutul secolului 20.

⁴⁹ Albert Schickedanz (Schikedanz) (14 octombrie 1846, Biala, Galicia, Austria - 11 iulie 1915). S-a născut într-o familie de etnie germană. A studiat în orașul natal și la Kásmark (acum Kežmarok, Slovacia). După ce a studiat în Karlsruhe și Viena, a lucrat alături de arhitecți maghiari. El a proiectat memorialul Mileniului (1897-1905), la Budapesta clădirea Muzeului de Arte Frumoase (1899-1907) și Palatul de Artă (1905). A fost un valoros arhitect și pictor austro-ungar, realizator de lucrări preponderent în stil eclectic.

⁵⁰ Tuhutum a fost o căpetenie în subordinea ducelui Árpád care a acționat dinspre vest spre est pentru a înlătura conducătorii locali de origine română și a impus stăpânirea maghiară. El a cucerit în numele ducelui maghiar Árpád părțile de vest ale Transilvaniei (Bihor, Satu Mare și Sălaj), apoi a cerut stăpânului său dreptul de a cuceri noi teritorii în interiorul Ardealului, de data aceasta în folosul său propriu și al urmașilor săi. Primind aprobarea lui Árpád, Tuhutum a trecut din Sălaj cu oastea în zona actualului județ Cluj și îl atacă pe Gelu pe râul Almaș, un afluent al râului Someș. Oastea lui Gelu încearcă să opună rezistență, dar maghiarii apelează la vechea lor stratagemă: în timp ce o parte a oștirii lor atacă frontal adversarul, o altă parte trece râul printr-o zonă mai îndepărtată cade în flancul inamicului. Oastea lui Gelu este pusă pe fugă, iar Gelu se retrage spre o cetate pentru a continua, probabil, rezistența. Ajuns din urmă de oștile maghiare, Gelu este ucis în luptă în zona râului Câpuș. Astfel Tuhutum s-a impus ca voievod în zona centrală a Ardealului.

⁵¹ „Poliția”, București, anul I, nr. 4, 1 octombrie 1933, p. 48: referire la articolul lui C.G. Dragu din „Gazeta Transilvaniei” din 15 septembrie 1933 în care era tratată problema simbolului de pe muntele

Ortodoxă. În anii celui de al Doilea Război Mondial o altă propunere a fost făcută⁵² de către generalul Ioan Rășcanu⁵³, primarul Municipiului București care preconiza amplasarea unei mari Cruci monumentale.

Monumentul avea un pedestal platformă circular, pe care era fixată o coloană. În vârful acesteia era statuia, care înfățișa pe un războinic din oastea lui Árpád. Pentru aducerea pietrelor necesare s-a realizat un funicular, care pornea din Valea Cetății. Mecanismul era pus în mișcare de animale de povară. Monumentul a fost în decursul anilor ținta unor atacuri. În primăvara anului 1901, un necunoscut a împușcat statuia și a nimerit până de șoim de pe căciula ostașului. În după amiaza zilei de 27 septembrie 1913, de pe muntele Tâmpa s-a auzit o puternică detunătură, care a zguduit casele din oraș. După cercetări îndelungate s-a afirmat că monumentul a fost dinamitat de doi studenți, amintiți mai sus. Până la urmă, statuia a fost distrusă de o furtună, la puțin timp după respectiva acțiune. În 1916, pedestalul a fost aruncat parțial în aer de armata română. Ce a mai rămas în picioare a dăinuit o jumătate de veac, servind pentru escalade și chiar ca punct de observație militar, în anul 1966, ultimele componente ale ruinelor au fost complet îndepărtate.

ASTRA a inițiat în deceniul al patrulea dotarea forului public brașovean cu un grup statuar evocator al Unirii. Pentru a obține fondurile necesare s-au întreprins demersurile necesare obținerii aprobării pentru lansarea listelor de subscripție. Analiza a generat din partea Ministerului de Interne o corespondență⁵⁴ cu toate prefecturile țării pentru a se trece la acțiunea strângerii fondurilor necesare. Galopantele evenimente au blocat însă această intenție. O acțiune declanșată în primul deceniu al secolului XX a cunoscut finalizarea în anul 1920 prin inaugurarea Muzeului săsesc din

Tâmpa din Brașov unde în locul fostului monument al regelui Arpad al Ungariei propunea înălțarea unei catedrale.

⁵² A.N.-D.A.I.C., *fond M.C.A., D.A.*, inv. 819, dosar 99/1943, f. 60-61; oficiul parohial al bisericii române ortodoxe Sf. Treime din cartierul Tocile din Brașov, la 8 iunie 1943 aducea la cunoștința M.C.A. că la 5 iunie, în timpul vizitei primarului general al Capitalei, s-a apreciat ca oportună înălțarea unei cruci monumentale pe Tâmpa pe locul unde a fost monumentul lui Arpad, pentru a deveni Crucea Dreptății Românești; f. 98; Prefectura jud. Brașov aducea la cunoștința ministerului despre numirea membrilor comitetului pentru strângerea de fonduri și realizarea acestui obiectiv; f. 140; apelul către toți români pentru a contribui la ridicarea crucii monumentale pe Tâmpa.

⁵³ Ioan RĂȘCANU (4 ianuarie 1874, Cahul, România, azi în Ucraina – 1952, penitenciarul Sighet, jud. Maramureș). Studii la Iași continuate cu pregătirea și cariera militară și didactică universitară, atașat militar la Berlin 1907-1911, șef de cabinet al lui Nicolae Filipescu 1911-1912, șef de secții la M.St.M. 1912-1916, atașat pe lângă St.M.G. al armatei franceze, participant la bătălia de la Mărășești, general de brigadă 1917, comandantul Brigăzii 15 artilerie 1917-1918, apoi al Diviziei 1 vânători. La 1 martie 1918 trupele sale înlocuiesc pe cele ale generalului Ernest Broșteanu din Basarabia, secretar general al Ministerului de Război, ministru, deputat, general de divizie 1 ianuarie 1922, demisionat din armată și se încadrează în Partidul Poporului, ministru, comisar al guvernului pentru Basarabia și Bucovina în guvernul de „tehnicieni” condus de N. Iorga, senator, ministru, general de corp de armată (r.) 23 decembrie 1942, primar al Capitalei 14 noiembrie 1942 – 23 august 1944. Ulterior în 1950 arestat și întemnițat la Sighet, publicist (Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea – Material românesc – Oameni și înfăptuiri*, Editura Cugetarea – Georgescu Delafras, București, 1940, p. 716; Alexandru Predescu, *Vremuri vechi bucureștene*, Editura pentru turism, București, 1990, p. 175 menționează perioada 21 octombrie 1942 - 22 august 1944; Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Guverne și guvernanți 1916-1938*, Editura Silex, București, 1996, p. 232-233 menționează perioada 14 noiembrie 1942 – 23 august 1944 ca primar general al Capitalei.

⁵⁴ A.N.-D.J. Vrancea, Focșani, fond Prefectura jud. Putna, dosar **108/1933**, f. 15: la 4 octombrie 1933 Ministerul de Interne transmitea către prefecturile din țară inițiativa ASTRA de a ridica la Brașov un grup statuar dedicat Unirii. Pentru reușita acțiunii era solicitat un sprijin material din partea fiecărui județ.

Brașov și Țara Bârsei, instituție menită a evidenția istoria acestei comunități umane, modul de viață, exemplu de solidaritate, de asiduă muncă, interes pentru cultură.

Prima colecție muzeală publică din Brașov (1908), se realizează în anul 1908 pe baza donațiilor unor colecționari sași. Aceasta devine ulterior, nucleul **Muzeului Săsesc al Țării Bârsei**, fondat de Julius Teutsch (1867-1936), un pasionat colecționar de artă populară. Instituția muzeală și-a îmbogățit patrimoniul în perioada interbelică prin donații particulare și publice, precum colecția Gimnaziului „Honterus” din Brașov, care ilustrează civilizația, cultura și arta sașilor din Brașov și din Țara Bârsei.

Din anul 1937, o serie de cărturari români au întreprins cercetări și achiziții, îndeosebi de obiecte etnografice și de artă populară românească, care au condus la înființarea *Muzeul Asociațiunii Culturale ASTRA*. După cel de al Doilea Război Mondial profundele prefaceri, inclusiv culturale au impus în 1950 constituirea *Muzeul Regional Brașov* care a preluat patrimoniul celor două instituții muzeale anterioare, completând patrimoniul cu acțiunile de cercetare și noi achiziții, precum și prin donații. A intervenit o nouă organizare care a condus în 1967 la înființarea *Muzeului etnografic*. Prestigioasa revistă „Boabe de grâu” coordonată de Emanoil Bucuța⁵⁵ a integrat în paginile sale un articol de prezentare în care întemeietorul muzeului, Iulius Teutsch⁵⁶, prin textul și imaginile înserate⁵⁷, oferă elocvente mărturii. În 2008 a fost

⁵⁵ Emanoil BUCUȚA (Emanoil Popescu) (27 iunie 1887, Bolintin-Deal, jud. Ilfov, a zi Giurgiu - 7 octombrie 1946, București, cimitirul Sf. Vineri), a fost un scriitor și biolog român, membru corespondent al Academiei Române. A fost preocupat de cercetări de etnografie și folclor, de istorie literară și a scris poezie și romane poetice. Emanoil Bucuța este fondatorul și directorul revistei lunare „Boabe de grâu” cu apariție între anii 1930-1935, asigurând fotografiei etnologice prestigiul de document sociologic de certă valoare informativă. Prin modul de elaborare a sumarului, prin persoanele contactate pentru tratarea respectivelor teme, prin modul echilibrat al textelor însoțite de o valoroasă ilustrație, prin calitatea hârtiei și a tiparului revista a fost un port drapel al culturii românești la timpul respectiv. În „Istoria literaturii române de la origini și până în prezent”, G. Călinescu l-a introdus pe Emanoil Bucuța la categoria poetilor intimiști, alături de Gavril Rotică, Alexandru Claudiu, Al. Rally sau Perpessicius. Poetul cântă micul univers casnic, „cultivând manufactura metalică, cu ceva din tehnica lui Heredia”. Ale sale „Cântece de leagăn” au fost foarte imitate (de exemplu, de Emil Dorian). Proza sa este caracterizată de critic ca fiind „dioramică”. Opere: *Florile inimii: Miniaturi: Oglinzi: Cântece de leagăn*, Cartea Românească, București, 1920; *Românii dintre Vidin și Timoc: Cu un adaus de documente, folclor, glosar, fotografii, hărți*, Cartea Românească, București, 1923; *Fuga lui Șefki*. Roman, Cartea Românească, București, 1927; *Maica Domnului de la mare*, Colecția Gândirea, Cartea Românească, București, 1930; *Balcic*, Ramuri, Craiova, 1931 (republicat în 2003 la editura Cronicar, București); *Institutul Social Român*, Institutul de Arte Grafice „E. Marvan”, București, 1931; *Biblioteca satului*, Colecția Cartea satului, Fundația Culturală Regală „Principele Carol”, București, 1936 (Cu o vedere în culori după G. Petrașcu și cu alte chipuri); *Pietre de vad* (3 vol.), Editura Casei Școalelor, București, 1937 (vol. 1), 1941 (vol. 2), ? (vol. 3); *Legătura roșie*, Colecția Cartea satului, Fundația Culturală Regală „Principele Carol”, București, 1938 (cu desene de J. Giurgea-Negrilești și cu o vedere în culori după o pânză de Ștefan Popescu); *Capra neagră*. roman, Casa Școalelor, București, 1938 (Cu desene de Mac Constantinescu; republicat în 1977 la editura clujeană Dacia, colecția Restituiri, ediție îngrijită, prefată și note de Ion Vartic; coperta de Vasile Pop Silaghi); *Scrieri* (2 vol.), Editura Minerva, București, 1971/1977 (cu un studiu introductiv de acad. Perpessicius; Text stabilit și note de Lucia Borș-Bucuța și Violeta Mihăilă: vol. 1 cuprinde romanele Legătura roșie, Fuga lui Șefki și Capra neagră; vol. 2 cuprinde ...?); *Mozaic: Memorii*, Editura Cronicar, București, 2004; *Crescătorul de șoimi*, Colecția Cartea vremii, Fundația Culturală Regele Mihai I, București; *Românii din Bulgaria*, Cartea Românească, București, *Poveștile crivățului*, ? Coautor la: Duiliu Zamfirescu interpretat de Tudor Arghezi, G. Bogdan-Duică, Emanoil Bucuța, ..., Editura Eminescu, București, 1976 (antologie, studiu introductiv, tabel cronologic, note și bibliografie de Ioan Adam; coperta colecției: Ion Dogar-Marinescu).

⁵⁶ Iuliu TEUTSCH (1867 – 1936) arheolog și etnograf român de etnie sas, cercetător interdisciplinar al zonei Țării Bârsei, relicvele au constituit temelul unui valoros patrimoniu muzeal. I.T. este

publicată⁵⁸ lucrarea *Julius Teutsch și Muzeul Săsesc al Țării Bârsei în contextul muzeisticii românești și străine de la sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea*, apărută la Editura Istros a Muzeului Brăilei în colecția Teze de doctorat.

Brașovenii au considerat ca o datorie firească ca personalitatea juristului-epigramist Cincinat Pavelescu⁵⁹ trăitor și truditor pe plaiurile brașovene, inclusiv în calitate de director al revistei „Brașovul literar și artistic”, cu apariție între anii 1931-1935, să fie perpetuată și transmisă generațiilor viitoare prin aducerea în forul public a unui semnificativ simbol. Ideea realizării a fost formulată chiar a doua zi după înmormântarea lui. În 1934, predilect prin inițiativa unor magistrați, foști colegi ai săi, a presei și a numeroșilor săi admiratori acțiunea a fost declanșată. Pentru realizarea acestui obiectiv au fost organizate colecte publice. Intenția a antrenat la muncă⁶⁰

întemeietorul Muzeului Săsesc din Brașov (M.D.E. p. 1740; Radu Ștefănescu, *Julius Teutsch și Muzeul Săsesc al Țării Bârsei în contextul muzeisticii românești și străine de la sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea*, Editura Istros a Muzeului Brăilei, în colecția Teze de doctorat, 2010).

⁵⁷ Iulius Teutsch, *Muzeul săsesc din Brașov*, în: „Boabe de grâu”, București, anul IV, nr. 4, aprilie 1933, p. 138-146: p. 138: interior dintr-o casă țărănească săsească; p. 139: fațada clădirii Muzeului săsesc al Țării Bârsei, planul clădirii cu cele 11 secțiuni; p. 140: intrarea în muzeu având în fier forjat mențiunea 1908, inaugurat 1920; p. 141: sala vechiului Brașov având vitrine cu exponate, steagul și în centru macheta orașului secolului XVII; p. 142: sala vechiului Brașov având vitrine cu exponate, inclusiv cele cu port prezentând cetățeanul și cetățeană, în prim plan macheta orașului; p. 143: sala antichităților bisericești; p. 144: altarul dăruit de sora Rauss în 1685 bisericii din Deal Sf. Martin. Mormânt preistoric din Țara Bârsei în sicriu de piatră; p. 145: sala preistorică: vitrine și lăzi cu materiale „in situ”; p. 146: interior de casă săsească cu patul, masa, scaune, peretele cu ceramică (farfurii și cancee, blidar ș.a.) fotografia altarului O. Netoliczka – Brașov.

⁵⁸ A fost publicată în anul 2010 de către dr. Radu Ștefănescu de la Muzeul Județean de Istorie Brașov, cu sprijinul Consiliului Județean Brașov la Editura „Istros” a Muzeului Brăilei în colecția Teze de doctorat.

⁵⁹ CINCINAT PAVELESCU (20 octombrie/2 noiembrie 1872, București – 30 noiembrie 1934, Brașov, cimitirul Bellu, București, figura 13, locul 58). Studii la liceul „Sf. Sava” și la Facultatea de Drept din București. A desfășurat o prestigioasă și îndelungată activitate juridică ca magistrat în multe localități din țară ajungând în orașul de la poalele Tâmppei, Brașovul fiindu-i un mediu în care preocupările profesionale s-au împletit fericit cu cele literare. Bun observator al comportamentelor semenilor a fost un epigramist la care se remarca spontaneitatea caracterizării, catrenul definind om și faptă. Din 1891 a început să publice versuri cu pseudonimul *De la Milcov*, în revista „Biblioteca Familiei”. O notă distinctă a creației sale o constituie poemele caracterizate de grație, realizând o atmosferă de epocă, timpul și mediul servind trubadurului, prilej de transmitere a mesajului. Unele din poeziile sale au inspirat compozitorii ce le-au integrat în programele concertelor de române care s-au bucurat de mare popularitate, dăinuind în timp, fiind și astăzi cântate și audiate cu mult interes. Selectiv, menționăm: *Frumoasa mea cu ochii verzi* (muzica: Ion Mânzatu), *Îți mai aduci aminte, Doamnă* (muzica: Ionel Fernic), *Poema ochilor* (muzica: Ionel Băjescu-Oardă). A publicat și a fost redactor la „Literatorul” lui Alexandru Macedonski, cu care a colaborat și la realizarea unei tragedii în versuri, cu subiectul Biblic: „Saül”, redactor la „Convorbiri critice”, periodicul lui Mihai Dragomirescu, la „Lumea Nouă” ș.a. La Brașov, în anii 1931-1933, a inițiat și publicat revista „Brașovul literar și artistic”. A publicat, în 1911, volumul *Poezii*, iar în 1925 volumul *Epigrame*. A fost o consecventă prezentă la o serie de acte culturale, reacțiile sale fiind reținute de reprezentanții rubricilor mondene din presa timpului. „Îmi vreau țara în liniște, fericire, bogăție și lumină”, dorința lui Cincinat Pavelescu care se autocaracteriza: „Mie însumi: *Cutreierai întreaga țară/ Plătit cu-o leafă de aprod,/ Având sub togă o chitară / Și-o inimă în loc de cod.*”

⁶⁰ A.N.-D.A.I.C., fond M.C.A., D.A., dosarele 60/1935, f. 2, 70-72: 8 ianuarie 1935. Corespondența comitetului de inițiativă din Brașov pentru monumentul Cincinat Pavelescu. Lucrarea a fost acordată spre realizare sculptorului Oscar Spaethe. Președinte al comitetului Gr. Trancu-Iași preconiza amplasarea la 50 m. depărtare de bustul lui Ștefan O. Iosif, în centrul localității, între ASTRA și Cercul

creatoare mai mulți artiști plastici și arhitecți. Președinte al unuia dintre Comitetele de inițiativă a fost Grigore Trancu-Iași⁶¹. Era preconizată amplasarea în Parcul Central, azi definit „Nicolae Titulescu”. S-au oferit să realizeze lucrarea sculptorii Oscar Spaethe⁶², Oscar Han⁶³, Gheorghe Popa⁶⁴. Pentru pedestal și-au oferit serviciile arhitectul Sterie Becu⁶⁵ din București și I. Neag din Brașov. După modelarea realizată

Militar, cu fața la str. Lungă; f. 70. Cererea sculptorului Gheorghe Popa pentru a primi aprobarea pentru ridicarea la Brașov a bustului magistratului Cincinat Pavelescu, pedestalul a fost proiectat de arhitectul Sterie Becu, urmând a fi amplasat pe strada Ion G. Duca. Anexate planurile; 61/1935, f. 4. 5, 12: planurile pedestalului au fost elaborate de I. Neag din Brașov. În ianuarie 1935 se aprobase lui Oscar Han realizarea lucrării ca în luna noiembrie să intervină cererea lui Gh. Popa. ?! Cine este de fapt realizatorul ??? (A.N.-D.A.I.C., *fond M.C.A., D.A.*, dosar 61/1937, f. 168 :la Brașov, în parcul din fața Prefecturii bustul Cincinat Pavelescu 1872 – 1934 realizat de sculptorul Gh. Popa.

⁶¹ Grigore L. Trancu – Iași (23 octombrie / 4 (6,7) noiembrie 1873, Târgu Frumos, jud. Iași – 7 ianuarie 1940, București, Crematoriu), studii la Iași, bursier la Școala de Comerț, Facultatea de drept, doctor în științe economice la București. Carieră economică, juridică, didactică universitară, comercial-bancară. Om politic P.N.L., deputat, în 1917 la Iași participă la fondarea Partidului Muncii cu care aderă la Partidul Poporului 1919, ministru P.N.Ț, 16 aprilie 1934 deputat. Autor a unor lucrări de specialitate din domeniile comercial și financiar, publicist. (Pamfil Șeicaru, *Necrolog Grigore Trancu – Iași*, în: „Gazeta Municipală”, București, anul IX, nr. 406 din 14 ianuarie 1940, p. 1-2.

⁶² Oscar O. SPAETHE /SPÄTHE/ (19/31 iulie 1875, București, str. Puișorului nr. 4 – 14 octombrie 1944, Niculești, azi în componerea comunei Vintilă Vodă, jud. Buzău). Fiul familiei, de obârșie germană, de religie evanghelică, a sculptorului Oscar I. Späthe, în vârstă de 30 de ani și al Mariei O. Späthe, de 23 ani. Studii de sculptură la București, München 1894-1900, Berlin, cu o prestigioasă activitate desfășurată cu lucrări integrate în forul public și instituții muzeale. La revenirea în România de la studii a făcut demersuri pentru obținerea cetățeniei române. „Monitorul Oficial” nr. 61 din 18 iunie/1 iulie 1908 împământinirea. A participat la campaniile militare 1913, 1916-1918. Desfășoară o prestigioasă activitate pe parcursul a patru decenii, participant la expoziții interne și internaționale, la diverse concursuri, cu lucrări integrate în forul public, instituții muzeale. A fost unul din fondatorii Societății Tinerimea Artistică, profesor de sculptură și consilier în probleme artistice al principesei Maria. Căsătorit cu Florica ... la 27 noiembrie 1919 (Virgiliu Z. Teodorescu, *Oscar Spaethe*, în: „Anuar”, Sinaia, vol. I, 1996, p. 34-50, volum editat de Muzeul Național Peleș, care a operat eronat îndepărtări din text și din anexe; studiu referitor la biografia și activitatea artistului sculptor cu numeroase creații în forul public; Bustul Cincinat Pavelescu, lucrare care după modelarea sculptorului Oscar Spaethe a fost turnat în bronz și amplasat la mormântul din București în anul 1935).

⁶³ Oscar HAN (3 decembrie 1891, București - 14 februarie 1976, București). Studii la Școala de Belle Arte din București, elev al lui D. Paciurea, sculptor monumentalist, debut în 1924, permanentă prezență în expozițiile colective din țară și străinătate, critic de artă, carieră universitară. Inspirat de faptele cunoscute ca participant la primul război mondial, expune la Iași lucrări, reflectând situațiile trăite. Realizează și donează monumentul **Pe aici nu se trece** amplasat la bifurcația șoselelor de la Tișița, lângă Mărășești. Participând la concursurile pentru desemnarea realizatorului/realizatorilor monumentelor regilor Carol I și Ferdinand I, juriul îi acordă premiul I, dar nu și comanda realizării monumentelor. Lezat, a făcut diverse demersuri și a publicat virulente articole împotriva unei asemenea încălcări ale eticii. Munca de mai bine de patru decenii s-a concretizat prin numeroase prezențe ale lucrărilor sale în forul public, în muzeele și colecțiile de artă plastică. (Oscar Han, *Dălti și pensule*, Editura Minerva, București, 1970, 723 p. + pl. ilustrații. La p. 17: Oscar Han a locuit în fosta locuință a lui Alexandru Vlahuță pe str. Visarion nr. 30. În ultimii ani ai vieții adresa: str. Polonă nr. 60, atelier: Ermil Pangrati nr. 29.).

⁶⁴ Gheorghe POPA (nu dețin informații biografice sau alte realizări ale acestui artist).

⁶⁵ Sterie BECU (1882 sau 1885 - 1970). Studii de arhitectură, absolvent 1915, arhitect, pictor realizator de portrete, compoziții, copii după clasici, peisaje, nuduri. A avut participări-colaborări la realizarea unor monumente de for public (*Tabloul arhitecților* ..., 1937, p. 3: locuia în București pe str. Știrbei Vodă nr. 63.). Pentru monumentul Eroilor din Brașov, realizat de sculptorul Vasile Ionescu-Varo, a contribuit la proiectarea elementelor de arhitectură și ambient. Statuia redă în ostaș în atac. După amplasarea lucrării în piața Unirii din Șchei arhitectul revine, solicitând aprobarea pentru a interveni la partea superioară a pedestalului.

de sculptorul Gheorghe Popa, bustul a fost turnat în bronz. Solemnitatea dezvelirii a fost amânată de mai multe ori, pentru ca până la urmă festivitatea să aibă loc la 5 iulie 1935 când au participat mai multe personalități politice și de cultură.

Monumentul Cincinat Pavelescu se află amplasat pe o alee, în ambianța unei bogate vegetații, Bustul (hermă) turnat în bronz este așezat pe un pedestal bine proporționat, pe care sunt înscrise numele și anii vieții celui evocat. Autorul sculpturii este pentru privitor un anonim ca și momentul când a fost integrat în forul public. Cred că din respect pentru creatorul lucrării, atât numele, cât și anul ar trebui să fie înscrise pe pedestal. Cu atât mai mult că în privința autorului lucrările care fac referință la prezența acestui simbol în forul public din Brașov, fie că nu menționează autorul, fie că îi citează pe: Oscar Spaethe, pe Gheorghe Popa sau pe Oscar Han. Este o lucrare de bună calitate, atât ca modelare conferită de artistul creator, cât și de cei care au asigurat turnarea în bronz, operă cu multă expresivitate, sugerându-ți pe spiritualul magistrat, epigramistul prompt gata a da replica cu o spontaneitate proverbială, care, în anii prezenței în urbea de la poalele Tâmppei, a impresionat pe contemporani și prin civismul manifestat. Este o lucrare de Patrimoniu Cultural Național care revendică o atribuire și o informare corespunzătoare a privitorului.

Întru cinstirea regelui Ferdinand I militarii din Garnizoana Brașov au acționat pentru a integra un bust în curtea cazărmii Regimentului Vânătorilor de Munte, din strada Mihai Viteazul. La solemnitatea dezvelirii organizată⁶⁶ la 29 iulie 1934 au participat și reprezentanți ai Casei Regale. Din păcate și atunci ca și acum, presa n-a consemnat informații despre autorul lucrării.

Evoluția economică a Brașovului în relație cu terțe așezări umane nord și sud dunărene și chiar din occidentul Europei a constituit magnetul de atragere al întreprinzătorilor aromâni, greci ș.a. care, în timp, prin modul de organizare exemplară, au ajuns să fie cunoscutele case de comerț prin intermediul cărora erau realizate importante tranzacții. Atât negustorii autohtoni cât și cei amintiți mai sus au considerat, în al patrulea deceniu al secolului al XIX-lea, că era necesar un loc de reuniune inițial cu caracter profesional

Casina română din Brașov a fost înființată în 1835, fiind inițial o adunare a negustorilor brașoveni. Treptat, adunarea a evoluat devenind o instituție de cultură, care a reunit pe cei mai străluciți cărturari ai localității și chiar a unora aflați temporar în oraș. Negustorii brașoveni (români, greci, balcanici, armeni) se adunau în Casină pentru a discuta afaceri, a bea cafea, și a audia articole din „Gazeta de Transilvania”, „Kronstädter Zeitung” sau „Curierul de ambele sexe”. Audițiile erau prilej de ulterioare comentarii. Instituția a evoluat și caracterul exclusivist al adunării s-a diminuat treptat, negustorii iubitori de cultură (ca Gheorghe Nica sau Niță Iuga) introducând inițial ca musafiri și mai apoi ca efectivi membrii ai Casinei pe George Barit, Iacob și Andrei Mureșianu, iar ulterior pe fii lor, întorși de la studii din Viena sau alte orașe europene. Pandeli Dima a introdus și profesori de la noul înființat gimnaziu. Treptat, numărul negustorilor scăzând, Casina a devenit un club democratic, putând fi întâlniți aici

⁶⁶ „Albina”, București, anul XXXVII, nr. 30, 3 august 1934, p. 2: la Brașov la 29 iulie a fost dezvelit bustul regelui Ferdinand I, la solemnitate a participat și regele Carol al II-lea; *ibidem*, nr. 31, 10 august 1934, p. 8-9 **bustul regelui Ferdinand I**, bronz, a fost ridicat de Regimentul Vânătorilor de Munte din Brașov. Pe pedestalul din piatră au fost dăltuite texte („Realitatea ilustrată”, București, anul VIII, nr. 393, 5 august 1934, p. 2: La Brașov săptămâna trecută s-a dezvelit bustul **Ferdinand I**, foto: participarea la solemnitate a Casei Regale; A.N.-D.A.I.C., *fond M.C.A., D.A.*, inv. 819, dosar 68/1937, f. 168: în curtea cazărmii Regimentului Vânătorilor de Munte, strada Mihai Viteazul, autor ???).

protopopi, avocați, judecători, morari, funcționari de bancă, măcelari etc., toți discutând politică potrivit intereselor românești.

În 1935, la împlinirea a 100 de ani de la înființarea Casinei române din Brașov, a fost tipărită o monografie a acestei instituții, cu multe ilustrații, documente și studii scrise de istorici brașoveni. A fost prilejul organizării unor concludente manifestări⁶⁷ culturale.

Astăzi, fostul sediu al Casinei, o construcție din secolul XIX, ridicată pe bazele unei vechi locuințe medievale aflată în Str. Poarta Schei, nr. 3, are pe frontispiciu o placă memorială cu textul: *"În această clădire a luat ființă în anul 1835 societatea cultural politică a românilor brașoveni Casina Română, care de-a lungul ființării sale a adus o importantă contribuție la lupta pentru unitate națională. Aici s-au întrunit (în 1848) personalități de frunte ale vieții culturale din Țara Românească și Moldova: Vasile Alecsandri, Alecu Russo, Ion Eliade Rădulescu, Christian Tell, Gheorghe Magheru."*

Un deziderat care s-a constituit preocupare pentru toți românii încă din timpul ostilităților militare, dar mai ales după încetarea acestora a fost aducerea în forul public a unor reprezentative monumente întru cinstirea Eroilor. Comitetele de inițiativă, după definirea a ceea ce doreau să obțină, treceau la strângerea fondurilor necesare, acțiune care adesea s-a desfășurat pe parcursul a mai mulți ani, timp în care numeroase evenimente potrivnice au blocat bunele intenții. Ne limităm la amintirea calamității care a constituit-o falimentarea băncilor cu ocazia mării crize mondiale, precedată în România de criza provocată de politica de dumping practică de U.R.S.S. pentru a dobândi valuta cu care să treacă la înarmare și care pentru România a însemnat înlăturarea de pe terțe piețe tradiționale. Ca atare, pentru obiectivele mai ambițioase au fost necesare aproape două decenii, existând și situații când evenimentele politico-militare au blocat definitiv asemenea acțiuni.

Reuniunea Femeilor române din Brașov a acționat cu o exemplară tenacitate pentru realizarea⁶⁸ **Monumentului Eroilor din Șchei**. Comanda realizării componentelor plastice ale viitorului monument a fost încredințată spre realizare sculptorului Vasile Ionescu-Varo⁶⁹, iar proiectarea pedestalului a revenit arhitectului

⁶⁷ Casina din Brașov, în: „Boabe de grâu, anul IV, nr. 4 aprilie 1933, p. 213; „Parlamentul românesc”, București, anul VII, nr. 191, 18 ianuarie 1936 referință la centenarul instituției înființată de negustorii români autohtoni ca și macedoneni în cadrul căreia au fost gândite și realizate manifestări cu caracter cultural și politic ale românilor din Brașov, Țara Bârsei și Țara Oltului. Sunt amintiți ca personalități care s-au afirmat: Manole Diamandi, Andrei și Aurel Mureșianu, Gavril Munteanu, Andrei Bârseanu, poetul I.A. Lapedatu, Ioan C. Panțu, Virgil Onițiu. Manifestările sărbătoririi au fost onorate și cu prezența regelui Carol al II-lea, Alexandru Lapedatu. Cităm câteva din lucrările care au fost editate pentru a evidenția valoarea informațiilor încorporate în scriptele acestor importante unități comerciale: Elena Moisuc, Dumitru Limona, Mihaela Odette Ionescu, Constantin Cubleşan, *Saeculum, Documente Inedite*, Editura Junimea, Iași, 1977, 158 p.; Dumitru Limona, Natalia Trandafirescu *Documente economice din arhiva Casei comerciale Ioan St. Stamu (1714-1876)*, vol. I, București, 1983; Dumitru Limona, Natalia Trandafirescu, *Documente economice din arhiva Casei comerciale Ioan St. Stamu. 1860-1876*, vol. II, București, 1987.

⁶⁸ A.N.-D.J. Brașov, *fond Primăria municipiului Brașov*, dosar 4217/1936, f. 1: la 18 februarie 1936 Primăria acorda ca subvenție pentru **monumentul Eroilor** suma de 50.000 lei, reprezentând contribuția municipalității la această operă.

⁶⁹ Vasile P. IONESCU-VARO (13 ianuarie 1887, București - ? 1966/1968 ?), studii la Școala de Belle Arte din București, specializare Paris, sculptor cu realizări în perioada 1906-1954. Participant la expozițiile oficiale începând din 1915, la „Tinerimea Artistică”, la toate edițiile „Salonul Ateneului Român” și ale „Cercul Artistic”. Participant la concursurile pentru monumentele: Unirii din Cernăuți, Spiru C. Haret din București, regilor Carol I și Ferdinand I din București. Realizator al monumentelor:

Sterie Becu. Intervenind modificări ale legislației în privința monumentelor publice, piesele deja turnate și expediate de artistul modelator de la București la Brașov au fost temporar depozitate la liceul „Andrei Șaguna”⁷⁰ până la obținerea aprobării din partea Comisiei Monumentelor Publice. Monumentul urma să fie amplasat în Piața Unirii⁷¹ din cartierul Șchei, în fața Bisericii Sf. Nicolae⁷². Unul dintre membrii Comisiei

Eroilor din scuarul de lângă biserica Silvestru București, Ecaterina Teodoroiu din Brăila, Cavaleriștilor de la Grozești-Oituz, azi Onești, Eroilor Regimentului 5 din Călărași, Eroilor din Brașov – cartierul Șchei – Piața Unirii, Eroilor de la Oituz (cimitir), statuia regelui Ferdinand I de la Orăștie. Realizator al busturilor: regele Ferdinand I, patriarhul Miron Cristea, prof. Emanoil C. Teodorescu, generalul C. Scărișoreanu. Relieful regele Ferdinand I și regina Maria (Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea – material românesc – oameni și înfăptuiri*, Editura Cugetarea – Georgescu Delafras, București, 1940, p. 435; I. Zamfirescu, V. Căndeș, V. Moga, *Ateneul Român*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 211; Petre Oprea, *Artiștii participanți la expozițiile Societății Tinerimii Artistice (1902-1947)*, Editura Maiko, București, 2006, 88 p., La p. 50 Vasile Ionescu-Varo născut la 13 ianuarie 1887, București, decedat 1966, participant la expozițiile Tinerimea Artistică din anii: 1916 cu o lucrare și 1920 cu două lucrări; Virgiliu Z. Teodorescu, *Contribuții la cunoașterea activității sculptorului Vasile Ionescu-Varo*, în: „Buletinul Muzeului Militar Național „Regele Ferdinand I”, București, nr. 6, 2008, p. 262-270; A.N.-D.A.I.C., *fond M.C.A., D.A.*, inv. 819, dosarele 68/1937, f. 168 statuia Ostașului Român în avântul atacului, realizată de Vasile Ionescu-Varo pentru monumentul Eroilor din Piața Unirii (fostă Prundului) din Șcheii Brașovului până la obținerea avizării din partea C.M.P. împreună cu basoreliefurile au fost depozitate la Liceul „Andrei Șaguna”; 55/1937, f. 28 componentele monumentului Eroilor din Șcheii Brașovului, C.M.P. jurnal 133, 14 aprilie 1937; 89/1037 vol. I, f. 48: la 14 aprilie 1937 arhitectul Sterie Bocu solicita aprobarea pentru monumentul Eroilor de la Brașov care a fost realizat prin acțiunea comitetului de inițiativă, președinte d-na Pricu. Comanditarii au oferit spre realizare lucrarea sculptorului Vasile Ionescu-Varo și arhitectului Sterie Bocu; f. 58 schița monumentului Eroilor; f. 59 schița amplasamentului. C.M.P. analizând documentația, jurnal 133, 14 aprilie 1937: aprobat; 81/1937, f. 48 cererea pentru avizarea ridicării monumentului Eroilor din Brașov, C.M.P. jurnal 133 14 aprilie 1937; 55/1937, f. 28 C.M.P. jurnal 133, 14 aprilie 1937 statuia reda un ostaș în atac, bronz, autor Vasile Ionescu-Varo, proiectul soclului arhitectul Sterie Becu).

⁷⁰ Liceul „Andrei Șaguna” Brașov, vechea instituție școlară evoluată din ceea ce este cunoscut ca existent, documentar de la 6 ianuarie 1598. În anul 1850, la inițiativa protopopului Ioan Popazu, a omului politic și istoricului George Barițiu și a cărturarului Iosif Barac, ca și a locuitorilor români din Brașov, cu ajutorul material al Bisericii Sf. Nicolae și Sf. Adormire din Cetate, au început cursurile Gimnaziului Mic Român de Religie Ortodoxă Orientală, în Casa Băcanului. La 17 septembrie 1851 (de sărbătoarea Sf. Sofii), episcopul (devenit ulterior, mitropolit) Andrei Șaguna a pus piatra fundamentală a clădirii școlii, la a cărei edificare au contribuit toți cei care doreau, cu ardoare, învățământ românesc. La data finalizării construcției (1854), gimnaziul era - cronologic - al treilea din Transilvania, respectiv al șaselea din ținuturile locuite de români, adăugându-se școlilor din Blaj, București, Beiuș, Iași și Craiova. Din anul 1922 gimnaziul poartă numele ctitorului său. În anul 1996 Liceul „Andrei Șaguna” a devenit Colegiu Național (A. Mureșianu, *Școalele naționale centrale și liceul Andrei Șaguna din Brașov*, în: „Boabe de grâu”, București, anul IV, nr. 4, aprilie 1933, p. 193 - ...)

⁷¹ Piața Unirii din cartierul Șcheii Brașovului reprezintă un spațiu urban de prestigiu al municipiului, constituind un obiectiv de patrimoniu cultural important. Este agora acestei comunități în jurul căreia s-au petrecut numeroase evenimente. Acțiunile declanșate în ultimii ani considerate de edilii orașului ca benefice sunt însă dezaprobat de comunitate, constatându-se o diminuare a posibilităților de cunoaștere a obiectivelor care o încadrează.

⁷² Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului. Datând ca așezământ religios din anul 1292, Biserica Sf. Nicolae domină azi, prin dimensiunile sale impresionante, Șcheii Brașovului. Biserica a fost ridicată în piatră începând din anul 1495 de către localnici cu ajutorul domnitorului Țării Românești, Neagoe Basarab. În decursul anilor dezvoltarea comunității umane, amplificarea posibilităților materiale și sprijinul moral și material obținut de la comunitățile extra carpatice au condus la amplificarea construcției, a dotării și a funcțiilor sale. Coordonate: 45°38'08"N, 25°34'53"E. Satul românesc de aici, concentrat în jurul lăcașului de cult, un centru ortodox puternic din moment ce, în anul 1399, care a determinat pe papa Bonifaciu al IX-lea să ceară într-o bulă convertirea "schismaticilor" din Corona. Biserica ortodoxă și școala românească, construită în apropierea așezării săsești, au fost un

Monumentelor Publice, arhitectul Horia Teodoru,⁷³ a constatat o neconcordanță între documentația primită, analizată și avizată de respectiva comisie și finalizarea lucrării, fapt care l-a determinat să reacționeze⁷⁴, revendicând reanalizarea și refacerea pedestalului eronat realizat. Ca atare, a fost realizată refacerea pedestalului⁷⁵ chiar în perioada când o nouă conflagrație se declanșa în Europa cu menirea de a schimba hotarele statelor în favoarea revanșarzilor.

Teatrul de război civil din peninsula iberică, care a precedat sugestiv evenimentele celui de al Doilea Război Mondial, a antrenat ca apărători ai respectivelor tabere antagonice reprezentanți din diversele țări ale Europei ca sprijinitori sau adversari ai regimurilor monarhic naționalist sau republican. La timpul respectiv din România s-au aflat prezenți combatanți în ambele tabere. Din rândurile

important centru spiritual și cultural pentru românii din toată Țara Bârsei, acțiunea lor extinzându-se asupra românilor din întreg spațiul românesc, mai ales după venirea diaconului Coresi care a început să tipărească aici cărți bisericești în limba română. Numeroși domni și familiile acestora au acordat danii bisericii din Șchei. Chiar și împărăteasa Rusiei, Ecaterina a II-a, a trimis bisericii daruri scumpe constând în bani, obiecte sfinte preoțești și arhieriești, obiecte de cult din metal prețios. Biserica a fost ridicată inițial în stil gotic, apoi a suferit diverse transformări în stil baroc. În secolul al XVIII-lea planul bisericii a fost completat prin adăugarea unor paraclise și a unui pridvor. Voivezii celor două țări românești au înzestrat biserica cu o colecție însemnată de icoane vechi. Biserica Sfântul Nicolae a fost renovată în perioada interbelică prin grija localnicilor și păstrează fresce executate de marele pictor brașovean Mișu Pop. În cimitirul bisericii sunt îngropate personalități importante din istoria națională și locală ca: dr. Aurel Popovici, preotul Vasile Saftu, dr. Ioan Meș otă, Nicolae Titulescu s.a.

⁷³ Horia TEODORU (28 iunie 1894, Ploiești, jud. Prahova – 20 iunie 1976, București). Studii de arhitectură la Paris, specializat ca arhitect urbanist, restaurator de monumente istorice, cercetător în domeniul perspectivei la Școala română de la Roma, carieră universitară, proiectant al unor edificii din București și din țară, activitate în cadrul Comisiunii Monumentelor Istorice, a Comisiei Superioare a Monumentelor Publice, colaborări cu artiștii sculptori la realizarea unor monumente de for public, artist plastic, gravor, publicist. Între anii 1926-1928, Horia Teodoru studiază la Academia di Belle Arti din Roma, unde se specializează în probleme legate de restaurare. Profesor la Academia de Belle-Arte din București începând cu 1931, Horia Teodoru lucrează și în cadrul Comisiei Monumentelor Istorice. În calitate de restaurator, participă la lucrările de restaurare realizate la Curtea Veche, Palatul Cotroceni, biserica Colțea, biserica Sf. Gheorghe. Ca profesor și teoretician este renumit pentru lucrările sale în domeniul perspectivei (Vasile Drăguț, *Profil Horia Teodoru*, în: „Arta”, București, anul XXI, nr. 10, 1974, p. 6-7; Paul Constantin, *Dicționarul universal al arhitecților*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 314 -315).

⁷⁴ A.N.-D.A.I.C., fond M.C.A., D.A., inv. 819, dosarele 72/1939, f. 52 arhitectul Horia Teodoru sesizează C.S.M.P. că monumentul Eroilor din Brașov nu corespunde, nefiind realizat în conformitate cu planul aprobat de M.C.A. Se hotărăște de către C.S.M.P., jurnal 453, 2 iunie 1939 ca să se ceară fotografii și lămuriri din localitate și să se amâne inaugurarea; f. 90 A fost problema pedestalului impunând modificarea lui. C.S.M.P. jurnal 548, 5 septembrie 1939 aprobă lucrările de amplificare; 104/1939, foto: f. 8, 9 Piața Unirii din Șchei, lateral stânga; f. 10, lateral dreapta; f. 11 față dreapta; f. 31 adresa Prefecturii jud. Brașov din 28 iulie 1939 către M.C.A. în problema monumentul Eroilor supusă atenției C.S.M.P. jurnalele 453 și 548; f. 98 planul arhitectului Sterie Becu C.S.M.P. jurnal 548; f. 106 și 71/1939, f. 148 la 30 august 1939 arhitectul Sterie Becu solicita M.C.A. aprobarea de a modifica partea superioară a pedestalului monumentului Eroilor din Șchei în urma constatărilor făcute cu ocazia unei vizite la fața locului. Modificările au fost formulate de comun acord cu Reuniunea Femeilor Române C.S.M.P. jurnal 548 5 septembrie 1939 aproba modificările față de planul inițial.

⁷⁵ F.T. *În memoriam*, Editura Militară, București, 1971, p. 217 citează pe arhitectul Sterie Bocu monumentul Eroilor din Șchei RECUNOȘTINȚĂ EROILOR; F.T., M.C., p. 72-73 dezvelirea monumentului Eroilor din Șchei în 1939; Ștefan Petraru, Constantin Catrina, *Brașovul memoriat*, Editura Sport Turism, București, 1976, p. 45 atribuie inițiativa Reuniunii Femeilor Române, nu menționează autorul, dezvelirea în 1939; „România '83”, București, p. 236-237 monumentul Eroilor din Piața Unirii, cartierul Șchei.

acestora ca apărători ai regimului generalului Francisco Franco⁷⁶, organizatorul loviturii de stat militare care a reunit toate forțele naționaliste, au participat ca reprezentanți ai dreptei și șapte legionari români din rândurile cărora au căzut în luptele pentru menținerea sau preluarea puterii la Madrid tinerii Ionel Moța⁷⁷ și Vasile Marin⁷⁸. În ziua de 13 ianuarie 1937, Compania 21 din Legiunea Străină (la Veintiuna) se afla în apărare la Majadahonda, la 15 km. de Madrid, fiind supusă unui masiv atac al trupelor guvernamentale. Cei doi se aflau într-o tranșee ca mitraliori când un obuz le-a curmat viețile. Cadavrele lor fiind recuperate din zona de luptă, au fost trimise în România, după un scurt popas pe teritoriul Germaniei unde sicriile lor au fost primite cu onoruri de către regimul hitlerist. În țară o serie de oameni au acționat pentru a le fi organizate funeralii naționale. Misiunea alcătuirii programului solemnității din Capitală și-a asumat-o arhitectul Constantin Iotzu. A fost momentul când a fost luată în discuție și problema locului de veci existând și propunerea⁷⁹ ca să fie înmormântați într-un mausoleu, special creat, în orașul Brașov. Până la urmă a fost adoptată măsura ca respectivul mausoleu să fie creat în curtea „Casei Verzi” din cartierul Dămăroaia din zona nordică a Capitalei, proiectarea fiind concepută de același arhitect, realizator și al proiectului casei.

Al patrulea deceniu al secolului XX, prin modul de revenire în țară, de înlăturare de la tron a fiului Mihai și de conducere discreționară, căutând ca din orice faptă a altora să și-o atribuie pentru a fi socotit drept ctitor, ce-i putea asigura atât o largă apreciere la public cât și eventuale avantaje materiale, au generat la paroxism cultul personalității regelui Carol al II-lea⁸⁰. Ca atare, lucrările de artă plastică, la o

⁷⁶ Francisco FRANCO Bahamonde (4 decembrie 1892, Ferrol, Galicia, Spania – 20 Noiembrie 1975, Madrid), a fost un activ general, dictator și lider naționalist acționând ferm în timpul rebeliunii devenită pe parcursul anilor 1936-1939 un efectiv război civil, ca apoi să se implice nemijlocit în calitate de prim ministru al Spaniei în perioada 30 ianuarie 1938-8 iunie 1973 la refacerea țării pregătind eşalonat revenirea la regimul monarhic.

⁷⁷ Ioan MOȚA (22 iunie/5 iulie 1902, Orăștie - 13 ianuarie 1937, lângă Madrid – Spania, înmormântat în Mausoleul de la „Casa Verde” (Bucureștii Noi)) studii la Sibiu, București, Iași, Paris, Cluj, doctor în drept la Grenoble, avocat, militant naționalist, fondator al Gărzii de Fier, ziarist, publicist. Pe 13 ianuarie 1937 își pierde viața la Majadahonda Ion Mota și Vasile Marin. N. Iorga le consacră în periodicul „Neamul Romanesc” un editorial intitulat „Doi băieți viteji”. La începutul lunii februarie le sunt aduse în țară trupurile cu un tren special care oprește în gările românești importante de pe traseu; se păstrează momente de reculegere, au loc slujbe de pomenire... La București, Mota și Marin sunt prohoditi pe 13 februarie 1937 de un impresionant sobor preotesc; unele ziare apar într-un chenar negru.

⁷⁸ Vasile MARIN (16/29 ianuarie 1904, București - 13 ianuarie 1937, Majadahonda lângă Madrid, Spania), Studii universitare la București, finalizate în anul 1932 la drept cu teza: „Fascismul”. A fost un om politic român, comandant legionar. A fost căsătorit cu Ana Maria Marin. A căzut la Madrid, în luptele din Războiul civil din Spania, împreună cu Ion Moța. Cei doi au fost declarați eroi și au fost înmormântați la „Casa Verde” (sediul Mișcării Legionare), unde a fost ridicat un mausoleu în onoarea lor. Se estimează că peste un milion de oameni i-au condus pe ultimul drum.

⁷⁹ A.N.-D.A.I.C., *fond Casa Regală*, inv. 727, dosar 33/1937 problema preconizatăului mausoleu de la Brașov pentru „martirii” fasciști Moța și Marin.

⁸⁰ Carol al II-lea (3/15 octombrie 1893, Sinaia – 1953, Estoril, Portugalia, înmormântat în cimitirul regal al mănăstirii Sao Viente, Lisabona, osemintele aduse în România în 2003, prin grija Guvernului României și depuse la Curtea de Argeș în construcția situată între biserică și actualul palat episcopal cu paraclisul Sf. Muceniță Filofteia. În veacurile anterioare pe locul respectiv a fost paraclisul Sf. Apostoli Petru și Pavel). Pregătire militară, sublocotenent la 3 octombrie 1909, locotenent la 3 octombrie 1912, căpitan la 3 octombrie 1914, maior la 1 octombrie 1916, locotenent colonel la 1 noiembrie 1917, colonel la 1 februarie 1919 cu participare la campania din 1917, dezertor nesancționat, a renunțat în mai multe împrejurări la calitatea de moștenitor al tronului României,

diversitate de mărimi, posturi, amplasamente au fost prilej de a fi în grațiile suveranului și a camarilei sale. Artiști plastici au ajuns să se preocupe prioritar de plasamente ale comenzilor pentru a obține veniturile necesare vieții. Într-un asemenea carusel a fost implicat spre finalul respectivului deceniu carlist și sculptorul Vasile Dimitriu-Leorda⁸¹ care se oferea să realizeze pentru Primăria Brașov un bust Carol al II-lea. Conform celor stipulate de noile reglementări pentru amplasarea unei lucrări de sculptură era necesar avizul prealabil din partea Comisiei Superioare a Monumentelor Publice⁸², care, pentru a putea realiza o corectă analiză, revendica un dosar în care era inclusă toată documentația (texte, planuri, fotografii cu detalii referitoare atât la

părăsind teritoriul țării. A fost perioada până în iunie 1930 când a purtat pe pașaport numele CAROL CARAIMAN. Revine în țară la 6 iunie 1930 sprijinit de masonerie și de o serie de personalități ale vieții politice. Procedează la 8 iunie 1930 la preluarea tronului de la fiul său prin manipularea Parlamentului României. În anul 1933 a fost proclamat ca „Mare protector” al masoneriei. Evoluția situației internaționale l-au determinat să preconizeze interzicerea formală în anul 1936 a activității acesteia. La începutul anului 1937 masoneria trece în „adormire”. În urma hotărârii Parlamentului României din 8 iunie 1930 a fost proclamat rege al României, funcție la care a fost nevoit să renunțe la 6 septembrie 1940 retrăgându-se de la tron în favoarea fiului său Mihai. Ca rege a manifestat un interes (personal = financiar și imagine) deosebit pentru propășirea economică și culturală a țării. Desemnat în anul 1921 membru de onoare al Academiei a fost partizanul afirmării României prin realizările culturale și științifice stimulând creația artistică și literară. S-a căsătorit în anul 1918 cu Ioana (Zizi) Lambrino, la 10 martie 1921 cu principesa Elena a Greciei și în anul 1947 cu Elena Lupescu. Preocupat de fast a inițiat manifestări de amploare care au antrenat tineri și vârstnici la realizarea unor grandioase acțiuni. Amintim în acest sens „Cântarea României”. Mare colecționar de artă, filatelist, memorialist. I-a plăcut să se erijeze în postura de ctitor, dar pe banii altora (M.R., *Anuarul armatei române pe anul 1920*, ediție provizorie, Atelierele grafice Socec, București, 1921, p. 17 evoluția militară a prințului Carol. [consultat la Biblioteca M.M.N.]; Nicolas M. Nagy - Talavera, *Fascismul în Ungaria și România*, Editura Hasefer, București, 1996, p. 375; Zigu Ornea, *Anii treizeci – Extrema drepte românești*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1995, p. 16-17, 468; Francesco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier 1919- 1941 – Mișcarea ultranaționalistă*, ediția a II-a, Editura Humanitas, București, 1995, p. 372; Horia Nestorescu – Bălcești, *Ordinul masonic român*, Casa de editură și presă Șansa, București, 1940, La p. 265, poziția 622.; *Ibidem*, *Enciclopedia ilustrată a Francmasoneriei din România*, Centrul de Studii Francmasonice, București, 2005, vol. 1, 462 p. + 16 pl. La p. 224-226; Virgiliu Z. Teodorescu, *Politică și masonerie*, în: „Inorogul – Caiete masonice”, editat de Centrul național de studii francmasonice, București, 2001, la p. 263-286).

⁸¹ Vasile DIMITRIU-Leorda () Un artist plastic de excepție. Surd demutizat a beneficiat în formarea sa ca artist de ceea ce au reușit cei din Institutul creat de dr. Carol Davila la Focșani să-i ofere ca pregătire pentru viață, pentru a veni în ajutorul celor cu astfel de deficiențe. La rândul său a devenit cadru didactic în cadrul acestei instituții specializate, predând artele plastice. Activ sculptor s-a impus în epocă, deși handicapat, surdo mut, prin școlile parcurse a fost demutizat, fiind la rândul său formator de noi competitivi creatori.

⁸² Comisia Monumentelor Publice (C.M.P.) a fost înființată prin Decizia Ministerului Cultelor și Artelor (M.C.A.), numărul 45.413 din 14 noiembrie 1929, publicată în Monitorul Oficial, nr. 52 din 5 martie 1930. Ulterior, în deceniul următor, s-au făcut retușuri de natură legislativă devenind Comisia Superioară a Monumentelor Publice (C.S.M.P.) care în domeniul legislativ, organizatoric au condus la instituirea unor raporturi cu diverșii comanditari menite să permită aducerea în forul public numai a unor prestigioase realizări monumentale (A.N-D.A.I.C., *fond Onisifor Ghibu*, inv. 1835, dosar 472/1938 Regulamentul pentru monumentele publice, publicat în „Monitorul Oficial”, București, nr. 293, p. I-a, 16 decembrie 1938: sunt menționate atribuțiunile Comisiei Superioare a Monumentelor Publice; Virgiliu Z. Teodorescu, *Informații referitoare la activitatea desfășurată de către Comisia Superioară a Monumentelor Publice*, în „Revista Arhivelor”, București, anul XII, nr. 1, 1969, p. 129-150; Niculae Niculae, *Societăți și așezăminte pentru ridicarea operelor comemorative de război*, în: „Revista muzeelor și monumentelor – seria Monumente istorice și de artă”, București, nr. 2, 1977, p. 79-81; Ioan Opriș, *Comisia Monumentelor Publice și activitatea ei*, în „Revista Arhivelor”, București, anul LXV, vol. L, nr. 3/1988, p. 267-276; cooperarea cu alte instituții).

lucrare, cât și la ambientul amplasamentului preconizat). Demersul întreprins⁸³ se referea tocmai la o asemenea lucrare care urma să fie așezat în incinta clădirii Primăriei municipiului Brașov.

Propășirea învățământului în limba română la Brașov în ultimii ani ai secolului XIX și primii din următorul a avut în profesorul Virgil Onițiu⁸⁴ un om cu mare dăruire pentru misiunea asumată.

Ca organizator s-a preocupat, printre alte multe, și de asigurarea hranei pentru cei cu modeste posibilități financiare. Astfel a creat *MASA STUDENȚILOR⁸⁵ ROMÂNI DIN BRAȘOV⁸⁶*. Situația financiară a acestei acțiuni o aducea la cunoștință prin publicarea⁸⁷ unor dări de seamă care evidențiau modul de cheltuire a sumelor obținute de la oameni de bine ca sponsorizări. Consecvent și cu un deosebit respect pentru opinia publică profesorul director Virgil Onițiu căuta ca situația acestei unități școlare să o facă cunoscută în orice împrejurare⁸⁸.

Evenimentele politico militare, care erau la ordine zilei de la sfârșitul verii anului 1939, impunea o amplificare a atenției acordată aviației, anii anteriori relevând în Spania ce importanță va avea în viitor această armă. Demersurile anterioare pentru obținerea de fonduri pentru completarea înzestrării cu aparate importate precum și cu cele de producție proprie, realizarea a numeroase aerodromuri, hangare dar și școli de pilotaj au contribuit la atragerea predilect a tinerilor spre formarea ca viitori aviatori.

⁸³ A.N.-D.A.I.C., fond M.C.A., D.A., inv. 819, dosar 92/1938, f. 6: Sculptorul V. Dimitriu-Leorda la 26 august 1938 solicita aprobarea pentru a executa bustul regele Carol al II-lea pentru a fi așezat în clădirea Primăriei municipiului Brașov; f. 23: foto).

⁸⁴ Virgil ONIȚIU (21 februarie 1864, Reghin, azi jud. Mureș – 8/21 octombrie 1915, Brașov), studii primare la Reghin și Caransebeș, secundare la Seghedin, universitare teologice la Sibiu și Facultatea de Litere din Viena ca bursier și cu examene susținute la Budapesta. Renunță la cariera preotească pentru a se dedica învățământului. Participă la un concurs organizat la Brașov în 1890 devenind profesor de limbile română și latină. Prestigioasă carieră didactică la Brașov cu preocupări pentru susținerea învățământului în limba română, din 1894 devenind directorul gimnaziului înființat în 1861. Activ a luat o serie de măsuri organizatorice: înființarea „Mesei studenților” care asigura hrănirea elevilor săraci, dobândirea cunoștințelor prin excursii școlare, practicarea sporturilor, realizarea în curtea școlii a unui patinoar, în incinta școlii pune bazele unu muzeu care reunea piese arheologice, numismatice, a unei biblioteci, a unor laboratoare pentru disciplinele programei de învățământ. A fost totodată preocupat de literatură redactând scrieri ca: „De toate”, „Clipe de repaus”, concomitent acordând atenție și unor studii pedagogice, elaborând manuale școlare, de istorie literară, de folclor. Academia Română l-a onorat primindu-l ca membru corespondent la 3 aprilie 1902. Extrase din necrologul redactat la Arad la 22 octombrie 1915, publicat pe pagina I-a a periodicului „Românul”, anul V, nr. 221, sâmbătă 10/23 octombrie 1915: Virgil Onițiu e mort. Abia în preajma aniversării a 50 de viață, s'a stins deci dintre toți cel mai vrednic director al marelui gimnaziu român din Brașov,.... Meritul de frunte îl are directorul Virgil Onițiu. De-o liniște clasică în temperament, ager fără seamăn a înțelege sămburele hotărâtor al oricărei situațiuni, român incapabil de transacțiuni pe contul caracterului național al institutului său, cinstea întrupată în toate agendele sale, directorul Virgil Onițiu a știut să treacă peste toate greutățile și nevoile vremilor și a făcut din liceul brașovean cel mai de frunte far de lumină pentru neamul românesc din Transilvania și Țara-Ungurească (Ion Ciurea, *Virgil Onițiu, director al școlilor românești din Brașov (1894-1915)*, în: „Cumidava”, Muzeul Județean Brașov, anul 5, 1971, p. 165-187; Dr. Dorina Rusu, *op. cit.*, p. 606).

⁸⁵ Termenul uzitat în epocă definea de fapt pe elevii claselor superioare.

⁸⁶ A.N.-D.J. Brașov, colecția S. 197 doc. 132: Masa studenților „Virgil Onițiu” de la liceul „Andrei Șaguna” din Brașov.

⁸⁷ O astfel de dare de seamă a fost inclusă în coloanele periodicului „Transilvania” de la Sibiu, anul XXXI, nr. VII, iulie 1900.

⁸⁸ Astfel publica la Tipografia „Ciurcu” din Brașov „Anuarul gimnaziului mare public român de religieune gr.or. din Brașov în al 50 an școlar al gimnaziului” având 253 p. în care erau incluse rezultatele, preocupările corpului profesoral, intențiile și necesitățile de îndeplinire.

Într-un asemenea context au existat și pierderi umane, cei ce se aflau în postura de diriguitori căutând să exprime că asemenea inerente sacrificii erau cinstite cum se cuvine. Una din ceste jertfe s-a petrecut la Brașov. Era sublocotenentului aviator Bobby Ștefan Mințescu, decedat la Brașov la 15 februarie 1939 într-un accident aviatic. Pentru a-i eterniza memoria au fost întreprinse cele cuvenite pentru obținerea aprobărilor pentru amplasarea⁸⁹ unui simbol constând dintr-o Troiță⁹⁰ de lemn, lucrare proiectată de către arhitectul Nicolae Simțion⁹¹ și care urma să fie sfințită la 3 septembrie 1939 la sediul premilitarilor din Brașov. Concomitent s-a lansat și comanda pentru a fi realizată Troița la Școala industrială băieți din Brașov. Au intervenit însă o serie de dificultăți impunându-se alegerea unui alt loc de amplasare a acestui simbol. Totodată pentru a îndeplini noile prevederi legale, dosarul lucrării a fost înaintat pentru studiu și avizare la C.S.M.P. Pentru amplasare s-a acordat aprobarea de a fi ridicată la poligonul de tragere în drum spre Tâmpa. Comisia din cadrul M.C.A. a revendicat ca să fie modificat planul.

În centrul municipiului Brașov, în perioada interbelică, au fost realizate două importante construcții care, prin proporții, funcționalități, planuri, dotări au devenit lucrări de referință. Ne referim la edificiile: hotelul „Aro” și Palatul Cercului Militar.

Hotelul „Aro” a fost proiectat de către arhitecții Horia Creangă⁹² și Haralmbie Georgescu⁹³ și a fost inaugurat cu mare fast în anul 1939; a fost rebotezat

⁸⁹ A.N.-D.A.I.C., *fond M.C.A., D.A.*, inv. 819, dosarele: 105/1939, f. 1: foto Brașov, o curte lungă lângă vechiul zid al cetății, cu un turn pătrat, iar în fundal o clădire din secolul XX; f. 70: cererea pentru obținerea aprobării ridicării unei Troițe în memoria sublocotenentului aviator Bobby Ștefan Mințescu decedat la Brașov la 15 februarie 1939 într-un accident aviatic. Se menționează că s-a obținut aprobarea Primăriei municipiului Brașov pentru amplasament. Alături schița Troiței executată la Școala industrială băieți din Brașov; f. 71: situația amplasamentului; f. 72: planul Troiței C.S.M.P. jurnal 605 11 noiembrie 1939; 72/1939, f. 116v.: C.S.M.P. jurnal 605, 11 noiembrie 1939 solicita modificarea planului; 71/1939, f. 299: amplasamentul preconizat: la poligonul de tragere în drum spre Tâmpa, C.S.M.P. jurnal 605, 11 noiembrie 1939 se cere modificarea planului.

⁹⁰ În deceniul patru al secolului XX pentru a facilita realizarea monumentelor pentru cinstirea Eroilor, M.C.A., Direcția Artelor și Societatea Cultul Eroilor au solicitat arhitecților și artiștilor plastici să realizeze proiecte de Troițe care au fost integrate în albume difuzate în țară pentru a-i inspira pe comanditari. Aceștia le puteau consulta și alege pe cel pe care îl considerau a fi cel mai potrivit menirii, locului, dar și resurselor materiale de care dispuneau. În asemenea cazuri, revendicând fotografiile cu locul de amplasare C.S.M.P. constata în ce măsură alegerea este în concordanță cu ambientul local. Pentru cinstirea Eroilor au fost realizate Troițe în ateliere specializate, cum au fost cele din cadrul școlilor de Arte și Meserii sau cele ale absolvenților acestor școli.

⁹¹ Nicolae SIMȚION () arhitect, absolvent al Școlii de arhitectură în 1919, cu activitate în Brașov. *Tabelul arhitecților diplomați...*, 1937, p. 15. Locuia în 1937 pe str. Iuliu Maniu nr.52.

A.N.-D.A.I.C., *fond M.C.A., D.A.*, inv. 819, dosar 104/1939, f. 66: foto Troița ridicată pentru a fi sfințită la 3 septembrie 1939 la sediul premilitarilor din Brașov; f. 67: proiectul a fost întocmit de arhitectul Nicolae Simțion din Brașov, C.S.M.P., jurnal 565, 26 septembrie 1939.

⁹² Horia CREANGĂ (1 august 1893, București – 1 august 1943, Viena, Austria, înmormântat la București, cimitirul Bellu, figura 123, locul 41). Studii de arhitectură la Școala Superioară de Arhitectură din București 1913-1916, participare la război, prizonierat, continuarea studiilor la Paris la Școala de Arte Frumoase, diplomat în 1924, după o perioadă de practică în Franța a revenit în România afirmându-se ca adept al funcționalismului. Caracterizarea din 1935 a lui G.M. Cantacuzino este deosebit de semnificativă (*Tabloul arhitecților diplomați ...*, 1937, p. 5: locuia în Piața Lahovary nr. 5; „Calendarul Universul, 1944”, București, p. 298 consemnează decesul la 10 august 1943 a arhitectului Horia Creangă; G. Bezviconi, p. 104 menționează nașterea în 1892; Arhitect Horia Creangă, *Către o arhitectură a Bucureștilor*, în: „Tribuna edilitară”, București; Paul Constantin *Dictionar universal al arhitecților*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 78-79: Proiectul blocului „Aro”, situat în București pe Bd. generalul Gh. Magheru, cu funcționalități multiple: sală de cinematograf, spații comerciale, locuințe, devenit prin rebotezare „Patria”; Proiectul blocului

„Carpați” după un deceniu, ca ulterior să se revină la denumirea inițială. În anul 1963 a fost extins prin construcția alături a unui nou corp de clădire, iar în 2005 a fost ridicat la standard de 5 stele, fiind în prezent singurul de această categorie din Brașov. Hotelul are o poziție privilegiată fiind amplasat în centrul istoric al orașului, iar din spațiile etajelor superioare oferă o largă deschidere panoramică atât a construcțiilor

din București, calea Victoriei în fața străzii Amzei, edificat în anii 1937-1938; Proiectul hotelului „Aro”, 1939, edificat în centrul Brașovului, devenit prin rebotezare „Carpați”; Casa Malaxa; Uzinele Malaxa – Fabrica de țevi, Halele Obor; Gheorghe Curinschi, *Centrele* ... p. 206; G.C.V., p. 303 menționează pe arhitecții Horia Creangă și Haralambie Georgescu; Deva Casa dr. Petru Groza, proiect arhitectul Horia Creangă. A.N.-D.A.I.C., fond Muzeul Al. Saint Goerges, inv. 654, dosar 52/1930, f. 27 Salonul Oficial arhitectură, artă decorativă 1930, Catalog Creangă Horia, Ion, Lucia, pozițiile 52-54 Palatul societății de asigurare Românească și țărănească; f. 40 foto. A.N.-D.A.I.C., fond M.C.A. D.A., dosar 111/1942, f. 33; la 23 februarie 1942 P.M.B. informa M.C.A. că în casa amiralului Urseanu, donată de Ioana Urseanu este adăpostită colecția Pinacotecii Municipiului București. Pentru a cinsti pe donatori primăria a dispus executarea în ulei a portretelor acestora. La 12 februarie o comisie prezidată de secretarul general N.D. Christescu și formată din Theodor Burcă, Horia Creangă a luat în discuție ofertele reținând pe cea a lui Camil Ressu care preconiza o compoziție grupată, unitară redând pe soții Urseanu, lucrare în ulei 2,60x1,95 m. = 170.000 lei urmând ca lucrarea să fie predată în 45 zile; f. 40 aprobarea M.C.A. „Arhitect Design”, București, nr. 7, iulie 1993, p. 2 reluare din ziarul „Informația” din 12 august 1943 a articolului *Moartea Arhitectului*, elaborat ca necrolog de către Victor Eftimiu la adresa nepotului lui Ion Creangă, arhitectul Horia Creangă, a cărei prematură dispariție o consideră „o nedreptate”. Reeditare inclusă la rubrica Comemorare cu prilejul împlinirii a 50 de ani de la moartea lui Horia Creangă. Redacția a finalizat rubrica consemnând că în 1992 a fost organizată sub egida Uniunii Arhitecților din România, la sala Dalles, o mare expoziție retrospectivă Horia Creangă. Acțiunea s-a itinerat ulterior și la Iași, Cluj și Timișoara. A fost elaborat și publicat un substanțial catalog de prezentare a operei arhitectului, având un studiu introductiv semnat de Nicolae Lascu.

⁹³ Haralambie H.GEORGESCU - Bubi cunoscut și ca Harlan Georgesco (22 februarie 1908, Pitești, jud. Argeș 22 noiembrie 1977, Veneția, Los Angeles, California, S.U.A.), arhitect american de origine română, carieră universitară. Studii la școlile catolice din Pitești, Iași, Alba Iulia, Institutul Politehnic, Facultatea de arhitectură din București, promoția 1933, practicând arhitectura în România între anii 1933-1947 când, fugind la 16 septembrie, a ajuns în S.U.A. la 21 octombrie unde a lucrat timp de 30 de ani până la accidentul din Veneția care i-a curmat viața creatoare. În România a proiectat clădiri pentru locuințe, birouri, hoteluri, teatre, biserici, fabrici și reședințe multe din ele în colaborare cu arhitectul Horia Creangă. A fost arhitect consultant al municipiului București. Din 1940 carieră universitară Din 1941 arhitect consultant al Societății de telefoane În București a contribuit la proiectul pentru blocul „Aro” cu sala de spectacole azi cinema „Patria”, Restaurantul „Pescăruș”, „Mon Jardin”, barul „Melody Club”, „Malaxa”, clădirea Societății de asigurări din Calea Victoriei nr. 91, Halele Obor. La Brașov la proiectul hotelului „Aro” La Ploiești clădirea Societății petrolifere „Concordia”. La Târgul de la Leipzig, Germania Pavilionul României. A fost arhitectul regelui Mihai proiectând: La Eforie Sud „Yaht Club”, Reședința de vară; La Snagov Casa de vacanță. Primăria Municipiului București i-a acordat Premiul I în anii 1936 și 1942 A desfășurat o laborioasă activitate în cadrul revistei de arhitectură „Simetria” între 1941-1947. Ultima misiune din România a fost restaurarea clădirii Teatrului Național pentru care opiniile multor constructori și arhitecți susțineau că este posibilă realizarea chiar cu investiții modice. Unul dintre susținători a fost inginerul antreprenor Emil Prager care a realizat o atentă expertiză. Ajuns în S.U.A. din februarie 1948 a fost profesor la prestigioase instituții de învățământ. Din 1951 a venit în Los Angeles. A proiectat Catedralele ortodoxe din Cleveland, Michigan, blocuri de locuințe, reședințe, făcând parte din diverse colective de arhitecți ajungând să aibă propriul atelier de proiectare. A fost un neostoiit călător ajungând în toată Europa, Australia, Asia, Africa. După deces arhiva sa a fost preluată de o instituție de specialitate. În România a fost organizată în 2008 o expoziție care a reunit mărturii din țară și străinătate și a fost publicat un album prefațat de arhitectul Nicolae Lascu Hotelul „Aro” din Brașov, în a doua jumătate a secolului al XX-lea a fost rebotezat „Carpați”. Construcție realizată după proiectul arhitecților Horia Creangă și Haralambie Georgescu (Gheorghe Curinschi, *Centrele istorice ale orașelor*, Editura Tehnică, București, 1967, 292 p. La p. 206; G.C.V., *Istoria arhitecturii în România*, Editura Tehnică, București, 1981, 404p. La p. 303 menționează pe arhitecții Horia Creangă și Haralambie Georgescu).

limitrofe, cât și a reliefului care încadrează această așezare umană. Hotelul are în prezent 312 camere duble, single, apartamente, garsoniere, 1 apartament prezidențial, 1 cameră pentru persoane cu handicap, 6 restaurante, 4 săli care, prin dotările tehnice, pot asigura condiții optime pentru organizarea de conferințe, 1 centru spa, toate acestea fiind prevăzute cu dotări de o calitate ireproșabilă.

Palatul Cercului Militar a fost, conceput și proiectat de către arhitectul Constantin Iotzu⁹⁴, fiind o sinteză a arhitecturii moderne cu preluări din stilul românesc din primele decenii ale secolului al XX-lea. Polivalent ca funcționalități clădirea găzduiește, în fiecare an, numeroase evenimente culturale, precum concerte de muzică simfonică, concerte de muzică de camera, expoziții de pictură și de fotografie sau chiar diverse târguri de mostre. Piatra fundamentală a fost sfântită⁹⁵ la 4 decembrie 1938.

⁹⁴ Constantin IOTZU (28 mai 1884, Kruahova – Macedonia, Albania – 1 august 1962, București). Studii de arhitectură, cu o bogată activitate de proiectare, carieră universitară între anii 1940-1944. A fost, de asemenea, decan al Școlii de Arhitectură din București (pe atunci inclusă în Școala Politehnică). A fost un arhitect român de origine aromână. Este unul din reprezentanții semnificativi ai stilului arhitectural al neo-românismului. Dintre lucrările importante ale lui Constantin Iotzu cităm: Casa Corpului Didactic, București, Casa Comerțului din Craiova Casa „Verde” din cartierul Dămăroaia, București Noi, Tipografia Ramuri, Casa Alba, Craiova Troița monumentală din Azuga, jud. Prahova, amplasată pe o colină înaltă de 80 m. care-i asigura remarcarea de la cca. 1 km. A fost demolată în anul 1960. Fixată pe un soclu din beton de 2 m. era dăltuită în lemn de stejar având înălțimea de 8 m. Pe fața principală era atașat un Crist de 3 m. Casa Armatei din Brașov, str. Lungă nr. 1 A. Placa de fundație a fost pusă la 4 decembrie 1938, Clădirea medicilor veterinari, preluată de Ministerul Justiției Biserica Sfântul Elefterie din București, Biblioteca Centrală Universitară, Iași Banca Prahova, Ploiești ??? clădirea vizavi de Restaurantul/hotel „Berbec” Hotelul „Excelsior” din Sinaia (Gheorghe, Curinschi-Vorona, *Istoria arhitecturii în România*, București, 1981, 404 p. La p. 299).

⁹⁵ „Universul”, București, anul 55, nr. 334, 7 decembrie 1938, p. 5.

Din culisele Securității mureșene.
Cazul colonelului Pavel Sălcudean
- documente -

BARTOS Zoltán

**Backstage Mures Security.
The case of Colonel Pavel Sălcudean.
Documents**

Abstract

On 1st May 1974, colonel Sălcudean Pavel, chief inspector of the Mureș County Inspectorate of the Interior Ministry, was relieved from his position and by 5th August 1974 he was retired. The present paper, composed from 5 documents found in Mureș County Archives, tries to present the causes which have led to the dismissal of the colonel. In the same time, the documents may constitute important parts for an eventual biography of the colonel Sălcudean Pavel.

Keywords: colonel Pavel Sălcudean, chief inspector of the Mureș County, Mureș County Archives

Cuvinte cheie: colonelul Pavel Sălcudean, inspector șef al județului Mureș, arhivele județului Mureș

Pavel Sălcudean s-a născut la data de 17 decembrie 1925 în localitatea Lunca Mureșului, județul Alba; fiul lui Teodor Sălcudean, șef de tren, și Maria Sălcudean, casnică¹. Între 1937-1940 a urmat trei clase la Școala de Arte și Meserii din Târgu-Mureș. În urma Arbitrajului de la Viena, se refugiază cu părinții la Turda, unde își va continua studiile la Liceul industrial din localitate, clasa a patra și va susține examenul de bacalaureat.

O lună de zile, iunie-iulie 1941, a lucrat ca muncitor necalificat la Fabrica de sticlă din Turda. După aceasta se angajează ca strungar la Fabrica de armament „Mârșa” din Avrig, unde lucrează aproape doi ani. În februarie 1943 s-a angajat ca lăcătuș la Fabrica de sticlă din Turda, iar în februarie 1945 s-a angajat ca lăcătuș la Depoul C.F.R. Teiuș.

În luna aprilie 1945 a fost primit în U.T.C. și P.C.R., iar în luna mai a fost numit secretar al Comitetului U.T.C. din plasa Teiuș.

În intervalul august 1945 – februarie 1948 a lucrat ca secretar al Comitetului P.C.R. la plășile Teiuș și Aiud.

În luna martie 1948 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar la Regimentul 2 Care de luptă. Aici a urmat școala regimentară, iar ulterior a fost trimis să urmeze Școala de Ofițeri Politici de la Breaza.

¹ Dobre, Florica (coordonator), *Securitatea: structuri-cadre, obiective și metode*, Ed. Enciclopedică, București, 2006, vol. I (1948-1967), doc. 68, p. 219; doc. 91, p. 264-266; vol. II (1967-1989), doc. 38, p. 62; doc. 111, p. 195-196; pentru datele de identificare și parcursul profesional al colonelului Sălcudean Pavel a se consulta: http://www.cnsas.ro/documente/cadrede_securitatii/SALCUDEAN%20PAVEL.pdf.

După absolvirea școlii, august 1950, a fost încadrat în Ministerul Afacerilor Interne cu gradul de locotenent și repartizat la Direcția generală de informații.

După urmarea unui curs profesional, în anul 1951 a fost trimis în activitate diplomatică la Legația R.P. România din Suedia. În timpul activității a fost deconspirat, iar autoritățile seudeze l-au declarat „persona non grata”.

Readus în țară, a lucrat în aparatul central al Direcției până în luna mai 1955.

În luna mai 1955 a fost transferat la Direcția Regională M.A.I. Mureș Autonomă Maghiară. Aici a îndeplinit funcțiile: lucrător operativ prim (1955), locțiitor șef direcție pentru spate (1960²) și locțiitor șef direcție pentru munca operativă (1961). În perioada 1955-1967 parcurge gradele de căpitan, maior și locotenent-colonel.

În anul 1967 este numit în funcția de șef al Direcției Regionale M. A. I. Mureș-Autonomă Maghiară, rămânând în această funcție până la desființarea Direcției.

În referatul de cadre întocmit de către Secția Cadre al C.C. al P.C.R. cu ocazia propunerii locotenent-colonelului Sălcudean Pavel în funcția de șef al Direcției Regionale M.A.I. Mureș-Autonomă Maghiară i se face următoarea caracterizare: *„Biroul Comitetului regional de partid Mureș-Autonomă Maghiară și șeful Direcției regionale M.A.I.³ îl apreciază că are o bună pregătire politică, de cultură generală și o bogată experiență în munca de securitate. Folosește metode bune în activitatea profesională, acordă sprijin calificat șefilor de colective, ca urmare s-a îmbunătățit munca organelor de securitate, au fost rezolvate mai operativ problemele și depistate unele elemente dușmănoase. Participă direct la munca informativ-operativă și analizează periodic acțiunile mai importante. Datorită măsurilor pe care le-a luat, a contribuit la prevenirea unor pagube ce urmau a fi aduse economiei noastre de către unii specialiști străini care lucreau în regiunea Mureș-Autonomă Maghiară. Este un ofițer de securitate capabil, disciplinat, bun organizator, cu inițiativă și simț de răspundere în rezolvarea sarcinilor, receptiv la propunerile și sugestiile subordonaților. Se bucură de autoritate în cadrul regiunii în care lucrează. Informează cu regularitate organele raionale de partid asupra constatărilor făcute la secțiile raionale de securitate și cere sprijin pentru lichidarea lipsurilor constatate. Uneori nu a fost suficient de exigent față de lipsurile subordonaților și a manifestat tendințe de comoditate. De mai mulți ani este membru al Biroului Comitetului orașenesc de partid Tg.-Mureș și membru în comisia*

² Bartos Zoltán (editor), *Ministerul Afacerilor Interne/Ministerul Securității Statului/Consiliul Securității Statului, Direcția Regională Mureș (1951-1952)/Direcția Regională Autonomă Maghiară (1952-1960)/Direcția Regională Mureș-Autonomă Maghiară (1960-1968)/Inspectoratul de Securitate al Județului Mureș (1968) – Documente*, Ed. Risoprint, Cluj-Napoca, 2012, [în continuare se va cita Bartos Zoltán, *Documente*], doc. 464, p. 470. Nu avem date exacte despre anul numirii în funcția de locțiitor șef direcție pentru spate; în documentul citat deja este în funcție (17 februarie 1960).

³ Este vorba despre locotenent-colonel, ulterior colonel Sidea Nicolae, șef al Direcției Regionale M.A.I. Mureș-Autonomă Maghiară între anii 1962-1967; pentru datele de identificare și parcursul profesional al acestuia a se consulta: http://www.cnsas.ro/documente/cadrede_securitatii/SIDEA%20NICOLAE.pdf.

pentru controlul muncii în unitățile speciale, sarcini pe care le îndeplinește cu conștiinciozitate. În familie și societate are comportare corectă”.

În anul 1968 este avansat la gradul de colonel.

După desființarea Direcției este numit în funcția de inspector-șef al Inspectoratului de Securitate al Județului Mureș (18 februarie 1968-1972).

În urma unificării organelor de securitate și miliție, este numit în funcția de inspector-șef al Inspectoratului Județean Mureș al Ministerului de Interne (1972 – 1 mai 1974).

În perioada 1968-1972 a urmat cursurile Institutului Pedagogic de 3 ani din Târgu-Mureș, specializarea română-istorie, forma de învățământ cu frecvență redusă, finalizând cu examen de licență în iunie 1973⁴.

Din punct de vedere politic a fost membru al Biroului Comitetului municipal Târgu-Mureș al P.C.R. (până în anul 1967), al Biroului Regional P.C.R. Mureș-Autonomă Maghiară (1967-1968) și al Biroului Comitetului județean Mureș al P.C.R. (1968 – 4 iulie 1974).

În ședința de Birou a Comitetului județean de partid Mureș, din data de 16 februarie 1974, dedicată analizării muncii și activității colonelului Sălcudean Pavel, au fost reliefate o serie de fapte negative vizând activitatea pe linie profesională și politică ale inspectorului șef. După ședința de Birou, aspectele semnalate au fost verificate de către o comisie complexă formată din reprezentanți ai C.C. al P.C.R., ai Ministerului de Interne, ai Colegiului de partid și ai Secretariatului Comitetului județean Mureș al P.C.R. În baza rezultatelor obținute, Secretariatul C.C. al P.C.R., în ședința din data de 1 mai 1974, aprobă eliberarea din funcție a colonelului Sălcudean Pavel și numirea în funcția de inspector-șef al Inspectoratului Județean Mureș al Ministerului de Interne a general-maiorului Ristea Ioan Gheorghe.

După demiterea din funcția de inspector-șef este pus la dispoziția Ministerului de Interne, iar la data de 5 august 1974 este trecut în rezervă cu dreptul la pensie.

La activitatea publicistică a colonelului Sălcudean reținem două articole publicate în revista „Securitatea”: „Stimularea gândirii creatoare a subordonaților”⁵; împreună cu general-maior Erdélyi Elemér – inspector șef al Inspectoratului Județean de Securitate Harghita⁶ – a semnat articolul „Prevenirea detumării unei aeronave s-a datorat: intuiției, orientării, hotărârii și operativității cu care s-a acționat”⁷ – prezentare detaliată a modului în care au acționat organele de securitate din județele Mureș și Harghita în vederea anihilării tentativei unui grup de tineri din Târgu-Mureș de a deturna un avion Tarom de pe relația Târgu-Mureș – București⁸.

⁴ Cf. adresa Universității „Petru Maior” din Târgu-Mureș, nr. 2545/01.08.2013, către Bartos Zoltán.

⁵ „Securitatea”, nr. 2 (22)/1973, p. 3-6;

http://www.cnsas.ro/documente/periodicul_securitatea/Securitatea%201973-2-22.pdf.

⁶ Pentru datele de identificare și parcursul profesional al generalului-maior Erdélyi Elemér a se consulta http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/ERDELYI_ELEMER.pdf.

⁷ „Securitatea”, nr. 4 (16)/1971, p. 58-67;

http://www.cnsas.ro/documente/periodicul_securitatea/Securitatea%201971-4-16.pdf.

⁸ Pentru acest caz a se vedea Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Mureș (în continuare A.N.R.S.J. Mureș), fond *Procuratura Militară Târgu-Mureș*, dosar nr. 673.

A fost căsătorit de două ori: între anii 1950-1952 cu o salariată M.A.I. și din anul 1953 cu o dactilografă care lucra la Miliție. Din a doua căsătorie au rezultat doi copii.

A decedat în anul 1992 în municipiul Târgu-Mureș.

În prezentul studiu au fost incluse un număr de cinci documente depistate la Arhivele Naționale Române, Serviciul Județean Mureș, fondul *Comitetul Județean Mureș al P.C.R.* Importanța documentelor rezidă în faptul că aduc informații inedite asupra cauzelor care au stat la baza schimbării din funcție și a trecerii în rezervă a colonelului Sălcudean. Documentele sunt ordonate cronologic și au fost reproduse în forma în care au fost redactate, cu excepția ortografiei care a fost actualizată conform normelor în vigoare; anumite cuvinte omise din textul original au fost intercalate în text între paranteze drepte.

I

16 februarie 1974, Târgu-Mureș. Proces-verbal al ședinței Biroului Comitetului județean de partid în care s-a apreciat munca și activitatea colonelului Sălcudean Pavel.

PARTIDUL COMUNIST ROMÂN
COMITETUL JUDEȚEAN MUREȘ

PROCES-VERBAL

(stenogramă) al ședinței Biroului Comitetului județean de partid din 16 februarie

1974

Ședința a început la orele 10:00.

Au fost prezenți tovarășii: Iosif Banc, Vereș Nicolae, Cozma Ioan, Sebestyén Liviu, Szotyori Ernest, Chioreanu Pavel, Almășan Ioan, Sălcudean⁹ Pavel, Cătărig Ioan, König Iosif, Radu Victor – membri și Lakatos Francisc – membru supleant.

Au lipsit motivat tovarășii: Benkő Ioan, Pojan Romeo, Andrejkó Iosif, Florea Ioan, Popa Dorel Mihai, Kovács György, Giurgiu Valer, Bakó Magdalena – membri, și Moldovan Iuliu, DumaGheorghe, Gálpál Susana, Baier Herman Andrei, Lobonțiu Nicolae, Purenciu Mircea – membri supleanți.

În cuvântul său, tovarășul prim-secretar Iosif Banc arată:

Tovarăși,

Așa după cum v-am anunțat, astăzi, în cadrul ședinței Biroului Comitetului județean de partid vom face aprecierea muncii și activității tovarășului col. Sălcudean Pavel, inspector șef al Inspectoratului Județean al Ministerului de Interne.

La ședința noastră participă tovarășul g-ral-mr. Stoica Constantin¹⁰, ministru adjunct al Ministerului de Interne.

Am crezut că este bine ca la această ședință de Birou, având în vedere scopul ei, să fie invitați și tovarășii din conducerea inspectoratului nostru județean, astfel:

- Tov. Col. Constantin Valentin, inspector șef adjunct al Inspectoratului Județean al Ministerului de Interne, șeful Miliției județene;

- Tov. Lt.-col. Ágoston Alexandru, inspector șef adjunct al Inspectoratului Județean al Ministerului de Interne, șeful Securității județene;

⁹ În toate documentele reproduse din fondul *Comitetul Județean Mureș al P.C.R.*, numele colonelului a fost ortografiat Sălcudeanu; având în vedere că numele corect este Sălcudean, în momentul transcrierii documentelor am remediat peste tot această eroare.

¹⁰ Corect: Stoica Nicolae.

- Tov. Lt.-col. Florea Gheorghe, locțiitor al inspectorului șef adjunct pentru Securitate;
- Tov. Lt.-col. Bereczki Árpád, locțiitor al inspectorului șef adjunct pentru Miliție.

Dacă sunteți de acord ca la ședința noastră să participe și acești tovarăși din conducerea Inspectoratului Județean al Ministerului de Interne, care nu sunt membri ai Biroului Comitetului județean de partid?

Biroul este de acord în unanimitate cu participarea la ședință a tovarășilor susmenționați.

În continuare, tovarășul prim-secretar Iosif Banc arată:

Am dori, tovarăși, ca în cadrul acestei ședințe, cu ocazia acestei aprecieri de care am vorbit, să realizăm ceva mai larg scopul [pe] care ni l-am propus, și anume să nu ne referim numai la munca propriu-zisă a tovarășului Sălcudean, ci să ne referim, prin aprecierea pe care o facem dânsului, la munca în ansamblu a Inspectoratului, de conducere a acestuia, să analizăm puțin stilul de muncă, metodele, care, dacă sunt ale tovarășului Sălcudean, fără îndoială că sunt și ale conducerii Inspectoratului și ele se reflectă într-un mod sau altul asupra Inspectoratului, asupra lucrătorilor din cadrul acestuia.

Deci, aș dori să realizăm ceva mai mult în această ședință decât aprecierea unui tovarăș. Biroul are experiență în acest sens, s-au mai făcut atâtea aprecieri¹¹, dar acum vrem să-i dăm un conținut mai larg. În felul acesta m-am gândit eu să procedăm. Sunteți de acord?

Biroul Comitetului județean de partid, precum și invitații, sunt de acord în unanimitate cu acest mod de desfășurare a ședinței.

Se trece la discuții:

Tov. Lt.-col. Ágoston Alexandru¹², inspector șef adjunct al Inspectoratului Județean al Ministerului de Interne:

Tovarășe prim-secretar, permiteți-mi să raportez Biroului Comitetului Județean de Partid că lucrez împreună cu tovarășul colonel Sălcudean de aproape 20 de ani. În această perioadă am reușit să îl cunosc – cel puțin așa consider – bine în acțiuni concrete ale

¹¹ În primul semestru al anului 1974, în cadrul ședințelor de Birou ale Comitetului județean de partid a fost apreciată activitatea următorilor membri și membri supleanți ai Comitetului: Benkő Ioan – secretar al Comitetului județean de partid, membru al Biroului și Nicolae Lobonțiu – președintele Uniunii județene a C.A.P., membru supleant al Biroului (22 ianuarie 1974) [cf. A.N.R.S.J. Mureș, fond *Comitetul Județean Mureș al P.C.R.*, dosar nr. 10/1974, f. 92-101, 101-111]; Iosif Banc – prim-secretar al Comitetului județean de partid (14 februarie 1974) [cf. A.N.R.S.J. Mureș, fond *Comitetul Județean Mureș al P.C.R.*, dosar nr. 10/1974, f. 212-258]; Ioan Cozma – secretar al Comitetului județean de partid și Ioan Cătărig – membru al Biroului (22 martie 1974) [cf. A.N.R.S.J. Mureș, fond *Comitetul Județean Mureș al P.C.R.*, dosar nr. 11/1974, f. 226-241, 241-247]; Sebestyén Liviu – secretar al Comitetului județean de partid (25 aprilie 1974) [cf. A.N.R.S.J. Mureș, fond *Comitetul Județean Mureș al P.C.R.*, dosar nr. 12/1974, f. 1-20].

¹² S-a născut la data de 18 august 1931 în Odorheiu Secuiesc, județul Hunedoara. Studii: școala generală și liceul în Odorheiu Secuiesc, Facultatea de istorie, cu examen de diplomă (1971), Școala Superioară de Partid „Ștefan Gheorghiu”. Încadrat în Securitate la data de 10 noiembrie 1951 cu gradul de sublocotenent, și numit în funcția de lucrător operativ la Biroul „F” din cadrul Direcției Regionale Mureș. Din anul 1954 a fost mutat la Secția personal, unde a îndeplinit succesiv funcțiile de lucrător prim cadre, șef grupă și locțiitor șef birou. În noiembrie 1959 a fost numit șef al Biroului „F”, iar în aprilie 1968 a fost numit șef al Secției a IX-a, depistarea înscrisurilor ascunse și expertize grafice. La data de 15 octombrie 1971 a fost numit în funcția de adjunct al inspectorului șef la Inspectoratul de Securitate al Județului Mureș. După unificarea organelor de securitate și miliție, îndeplinește funcția de inspector șef adjunct al Inspectoratului Județean al Ministerului de Interne, fiind șef al Securității, până în anul 1985. Gradele militare obținute: maior (1966), locotenent-colonel (1973), colonel (1975). A fost trecut în rezervă la data de 24 octombrie 1985. (cf. Dobre, Florica, *op.cit.*, vol. II, doc. 88, p. 150-152; pentru datele de identificare și parcursul profesional al colonelului Ágoston Alexandru a se vedea: http://www.cnsas.ro/documente/cadrede_securitatii/AGOSTON_ALEXANDRU.pdf).

Inspectoratului nostru în care am participat împreună, precum și din alte împrejurări în cadrul Inspectoratului.

Raportez Biroului că tovarășul colonel Sălcudean în întreaga sa activitate a căutat să imprime muncii noastre, respectiv organelor județene din cadrul ministerului nostru o aplicare întocmai a liniei politicii partidului nostru, dovedind în activitatea dumnealui spirit partinic, conștiinciozitate, perseverență și experiență, mai ales în munca de securitate. Accentuez acest lucru pentru că dumnealui a lucrat majoritatea timpului în această muncă de securitate.

O preocupare centrală a tovarășului colonel Sălcudean, de fapt a întregii conduceri a Inspectoratului nostru – dar aș evidenția în mod deosebit prezența și contribuția personală a dânsului – în ce privește pregătirea cadrelor. În această direcție am avut o muncă bine organizată, în conformitate cu Hotărârea Secretariatului Comitetului Central din septembrie 1971 și a Ordinului Ministerului de Interne, insistând foarte mult ca această activitate să se desfășoare în limitele acestor cerințe. Raportez că, după aprecierea mea, noi am reușit în mare măsură – dar nu integral – să facem față acestor cerințe. Consider că trebuie să subliniez că în marea majoritate a acțiunilor organizate în cadrul învățământului de specialitate și militar, tovarășul Sălcudean a fost prezent și și-a adus contribuția sa personală la buna organizare și buna desfășurare a acestor activități.

N-aș vrea să trec peste anumite lipsuri chiar în această problemă. Mai există în activitatea noastră de partid niște formalisme pe ici colo. Noi recunoaștem această problemă, s-a luat poziție chiar de către tovarășul Sălcudean la începerea noului an de învățământ de specialitate și acuma căutăm să eliminăm din activitatea noastră aceste carențe.

O altă problemă care consider că îl caracterizează pe tovarășul Sălcudean este faptul că dumnealui [ii] consultă în toate problemele, sau în majoritatea problemelor majore, pe subordonați. Ca stil de muncă al conducerii Inspectoratului este că în cadrul colectivului de conducere să fie dezbătute problemele majore ale Inspectoratului, cu care ocazie fiecare facem propuneri, ne spunem părerea și apoi se dă ordin de către dumnealui despre modul în care să acționăm pentru îmbunătățirea situației în problemele analizate. Totuși, permiteti-mi să remarc o lipsă personală a tovarășului Sălcudean, care de altfel mă caracterizează și pe mine, anume faptul că nu totdeauna și nu toate hotărârile sunt urmărite și îndeplinite în suficientă măsură. Consider că în această privință va trebui să facem mai mult și dumnealui personal să facă mai mult, având în vedere că de modul cum colectivul de conducere urmărește realizarea hotărârilor pe care le ia depinde foarte mult realizarea sarcinilor în totalitatea lor.

Controale se fac în cazuri concrete în majoritatea problemelor, însă mai sunt și cazuri când unele lucruri se scapă sau nu suntem suficient de insistenți și perseverenți din acest punct de vedere.

Consider, tovarășe prim-secretar, că consultarea lucrătorilor nu se manifestă numai prin aceste ședințe ale colectivului de conducere și vă raportez cu toată răspunderea că este foarte apreciat faptul – cel puțin aceasta este părerea mea – că, atunci când sunt probleme concrete, se consultă cu noi și în afara ședințelor și se consultă de multe ori chiar cu lucrătorii care sunt angrenați în rezolvarea problemei respective, după care elaborează ordinele de rezolvare.

Vreau să scot în evidență faptul că dumnealui este un foarte mare adept al noului în muncă și caută să insuflă și lucrătorilor noștri să găsească noul în rezolvarea problemelor de securitate și într-adevăr am reușit ca într-o anume perioadă să realizăm niște lucruri apreciate și la nivelul conducerii ministerului nostru, din acest punct de vedere. Orice metodă nouă este adusă la cunoștința tuturor lucrătorilor noștri, este generalizată și aceasta ajută la îmbunătățirea activității noastre.

De asemenea, vă raportez că tovarășul Sălcudean este prezent, în general, la toate acțiunile mai majore ale Inspectoratului nostru. Anul trecut a participat dumnealui personal la

o serie de acțiuni concrete ale Inspectoratului, a participat personal la descoperirea crimei de la Coroisânmartin¹³ și în alte asemenea acțiuni dificile.

După unificarea celor două organe, dumnealui caută să cunoască și să fie prezent, după părerea mea, și în unele acțiuni mai minore. Poate nu este cel mai potrivit acest termen, noi trebuie să considerăm totul important, dar în activitatea dumnealui de viitor ar fi totuși bine să procedeze la o ierarhizare și mai bună a problemelor și să nu intre în problemele mai mărunte – încă o dată cer să fiu scuzat dacă nu este termenul cel mai potrivit.

Vreau să informez, tovarășe prim-secretar, că tovarășul Sălcudean, fiind ofițer de securitate și experiența dînsului fiind în acest domeniu, i-a fost destul de greu la început să se familiarizeze, să se integreze și în acțiunile de miliție, de pompieri, care fac parte din componența Inspectoratului nostru și consider că, în sfârșit, la ora actuală, deși s-a mai familiarizat, este necesar să insiste și mai mult pentru că răspunde deopotrivă atât de organul de securitate, cât și de cel de miliție.

Permiteți-mi să raportez că eu personal nu sunt mulțumit de modul în care organul de securitate – referindu-mă la concret – și-a desfășurat activitatea. Noi am făcut progrese chiar simțitoare față de anii precedenți, dar eu nu vreau să iau niciodată etalon un an precedent, ci iau etalon exigențele conducerii de partid puse în fața noastră, personal de tovarășul secretar general al partidului, cu ocazia celei de-a XXV-a aniversări a organului de securitate din octombrie anul trecut și, ascultând și concluziile dumneavoastră, tovarășe prim secretar, cu ocazia ședinței de bilanț, îmi dau seama că noi nu ne-am ridicat la exigențele conducerii superioare de partid, a conducerii ministerului nostru, a conducerii Comitetului județean de partid.

Consider, tovarășe prim-secretar, că în această privință îmi revine și mie o răspundere deosebită ca șef al acestei instituții și, de asemenea, și tovarășului colonel Sălcudean, pentru că va trebui ca în viitor să milităm și mai mult în direcția aplicării întocmai a liniei politicii partidului, a ordinelor conducerii ministerului și a ordinelor dumnealui personal.

Cred că mai există în activitățile noastre, tovarășe prim-secretar, o anumită superficialitate, un anumit fenomen de formalism, există rutină la unii lucrători. Noi luăm poziție față de acestea cu ocazia analizelor [pe] care le facem asupra acțiunilor concrete ale lucrătorilor noștri, dar în același timp ne dăm seama și de acele greutăți pe care le întâmpină unii lucrători.

În viitor va trebui să acționăm mai perseverent, mai hotărât, cu mai multă exigență față de acest fenomen care mai există, deși nu sunt generale, nu caracterizează activitatea noastră, dar caracterizează totuși unele sectoare ale activității noastre, ale unor lucrători împotriva cărora, accentuez, va trebui să luăm măsuri mult mai exigente.

De asemenea, consider că tovarășul Sălcudean va trebui să aibă mai multă grijă de sănătatea dumnealui. Are unele afecțiuni și mie mi se pare că nu în toate cazurile respectă prescripțiile medicale, uneori chiar când medicii îl sfătuiesc să mai facă câte un tratament, dumnealui nu în toate cazurile procedează așa.

Tov. Col. Constantin Valentin, inspector-șef adjunct al Inspectoratului Județean al Ministerului de Interne.

Tovarășe prim-secretar, tovarășe adjunct al ministerului, permiteți-mi să raportez în fața Biroului Comitetului județean de partid câteva din aprecierile pe care doresc să le fac cu această ocazie.

În primul rând găsesc că această metodă de apreciere a cadrelor de bază la un asemenea nivel este o grijă a conducerii noastre de partid de a mobiliza toți factorii de răspundere, toate cadrele la îndeplinirea sarcinilor care ne sunt trasate.

¹³ Pentru dubla crimă din localitatea Coroisânmartin și rolul organului de securitate în depistarea autorului a se consulta: Bănescu, Gheorghe, *Demers pentru adevăr – consemnări*, 2010, p.177-179.

Participarea noastră, a adjuncților tovarășului colonel Sălcudean și a adjuncților locțiitorilor dânsului, este pentru noi un prilej de analiză, de trecere în revistă a activității noastre personale și, în același timp, un prilej de analiză critică, profundă și pentru tovarășul colonel Sălcudean.

Sigur, nivelul la care se desfășoară această apreciere, mai ales că dumneavoastră, tovarășe prim-secretar, ați făcut precizarea că ea se referă și la acțiunile noastre profesionale, aceasta ne obligă foarte mult și pentru viitor.

Eu [îl] cunosc pe tovarășul colonel Sălcudean de mai bine de 10 ani și din anul 1968 am lucrat împreună la cele două inspectorate ca și colegi. Consider că ne-am ajutat reciproc, iar conducerea noastră superioară, respectiv ministerul nostru, a apreciat ca pozitive acțiunile [pe] care le-am desfășurat. Mai bine îl cunosc din anul 1972, an în care tovarășul Sălcudean a fost numit șeful Inspectoratului Județean al Ministerului de Interne. Vă raportează sincer că m-a bucurat că avem în fruntea noastră un vechi activist de partid, membru în Biroul Comitetului județean de partid și că cele două instituții – Miliția și Securitatea – mari ale județului, conduse de partid, vor avea și mai mult sprijin prin reprezentantul nostru la un asemenea nivel.

Vă raportează că unificarea celor 2 organe nu a fost un act ușor, sudarea celor două mari colective de muncă a cerut răbdare, a cerut multă muncă, mai ales că pe undeva se manifesta la început o tendință, niște sentimente de superioritate a tovarășilor de la Securitate, și pe de altă parte niște sentimente de inferioritate la unii tovarăși de la Miliție.

Sigur, în asemenea condiții a fost destul de greu și pentru noi și pentru tovarășul Sălcudean, ca de altfel pentru întreaga conducere, să realizeze un tot unitar, un colectiv încheiat în stare să ducă la îndeplinire sarcinile trasate de conducerea superioară de partid, de Comitetul județean de partid, de Biroul său.

Apreciez că am găsit înțelegere și prin experiența pe care o are tovarășul Sălcudean s-a reușit și am obținut rezultate bune și uneori foarte bune. M-am bucurat, de asemenea, de faptul că ni s-au creat condiții ca mijloacele tehnice de care dispuneau organele de securitate să fie folosite în munca de miliție. De asemenea, consider că prin faptul că tovarășul colonel Sălcudean a avut inițiativa de a crea un sistem de cunoaștere a acestor mijloace, împrejurările în care trebuie să fie folosite, organele noastre de miliție au fost ajutate foarte mult.

Am apreciat și apreciez, de asemenea, preocuparea tovarășului colonel Sălcudean în ce privește pregătirea oamenilor. S-au făcut unele lucruri frumoase și pe linie de circulație și s-a muncit foarte mult pentru determinarea unei conduite corespunzătoare a lucrătorilor noștri. Apreciez că dispune de o vastă experiență pe linia muncii de securitate, a intrat bine în problemele muncii de miliție, sigur timpul este încă destul de scurt. Ca membru de partid de mulți ani de zile, ca activist de partid, ca om cu munci de răspundere a reușit în situațiile mai dificile să ne orienteze activitatea. Ne-a pretins și pretinde să lucrăm după regulament, să respectăm legile statului. În ce privește stilul de muncă al dânsului, eu apreciez că mi-a creat independență și în același timp și răspundere pentru rezolvarea problemelor de miliție și pentru orientarea muncii. S-a interesat de organizarea principalelor evenimente, acordă posibilitate de analiză a celor mai importante probleme. Consider, de asemenea, că a cerut sprijinul Secretariatului Comitetului de partid, a tuturor lucrătorilor. S-ar putea spune multe lucruri bune și privind viața familială a dânsului și încă multe altele.

Doresc să mă opresc însă și la câteva lipsuri care ne-au frământat și ne frământă. În primul rând am în minte critica foarte severă pe care ne-ați făcut-o dumneavoastră cu prilejul analizei ținute la nivelul conducerii Inspectoratului pe linia muncii de organizație, pe linia muncii de securitate și miliție, critică pe care o consider întemeiată. Am apreciat că și de data aceasta, dumneavoastră, care ați mai participat la analizele noastre, ați căutat să ne orientați, să ne punctați liniile directoare pentru viitor, atât pe linie de miliție, cât și pe linie de securitate.

Dumneavoastră, la analiza la care ați participat, ne-ați criticat aspru cu privire la acoperirea unor obiective, acoperirea informativă a unor obiective și consider că criticile dumneavoastră au fost îndreptățite, mai ales în sensul că nu întotdeauna vă informăm și uneori v-am informat și lucrurile nu au stat așa. În aceste împrejurări, eu așteptam – și aici mă refer cu o notă critică la adresa tovarășului Sălcudean –, ca după ce ne-am făcut autocritică să ia și tovarășul Sălcudean o poziție autocritică mai profundă, să orienteze altfel lucrurile. Adică, după ce dumneavoastră ne-ați criticat, și vă raportează cu toată sinceritatea că nu ne-ați iertat cu nimic – am simțit-o din plin –, am simțit că trebuia pentru educația lucrătorilor noștri luată de către dânsul o poziție mai autocritică, mai profundă, cu jalonarea câtorva probleme de moment, de etapă viitoare pentru orientarea lucrurilor.

Aș ridica și o altă problemă care, de asemenea, consider că a creat o psihoză necorespunzătoare în rândul lucrătorilor. Tovarășul Sălcudean, așa cum arăta și tovarășul Ágoston, este un adept al noutății, al tehnicii noi, avansate. Este foarte bine acest lucru, numai că aduncându-și în birou un robot, despre care lucrătorii nu știau mare lucru, i-a făcut suspicioși și s-a creat o asemenea atmosferă încât a trebuit să-i cheme și să le arate despre ce este vorba, lor formulându-se părerea că prin acest robot sunt ascultați ce discută în birouri și că nu li se acordă încredere.

De asemenea, consider că din intenția aceasta de a face pregătirea contrainformativă a cadrelor noastre, uneori s-au făcut și greșeli. Recent a venit o notă din afară în care se întreabă dacă Constantin mai este la inspectorat. Această notă, împreună cu celelalte, a fost citită de dânsul ca exemplificare cum că cei de afară câte nu mai știu despre noi toți. Pentru moment nu mi-am dat seama că mi se crează o situație, și cred că nici tovarășul Sălcudean nu și-a dat seama, dar pe urmă oamenii au început să mă întrebe dacă e ceva cu mine, oare se intenționează ceva cu mine ș.a.m.d. Eu cred că trebuie să fim mai atenți în asemenea probleme.

Tovarășul Sălcudean trebuie să fie mai apropiat de toți oamenii cu care lucrează, să fie mai apropiat în relațiile de muncă, în discuții și nu numai atunci când trebuie să-i pedepsim sau trebuie să-i judecăm pe oameni.

Aș dori să mai ridic cazul locotenentului-colonel Moraru căruia, la indicația tovarășului Sălcudean i-am cerut un raport în legătură cu comportarea lui la restauratul „Cocoșul de Aur” unde, după informații, s-a dus în societatea unei femei – lucru de fapt cunoscut despre dânsul –, raportul l-a trimis apoi la tovarășul Sălcudean, care l-a chemat pe Morar la dânsul, a stat cu el de vorbă și, după explicațiile date de acesta a rupt raportul și i-a dat înapoi, ca apoi Moraru să vină la mine și așa flegmatic să-mi arate raportul cerut de mine și rupt de tovarășul Sălcudean, care l-a iertat. Nu am fost consecvenți în această problemă, cazul trebuia pus în discuție și pentru faptul că dânsul era și membru în Biroul Comitetului de partid. Am mai avut astfel de cazuri, când persoane trebuiau trase la răspundere pentru niște abateri, iar noi trebuia să dăm socoteală pentru „educația” lor, dar nu s-a făcut prea mult în această direcție.

Eu apreciez inițiativa tovarășului Sălcudean de a da posibilitate ca în cadrul ședințelor noastre să se analizeze și problemele majore ale Miliției, dar s-a întâmplat că s-au analizat probleme specifice muncii noastre fără să fim invitați și noi. Pe bună dreptate ne-a criticat tovarășul colonel Florea că foarte puțin am ținut seama de indicațiile date pentru îmbunătățirea rețelei informative din mediul rural, dar trebuie să spun că atunci când s-a analizat această problemă, deși m-am pregătit, nu am fost invitat.

De asemenea, raportează că s-a creat acel climat de critică și autocritică, dar nu întotdeauna el a fost folosit așa cum trebuie să fie folosit. Poate trebuia ca noi, conducerea, la nivelul meu și al tovarășului Sălcudean, să facem să existe un spirit de mai profundă critică și autocritică, să ne aducem o contribuție mai mare la îndreptarea unor situații. Mi-a fost foarte greu și nu-mi este nici acum ușor că numărul acțiunilor cu „autori necunoscuți” în loc să scadă, crește mereu, lucru care nu ne face cinste. Poate dacă rezolvam frământările colonelului Moraru, care răspunde direct de această activitate, problema nu ar sta așa, și

aici vreau să remarc că nu e bine ca niște lucruri de acest gen să le trăgăm fără soluționarea lor.

Au fost foarte multe discuții și în legătură cu folosirea parcului auto. Am raportat tovarășului colonel Sălcudean, i-am cerut să împartă mașinile pentru Miliție și Securitate, fiindcă în unele cazuri chiar locuitorii mei nu aveau cu ce să rezolve problemele de urgență, fiindcă mașinile erau ocupate când cu unii când cu alții – lucrători de diferite grade și funcții – de la Securitate. Problema s-a rezolvat după ce Ministerul a făcut state de dotare separate și pentru unii și pentru alții; până atunci la noi, pe plan local, nu s-a rezolvat problema.

Îmi dau seama, tovarășe prim-secretar și tovarășe ministru, că avem multe de făcut, din indicațiile și sarcinile date de dumneavoastră în ședința noastră de bilanț și cu alte ocazii, eu am avut foarte multe de învățat din ședințele Comitetului executiv, unde lucrurilor li se spune pe nume de asemenea, numai că este necesar să fim mai fermi, atât eu, cât și tovarășul Sălcudean.

Sunt de aceeași părere cu tovarășul Ágoston, că tovarășul Sălcudean nu se îngrijește de sănătate, deși uneori își dă seama că se simte rău, este cu medicamentele după dânsul și ar trebui și pe această linie să-și controleze activitatea. Eu mă angajez în faza Biroului ca în activitatea viitoare să lucrez așa cum trebuie.

Tov. Nicolae Vereș¹⁴, prim-vicepreședinte al Comitetului executiv al Consiliului popular județean, membru al Biroului.

O perioadă destul de îndelungată – nu aș putea să o concretizez în număr de ani – am lucrat sub diferite forme cu tovarășul Sălcudean. Această perioadă – la început la oraș și apoi la județ – îmi permite și acum să detaliez câteva elemente importante din modul de a munci, din modul de a se comporta și a lucra al tovarășului Sălcudean.

Ținând seama, așa cum a spus și tovarășul Banc, că aprecierea persoanei este strâns legată și de aprecierea activității organului în fruntea căruia de ani de zile lucrează alături de întregul colectiv de acolo, este firească această legătură și este bine ca atunci când se apreciază persoana, să se facă legătura normală între ceea ce a făcut pentru îndeplinirea sarcinilor pe care le are și persoana respectivă.

Am desprins și deprind în momentul de față la tovarășul Sălcudean câteva lucruri pe care vreau să le remarc. Îl găsesc conștient de calitatea de activist de partid, de funcția importantă pe linie de partid, are trăsături specifice lucrătorului de partid, activistului de partid cu angajări conștiincioase pentru îndeplinirea sarcinilor, pentru traducerea politicii partidului în viață, participând la totalitatea acțiunilor care se întreprind și cu un aport substanțial, ajutând concret colectivul în care a lucrat și lucrează.

L-am cunoscut și îl cunosc ca pe un activist care în permanență se ocupă de perfecționarea lui, atât ca activist de partid, cât și ca lucrător de securitate. Își însușește concret elementele noi de conducere, de organizarea muncii, de perfecționarea formelor și metodelor de muncă și cu rezultate bune. Am participat împreună la diferite schimburi de experiență, la diferite forme de experimentare a unor metode de muncă noi, care au dat rezultate și care au fost apreciate la vremea respectivă.

Am participat la multe bilanțuri împreună cu reprezentanți ai Ministerului și am apreciat, prin prisma activității desfășurate de organul de securitate, modul în care tovarășul Sălcudean își îndeplinește sarcinile de comandant, modul în care alături de ceilalți luptă pentru îmbunătățirea muncii aparatului de securitate. În această idee șă caracteriza faptul că aparatul de securitate, în special în perioada în care eu am participat la acțiuni, și-a ridicat continuu capacitatea de muncă, aportul lucrătorilor a crescut și aș putea spune că acest colectiv la ora actuală, așa cum se găsește el, cu anumite lipsuri, este într-o continuă creștere de formă, de capacitate, de putere de acțiune și stăpânește, după părerea mea, județul nostru și ca problematică și din punct de vedere teritorial.

¹⁴ Pentru biografia lui Nicolae Vereș a se consulta: Dobre, Florica (coordonator), *Membrii C.C. al P.C.R. 1945-1989. Dicționar*, Ed. Enciclopedică, București, 2004, p. 615-616.

L-am văzut în analize bine pregătit, poate chiar cu o notă exagerată de formă și manifestare pedagogică și poate mai puțin în trăsătura militară, și poate că această atitudine ar trebui puțin schimbată, fiind un organ militar. Acest organ care este pus să acționeze prin ordine, dispoziții, trebuie să le îmbine într-adevăr pe acestea cu acțiunile pedagogice, instructive, dar cu o notă superioară, de pe poziția exigențelor militare, a ordinelor și dispozitivelor.

În ceea ce privește modul în care organul de securitate, prin tovarășul Sălcudean, a prezentat informări, concluzii, stări de lucruri organului de partid județean, am părerea că ele în linii mari au fost întocmite bine și operativ. Într-adevăr, a fost o perioadă, înaintea Hotărârii Secretariatului Comitetului Central, în care legătura dintre organul de partid și Securitatea era într-un fel mai limitată, dar după apariția acestei hotărâri, atât organul de miliție, cât și cel de securitate au fost puse pe poziția de a exercita controlul activității.

La început erau discuții asupra a ceea ce trebuie să comunice organul de securitate organului de partid. Mi-am dat seama pe parcurs că multitudinea de probleme nu că nu ar fi folositoare sau interesante a fi cunoscute, dar am fost de părere ca ele să nu se prezinte izolat, ci în informări mai mari, cuprinzând mai multe acțiuni: manifestări de huliganism, manifestări ale sectelor ș.a.m.d. Acestea să fie întrunite, studiate și cu niște concluzii din care să derive niște acțiuni pe linie de partid și de securitate. La vremea respectivă, din această cauză, s-a redus numeric numărul informărilor și au început să se selecteze lucrurile. Acuma îmi vine destul de greu să spun dacă am procedat bine sau nu, dar aceasta a fost logica.

La tovarășul Sălcudean am desprins, de asemenea, o atitudine tovarășească, în general, față de oameni, față de lucrători, față de activul Securității, de apreciere față de cei care lucrează bine, de exigență față de cei care au abateri. Am sesizat, și o declar foarte sincer, că nu mi-a fost dat să văd din partea dânsului manifestări de superficialitate în rezolvarea ordinelor date de Minister, a hotărârilor de partid și de stat, ci ele au fost tratate cu toată exigența, profund.

În contextul aprecierilor pozitive aș mai adăuga ca ultimă idee un spirit bun de conlucrare cu ceilalți salariați de stat ai județului, cu conducerile de întreprinderi, instituții, cu activitatea cărora, prin natura funcției și prin natura activității vine permanent în contact. Era și firesc să existe o asemenea conlucrare, în special cu conduceri de unități care prin specificul lor întrețin relații cu firme și cetățeni străini.

La fiecare din problemele enunțate aici am lăsat, intenționat, deschise anumite elemente pentru a le completa cu neajunsuri pe care le-am constatat.

În primul rând, cu privire la informare. Iau un exemplu, nu atât de recent, anume împrejurarea în care a apărut în orașul nostru cetățeanul „Înțepătorul” și care a acționat o zi sau două până când a intrat populația în panică. Am aflat de această situație, îmi amintesc, printr-o informare destul de superficială și care nu ne pune în situația să nu acordăm faptului gravitate. Când starea de lucruri a devenit încordată, personal am sesizat, am discutat foarte hotărât cu tovarășul Sălcudean și, în niște termeni cum nu am discutat de multe ori, i-am spus ca acest cetățean în termen de 48 de ore să fie găsit. E adevărat, tovarășul Sălcudean a fost foarte receptiv la această acțiune, a mobilizat întreg aparatul și problema s-a soluționat așa cum se știe. Latura pe care o critic este aceea că acest individ nu a fost sesizat mai din vreme și nu s-a acționat mai din vreme și nu s-a acționat din timp pentru prevenirea situației. Mi se pare că nu în felul acesta s-a acționat cu ocazia celor două cazuri de la Coroisanmartin, ci și mai operativ, lucru care s-a soldat cu rezultatele obținute și care se cunosc.

Organul de partid trebuie să aibă tabloul evenimentelor în județ și nu luate motam¹⁵ de la lucrători, ci prelucrate prin prisma implicațiilor social-politice pe care le poate avea. Foarte multe de făcut sunt în direcția mișcării turistice unde, am părerea că tovarășul Sălcudean și ceilalți conducători ai organului de securitate, nu sunt suficient de angajați și

¹⁵ Corect: mot à mot.

trebuie să se înțeleagă necesitatea de a se întări preocuparea în acest domeniu, cunoscut fiind că mișcarea turistică este foarte mare și că se manifestă sub diferite forme atitudinea dușmănoasă a unor elemente care știm că nu ne vizitează din prietenie, ci cu totul alte scopuri și eu personal am părerea că insuficient s-a stăpânit această activitate.

Cred că nu s-a luat poziție, așa cum a arătat și tovarășul colonel Constantin, față de comportarea unor lucrători de la Miliție și Securitate, așa cum a fost și față de cazul lui Moraru. Chestiunile acestea trebuiesc analizate din timp și dusă muncă de prevenire a oamenilor. Măsurile care au fost luate nu întotdeauna au fost suficiente de instructive, dovada fiind că pe parcurs au apărut și alte cazuri de abateri. Tovarășul colonel Constantin cred că în aceeași măsuri poartă răspunderea.

În ultimul timp a crescut numărul autorilor de sustrageri necunoscuți. Acest lucru este foarte grav și consider că tovarășii nu și-au concentrat suficient eforturile pentru a lucra în acest domeniu și tovarășul Sălcudean nu a fost un exemplu ferm în această direcție.

Manifestările de formalism, de superficialitate și chiar de birocrație în activitatea unor lucrători au fost criticate, dar insuficient îndreptate. Aș atrage atenția asupra mișcării aparatului în teren, a folosirii parcului de mașini în mod corespunzător. Îmi vine foarte greu să cred, de câte ori văd mașina circulației, că ea este în misiune. Am impresia că sunt insuficient controlați ce fac, unde merg, cu cine vin și cum folosesc acest parc lucrătorii de la Inspectorat.

Am părerea că pe baza activității pozitive care se desprinde pentru tovarășul Sălcudean, dânsul întrunește condițiile cerute pentru a îmbunătăți și mai mult activitatea de viitor, ținând seama de totalitatea problemelor care au fost discutate la alte nivele, în ședințele trecute.

Cred că și tovarășii trebuie să-i dea mai mult ajutor și dânsul să le solicite mai mult ajutorul, cunosc că lucrează în colectiv, dar am părerea că mai încape pentru îmbunătățirea muncii colectivului, în cadrul organului cred că nu s-a realizat o unitate, un colectiv suficient de întărit prin unirea celor două organe și că la nivelul conducerii, dar mai mult la nivelul compartimentelor, se merge oarecumva în paralel – Securitate-Miliție –, direcție în care trebuie acționat.

Tov. Lakatos Francisc, președintele Colegiului de partid, membru supleant al Biroului.

Și eu [îl] cunosc pe tovarășul Sălcudean de mai bine de 10 ani. De la început vreau să subliniez părerea mea că tovarășul Sălcudean are o experiență deosebit de vastă în această activitate, este un activist vechi care a trecut prin multe încercări, dar sunt conșvins, și îmi exprim părerea, că este un tovarăș devotat intereselor partidului, lucru pe care l-a dovedit prin lupta pe care a dus-o împotriva dușmanului partidului, sub orice formă a fost această manifestare. Consider că acest organ a contribuit în măsură substanțială la realizarea înregistrată pe plan județean, în toate domeniile de activitate.

Nu aș putea să spun că cunosc în amănunțime activitatea tovarășului Sălcudean, stilul și metodele de muncă pe care le folosește în conducerea Inspectoratului, însă aprecierea – după părerea mea – este că acest organ se străduiește ca fiecare lucrător al lui să-și facă datoria la locul unde este pus și să muncească cu răspundere pentru îndeplinirea ordinelor și a sarcinilor trasate.

În asemenea prilej este bine, cred, să arătăm și anumite păreri asupra activității unor tovarăși care au munci de răspundere, cu scopul de a învăța și a ține cont pentru activitatea de viitor. Eu m-aș referi, în primul rând, la o problemă care este legată direct de cadrele care își desfășoară activitatea în cadrul acestui organ. Cunosc că în acest organ sunt încadrate cadre bine pregătite din punct de vedere profesional și politic, marea majoritate a lor posedă studii superioare, ceea ce mă face să consider că desfășoară o activitate calificată, dar

tocmai de aceea atrag atenția tovarășului Sălcudean să nu negligeze controlul asupra activității lucrătorilor, din contră să-l accentueze, că nu va avea decât de câștigat¹⁶.

Eu cred că se face învățământ de partid, se fac analize, se critică anumite stări de lucruri, însă părerea mea este că acest control permanent asupra activității nu este asigurat la nivelul cerut și la nivelul exigențelor. Acest lucru l-am spus și într-o altă ședință recentă a Biroului, dar faptul că acolo, în ultima perioadă, au fost destul de dese abateri, m-au determinat să-l repet. Se cunoaște că aceste cadre desfășoară o muncă cu totul diferită și cu totul în alte condiții decât alte munci, ele intră în contact cu diferite persoane cinstite sau mai puțin cinstite, și dacă ele nu sunt controlate, pot intra în niște relații neprincipiale, nedorite, compromițându-se, dar în același timp aducând și prejudicii organului din care fac parte. Deci, este necesar ca acestor oameni cu care lucrează tovarășul Sălcudean să li se imprime o foarte mare exigență, o foarte mare răspundere nu numai față de îndeplinirea misiunilor profesionale, care bineînțeles sunt de primă importanță, dar [și] în ce privește felul cum muncesc, comportarea în societate, în viață, în familie.

Cunosc cazuri concrete, cunosc cazul tovarășului Moraru, [îl] cunosc pentru o serie de abateri încă de prin 1962, când a fost exclus din partid și transferat la noi. Anul trecut a fost sesizat tovarășul Sălcudean, pe diferite căi, că întreține relații neprincipiale cu femeii, dar dânsul s-a mulțumit să-i atragă atenția doar, fără a lua măsuri pe linie de partid ca tovarășul să se trezească la realitate și să nu mai cadă în greșeli.

O altă problemă pe care aș vrea s-o ridic este aceea că între cele două organe se păstrează suspiciuni, în special între cadrele care ocupă funcții de conducere. Colonelul Moraru acuma susține că el a fost provocat în stare de ebrietate de către organele de securitate. Bineînțeles, acest lucru nu l-am putut deduce, dar o să se revadă mai amănunțit. Acest climat care există între cele două organe unite aduce mari prejudicii și, după mine, este periculos. Acest lucru creează nesiguranță în activitatea de zi cu zi care trebuie să se desfășoare în cadrul acestui organ de stat deosebit de important, cu atâtea sarcini mari care-i stau în față. Vreau să menționez că acest organ poate să dea în viitor o contribuție mai de seamă, el a contribuit și până acum, dar am văzut că a avut o serie de lipsuri.

Am arătat acest aspect pe care l-am cunoscut și consider că dintre aceste lipsuri cea mai mare este lipsa de fermitate în luarea de măsuri operative și corespunzătoare față de unii care uită de obligațiile [pe] care le au și cum trebuie să se comporte în societate.

Consider că din aceste aspecte pot trage învățăminte și ceilalți colaboratori ai tovarășului Sălcudean, care sunt prezenți la această ședință, pentru ca în viitor și dânsii să dea dovadă de mai multă voință pentru lichidarea lipsurilor care există în cadrul acestui organ.

Tov. Cozma Ioan, secretar cu probleme organizatorice al Comitetului județean de partid.

Îl cunosc de foarte multă vreme pe tovarășul Sălcudean, din tinerețe, și ne-am reîntâlnit în anii 1960-1961, când dânsul era locțiitor la Inspectoratul de Securitate¹⁷, iar eu lucram în aparatul de partid.

Din această perioadă n-aș putea să fac o apreciere asupra activității și trăsăturilor de caracter, pentru mine a rămas acel om pe care l-am cunoscut încă în anii de școală, prieten, coleg. Ne-am reîntâlnit, așa cum ziceam, în anul 1961, însă în mod concret am lucrat și am reușit să-l cunosc mai bine din perioada 1971-1974, de când face parte din același organ și

¹⁶ În legătură cu situația cadrelor a se vedea „Raport privind încadrarea, compoziția social-politică, pregătirea, selecționarea, evoluția dinamică a cadrelor, precum și starea și practica disciplinară din Inspectoratul Județean Mureș al Ministerului de Interne”, prezentat și dezbătut în cadrul ședinței Secretariatului Comitetului județean de partid din data de 1 iulie 1974 (cf. A.N.R.S.J. Mureș, fond *Comitetul Județean Mureș al P.C.R.*, dosar nr. 20/1974, f. 245-246v, 251-254v).

¹⁷ Corect: Direcția Regională M.A.I. Mureș-Autonomă Maghiară.

am avut tangență cu activitatea Inspectoratului mai mult decât alți tovarăși, sau dacă nu am avut suficient, cel puțin simțeam nevoia să am și să cunosc niște treburi.

Cu privire la activitatea tovarășului Sălcudean: aș dori să-l apreciez ca membru al Biroului Comitetului județean de partid și de pe această poziție, în măsura în care am reușit să îi cunosc și activitatea profesională.

Am părerea că în această calitate de membru al Biroului Comitetului județean de partid, tovarășul nu și-a adus contribuția la dezbaterile problemelor puse în discuție, la găsirea soluțiilor de rezolvare a sarcinilor politico-economice ale județului nostru. Dacă fac această apreciere, o fac pentru că eu nu am reținut în acești ani, dintr-o ședință sau alta de birou, să ridice niște probleme, să le pună în fața noastră, să întreprindă niște controale, niște studii pe baza cărora noi să luăm unele măsuri. Poate pentru unii tovarăși această apreciere a mea pare ciudată, dar eu le găsesc normale pentru că dânsul are foarte multe posibilități de a cunoaște niște treburi din viața politică, socială, economică a județului, și trebuie să le cunoască și, după părerea mea, trebuie să și informeze organul de partid despre această stare de lucruri, să informeze în ideea ca organul de partid să poată să ia măsuri de îndreptare a lucrurilor.

Tovarășul Sălcudean a informat în această perioadă foarte slab atât Biroul cât și Secretariatul, și mai ales Secretariatul, pentru că Biroul se întâlnește o dată pe lună și dezbate niște probleme, însă în cadrul Secretariatului, ca organ operativ, trebuie să informeze mai sistematic și mai frecvent despre starea de lucruri, despre starea de spirit din județul nostru.

Încă o dată subliniez, am părerea că nu a informat suficient Secretariatul, ca organ operativ de muncă, socot că în lumina hotărârilor de partid și unul și altul dintre secretari trebuie să fie mai frecvent informați și pe această cale despre unele lucruri. Bineînțeles, informarea trebuie să fie făcută secretarilor prin primul-secretar. Primul-secretar dirijează, selectează și apreciază care sunt problemele care trebuie să fie cunoscute de toți secretarii, de Biroul Comitetului județean de partid, care sunt problemele care rămân pentru primul-secretar, care sunt acelea [pe] care le dă expres pentru unii din secretari cu niște indicații pentru studiu, pentru analiză.

Eu ridic această chestiune nu ca formă, ci ca o necesitate, pentru că zic eu, din această cauză că noi n-am fost informați din timp de niște treburi, starea de spirit a populației în general în anumite perioade, înainte sau după niște evenimente, nu a fost așa cum trebuie și puteau fi evitate niște lucruri, prevenite din timp, și a nu ajunge în niște situații nedorite. Aș vrea să concretizez două-trei chestiuni. Vă amintiți mult discutata chestiune de la Teatrul de Stat, acea avanpremieră de inaugurare. După părerea mea foarte târziu s-au aflat lucrurile, deși ele puteau fi prevenite; vă amintiți de acea formație cultural-artistică organizată de acest mult discutatul Lukács. Eu și acum am rămas cu convingerea că nu s-a elucidat complet problema, deși în repetate rânduri ne-am pus întrebare cum și de ce s-a ajuns aici. Nu știu cum s-a întâmplat că această perioadă a coincis cu vizita tovarășului Ceaușescu în S.U.A. și pur și simplu au încercat să ne șantajeze, spunând că dacă nu vom lăsa ansamblul să plece vor interveni la tovarășul Ceaușescu să arate ce se întâmplă în România.

Eu am informat pe tovarășul Banc de treaba aceasta pentru că nu se poate șantaja organul de partid. Deci, sunt niște chestiuni în care organul de securitate și colaboratorii nu și-au făcut datoria. Trebuia să vină și să informeze Secretariatul și organul de partid despre aceste probleme.

Exemple aș putea să dau mai multe și aș aminti și chestiunea de la I.M.F., în care la fel n-am fost din timp informați pentru a putea interveni și a curma atmosfera creată în masă în legătură cu niște zvonuri precum că s-ar desființa Facultatea de Stomatologie. Asemenea chestiuni se pot întâmpla atunci când obiectivul nu este acoperit cum trebuie, or nu este permis acest lucru [deoarece] aceste instituții, de așa importanță, nu stau la periferia vieții sociale, spirituale din județ, ele sunt niște instituții de foarte mare importanță și trebuie să le

avem în atenție; dacă sunt acoperite și organul cunoaște anumite fenomene, atunci îmi vine să cred că nu există discernământ în a selecta problemele și a le pune în fața organului de partid.

Cu organele de miliție am relații de muncă mult mai directe pentru că acestea nu au reținere în a informa Secretariatul cu problemele organizatorice despre o anumită situație din județ.

Am cerut o situație nominală a celor care în 1973 au plecat cu pașapoarte în alte țări și nu s-au mai întors. Dacă bine îmi amintesc, erau vreo 96, foarte mulți după părerea mea. De ce treaba aceasta? Cum sunt cunoscuți acești oameni, atât de Miliție, cât și de organele de securitate? Cum se lucrează acolo? Acest lucru mă îngrijorează cu atât mai mult cu cât printre aceștia nu erau niște persoane anonime, erau niște oameni pe care organele de securitate și de miliție trebuia neapărat să-i cunoască și să[-i] judece cu foarte mult discernământ înainte de a le elibera pașaportul. În această privință cred că munca trebuie mult mai bine organizată. Trebuie creată o rețea bună de colaboratori, formată în primul rând din oameni de bună credință, care din sentimente partiotice să facă acest lucru și prin aceștia să reușim să cunoaștem foarte bine starea de spirit și să procedăm ca atare.

Tovarăși, eu doresc să arăt că niciodată conducerea de partid nu a limitat controlul de partid asupra organelor de securitate sau de miliție, dar cei care suntem mai vechi în activitatea de partid cunoaștem că au existat niște tendințe ca aceste organe să se sustragă de sub controlul de partid. Dar acestea o dată sesizate au fost puse la punct.

Într-o împrejurare i-am atras atenția tovarășului Sălcudean că de când eu lucrez în aparatul de partid n-am fost niciodată așa de slab informat de către organele de securitate și dânsul a recunoscut acest lucru. Ne-am spus că vom găsi soluții să avem o legătură mai strânsă în scopul de preîntâmpina, a preveni niște minusuri în activitate, de a ne orienta și noi, de a putea să acționăm și să luăm măsuri pe baza informațiilor [pe] care ni le furnizează. Poate că tovarășul prim-secretar a fost mai bine informat în această perioadă și atunci, dacă așa este, bineînțeles că critica pe care eu am făcut-o la adresa Inspectoratului, este cu mult diminuată.

Tovarășul Lakatos a ridicat problema muncii cu cadrele, tovarășul Ágoston vorbea de grija [pe] care o manifestă tovarășul Sălcudean pentru ridicarea continuă a perfecționării cadrelor, dar eu zic că această grijă trebuie să o aibă fiecare conducător și mă bucur că și tovarășul Sălcudean a avut asemenea preocupări și a reușit să realizeze niște lucruri bune.

Eu însă aș sublinia că în munca cu cadrele va trebui să fie și mai pretențios și mai exigent, să aplice principiile de partid în munca cu oamenii. Noi avem un număr de oameni din ambele organe în nomenclatură, pe care îi cunoaștem, i-am verificat pe linie de cadre, așa cum știți că se obișnuiește la Comitetul județean de partid. Sunt însă ceilalți, care tot atât de bine trebuie cunoscuți și cu aceeași unitate de măsură și cu aceeași exigență trebuie apreciată activitatea lor. Așa cum noi, ca organ de partid, nu admitem să se altereze niște trăsături moral-politice ale cadrelor din nomenclatura noastră, așa și tovarășii, începând cu inspectorul și colaboratorii imediați ai dânilor, nu trebuie să admită.

După părerea mea, prea mult se admite la unii oameni și m-aș referi puțin la tovarășul Oprea, a cărui problemă am discutat în Secretariat, dar fără a lua o hotărâre categorică, ci lăsând la latitudinea tovarășilor să reflecteze ce este de făcut. Prin menținerea fostului șef de secție la Sighișoara în aparatul de securitate cu abaterea pe care a avut-o, nu a constituit nici un serviciu nimănui. Astfel de proceduri nu mobilizează oamenii la păstrarea profilului moral necesar lucrătorului de securitate și miliție, pe care eu îl judec și-l văd ca pe un activist de partid. Am dat exemplul tovarășului Oprea care, în loc să fi fost scos din aparatul de securitate, acum deservește Combinatul de Îngrășămintă Chimice. Acestea fac parte din acele lucruri față de care dacă nu luăm poziție dăm ocazii la o serie de discuții. Noi puteam să hotărâm să-l scoatem din aparatul de securitate, dar s-a lăsat – așa cum am mai spus – la latitudinea Inspectoratului să vedem cum se orientează el. Trebuie să vă spun că dacă vă complaceți în asemenea chestiuni să nu vă așteptați să întăriți ordinea și disciplina.

Nu ar strica ca Secretariatul să se intereseze și de niște treburi profesionale ale lucrătorilor de la Inspectorat, să vadă cum se execută sarcinile de partid, ce metode de muncă se folosesc. Pînă acum n-am făcut acest lucru, dar cred că procedând așa, am putea să cunoaștem mai bine oamenii.

Și tovarășul Lakatos a ridicat niște treburi și sunt de acord că și tovarășul Constantin răspunde de niște treburi acolo. Ofițerul Moraru, de exemplu, trebuia cunoscut din vreme și atunci din vreme se puteau lua niște măsuri. Dezaprob gestul tovarășului Sălcudean – aceasta nu este o metodă – de a se manifesta cu atîta mărînimie față de Moraru. Nu îl consider corespunzător conduitei de conducător. Și noi mai iertăm [pe] unii activiști pentru unele greșeli [pe] care le săvârșesc, dar nu pentru greșeli atît de mari.

Eu s-ar putea să greșesc și să exagerez pe undeva, dar văd un gol destul de serios în legătură cu pregătirea politico-ideologică a tovarășului Sălcudean și de aici derivă niște minusuri în trăsăturile pe care trebuie să le aibă un conducător politic, un activist de partid. Tovarășii s-au referit aici la pregătirea profesională, la pregătirea politico-ideologică și sigur eu nu spun că nu le are, dar are, așa cum am spus, și multe goluri în pregătirea politico-ideologică. Pentru a găsi căi de îndreptare, consider că pe această linie va trebui să muncească mai mult, să se străduiască să-și însușească acele trăsături care îl caracterizează pe un membru de partid, pe un activist de partid. Modestie, spirit autocritic, intransigentă față de lipsuri, abateri, mai încap și la tovarășul Sălcudean.

Aș mai adăuga că tovarășului Sălcudean încă nu îi este foarte clar în cap că organul de securitate și de miliție este condus de partid. Nouă ne-ar fi de mare folos dacă și acest organ s-ar ocupa de educația oamenilor, dacă ne-ar face cunoscut o anumită stare de spirit.

M-aș opri aici, sigur, eu am fost mai tăios în aprecieri, dar am făcut din dorința de a îl mobiliza pe tovarășul Sălcudean. Din ceea ce am spus eu Biroul să rețină ceea ce consideră că este bine, eu prin ceea ce am spus nu m-am gândit deloc să diminuez aprecierile foarte bune făcute de unii tovarăși, dînșii probabil îl cunosc mai bine decât mine pe tovarășul Sălcudean, eu însă îl cunosc din această activitate așa cum am spus. Dacă mi-am exprimat niște pretenții [le]-am făcut de pe o anumită poziție de partid.

Tov. lt.-col. Florea Gheorghe¹⁸, locțiitor al inspectorului-șef adjunct pentru probleme de securitate.

Tovarășe prim-secretar vă rog să-mi permiteți să raporteze următoarele lucruri în legătură cu activitatea tovarășului colonel Sălcudean: îl cunosc mai bine de 20 de ani, dar sunt mai bine de 14 ani de când lucrez în directa dumnealui coordonare, în munca operativă. O perioadă de 5 ani i-am fost adjunct direct.

Vă raportează tovarășe prim-secretar că l-am cunoscut și îl cunosc ca un bun comandant, un om receptiv la solicitările aparatului, foarte receptiv la nou, receptiv la problemele care s-au ivit pe plan județean, față de problemele care s-au ivit în munca noastră. Este apreciat de subalterni, eu îl apreciez ca un tovarăș suplu în gândire, în acțiune.

¹⁸ S-a născut la data de 22 ianuarie 1928 în localitatea Deda-Bistra, județul Mureș. Grade: locotenent (?), locotenent major (1961), căpitan (1962), maior (1964), locotenent-colonel (1970), colonel (1977). Angajat al Direcției Regionale M.A.I. Autonomă Maghiară din anul 1953. Șef Serviciul cadre (? – 1957 - ?). Direcția Regională M.A.I. Mureș-Autonomă Maghiară, șef Serviciul III (1961-1967). Inspectoratul Județean de Securitate Mureș, locțiitor șef inspectorat și șef Serviciul I (1968-1972).

Inspectoratul Județean Mureș al Ministerului de Interne, locțiitor al inspectorului șef adjunct pentru Securitate (1972 - ?, 1976). A decedat în decembrie 1978. (cf. Dobre, Florica, *op.cit.*, vol. II, doc. 38, p.62; pentru datele de identificare și parcursul profesional a se consulta:

http://www.cnsas.ro/documente/cadrede_securitatii/FLOREA_GHEORGHE.pdf; Bartos Zoltán, *Documente*, doc. 391, p. 396; doc. 401, p. 402-403; „Steaua roșie”, 29 decembrie 1978, p. 2).

În ceea ce privește activitatea dumnealui pe linie de partid, în cadrul unității, aş putea să vă raportez, sunt elocvente măsurile care au fost luate în ideea pregătirii aparatului, formarea lui în spiritul respectării întocmai a directivelor de partid.

Vă raportează, tovarăşe prim-secretar, cu răspundere că Hotărârea Comitetului Central referitoare la activitatea Ministerului de Interne este aplicată bine în cadrul Inspectoratului. La ora actuală nu avem nici un caz de încălcare a acestei hotărâri, deci ea este respectată.

În cadrul organizației de partid totdeauna a avut o poziție combativă, o poziție mobilizatoare. La ora actuală, urmare [a] măsurilor luate, a ordinelor conducerii Ministerului, se poate observa o îmbunătățire substanțială față de perioadele anterioare. Este normal însă că nu ne mulțumim cu ceea ce este și să ne străduim să facem mai mult în această direcție.

Ca ofițer – este ofițer de carieră – a reușit să mobilizeze aparatul la respectarea întocmai a ordinelor conducerii Ministerului, dovedind inițiativă în executarea prevederilor ordinelor. În cadrul unității de mulți ani se procedează la testarea și verificarea cunoștințelor ofițerilor pentru ca acolo unde este un punct mai slab să se acționeze.

Orizontul de cunoștințe militare a fost dovedit în diverse întâlniri, pregătiri [pe] care le-am avut. Pe linie de securitate, vă raportează că are o experiență bogată și încearcă sudarea aparatului de securitate cu cel al miliției.

În nenumerate acțiuni am lucrat sub directa lui îndrumare și în altele pe care le-am condus personal, am fost coordonat de dânsul. Sub conducerea dumnealui, orientați de organizația de partid am reușit să întreprindem niște măsuri preventive, măsuri pe care eu le apreciez ca bune și consider că ele și-au atins scopul. Subordonaților a reușit să le imprime o atitudine corectă, răspunzătoare față de atribuțiile de serviciu.

Tovarăşe prim-secretar, sunt unele probleme care într-adevăr așa sunt, ele stau în picioare, dar ne străduim să le lichidăm. Ne-am manifestat și noi nemulțumirea față de activitatea noastră, nu am reușit să informăm întotdeauna Comitetul județean de partid așa cum ar fi trebuit și de multe ori nici conducerea Ministerului.

Tovarășul secretar Cozma pe bună dreptate a ridicat problema că nu în suficientă măsură organele de securitate au informat Comitetul județean de partid. Eu mi-aș permite să vă raportează că avem încă unele neajunsuri, în special în sectoare din cadrul municipiului Tg.-Mureș, cum ar fi învățământul, arta, cultura, în urmărirea legăturii cu străinii.

Neajunsurile acestea, pe de o parte sunt ca urmare în unele cazuri a activității nesatisfăcătoare a unor tovarăși cu care lucrăm, iar pe de altă parte ca urmare a lipsei de control și uneori de orientare a oamenilor. Dacă am indicat măsuri concrete, nu totdeauna am controlat în suficientă măsură modul în care ele sunt aplicate. Eu vă raportează că mai sunt cazuri de lipsă de discernământ în aprecierea unor date care sunt obținute și, dacă îmi permiteți să vă raportează, de foarte multe ori ofițerul primește informația, o ține la el, rapoartează cu întârziere. Normal că pentru astfel de fapte este tras la răspundere.

Mai sunt apoi și alte aspecte. În unele cazuri se apreciază o anumită situație cu inima, fără să se ia măsuri exigente și apreciez, tovarăşe prim-secretar, că acele măsuri pedagogice despre care s-a vorbit în ședință, ele au fost proprii tovarășului Sălcudean, în unele cazuri fără a aplica însă cu rigurozitate regulamentele.

Noi ne dăm seama și vă raportează că am discutat la inițiativa tovarășului colonel Sălcudean niște măsuri care să ne scoată din situația în care suntem deoarece, vă raportează, mai există pe undeva niște aprecieri de autoliniștire la anumiți oameni, la anumiți conducători de compartimente, unde acționăm și acționăm hotărâți pentru a prezenta situația așa cum este, pentru a îi face să înțeleagă, pentru a îi mobiliza într-o măsură cât mai mare.

Legat de lipsurile [pe] care dumneavoastră ni le-ați arătat cu ocazia bilanțului, vă raportează că am întocmit planuri de măsuri pe unitate sau le-am completat pe cele care au fost întocmite și acum sunt de părere că tovarășul colonel Sălcudean, împreună cu noi, va fi în măsură să pună lucrurile la punct.

Eu mi-aș permite să arăt și unele din lipsurile tovarășului colonel Sălcudean și m-aș lega de următoarele probleme:

Tovarășul Sălcudean nu în toate împrejurările ia aceeași poziție exigentă față de toți membrii colectivului de conducere și eu aș ruga să țină cont de acest lucru și deopotrivă să ne tragă la răspundere pe fiecare, de la fiecare să pretindă executarea hotărârilor care stau în fața colectivului de conducere de către fiecare membru.

Aminteam mai înainte de problema ridicată de tovarășul Vereș, de acea atitudine pedagogică față de oameni. Într-adevăr, în cadrul unor ședințe de colectiv de conducere s-au ridicat anumite probleme, anumite carențe în muncă, însă tovarășul Sălcudean a amintit doar unele prevederi ale ordinelor care făceau referire la problema respectivă, dar nu a luat o poziție hotărâtă, ca militar, pentru a face să se înțeleagă care este punctul de vedere al comandantului.

Mă gândesc că nu în suficientă măsură au fost cuprinși membrii colectivului de conducere la acțiunile mai importante care au existat pe județ, fie pe linie de miliție, fie pe linie de securitate și din acest punct de vedere eu consider că se poate face mai mult și că se poate baza mai mult pe fiecare dintre noi în această idee.

O altă problemă ridicată aici este problema sănătății dumnealui, pe care o neglijează.

Atât am avut de raportat.

Tov. Sebestyén Liviu, secretar al Comitetului județean de partid.

Eu am lucrat cu tovarășul colonel Sălcudean mai mulți ani, și în organul municipal de partid și la județ. Voi încerca să fac o apreciere în limita elementelor pe care le dețin în legătură cu activitatea pe care am desfășurat-o împreună.

Am participat în repetate rânduri la diferite acțiuni care vizează munca ideologică-politică a organului de securitate, la acțiuni legate de învățământul de partid, la pregătirea propagandiștilor și în acțiuni de alt gen. Eu am părerea că tovarășul Sălcudean este preocupat de asigurarea unei atmosfere politice corespunzătoare în rândul lucrătorilor, este atent cu cei cu care lucrează și cu pregătirea lor politică.

În general, am observat o preocupare în folosirea unor mijloace educative în munca preventivă. Poate pentru că sunt pedagog de profesie nu mi se pare un lucru nepotrivit a avea anumite metode pedagogice, sigur, înțelese ca imperativ politic și i-ar¹⁹ recomanda să fie foarte atent mai ales atunci când e vorba de munca cu tineretul.

Este preocupat de asigurarea unei atmosfere bune, atât în cadrul lucrătorilor cât și în cadrul colectivelor cu care vine în contact. În general, după câte știu, este apreciat, se bucură de stimă și respect și nu mă gândesc la un respect ieftin.

Desigur, am reținut și îmi amintesc de acele elemente critice de care vorbea și tovarășul Cozma și pentru care se face, fără îndoială, vinovat și aparatul de securitate și tovarășul Sălcudean, care a facilitat unele dintre aceste nereguli care ne-au dat foarte multă bătaie de cap. Nu au fost prevenite o serie de acțiuni și acestea o dată declanșate ne obligau să venim noi cu munca politică să punem la punct o atmosferă care începea să fie viciată.

Aș dori să amintesc în acest context, fiindcă s-a ivit concret situația de la Teatru și I.M.F., că nu m-am simțit deloc scutit și m-am considerat răspunzător de aceste fenomene nedorite pentru că pe undeva sectoarele noastre s-au întâlnit. Aici activează organizația de partid, pentru care am directă răspundere și care nu m-a informat, dar aceasta o spun fără a scuti răspunderea tovarășului Sălcudean.

Eu aș face o singură recomandare în contextul celor amintite, și anume ca în pregătirea lucrătorilor să se manifeste o mai mare insistență în pregătirea lor politico-ideologică pentru aprecierea cu discernământ a unor fenomene. Mă gândesc, de pildă, la problema activității sectelor. Sigur, ea este în primul rând o problemă a muncii politice de

¹⁹ Corect: i-aș.

masă, condusă de organele și organizațiile de partid, însă când mă refer la activitatea sectelor interzise de lege, acolo se cere a acționa susținut, mai ales când activitatea acestora este flagrantă. Aici nu mai trebuie pedagogie, aici trebuie acționat direct, în spiritul legilor, a cerințelor.

În ce privește sistemul de informare, pe lângă faptul că aceasta este o obligație de serviciu el ne-ar ajuta foarte mult. Informate lucrurile din timp și corect ne-ar permite să prevenim o serie de situații, multe neajunsuri.

Tov. Lt.-col. Bereczki Árpád, locțiitor al inspectorului șef adjunct al Miliției județene.

Tovarășe prim-secretar,

Tovarășe ministru,

Este pentru prima dată când particip la un astfel de nivel, când se analizează activitatea unor tovarăși cu munci de răspundere, căroră le revin sarcini deosebite în îndrumarea, coordonarea activităților aparatului de miliție, aparatului de securitate.

Îmi dau seama că la nivelul la care se desfășoară această ședință implică o răspundere deosebită pentru cei care iau cuvântul, cei care contribuie la dezbateră problemelor și ajută organul de partid să ia cele mai juste hotărâri, să desprindă cele mai juste concluzii din care toți să tragem învățăminte și să fim ajutați pe viitor, ținând seama și de părțile pozitive și de părțile negative să putem acționa. Aș prefera mai bine să fiu eu analizat și eu să-mi fac analiza activității mele pentru că aș fi sigur că nu ar apare²⁰ unele probleme – eventual – pentru că spre deosebire de antevorbitori eu am altceva de spus.

În primul rând, tovarășe prim-secretar, aș dori să vă informez că după fuzionarea celor două organe am fost deosebit de afectat de una din trăsăturile tovarășului colonel de a lăsa libertate, a sprijini, a încuraja inițiativele, am putut în acea perioadă să luăm o serie de măsuri foarte bune pe linia compartimentelor de care răspund.

Aș vrea să vă raportează că cu contribuția tovarășului Sălcudean, care și-a asumat răspunderea pe lângă mine, am introdus prima dată în țară folosirea manechinelor²¹. Un an de zile nu am fost în stare să introducăm în județ această inițiativă pentru că existau o serie de prejudecăți, dacă e bine să folosim sau nu este bine. Realitatea a arătat că a fost util, inițiativa a fost generalizată în țară și un merit deosebit în aceasta aparține tovarășului Sălcudean.

De asemenea, ne-a susținut, ne-a încurajat, a venit cu idei noi pentru a găsi forme și mijloace pentru îmbunătățirea muncii de prevenire. Am inițiat tematici pe diferite teme în sensul de a verifica modul în care unii conducători auto acordă ajutor în cazul unor autovehicule accidentate, dacă intervin când găsesc victime pe traseu, obstacole, și ele au fost popularizate, generalizate în țară și dacă nu era tovarășul Sălcudean poate nu puteam să generalizăm toate aceste activități pozitive.

Am avut multe necazuri în cadrul organelor orășenești în introducerea unor măsuri pe linie de circulație, folosirea diferitelor mijloace de semnalizare, dar prin poziția pe care a avut-o Biroul Comitetului județean de partid s-a reușit să se impună – prin poziția tovarășului Sălcudean – primilor secretari, conducătorii comitetelor executive ale consiliilor populare.

De asemenea, vreau să informez că în descoperirea autorilor de la Coroisânmartin de apreciat a fost angrenarea unor ofițeri de securitate, a mijloacelor tehnice care au contribuit în foarte mare măsură la urgentarea descoperirii acestora.

Informez că a desfășurat activități concrete, a participat la diferite analize ale formațiunilor de circulație, a contribuit, prin discuțiile pe care le-a purtat, prin măsurile pe care le-a stabilit, la îmbunătățirea unor activități, la obținerea rezultatelor noastre de până în prezent.

²⁰ Corect: ar apărea.

²¹ Manechinele erau folosite în cursul cercetărilor efectuate la fața locului la reconstituirea faptelor grave: omor, viol, accidente grave de circulație etc. (Informație oferită de domnul Gheorghe Bănescu la data de 9 iulie 2013).

De asemenea, tovarășe prim-secretar, vreau să vă raportează că vorbește foarte corect, este foarte înțelegător și sub acest aspect apreciez poziția dânsului.

Aș dori, totuși, pentru că este vorba de aprecierea unui cadru de conducere și pentru că suntem comuniști cu toții, să ridic câteva probleme cu scopul de a îl ajuta, pentru a îl face să țină seama în viitor de aceste recomandări în activitatea pe care o desfășoară.

Prima problemă, legată de stilul de muncă, aspect principal al unui șef de inspectorat, legat de cadre, de felul cum se promovează, cum se pedepsesc, cum se recompensează oamenii în raport cu activitățile pe care le desfășoară, aș dori să-mi spun părerea mea personală, anume că, pe această linie, tovarășul Sălcudean a creat un spirit familiarist în cadrul Inspectoratului, care a dus uneori la dezavantajarea unor cadre în mod neprincipal.

Așa, de exemplu, v-aș raporta numai câteva mușamalizări de abateri deosebite și care de fapt se înscriu în activitatea dânsului.

Locotenent-colonel Herczeg, șef Serviciu[1] financiar, este un alcoolic, toată lumea știe că a făcut un scandal într-un restaurant, dar cazul a fost mușamalizat. S-au pus în mișcare o serie de oameni, dar nu cunosc ce măsuri concrete s-au luat împotriva acestui ofițer, însă măsuri în raport cu fapta sunt convins că nu s-au luat.

Mai mult, aș ridica problema adusă în discuție de tovarășul secretar Cozma cu privire la cazul căpitanului Oprea care, după ce a fost scos din funcție, a fost avansat la 23 August.

Cazul tovarășului Moldovan îl cunoaște toată lumea, despre acest aspect știu că s-au luat măsuri, că a fost sancționat, dar nu s-a făcut un caz din acesta, în mod organizat, pentru a se trage niște învățăminte.

În luna februarie, pe baza Hotărârii Comitetului Central, a fost prelucrat un material central cu niște abateri săvârșite pe linie de miliție. A fost întocmit un material al județului pentru ca el să servească ca un mijloc de prevenire, de educare a angajaților. Pentru prima dată m-am simțit ca pe banca acuzării în calitate de milițian. Toate abaterile lucrătorilor de miliție au fost arătate – pe drept –, dar nici o abatere a lucrătorilor de la Securitate nu s-a pomenit. După ședință, în loc să fi avut un efect pozitiv asupra cadrelor, toată lumea discuta: dar nu suntem același Inspectorat, aceleași cadre, de ce pentru unii se pun așa problemele și pentru alții altfel?

Eu mi-am manifestat părerea că nu este corect, nu este just să se procedeze așa. Oamenii trebuie tratați la fel.

Vreau să fac o comparație, ca să pun în antiteză unele măsuri care au fost luate, după părerea mea nu totdeauna cele mai partinice, cele mai juste. Aș ridica problema locotenent-colonelului Măriuță, șef de serviciu care, după fuzionare, a fost schimbat din funcție ca necorespunzător, deși aprecierile în general, în urma controlului făcut de organul superior, nu au scos în evidență probleme deosebite. De la noi a fost scos din funcție, dar mutat în altă parte, la județul Ialomița dacă nu mă înșel, în aceeași funcție.

Aș ridica problema căpitanului Jilișteanu, care fără discuție a săvârșit abateri. El a fost discutat, s-a raportat la București, s-a trimis dosarul care însă a fost restituit pentru adâncirea cercetărilor, pentru clarificarea problemelor care se pare că nu sunt tocmai așa. Dacă este vinovat, de ce este ținut acest om încurcat? El nici nu poate să muncească cu aceeași intensitate decât dacă omul cunoaște măsurile care vor fi luate.

Aș ridica și un alt aspect. Șoferul tovarășului Ágoston, în timpul concediului tovarășului Sălcudean a trebuit să plece cu dânsul la Sovata. A raportat tovarășului colonel că vrea să-și facă plinul de benzină, întrucât îi este defect indicatorul care arată plinul și nu vrea să rămână fără benzină. Nu i s-a permis. În drum, mai precis la Bălăușeri, benzina s-a terminat. Șoferul a fost băgat la arest pentru 3 zile, ca apoi, după o oră, el să fie scos. Dacă făcea un sergent o astfel de greșeală se putea ierta, dar la un astfel de nivel nu cred că poate da naștere decât la discuții care, după părerea mea, nu încadrează un stil de muncă al unui tovarăș cu muncă de răspundere.

Tovarășe prim-secretar, aș dori să ridic și un alt aspect. După părerea mea personală, tovarășul colonel Sălcudean are rămășițe din concepția mic burgheză și nu totdeauna este exemplul personal cum ar trebui să fie caracterizat un cadru ridicat din rândul clasei muncitoare, care timp de 25 de ani a primit educația partidului nostru.

Aș porni de la un simplu exemplu. S-a făcut pur și simplu un cult din problema felului cum trebuie servită masa, cine, cum să fie servit ș.a.m.d. Aceste lucruri sunt foarte mult comentate de oameni. Bineînțeles, trebuie păstrată o notă civilizată în asemenea probleme, dar nu se admit asemenea exagerări.

Amenajarea vilei de la Sovata, după ultimul strigăt al luxului, nu-și justifică niciun scopul pentru care ea a fost creată, ea nu-și justifică în primul rând necesitatea. Consider că cu banii care s-au investit acolo se puteau face niște lucruri mult mai eficiente, mult mai utile pentru inspectoratul nostru. Aceasta este etică și echitate?

Același lucru l-aș ridica și cu amenajările sălii de mese de la cantina noastră. Și aici aceeași tendință, aceeași concepție, cu separeuri etc. Eu nu sunt pentru o servire necivilizată, pentru nerespectarea problemelor protocolare, dar acestea să nu depășească o limită pentru că atunci ele au efecte nedorite.

Dacă tovarășul Sălcudean în vorbe totdeauna a militat să-și spună poziția în public, cu ocazia diferitelor ședințe, și să insiste a se lichida cuvintele „noi” și „voi”, în fapt nu s-a întâmplat așa. Când s-a sărbătorit ziua de naștere a tovarășului colonel Sălcudean, o parte din cadre au fost invitate, de la Securitate au fost invitați și ofițeri simpli, în timp ce de la Miliție nici șefii de servicii – șefi servicii circulație, populație – nu au fost invitați. Eu nu pun sub semnul întrebării buna credință, buna tendință a tovarășului colonel, dar noi suntem șefi, noi trebuie să ne gândim și la efectele negative. Foarte greu este să-i explici unui om când spune: „La muncă suntem buni, dar în altă parte, nu mai suntem buni”.

Sau un alt lucru, oriunde merge, merge cu fotograficul după el. Este deja proverbial că tovarășul Sălcudean este fotografiat și imortalizat în orice activitate. Eu sunt de acord și apreciez până la o limită acest lucru, dar în momentul când el creează subiect de discuție, consider că el nu este caracteristic unui comunist, el reflectă anumite deficiențe în activitatea noastră.

În ce privește exemplul personal, părerea mea este, tovarășe prim-secretar, că nu întotdeauna este exemplul pozitiv. Aș da câteva exemple.

În ce privește executarea ordinelor, este Decretul 620, care pune în mod deosebit problema folosirii mașinilor, a economisirii energiei, carburanților ș.a.m.d. Și după apariția Decretului, acestea sunt folosite de tovarășul Sălcudean parcă în mod sfidător, parcă ar fi proprietatea lui personală. Deși reglementările în vigoare spun că mașinile nu pot fi folosite decât în interesul serviciului, pentru ducerea și aducerea de acasă a cadrelor respective, tot timpul concediului tovarășul Sălcudean le-a folosit în interes personal. Degeaba [ai] spus atunci altora să nu se folosească mașinile decât în interes de serviciu, că dacă tu nu ești exemplu personal, nu dai naștere decât la discuții.

Numitul[ui] Klein, fost tehnician din Sighișoara, în ziua în care a depus cererea la Inspectoratul nostru, i s-a și aprobat și eliberat pașaportul, deși există instrucțiuni care spun foarte clar că trebuie făcută verificarea, în baza verificării se hotărăște și apoi se comunică cetățeanului dacă primește sau nu pașaport, după care încă 30 de zile se mai verifică pentru a se vedea dacă nu are tendințe de a rămâne în străinătate. Dovada, Klein a rămas afară și a anunțat asociația unde a lucrat înainte să angajeze pe altcineva pentru că el nu se mai întoarce. Poate permite cineva astfel de lucruri?

Toată lumea vorbește că în cazul lui Fülöp, care a rămas afară, există raport din partea șefului de post din Sângeorgiu de Mureș că nu prezintă încredere să i se aprobe pașaport.

Legat de munca colectivului, sigur, eu nu am nimic de obiectat asupra felului cum se rezolvă problemele în ședințele colectivului de conducere, se dă cuvântul, poți să-ți spui părerea, dar aș vrea să ridic numai un caz. Când sunt probleme deosebite suntem chemați, dar să vedeți cum s-a desfășurat o dată o ședință. Trebuia să facem propuneri pe cine

propunem în funcția de secretar de partid și să înaintăm propunerea la dumneavoastră. Ședința a început cam așa: „Am aprobarea direcției personal” – a spus numele persoanei – și noi urmează să înaintăm organului de partid. Astfel de aspecte consider că ele nu pot să ducă la îmbunătățirea muncii. Problema este că s-a făcut propunerea la Comitetul județean de partid, care a dispus ca ofițerul în cauză deocamdată să fie cooptat în comitetul de partid pe Inspectorat și să conducă mai departe locțiitorul secretarului de partid. Vreau să spun un lucru: omul nu are nici o zi experiență în munca de partid. Atunci când pui un om într-o muncă atât de importantă, eu cred că acesta trebuie să ne orienteze, ceea ce necesită o experiență, dar ca el să înceapă să învețe acum munca de partid, nu este bine.

Felul cum a fost așteptat tovarășul prim-secretar Chiorean la ședința care a avut loc cu organele de la municipiu, când dânsul a anunțat că nu poate veni la orele 8,00, ci doar la orele 9,00, din cauza unei ședințe de secretariat, mă face să afirm că tovarășul Sălcudean nu întotdeauna a avut în vedere o subordine totală față de organele de partid.

Nu știu dacă mai este cazul să mai ridic și în continuare astfel de probleme la adresa tovarășului Sălcudean, dar dacă considerați eu pot să fac un raport.

Se discută în oraș, și în rândurile milițienilor și securiștilor, că casa care a cumpărat-o tovarășul Sălcudean a fost cumpărată atunci când erau restricțiile și când nu s-a putut transcrie. Problema aceasta se pune sub semnul întrebării, cu toate aprobările care s-au dat, dacă este corectă și dacă această situație contribuie la întărirea autorității tovarășului.

De asemenea, se discută și așa vrea să pun în aniteză cazul unui tânăr ofițer, ieșit de pe băncile școlii, a fost repartizat la circulație și trebuia, bineînțeles, să conducă fără să încalce nici o regulă de circulație, fără să fie șofer de meserie. În urma unui accident i s-au imputat 3.000 de lei pentru avariile mașinii și era să fie băgat și la arest. Dar când s-a întâmplat cazul tovarășului Sălcudean, când cu ocazia inundațiilor s-a răsturnat cu mașina în fața aeroportului, nici măcar nu am fost chemați la fața locului, ceea ce conform instrucțiunilor este obligatoriu, despre oricine să fie vorba.

După părerea mea nu este permis ca cineva să încalce legea, fără a se lua măsuri împotriva lui. Când contabilul șef de la comerț²² a condus în stare de ebrietate și a făcut o tamponare și cei de la miliția municipiului i-au ridicat carnetul de conducere, cazul s-a cercetat de tovarășul Sălcudean și el nici acum nu a fost rezolvat, în timp ce un agent de circulație, care nu a avut o abatere asemănătoare, a fost trimis în instanță și numai orientarea tovarășului ministru a făcut ca până la urmă acesta să nu fie dat afară din aparat.

Tovarășe prim-secretar, așa vrea să vă raportează că după părerea mea, spiritul critic și autocritic este tocit în cadrul Inspectoratului nostru. Totul se prezintă în mod roz, dar să știți că ceea ce am ridicat eu aici este o parte mică, dar care nu ne arată și aceasta că cel în cauză nu poate să constituie un exemplu personal pentru cei pe care îi conduce?

S-ar putea pune problema de ce nu am ridicat aceste cazuri mai înainte? Eu într-o ședință a colectivului de conducere am încercat să ridic o parte din aceste probleme, dar când am spus că în principiu eu nu sunt de acord cu modul cum s-a soluționat problema ofițerului nostru și a șoferului care conducea mașina în care era tovarășul Sălcudean, a dat dispoziție să fie chemat șoferul ca să ne confruntăm. Eu sunt conducător și nu mă confrunt în asemenea cadru cu șoferul. Se putea găsi o altă modalitate.

Consider că există foarte mult familiarism, oamenii nu spun ce gândesc și s-a creat, după părerea mea, un climat care nu poate să îmbunătățească munca.

Așa vrea să vă informez că eu m-am pregătit să ridic aceste probleme la conferința de partid, dar pentru că dânsul nu a fost prezent, am spus că nu este bine să o fac.

Tovarășul prim-secretar Iosif Banc:

Dumneata ai ridicat multe probleme, foarte interesante, foarte diferite la care trebuie să le acordăm atenție. Spuneai că ai vrut să le ridici la conferința de partid, dar întrucât tovarășul Sălcudean nu era acolo, ai gândit că nu este potrivit. Cred că ai făcut bine. Se

²² Conform doc. 3 este vorba despre Codacz Gheorghe.

pune însă problema: dacă nu era acest prilej – ședința de birou – până când păstrai toate aceste lucruri?

Tovarășul Bereczki:

Nu le păstram. De vreo două luni de zile tot am încercat să vă aduc la cunoștință. Într-un raport adresat tovarășului Sălcudeam am cerut să fiu scos la raport la Dumneavoastră. Mi s-a spus că pot face ce vreau, sunt membru de partid. Dar eu cred că aceasta este calea legală în militărie. Eu nu vă pot opri la poartă cu asemenea lucruri. Pe urmă am insistat să fiu primit la tovarășul Cozma. Dar, sincer, vă spun că până la urmă am avut impresia că poate nici nu este interesat nimeni ca eu să ridic aceste probleme. Totuși, dacă s-a ivit această ocazie, am considerat că este mai bine acum decât niciodată.

Aș vrea să vă raportează că tot ceea ce am ridicat aici cunoaște toată lumea de la noi, toți tovarășii prezenți aici, mă refer la cei de la Inspectorat.

Tovarășul Chiorean Pavel, prim-secretar al Comitetului municipal de partid Tg.-Mureș.

Eu am să mă refer la câteva probleme ale Inspectoratului din ultimii doi ani, perioadă în care am avut legături directe cu acesta și mai ales cu tovarășul Ágoston.

O părere personală cu privire la tovarășul Sălcudean nu aș putea să exprim, mai ales după cele auzite și care, pentru mine, în majoritatea lor sunt lucruri necunoscute.

Evident că ceea ce a caracterizat legătura noastră – municipiu-inspectorat – este faptul că am primit totuși mult sprijin în activitatea noastră pe multiple căi.

Doresc însă să mă opresc asupra unor aspecte care, într-o formă sau alta, toate au fost atinse în discuțiile de astăzi, însă eu le-am formulat într-o idee care poate să exprime și o generalizare.

În primul rând, vreau să spun că eu nu-mi amintesc de vreo ședință în care să fi fost primit într-o atmosferă neprincipială.

Într-o ședință – nu rețin dacă a fost de partid sau de bilanț – unii tovarăși au ridicat – mai ales spre mine – o problemă: de ce a fost atâtă exigență în legătură cu cazul celor doi lucrători de la anchetă? După părerea mea s-au comis acolo abateri foarte grave. Cei doi neputând clarifica un caz, l-au determinat pe un deținut să recunoască că el este făptașul, l-au scos din penitenciar, l-au pus să reconstituie cazul și așa mai departe. Ca pe urmă deținutul, în fața instanțelor, să retracteze totul. Bineînțeles că într-un asemenea caz trebuie să fim foarte severi.

Deși s-a cunoscut cât de grosolană este o asemenea anchetare și că puteau să intre în necaz oameni fără vină, unii tovarăși de acolo ne-au cerut nouă să fie oprit procesul, să nu se mai facă caz, să nu fie sancționați oamenii.

Din alte exemple date pe parcursul discuțiilor mi se pare că climatul de exigență din Inspectorat nu a fost echitabil. A existat și există exigență față de foarte multe probleme, nu aș vrea să spun că nu este exigență față de muncă în general, însă neprincipială cu privire la situația unor cadre. Unii sunt sancționați foarte aspru, iar alții cu asemenea abateri nu primesc sancțiunile ce li se cuvin.

O altă idee care vreau să o aduc în discuție este în legătură cu valorificarea stocului de informații. În munca noastră a organului municipal de partid – evident, cu atât mai mult la nivel de județ – este foarte important să fim informați operativ și cu lucruri esențiale. În ce privește trierea acestui noian mare, volum mare de informații, care nu știu după ce criterii se fac, – în sensul reținerii pentru ei și a ni se comunica nouă ce trebuie să ni se comunice – eu nu sunt mulțumit deloc.

Sunt convins, fără să fac niște probe, că foarte multe lucruri se cunosc în Inspectorat și lucruri importante pentru noi, dar care nu ajung la noi. Pe linie de miliție, spre exemplu, suntem informați până la nivel de amănunt – temperatura asfaltului în momentul comiterii unui accident. Nu mă plâng de faptul că cunosc asemenea lucruri, poate nu este important astăzi, dar este important mâine, însă în contrast cu aceste probleme sunt altele foarte importante [despre] care ar trebui și nu suntem informați. Suntem informați pe alte căi,

intervin apoi la tovarășul Ágoston care, într-adevăr, este foarte receptiv și imediat îmi dă amănunte.

Se întocmesc o serie de note despre cadrele care fac deplasări peste graniță. Din aceste note constată niște probleme. Evident, nu putem fi încărcăți cu toate amănuntele pentru că sunt și alte treburi, însă în munca noastră de selecționare, promovare, de atragere a cadrelor ne sunt foarte necesare niște treburi de acest ordin și nu le avem.

Aș da un exemplu. La IMATEX sunt niște suspiciuni în legătură cu un cadru de acolo, care a fost peste graniță și ar fi avut niște legături cu niște străini. Nici astăzi nu știu în ce măsură ar fi important pentru noi să avem amănunte despre acest caz, dar spre noi converg niște informații pe cu totul alte căi, dar de la Securitate nu știm nimic. Avem niște scăpări și cu privire la secte. Recent era să punem pe un astfel de sectant în funcția de secretar al unei organizații de bază.

Aceștia știu atât de bine să joace teatrul, încât ne derutează – Securitatea însă trebuia să fie pe fază.

După părerea mea, pe linia informării ar trebui să se îmbunătățească mult munca în Inspectorat. Spun acest lucru pentru că se vorbește în oraș că X persoană s-a știut că va rămâne afară, odată plecat. Este foarte greu să documentezi acum dacă s-a știut, dar amintesc cazul Fenke. Foarte multă lume spune că s-a știut că rămâne afară, dar atunci Securitatea ce făcea?

În anul 1973 ne-au rămas afară 8 cadre cu studii superioare. De fiecare dată s-a spus: mai multă atenție cu privire la cadrele medicale. Fiecare dintre acestea are pe undeva pe cineva. Fenke avea tot felul de rude și pe deasupra și o situație familială catastrofală. Dacă luăm și analizăm cazurile după ce ei au plecat, ne dăm seama că totuși ar fi fost bine să se mai analizeze și să nu li se fi dat drumul atât de repede și atât de ușor.

Dacă luăm cazul lui Ajgianu²³. Se știa că nu avea pe nimeni în țară și, de asemenea, nu se înțelegea bine cu soția. Totuși, i s-a eliberat pașaport. S-a stopat plecarea de-abia în ceasul al doisprezecelea. S-ar putea să fi greșit oprindu-l de-a mai pleca, dar eu susțin că nu am greșit. Toate rudele îi sunt în Canada, în Statele Unite ale Americii, el era deja afirmat profesional și nu ar fi fost bine să plece.

Tovarășul Iosif Banc:

El consideră că primul secretar de la județ i-a stopat plecarea.

Tov. Chiorean Pavel:

El a fost îndreptat spre mine că noi i-am fi stopat plecarea, dar printr-un referat s-ar putea reveni și ar putea totuși să plece.

Revin la problema sectelor. Niciodată nu am fost în măsură să cunosc în profunzime aceste lucruri, în sensul că ce tendințe are fenomenul, de creștere, de scădere, cam unde se localizează. Pentru a lua niște măsuri nu este suficient să știm doar că X persoană aparține unei secte, sau că cineva a cerut să fie exclus din partid pentru că s-a convins de nu știu ce religie. Ar trebui urmărit fenomenul îndeaproape, chiar și în întreprinderi, pentru că vin o serie de oameni care se angajează în diferite locuri de muncă, despre care nu știm nimic. Despre un asemenea cuib am aflat că există la Electromureș.

O altă problemă pe care aș aborda-o este în legătură cu legea privind apărarea secretului de stat. Vin străinii, fac niște vizite la domiciliul diferitelor cadre, dar noi niciodată nu știm ce rațiuni au aceste vizite, ce s-a discutat acolo și dacă, în definitiv, trebuie să intervenim. Este de datoria noastră, conform legii, să fie trași la răspundere cei care procedează în felul acesta.

Tovarășul Iosif Banc:

Dacă mai dorește cineva să ia cuvântul, chiar și dintre tovarășii care au vorbit până acum?

Tovarășul Nicolae Vereș:

²³ Corect: dr. Berdj Asgjan, medic neurolog.

Nu revin la ceea ce am spus înainte, am verificat încă o dată notițele mele și tot ce am spus așa rămâne.

Eu am cunoscut unele manifestări mai deplasate cu mașina, însă elementele pe care tovarășul Bereczki le-a ridicat sunt foarte interesante și grave, eu le rețin, ba mai mult pe mine mă obligă la meditație din punct de vedere al gravității lor.

Eu nu sunt însă convins că tovarășul Bereczki a epuizat toate posibilitățile de a ridica aceste probleme, rămânându-i doar această ședință de Birou. Dar, repet, atât cele ridicate de tovarășul Bereczki, cât și cele ridicate de ceilalți, prin prisma tabloului complet al lucrurilor, ne obligă la meditație.

Tovarășul g-ral-mr. Stoica Constantin²⁴, ministru adjunct al Ministerului de Interne:

Tovarășe prim secretar vă raportează că am ascultat cu foarte multă atenție toate problemele care au fost ridicate de tovarășii în această ședință de birou.

În primul rând vă rog să mă credeți că îmi exprim cu toată sinceritatea mulțumirea că mi-ați creat această posibilitate și m-ați invitat să particip la această ședință a Biroului Comitetului județean de partid, la notarea tovarășului Sălcudean, întrucât, așa cum sunt hotărârile de partid, și aparatul nostru, ca și toți ceilalți activiști de partid și de stat, trebuie să fie notați de către organele locale.

Vă mărturisesc că materialul cu care am venit și voiam să-l prezint și eu în legătură cu activitatea tovarășului Sălcudean, socotesc că nu mai este cazul și este mai bine să-mi spun niște păreri deschise cu privire la activitatea tovarășului Sălcudean.

Eu apreciez, tovarășe prim-secretar, că mi s-a dat posibilitatea, prin ceea ce am auzit, să înțeleg și unele lipsuri, niște curențe [pe] care le avem, noi, conducerea Ministerului, direcțiile noastre centrale, cei care au venit în perioada aceasta în cadrul Inspectoratului în control și împreună cu comitetele județene de partid îndrumăm, organizăm și ajutăm tovarășii să-și exercite atribuțiile de serviciu.

Din ceea ce am auzit astăzi și cunosc, reamintesc că rețin ca problemă pentru tovarășul Sălcudean că se străduie să muncească, a organizat activitatea celorlalte compartimente să lucreze în noua concepție de muncă integrată, prin crearea unui singur inspectorat al Ministerului de Interne.

Eu apreciez că de la fuziune și până în prezent s-au obținut o serie întreagă de rezultate, am aici și niște fișe, tovarășe prim-secretar, care atestă niște cifre. Înainte de a trece la unele aspecte [pe] care aș vrea să le critic la tovarășul Sălcudean, aș ruga și pe tovarășii din conducerea Inspectoratului, că și dânsii poartă o anumită răspundere în această direcție, să înțeleagă că lipsurile care s-au individualizat și sunt ale tovarășului Sălcudean, sunt și ale tovarășilor care o perioadă îndelungată nu le-au ridicat și eu îmi ziceam – în măsura în care Biroul îmi permite – de ce tovarășul Bereczki, care avea prilejul patru ani de zile să raporteze, de ce nu a raportat Ministerului și adjuncților de miniștri care au tot venit în control pe aici. Ar fi avut multe situații. În viitor nu va trebui să tolerăm, să le strângem și să le vărsăm o dată pe toate.

În legătură cu tovarășul Sălcudean, permiteți-mi să raportează și eu că are într-adevăr multe goluri și eu nu înțeleg, tovarășe prim-secretar, cum este posibil ca șeful unui inspectorat, când încă din 1959 într-o hotărâre s-a pus problema ca organele de securitate – și în mod deosebit din 1967-1968 – să nu se mai sustragă de sub controlul partidului și să informeze acest organ, să aud în această ședință de birou că tovarășul Sălcudean – care este ultimul șef de inspectorat pe care îl notăm – se sustrage organului de partid.

Eu îl cunosc, tovarășe prim-secretar, și îl cunosc de mulți ani pe tovarășul secretar Cozma și mă uitam pe fața dânsului când vorbea, cu câtă amărăciune și părere de rău spunea anumite lucruri pe care apoi le-a mai îmbunătățit, dar eu spun că este rău că

²⁴ Vicepreședinte al Consiliului Securității Statului, șef al Direcției Generale de Informații Interne (13 februarie 1968); adjunct al ministrului de interne, membru al Colegiului Ministerului de Interne (9 mai 1972) (cf. Dobre, Florica, *op.cit.*, vol. II, doc. 11, p. 42; doc. 100, p. 175).

inspectoratul nostru județean nu v-a informat, pe Dumneavoașta tovarășe prim-secretar, pe tovarășii secretari.

Sunt județe care zilnic fac materiale scrise cu ceea ce s-a întâmplat în 24 de ore în județul respectiv. Primul secretar când vine la birou găsește pe masă, dimineața, bilanțul celor 24 de ore. Din acesta se vede situația operativă din județ, se vede ce s-a întâmplat și, în raport de aceasta, se iau măsuri.

În ordinul tovarășului ministru în legătură cu munca noastră informativă, și de securitate și de miliție, se spune că anumite situații care comportă urgență trebuie să le spunem direct conducătorului de fabrică, primului secretar de la orașe sau de la municipii, și dacă e o situație deosebită să se admită și deconspirarea omului din rețea, admitându-se să comunice acestor organe ce s-a întâmplat. Nu putem să concepem altfel. La urma urmei ce secrete poți avea față de secretarii și primul secretar al Comitetului județean de partid?

Eu apreciez tovarășe prim-secretar că aceasta este o încălcare a hotărârilor de partid și de stat. Eu înțeleg, am făcut o informare, nu am reușit să o facem completă, am întârziat, dar să nu informezi, nu se poate. În hotărâre se spune că se prezintă sistematic situații operative din diferite domenii.

Pe linie de culte, s-a discutat aici și vă informez că în 1973 nu avem o situație bună. Ne-au apărut secte noi cu o manifestare aproape fascistă. La noi se știe că legionarii au acționat mână în mână cu biserica și atunci cum se poate că Inspectoratul să nu fie treaz la toate acestea?

Au fost chemați tovarășii, s-a făcut o expoziție mare în sediul Comitetului Central, s-au mișcat forțe. Noi nu am făcut treaba aceasta în Inspectorat și eu socotesc că este o neexecutare.

Sunt probleme foarte multe de criticat în legătură cu apărarea avutului obștesc, al economiei naționale. Eu nu mă refer numai la elementele analizate aici, dar în general noi nu păzim ca lumea avutia națională. Sunt niște delapidări foarte mari în județul Mureș, la toate analizele făcute a fost găsit cu paznici care dormeau, care părăseau postul. De ce li s-a dat aviz tovarășilor să îndeplinească această funcție? Ar mai fi multe de spus.

Eu socotesc, tovarășe prim-secretar, că aici este un cadru minunat, și pentru noi și pentru tovarășul Sălcudean, să se înțeleagă că tot ceea ce s-a spus – chiar dacă nu este 100 la sută adevărat –, s-a spus din dorința de a se îndrepta lucrurile.

Eu am să raportez tovarășului ministru toate problemele care s-au ridicat aici, o să analizăm și noi mai atent și activitatea dânsului și a Inspectoratului pentru a se pune ordine în lucruri.

Tovarășul Iosif Banc²⁵, prim-secretar al Comitetului județean de partid arată:

După atâtea discuții și atâtea probleme care s-au ridicat în cadrul acestei ședințe de birou, mi-ar fi foarte greu să mă apuc să trag niște concluzii de care să fiu convins că este bine să le propun spre aprobare Biroului. De aceea, mă voi limita la a-mi spune și eu părerea la unele chestiuni mai importante, ca și ceilalți tovarășii, iar apoi, așa după cum se obișnuiește atunci când se face aprecierea tovarășilor membri ai Biroului, Secretariatului, Secretariatul să facă un fel de apreciere care apoi să fie dată și tovarășului Sălcudean, așa cum se procedează cu toți ceilalți, să o vadă și să o semneze.

Deci, nu aș dori să se înțeleagă de către tovarășii că fac o concluzie cu toate discuțiile care s-au purtat. Eu îmi voi spune niște păreri, așa cum fiecare dintre dumneavoaștra ați făcut-o.

Întrucât spuneam la început că dorim cu această ocazie să facem două lucruri: o apreciere a activității tovarășului Sălcudean și în același timp o apreciere a modului în care organul acesta atât de important [pe] care îl avem în județ reușește să-și ducă la îndeplinire sarcinile, misiunea pentru care este creat și să vină să ajute în mod efectiv și substanțial la a

²⁵ Pentru biografia lui Iosif Banc a se vedea: Dobre, Florica (coordonator), *Membrii C.C. al P.C.R. 1945-1989. Dicționar*, Ed. Enciclopedică, București, 2004, p. 82-83.

cunoaște și organele de partid situația din județ, din obiective, pentru a putea interveni și a se lua măsurile corespunzătoare.

De aceea, eu aș începe prin a mă referi în primul rând la aceste două organe importante care alcătuiesc Inspectoratul, respectiv Securitatea și Miliția, și aș dori să spun că eu cu o mare parte dintre oamenii care alcătuiesc și astăzi aparatul am avut contact și am muncit direct în urmă încă cu 12-13 ani, dacă bine rețin, din anul 1961.

Aș dori să subliniez aici că pe atunci eu am avut și mai păstrez încă o părere deosebit de bună despre modul în care acest organ, și în mod deosebit Securitatea, muncea pe acea vreme, cum se străduia, lucrătorii aceștia totdeauna veneau cu fapte, cu date cu care ne informau și pe baza cărora puteam să gândim și să acționăm. Era pe atunci comandant tovarășul Kovács²⁶. Noi am avut niște greutăți cu el pentru [că] era tot așa un om care greu înțelegea că trebuie să respecte un principiu de partid și că trebuie să informeze cu regularitate și în toate cazurile organele de partid. Din acest punct de vedere el a avut multe scăpări, dar totuși se puteau realiza cu el niște lucruri destul de folositoare²⁷. Apoi el a ieșit la pensie și a venit tovarășul colonel Sidea. El a muncit foarte bine, eram foarte bine ținuti la curent cu tot ceea ce se petrecea în județ.

Așa cum a spus și tovarășul Stoica, eu atunci când am mai fost prim-secretar aici și am fost și la Oradea, unde era comandant tovarășul Kiss²⁸, azi general în rezervă, în fiecare dimineață când veneam găseam pe birou tot ceea ce s-a petrecut în județ în timp de 24 ore și aceasta era prima treabă pe care o făceam, de a citi buletinul informativ cu tot ceea ce s-a petrecut – lucruri mai deosebite, mai mărunte – erau consemnate și tot timpul eram ținut la curent.

De aceea spun eu că îmi reamintesc cu plăcere de lucrătorii din acest organ și pe care, pe mulți dintre ei, i-am reîntâlnit de când sunt aici în diferite ocazii și mai ales i-am reîntâlnit cu ocazia celor două bilanțuri care s-au făcut și la care am participat – la Miliție și la Securitate.

Cu mici excepții, aș putea să spun că și acum am impresia că oamenii lucrează cu același devotament, dacă nu cumva în plus, cu aceeași dragoste, cu același spirit partinic, cu mici excepții, dar în orice caz, s-a putut vedea la fiecare dorința lui de a munci cu multă dăruire și a-și aduce contribuția la a îndeplini – fiecare unde este – misiunea, rolul care li s-a încredințat. De aceea, am rămas cu o impresie plăcută despre acești lucrători și pe care am păstrat-o și o am și acum.

Ce cred însă eu cu privire la aceste chestiuni? Nu în toate privințele s-a știut să se valorifice de către conducere munca aceasta destul de grea, destul de pretentioasă, destul de dificilă și tovarășii de aici, din conducere, în frunte cu tovarășul Sălcudean, nu au selecționat, nu au selectat, nu au sesizat ceea ce este valoros, ceea ce este important și să orienteze în ședințele respective, și în special la tovarășii de la Securitate – și am spus-o și atunci – că există un fel de nedumerire la unii oameni când au văzut cum am pus problema în fața lor, când am spus că noi nu suntem informați așa cum se cuvine, oamenii se mirau, se uitau unii la alții și își spuneau, respectiv se putea vedea cum se șoșoteau, spunând parcă „cum se poate, doar eu am informat” și au sesizat că undeva la conducere este buclucul.

²⁶ Colonelul Kovács Mihály, director al Direcției Regioale M.A.I. Autonomă Maghiară/Mureș-Autonomă Maghiară (1953-1961); pentru parcursul profesional a se consulta: http://www.cnsas.ro/documente/cadrede_securitatii/KOVACS%20MIHALY.pdf.

²⁷ Referitor la unele abateri ale colonelului Kovács, precum și relația acestuia cu Comitetul regional de partid se poate consulta Bartos Zoltán, *Documente*, doc. 708-713, 715, 171-178, 720, p. 742-795.

²⁸ Locotenent-colonel, ulterior, colonel Kiss Rozalia Vasile, directorul Direcției Regionale M.A.I. Oradea între anii 1952-1961 (cf. Dobre, Florica, *op.cit.*, vol. I, doc. 68, p. 218; pentru datele de identificare și parcursul profesional a se consulta: http://www.cnsas.ro/documente/cadrede_securitatii/KISS_ROZALIA%20VASILE.pdf).

Îmi pare foarte rău că mai ales tovarășul Ágoston și Florea în ședința de astăzi nu prea ne-ați lăsat cu niște impresii că ați tras niște învățăminte, niște concluzii din ceea ce s-a spus în ședințele dumneavoastră și din modul cum s-au petrecut lucrurile aci în ședința de birou.

Tovarășe Florea, am impresia că dumneata ești pe undeva pe la suprafață și că ai o părere excepțională, deși ai auzit pe mulți tovarăși din Birou, care au luat cuvântul înaintea dumnitale și m-ai auzit și pe mine și pe lucrătorii care au luat cuvântul la dumneavoastră. Cred că pe undeva ceva nu este în regulă și că plutești deasupra lucrurilor. Acestea le-am spus pentru dumneata pentru că e vorba de a ajuta organul și nu de a analiza numai pe tovarășul Sălcudean. Lucrurile trebuie pătrunse, trebuie multă receptivitate, multă sensibilitate, nu este destul să spui că la noi totul merge bine.

Socotesc că, dacă vreți să trageți concluzii din această ședință, trebuie să pătrundeți lucrurile. Am impresia că aveți prea bună părere de[spre] dumneavoastră și că pe undeva aveți niște relații puțin familiare, mai puțin principiale și, ca să nu cumva să se strice aceste relații, ca nu cumva cineva să fie „șifonat”, ați tratat astfel problemele. Eu m-am referit mai cu seamă la tovarășul Florea, pentru că tovarășul Ágoston a fost primul care a luat cuvântul și poate nu cunoștea mai multe fapte și nici niște păreri ale altor tovarăși, în timp ce tovarășul Florea și-a dat seama, din discuțiile celor care au vorbit înaintea dânsului, de anumite lucruri și putea să [le] pătrundă oarecumva cu mai mult simț de răspundere și astfel să le pună în fața Biroului.

Ne-am adunat aici ca să analizăm ca niște comuniști, ca niște oameni care au niște sarcini și să mergem înapoi la locul de muncă, să ne apucăm de treabă și să ne îndeplinim sarcinile așa cum se cuvin.

În ceea ce privește informarea și munca pe linie de miliție, eu am o părere mult mai bună decât cu privire la informarea de la Securitate, cea de la Miliție dându-ne un ajutor concret în a rezolva problemele²⁹.

Dacă eu, în calitate pe care o am, am reușit să cunosc niște treburi mai amănunțite, și în mod deosebit niște treburi din economie, eu am cunoscut acestea de la Miliție. Să nu se supere tovarășul Sălcudean că spun treaba aceasta, dar de câte ori am făcut apel la dânsul, nu a fost receptiv, și atunci îi spuneam lui Constantin, de la care am început apoi să primesc informări pe care le-am valorificat ba în Biroul prezent, ba în Comitetul executiv, s-au luat niște măsuri pe întreg județ dar, din păcate, trebuie să spun, nu din inițiativa tovarășului Sălcudean.

Tovarășul Ágoston a auzit părerea aceasta la bilanț, a și mărturisit și lucrătorii nu s-au simțit prea bine și se cam uitau și la tovarășul Ágoston și la tovarășul Sălcudean, și poate că și unul și altul o să trageți niște învățăminte.

În ce privește calitățile acestui organ, tovarășe Stoica, acum mă refer și la dumneavoastră, totuși se poate spune ca niște lucruri bune, se muncește, eu am mai fost informat dintr-o discuție cu unul și altul, și în orice caz nu se poate trage concluzia că aici nu

²⁹ Această afirmație este susținut și de fostul prim-secretar Florea Ioan (1974-1977) într-un interviu acordat în anul 2005: "Rep:Cum ați colaborat cu Securitatea? Ioan Florea:Cu Securitatea era greu de colaborat. Cei de acolo îi informau prea puțin pe primul secretar, sau pe președintele Consiliului popular județean, de ceea ce știau. Cele mai multe informații se primeau din partea organelor de miliție. Securitatea nu era subordonată Comitetului județean de partid sau Consiliului popular județean, ea avea numai o subordonare centrală. De altfel, și noi, ca prim secretari, știam că suntem supravegheați permanent de Securitate și știam că inclusiv familia ne era supravegheată. Rep:Până la urmă în ce a constatat colaborarea? Ioan Florea:Informații nesemnificative, doar în domeniul acceptării unor membri de partid pentru a deveni colaboratori ai Securității, pentru care noi în Secretariatul Comitetului Județean de Partid am dat avize foarte rar, numai în condiții cu totul deosebite, când aveau motive bine întemeiate.

(Hegheș Cătălin, *Un prim-secretar se destăinuie* în "Ziarul de Mureș", 31 ianuarie 2005, <http://www.ziaruldemures.ro/detalii-stire/browse/72/inapoi/eveniment/articol/un-prim-secretar-se-destainuie.html>).

se muncește, repet însă că nu s-au priceput tovarășii să valorifice ceea ce trebuia să valorifice.

Când am criticat concret niște treburi la ședința de bilanț și întrebam: tovarăși, oare obiectivul acela nu a fost acoperit? Unde a fost tovarășul respectiv?, atunci oamenii șopteau între ei: eu am informat. Ba unul dintre ei mi-a spus: îmi pare rău tovarășe prim-secretar că nu v-am informat direct. Înseamnă, i-am spus, că dacă te-ai gândit la treaba aceasta, vei fi primul care mă vei informa în mod direct. Deci, oamenii cam în felul acesta au privit lucrurile.

În orice caz, nu trebuie luate de acum toate lucrurile care s-au spus aici, dar trebuie totuși conturate [a]cele[a] care ne aparțin și organul acesta să se străduiască să le facă față. Eu aceste chestiuni, repet, le pun pe seama conducerii, în frunte cu tovarășul Sălcudean, pentru că are un rol deosebit de important în fruntea acestui organism, în fruntea Inspectoratului.

Acum, trecând la câteva chestiuni legate direct de tovarășul Sălcudean, pot spune că îl cunosc de vreo 10-12 ani, când am fost prima dată la regiune în calitate de prim-secretar. Dânsul era atunci loctiitor cu spatele. Sigur, nu am avut atunci contacte directe cu dânsul pentru că aveam cu șeful care era atunci la organul de securitate.

N-aș vrea să spun aici, în fața Biroului, în ce împrejurare l-am cunoscut pentru a nu crea o impresie³⁰. Dânsul cunoaște, și cunosc și unii tovarăși, dar pentru că a comis niște fapte și trebuia să fiu informat atunci, din niște discuții am început să-l cunosc oarecumva mai bine și aș vrea să vă spun că părerea mea la acea oră despre tovarășul Sălcudean era că, atât în ce privește pregătirea lui, cât și capacitatea pe care o avea, era după părerea mea foarte modestă și că felul cum a pus atunci problemele aparținea unui om cu un nivel destul de scăzut. În fine, aceasta era atunci prima părere, sigur, ea nu era atunci destul de bine conturată.

După ce am plecat de aici, la câțva timp am auzit că tovarășul Sălcudean a ajuns în fruntea Inspectoratului. Sincer să vă spun, m-am bucurat, gândindu-mă că omul a tras niște învățăminte, niște concluzii din ceea ce s-a discutat atunci la problema respectivă, s-a pus pe treabă și se vede că omul a crescut și a meritat să ajungă în fruntea acestui organism. M-am bucurat, de asemenea, gândindu-mă că am contribuit și eu cu ceva la această problemă însuși prin discuția și prin modul cum am acționat atunci.

În orice caz nu aș vrea să minimalizez aici cu nimic din ceea ce s-a spus, că tovarășul are o activitate îndelungată în organul acesta este într-un totu adevărat, că oarecum în această activitate îndelungată a câștigat o experiență pe care în anumite împrejurări, în anumite acțiuni a valorificat-o cu destulă pricepere și a dat randament, de asemenea, este adevărat.

M-am bucurat de ceea ce au spus aici unii tovarăși, că se consultă cu colectivul, că după ce se consultă ia măsuri. Părerea mea nu a fost tocmai așa de conturată în această privință, dar m-am bucurat că tovarășii au spus acest lucru, numai că această satisfacție a fost cumva umbră de ceea ce a spus tovarășul Bereczki. Este adevărat, se discută unele probleme în colectiv, dar nu în întregul colectiv, cu o parte din colectiv și tocmai partea care este direct interesată în anumite chestiuni lipsește.

Eu cred că aceasta nu se poate numi muncă colectivă și discutarea în colectiv a problemelor atunci când cel care este în cauză nu este prezent. Dacă este un început bun în această privință, el trebuie dus până la capăt. Trebuie încetățenit că munca colectivă se

³⁰ Este posibil să se fi referit la unele abateri săvârșite de subordonații pe care i-a avut pe sectorul administrativ-financiar de care a răspuns direct în calitate de loctiitor șef direcție pentru spate; în acest sens se poate consulta Bartos Zoltán, *Documente*, doc. 717, p. 772-779. De asemenea, poate a avut în vedere incidentul de pescuit de la Iernut, din data de 1 iunie 1963, cercetat de Colegiul de partid al Comitetului regional de partid (cf. A.N.R.S.J. Mureș, fond *Comitetul Regional P.C.R. Mureș*, dosar nr. 372, f. 233-234).

numește munca organului respectiv, munca în colectiv, luarea de hotărâri în colectiv și apoi răspunderea colectivă și individuală pentru îndeplinirea a ceea ce s-a hotărât.

S-au mai spus aici și alte lucruri bune despre tovarășul Sălcudean: adept al noului, al tehnicii avansate, prezent aproape peste tot în acțiunile mari care, repet, sunt lucruri bune, [pe] care nu vreau să le minimalizez cu nimic.

Aș vrea acum să mă refer la câteva chestiuni mai concret. Spuneam că înainte, când am fost aici și nu îl cunoșteam prea bine pe tovarășul Sălcudean. Nici acum nu am pretenția că îl cunosc, dar în orice caz, de când am venit aici, munca pe care o am eu și care o are tovarășul Sălcudean impune niște relații foarte directe și foarte bine organizate și încheiate.

V-aș spune un mic istoric de unde să puteți trage niște concluzii, tot cu privire la modul în care gândește, și cred că nu este întâmplător ceea ce a spus și tovarășul Cozma cu privire la pregătirea politico-ideologică și eu părerea în acest sens mi-am formulat-o încă anul trecut, la primul contact avut cu tovarășul Sălcudean, de pe poziția funcțiilor pe care le avem și unul și altul, când m-a întrebat: cum vom proceda în relațiile noastre, să mă informeze pe mine direct sau să continue să-l informeze pe tovarășul Vereș? Răspunsul pe care i l-am dat la această problemă a fost că acele probleme cu care trebuie să fie informat primul secretar să fie informat primul-secretar, iar problemele cu care trebuie să fie informat tovarășul Vereș, în calitate pe care o are, tovarășul Vereș să fie informat. Acesta a fost răspunsul, la care am mai adăugat că în orice caz doresc să fiu bine informat și de toate problemele care au loc în județ și cu aceasta, vorbind de probleme mari, de principiu, s-a terminat această discuție.

Am tot așteptat să fiu informat. Din când în când vedeam câte o informare răzleață, ba o notă de la Miliție că urmează nu știu cine să vină în țară, mă rog niște lucruri mărunte, dar și acestea foarte, foarte sporadic.

Am primit, într-adevăr, câteva materiale, dar care se refereau la niște probleme din afara țării, adică niște probleme care au venit pe linie de minister și din ordinul ministrului, probabil trebuiau aduse și la cunoștința primului secretar. De asemenea, au mai venit niște informări în perioada aceasta cu privire la niște secte religioase, dar destul de anemic[e], nu destul de adâncit[e] și de concludent[e]. Din când în când, câte o informare despre un scriitor, dar de fapt nu ceea ce trebuia.

Trebuia făcută o informare sistematică, așa cum trebuia să se facă. Pe parcurs, de câteva ori, am mai atras atenția și tovarășului Sălcudean că nu simt că sunt informat și nu cred că nu sunt în județ probleme cu care ar trebui să fiu informat. La bilanț, când a fost aceasta în discuție, am văzut că ați făcut o socoteală și spuneți că în perioada aceasta mi-ați trimis vreo 80 de informări. Eu [nu] le-am numărat, nu am ținut o evidență câte au fost, dar în orice caz eu nu cred în acest număr, dar admit totuși, însă și cele 80 de informări, în decurs de 10 luni de zile, sunt foarte puține. Numai buletinul zilnic ar fi trebuit să fie cu mai mult de 80, pe undeva în jur de 270 de informări, consider că sunt foarte puține și acestea nu pot să constituie o informare pentru primul secretar, respectiv pentru organul de partid, încât să poată să cunoască niște lucruri care se petrec în județ.

În acest[e] 80 de informări – dacă au fost atâtea – nu s-au găsit niște lucruri de ordin major care au avut loc în județ, așa cum a spus și tovarășul Cozma, care s-a referit la aceste probleme.

La teatru, așa cum s-au petrecut lucrurile a fost o rușine pentru noi, pentru organul de partid, pentru secretarul cu problemele de propagandă, dar mai cu seamă pentru organele de securitate, că nu am știut ce se petrece acolo și să ajung să iau cunoștință de o asemenea acțiune de amploare de la tovarășul Birău Mircea, care a venit la mine cu o invitație pe care a primit-o să participe la deschiderea festivă a orgii de lumini de la Teatrul din Tg.-Mureș, cu participare internațională, cu artiști din afară, cu recepție organizată cu oameni din afară. Ba mai mult, se dau zeci și sute de invitații în toată țara, invitațiile respective netipărite la noi în țară, ci tot aduse din afară. Este o rușine – repet – pentru noi

că se petrec asemenea lucruri și noi aflăm despre ele de-abia în faza în care totul este organizat și apoi creăm niște discuții și o atmosferă nedorită din rândul celorla din afară, cu prietenii noștri, spunându-se că noi nu am cunoscut aceste chestiuni și că noi vrem să inaugurăm Teatrul de stat într-un cadru festiv ș.a.m.d.

Deci, înainte de a veni șeful statului, la care noi ne pregăteam cu primirea, pregăteam inaugurarea, înainte deci cu vreo două săptămâni era prevăzută această inaugurare de care am vorbit mai înainte și noi nu știam nimic.

Atunci se pune totuși întrebarea: tovarășe Sălcudean, unde sunt organele noastre de securitate? Unde este acoperit obiectivul? Dacă este acoperit obiectivul, cum este acoperit el? Acestă întrebare o pun și tovarășului Ágoston. Cred că de la dumneavoastră trebuia să fim informați și nu de la tovarășul Birău Mircea, care se trezește și dânsul pe masă cu o invitație! Nu cred eu că organele noastre de securitate nu au cunoscut toate pregătirile care s-au făcut.

De asemenea, nu cred că organele de securitate nu au cunoscut și pregătirile care s-au făcut pentru plecarea unei părți din ansamblul de cântece și dansuri în Statele Unite ale Americii! Nu cred că au aflat numai atunci când [l]-am chemat pe tovarășul Sălcudean să îl întreb despre ce este vorba, când aceste pregătiri toate erau făcute. Toate erau dirijate de către Lukács, iar organele de securitate nu știau nimic. Vă rog să-mi spuneți cu ce vă ocupați, dacă asemenea chestiuni nu se cunosc? Cum se face, cum se pregătesc toate acestea fără nici un fel de aprobare?

Pentru că suntem la cazul acesta, tovarășe Stoica, vreau să vă spun că am avut una sau două discuții și [în] Secretariat, și una chiar foarte agitată, când am fost puși în fața faptului împlinit, tovarășii trebuiau să plece și ne șantajau că vor face nu știu ce demonstrație cei de afară dacă nu merg, și tovarășul Sălcudean a venit cu părerea de a-i lăsa să plece. Noi am spus că, totuși, trebuie aprobare. Pe toți tovarășii din conducerea noastră [i]-am [întrebat] cine știe despre aceste lucruri, cine a dat aprobare și toți au spus că nu au dat nici un fel de aprobare. L-am rugat și pe tovarășul Sălcudean să-mi spună cine a dat aprobare de la nivel de județ și tovarășul Sălcudean a uitat să mă mai informeze. Tot am așteptat, dar văzând că lucrurile stau așa și că uită să-mi dea un răspuns – am considerat ca o lipsă de disciplină – l-am căutat la telefon și l-am găsit acasă în cele din urmă. L-am spus că plec la București și vreau să cunosc exact problema pentru a o rezolva. L-am spus ca până seara la orele 21,00 să-mi comunice cine a dat aprobare. Știți ce mi-a spus? „Nu știu dacă voi găsi pe cel care se ocupă cu pașapoartele ca să vă pot răspunde până la ora respectivă”. Era într-o zi când acest organ era liber. Mie și acesta mi se pare anormal și eu vreau să vă propun și dumneavoastră să revedeți treaba aceasta, pentru că dacă spunem că acest organ este un organ de partid și este atât de important, atunci el trebuie să lucreze după același program și să nu fim puși în situația de a-i căuta peste tot când avem nevoie de cineva de aici.

După răspunsul pe care mi l-a dat, i-am spus [că] mai sunt atâtea ceasuri dar, în orice caz, a venit trenul la ora 10,00 seara, dar tovarășul Sălcudean nu mi-a dat răspuns, nici după ce i-am dat dispoziție. Aceasta am spus-o cu privire la „disciplina” și la ceea ce spunea tovarășul Florea cu privire la faptul că se luptă pentru respectarea indicațiilor.

Am plecat la București și mă trezesc cu un plic trimis după mine, [în] care era: „organele județene au dat aprobare”. Acesta era răspunsul oficial primit de la tovarășul Sălcudean până la ora actuală, după vreo două-trei luni. Așa că mai trebuie văzut cum stăm cu stilul, cu metodele de muncă, cu răspunderea, cu operativitatea la tovarășul Sălcudean.

Problema cu stomatologia o aflăm când oamenii erau deja pregătiți să meargă la București să demonstreze că se desființează. Zile întregi s-a discutat prin diferite cercuri și noi nu știam nimic. Cu câteva ceasuri înainte de a pleca trenul am aflat și atunci am chemat comitetul municipal să acționeze. Cum ne ocupăm, cum lucrăm dacă nu știm nimic din toate treburile acestea?

De multe ori – tot cu privire la informare – informările acestea uneori sunt atât de slab întocmite că poți să înțelegi ce vrei. Bună parte din ele sunt duse până la jumătate, la

jumătatea ei se oprește și lasă pe primul secretar să decidă ce trebuie să facă organele de securitate și de miliție în problema respectivă. Dacă vei lua câteva note, vei vedea, tovarășe Sălcudean, că sunt duse până la jumătate, și apoi dumneata vei spune că ai informat, dar că pe linie de partid nu s-a luat nici o măsură.

Deci, consider că informările acestea nu sunt de natură să ne ajute în a cunoaște exact și a ști exact ce trebuie făcut și cum se gândesc tovarășii să acționeze în această privință.

Mă refer în mod deosebit la ceea ce spunea tovarășul Chiorean în legătură cu relațiile cu străinii. Sunt foarte multe astfel de relații despre care luăm cunoștință fie cu întârziere, fie că nu luăm deloc, dar se pune problema că noi, totuși, avem niște legi în țara noastră, niște hotărâri cu privire la secret, la păstrarea secretului de stat, la urmărirea cum oamenii își fac datoria. Oare organele acestea nu trebuie să acționeze? Am impresia că există foarte multă indulgență, foarte multă îngăduință, foarte multă înțelegere prost înțeleasă, ca să nu-i spunem că este un împăciuitorism destul de pronunțat și o lipsă de combativitate destul de pronunțată în anumite cazuri.

Se știe, și cred că toată lumea știe, că la una din artistele noastre stă un individ care a fugit și din Ungaria și trăiește nu știu precis unde, prin Suedia, Canada, iar tovarășul Sălcudean nu spune nimic. Sunt și aici niște legi și niște reguli și apoi e și ea membră de partid și eu zic că și în această calitate ar trebui să se stea cu ea de vorbă de către Comitetul municipal – tovarășul Chiorean. Deci, sunt tot felul de probleme, fără să mai vorbim de tot felul de publicații care pătrund la noi, dintre care multe sunt cu caracter dușmănos și nouă nu ni se spune nimic despre toate treburile acestea.

După ce am criticat treaba aceasta la bilanț, tovarășii m-au invitat să-mi arate o expoziție care au organizat-o la Securitate, unde au toate materialele expuse, am fost și am văzut-o și le-am mulțumit foarte frumos și le-am spus că ceea ce îmi arată ei eu am văzut la Comitetul Central. Niște treburi de felul acesta nu trebuie să le văd numai la expoziție, ci la mine pe birou, cele care interesează, pentru că nu mă pot duce zilnic la expoziție.

Deci, eu cam în felul acesta înțeleg aceste treburi, aceste relații care trebuie să existe în ducerea la îndeplinire a acestor sarcini pe care le avem.

Eu, tovarășe Vereș, cred că și vina dumatăle este aici, că v-ați înțeles ca primul secretar să fie informat numai cu niște probleme mai selecte, mai deosebite. Mă rog, atunci a fost treaba dumatăle cum ai procedat, dar eu le-am spus cum vreau să fiu informat și consider că au greșit foarte mult, gândindu-se ca și în continuare să procedeze așa, adică să nu fiu informat practic.

Aici s-a vorbit despre abateri. Și eu am vrut să ridic această problemă, dar consider că s-a spus suficient.

În politica de cadre cred că trebuie să se ducă o activitate mult mai principială și cu o răspundere mult mai mare decât se procedează sau s-a procedat în anumite cazuri.

Tovarășii au dat aici niște exemple asupra cărora eu nu mai vreau să revin, dar un singur lucru vreau să se rețină, lucru care, tot așa, nu-mi este clar nici la ora actuală. Cazul maiorului Moldovan, care a fost la Serviciul I; prietena lui a pus la cale uciderea soției sale; fata, urgent, a fost internată la casa de nebuni; după ce am primit o scrisoare de la ea și am dat dispoziție să se cerceteze cazul, repede a fost scoasă de la ospiciu, dar nici până acum nu-mi este clar care este situația. Fata este nebună, nu este nebună, în orice caz, acum este în libertate, urmează studiile la Institut, se plimbă prin oraș. În orice caz sunt niște lucruri tare neplăcute, dubioase în felul cum tovarășii au procedat, cum au căutat să rezolve cazul acesta grosolan. După toate acestea, Moldovan nu a fost schimbat până când am hotărât noi să fie scos din funcție.

Cred că dacă procedăm în felul acesta nu va fi o educație nici pentru cel în cauză, dar nici pentru ceilalți care cunosc toate treburile acestea și care nu văd că se iau niște măsuri în niște treburi de felul acesta.

S-au spus aici o mulțime de lucruri. Ce este împăciuitoismul acesta? Înseamnă că, totuși, este pe undeva un substrat, pentru că deși se spune și pe linie de partid și pe linie de stat, se dau ordine de la Minister, totuși nu se iau măsuri, înseamnă că ceva nu este în regulă. Eu vă rog foarte mult, în felul acesta să vă analizați stilul și metodele de muncă, răspunderea cu care luptați pentru aplicarea hotărârilor și ordinelor. Dacă analizăm astfel, de pe altă poziție, vă spun că putem să greșim foarte mult.

Tovarășul Chiorean a mai ridicat aici o problemă, [pe] care eu de fapt am ridicat-o la bilanț, dar pentru că e Biroul aici vreau, totuși, să mă refer ceva mai mult decât a spus tovarășul Chiorean cu privire la plecarea lui Așgian în străinătate.

Cred că și aici se încalcă un principiu care este stabilit, nu de noi ci de către organele superioare, că pentru profesorii universitari trebuie să se ceară aprobare de la organul în a cărei nomenclatură sunt. Eu cred că dacă așa se pun lucrurile, apoi această aprobare nu trebuie cerută după ce dumneavoastră i-ați comunicat că sunteți de acord cu plecarea lui. În cazul aceasta dumneavoastră faceți un mare rău organului de partid. Ați dat aviz că poate să plece, omul a fost chemat de Ministerul Învățământului și Educației, de către organele centrale și pe urmă, în drum, cu biletul în buzunar, când să [se] urce în avion, parcă, i se spune că nu mai poate pleca pentru că de la Tg.-Mureș s-a comunicat să nu mai fie lăsat să plece. Omul vine foarte necăjit înapoi și spune că el în calitate de membru de partid s-a simțit foarte jignit, că modul în care s-a procedat crede că nu este corect, că organele de securitate l-au verificat, doi lucrători l-au prelucrat cum să se comporte în străinătate, organele centrale au fost de acord, dar că cineva din Tg.-Mureș l-a împiedicat să meargă și face apel la mine ca să-l ajut să se lămurească lucrurile. I-am trimis tovarășului Sălcudean scrisoarea să-mi dea răspuns la treaba aceasta și mi-a dat răspuns în sensul că a intervenit ceva de la Comitetul municipal de partid și a trebuit să-l aducă înapoi. Acestea sunt metode de lucru cu membrii de partid, cu profesori universitari? Aici, tovarăși, trebuie văzut, pentru că a nu ține seama de nici o regulă, înseamnă că pe undeva lipsește educația de partid, lipsește respectul față de hotărârile și de ordinele organelor superioare și lipsește și simțul de răspundere. Cred că aici este o chestiune de orgoliu, cineva este prea plin de sine și crede că nu trebuie respectat nimic și că dumneavoastră puteți să hotărâți totul.

Nu vă supărați că vă fac această critică, dar o fac din dorința de a vă ajuta și pe dumneavoastră și pe tovarășul Ágoston și pe tovarășul Florea și pe tovarășul Bereczki, pentru că toate treburile acestea dumneavoastră, în colectivul de conducere, aveți nenumărate ocazii să le discutați. Trebuie create condiții în care să se discute. Eu pe bună dreptate l-am întrebat pe tovarășul Bereczki, dacă trebuia așteptată posibilitatea aceasta? Trebuia creat climat pentru a discuta acolo, la dumneavoastră, aceste probleme.

Vă amintiți că alaltăieri, când mi s-a făcut mie aprecierea³¹, mi s-au făcut niște critici, că prea multe ședințe se țin, că prea multe materiale se discută în colectiv. Eu socot că este mai bine să se discute mai multe materiale în colectiv, să-și spună colectivul părerea pentru că eu nu sunt în stare să cunosc toate problemele, să le rezolv de unul singur. De aceea suntem organ colectiv ca să ne consultăm. De ce nu ne informează tovarășul Sălcudean despre toate treburile acestea? De ce trebuie să aflu doar acum că Bereczki a cerut să fie scos la mine la raport încă de vreo 2-3 luni de zile? Eu cred că nu sunt normale toate treburile acestea, aceasta înseamnă că pe undeva se caută să se acopere niște lucruri, poate că este prea dur dacă așa spune că se caută să se mușamalizeze niște treburi.

Fiecare dintre noi putem să greșim, că oamenii mai și greșesc, dar a veni și a repara greșelile eu cred că este mai corect, decât să le împingem, până are Bereczki un bloc-notes întreg cu fel de fel de fapte și spune că nici nu a spus totul.

Aceasta este legat de stilul și metodele de muncă, despre care s-a discutat aici.

Eu aș vrea, tovarășe Sălcudean, să mai spun și aici în fața tovarășului Stoica și în fața Biroului, că nu numai că nu ne informezi cu tot ceea ce trebuie să ne informezi, dar eu

³¹ Conform stenogramei ședinței de apreciere a activității prim-secretarului Iosif Banc, deși colonelul Sălcudean a fost prezent, nu a luat cuvântul.

am niște informații, care parțial sunt verificate de mine, despre modul de muncă de fiecare zi.

Te duci foarte mult pe teren, poate că în interes de serviciu, dar niciodată nu spui unde ești, unde te duci. Eu cred că șeful Securității nu are voie să plece de la sediu fără să spună primului secretar unde se duce și unde poate fi găsit. De la dumneata, în afară de atunci când te-ai dus în concediu, atunci doar mi-ai comunicat că a rămas în locul dumitale tovarășul Ágoston. Pe de altă parte, te căutam de nenumărate ori, dar niciodată nu ai găsit de cuviință că dacă nu te-am găsit eu, să mă suni dumneata când te întorci, să vezi de ce te-am căutat. Acestea sunt niște lucruri foarte grave ca șef al Securității, nerespectări totale a[le] regulilor care sunt statornicite și nici nu știu cum să mai calific toate treburile acestea.

În una din zile – și aceasta este tot cu privire la modul în care pregătești și formezi oamenii, și aici trebuie să spun că pur și simplu învață oamenii să denatureze niște lucruri și să spună altceva – insist la Securitate să mi se spună unde este tovarășul Sălcudean. Mi se spune că este plecat pe teren. După ce am insistat, spune, totuși: vă rog să-mi spuneți dacă este ceva urgent, că ne-a dat ordin dacă este ceva deosebit să-l căutăm prin stație. Când a văzut cel cu care vorbeam că insist atât de mult să-mi spună unde este tovarășul Sălcudean, mi-a spus: „am ordin să nu vă spun”. Ce metode sunt acestea? Unde se duce șeful Securității să fie așa de secret, încât să nu poată să știe primul secretar unde este? Aceasta ține de disciplină? Eu știu și cunosc și alte secrete mai mari decât faptul că te duci dumneata la Sovata și te întâlnești cu cineva la vila respectivă. De ce să nu știu că ești la Sovata? De ce ții secret față de mine treaba aceasta? Eu las vorbă la cabinet sau la secretar oriunde sunt.

De ce spun eu toate treburile acestea? Pentru că de aici se desprind un noian mare de probleme care caracterizează stilul și metodele de muncă, modul de a gândi al tovarășului Sălcudean, de a acționa în ducerea la îndeplinire a sarcinilor [pe] care le are.

Eu i-aș recomanda tovarășului Sălcudean și la toți ceilalți tovarăși să citească mai bine hotărârile de partid și de stat, legile țării și să lupte într-adevăr pentru respectarea lor. Aici s-au ridicat foarte multe probleme în ceea ce a spus tovarășul Bereczki și ceilalți tovarăși. Nu vreau să mă refer la toate problemele acestea, acum aflu de niște treburi, dar în orice caz v-aș ruga eu să analizați cu toată răspunderea ceea ce s-a spus aici, fie că este total, fie că este parțial, fie că nu este deloc adevărat, dar toate aceste treburi să le analizați, să vedeți cât adevăr este în ele și să luați măsurile necesare.

O altă chestiune ce v-aș ruga eu, având în vedere munca și importanța acestor organe pe care le conduceți, v-aș ruga foarte mult ca tot ceea ce am discutat noi aici, să fie considerat că am discutat între comuniști, s-a discutat în cadrul Biroului Comitetului județean de partid și că s-au discutat toate acestea în scopul nu de-a jigni pe cineva, de a destitui pe cineva, ci din dorința de a se întări munca aceasta a organului, care este atât de important și am dori ca tot ceea ce s-a discutat aici, aici să rămână și să nu se creeze pe undeva vreo fisură de indisciplină din partea unuia sau altuia, că tovarășul Sălcudean a fost criticat sau că s-au spus niște lucruri ș.a.m.d. Vă rog să fiți comuniști, să priviți lucrurile cu toată răspunderea, tot ceea ce s-a spus aici este numai din dorința de a îl ajuta pe fiecare să desfășoare o muncă așa cum se cuvine, așa cum cere partidul.

Aceste lucruri am vrut să le spun în fața dumneavoastră. Vă rog să țineți seama de ele în interesul muncii, în interesul nostru, al fiecăruia în parte.

Legat de ceea ce am spus la început cu privire la apreciere, o să facem o sinteză pe care o să arătăm și tovarășului Sălcudean și aș ruga Biroul să fie de acord ca Secretariatul să îi dea forma definitivă.

Biroul Comitetului județean de partid este de acord, în unanimitate, ca Secretariatul Comitetului județean de partid să dea forma definită aprecierii tovarășului Sălcudean Pavel.

Aș reveni la o problemă pe care a sesizat-o și tovarășul Cozma: dumneata poți să ajuți și Biroul Comitetului județean de partid mai mult și nu numai prin informări, dar prin însăși poziția dumitale. Nu contribui aproape cu nimic. De 10 luni de zile de când sunt aici,

dumneata o singură dată ai luat cuvântul într-o şedinţă de birou când s-a analizat activitatea Tribunalului şi Procuraturii, când ai spus câteva cuvinte. Este bine să lăsaţi comoditatea la o parte. Ia cuvântul şi mai contribuie şi dumneata la treburile acestea ale noastre.

Eu am impresia că nu studiaţi nici materialele şedinţelor, fiindcă atâtea probleme sunt în aceste materiale încât, vrei nu vrei, trebuie să spui ceva.

Tov. Sălcudean Pavel, comandantul Inspectoratului Judeţean al Ministerului de Interne.

Eu am reţinut toate problemele care s-au ridicat la capitolul neajunsuri în muncă şi nu vreau acum să dau răspuns. Le iau aşa cum dumneavoastră aţi spus, ca comunist, în mod critic, o să le văd pe toate, o să văd în ce măsură îmi aparţin şi o să luăm măsurile respective de îndreptare.

Tovarăşe prim-secretar, sunt activist de partid de 29 de ani, consider şi perioada aceasta de la Securitate că am fost tot activist de partid. Există totuşi o anumită educaţie care mi s-a făcut pe linie de partid de la 19 ani şi până acum şi un singur lucru aş dori să îl precizez în faţa Biroului. Nu a existat niciodată nici o tendinţă de a sustrage organul de sub controlul partidului. Totdeauna, când am avut o şedinţă, dacă nu a putut veni un tovarăş secretar, am insistat ca măcar tovarăşul Albert să participe la şedinţa noastră. Dacă au fost undeva lipsuri, vă rog să le consideraţi de ordin subiectiv.

Eu vă promit, tovarăşe prim-secretar, că în calitate de membru de partid, la tot ceea ce au spus subordonaţii mei şi tovarăşul Bereczki, o să dau nişte explicaţii pentru ca să ajungem să înţelegem lucrurile şi dacă nu o să găsim soluţii să ne înţelegem, voi veni la tovarăşul Cozma, la dumneavoastră chiar, să vă rog să ne ajutaţi să le lămurim.

Stă în puterea noastră să lămurim aceste probleme şi să le lichidăm, nu am însă pretenţia că la viitoarea şedinţă sau analiză se vor spune numai lucruri foarte bune. Evident, vor apărea pe parcurs poate o parte din aceste neajunsuri sau poate altele, dar ne vom strădui să aducem îmbunătăţiri şi cu timpul să lichidăm tot mai multe dintre aceste neajunsuri.

În sistemul de informare este adevărat că am avut nişte neajunsuri. Câteodată se bat cap în cap operativitatea şi exactitatea informaţiilor. Eu am precizat că nu pot veni la dumneavoastră cu nişte lucruri pe care le-am prins de undeva, acestea cer timp să fie aprofundate şi atunci ne trezim că treaba respectivă a fost aflată pe alte căi de către organul de partid. Pe viitor, vom încerca în colectivul de conducere să stabilim cum trebuie să procedăm mai bine.

Tov. Banc:

Pune mâna pe telefon şi spune: din locul cutare am informaţia cutare, dar încă nu e verificată. De aceea sunt telefoanele şi plătim pentru ele ca să le folosim.

Tov. Sălcudean:

Eu reţin, de asemenea, observaţia dumneavoastră privind sporul meu în şedinţele de birou. Eu vă raportează că întotdeauna am cunoscut materialele, dar am avut nişte reţineri şi, poate dintr-o teamă de a nu se interpreta că cei de la Securitate vin şi culeg nişte informaţii şi apoi vin şi vând nişte treburi, nu am luat cuvântul. Poate că e o treabă pe care am conceput-o în mod greşit.

Eu aş ruga, tovarăşe prim-secretar, să ni se arate toată încrederea Biroului şi aş vrea să asigur Biroul de acest lucru şi, sigur, că vom cere şi noi mai mult sprijin în primul rând de la dumneavoastră şi de la tovarăşul Cozma.

Din acest punct de vedere vă asigur că există cadre care sunt capabile să îndeplinească sarcinile şi să înlăture neajunsurile ivite aici. Eu l-aş ruga şi pe tovarăşul Stoica să reţină acest lucru şi să raporteze şi tovarăşului ministru dorinţa noastră de a face faţă sarcinilor.

Aş dori să vă mulţumesc pentru ceea ce s-a spus aici şi aş dori să mai completez că la un moment dat, uneori, omul este mai subiectiv şi are nişte impresii mai bune despre el, însă când eşti supus unei asemenea discuţii, unei asemenea aprecieri colective, îţi dai seama de fapt că în multe privinţe cum ai gândit nu a fost cel mai bine.

Eu mi-am dat seama astăzi de acest lucru și vă promit că mă voi strădui să îndeplinesc sarcinile date nouă.

Tov. Banc:

Cu aceasta putem încheia acest punct, repet, tot ce s-a discutat aici, aici rămâne, fiecare să-și vadă mai departe de munca lui, să-și îndeplinească sarcinile așa cum trebuie.

În continuarea ședinței:

La propunerea tovarășului Cozma Ioan, Biroul Comitetului județean de partid aprobă eliberarea a patru documente de partid pentru un număr de patru tineri care se încorporează (conform tabelului anexat).

La orele 15,30 ședința se ridică.

Târgu-Mureș, 21 februarie 1974.

A.N.R.S.J. Mureș, fond *Comitetul Județean Mureș al P.C.R.*, dosar nr. 11/1974, f. 1-61.

II.

23 martie 1974, Tîrgu-Mureș. Procesul-verbal al ședinței Secretariatului Comitetului județean de partid în care s-a discutat prima variantă a informării cu rezultatele verificărilor efectuate asupra colonelului Sălcudean Pavel.

PARTIDUL COMUNIST ROMÂN COMITETUL JUDEȚEAN MUREȘ

PROCES-VERBAL al ședinței Secretariatului Comitetului județean de partid din 23 martie 1974, orele 15,00

Sunt prezenți tovarășii: Iosif Banc, Ioan Benkő, Ioan Cozma, Liviu Sebestyén, Nicolae Vereș.

La ordinea de zi:

Aducerea la cunoștința Secretariatului a conținutului notei privind concluziile colectivului care a controlat abaterile lui col. Sălcudean Pavel.

Tov. Liviu Sebestyén este rugat să dea citire notei.

Tov. Banc are observația că nu peste tot sunt formulări corecte, respectiv corespunzătoare cu realitatea. De exemplu, într-un loc se folosește cuvântul „avizat” unde este vorba de aprobarea pașaportului pentru Lukács. Col. Sălcudean nu a avizat, ci a aprobat plecarea acestuia. Totodată nu este specificată data la care cpt. Oprea a fost exclus din organul de partid din care făcea parte.

Tov. Banc cere părerea tovarășilor asupra materialului:

Tov. Nicolae Vereș:

Cele arătate în material sunt destul de grave. Sunt de acord cu măsurile propuse.

Tov. Benkő:

Eu pun întrebarea, când s-au putut face toate aceste lucruri, oamenii aceștia când au mai lucrat?

Tov. Cozma Ioan:

Tovarăși, eu am participat în colectiv, am și semnat materialul, fără să-l fi văzut în ultimă formă, deoarece concluziile colectivului au fost prezentate verbal tovarășului prim-secretar, pe urmă s-a dat la mașină, și tovarășii din colectivul central s-au grăbit să plece, mi-au adus materialul și eu am semnat. Cu toate acestea, văzând materialul ulterior, nu sunt de acord cu felul cum este pusă problema în unele locuri. Astfel, se spune în material că col. Constantin are suspiciuni „nejustificate” față de Securitate, respectiv față de unele lucruri legate de persoana dânsului în relațiile cu tovarășii de la Securitate. Aceste suspiciuni nu sunt nejustificate, fiindcă ele își au izvorul în lipsa de tact cu care lucrează col. Sălcudean. Fac niște legături între plecarea lui Klein, relațiile lui Bănescu cu Klein; Bănescu a organizat

vânătorile la Sighișoara, probabil el a vrut să-l recompenseze cu ceva pe acesta, iar col. Sălcudean a aprobat.

Cu cpt. Oprea prima dată s-au luat măsuri pe linie de partid.

Cazul cu soția lui Moldovan este o enigmă. De ce a fost internată în casa de nebuni? Treaba aceasta va trebui elucidată de ei.

Nici chestiunea cu Lukács nu aş pune-o chiar atât de simplu. Nu este suficient să spunem că a aprobat. Trebuie să arătăm că după atâtea insistențe multă vreme nu a avut curajul să recunoască că el a aprobat, că el a greșit.

Noi mai putem umbla la material.

Cu propunerile făcute eu sunt de acord și în continuare.

Tov. Iosif Banc:

Ca să nu greșim, aş dori să te întreb încă o dată tovarăşe Vereş, dumneata ai dat aprobare pentru cumpărarea caselor lui Sălcudean și Florea?

Tov. Nicolae Vereş:

Eu am aprobat pentru Sălcudean, pentru Florea nu-mi amintesc. Știu că casa lui Sălcudean a fost inundată, reparațiile necesitau multe cheltuieli, pe care a dorit să le facă, dar numai dacă casa îi este proprie. Am aprobat consultându-mă cu cineva și de la ei de la centru, nu-mi amintesc cu cine. Am aprobat, bineînțeles, respectând legalitatea, în cadru corespunzător și în limitele legilor.

Tov. Banc:

Cum ai aprobat respectând legalitatea, când atunci a fost interzisă vânzarea imobilelor?

Tov. N. Vereş:

În fond a existat o indicație în acest sens, cu vânzarea caselor, știu că s-a lucrat la un tabel cu casele care urmau să fie naționalizate, atunci a apărut tendința de vânzare a caselor, din partea acelor care aveau 2 case, și atunci am fost atenționați să avem grijă cu vânzările.

Tov. Iosif Banc:

Trebuia să-i tragi o spălătură bună lui Sălcudean, să nu facă ilegalități, nu să-i aprobi. Să știi că există din această perioadă în total 3 aprobări, pe care le-ai dat dumneata, pentru Sălcudean, Florea și Titea³².

În altă ordine de idei.

Tovarăși, ați ascultat materialul. Noi trebuie să tratăm problemele exact așa cum s-au petrecut ele. Poate vom discuta materialul în Biroul județean, fiindcă aprecierea activității lui Sălcudean s-a făcut în Biroul județean.

Problema aceasta cu porci mistreți trebuie pusă așa cum a rezultat, respectiv că Constantin nu recunoaște nimic, spune că după vânzatoarea aceea el s-a dus la casa pădurarului, a tras acolo o băătură, s-a dus acasă sub influența băuturii, s-a culcat și nici nu s-a sculat până dimineața. El spune că și aceste chestiuni sunt provocări la adresa lui. Deci, în material trebuie arătat că el nu recunoaște această problemă. În Birou vom pune lui întrebarea personal și îl vom pune să spună în fața Biroului cum au fost lucrurile.

Toate aceste probleme trebuie puse exact așa cum au fost ele, cum s-au petrecut, să fim cu conștiința împăcată că nu i-am pus numănu pe spate nimic ce nu-i aparține.

Cu suspiciunile lui Constantin, vedeți că el a spus în fața Secretariatului cum l-a chemat Sălcudean, ce i-a indicat. Pe bună dreptate are suspiciuni în asemenea condiții. Metodele pe care le-a folosit Sălcudean sunt cât se poate de proaste. El trebuia să vină la primul secretar, să discute cu el. Dar nu știa nimic nici primul secretar, nici ministrul, lui i se

³²Titea Ioan, inspector școlar general al Inspectoratului Școlar Județean Mureș (pentru biografia acestuia cf. Bui, Simion, Borda, Dorin, Opreș, Ilarie Gh., *Directori (1919-2009). Colegiul Național „Alexandru Papiu Ilarian” la 90 de ani*, Casa de editură „Mureș”, 2009, p. 26-27).

dau asemenea indicații și atunci el nu are dreptul să suspecteze, oare ce se urmărește. Lui i s-a băgat cuiul acesta în cap și avea motive pentru acest lucru.

Tov. N. Vereș:

Sălcudean trebuie să facă în această problemă chiar raport în scris către primul secretar, în care să ceară aprobare.

Tov. Iosif Banc:

Și astăzi i-am restituit lui Sălcudean niște note, în care mi-a solicitat niște aprobări, fără antet, fără semnătură, dar absolut fără nici o semnătură. O oareșcare notă poate face oricine, eu să scriu pe hârtia aceea anonimă aprobarea mea și pe urmă să se spună că ei nu au cerut, au primit indicația mea.

Se stabilește ca materialul să fie refăcut, conform discuțiilor purtate și pe urmă vom hotărî.

[...] ³³

A.N.R.S.J. Mureș, fond *Comitetul Județean Mureș al P.C.R.*, dosar nr. 19/1974, f. 177-180.

III.

29 martie 1974, Târgu-Mureș. Varianta a doua, posibil finală, a informării cu rezultatele verificării sesizărilor privind pe colonelul Sălcudean Pavel.

PARTIDUL COMUNIST ROMÂN
COMITETUL JUDEȚEAN MUREȘ

INFORMARE cu rezultatele verificării sesizărilor privind pe colonelul Sălcudean Pavel, inspector șef al Inspectoratului Județean Mureș al Ministerului de Interne

În ședința Biroului Comitetului județean de partid Mureș, din 16 februarie 1974, cu care ocazie s-a făcut aprecierea tovarășului Sălcudean Pavel, au rezultat unele neajunsuri privind stilul și metodele sale de muncă, respectarea normelor în vigoare în activitatea profesională, precum și alte probleme referitoare la aplicarea principiilor de partid în munca cu cadrele, starea și practica disciplinară, unele din aceste probleme au fost sesizate și prin scrisori adresate Comitetului județean de partid.

Din verificările efectuate au rezultat următoarele:

1. Cu privire la informarea organelor de partid:

Până la data ședinței sus-amintite, conducerea Inspectoratului Județean Mureș al Ministerului de Interne nu a asigurat o informare sistematică, corespunzătoare și operativă cu privire la problemele rezultate din munca de securitate. Deși erau în posesia multor materiale, ele nu au fost selectate și valorificate, informările sporadice și de slabă calitate nu au dat posibilitate Comitetului județean de partid să ia măsuri corespunzătoare, operative pentru prevenirea și înlăturarea unor fenomene negative manifestate în diferite domenii de activitate.

Referitor la cazurile concrete ridicate în ședința Biroului Comitetului județean de partid s-a stabilit că:

a) Organele de securitate nu au cunoscut nimic despre organizarea recepționării în cadru festiv a instalațiilor electro-acustice și de reglaj lumină la noul Teatru de Stat din Tg.-Mureș, cu participarea a peste 200 persoane din R.P. Ungară și din țara noastră, acțiune care urma să aibă loc la 4 septembrie 1974, cu puțin timp înainte de inaugurarea oficială în prezența conducerii superioare de partid. Deși organizatorii acestei „recepționări festive” au

³³În continuare a fost dezbătută o altă problemă.

desfășurat o largă activitate de pregătire, despre care cunoșteau multe persoane, organele de securitate au aflat despre acest lucru doar cu câteva zile înainte de data stabilită, când au fost întrebați de către tovarășul prim-secretar Iosif Banc³⁴.

b) Organele de securitate au cunoscut starea de spirit nefavorabilă, creată în rândul cadrelor didactice și a studenților de la Facultatea de Stomatologie a I.M.F. Tg.-Mureș, ca urmare a zvonului privind desființarea acesteia și au informat Comitetul municipal de partid, inclusiv despre discuțiile referitoare la deplasarea în grup la București în situația că se va hotărî desființarea facultății³⁵.

Conducerea Inspectoratului se face vinovată însă că nu a informat în același timp și Comitetul județean de partid, întrucât această problemă a cuprins o masă largă de studenți și profesori și constituia o situație deosebită.

c) Organul de securitate nu a informat din timp Comitetul județean de partid despre Lukács Eduard, element dubios, care s-a ocupat vreme îndelungată de niște lucruri care nu intrau în atribuțiunile sale, fiind incompetent și neindicat pentru rezolvarea lor.

Cu toate că organele de securitate cunoșteau pe acest individ, tovarășul Sălcudean Pavel a aprobat în repetate rânduri cu multă ușurință ieșirea lui din țară, iar când a fost întrebat cine a aprobat aceste plecări, a dat răspunsuri evazive, recunoscând că a aprobat el personal numai după multe insistențe și foarte târziu.

După ședința Biroului Comitetului județean de partid din 16 februarie 1974, conducerea Inspectoratului a luat măsuri care au determinat o îmbunătățire în ansamblu a informării organului de partid sub aspectul problematicei, operativității și calității. Astfel, dacă în perioada de la 1 ianuarie 1973 – 16 februarie 1974 au fost prezentate aproximativ 140 informări, majoritatea la Comitetul municipal de partid, după ședință, în mai puțin de o lună, au fost făcute peste 30 de informări.

2. Conducerea Inspectoratului, în principal colonel Sălcudean Pavel și colonel Constantin Valentin au dat dovadă de lipsă de fermitate față de unele cadre care au săvârșit fapte nedemne, cele mai grave abateri fiind comise de cadre cu funcții de răspundere. De exemplu:

a) Locotenent-colonel Moraru Aurel, adjunct al șefului Miliției județene – deși căsătorit – a săvârșit repetate abateri de la normele de conduită morală, întreținând relații amoroase cu o femeie căsătorită, cu care s-a afișat în public, în stare de ebrietate, compromițându-se atât în fața cetățenilor cât și a subalternilor. Conducerea Inspectoratului – colonel Sălcudean Pavel și colonel Constantin Valentin – nu au luat măsuri de cercetare și tragere la răspundere, fiind necesară intervenția Comitetului județean de partid.

De menționat că o situație similară a avut lt.-col. Moraru în vara anului 1973, despre care a fost informat tov. Sălcudean Pavel, însă în loc să ia măsuri corespunzătoare, a rupt declarația tov. Moraru Aurel prin care acesta a raportat în scris asupra abaterii săvârșite.

Secretariatul Comitetului județean de partid, la data de 23 martie 1974, discutând cazul lt.-col. Moraru, a hotărât sancționarea lui cu „vot de blam cu avertisment” și scoaterea lui din Comitetul de partid al instituției, măsură care să fie adusă la cunoștința organizației de bază din care face parte³⁶.

³⁴ În legătură cu această problemă a se vedea documentul „Informare privind organizarea predării festive a instalațiilor electroacustice și de reglaj lumină ce s-a preconizat a se ține la data de 4 septembrie 1973 la Teatrul de Stat Tg.-Mureș”, din data de 1 septembrie 1973, înaintat Biroului și Secretariatului Comitetului județean de partid (cf. A.N.R.S.J. Mureș, fond *Comitetul Județean Mureș al P.C.R.*, dosar nr. 19/1973, f. 138-141).

³⁵ Această problemă a fost dezbătută în cadrul ședinței Secretariatului Comitetului județean de partid din data de 11 iunie 1973 (cf. A.N.R.S.J. Mureș, fond *Comitetul Județean Mureș al P.C.R.*, dosar nr. 16/1973, f. 1-2, 6-29).

³⁶ În legătură cu această problemă se poate consulta referatul Colegiului de partid, din data de 18 februarie 1974 (cf. A.N.R.S.J. Mureș, fond *Comitetul Județean Mureș al P.C.R.*, dosar nr. 19/1974, f. 168-171) și stenograma ședinței Secretariatului Comitetului județean de partid, din

b) Maior de securitate Moldovan Ionică, fostul șef al serviciului de informații interne, de asemenea căsătorit, având doi copii, a întreținut relații amoroase cu studenta Vasile Virginia – fiică de preot. În aprilie 1973, în timp ce soția ofițerului se afla la tratament la Băile Felix-Oradea, concubina s-a deplasat la Oradea, pregătindu-se minuțios în vederea asasinării acesteia. Nici până în prezent nu a fost elucidat gradul de vinovăție a celei în cauză, existând indicii că a simulat starea de alienare mintală³⁷.

De menționat că maiorul Moldovan a mai comis asemenea abateri în anii 1965 și 1970, fără ca atunci să se fi luat măsurile ce se impuneau.

Pentru abaterile săvârșite maiorul Moldovan a fost sancționat pe linie de partid cu „vot de blam cu avertisment”, destituit din funcția de șef serviciu, iar recent a fost trecut în rezervă.

c) Cpt. Oprea Alexandru, fost șef al organului de securitate al municipiului Sighișoara, căsătorit, având doi copii, folosind metode josnice, a întreținut relații extraconjugale cu Săvuț Maria, directoarea Casei pionierilor din localitate, ajungând în pragul destrămării familiei sale.

Pentru faptele săvârșite ofițerul a fost eliberat din funcția de membru al Biroului Comitetului municipal de partid, exclus din rândul membrilor acestui organ și sancționat cu „vot de blam”, fiind schimbat din funcție.

În contradicție flagrantă cu faptele săvârșite, la 23 August 1973, ofițerul a fost propus și înaintat la gradul de căpitan.

Lipsa de răspundere în aprecierea activității și comportării cadrelor rezultă și din aceea că cei mai de sus au fost notați în ultimii ani cu calificative de „bine” și „foarte bine”.

Semnificativ pentru starea și practica disciplinară existentă în acest Inspectorat este faptul că în anul trecut au fost sancționați pentru diferite abateri 14% din totalul ofițerilor și subofițerilor.

3. S-au manifestat deficiențe și în activitatea de verificare a celor care au solicitat aprobarea plecării temporare în străinătate.

În perioada 1 ianuarie 1973 – 1 martie 1974, au refuzat să se înapoieze în țară un număr de 38 persoane, între care se află 6 medici, 4 ingineri, 2 tehnicieni, 2 funcționari și 24 muncitori, pensionari și casnice. Alte 75 persoane erau în poziția de „întârziați” (2 medici, 3 ingineri, 7 profesori și învățători, 10 studenți și elevi, 22 muncitori, 14 casnice și 17 alte categorii).

Următoarele cazuri fiind concludente în acest sens:

Dr. Fenke Francisc, fost medic primar, director adjunct al Direcției spitalelor clinice și membru în Comitetul executiv al Consiliului popular municipal, deși era cunoscut cu intenții de a rămâne în străinătate, la data de 2 august 1973, fără a se cere acordul organului de partid competent, i s-a aprobat plecarea de către col. Sălcudean Pavel și col. Ágoston Alexandru în R.F.G., de unde nu s-a mai înapoiat.

Filep Petru, salariat la aeroportul Tg.-Mureș, semnalat în repetate rânduri cu intenții de fugă sau de rămânere în străinătate, i s-a aprobat la 1 august 1973 plecarea în scop turistic în Anglia, refuzând să revină în țară, în prezent aflându-se în S.U.A. Deși, inițial, cererea acestuia a fost respinsă, la insistențele cpt. de securitate Cîmpianu Mihai din cadrul Serviciului I, sub pretextul unor așa-zise interese operative, s-a revenit asupra hotărârii anterioare, eliberându-se pașaport.

data de 23 martie 1974 (cf. A.N.R.S.J. Mureș, fond *Comitetul Județean Mureș al P.C.R.*, dosar nr. 19/1974, f. 89, 94-112).

³⁷ Situația maiorului Moldovan a fost analizată de Colegiul de partid al Comitetului județean de partid (cf. A.N.R.S.J. Mureș, fond *Comitetul Județean Mureș al P.C.R.*, dosar nr. 14/1973, f. 25-27) și dezbătută în cadrul ședinței Secretariatului Comitetului județean de partid din data de 11 iunie 1973 (cf. A.N.R.S.J. Mureș, fond *Comitetul Județean Mureș al P.C.R.*, dosar nr. 16/1973, f. 1-2, 29-38).

Klein Otto, fost tehnician la Filiala de vânătoare din Sighișoara, la data de 4 ianuarie 1974 a primit pașaport pentru a-și vizita rudele în R.F.G., de unde nu s-a mai înapoiat. Verificarea acestuia s-a făcut cu totul superficial de către cpt. Bănescu Gheorghe, instructor cu pregătirea politico-ideologică, în atribuțiile căruia nu intra asemenea probleme. Ofițerul, prieten cu cel în cauză, a întreprins acțiunea la rugămintea lui Klein Otto, insistând pentru rezolvarea favorabilă și operativă, astfel că „verificarea” a durat o singură zi, în raportul întocmit Klein Otto fiind prezentat în mod foarte laudativ. Aprobarea plecării celui în cauză a fost dată de colonelul Sălcudean Pavel, transmisă prin cpt. Bănescu Gheorghe, așa după cum rezultă din adnotarea făcută de către cpt. Țiolean, șeful formațiunii de pașapoarte³⁸.

4. Cu prilejul verificărilor efectuate s-a constatat că între cadrele de conducere – îndeosebi între colonelul Sălcudean, inspector șef și colonelul Constantin Valentin, șeful Miliției județene – există relații încordate, de suspiciune reciprocă, care își au izvorul în carențele de ordin educativ și în trăsăturile negative ce-i caracterizează și în special în stilul de muncă al colonelului Sălcudean. Această situație s-a răsfrânt negativ asupra atmosferei generale din cadrul Inspectoratului și asupra aplicării cerințelor muncii și conducerii colective. De pildă, colonelul Constantin Valentin trăiește cu convingerea că colonelul Sălcudean îl urmărește în scop de compromitere. Ofițerul face referire la un caz în care colonelul Sălcudean i-a propus să apară într-un local împreună cu un informator pe care colonelul Constantin nu-l cunoștea. A rezultat că într-adevăr i s-a făcut o asemenea propunere, cu scopul ca informatorul să se poată folosi într-o împrejurare operativă de faptul că se află în relații cu ofițerul³⁹.

³⁸ În legătură cu această problemă, pe data de 9 iulie 2013, domnul Gheorghe Bănescu a făcut următoarele precizări: Tehnicianul Klein Otto a fost șeful filialei de vânătoare din Sighișoara. Era membru P.C.R., nu a avut antecedente penale și nu era urmărit de organele de stat. A depus o cerere pentru eliberarea pașaportului în vederea efectuării unei vizite la rudele din R.F. Germană. A fost verificat în conformitate cu prevederile legale. Verificările nu au fost efectuate de căpitanul Bănescu. La rugămintea lui Klein, căpitanul Bănescu s-a interesat la colonelul Sălcudean relativ la soluționarea cererii depuse de Klein. Colonelul Sălcudean l-a întrebat pe căpitanul Bănescu dacă cunoaște vreun impediment pentru care Klein nu ar trebui să primească aviz favorabil; răspunsul căpitanului Bănescu a fost negativ. Atunci, colonelul Sălcudean a spus că poate să primească aviz favorabil. Acceptul verbal al colonelului Sălcudean a fost transmis de către căpitanul Bănescu șefului formațiunii de pașapoarte. Pentru rămânerea lui Klein Otto în R.F. Germană căpitanul Bănescu nu a fost tras la răspundere, el nefiind implicat în procedura de eliberare a pașaportului.

³⁹ După dezbaterile problemei locotenent-colonelului Moraru în cadrul ședinței Secretariatului Comitetului județean de partid, din data de 23 martie 1974, a avut loc următoarea discuție între membrii Secretariatului, pe de o parte, și coloneii Sălcudean și Constantin, pe de altă parte:

„[...]”

În continuare rămân în sală tovarășii secretari și conducerea Inspectoratului Județean al Ministerului de Interne.

Tov. Iosif Banc:

Tovarăși, v-am reținut pentru a clarifica o chestiune, care pentru mine nu este clară. Despre ce este vorba? Tovarășe Constantin, dumneata înainte de unificare ai primit o sarcină să te fotografiezi în restaurant cu un cetățean care se știa că este cineva nu prea cinstit?

Tov. Constantin Valentin:

Odată m-a chemat col. Sălcudean și mi-a spus că va trebui să mă fotografiez cu un informator care urmează să iasă din țară într-o acțiune, în restaurant, îmbrăcat în uniformă. Eu l-am întrebat dacă cunoaște problema tovarășul prim-secretar Vereș și ministrul nostru, fiind membru al Comitetului județean, membru în Comitetul executiv al Consiliului popular. L-am spus că nu prea îmi convine, dar dacă interesele serviciului cer eu fac orice, numai să aibă cunoștință primul-secretar și ministrul. Mi s-a răspuns că nu știe nimeni și nici nu este cazul să știe. Când va fi actuală problema, o să mi se spună. Până la urmă nu m-am fotografiat, nu a mai fost necesar. Eu pe persoana aceea nu l-am cunoscut și trebuia să mă afișez cu el. M-a preocupat problema, mai cu seamă după ce mi s-a spus că nu trebuie să

Într-un alt caz, colonelul Constantin a interpretat ca încercare de compromitere folosirea de către colonelul Sălcudean – cu prilejul unei expunerii de pregătire contrainformativă a cadrelor – a datelor referitoare că unele persoane din afară s-au interesat dacă colonelul Constantin mai este șeful Miliției.

Aceeași interpretare a fost dată de ofițer și atunci când la cabinetul său s-a prezentat un coșar, care i-a cerut permisiunea să intre în podul locuinței, ca și recent, când negăsindu-se un document de serviciu (un exemplar din studiul făcut la județ de instructorul de cercetări psiho-fiziologice al Ministerului de Interne) a fost întrebat de colonelul Sălcudean dacă cunoaște ceva în legătură cu acesta.

Referitor la afirmațiile colonelului Constantin Valentin cu privire la faptul că în biroul colonelului Sălcudean se află aparatură cu ajutorul căreia ar fi ascultat discuțiile ce se poartă de către ofițerii de miliție în birourile de lucru, s-a stabilit că: în biroul inspectorului șef se

știe ministrul, nu trebuie să știe primul secretar. Mi-am pus și eu întrebarea oare de ce? Ce urmăresc tovarășii?

Tov. Sălcudean Pavel:

Despre ce era vorba? Am avut o acțiune în străinătate în care a participat acest cetățean și, printre altele, discutând cu cei de afară a fost întrebat despre o problemă că de unde știe. El, instinctiv, a spus că cunoaște problema de la Constantin Alexandru, șeful Miliției, cu care este prieten bun. Când ne-a spus treaba aceasta, eu i-am spus că ai încurcat treaba, fiindcă pe Constantin nici nu-l cheamă Alexandru ci Valentin și s-ar putea ca cuvântul tău să nu fie crezut. Ca să se repare greșeala, el a cerut să-i înlesnim posibilitatea să fie văzut de către un chelner împreună cu tov. Constantin. Nu era vorba să se fotografieze, ci să fie văzut împreună. Eu am considerat că putem realiza acest lucru. Informatorul a fost recrutat de răposatul col. Blaga.

Tov. Iosif Banc:

Atunci ați fost două organe separate. Normal ar fi fost ca voi de la Securitate să fi cerut părerea și aprobarea partidului când ați vrut să realizați o asemenea acțiune, tovarășul Constantin să fi fost chemat la tov. prim-secretar, să se fi spus ce se preconizează și atunci [nu] ați mai fi dat ocazie la suspiciuni. De fapt sunt niște reguli care trebuie respectate, și aceste reguli prevăd cum trebuie procedat. Nu era vorba despre un oareșcare cetățean, ci era vorba despre un cadru cu muncă de răspundere. Deci, trebui[a] să cereți aprobare, Constantin trebuia să fie chemat la partid unde să se fi stat de vorbă cu el.

Col. Sălcudean Pavel:

Eu nu am dat sarcină lui Constantin, ci am discutat [în] prealabil cu el că s-ar putea să-i solicităm un asemenea serviciu când va fi cazul. Bineînțeles, când trebuia acționat, aș fi cerut aprobările necesare. Eu am discutat cu el ca între 2 colegi, deci nicidecum oficial.

Tov. Cozma Ioan:

Dar vezi că pe Constantin l-a preocupat mult această problemă, a pus fel și fel de întrebări. A venit și la mine și a spus.

Col. Sălcudean Pavel:

Eu nu am știut că pe tov. Constantin îl preocupă problema, că acestea s-au întâmplat acum 2 ani, putea să-mi spună, dar nu mi-a spus niciodată nimic. Dacă așa stau lucrurile, cer scuze de la tov. Constantin.

Tov. Iosif Banc:

În loc să ceri scuze acuma, trebuia să mergi la primul secretar, să-l informezi ce preconizezi să faci, să-l fi întrebat cum să procedezi, ce să faci. Vezi, oamenii sunt diferiți, unii reacționează într-un fel, alții altfel. Trebuie să fii foarte atenți în asemenea probleme. Vezi și Moraru cum a pus problema, că era o chestiune pusă la cale de oamenii Securității. S-a creat o atmosferă de suspiciuni.

Deci, atât am vrut tovarăși să cunosc, cum au fost lucrurile. Bineînțeles, și Constantin pune problema, oare de ce nu este necesar să fie cunoscută problema aceasta de primul secretar, de ministru? Ce se urmărește? Vo[r] să mă compromit? Dacă el se fotografiază cu un astfel de om, fără aprobare[a] și știrea celor competenți, cine [i] mai poate clarifica situația lui, dacă cumva va fi învinovățit. Deci, putea să dea fel și fel de interpretări" (cf. A.N.R.S.J. Mureș, fond Comitetul Județean Mureș al P.C.R., dosar nr. 19/1974, f. 114-115).

găsește un aparat robot care înregistrează chemările telefonice atunci când acesta nu se află în birou și un multiton, folosit pentru legătura cu ofițeri aflați în afara sediului. În camera ofițerului de serviciu se află instalat un sistem de alarmare prin rețeaua telefonică a cadrelor cu funcții de răspundere.

O acțiune soldată cu comentarii negative din partea unor cadre de miliție a constituit-o și prelucrarea din ordin superior de către colonelul Sălcudean a materialului referitor la starea disciplinară în rândul aparatului de miliție, ocazie cu care nu s-a făcut o referire la abaterile grave săvârșite și de către unii ofițeri de securitate.

5. Cu privire la încălcarea de către colonelul Sălcudean Pavel a reglementărilor referitoare la organizarea și practicarea vânătorii.

Din verificări a rezultat că într-adevăr colonelul Sălcudean Pavel a avut frecvente ieșiri la vânătoare – mai ales în perioada concediului de odihnă, ceea ce a dat naștere la comentarii negative la adresa lui. Cu acest prilej ofițerul a împușcat un număr însemnat de câprioare, țapi și porci mistreți, uneori sub pretextul selecției.

La începutul lunii decembrie 1973, cu știrea colonelului Sălcudean, doi porci mistreți care nu fuseseră plătiți, au fost duși la fabrica „Gloria”, din care s-a preparat salam, ca fiind pentru cantina unității. Costul prelucrării celor doi porci mistreți a fost suportat de către colonelul Sălcudean, lt.-col. Florea Gheorghe și mr. Erdély Ladislau, iar salamul rezultat a fost dat spre păstrare la cantină și folosit cu prilejul meselor servite unor cadre venite în control și sprijin, precum și unor persoane civile participante la diferite activități culturale-educative.

Cu ocazia unei vânători din decembrie 1973, în zona Apold-Sighișoara, la plecare au fost introduși în portbagajul mașinii Inspectoratului doi porci mistreți. Din relatările cpt. Bănescu Gheorghe și plut. Scridon Gheorghe, acești porci au fost duși la domiciliul tovarășului colonel Constantin Valentin, care participase la vânătoare. Un porc ar fi fost jupuit de colonelul Constantin și trimis prin plut. Scridon acasă la colonelul Sălcudean, dar acesta l-ar fi refuzat, în cele din urmă porcul fiind împărțit între căp. Bănescu Gheorghe și plut. Scridon Gheorghe. Menționăm că acest caz nu este pe deplin elucidat⁴⁰.

⁴⁰ În legătură cu această problemă, pe data de 9 iulie 2013, domnul Gheorghe Bănescu a făcut următoarele precizări: Vânătoarea din zona Apold-Sighișoara, din decembrie 1973, a fost organizată de tehnicianul Gherman de la Ocolul Silvic Sighișoara, dr. Oros, medic-șef al Dispensarului Veterinar din Sighișoara, la solicitarea șefului de grupă de vânătoare Apold, Lupu Roman, prieten cu colonelul Constantin Valentin, originar din zona Sighișoara. La partida de vânătoare colonelul Constantin l-a invitat pe colonelul Sălcudean, șeful Inspectoratului. Colonelului Constantin obișnuia să pregătească după vânătoare o masă festivă cu prietenii săi din zonă și cu invitații la vânătoare. Colonelul Sălcudean a acceptat invitația la vânătoare, dar nu putea să rămână la masă deoarece avea de rezolvat niște probleme personale acasă. În acest sens, colonelul Sălcudean l-a întrebat pe căpitanul Bănescu dacă ar fi dispus să-l însoțească la vânătoare cu mașina proprietate personală. Căpitanul Bănescu a răspuns afirmativ solicitării. La Sighișoara au fost împușcați 4 purcei mistreți, fiecare în jur de 30-40 kg. Căpitanul Bănescu nu a participat la vânătoare. După partida de vânătoare, colonelul Sălcudean a mulțumit gazdelor, s-a scuzat că are de rezolvat niște probleme personale și l-a rugat pe căpitanul Bănescu să-l ducă acasă. Șoferul colonelului Sălcudean, plutonierul Scridon, a primit ordin să rămână la dispoziția colonelului Constantin. Acesta din urmă a promis colonelului Sălcudean că va pleca și el imediat spre Târgu-Mureș. La despărțire nu s-a discutat nimic despre împărțirea porcilor mistreți. Protocolul standard, cunoscut de către toți cei prezenți la vânătoare, prevedea că porcii mistreți recoltați se valorificau prin rețeaua statului. La mai puțin de 2 ore de la sosirea acasă a căpitanului Bănescu, se prezintă la domiciliul acestuia plutonierul Scridon. Acesta a relatat căpitanului că cei de la Sighișoara au trimis colonelului Sălcudean doi purcei, dar colonelul i-a refuzat, motivând că purceii trebuie predați la abator, și i-a ordonat plutonierului să-i ducă înapoi. Deoarece colonelul Constantin a rămas la Sighișoara până luni și exista pericolul degradării vânatului, plutonierul Scridon i-a cerut sfatul căpitanului Bănescu. Căpitanul a refuzat să-i dea vreun sfat, dar i-a spus să procedeze cum a spus colonelul Sălcudean. Luni, la Inspectorat,

Se confirmă și faptul că deplasările la vânătorile amintite s-au făcut cu mașina Inspectoratului, chiar și după apariția Decretului nr. 620/1973.

Toate aceste încălcări au atras aprecieri negative din partea unor subordonați, a personalului de vânatoare, precum și a altor cetățeni.

6. Alte probleme rezultate din verificări:

Se confirmă faptul că accidentul săvârșit la 30 iunie 1972 de numitul Codacz Gheorghe-Eugen, contabil la O.C.L. Alimentara Tg.-Mureș nu a fost cercetat și soluționat legal. Pe motivul unor interese operative, colonelul Sălcudean a ordonat amendarea celui vinovat cu 500 lei și suspendarea carnetului de conducere auto pe timp de două luni, deși fapta săvârșită (conducere în stare de ebrietate – 2,7 la mie alcoolemie) constituie infracțiune și trebuie tratată ca atare.

S-a stabilit că armele deținute de către colonelul Sălcudean Pavel, lt.-col. Florea Gheorghe și mr. Erdély Ladislau au fost cumpărate de către cei în cauză în mod legal, existând documente oficiale care atestă acest lucru.

Colonelul Sălcudean Pavel și lt.-col. Florea Gheorghe au cumpărat casele în care locuiesc în anul 1970. Deși ofițerii respectivi au obținut aprobarea președintelui Comitetului executiv al Consiliului popular județean pentru transcrierea casei, respectiv [a] proprietății locuințelor în cartea funciară, se reține faptul că au insistat pentru obținerea acestor aprobări într-o perioadă când vânzările imobiliare erau interzise.

A rezultat că vila de la Sovata, administrată de Inspectoratul Județean Mureș al Ministerului de Interne, este folosită ca sediu de lucru al ofițerului și subofițerului ce își desfășoară activitatea în localitate; aici au fost organizate și unele activități de pregătire⁴¹, precum și unele acțiuni de cooperare cu organele de securitate de la județul Harghita. Cele două dormitoare au fost folosite cu intermitență de către unele cadre ale Inspectoratului și alte cadre din unitățile centrale.

Se reține și faptul că colonelul Sălcudean Pavel suferă de afecțiuni nervoase, iar în ultimul timp și de diabet, afecțiuni care influențează capacitatea de efort și calitatea muncii ofițerului.

În ce-l privește pe colonelul Constantin Valentin, acesta este cunoscut și comentat negativ pentru faptul că în unele împrejurări consumă băuturi alcoolice în mod excesiv.x

Având în vedere constatările făcute considerăm necesare următoarele măsuri:

1. Se propune eliberarea din funcția de inspector șef al colonelului Sălcudean Pavel care, datorită abaterilor săvârșite, atmosferei existente create și din vina sa, precum și stării precare de sănătate, nu mai poate asigura conducerea cu competență a acestui Inspectorat.

Să fie luate măsuri pentru numirea în această funcție a unui ofițer cu pregătire și experiență corespunzătoare.

2. Colonelul Constantin Valentin să fie pus în discuția Biroului Comitetului județean de partid pentru a i se analiza și aprecia activitatea.

Să se clarifice sesizarea privind participarea ofițerului la însușirea celor doi porci mistreți.

plutonierul Scridon a relatat căpitanului Bănescu că a dus porcii colonelului Constantin, care l-a rugat pe plutonier să-l ajute să tranșeze porcii după-amiază. A doua sau a treia zi, colonelul Constantin a dat un telefon căpitanului Bănescu prin care l-a anunțat că trimite prin plutonierul Scridon un pachet, în acelalași timp l-a asigurat pe căpitan să fie liniștit că totul era în ordine. Căpitanul Bănescu a primit pachetul în care era o pulpă de porc. Căpitanul Bănescu și plutonierul Scridon au fost audiați de comisia Comitetului județean de partid unde au relatat toate amănuntele legate de partida de vânatoare. Ancheta nu a reținut pe seama celor doi nici o abatere.

⁴¹ A se vedea mai pe larg Bănescu, Gheorghe, *op.cit.*, p. 130-132.

3. Să se verifice la timpul oportun semnalările privind pe lt.-col. Bereczki Árpád, adjunct al șefului Miliției județene, referitoare la participarea abuzivă a ofițerului la unele vânători.

4. Să se recomande conducerii Ministerului ca cpt. Oprea Alexandru să fie scos din rândul cadrelor de securitate.

5. Ministerul de Interne să elucideze situația numitei Vasile Virginia, despre care se spune că ar fi săvârșit tentativă de omor asupra soției mr. Moldovan Ionică. 6. Efectuarea urmăririi penale în cazul infracțiunii la Legea circulației, săvârșită de către Codacz Gheorghe – șef contabil la O.C.L. Alimentara Tg.-Mureș.

7. Materialul și concluziile Biroului Comitetului județean de partid să fie prelucrate în organizația de partid a Inspectoratului Județean al Ministerului de Interne.

Tg.-Mureș, la 29 martie 1974.

SECRETAR,
Cozma Ioan

PREȘEDINTELE COLEGIULUI DE PARTID,
Lakatos Francisc

A.N.R.S.J. Mureș, fond *Comitetul Județean Mureș al P.C.R.*, dosar nr. 12/1974, f. 66-74.

IV.

6 mai 1974, Târgu-Mureș. Procesul-verbal al ședinței Biroului Comitetului județean de partid în care se aduce la cunoștința membrilor Biroului schimbarea din funcția de inspector-șef a colonelului Sălcudean Pavel și numirea în funcție a general-maiorului Ristea Gheorghe.

PARTIDUL COMUNIST ROMÂN
COMITETUL JUDEȚEAN MUREȘ

PROCES-VERBAL al ședinței Biroului Comitetului județean de partid din 6 mai 1974

Au fost prezenți tovarășii: Banc Iosif, Cozma Ioan, Benkő Ioan, Sebestyén Liviu, Szotyori Ernest, Cătărig Ioan, Valter Iosif, Trîmbițaș Eugen, König Iosif, Andrejkó Iosif, Florea Ioan, Popa Dorel Mihai, Radu Victor – membri plini și Lobonțiu Nicolae, Moldovan Iuliu, Purenciu Mircea, Lakatos Francisc – membri supleanți al Biroului Comitetului județean de partid.

Au lipsit motivat tovarășii: Nicolae Vereș, Kovács György, Chiorean Pavel, Giurgiu Valer, Sălcudean Pavel, Bakó Magdalena – membri plini și Gálpál Susana, Duma Gheorghe, Baier Herman Andrei – membri supleanți ai Biroului Comitetului județean de partid.

Ca invitați au participat tovarășii:

General-lt. Doicaru Constantin⁴², adjunct al ministrului de interne;

Col. Vasile – [din partea] Ministerul[ui] de Interne

La cuvântul de deschidere a ședinței, tovarășul Iosif Banc, prim-secretar al Comitetului județean de partid arată:

La una din ședințele trecute ale Biroului Comitetului județean de partid s-a făcut aprecierea tovarășului Sălcudean Pavel. Vă aduceți aminte, în cadrul ședinței respective s-au ridicat o serie întreagă de probleme. Multe dintre problemele respective trebuiau să fie cercetate, atunci nu s-a putut lua o hotărâre, necunoscându-se tot ceea ce s-a ridicat, s-au făcut cercetările respective de către un colectiv din care au făcut parte tovarășii de la secția

⁴² Corect: Doicaru Nicolae. Pentru biografia acestuia a se vedea Dobre, Florica, *op.cit.*, vol. II, p. 758-759.

Comitetului Central care se ocupă cu această problemă, de la Ministerul de Interne și de la noi, de la Comitetul județean de partid, tovarășul Cozma și Lakatos, și acum suntem în posesia rezultatelor cercetărilor respective pe care vrem să le aducem la cunoștința Biroului și pe baza celor cuprinse acolo să luăm măsurile care se cuvin.

La ședință era bine să fi fost și tovarășul Sălcudean însă, deși el trebuia să sosească până la orele 13,30, va sosi numai pe la orele 16,00. Motivele încă nu le cunosc așa de bine, nu l-au găsit, dar noi nu putem aștepta.

De fapt toate problemele le cunoaștem, dar o să le mai aducem la cunoștință, chiar în condițiile în care el lipsește.

Are cuvântul tovarășul Cozma Ioan, secretar al Comitetului județean de partid, pentru a prezenta rezultatele constatărilor⁴³.

În continuare, tovarășul Iosif Banc arată:

Pe baza celor discutate în Birou și a împuternicirii pe care a primit-o Secretariatul de a duce până la capăt problemele, noi am discutat în Secretariat și am hotărât să propunem schimbarea tovarășului Sălcudean, care s-a pus de acord cu conducerea ministerului, s-a înaintat la Conducere și s-a aprobat.

Această chestiune am vrea să o supunem și aprobării Biroului, înainte de a fi aplicată, pentru că el este în nomenclatură, deși Secretariatul a hotărât pe baza împuternicirii Biroului, dar considerăm că este totuși bine să fie de acord și Biroul cu această măsură. Dacă mai sunt și alte păreri?

Biroul Comitetului județean de partid aprobă în unanimitate eliberarea tovarășului Sălcudean Pavel din funcția de șef al Inspectoratului Județean al Ministerului de Interne.

Tov. prim-secretar Iosif Banc:

În ce privește viitorul șef al Inspectoratului Ministerului de Interne⁴⁴, Ministerul de Interne, cu consimțământul meu, a înaintat la conducere ca să fie numit în această conducere tovarășul general-maior RISTEA IOAN GHEORGHE⁴⁵ (tov. prim-secretar

⁴³ În lipsa altor documente, credem că a fost prezentată „Informarea...” dezbătută în ședința Secretariatului din data de 23 martie 1974 (Doc. 2) și redactată în forma sa finală pe data de 29 martie 1974 (Doc. 3).

⁴⁴ În baza documentelor avute la dispoziție, pentru funcția de șef al Inspectoratului au existat doi candidați: general-maior Ristea Gheorghe și locotenent-colonel Csomos Alexandru, locțiitor al șefului Inspectoratului Județean de Securitate Brașov (cf. Dobre, Florica, *op.cit.*, vol. II, doc. 108, p. 189-191; pentru datele de identificare și parcursul profesional al locotenent-colonelului, ulterior, colonelului Csomos Alexandru a se consulta:

http://www.cnsas.ro/documente/cadrede_securității/CSOMOS%20ALECSANDRU.pdf

⁴⁵ S-a născut la data de 21 martie 1928 în comuna Stejari, județul Gorj. Studii: în anul 1942 a absolvit 7 clase generale în comuna natală; Școala profesională de Gaz și Electricitate din București timp de 4 ani; Școala de Ofițeri Politici a M.A.I. București (septembrie 1949 – martie 1950), a fost șef de promoție; Curs de specializare securitate în U.R.S.S. (1960-1961); Academia „Ștefan Gheorghiu”, examen de diplomă (1973). Membru U.T.C. din octombrie 1944 și P.C.R. din anul 1946. A fost brigadier voluntar pe șantierul Căciulați-Snagov și Salva-Vișeu. După urmarea unui curs de partid de 4 luni este numit secretar al sectorului U.T.C. gaz și electricitate din București. Grade: locotenent (1950), locotenent-major (1953), căpitan (1954), maior (1956), locotenent-colonel (1960), colonel (1964), general-maior (1969). Funcții: Direcția general politică a M.A.I., Direcția cadre, locțiitor șef birou (1950-1952); Ministerul Securității Statului, Direcția secretariat, locțiitor șef direcție, șef serviciu (1953-1955); Ministerul Afacerilor Interne, Direcția secretariat, șef direcție (1955-1961); Direcția Regională M.A.I. Crișana, șef direcție (1961-1968); Inspectoratul Județean de Securitate Bihor, inspector șef (1968-1971). La data de 27 mai 1971, un grup de persoane înarmate au determinat echipajul unui avion Il-14 al companiei Tarom să părăsească aeroportul Oradea și să aterizeze la Viena. Cercetările prealabile efectuate au scos în evidență că „o răspundere deosebită pentru cele petrecute revine conducerii Inspectoratului de Securitate Județean Bihor și în primul rând inspectorului șef, general-maior Ristea I. Gheorghe, care în calitatea sa de comandant nu a asigurat executarea cu toată fermitatea a ordinelor, nu a dovedit

prezintă referatul de cadre al tov. Ristea⁴⁶). Pe baza acestei aprecieri s-a supus aprobării conducerii și conducerea este de acord ca el să fie numit în această funcție. Fiind în nomenclatura Biroului, am adus la cunoștință această chestiune și supus spre aprobare Biroului numirea sa.

Biroul aprobă în unanimitate numirea tovarășului general-maior Ristea Ioan Gheorghe în funcția de șef al Inspectoratului Județean al Ministerului de Interne.

la cuvântul, în continuare, tovarășul Doicaru C-tin, adjunct al ministrului, care arată:

Am simțit de datoria mea să spun câteva cuvinte și în primul rând să cer scuze că s-a întâmplat acest eveniment neplăcut, Biroul fiind convocat nu am putut fi noi prezenți la timp datorită întârzierilor cauzate de tovarășul Sălcudean. El este pe la Predeal. De dimineață au fost luate măsuri pentru a fi găsit și adus în fața organului de partid, dar l-au găsit cu foarte multă întârziere.

Faptele sunt cele prezentate de tovarășul prim-secretar ca urmare a controlului și anchetei făcute de organele de partid cu secția Comitetului Central și cu organele din minister. A fost analizată activitatea colonelului Sălcudean și în Biroul executiv al conducerii ministerului, acolo s-au dat aceleași aprecieri, în același mod, cu aceeași tărie au fost criticate faptele și, desigur, în final s-a supus, conform acordului tovarășului prim-secretar, luarea măsurilor pe care dumneavoastră le-ați ascultat. El este eliberat din funcția de inspector, urmând ca imediat ce starea sănătății lui va determina luarea unor altor măsuri, să se ia, pentru că legea așa spune pentru cât este încă în starea în care se găsește cu sănătatea să fie lăsat și după ce termină cu spitalizarea se vor lua alte măsuri. Până atunci este eliberat din funcție. Cu ceilalți tovarăși s-au luat măsuri corespunzătoare. Col. Constantin, pe linie militară, profesională, este sancționat cu mustrare. Aceasta este prima sancțiune din regulamentul disciplinar. Sigur, pe linie de partid au fost luate măsuri mai serioase și vor mai fi pentru unii dintre ei.

Unul dintre adjuncți, Moraru, a fost eliberat din funcția de adjunct al șefului Miliției și trecut pe o funcție inferioară. Erau unele păreri să fie scos din județ, dar s-a ținut seama și de nevoia de cadre de aici, precum și de posibilitatea îndreptării lui tot aici, dacă el se va strădui să facă tot ceea ce partidul îi va cere pe această linie.

În continuare, noi dorim ca astăzi după-masă, o dată cu sosirea în localitate a generalului Ristea și a colonelului Sălcudean, în fața efectivelor de Securitate și Miliție – de la nivelul județului și șefii formațiunilor din localitățile din județ, atât cei de Securitate cât și cei de Miliție – să avem o dezbatere și să aducem la cunoștință faptele, cu respectarea prevederilor reglementare, în sensul că faptele se supun măsurilor disciplinare, la fiecare în parte corespunzător cu ierarhia lor, în cadru adecvat. Oamenii știu că a fost eliberat Sălcudean, va fi instalat noul șef al Inspectoratului, înțelegând că de mâine la Inspectoratul nostru din Tg.-Mureș avem în fruntea organelor M.I. pe generalul Ristea.

Eu acestea am ținut de datoria mea să informez și să mulțumesc tovarășilor pentru atenția dată și încă o dată să cer scuze pentru întârzierea noastră.

preocuparea necesară pentru instruirea și educarea subordonaților și nu și-a exercitat atribuțiile regulamentare de control și îndrumare a activității acestora”. Drept urmare, cu data de 3 iunie 1971, generalul-maior Ristea a fost destituit din funcția de inspector șef al Inspectoratului Județean de Securitate Bihor și pus la dispoziția Consiliului Securității Statului. La dispoziția Consiliului Securității Statului (3 iunie-14 iulie 1971); La data de 15 iulie 1971 este numit în funcția de șef al Serviciului I informații interne la Inspectoratul Județean de Securitate Brașov. Inspectoratul Județean Brașov al Ministerului de Interne, locțiitor șef securitate (1972-1974); Inspectoratul Județean Mureș al Ministerului de Interne, inspector șef (1974-1983). Trecut în rezervă la data de 21 septembrie 1983. (cf. Dobre, Florica, *op.cit.*, vol. II, doc. 107, p. 187-189; pentru datele de identificare și parcursul profesional a se consulta: http://www.cnsas.ro/documente/cadrede_securitatii/RISTEA%20GHEORGHE.pdf;

A.C.N.S.A.S., fond

Ministerul de Interne, Direcția Secretariat-Juridică, dosar nr. 3629, vol. 8, f. 267-268).

⁴⁶ În cursul cercetărilor nu a fost depistat referatul.

Tov. Banc:

Noi, pe baza discuțiilor dintr-o ședință anterioară de Birou, în care am analizat activitatea tovarășului Sălcudean, am făcut o sinteză. Îl rugăm pe tovarășul Cozma să o prezinte Biroului.

Tov. Cozma Ioan prezintă sinteza aprecierii tovarășului Sălcudean⁴⁷.

Biroul Comitetului județean de partid aprobă în unanimitate sinteza aprecierii tovarășului Sălcudean Pavel.

Tg.-Mureș, 7 mai 1974

A.N.R.S.J. Mureș, fond *Comitetul Județean Mureș al P.C.R.*, dosar nr. 12/1974, f. 64-65v.

V.

3 iulie 1974, Târgu-Mureș. Proces-verbal al ședinței Secretariatului Comitetului județean de partid privind schimbarea componenței Biroului Comitetului: înlocuirea colonelului Sălcudean Pavel cu generalul-maior Ristea Gheorghe**PARTIDUL COMUNIST ROMÂN**

COMITETUL JUDEȚEAN MUREȘ

PROCES-VERBAL al ședinței Secretariatului Comitetului județean de partid din 3 iulie 1974, orele 15,00.

Au fost prezenți: tov. Iosif Banc, Cozma Ioan, Sebestyén Liviu.

A lipsit motivat tovarășul Benkő Ioan.

Secretariatul a aprobat ordinea de zi și materialele care s-au întocmit pentru plenara Comitetului județean de partid din 4 iulie 1974.

De asemenea, Secretariatul a hotărât:

1. Să se supună plenarei Comitetului județean de partid eliberarea tovarășului Nicolae Vereș ca membru al Biroului Comitetului județean de partid, primind alte însărcinări în cadrul Ministerului de Externe.

2. Eliberarea tovarășului Sălcudean Pavel ca membru al Biroului și Comitetului județean de partid, ca urmare a unor abateri și unele încălcări ale normelor și disciplinei de partid și de stat în funcția de șef al Inspectoratului Județean al Ministerului de Interne.

3. Cooptarea tovarășului Ristea Gheorghe – șeful Inspectoratului Județean al Ministerului de Interne – în Comitetul județean de partid [...]⁴⁸

A.N.R.S.J. Mureș, fond *Comitetul Județean Mureș al P.C.R.*, dosar nr. 21/1974, f. 1.

⁴⁷ În cursul cercetărilor nu a fost depistat documentul.

⁴⁸ În continuare au fost dezbătute alte probleme.

Ion Vlasiu, artist al spațiului transilvan¹

Cora FODOR

Ion Vlasiu, artiste de l'espace transylvain

Résumé

La présente étude vise une partie des ouvrages appartenant au don de Ion Vlasiu, en 1986, dans un geste généreux, envers le Musée d'Art de Târgu Mureș. Ainsi, la collection du Musée d'Art s'enrichit substantiellement à 96 de créations, beaucoup d'elles inédites. Ion Vlasiu, sculpteur, peintre et prosateur, personnage complexe de la galerie des artistes importants, se fait remarquer parmi les étudiants de l'École de Beaux Arts de Cluj qui ont influencé le parcours de l'art roumain, de manière puissante et bénéfique. Bien que son activité se soit diversifiée dans beaucoup de domaines de création, cela n'a pas abouti à leur mélange car l'artiste a pleinement réussi diriger ses qualités vers chacun. Les ouvrages auxquels on rapporte cet exposé et bien plus d'autres, offrent des repères de l'itinéraire de la création de l'artiste de son époque d'étude et des expérimentes sur la voie des recherches, de Cluj ou Paris jusqu'à la fin des années '50, moment où commence une autre période dans l'art roumain, totalement différente de la précédente.

Mots-clé : Ion Vlasiu, sculpteur, peintre, prosateur, 1908- 1950.

Cuvinte cheie : Ion Vlasiu, sculptor, prozator, 1908-1950

Studiul de față se ocupă de o parte dintre lucrările ce aparțin donației făcute de Ion Vlasiu (1908-1997) într-un gest generos față de Muzeul de Artă din Târgu Mureș, în anul 1986. Astfel, colecția Muzeului de Artă s-a îmbogățit substanțial cu 96 de lucrări, multe dintre ele inedite.

Lucrările la care fac referire în această expunere, chiar dacă nu multe, oferă repere ale parcursului creației artistului din perioada de studiu și de experimentări pe drumul căutărilor, de la Cluj sau Paris până la finele anilor '50. Acest ultim reper cronologic, respectiv anul 1948, este cel în care are loc expoziția „Flacăra”, punct major în evidențierea noii direcții a artei românești postbelice. Această manifestare e o primă probă reușită pentru noua orientare realist- socialistă în artă, „pe tema omului zilei și a muncii sale”, care a marcat clar ruperea cu arta practică anterior. Ea a consfințit angajamentul colaboraționist al multora dintre artiști cu regimul, ceea ce a determinat o adevărată bulversare culturală. Puternica influență a dogmelor comuniste și în domeniul artei, prin natura lor, a determinat o puternică ruptură artistică și față de evoluția în continuitate a curentelor artistice europene cu care școala românească se afla într-o sintonie, chiar dacă nu totală, dar oricum benefică. Din acest moment începe o nouă etapă în arta românească.

Revenind la Ion Vlasiu, sculptor, pictor și prozator, personaj complex din galeria artiștilor de seamă, născut în zona mureșeană, el se remarcă printre studenții Școlii de Arte Frumoase din Cluj care au marcat și influențat puternic

¹ Această lucrare a fost posibilă prin sprijinul financiar oferit prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, cofinanțat prin Fondul Social European, în cadrul proiectului POSDRU/107/1.5/S/76841, cu titlul „Studii doctorale moderne: internaționalizare și interdisciplinaritate.

și benefic cursul artei românești. Cu toate că activitatea sa se va diversifica în multe domenii de creație, acest lucru nu l-a dus spre un amestec al acestora, reușind să-și direcționeze înzestrările pentru fiecare în parte. Ceea ce încheagă această unitate în diversitate este apelul permanent la originile sale, la lumea satului al cărui destin se contopește cu al său, transmițându-i impulsurile inspirației transpuse în opere care integrează în mod personal arhaicul în căutările moderne. Creația sa demonstrează ușurința și verva cu care schimbă uneltele de exprimare: dalta, pensula sau penița și disponibilitatea sa pentru varietatea temelor și originalitatea viziunii.

Născut pe meleaguri mureșene, la Lechința, ca urmare a pierderii de mic a părinților, va fi crescut de bunicii din partea mamei, aflați la Ogra. Moștenind de la străbunicul său aptitudinile pentru tâmplărie, care în urma studiilor de specialitate se vor transforma în pasiune și dedicare pentru sculptură, Ion Vlasiu urmează pentru început cursurile de tâmplărie ale Școlii de Arte și Meserii din Târgu Mureș (1921-1926). Acest tip de instrucție era cel mai ieftin și mai rapid în condițiile financiare vitrege în care trăia. După angajarea sa la atelierele C.F.R. din Cluj, va fi tentat să frecventeze cursurile de sculptură ale profesorului Ladea de la Școala de Arte Frumoase, lucru desfășurat cu intermitențe (datorită realizării stagiului militar) începând cu 1928, până în 1931. Recent înființată, în 1926, Școala de Arte Frumoase din Cluj a beneficiat de instrucția unor profesori tineri foarte apropiați ca vârstă de studenții lor, deschiși spre nou, entuziaști și dornici de a forma noi generații de artiști. Ion Vlasiu a fost apreciat în special de profesorul său de desen, Alexandru Popp, împreună cu care va realiza pictura murală a unei biserici din Deva. Profesorii dragi, dedicați și apropiați studenților atât prin vârsta tinereții cât și prin elanul acestora și deopotrivă, atmosfera efervescentă a Școlii clujene sunt evocate cu multă căldură în romanele sale autobiografice cu titlul „Drum spre oameni”². Iată cum e portretizat în scriitură, cel cărui îi prinde expresia tot pe hârtie dar de această dată în câteva trăsături de cărbune, respectiv profesorul de pictură Catul Bogdan, evocare dintr-o perioadă timișoreană:

„În tot ce spunea Catul se simțea dorința de a fi în asentimentul tuturor și-l ascultam ca în studenție, când îmi făcea o corectură. N-avea aerul unui profesor, se apropia de tine ca un coleg mai în vârstă. Abia când începea să vorbească îi simțai superioritatea. Vorbea despre artă ca despre lucruri de toate zilele, nu trebuia să-și caute cuvintele și te privea deschis, ca și când ar fi vrut să citească în privirile tale dacă ceea ce-ți spunea atât de simplu era demn de ținut minte. Glumea răstălmăcind un cuvânt ori vreun răspuns naiv, fără răutate”³.

Portretul în desen, *Pictorul Catul Bogdan* (Fig. 1), ni-l înfățișează grav, cu fața suptă și pomeții proeminenți, marcată parcă de o adâncă suferință amplificată de ochii puternic adânciți în orbite, două pete negre de chin, vegheate de linia groasă și scurtă a sprâncenelor. Fruntea înaltă mărginită de părul fugar conturat, e singura zonă mare de lumină prin care respiră ocrul hârtiei. Gura cu buzele strânse într-un gest de reținere a rostirii unei vorbe, cu bărbia ușor încovoiată și modul de folosire a cărbunelui în estompă, contribuie

² Ion Vlasiu, *Drum spre oameni*, vol. I, II, III, București, 1970.

³ *Ibidem*, vol. III, pp. 13-14.

la efectul general de gravitate al portretului, marcat de acea cădere în sine. Desenul reflectă vorbele: „*Catul Bogdan...pășea mărunț și nervos, cu ochii plutind în larg, ca și când ar fi vrut să înghită întreaga frumusețe a toamnei, frumusețe în declin, risipită în culori reci și calde, care se potrivea atât de bine cu temperamentul său neliniștit*”⁴.

În iarna anului 1931, după doar câteva luni de școală este nevoit să renunțe din motive financiare, de neplată a taxelor. Eșuează și tentativa de studii la Academia de Arte Frumoase din București, continuând mai apoi ca autodidact. La București cunoaște o seamă de tineri aflați în avangarda artistică sau literară: Geo Bogza, Sașa Pană, Dan Faur, Eugen Ionescu, etc.

Prima expoziție în 1932, cu nouăsprezece lucrări de sculptură în piatră și lemn o organizează în incinta unui magazin de mobilă din Târgu Mureș. Cu excepția pictorului Aurel Ciupe, în acea vreme custode al pinacotecii târgumureșene și profesor la Școala liberă de pictură înființată de el, puțini au fost cei care i-au remarcat „spiritul modern” și „îndrăzneala”, „sensibilitatea” și „originalitatea”⁵. În urma acestei expoziții îi sunt achiziționate două lucrări: una de către Aurel Ciupe pentru pinacoteca orașului și una de fostul său profesor de desen, de la Școala de meserii, Isaia Cimpoca, pentru Muzeul industrial.

Cu toate că este de început, lucrarea achiziționată pentru Muzeul de artă, *Sulamita* (Fig. 2), e una dintre cele mai expresive chiar în ansamblul analizei întregii creații, relevând o profundă sinteză a formelor înrudite, conștient sau instinctual, cu cele brâncușiene. Inspirația realizării acestui personaj de sorginte biblică, provine probabil din numeroasele sale lecturi, *Rânduri pentru Sulamita* fiind una dintre poeziile lui Ion Minulescu, publicată în 1930. Sulamita este un personaj al Cântării Cântărilor din Vechiul Testament, poem care elogiază dragostea dintre doi tineri, bucuria de a trăi și bineînțeles frumusețea creației divine. Chiar dacă în mărturiile sale nu apar detalii despre idea, conceperea și realizarea lucrării până la urmă nu subiectul în sine este important ci soluțiile rezolvării formelor sintetice. Lucrarea se înscrie în tendințele începutului de secol, de reîntoarcere a formelor la sursele ancestrale, la primitivism, la măștile africane sau exotismul oriental. Ea este atipică în ansamblul expus dominat, cum era firesc pentru început, de influențele maestrului său, profesorul Ladea.

Reprezentarea în ronde-bosse- un cap de femeie dezgھیocat dintr-o piatră de calcar ocru, păstrându-și verticalitatea neșovăitoare, cu fața ovoidală, foarte alungită și fruntea voluntară, cu ochii orientalizați și foarte migdalați, întredeschiși ca cei în pânda unui animal, nasul gracil și prelung, având la bază gura cu buzele cărnoase și voluptoase, părul într-o căutată ordine- e cea a unui ideal de frumusețe cuceritoare, transgresând timpul întru triumful dragostei pure. E un tip de frumusețe intrinsecă concentrând versurile următoare ale cântului biblic, deși artistul declarase într-una din autobiografiile sale că „*nu se născuse cu sămânța credinței*”:

„Întoarce-te, te'ntoarce, Sulamito,
întoarce-te ca noi să te privim!
Ce oare veți vedea la Sulamita

⁴ *Ibidem*, vol. I, p. 347.

⁵ *Ibidem*, pp. 405-406.

Când vine dănțuind cu două cete?
 (.....)
 grumazul tău e ca un turn de fildes
 și iezere ți-s ochii, din Heşbon,
 în preajma porții cu mulțimi de fete;
 iar nările-s din turnul din Liban
 adu-mecând veghere spre Damasc;
 semeț precum Carmelul ți-este capul;
 coșitele, pe el, ca o porfiră
 păzind în ea un rege'nlănțuit
 Cât ești de frumoasă și de dulce,
 iubita mea, în tot ce te desfătă!"⁶

Lucrarea se înscrie în rândul căutărilor formelor plastice arhaice pe care le-a tatonat la început și căroră în timp, le dă o formă statornică, dar ca rezolvare este totuși ieșită din tiparul abordărilor acelei perioade. Foarte sigur pe sine, cu trăsături liniare fluide dar ferme, piatra e ținută în limite temperate într-o manieră total contrastantă cu temperamentul rebel și răzvrătit al anilor tinereții, temperament reflectat în majoritatea lucrărilor sale de început pline de o frământare cu tente expresioniste.

Momentul acestui debut, cu achiziția celor două lucrări nu a însemnat perpetuarea și în expozițiile imediat următoare, a acestui gest din partea publicului needucat suficient pentru a înțelege noile forme de exprimare. Chiar dacă prin expozițiile din Cluj și București (1933), din Timișoara, cea jubiliară împreună cu foști colegi ai Școlii clujene (1934), din nou la Cluj și București (1935 și 1936), în care participă nu doar cu sculptură ci și cu desene și „icoane”, comenzile și ofertele întârziău să apară. Interpretarea în cheie personală a acestor lucrări atât ca tehnică (folosește o tehnică mixtă în cărbune, pastel și guașă) dar și în conținut (imaginarea unui spațiu spiritual fără o localizare exactă, sau a unui autohton, local, cu trimiteri la satul transilvan al copilăriei) provenea din dorința de înnoire, de aport personal. Astfel, se recunoaște, după cum se exprima Eduard Pamfil, existența unui „specific Vlasiu. S-ar putea defini ca efortul de stăpânire suplă și profundă a materiei în fluiditatea ei structurală, în nuanțarea de supracromatism pe care-o închide potențial și care poate, la un moment dat, să alimenteze organizarea spre formă”⁷.

Deschiderea sa creativă și disponibilitățile intelectuale variate, îl stârnesc să editeze în 1933, împreună cu alți tineri entuziaști în ideile lor de a devansa timpul, revista avangardistă „Herald”. Legat de această apariție publicistică Ion Vlasiu mărturisea: „Eram puțini, dar noi ne credeam aleși. Credeam într-un viitor mai bun și încercam să-i ghicim profilul o clipă mai devreme”⁸.

Din dorința de confruntare spirituală și profesională, de a cunoaște sursa inepuizabilă a tendințelor moderniste, în 1937 pleacă la Paris. După scurte

⁶ „Cântarea Cântărilor”, în *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Versiune diortosită după Septuaginta redactată, adnotată și tipărită de Bartolomeu Valeriu Anania Arhiepiscop al Vadului, Feleacului și Clujului, Mitropolit al Clujului, Albei, Crișanei și Maramureșului, capitolul 7, versetele 1-6, Cluj Napoca, 2009, pp.881-882.

⁷ Apud Horia Horșia, „Ion Vlasiu- Pictor”, în *Arta*, anul XXV, nr. 4, București, 1978, p. 14.

⁸ Ion Vlasiu, *op. cit.*, vol. II, p. 368.

popasuri de documentare la Belgrad, Veneția, Zagreb și Milano, se stabilește timp de un an în Franța, unde se impregnează cu atmosfera muzeelor și a vieții artistice din epocă. Devine un vizitator fervent al Luvrului și al galeriilor de artă, are o intensă viață culturală, intelectuală și expozițională, stabilind relații de amiciție și schimb de idei cu tinerii bursieri ai Școlii române de la Fontenay-aux-Roses: pictorul Constantin Pantelimon (1911-1940), filosoful Grigore Popa, Emil Cioran și sculptorul Gheorghe Anghel (1904-1966). La formarea și împlinirea sa intelectuală contribuiau și participările sale la audierea discursurilor lui Nicolae Iorga de la Sorbona. La începutul anului 1938, expune pictură și sculptură la „Exposition Internationale de la Galerie Contemporaine”, în aprilie are o expoziție personală la „Galerie Contemporaine” din Paris iar vara expune mai mult sculptură la „Salon des Tuileries”⁹. Pentru două luni se instalează la Dinard, în Bretania unde pictează și scrie în jurnalul început la Paris. Experiența acestei călătorii cu sens inițiativ, îi deschide largi câmpuri de vedere atât în interiorul propriei persoane cât și spre exterior, considerând că și-a găsit propria cale în artă în consonanță cu manifestările internaționale: „Într-o zi am plecat din țară și am stat un an la Paris. Am înțeles un lucru: să nu caut lumina în afară, ci la mine, în suflet, în adânc, fiindcă numai acolo se pot desluși cu adevărat căile care duc spre creație.(...) Întors în țară, puțini au ghicit că mă întorceam cu acest tezaur, al cărui cifru putea fi scris pe o unghie”¹⁰.

Întors în țară, după experiența pariziană, este numit profesor la catedra de Arte decorative a Academiei de Arte Frumoase din Timișoara, pentru foarte scurt timp, iar la finele anului 1938, apare prima ediție a romanului evocativ *Am plecat din sat*, carte scrisă la Paris și premiată de Academia Română, un an mai târziu. Actul creator îl îndeamnă să continue și în domeniul literaturii, al prozei de inspirație autobiografică dar și cărți pentru copii.

Treptat, începe să primească diferite comenzi de sculptură. La inițiativa directorului Liceului din Sighișoara, Horea Teculescu, realizează în intervalul 1936-1938, o serie de busturi aparținând diferitelor personalități cu rezonanță istorică și nu doar, respectiv Zaharia Boiu, Ilarie Chendi, Nicolae Filipescu dar și cele ale lui Mihai Eminescu și Octavian Goga. Faza intermediară, în ghips, a bronzului reprezentându-l pe *Eminescu* (Fig. 3), face parte din donația artistului către Muzeul din Târgu Mureș. Redarea capului lui Eminescu e marcată de profunde frământări ale materiei, rezultate din propriile frământări interioare, reușind să găsească condiția spirituală a omului de vocație creatoare.

Nu doar faptul că a fost o comandă l-a îndemnat să realizeze aceste busturi ci și o nevoie lăuntrică de autodeterminare culturală și identificare prin intermediul acestor reprezentări ale figurilor culturale și istorice, alăturându-se aspirațiilor comune ale generației de artiști afirmată după Marea Unire care au creat un „fel de „panteon” spiritual, la care majoritatea sculptorilor ardeleni s-au simțit chemați să își aducă contribuția”¹¹. Această linie a evocărilor cultural-istorice a creației sale, se împlinește în timp, atât prin intermediul operelor de artă monumentală cât și prin statuaria de mici dimensiuni. Atât în sculptură cât

⁹ Informații extrase din „*Repere biografice*” întocmite de istoricul și criticul de artă Dr. Ioana Vlasiu, fiica artistului.

¹⁰ Ion Vlasiu, „*Scurtă autobiografie*”, în *Vatra*, an XXVII, nr. 326, mai 1998, p. 28.

¹¹ Ileana Pintilie, *op. cit.*, p. 82.

și în pictură sau desen, Vlasiu se îndreaptă spre lumea eroilor istoriei, a eroilor de legende populare, ai „marilor poeți ai cuvântului sau culorii”¹² dar și spre cea a marilor anonimi ai lumii satului sau cea imediat apropiată lui, familia. Scopul său este de a căuta „drumul spre oameni” dar și pe cel de inserare a istoriei, legendei și mitului în operă, în centrul universului aflându-se creatorul. În acest amplu context, din marele „panteon” spiritual, fac parte și portretele în ghips și bronz aparținând lui *Simion Bărnuțiu* (Fig. 4) și respectiv *Simion Balint* (Fig. 5), aflate în colecția târgumureșeană. Lucrările demonstrează capacitatea artistului de individualizare a fiecărui personaj atât prin trăsăturile fizice cât și printr-o nuanță definitorie a caracterului. Soluțiile de construcție și de redare vizuală folosite în general pentru tipul acesta de portret, îl înscriu pe linia Ladea, Paciurea, cu corespondență universală la Bourdelle¹³. Gradul mai mare de stilizare și de amprentă personală se identifică în special în lucrările de mari dimensiuni, investite cu rigoare și constructivitate.

Urmărindu-i firul biografic, în urma Dictatului de la Viena, din 1940, de la Cluj se stabilește definitiv la București. Dorința de regăsire a naturii și frumusețea peisajului de pe valea Mureșului îl vor determina ca din anii '70, să-și instaleze atelierul de vară, la Deda-Bistra, județul Mureș.

Astfel, în calitate de sculptor Ion Vlasiu ni se relevă ca imprevizibil, trecând de la un sentiment la altul, surprins fie în blânde netezimi ale marmurei sau pietrei, fie în frustele ciopliri în lemn, în care dalta se plasează coerent în continuarea naturală a fibrei originale. Indiferent de materialul folosit, lemn, piatră, lut, marmură sau bronz, încearcă să redefinească forma pură, erijându-se într-un căutător al formelor originare, strămoșești, care seamănă cu corpurile simple, plăsmuite de forțele necontrolate ale naturii. Uneori aceste forme începute de natură sunt desăvârșite de autor, exploatând textura materialului. Fie că din dialogul său permanent cu spațiul natal recrează această lume plină de trăiri dramatice, fie că evocă figuri legendare, eroice sau personaje emblematice, fie că redă gestul atavic al protejării pruncului de către mamă sau redă în simboluri lupta, virtuțile umane, Ion Vlasiu însuflețește cu pulsuri intense ale vieții interioare lumea formelor.

Pictura tratează o tematică diversă, sondând viața satului cu efigiile sale atât de apropiate și îndrăgite de autor, mai târziu, incluzând și peisajul zonei Deda Bistra unde pentru mult timp își va desfăta ochiul, istoria văzută ca timp, personajele eroice ale ei, care „trăiesc deasupra timpului”, momentele de exteriorizare a mândriei naționale, tema femeii și a maternității într-o delicată tandrețe, vârstele vieții și marile momente care le însoțesc sau atașamentul față de propria familie, animă microcosmosul creației sale. Locvacitatea pastei folosită cu multă generozitate, încarnează deopotrivă delicatețea firului de iarbă sau rugozitățile minerale. Această impresie de materialitate rudimentară e conferită și de folosirea unei scheme compoziționale amintind de naivitatea subtilă a meșterilor populari. Uneori, oscilațiile de consistență ale pastei, volumele decupate prin scrijelire ne poartă gândul la ornamentația ceramicii tradiționale. Simplu, dar nu simplist, elementele și simbolurile extrase din

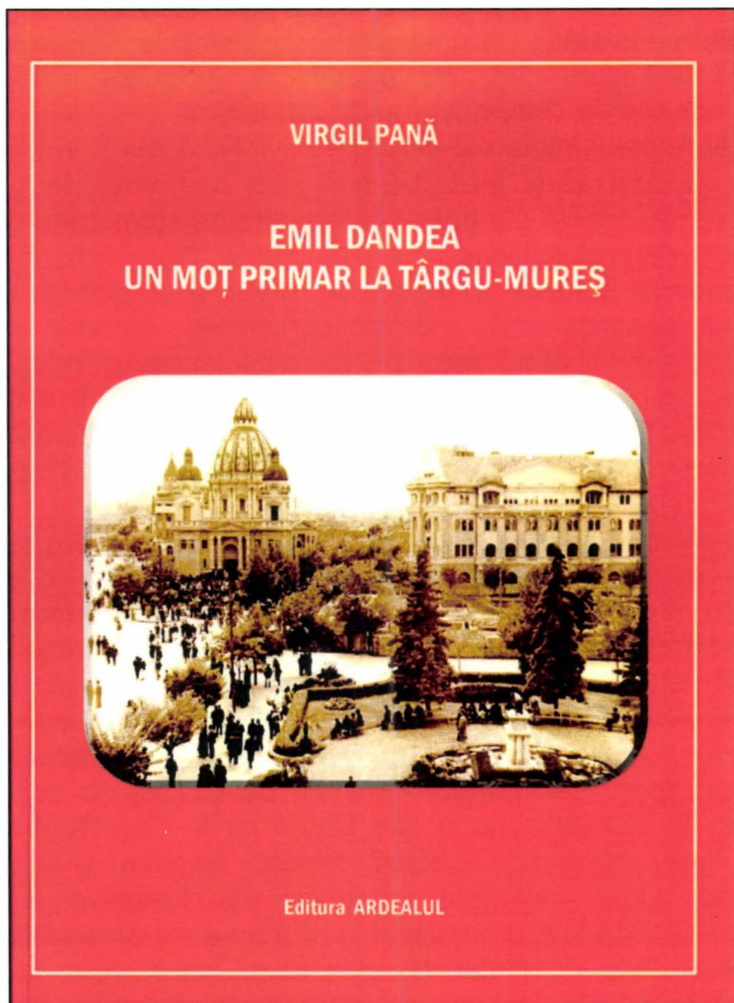
¹² Ion Frunzetti, „Ion Vlasiu”, în *Arta* nr. 2, București, 1972, p. 16.

¹³ Negoită Lăptoiu, *Incursiuni în plastica...*, p. 145.

adâncurile artei populare sunt ridicate la rangul artei culte printr-o naturalețe specifică.

Creația sa profund înrădăcinată în spațiul transilvan dar cu exprimări moderne, reprezintă o altă fațetă, o altă soluție de artă specific românească cu particularități din zona transilvană. Puțini sunt cei care în pictura modernă s-au oprit cu atâta sensibilitate și profunzime ca Ion Vlasiu, în fața pitorescului și, în același timp, dramaticului spectacol peisagistic al vieții satului românesc. El a găsit printre cele mai emoționante mijloace de comunicare, prin gravitatea lor, reconstituind din fragmente geometria satului natal și a celui universal.

Raft

EMIL A. DANDEA

Personalitate istorică de impact în actualitatea istoriografică

Nu demult a văzut lumina tiparului o lucrare ce a atras atenția cercetătorilor și a cercurilor de cititori, iubitori de literatură istorică autentică, elaborată în urma reconstituirii atente și responsabile a realităților trecutului, cu degajarea semnificațiilor esențiale, îndeosebi a celor ocolite de către istoriografia marxistă și deformate de către istoriografia discriminatorie, vetustă, aparținând vechilor oprimatori. Este vorba de cartea semnată de către d-nul Dr. Virgil Pană, *Emil Dandea un moș primar la Târgu Mureș*, (Editura Ardealul, 2012, 319 pag., il). Redactarea și publicarea unor cărți de asemenea calibru contribuie în mod hotărâtor la întregirea peisajului în care s-a desfășurat

procesualitatea istorică în integralitatea ei. Pe baza lor vom putea configura o nouă sinteză istorică, concludentă prin conținutul, tendințele și evoluția evenimentelor, factor de seamă în educația tuturor concetățenilor.

O categorie predilectă a personalităților și a faptelor de istorie trecute la index, a fost cea a făuritorilor Marii Uniri, a reformelor înfăptuite, și a instituțiilor democratice naționale ctitorite. S-a creat prin aceasta o confuzie gravă, cu efecte dăunătoare atât pentru educația copiilor și a tineretului, cât și pentru generația adultă care cunoștea situația și nu putea accepta denaturările grosolane, operate de către guvernânții vremelnici

Întrucât regimul implantat de către sovietici a durat 45 de ani, aserțiunile oficiale au început să-și facă loc mai ales în percepțiile generației tinere, propagate sub formă de stereotipii, susținute de către cohorte de culturnici, aserviți ideologiei proletcultiste.

Prăbușirea abruptă a regimului comunist a permis cercetătorilor de conștiință să identifice și să înceapă cercetarea temelor interzise înainte. Încet, încet, în constelația marilor personalități își ocupă locul cei ostracizați și huliți pe nedrept, eroi autentici ai cauzei naționale românești care au suferit soarta nedreaptă rezervată nelegiuitorilor, cunoscând temnițele comuniste, atrocitățile tortionarilor, suferințele Canalului, condițiile stresante ale domiciliului forțat etc.

Între cei care apar pe frontispiciul cărților de cercetare se numără și Emil A. Dandea, personalitate de marcă a generației sale, care s-a remarcat în lupta pentru Marea Unire și care a ilustrat efortul pentru constituirea și funcționarea angrenajului instituțiilor democratice ale României Mari. Emil Aurel Dandea s-a născut la 22 ianuarie 1893, la Bucium, lângă Abrud, așadar în sanctuarul eroic al Munților Apuseni. Avea o ascendență ilustră fiind strănepotul căpitanului lui Horea, Ionuț Dandea, între înaintașii săi numărându-se și Ioan Dandea, participant pe Câmpul Libertății de la Blaj, la 1848, fiind ales ca reprezentant în delegația ce a dus Dietei de la Cluj **Petițiunea națională**. Generație după generație, bărbații familiei Dandea s-au aflat în centrul evenimentelor luptei naționale românești din Transilvania. Tatăl lui Emil Dandea, Simion Dandea, a participat la mișcarea memorandistă, fiind cunoscut ca un luptător dârz, neînfricat. Dandea demască în 1922 persecuțiile etnice suferite de români, care au adus suferințe în foarte multe case, precizând că "între alți mulți martiri a fost și regretatul meu tată, mort în urma unei boli contractată în temniță ungurească, unde a fost târât în trei rânduri, pe câte 3-6 luni. La câteva luni după părăsirea temniței, unde s-a îmbolnăvit grav, "și-a dat sufletul său românesc în mâinile Creatorului, și astfel a putut scăpa de a patra și următoarele întemnițări".

Copilăria petrecută în anii plini de frământări de după mișcarea memorandistă și Procesul Memorandului, timp în care a ascultat adeseori cuvintele pline de amărăciune și de revoltă ale tatălui său, acumulând nemulțumirea grea a oamenilor din Țara Moților, Emil Dandea a pășit în viață cu dorința de a se pregăti, pentru a putea continua, cu șanse mai mari, lupta românilor transilvăneni pentru libertate națională și unitate politică. După parcurgerea ciclurilor primar, gimnazial și liceal, Dandea urmează cursurile Facultății de Drept din Cluj și a Academiei Comerciale din Viena, apoi își susține doctoratul la Facultatea de Drept din Cluj.

Probleme grave îl încearcă de la vârsta tânără. În 1916 este chemat sub arme în oastea imperială austro-ungară, fiind obligat astfel să-și întrerupă studiile și să participe la luptele din timpul Primului Război Mondial. Rănit pe front, cu o mână străpunsă de glonț, ceea ce i-a produs o invaliditate, Dandea este demobilizat și se întoarce la Cluj unde își continuă studiile. Experiența de viață dobândită i-a arătat, odată în plus, calea pe care trebuie s-o urmeze. El se angajează în lupta politică națională pentru îndeplinirea marelui deziderat al Unirii Transilvaniei cu România, remarcându-se ca un luptător consecvent și dârz. Drept urmare este ales președinte al Societății Tinerimii Universitare Române din Cluj, atașându-se programului politic al Partidului Național Român, pe care-l va susține cu fervoare.

Eșecurile militare repetate ale Puterilor Centrale, pe câmpurile de luptă, au condus la amplificarea gravelor probleme politice. În Cluj evenimentele se precipită, ceea ce face ca tinerii studenți, ofițeri, elevi să caute soluții optime, fără să atragă prea mult atenția autorităților, spre a nu periclita succesul luptei politice naționale care se întetea. Atunci când manifestările au irupt nimic nu putea să le mai oprească. Emil Dandea este mereu în centru acțiunilor, multe temerare, el fiind ales în Comitetul Executiv al Senatului Național Român din Ardeal lături de cei mai proeminenți luptători, astfel: Dr. Amos Frâncu, președinte și comisar al poporului, Dr. Emil Hațieganu și Ioan Pop, vicepreședinți, Valentin Poruțiu și Augustin Pordea, notari, Elie Dăianu, Iulian Pop, Ioan Cotuțiu, Octavian Utalea, Nicodim Cristea ș.a.

În situația tulbure care s-a creat în Imperiul austro-ungar, odată cu prăbușirea sa și cu destrămarea puterii politice și militare a acestei construcții statale heterogene, provinciile anexate cu forța și menținute cu mijloace teroriste au acționat în mod hotărât pentru a-și croi soarta pe baza îndreptățirilor și a legitimității. Fruntașii politici români au avut grijă, ca în condițiile vidului de putere creat, să organizeze forme viabile de coordonare a luptei pentru realizarea marilor deziderate naționale. În aceste condiții, Emil Dandea se angajează în mod ferm pe baricadele acestei lupte, parcurgând distanțe mari, pentru a participa la adunările de organizare a consiliilor naționale române locale și a gărzilor naționale. Presa vremii prezintă, în mod elocvent, prestața sa în localitățile Munților Apuseni.

Se bucură de cinstea de a fi delegat al studenților la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918, unde Dandea urma să citească un text pe care l-a întocmit din partea tineretului universitar. Dar pentru că acest demers nu a fost înscris în programul oficial de la Alba Iulia, cuvântarea a fost citită numai în fața tinerimii, în ședința ținută în localul hotelului Europa, în preziua Marii Adunări.

Reîntors la Cluj se situează în fruntea luptei de anihilare a agresiunii vechilor cercuri oprimate maghiare cum a fost atacul din 19 decembrie, împotriva sediului Senatului Național Român din Ardeal, unde era arborat drapelul tricolor românesc. În timpul atacului a căzut tânărul Octavian Petrovici. Dandea rememorează faptele astfel: "Petrovici a făcut sacrificiul suprem, căzând mort lovit de un gloante inamic. Subsemnatul am avut cinstea să comand lupta de apărare cu mica gardă care se afla de pază acolo. Apărarea a avut succes, mai ales după ce s-au pus în funcțiune mitralierele noastre așezate la ferestrele edificiului, și apoi cu ajutorul venit din partea unităților de

gardă, aflătoare în cazarma din Calea Victoriei de azi”. În 1993, la aniversarea a 75 de ani de la Marea Unire, autorul acestor rânduri a formulat textul unei plăci comemorative, confecționată din marmură albă, cheltuiala fiind suportată de către Banca Dacia Felix. Astăzi strada unde a avut loc sângerosul eveniment, și unde a fost fixată placa, poartă numele lui Octavian Petrovici.

Concomitent s-au desfășurat la Cluj și alte evenimente îngrijorătoare, în oraș începând să se concentreze soldați secui, în număr mare, veniți dinspre Oradea, ceea ce constituia o amenințare reală, provocând o tot mai mare neliniște printre români, nădejdea clujenilor fiind în motii din Munții Apuseni. Situația s-a dezamorsat abia în 24 decembrie 1918, când Armata Română, sub comanda generalului C. Neculcea, și-a făcut intrarea în oraș. Emil Dandea a făcut parte din delegația care a întâmpinat Armata Română. De pe pedestalul statuii lui Matei Corvin el a rostit, în numele studențimii, următoarele cuvinte: “Domnule general ! Fraților! Năpraznicul război s-a terminat cu prăbușirea totală a barbarismului tiran, în ghearele căruia ne zbatem de veacuri ! [...] Acum, în fine, nu mai stă nimic în calea fericirii neamului. În numele universitarilor vă binecuvintez din inimă, cu entuziasmul dragostei frățești, pe voi îndeplinitorii visului nostru, aici, între zidurile acestui oraș care a fost martorul suferințelor noastre. Bine-ați venit și să trăiți! La mulți ani! Ura Armata Română! Trăiască România Mare!”

A urmat instalarea administrației românești la Cluj, Emil Dandea fiind numit secretar al Primăriei. Dar situația nu s-a liniștit și piedicile nu s-au încheiat. Lovitura de stat comunistă din Ungaria, din 21 martie 1919, și proclamarea Republicii Sovietice Ungare, au fost urmate de crearea la 25 martie 1919 a Armatei Roșii Ungare. Caracterul agresiv al noii guvernări s-a văzut în foarte scurt timp. Armata Ungară atacă, la 16 aprilie 1919, România, bătălia având loc în Munții Apuseni. Armata Română respinge atacul și trece la ofensivă, înainteză rapid, atingând Tisa la 1 mai. În aceste condiții, deși invalid de război, Dr. Emil Dandea se înrolează ca voluntar în Armata Română, unde i se încredințează comanda unei companii, participând la lupte. Armata Română desfășoară o ofensivă viguroasă, se îndreaptă spre Budapesta, unde îndepărtează anarhia comunistă și teroarea instituite de către regimul lui Bela Kuhn. Tricolorul românesc este desfășurat în Piața Andrassy, unde generalul G.D. Mărdărescu, comandantul trupelor din Transilvania, primea la 4 august defilarea unităților române. În *Ordinul de zi*, emis cu această ocazie generalul român sublinia: “*Faptul săvârșit de voi va rămâne pentru vecie înscris în cartea Neamului și în istorie omenirii*”. Pentru curajul și faptele sale de arme, Emil Dandea a fost decorat cu *Ordinul Coroana României*, în grad de cavaler.

Reîntors la Primăria municipiului Cluj, Emil Dandea a fost investit consilier, și a desfășurat în această calitate o activitate deosebit de bogată, cu totul remarcabilă. Bucurându-se de o apreciere unanimă, i s-a încredințat conducerea Secției financiare, a Oficiului de încartiruire, a Comitetului pentru prețuri, delegat al Primăriei pentru românizarea firmelor. Era nevoie de oameni hotărâți și energici pentru a putea fi pusă în bună ordine gospodăria orașului care, în momentul preluării de către autoritățile românești, era într-o stare jalnică, ceea ce rezultă și din faptul că, în casieria orașului nu se găsea nici măcar un ban. Inițiativele lui Dandea sunt de cea mai mare însemnătate: inițiază acțiunea pentru ridicarea unei statui pentru Avram Iancu, aduce în

discuția publică situația populației din Munții Apuseni, arătând că cei 50.000 de locuitori ai Țării Moților reprezintă unul din cele mai prețioase și mai conștiente elemente ale poporului român. Realizând că o operă administrativă, care trebuia să pună bazele trainice ale administrației românești, în virtutea principiilor democratice, necesita o revistă de specialitate, de largă deschidere față de problematica complexă a municipiului Cluj, el editează revista „Administrația”, care apărea bilunar, fiind prima revistă de specialitate a unei administrații municipale din Transilvania care a apărut, în limba română, după 1918.

Dedicându-se edificării sistemului unitar al administrației publice românești, Emil Dandea inițiază în 1921, organizarea unei asociații de profil: *Uniunea Orașelor Române*, al cărei secretar a fost ales. El avea în vedere că orașele României întregite au făcut parte din patru sisteme administrative deosebite: al Vechiului Regat al României, al Ungariei, al Austriei și al Rusiei. A pregătit toate acțiunile premergătoare și a elaborat proiectele de documente necesare, ședința de constituire având loc la Cluj. O problemă stringentă a Clujului a fost cea a finanțelor publice, redresarea ei prin procedee adecvate, întrucât vechea administrație maghiară a făcut dovada unei „incapacități fără seamăn”. Chestiunea locuințelor, s-a dovedit, la rândul ei, cea mai acută problemă socială. Dandea abordează problematica construcției de locuințe, inițiind Regulamentul pentru crearea unui fond de construcții în orașul Cluj. Nici în ceea ce privește asigurarea căldurii lucrurile nu stăteau mai bine, fapt pentru care Dr. Iulian Pop, primarul municipiului, împreună cu Dr. Emil Dandea, consilierul referent au înaintat Guvernului un memoriu în chestiunea concesiunii gazului metan. Zăcămintele de gaz metan descoperite la Sărmaș auveau un debit foarte mare, la prima sondă, instalată la Sărmășel în 1909 s-au înregistrat 10,5 mc/secondă, la o presiune de 30 de atmosfere, cu cea mai înaltă puritate a gazului. Pentru municipiul Cluj era o mare oportunitate, având în vedere apropierea sondelor de gaz, atât de util marelui centru economic și cultural transilvănean, care avea atunci 100.000 de locuitori.

Dar multitudinea de probleme era copleșitoare. Se impunea a fi rezolvată problema Uzinei electrice a orașului, care atunci se afla în comuna Someșu Cald, la o depărtare de 30 de km de Cluj. Construirea ei a fost efectuată de către firma „Ganz” și a costat 6,5 milioane de coroane (coroana era moneda oficială a statului maghiar), fiind încheiată în 1906. Curentul era produs prin folosirea forței apei, uzina având trei turbine de câte 1200 CP. Ca rezervă au fost instalate două mașini cu aburi, una de 350 CP și alta de 550 CP, care, erau puse în funcțiune când nivelul apei era scăzut, capacitate insuficientă însă pentru producerea cantității necesare de curent electric. Aceste instalații au fost completate prin Uzina de rezervă din Cluj, situată lângă baia orășenească de vară, care avea două motoare de 600 CP. Întrucât doar gara avea instalație separată, întregul municipiu, aflat într-o dinamică accentuată a dezvoltării sale, era alimentat de Uzina care a ajuns să funcționeze deja la maximul posibilităților sale. Prin urmare se impunea redimensionarea acesteia, mărindu-i-se capacitatea. Autoritatea română adoptă o atitudine energică și demascatoare în privința modului în care este exploatată Uzina electrică. Într-un raport din 1922, cu privire la contractul de arendare. Se spune că „În baza aceluși contract, nici când nu va avea Clujul nici

Uzină amplificată, nici tramvai. Contractul este un adevărat *quodlibet* în mâna arendașului, cu ajutorul căruia face ce vrea cu orașul”. Actul este atât de confuz întocmit, încât interpretarea sigură îi va fi imposibilă și celui mai iscusit judecător.

Autorul, Dr. Virgil Pană, are în vedere toată această evoluție, ca parte integrantă a construcției științifice pe care a realizat-o. O altă chestiune presantă a fost cea a regiilor municipale și a rolului lor în acțiunea de gospodărire a orașului, ceea ce apare tot mai mult în evidență. Rolul întreprinderilor în regia municipalității a devenit tot mai mult o problemă care trebuia rezolvată, în sensul de a se decide, dacă acestea să fie în mâna administrației municipale sau a particularilor. Emil Dandea arată că această chestiune nici nu se discută în Apus. Soluția unanimă este “exploatarea rațională a întreprinderilor comunale în regie proprie”, neputându-se admite ca întreprinderi de interes public “să fie în mâinile unor societăți străine, ori chiar dușmane țării”. Prin urmare, “trebuie purces și la noi la comunalizarea întreprinderilor de interes public (luminație, comunicație, apeduct, canalizație, abator, hală de vânzare etc.)”.

Ctitorirea unei administrații publice, de o cu totul altă factură, diametral opusă celei dualiste, așezată pe principii judicioase de funcționare, impunea elaborarea unor noi regulamente municipale, în domeniile principale de activitate. Și în această privință, primarul Iulian Pop și consilierul Emil Dandea și-au asumat misiunea de a le concepe și formula. Ele vor fi publicate în următoarea ordine:

1. Regulament despre aruncarea, încasarea și administrarea taxei de pompieri, care este a se percepe pe teritoriul orașului municipal.
2. Regulament pentru încurajarea construcțiilor. Municipalitatea îi va ajuta pe cei interesați la procurarea materialelor de construcții. Orice imobil va fi construit între anii 1921-1926 va fi scutit pe timp de zece ani de impozitele directe către stat sau oraș, iar taxele de construcție, precum și alte cheltuieli, vor fi reduse la jumătate. Erau stabilite zonele de construcție ale orașului cât și regimul de înălțime, între 2-3-4 etaje pentru fiecare zonă.
3. Regulament despre taxele comunale asupra chiriiilor.
4. Regulamentul curățeniei publice în orașul Cluj.
5. Regulamentul despre teatre, cinema, cabareti și alte spectacole cu caracter stabil.
6. Regulamentul pentru câștigarea dreptului de domiciliere și primirea în apartenența orașului municipal Cluj.

Bilanțul primilor trei ani de administrație românească la Cluj indică o perioadă cu multe frământări, dar bogată în activități, în încercări și satisfacții, așadar un bilanț de împliniri legitime. Opera de administrație săvârșită “sub scutul ocrotitor al puterii statului român”, a fost expusă în materialul prezentat de către Emil Dandea la serbarea organizată de către autoritățile municipale și județene la 22 ianuarie 1922, în Aula Prefecturii, (astăzi Sala festivă a Primăriei), cu participarea autorităților ecleziastice, civile și militare. Rezultă diferența uimitoare între cele două epoci: funcționarea serviciilor municipale cu toate agendele sporite, soliditatea finanțelor orașului, progresul lucrărilor publice, construirea edificiilor noi, pardosirea străzilor cu asfalt și granit, lucrările de canalizare, podurile, digurile de pe Someș, drumurile municipale

etc. Toate ilustrează "însuflețirea și credința noastră unanimă în prezentul și viitorul Țării".

După patru ani de muncă fără preget pe altarul propășirii națiunii române și al intereselor naționale superioare, pentru consolidarea statului național unitar roman, Emil Dandea reprezentând factorul dinamizator al multor acțiuni din cadrul Primăriei clujene, este pregătit să-și asume o responsabilitate superioară. Partidul Național Liberal, aflat la guvernare, odată cu instalarea, la 19 ianuarie 1922, a Guvernului condus de Ion I.C. Brătianu, era în căutare de personalități ardeleni, oameni de valoare și de viitor. Cum Emil Dandea s-a remarcat în mod indiscutabil, a fost ales pentru greaua misiune de a impune și consolida administrația românească în municipiul Târgu Mureș, în calitate de primar. Prin componența sa etnică și prin problemele pe care le genera, orașul de pe Mureș constituia un centru urban unde era necesară o personalitate excepțională. Iar Emil A. Dandea va dovedi cu prisosință că merită încrederea ce i s-a acorpat. Încă nu împlinise 30 de ani.

Înarmat cu experiența, voința și încrederea în rolul muncii cinstitute, Dr. Emil A. Dandea se prezintă la noul său post la Târgu Mureș. Cu ocazia preluării mandatului el a declarat: "Azi pot promite solemn, că tot timpul cât îmi va fi dat să stau în fruntea acestui oraș al României, ținta vieții mele va fi prosperarea lui și acomodarea lui cât mai armonioasă în noile cadre, pe care i le-a hărăzit Dumnezeu în România Mare".

Numirea lui Emil A. Dandea în demnitatea publică de primar al municipiului Târgu Mureș s-a dovedit a fi benefică sub toate aspectele. Calitățile sale personale, pe care le-a pus în valoare cu prisosință, precum: voința, energia, credința în adevăr și în viitorul neamului românesc, spiritul de sacrificiu, militantismul consecvent, au făcut din el omul providențial ce a ridicat Târgul Mureșului la rangul de oraș prosper, căruia i-a imprimat un puternic și justificat specific românesc (față de caracterul ungaro-secuiesc anterior, creat în mod forțat și artificial de către aristocrația maghiară), legitimat de întinsa și puternica zonă preponderent românească din jur. Este universul de investigare științifică și de cunoaștere pe care profesorul Virgil Pană l-a aprofundat cu stăruință și competență.

Este o problemă și un domeniu în care restabilirea adevărului este un demers anevoios și greu de realizat, datorită sensibilității exacerbate create de-a lungul vremii, ca urmare a mistificărilor care au fost în mod permanent și cu îndărătnicie difuzate. Și nu este vorba doar de epoca lui Dandea - care a fost una excepțională, concludentă prin realizări și spiritul neabătut de dreptate în care acestea s-au făcut - ci de falsificările ulterioare operate cu ostentație în timpul Dictatului de la Viena și a perioadei imediat următoare (1944-1950), când acestea s-au operat pe ascuns, cu prelungiri deformatoare ale spiritului nostalgic până în ziua de astăzi.

Dr. Virgil Pană și-a concentrat cercetarea, după cum rezultă și din titlul cărții, la activitatea lui Emil Dandea, în calitatea lui de primar al municipiului Târgu Mureș. A făcut acest lucru într-un mod exemplar, fapt care reiese din mai multe privințe. Se cuvine subliniat faptul că spiritul în care s-a efectuat cercetarea este unul judicios, cel indicat în lucrările monografice reconstitutive, care ridică probleme deosebite în ceea ce privește, obiectivitatea, echilibrul, respectarea adevărului științific. Autorul se respectă ca specialist, procedând

metodic, pas cu pas, spre a putea încheia o operă de valoare. Începe prin a prezenta orașul, în timpul primariatului lui Emil Dandea, apelând la constatările și aprecierile unor oameni de marcă ce au vizitat orașul. Aceștia au așternut pe hârtie considerații despre poziția geografică, peisajul în care este amplasat, profiulul etnic, social și productiv, dinamica dezvoltării sale, de unde rezultă importanța sa istorică și culturală. Monumentele sale arhitectonice, stilul, semeția și decorațiunile lor care indică o anumită concepție constructivă, dominantă la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, exprimând nevoie de impunere hegemonică, intenția de afirmare a unei citadele a secuimii. Era, în fapt, o provocare adresată timpurilor noi, în care Emil Dandea devenise factorul hotărâtor de antrenare a noilor energii de edificare a civilizației urbane.

Dar centrul de rezistență era situația funcționarilor publici maghiari. Deși trecuseră trei ani de la Marea Unire, personalul primăriei, care număra 450 de angajați, era compus din funcționari unguri ce nu cunoșteau limba română. Primul proces-verbal al Consiliului a fost redactat în limba română, chiar de către Dandea însuși. În acest chip și sub aceste auspicii debuta exercitarea autorității de către noul primar.

Un capitol de seamă al cărții este cel privitor la viața publică în municipiul Târgu Mureș, în timpul administrației Dandea. Sunt cuprinse înfăptuirile din domeniile sistematizării orașului, reglementarea și însănătoșirea finanțelor publice, ridicarea stării economice a orașului, îmbunătățirea sănătății publice și a învățământului. O atenție este acordată parcurilor, zonelor de agrement și spațiilor verzi, salubrității orașului și mișcării sportive.

Reconstituit cu atenție este și capitolul rezervat edilității publice. Noua pulsație a economiei și a sistemului juridic sănătos introdus de administrația românească se repercutează cu putere într-o seamă de domenii vitale, precum: introducerea gazului metan, amplificarea sistemului de alimentare cu apă și a iluminatului public. Procedând cu discernământ, administrația Dandea a început construcția unor obiective, pe care vechea administrație le-a nesocotit și chiar desconsiderat. Astfel, a fost construit noul spital de stat, Căminul ucenicilor români "Avram Iancu", ca și Palatul Administrativ, Aeroportul "Aurel Vlaicu". O cuvenită și justificată atenție s-a acordat edificiilor religioase. Dacă până atunci, românii aveau în Târgu Mureș doar modeste bisericiuțe, amplasate la periferia orașului, acum au fost ridicate Catedrala Ortodoxă și Catedrala Greco-Catolică, edificii de cult grandioase, adevărate bazilici, splendid durate pe axa centrală a orașului.

Noua eră pe care o parcurgea societatea românească a impus obiectivarea, sub forma monumentelor și a plăcilor comemorative a sentimentelor de pietate și recunoștință pentru figurile istorice ale jertfei și sacrificiului pentru cauza dreptății și emancipării neamului. Au fost ridicate astfel: Monumentul Ostașului Român, Monumentul Latinității, Monumentul Avram Iancu, Monumentul pașoptistului Vasile Pop, ca și cel al prefectului Legiunii a XII-a, Constantin Roimanu-Vivu și a viceprefectului protopop Ștefan Moldovan. Un alt obiectiv urmărit a fost amplasarea unor plăci comemorative, acolo unde momente istorice de marcă așteptau să fie marcate. Este cazul plăcii comemorative cu întemnițării din 1916-1917, unde apar numele celor 35 de trimiși după gratii, pentru că în 1916, la intrarea României în război, și-au

manifestat sentimentele românești, cu scopul dorit al unirii Transilvaniei cu România. Mulți din aceștia vor fi militanți de seamă, în octombrie – decembrie 1918, ei așezându-se în fruntea luptei pentru Marea Unire, în momentele ei hotărâtoare. O altă placă a fost amplasată, la 14 august 1936, în memoria poetului național Mihai Eminescu, la împlinirea a șapte decenii de la trecerea lui, în 1866, prin Târgu Mureș, în drumul străbătut pe jos de la Cernăuți la Blaj, pe casa, atunci han, unde acesta a poposit.

Un domeniu mult vitregit, în epoca încheiată, a fost cel al instituțiilor și activităților culturale, completamente neacceptate și respinse de către vechii guvernanți. Autorul analizează modul în care au fost înființate instituțiile românești de cultură, precum: Muzeul de Arheologie și Etnografie, Biblioteca Publică Românească, Patrimoniul Cultural Românesc la Pitacotecă, Orchestra Filarmonică, privință în care s-au inițiat pași concreți, culminând cu înființarea teatrului românesc, care și-a deschis stagiunea la 11 ianuarie 1937.

Concluziile formulate de autor, vădesc spiritul analitic al acestuia, fiind relevate atât aspectele pozitive, cât și cele negative invocate de către adversarii politici, care nu l-au cruțat pe Dandea, oricât de evidentă era munca și dorința lui de a realiza numai obiectivele necesare, procedând corect, în limitele legalității, ceea ce a rezultat cu prisosință, din rapoartele asupra anchetelor care s-au efectuat de către organele abilitate de inspecție și control.

Bibliografia selectivă este dovada peremptorie asupra numărului mare de izvoare și lucrări pe care autorul le-a studiat, volumul acestora fiind concludent și pentru interesul major pe care personalitatea lui Emil A. Dandea l-a stârnit asupra unui număr mare de autori și analiști, cât și ecoul avut în epocă în rândul instituțiilor și autorităților creatoroare de arhivă. În această privință lucrurile sunt potențate de anexele documentare ale volumului, care includ un număr apreciabil de documente dintre cele mai relevante, de diferite proveniențe, dovada indubitabilă a bazei trainice pe care s-a alcătuit volumul. Pentru cititori este un beneficiu în plus, constatând prin intermediul actelor de arhivă, modul concret în care instituțiile și autoritățile publice colaborau, cât și stilul epocii de întocmire a documentelor.

Volumul se încheie cu un grupaj bogat de ilustrații care îl înfățișează atât pe Emil A. Dandea, cât mai ales aspecte din modul în care se prezenta orașul în epoca sa, cu multe instantanee ale fazelor de construcție și urbanizare. Este perioada istorică în care s-a configurat fizionomia actuală a orașului, mai ales în zona centrală, și pe care generația vârsnică o privește ca pe un memento sentimental.

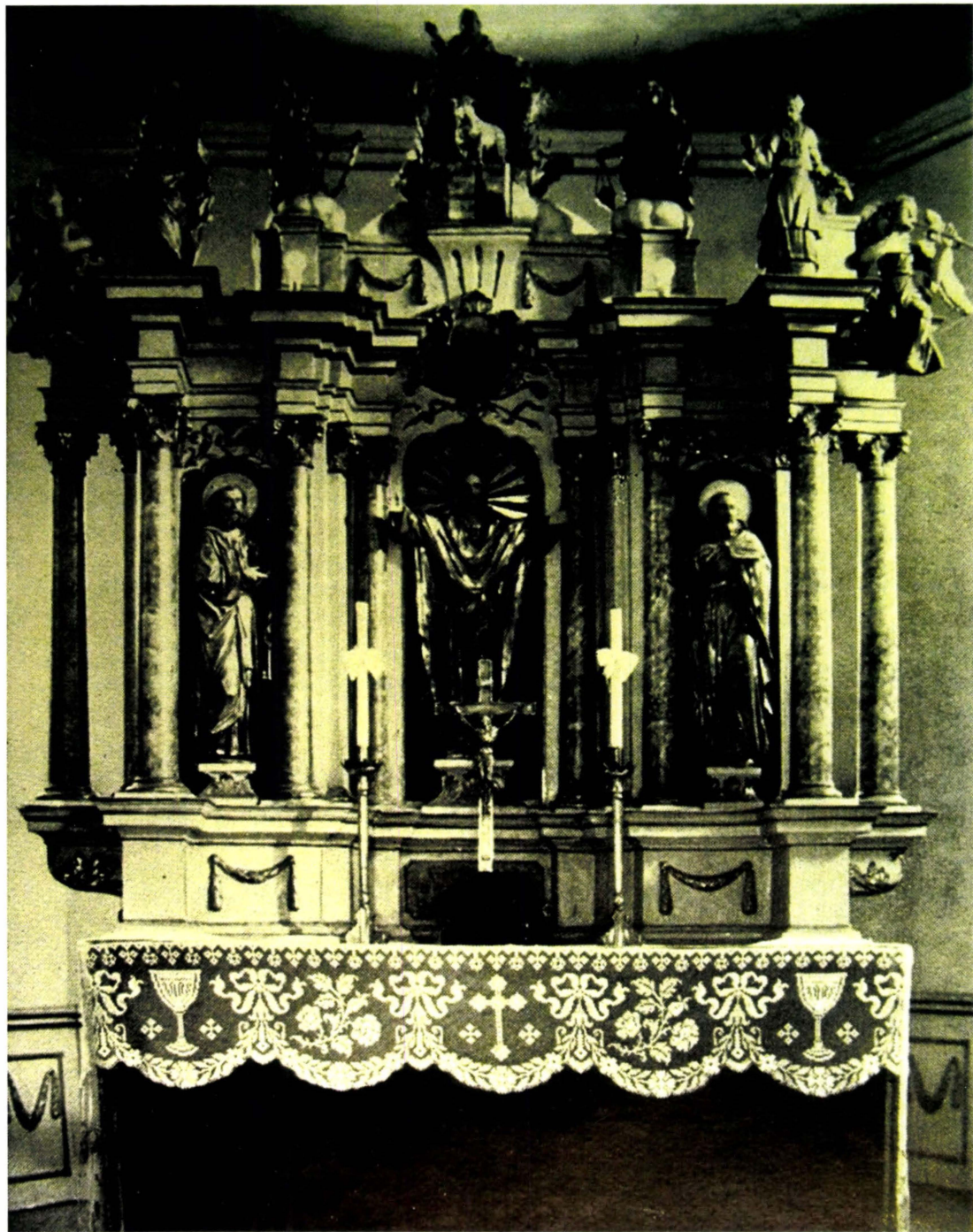
Putem conchide că volumul închinat lui Emil Dandea, de către d-nul Dr. Virgil Pană, este o lucrare de importanță istorică, unde cititorii au prilejul să cunoască maniera în care oameni hotărâți, buni patrioți, avându-l în frunte pe Emil Dandea, acționând în spiritul dreptății și al democrației, au construit un nou destin municipiului Târgu Mureș, corespunzător exigențelor egalei îndreptățiri a grupurilor de populație și exprimării individualității fiecăruia. Cu toate piedicile și sincopetele survenite ulterior, acest destin s-a consacrat statornic și evoluează neabătut pe făgașul normalității și al progresului.

Prof. univ. emerit dr. IOAN SILVIU NISTOR

ANEXE

Anexa I

Artiști brașoveni din secolul XVIII

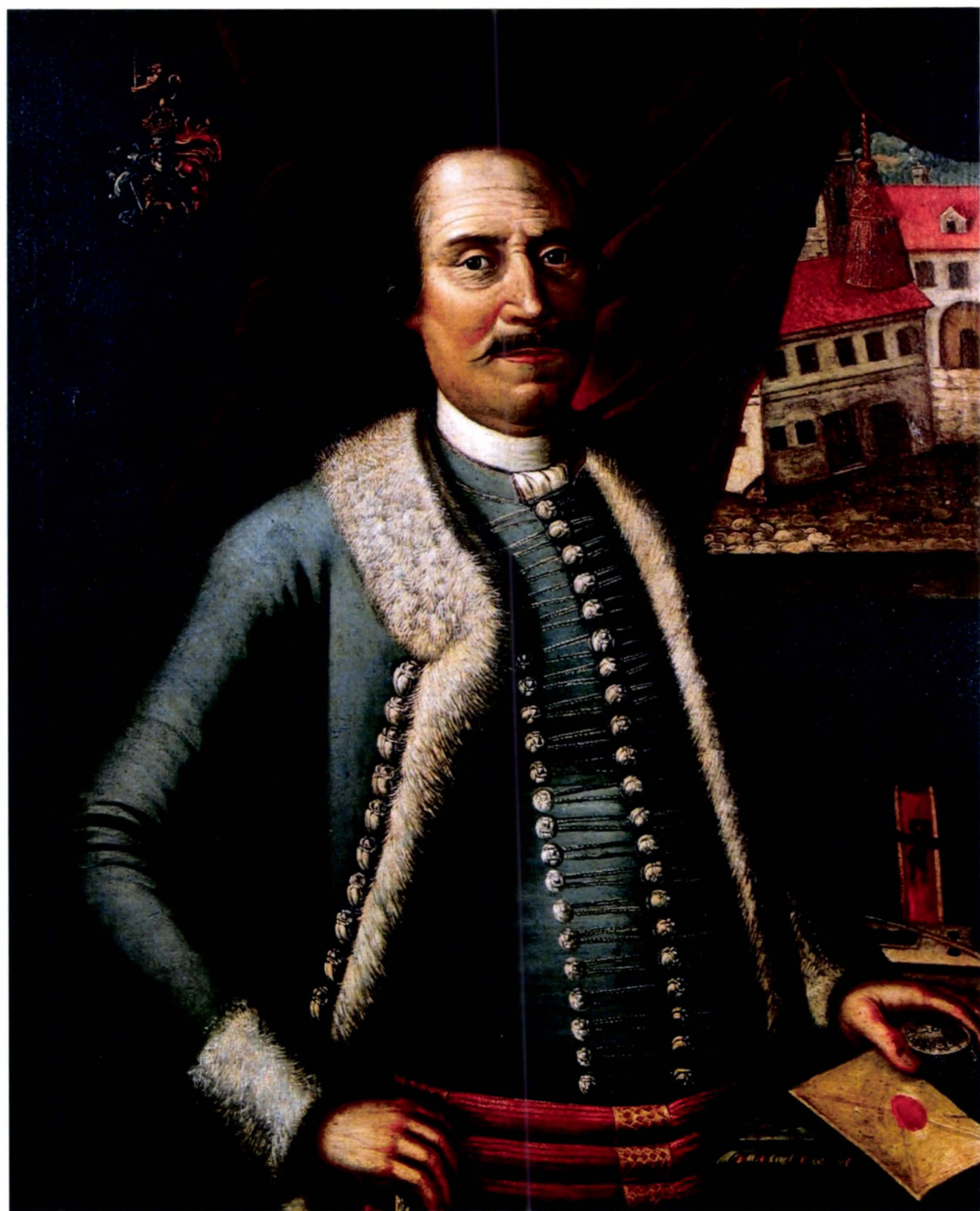
IL. 1

IL. 2

IL. 3

IL. 4

IL. 5

IL. 6

IL. 7

IL. 10

IL. 11

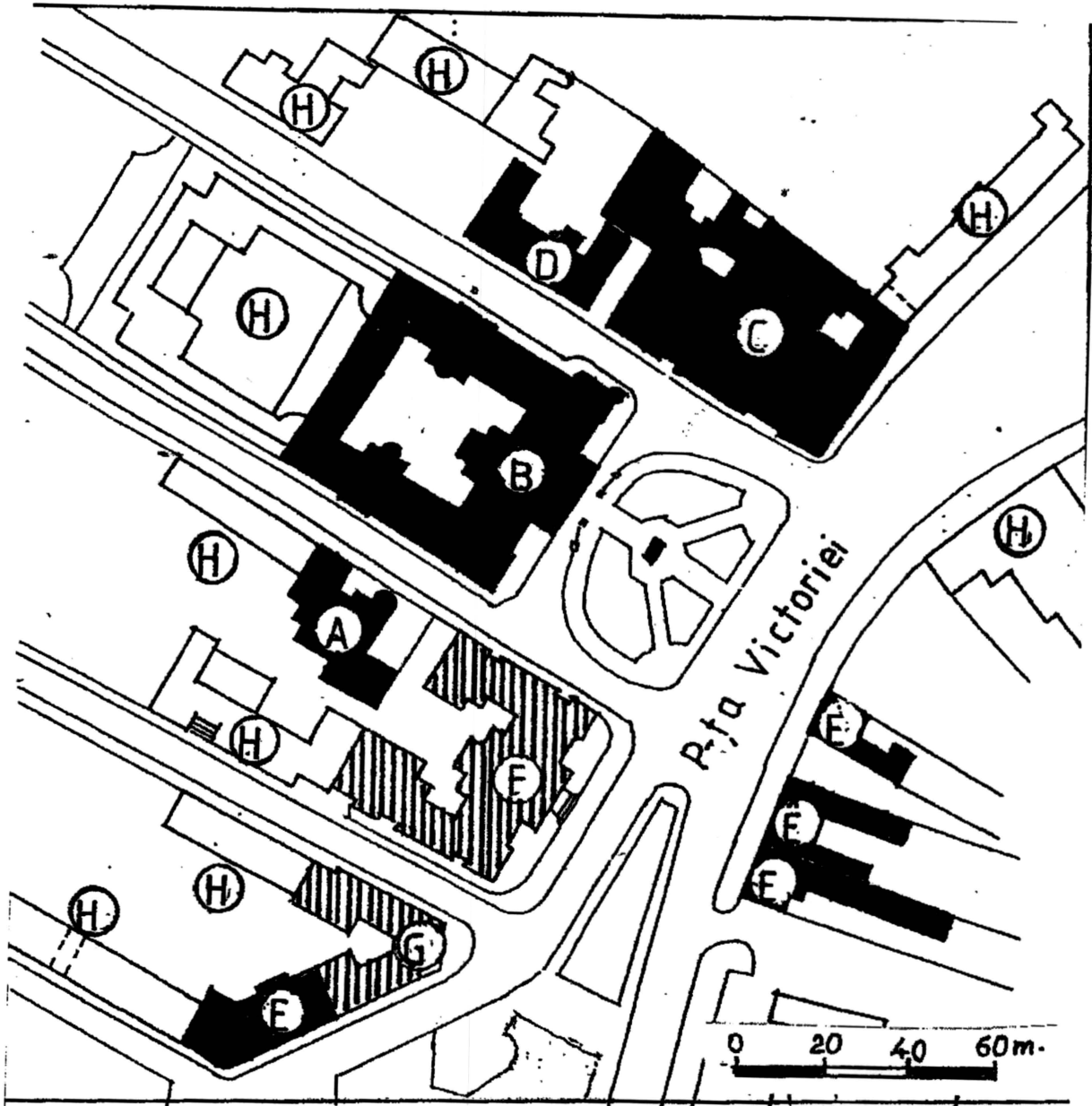

IL. 13

Anexa II

Camera de comerț și industrie din Târgu-Mureș, monument reprezentativ
al artei 1900

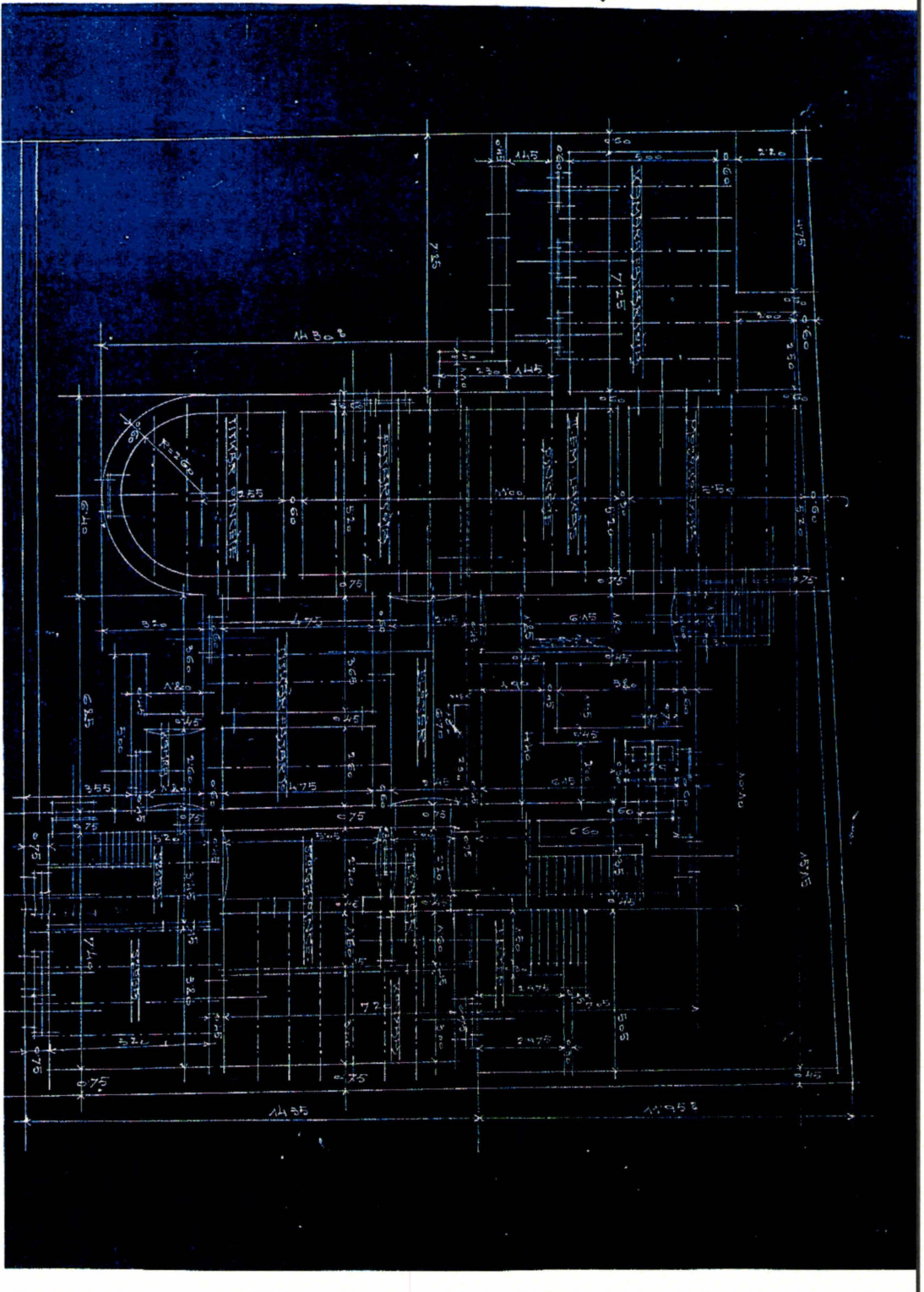

Stil clădiri: secession; neoromânesc; modern.

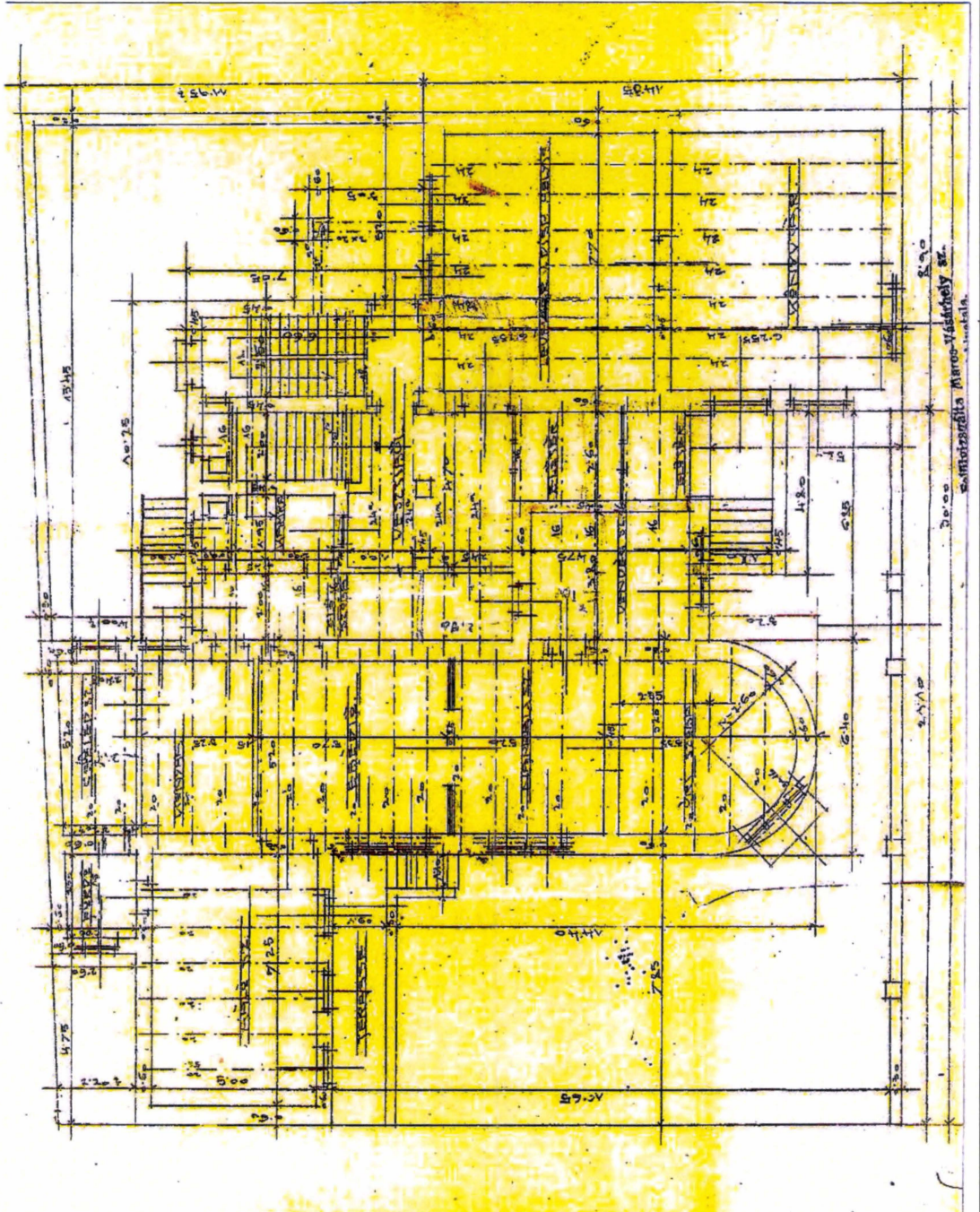
Planul de situație

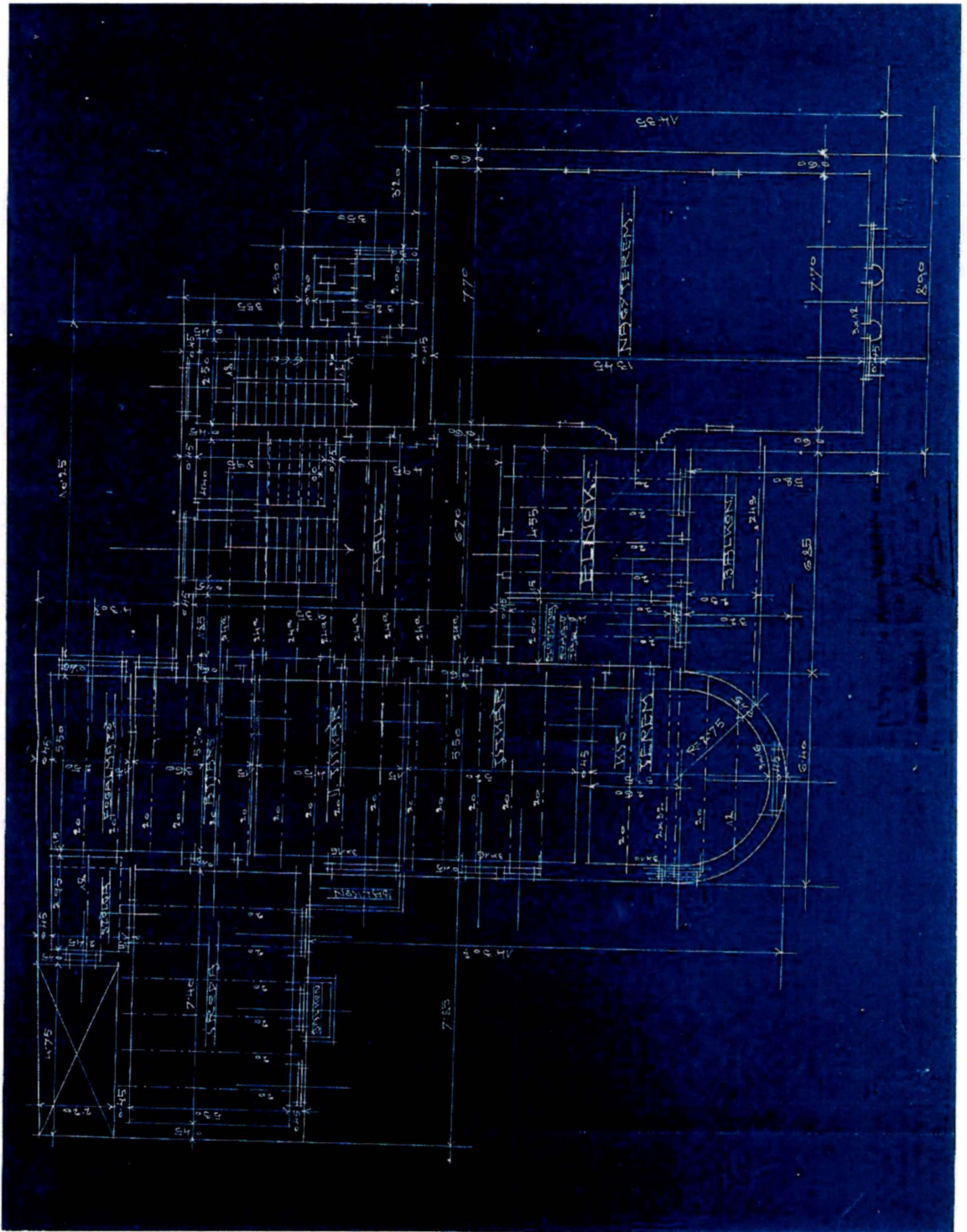
Aspect general

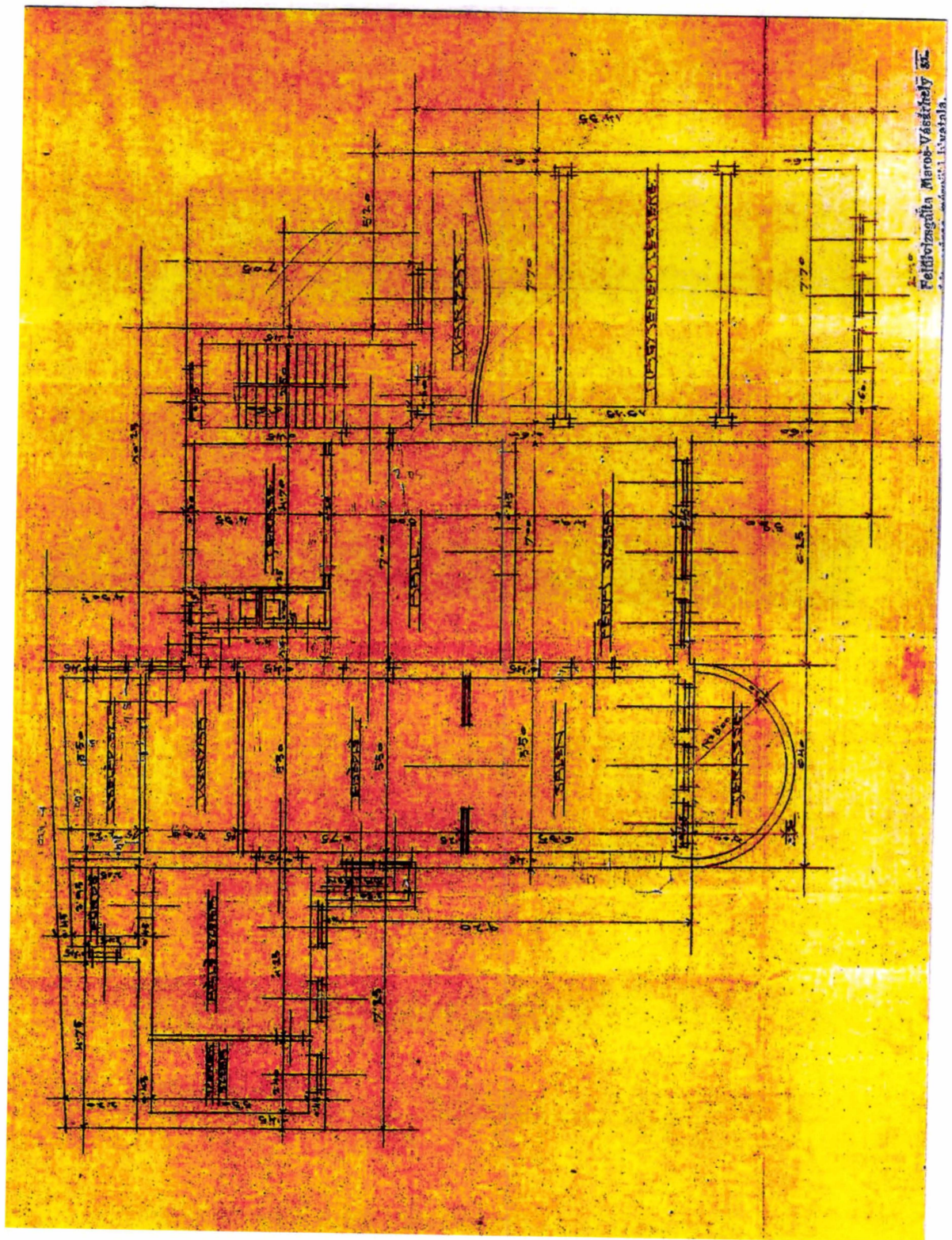
I. Proiectul din anul 1909. Plan subsol

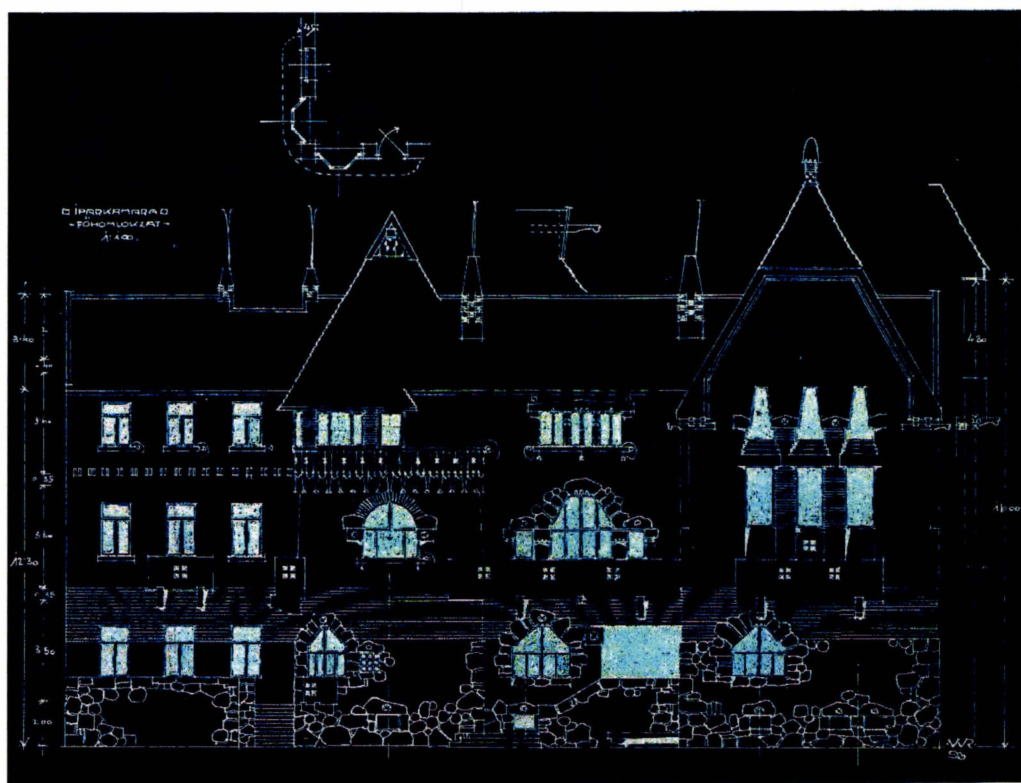
II. Proiectul din anul 1909. Plan parter

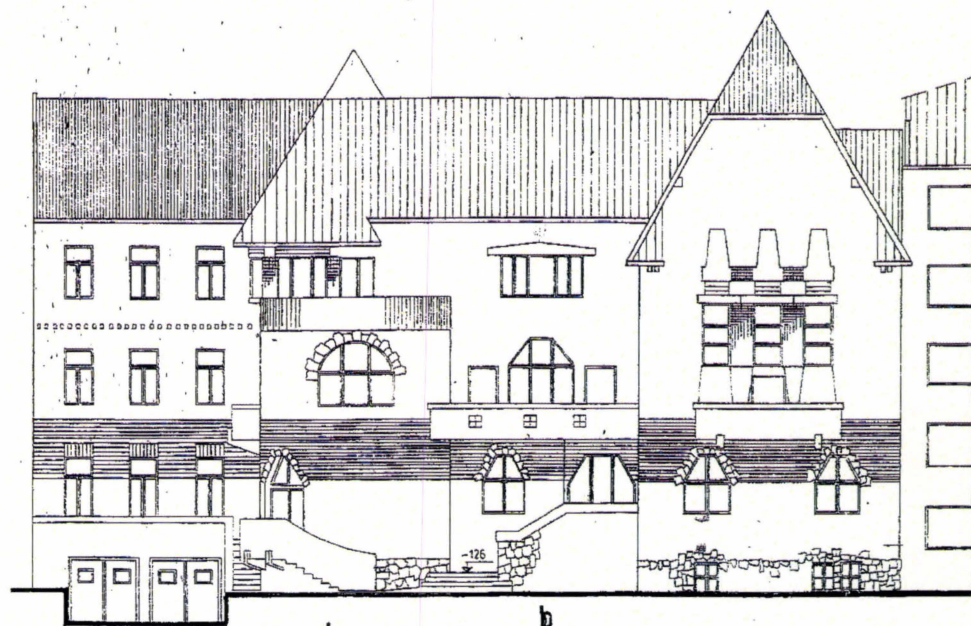
III Proiectul din anul 1909. Plan etaj I

IV Proiectul din anul 1909. Plan etaj II

a

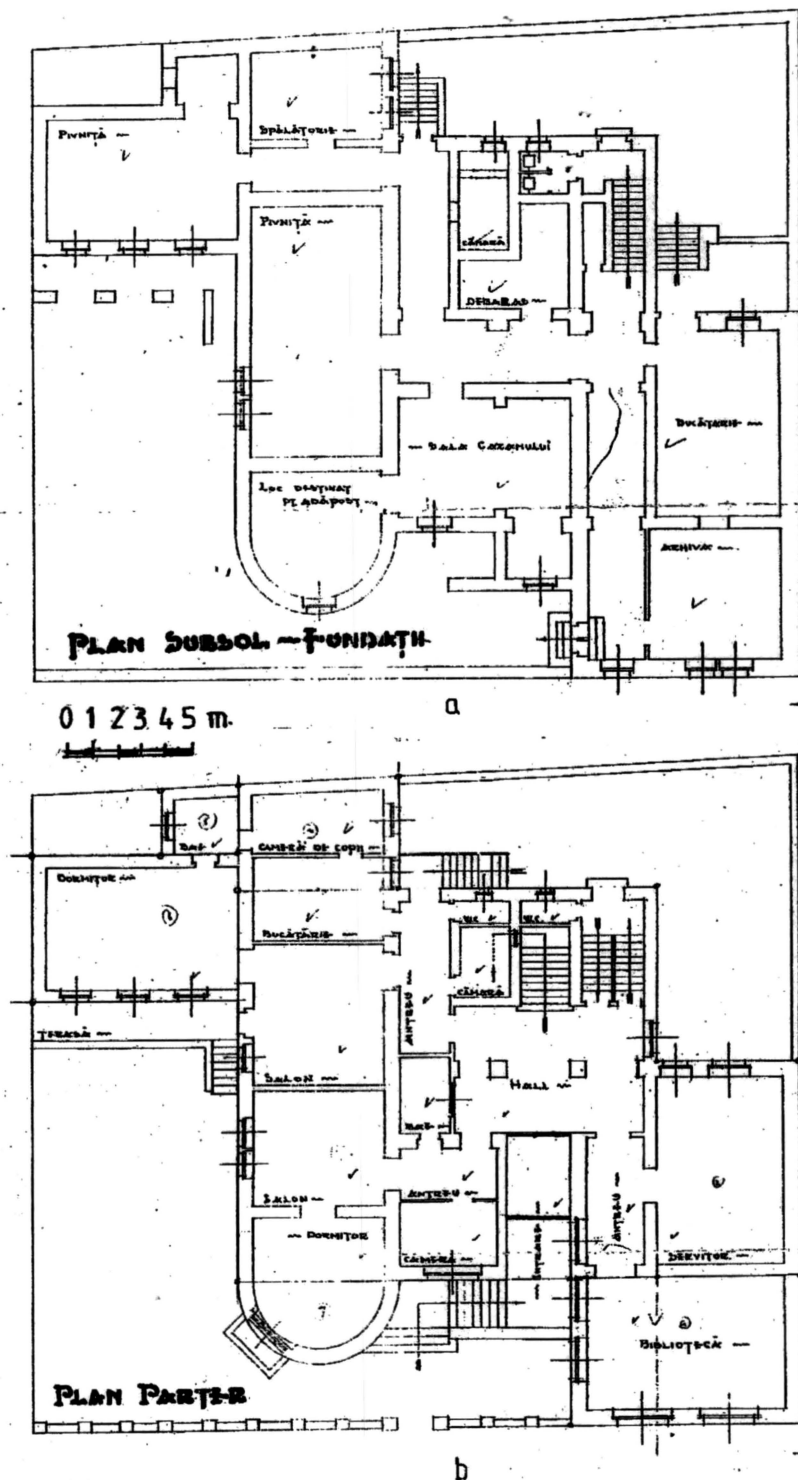
b

Fațada principală. a. Proiectul din 1909; b. Releveul din 2005

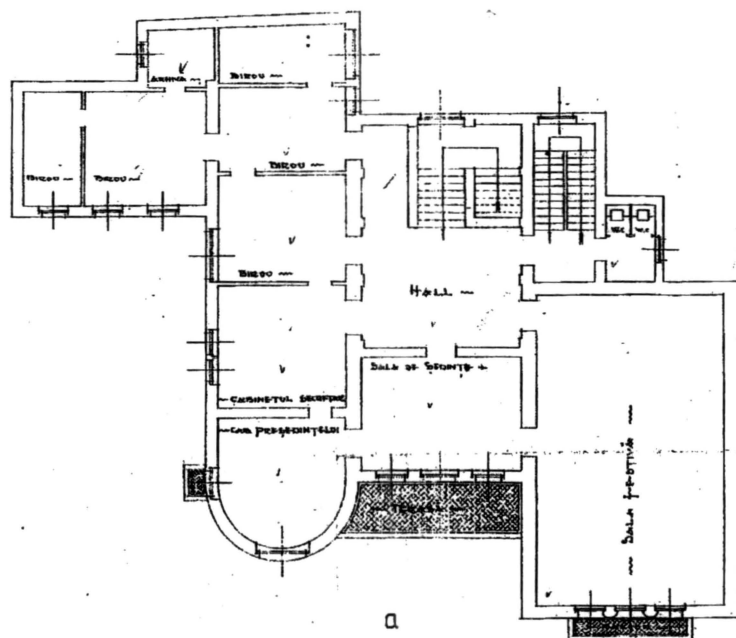

Kereskedelmi és Iparkamara Maros-Vásárhely.

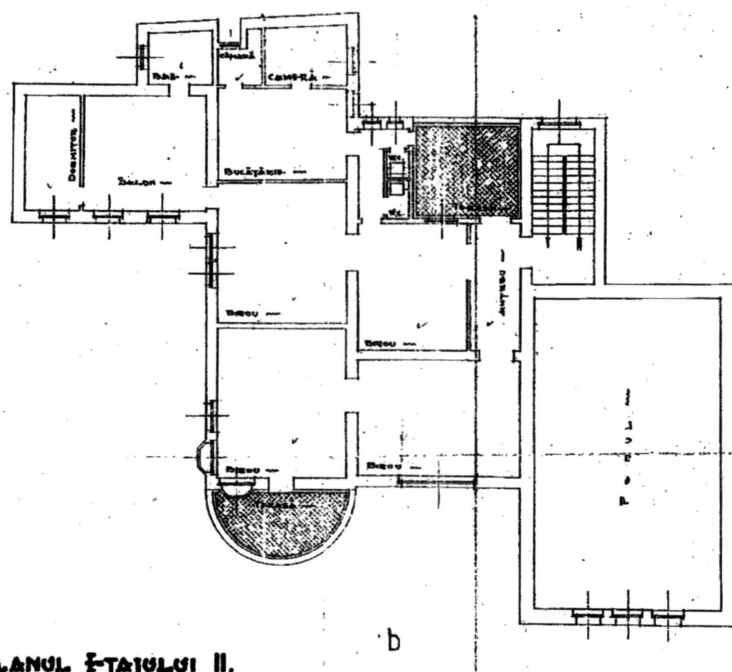
VI. Aspect din anii 1910-1911

VII. Relevul din perioada interbelică. a - Plan subsol; b - Plan parter

PLANUL ETAJULUI I.

PLANUL ETAJULUI II.

VIII. Releveul din perioada interbelică. a – Plan etaj I; b – Plan etaj II

a.

b.

IX. Detalii fațadă: a-rezalitul principal;
b. rezalitul semirotund

Anexa III

Preocupări de dotare a forului public în orașele transilvane între cele Două Războaie Mondiale

Ansamblul cimitirului Eroilor de la Bistrița

Garda militară participantă la solemnitatea depunerii de coroane în ziua Eroilor

Simbolul plasat în fundalul axului central al Cimitirului Eroilor din Bistrița

Panoul care consemnează pe realizatorii Cimitirului Eroilor de la Bistrița

Monumentul Andrei Mureșanu din municipiul Bistrița
(foto: Roarmata)

Monumentul Andrei Mureșanu din municipiul Brașov

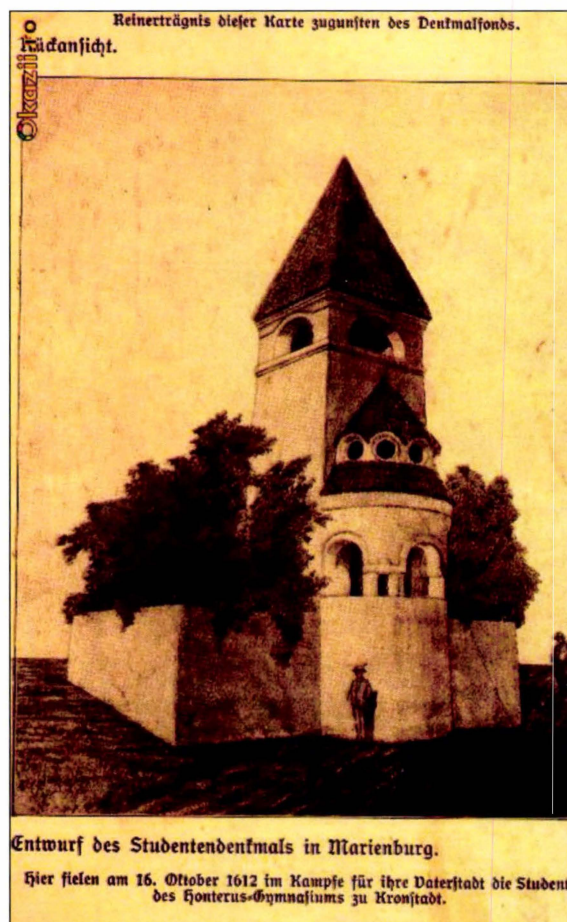

Studenten-Denkmal Marienburg

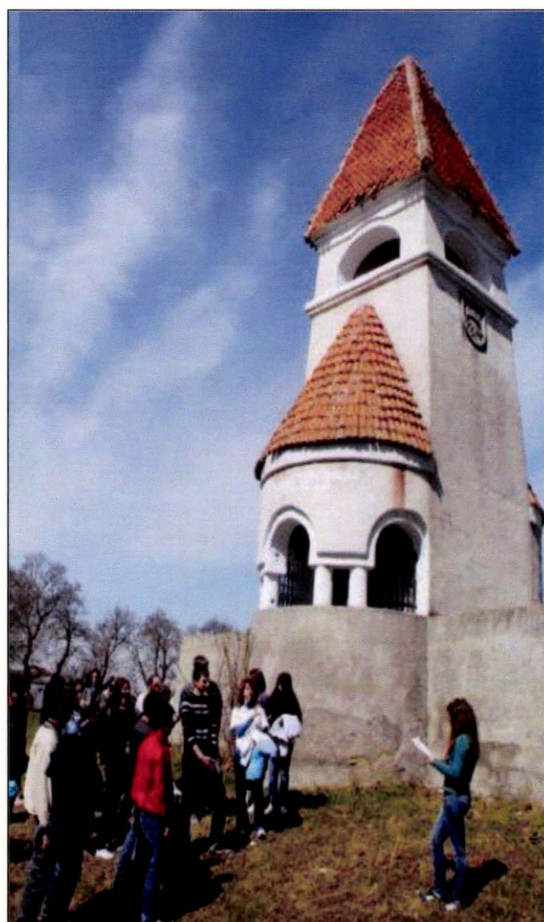

Aufschrift im Inneren des Denkmals

Carte poștală ilustrată cu monumentul de la Feldioara, județul Brașov (1913)

Carte poștală ilustrată din epocă

Lecție de istorie

Monumentul de la Bartolomeu, municipiul Braşov

Clădirea primei școli românești din Șcheii Brașovului

Sală de clasă la școala ce-și desfășura activitatea în clădirea din curtea Bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului. Pe glaful ferestrei se află un bust miniatural evocându-l pe Anton Pann.
(Foto: Alexanderbv)

Una dintre „porțile” Tunelului Teliu

Viaduct feroviar între Întorsura Buzăului și Teliu

Distincția „Construirea Tunelului Teliu”

Monumentul lui Ștefan O. Iosif
din parcul „Nicolae Titulescu” din Brașov.

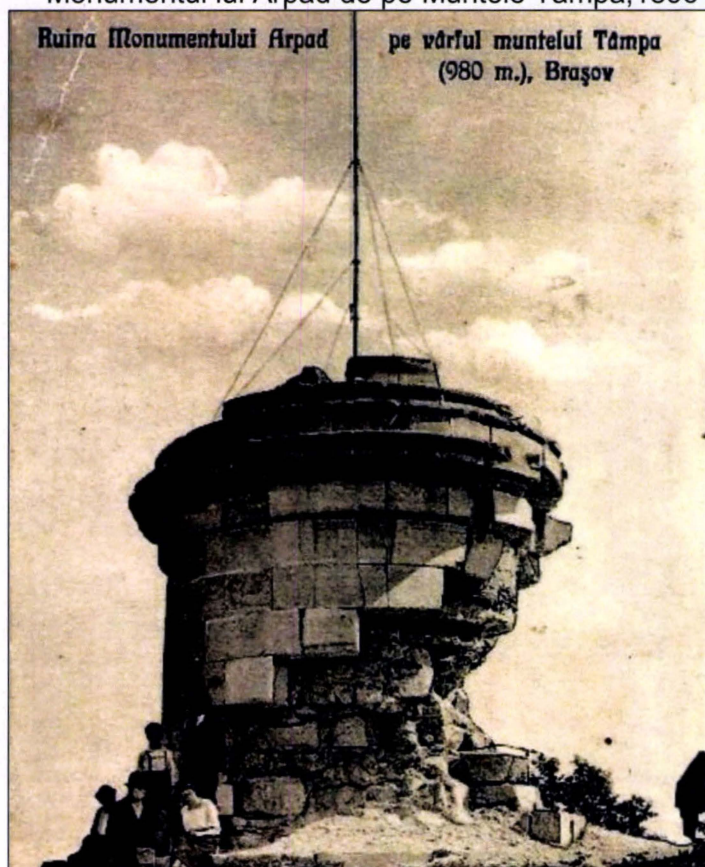
(foto Rachel Țițirigă)

Placa funerară de la mormântul lui Ștefan O. Iosif
și a fiicei sale Corina

Monumentul lui Árpád de pe Muntele Tâmpa, 1896

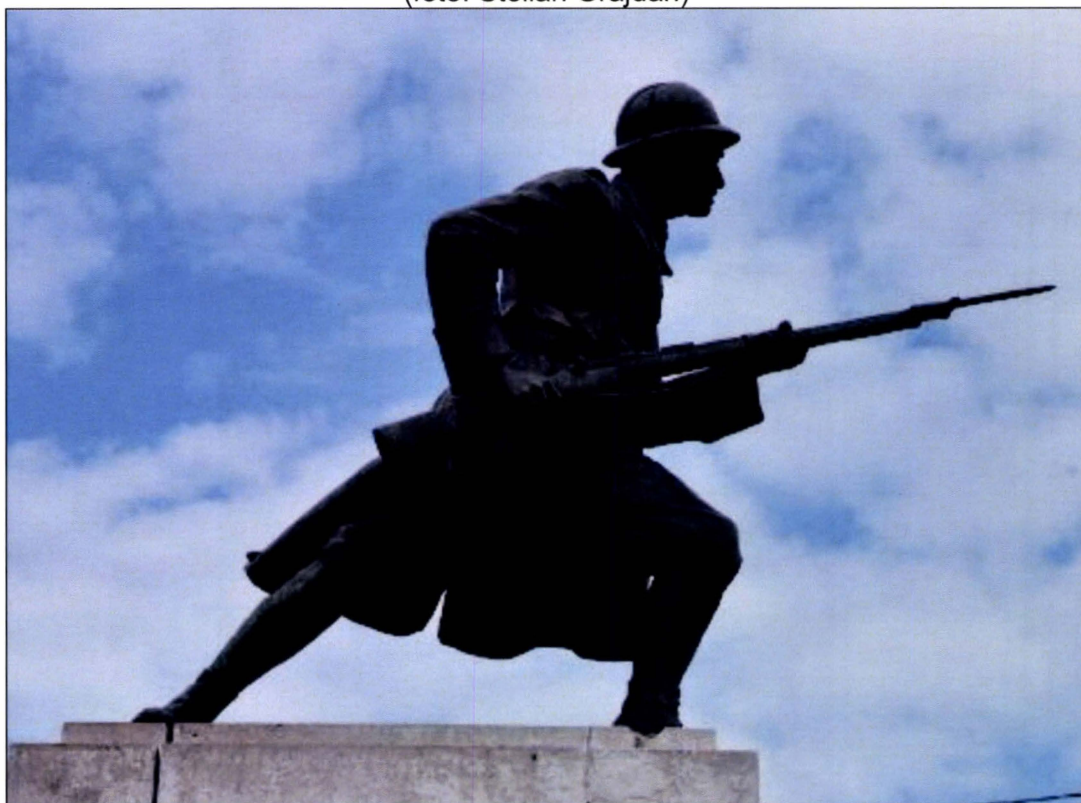
Monumentul lui Cincinat Pavelescu
din Braşov (foto:Alex.D)

Clădirea din strada Poarta Şchei, nr. 3

Monumentul Eroilor din centrul Pieții Unirii din Șcheii Brașovului
(foto: Stelian Grăjdan)

(foto: Cristian Popescu)

Hotelul „Aro Palace” având spre Est construcția care i-a completat capacitatea și diversificat serviciile.

Cercul Militar Brașov

Anexa IV

Ion Vlasiu, artist al spațiului transilvan

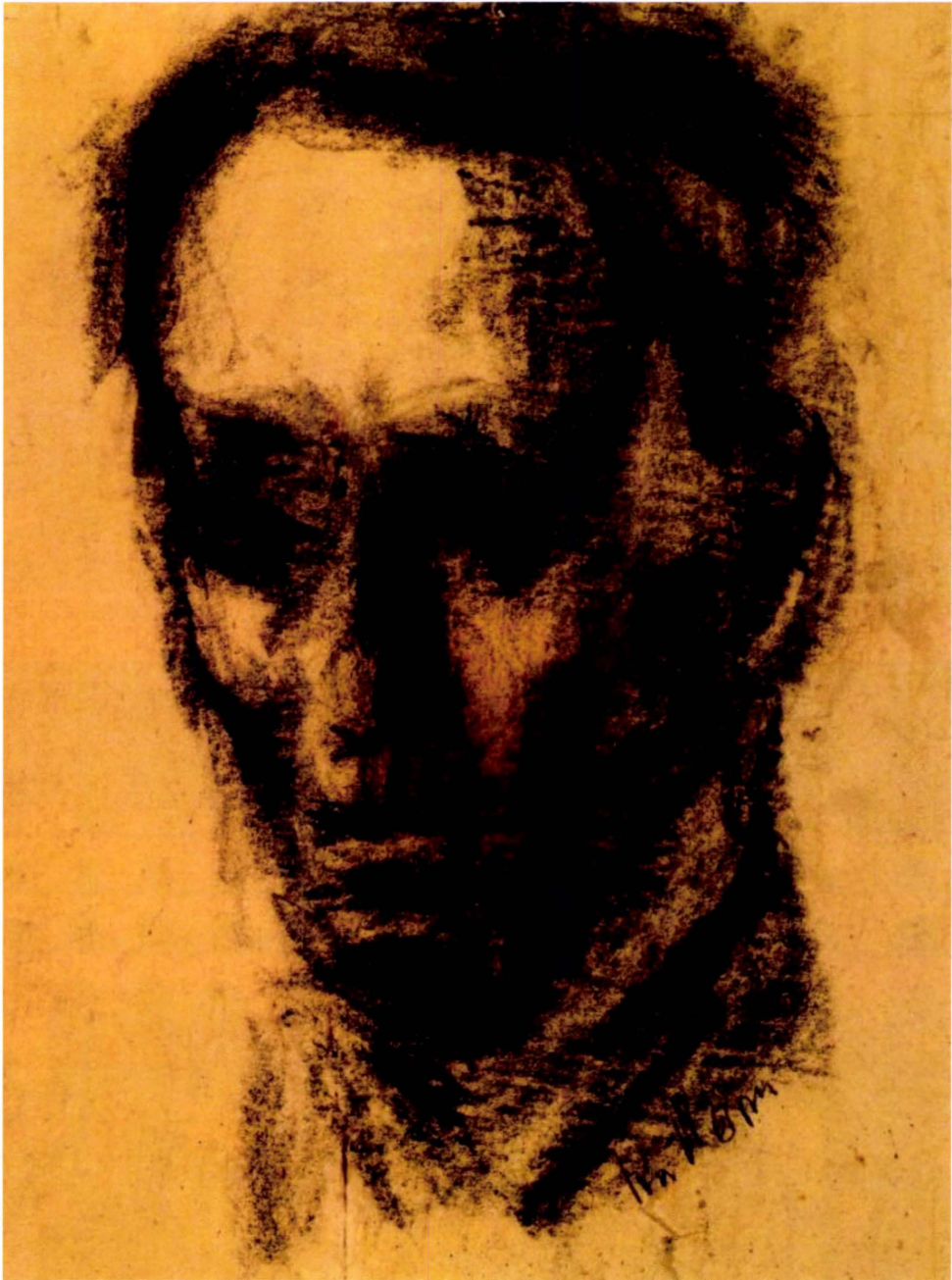

Fig. 1. Ion Vlasiu, **Pictorul Catul Bogdan**,
cărbune pe hârtie, 36,5x27 cm, semnat dr. jos Ion Vlasiu, nedatat (1928-1932), inv. nr.
2152; donația artistului din 1986.

Fig. 2. Ion Vlasie, **Sulamita**,
piatră, 17x29x21 cm, nesemnăt, nedatat, (1932), inv. nr. 183, achiziție din 1932.

Fig. 3. Ion Vlasiu, **Eminescu**,
ghips, 56 x 32 x 36 cm, nesemnat, nedatat, (1939), inv. nr. 1986; donația artistului din
1986.

Fig. 4. Ion Vlasiu, **Simion Bărnuțiu**,
ghips, 110 x 80 x 42 cm, nesemnat, nedatat, (1940-1950), inv. nr. 2181;
donația artistului din 1986.

Fig. 5. Ion Vlasiu, **Simion Balint**,
bronz, 28 x 54 x 32 cm, semnat spate jos Vlasiu, nedatat, (1940-1950), inv. nr. 1016,
transfer C.J.C.A. din 1970.

Lista autorilor

- Răzvan Mihai Neagu***, profesor dr., Colegiul Tehnic Turda
Traian-Valentin Poncea, profesor universitar dr., București
Thomas Șindilariu, doctorand în istorie al Universității "Babes-Bolyai" Cluj-Napoca
Ladislau Gyémánt, profesor universitar dr., Universitatea "Babes-Bolyai" Cluj-Napoca
Radu Popică, muzeograf, Muzeul de Artă Brașov
Gelu Fodor, doctorand al Institutului de Istorie "George Baritiu" din Cluj-Napoca
Ciprian Rigman, profesor dr. Colegiul Tehnic Turda
Anda-Lucia Spânu, cercetător științific dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane Sibiu
Nicolae Victor Fola, profesor dr., Colegiul Tehnic Târnăveni
Magdalena Florea, lector universitar drd., Universitatea de Arte Târgu-Mureș
Nicolae Teșculă, doctor în istorie, director Muzeul de Istorie Sighișoara
Maria-Cristina Ploscă, muzeograf dr., Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva
Ioachim Lazăr, cercetător științific I dr., Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva
Felician Suci, profesor dr., Târgu-Mureș
Ioan Eugen Man, tehnician arhitect, Târgu-Mureș
Lucia Carmen Petru, muzeograf, Muzeul Orășenesc Târnăveni
Ioan Lăcătușu, sociolog dr., director Centrul European de Studii Covasna-Harghita
Erich-Mihail Broanăr, documentarist, Centrul Eclesastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan”, Sfântu Gheorghe
Virgiliu Z. Teodorescu, profesor, București
Bartos Zoltán, profesor, Târgu-Mureș
Cora Fodor, muzeograf dr., Muzeul de Artă Târgu-Mureș
Ioan Silviu Nistor, profesor universitar emerit dr., Cluj-Napoca

ISSN 1016-9652